

FRANOVCI

DRŽAVE PRESVET. ODKUPITELJA

I

HRVATSKI PUK

U

DALMACIJI.

NAPISAO

OT. STIPAN ZLATOVIĆ,

REDOVNIK ISTE DRŽAVE.

ZAGREB.

KNJIGOTISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA.

1888.

Ad Nm. 102.

Imprimatur.

Datum in conventu nostro B. M. Virginis.

Spalati die 16 Junii 1887.

(L. S.) Frater **Vincentius Ganović,**
Minister provincialis.

Ad Nm. 867.

Nihil obstat quod imprimatur.

Ex Episcopali Curia.

Sibenici die 23 Junii 1887.

(L. S.) † **Antonius Joseph,**
Episcopus.

Predgovor.

Vrlo znamenit bio je položaj i djelovanje franovaca na slavenskom jugu, još od postanka njihova reda. Riedko je koja redovnička zadruga utjecala u život naroda, kao što je stara bosanska redovnička država.

Kad muslomanski fanatizam i bies razuzdanih balija onamo razrušiše veći broj redovničkih pribivališta, onda iz žerave izgorjelih matica, kao pomladjena fenix izletiše sinovi ubogoga Serafina, okupiše progonjene vjernike i u velikom broju uskočiše u naručaj svomu narodu preko Save u Hrvatsku, ili preko gora u Dalmaciju, da ostanu vjerni Bogu i svomu redu.

Gorska Dalmacija zapuštena od svoga kralja bila razpučena, jer turski četnici iz Bosne sustopice prodirali, palili sela, plienili i puk u sužnje odvodili. Prestrašen narod bez obrane, morao bježati i zaklanjati se za gradske bedeme pri moru, navozit se na pustošne otoke ili prevoziti na talijanske obale. Na pustošnom zemljištu franovci namješćali svoje sirote dovedene iz nesretne otačbine pretvorene u zemlju izagnanja i oni posred njih gradili nove samostane, koji su postajali sveta ognjišta vjere i kršćanske prosvjete, zakloništa i luke spasenja u svakoj pogibli.

U Bosni Turčin stao gvozdenom nogom na vrat kršćana, ali u Dalmaciji još se ne dao narod skučiti pod robski jaram, dokle turska poplav ne pritište i gorsku Dalmaciju, te biedan narod nadje se u nemilom zagrljaju mrženih gospodara. Tada su Turci po divjem nagonu razrušili crkve i manastire, razagnali biskupe i svećenike, razmetnuli župe i biskupate i ne ostavili na prisvojenom zemljištu kršćanske uspomene, do u srdcih franovaca i njihova puka.

Uz rukovet carskih fermana franovci opet podigoše crkve i manastire, okupiše okolo sebe vjernike i čuvali ih ko zenicu svoga oka, dokle u sgodau čas, kada se razpali

rat izmedju Turaka i Mletčana, digoše listom narod na oružje, predvodiše ga u ratove, na obsade i juriše tvrdjava, predobiše Turke, protjeraše preko gora i oslobodiše zemlju dušmana.

Obljubljeni od harnoga naroda i kao dobrozaslužni pomilovani od vlasti ove im priznaše pravo, da kao pastieri duša sliede upravljati onim pukom, koga su preko vjekova održali u svetoj vjeri, s njim napučili gorsku Dalmaciju, varoše zasnovali, župe uredili i gradovim stanovnike pomnožali. S težkih političkih sumnja poprieko se gledajućih vlada, samostani na oslobodjenom zemljištu pod mletačkim vladanjem morali se odružiti od svoje braće u Bosni, ter god. 1725. u Dalmaciji uzpostaviti samostalnu provinciju sv. Kaja m. p. pak presv. Odkupitelja, koja i dan danas upravlja sa preko sto hiljada ovoga puka izmedju rieka Neretve, Cetine, Krke i Zrmanje.

Poviest ovoga puka i rada franovaca ležaše u arkivih samostana, u ne obielodanjenih kronakah, sgodopisih i poviestnih pokušajih ot. Nagnanovića, Lekušića i Radnića, u snopovih izvornih svjedočba prabiskupa, biskupa, gjenerala, vojvoda, providura i zapovjednika tvrdjava, u pohvalah obćinskih zastupstva, kolunela, serdara i pučkih poglavica. U rukopisnih dnevnicih ot. Gojka i Glumčevića, a osobito u preznamenitom djelu Compendio Storico ot. Gaspara Vinjalića i u službenih spisih protokola državnika.

Ovim se gradivom poslužismo u pisanju naše poviesti a pomogosmo se s turskimi listinami sačuvanimi do 2000 komada u naših arkivih Visovca, Makarske i Zaostroga, za sve vrieme turskoga vladanja kod nas. Okoristismo se i pečatanimi knjigami, koje su se o nama bavile i uvažismo kritičke razprave suvremenih učenjaka.

Poviest je razdieljena na dva djela:

Prvi dio povieda samo trkimice rad franovaca od njihova nastanenja u Dalmaciji i u Bosni u zajedničkoj redovničkoj državi od godide 1212 do 1735.

Drugi dio kaziva djelovanje samostalne države u Dalmaciji od godine 1735. do 1880.

Odgovori li narod našoj nadi, obielodaniti ćemo u trećem dielu dokumenta, veće stotina izvornih listina uvršćenih kao gradivo u ovu radju, koji se odnose i na poviest našega naroda.

Sadržaj.

PRVI DIO.

1212–1735.

Fortis est ut mors dilectio; dura sicut infernus aemulatio, lampades ejus lampades ignis atque flammarum. Cant. cant. c. 8.

Poglavje prvo.

1212—1339.

1. Viek sv. Frane. — 2. Njegov dolazak u Dalmaciju i utemeljenje države hrvatske (Slavoniae) — 3. Prvi poslanici u Bosni. — 4. Gjeneral reda Gerard Odon zasnovatelj bosanske Vikarije. Uredba prvih samostana u Bosni i razdielba kuštodija. — 5. Obrazloženje.

1. Dvanaesti viek bijaše zašao u godišta vječnosti pustom ostavštinom raztrzanoga rimskoga carstva, koje njemački cesari mjesto da okupe i ukriepe, mjesto da svoju vlast obezbiede od pohlepe silenih velmoža, — oni im dieliše povlastice, vlasti i velike posjede, tako su bivali sami sebi cari i gospodari, a cesara samo kitili liepimi nazivi. Na taj način oni isti sudjelovahu, da im se žezlo slomi, skrši vrhovna vlast i sruši razklimano prestolje.

Osjetivši se napokon, da im je ugled pred svietom izčezavao i moć na sve strane malaksavala, ulagahu tada sve napore, da koliko su zemaljske vlasti gubili, onoliko naknade duhovnom; da crkvu božju skuče pod svoju vlast i s njome zavladaju. Tako grabežljiva svojatanja moradoše uroditi nemilimi posliedicami u vrieme, kad krivovjerstva podkapahu temeljne članke vjere, kad usilni velikaši bez obzira i zapreke mogahu kaliti razuzdane strasti. kada vladike i svećenici pod zaštitom razkalašenih velmoža, zaboravljajuć sami sebe i svoje svete dužnosti, zavoliše zemaljska i vladahu se prema tadanjemu vieku i svietu. Stoga naravnom posliedicom morala je vjera oslabiti i strasti se to veće razpaljivati, po kojih razuzdanost i razpuštenost sa svakojakimi pohlepami omotaše tminom neznanstva i divjačtva pitomu Europu.

Veći tada dio gradjanstva bijaše opojen i utopljen u tjelesne naslade i ludovanja neizmjernih požuda vlasti i bogatstva, kojimi se dušiše u razsipnom sjaju svake razpuštenosti. Usilnost pojedinaca prezirom tlačijaše siromašni puk, po čem, koliko je kršćanska ljubav izčezavala, toliko većma su se razpirivale pogibne strasti Nenavidost i usilnost, zloba i osveta bijahu se podigle na vrhunac družtvenih osjećaja, ter za najmanji uzrok,

*

pod izmišljenom izlikom, susjedni su se gradovi na propastne ratove izazivali; gradjani istih varoša najdivljijim se bojem tamanili, bratskom krvlju brljali gradske ulice i medjusobno se propastili. Riedko kad je poviest mogla ubilježiti sličnu strahotu, kakva bijaše tada zapadom obladala!

U to isto vrieme sa iztoka provalili Turci i razkolnici, a na zapadu Gibelini kidisali na vlast Pape, dok Albigezi, Valdezi i kako se zvali svakakimi krivovjerstvi nagrdjivahu djevičansko lice Isusove zaručnice, crkve svete . . .

Posred tolike oluje uzbunjenih svjetskih valova, Petrov nasliednik na krmilu povjerene mu plavi, klečeć vapijaše pomoć Onoga, koji mu bijaše obećao, da će s njim biti do konca svieta. Kao da je njegova molitva uslišana bila, na jedan mah pokaza se posred gustih tmina tračak svietla, tračak nade u poduzeću križarnoga rata za oslobodjenje svete zemlje; ali vajmeh, i taj na brzo ugasnu! Strah izmedju bogostrašnih duša bijaše zavladao, bijahu se pobojale, da je sve propalo, da su zar paklena vrata prevladala!

Ali dobri Bog, koji kara i oprašta, koji pedepsuje i miluje, kako je u sličnih nepogodah svojom providnošću narode spasio, tako je i u ovom obćem metežu i vrtlogu iztakao muža, vanrednoga značaja, komu je povjerio silnu zadaću, da prevede čovječanstvo na spasenje. Taj velikan bijaše Asiski siromašak Patrijarka Sveti Frano, koji čudnovatom priprostitošću i uztrajnošću, riečju i izgledom pokaza pokvarenomu svietu čistu sliku kršćanske savršenosti.[1]

Na Petrovoj stolici sjedjaše Isusov namjestnik slavni Inocent III., pravi velikan svojega vieka, koji je najbolje mogao suditi i dostojno procieniti poslanstvo Serafina božje providnosti. On duboko zabrinut skrbi svega svieta visokim umom motrijaše dubinu propasti i uvidjaše, da sam Bog milosrdnom providnošću svojom može od razsula spasiti stranputno čovječanstvo, zašto ga i moljaše čvrstom vjerom živoga pouzdanja. Bog uslišao njegovu molitvu i u vidjenju mu pokazao svoju pomoć. Gledao je, kako Lateran, matica crkava svega kršćanstva, koje stubovi bijahu popucali i zidovi se raztrošili, nagnuta stoji kao da će se strovaliti; ali priteče ubogi čovuljak, obuhvati stubove plećima podupre zidove i svukoliku sgradu izpravi i učvrsti. Dokle Papa začudjen promišljaše, što bi ono vidjenje moglo znamenovati,

[1] Enciclica Leona Pape XIII. Auspicato

prikaza mu se Patrijarka sv. Frano sa svojih dvanaest drugova, koji, pokazav mu upravu novozačetoga po njem reda, moljaše ga za njegov blagoslov i potvrdu istoga. Papa na prvi mah pripozna u Frani onoga istoga ubožnog čovuljka, koga u vidjenju bijaše spazio, da je izpravljao stube i zidove Laterana i održao, da se ne sruši. Tada shvati znamenovanje vidjenja, obradova se nadom, da bi taj red izpravio stranputno ljudstvo putem Krstova nasljedstva i spasio crkvu božju od prieteće propasti Blagoslovi njega i njegove drugove i potvrdi mu upravu. Tim zakonito uzpostavi franovački red, koji poput evangjelskoga zrnca gorušice nabrzo uzraste veliko stablo, koje razkrili plodne grane nad cielim svietom, od kojih jedna je ova, što od obale Jadranskoga mora do Dunava širi se cielim Jugoslavenstvom. Nju još u klici zasadi svojom vlastitom rukom isti sv. Patrijarka Frano.

2. Godine 1212. kad je vidio sv. Patrijarka, da je Bog blagoslovio njegov red, koji se je množao čudnovatim načinom po svih narodih i pokrajinah, da njegovi sinovi svuda, kud riečju, izgledom sijahu evangjelsko sjeme, ono je prinosilo stostruki plod u uztrpljenju; pokle razasla one svoje sinove na sve strane, da propoviedaju narodim pokoru; on koji je u svačem prednjačio, odabra sebi najmučnije i najpogibeljnije poslanstvo u iztoku medju Turci, tvrdom odlukom, da bi unišao u šatorje egipatskoga sultana, da mu naviesti Isusa: stazu istine i život vječni.

Ukrcavši se dakle te iste godine sa nekoliko sinova u Jakinu, zajedri put iztoka. Ali božja providnost bijaše odlučila s njim usrećiti narod, kog je ona svedjerno milovala — narod hrvatski. Na sred mora duhnuše južni vjetri, brod nemogaše napred. Svrnut od protivnog vjetra i suzbiven od valova, morao se je kraju prikučiti i zakloniti medju dalmatinske otoke. Od suvremenika sv. Frane do zadnjih njegovih životopisaca i poviestničara, svi ovu okolnost pominju i potvrdjuju, koju i sv. Bonaventura uvrsti u legendu sv. Patrijarke. Od Zadra do Bojane veći dio starih franovačkih samostana, osobito Zadra i Dubrovnika, bilježi svoj postanak suvremeno ovomu dolazku; kao da su temeljeni od istoga Patrijarke, a ostali pri moru od prvih njegovih drugova. Tako ovi samostani još od početka reda sačinjavahu državu: Slavoniae, koja je izmedju prvih i najstarijih šerafinskoga reda.

Kako se primorski gradovi dičiše ovimi božjimi ugodnici, tako su malo kašnje hrvatski velmože njih zaželjeli uz svoje županijske gradove, ter još na početku XIV. vieka bani Šubići

načiniše im samostane u Bribiru i Skradinu. Za ovaj u Skradinu dobiše dozvolu od Pape god. 1319. na državnika Slavonije, da ga može primiti i upravljati koludricami sv. Klare ondje u drugom samostanu, koga načini Ursa banica, žena Pavlova, mati bana Mladina, u kom se bijaše zakoludričila Stana, sestra bana Pavla i u njem sveti život provodila.[1]

Velmože Nelipići u Cetini podigoše takodjer Franovcem samostane, i drugi velmože u Kninu, u Livnu, u Imoti i dalje.

To njihovo čudnovato u malo vremena uzmnoženje po hrvatskoj zemlji, najbolje dokaziva, kojom srdčenošću bijahu od naroda primljeni, ljubljeni i obskrbljeni. Kakvo bijaše ponašanje franovaca i djelovanje na korist naroda, vidi se iz toga što ih je još god. 1225. pozvao, da s prabiskupom Guncelom i ninskim biskupom razsude razpru izmedju Templara i Benediktina Biograda;[2] a god. 1243. da prisustvuju odabranju prabiskupa u Spljetu[3] i god. 1267. da poravnaju razpre medju šibenskim svećenstvom i trogirskim biskupom.[4]

Svjedoči nam i to, što još na početku njihova nastanjenja u Dalmaciji, njekoji od njih bili su odabrani za arcibiskupe i biskupe poglavitih gradova;[5] što Skradinski biskup odreče se časti i vlasti, da obuče siromašne haljine Franovih sinova, i što ljudi od prvih velikaških dvora zaklanjahu se u pokorne sobice njihovih samostana.

Franovci su na početku živjeli tiho i mirno u samotnih prebivalištih, dokle se ne započeše razliegati crni glasovi, da su se krivovjerstvom okužile susjedne pokrajine i da je onamo katolička vjera u pogibli.

U Bugarskoj pojaviše se Pavlićani i Bogomili. Odatle protjerani i kruto kažnjeni, pridjoše u Srbiju; ali im još gore bilo kod Nemanjića, ter širom uskočiše u Bosnu, gdje ih ban Kulin objeručke primao, štitio i obdarivao. pak se i on novom jerezi okužio i za sobom poveo biskupa Daniela, svećenstvo i veliki dio boljara. Puk nevin i priprostit bez učitelja i nauka, lahko se dade zavesti, ter kroz nedugo vrieme sva jugoslavenska zemlja do Save postade razsadnicom razkolničtva i krivovjerstva.[6]

Vuk Nemanjić zetski knez obznani papu Inocenta III. još god. 1199. o propasti, koja je prietila vjeri u Bosni, moleć ga, da uznastoji kod ungarskoga kralja Emerika, neka iztriebi

---

[1] Farlat. Illyr. Sacri IV. 16. — [2] Vinjalić Comp. storico Rp. u Visovcu. — [3] Toma Arcidjakon. Rp. kod mene — [4] Farlat ibid. IV. 454. — [5] Theiner. Vet. Doc. Slav. Mer. I. 85—89, 96—97, 109—113. — [6] Rački Rad Jugoslav. akad. VII. 124.

onaj kukolj iz krstove pšenice.[1] Kralj bijaše unišao vojskom u Bosnu, ali se pred njom sve pokunjilo. Ban Kulin se ogovori, da je po neznanstvu zašao u jerez. Svi obećaše, da će katoličke dogme primiti i krivojerstva se javno odrekoše. Kralj, javljajuć papi, kako je nalog ovršio, dodaje, da je sretan što mu može zasvjedočiti, da već u Bosni nejma krivovjeraca.[2]

Ali ova vrst krivovjerstva bijaše kao paklena srda sa sedam glava, koja nemogaše poginuti, van da bi svih sedam izgubila. Za odlazkom vojske opet buknu bogomilska vatra pod pepelom sakrivena, ter se sad digoše prabiskupi Ostrogona i Kaloče, da ju križarnom vojskom poduše. Ovu vojsku god. 1235. povede Koloman preko Slavonije u Bosnu; satre nekoliko sela . . . Bogumili opet se pokunjili ili potrpali, ter on opet tješi sv. Otca Papu pišuć mu: da je božja desnica pobiedila i pridigla se katolička vjera.[3] Badava, opet po odlazku vojske krivovjerstvo poput troskati proniknu širom zemlje. Videć to kralj i biskupi, osjetiše se, da se onake duhovne rane ne lieče mačom i vatrom, ter prirediše pristajniju vojsku naoružanu vjerom, ljubavi i istinom. Ta vojska bijaše sastavljena od nekoliko poniznih sinova patrijarke sv. Dominika, koji križem u ruci i krstovom ljubavi u srdcu, unidjoše u Bosnu i započeše apoštolski posao. Oni naidjoše na težke mučnosti, ali vitežkom uztrajnošću podniše i prosliediše, dokle Tatari vraćajuć se iz Dalmacije popališe, satroše i opustošiše onu pokrajinu.[4] Oni se i kašnje navraćivahu, dokle ih franovci u ovom poslanstvu zamieniše i održase baštinstvo vjere do današnjega dana

3. Crni se glasovi to većma razliegahu u Dalmaciji o propasti vjere u Bosni. Franovci kojim je sveti Patrijarka kao u oporuci naložio, da ne živu za same sebe, nego da i drugomu koristuju, digoše se iz starih dalmatinskih matica i kao apoštolski poslanici unidjoše u Bosnu. Na veliku sreću oni nadjoše kod bana Sebislava pomoći i zaštite. On ih je rado slušao, odvažno katoličku vjeru prigrlio i po njegovu izgledu i ponutkovanju dobar broj puka i njihovih poglavica. Redovnici objaviše Papi dobar uspjeh poslanstva, što ga je veoma obradovalo i pisa banu ljubezan list, u kom raduje mu se, što mu se vjera dično iztječe kô ljiljan izmedju drača.[5]

---

[1] Farlat ibid. V. 45. — [2] Farlat ibid. V. 45. — [3] Rački ibid 156. — [4] Ljubić Ogledalo knjiž. I. 220. — [5] Fabianić Storia dei fr. min. I. 42.

Početak franovačkoga poslanstva bijaše okrunjen najljepšim uspjehom. Oni začimahu najbolju nadu, da bi nad Bosnom opet zas,ao ugled katoličanstva. Ali žetve bijaše mnogo, a poslovača premalahni broj. Srbski kralj Stjepan Dragutin jednako se je radovao sreći male čete franovaca, ter joj želio pomoći, da što uspješnije prosliedi, i pisa papi: neka se što bolje pobrine za kršćanstvo u Bosni.[1]

Papa mu najljubeznije odgovori, i u isto vrieme pismom naredi državniku franovaca u Dalmaciji, da odredi dva iztražitelja svete vjere, razborita i podobna tome poslu, koji poznaju jezik naroda.[2]

Odredjeni iztražitelji dodjoše u Bosnu i započeše svoj posao; ali naidjoše na velike protivštine i mučnosti, koje bi možda bile osujetile sve njihovo i braće im nastojanje, da nebudu kod srbskoga vladara, komu ih Papa bijaše preporučio, našli pomoći, utjehe i zaštite. Oni su srdčeno i odvažno mučni nalog vršili i svojom braćom npravljali, koju su na sgodna mjesta postavljali, i tim udarali temelje budućoj državi, koja je imala spasiti katoličanski puk od svakovrstnih zasjeda i nasrtaja krivovjerstva, razkolničtva i muhamedanstva.

Najstariji domaći franovački sgodopisci u rukopisnih kronakah i uspomenah stavljaju početak svoga stalnoga djelovanja, kao uredjeno poslanstvo u ovo vrieme, pod Nikolom papom IV. pri svrsi XIII. vieka, što i kašnje veće krat ponavljahu starješine u pismih na rimsku kuriju i na mletačku skupnovladu.[3]

Za Nikolom IV. Benedikt XII. bijaše opremio u Bosnu vriednoga franovca ot Fabiana velikom vlašću, koji još bolje uredi poslanstvo svoje braće, rad česa imade prepirku sa otci sv. Dominika. I ova hode tja do pape, ali po izvješću prabiskupâ Zadra i Spljeta, papa odsudi za franovce, koji od tada ostadoše sami u tom poslanstvu.[4]

Ali što bijaše taj mali broj franovačkih poslanika naprama silnom broju krivovjeraca razasijanih po onako prostranoj pokrajini, posred naroda već okorjela u krivovjerstvu, u zlih navadah, u razpuštenom življenju? Posao je svakako zapinjao, ter papa odluči, da će u tu svrhu uložiti sve nastojanje i vrhovnu vlast, neka se poslanstvo što bolje ukriepi i uredi, kojim će se zapriečiti dalje širenje jerezi i nastojati o spasenju onako zavedenoga puka.

---

[1] Farlat ibid 55. — [2] Farlat ibid. — [3] U državn. arkivu sam. Šibenika — [4] Farlat ibid. 57.

Franovački red tog vremena bijaše se čudnovatim načinom razprostranio; njegovi poslanici navješćivahu krstóvu vjerù do zadnjih krajeva poznatoga svieta; vrhovni starješina gjeneral Gerardo Odon bijaše muž velikog ugleda, koji rad svoje učenosti, razbora i vještine u vodjenju najmučnijih razmirica bijaše se odlikovao na papinu dvoru i kod raznih poslanstva, kao i na upravi franovačkoga reda. Pošto otčinskom brigom bijaše uredio mnoge države, imao je namjeru otići u Ungarsku, gdje onda bijaše cvatuća država sa velikim brojem samostana i redovnika. Izmedju ovih bijahu počele pronicati različite razmirice i nesporazumljenja, što brižni otac želeć u zametku izravnati odluči, da će on tamo poći, da sve popravi i uredi. On naviesti papi svoju namjeru, koji buduć odavna promišljao, kako bi se što bolje uredilo bosansko poslanstvo, uvidi, da je to božje nadahnuće potaklo ot. Gerarda, da se uputi na one strane gdje je uz ostale posle mogao urediti i bosansko poslanstvo, te mu ga papa živo preporuči. Gerard obeća, da će po mogućstvu sve urediti i upraviti.

4. Godine 1339. gjeneral Gerard liepom četom redovnika primiv blagoslov sv. otca, zaputi se u Ungarsku. Nekoji spisatelji tvrde s poviestničarom Prep. Gonzagoni,[1] da je najprvo došao u Dalmaciju i odovle prosliedio u Ungarsku, te kad je na sboru u Ostrogonu svoje posle opremio i sporazumio se kraljem K. Robertom, i od njega preporučna pisma dobio na bana Stjep. Kotromanovića, tada je iz Ungarske preko Slavonije unišao u Bosnu,[2] gdje ga je ban Stjepan najsvečanije dočekao.

Povieda državni arkivar, da je ban znao za dolazak Gerarda, i da je ovaj pod zaštitom kralja i pape, ter cienio, da će taj velikan unići u Bosnu sjajom i pratnjom svjetskoga veličanstva u bogatstvu blaga i zlata, ter i on izadje mu na susret u svetčanom odielu i pratnji svojih dvorana. Kad ugleda pobožnu četu golih glava i bosih nogu, gdje prekriženim rukama ponizno stupa, predstavljahu mu se kao tajinstveni duhovi, pred kojimi se razbudi u njegovoj duši i svega družtva pobožna iskra vjere i ljubavi božje. Ban zagrli Gerarda i povede ga u svoje dvore sa svim družtvom, gdje ih je pristojno gostio i štovao. Gledajuć njihovo izgledno bogoljubstvo i slušajuć spasonosne nauke, največim oduševljenjem prigrli on i dobar dio velikaša katoličku vjeru, koju na njihov izgled primiše mnogi pučani.

Gerard se zadrža u Bosni za cielu godinu dana. Ban mu sagradi samostan u svojoj priestolnici u Miləševu, pa i drugi

---

[1] Fabianić ibid 113. — [2] Liber Archiv. Prov. u Šibeniku.

velikaši na svojih posjedih. Franovci se namještahu po pokrajini, krivovjerci se obraćahu i redovnička pribivališta na sve strane temeljiše tako, da isti ot. gjeneral mogaše opredieliti krajine na razne kuštodije.[1]

Ot. Laštrić da odmakne što dalje postanje bosanske vikarije, pita drugog mnenja poviestničare, kako je vikarija mogla u isti mah začeti se, narasti i razploditi se u sedam kuštodija? Moglo bi mu se odgovoriti: Gerard je mogao razdieliti pokrajinu u sedam kuštodija i ako na mah nisu svi samostani bili načinjeni, niti dogotovljeni, kô što kašnje bijahu. Svakako ovom prigodom načiniše se mnoga prebivališta i različiti se samostani zasnovaše Rp. kronaka ot. Jerkovića u Zaostrogu tvrdi, da ovoga vremena bijahu zasnovani samostani Konjica, Ljubuškoga i Mostara izvan drugih u Bosni, koji kašnje, kada bijahu dovršeni, sačinjavahu kuštodije bosanske vikarije.

Gerardo i njegovi drugovi srdčeno uznastojaše, veli Rački, o prosvietljenju puka, kojim nastojanjem na izgled bana mnogi velmože ipak prigrliše svetu vjeru.[2] Ali broj blagoviestnika nedotjecaše velikim potrebam puka, ter ot. Gjeneral razasla listove na okolne države, neka mu šalju redovnika u pomoć. Na poziv otca sinovi pridodjoše sa svih strana, a osobito iz dalmatinskih matica, za koje se prirediše pribivališta, što stara popravljena a što nova načinjena,[3] i uredi se velika franovačka zadruga pod imenom vikarija Bosne.

5. Pošto dva veleučena bosanska povjestničara s dobrim brojem stranih pisaoca uztvrdiše, da je čudo davnije njihova država zasnovana, još suvremeno svetim Patrijarkom Franom, dužnost nam nalaže, da obrazložimo svoje protivno mnenje.

Oni za sebe imaju prvoga poviestničara franovačkoga reda Wadinga, koji se oslanja na imenik, cienjen da je sastavljen u vrieme sv Bonaventure, na obćem sboru u Narboni god. 1260. U tom se imeniku pominje kao već tad obstoje ća vikarija Bosne. Po tom spisatelju i imeniku svi njegovi sljedbenici jurant in verba tanti magistri. Mi takodjer možemo suprot staviti strane poviestničare Marka Lisbonskoga i Gonzagu, gjenerale reda, kojim su sve isto bili na razpoloženje arkivi i dokumenti, a ipak su protivnoga mnenja. Možemo iztaknuti i drugih dokaza i to: mnenje svih naših domaćih spisatelja, kao ot Dubočanina i Fojničku Rp. kronaku u Livnu, kronake Rp. u

[1] Marko Lisbonski Cronache l. 7. Liber Archiv. Prov. u Šibeniku. — [2] Rad Jugosl. akad. VIII. 123. — [3] Balan Katol. crkva 147.

Zaostrogu ot. Nagnanovića, Bandića i Jerkovića, poviest Rp. Vinjalića u Visovcu i učene radje ot. Marijana Lekušića i Bone Radnića u Liber archivialis Provinciae.

Fojnička kronaka bilježi ovako na god. 1339.: „Dodjoše prvi fratri u Bosnu, kojim ban Stjepan učini prvi manastir u Mileševu u komu se čini ukopat kad umri“. Što jednako tvrdeć Ot. Nagnanović, dodaje: „. . . licet ante ipsum (Gerardum) alii iverant in Bosniam, gratia verbum Dei seminandi, ibi tamen non manebant, sed ad suam Provinciam revertabantur“.[1]

Da bude u Bosni bilo redovnika, samostana i država, nebi srbski kralj molio papu, da onamo pošalje nekoliko sposobnih redovnika vještih jeziku puka, koji bi ponašanjem suglasno spasonosnoj obuci svima bili za primjer poštenoga življenja i izgled čistoće. (1291.)[2]

Papa Ivan XX. god. 1319. jadikuje, da je clericalis ordo extirpatus radicitus. Gdje dakle bijahu samostani gdje li svećenici? Sva pokrajina bijaše okaljana takom ljagom krivovjerstva, da ondje crkve opustiše, red svećenički se iztriebi do korena, a Isukrstove se svetinje kužnom porugom gaziše.[3]

Bula Pape Grgura X. 1274. pominje sve pokrajine franovačkoga djelovanja, pa tu se spominje i hrvatska država Slavoniae; ali se nespominje, da je u Bosnu dosizala.[4]

Da od stotine godina prvo bude u Bosni vikarija osbtojala, je li moguće, da se nebi igdje ikakva uspomena našla kod naših samostana, ili po arkivih okolnih država, jali u Rimu kod papinih ili gjeneralovih arkiva, koja bi spomenula koga redovnika, vikara, samostan il državu, i to u vrieme onake borbe, koja je morala nastati medju katoličkim svećenstvom i jerezi okuženim pučanstvom? Da bude samo koji pravi samostan obstojao do god. 1325., nebi Dominikanci mogli bili uzprotiviti se poslanstvu ot. Fabijana, i prot uplićanju franovaca u Bosni zametnuti pravdu.[5]

Ne preostaje dakle protivnomu mnenju, nego jaka poluga Narbonskoga imenika, na koju se oslanja ot. Wading i njegovi nasliednici. Ali zalud poluga i jaka ruka, ako nejma quo pede sistat. Onaj imenik neima stalna temelja, jer:

---

[1] Izvorna u ark. samost. Zaostroga — [2] Farlat ibid. IV. 41. — [3] Rački po Vet. Doc. Hungar. IV. 445. Rad. III. 173. — [4] Batinić, Djelovanje franjevaca u Bosni. I. 30. — [5] Epit Vet. Bosn. 4.

a) Njega ne pominje nijedan izmedju starih pisaoca prvo god. 1340., a kako ih je bilo i mnogo i vriednih, nebi ga doista propuštali, da bude prvo pomenutoga vremena obstajao.

b) On nije bio moguć, jer na pomenutom sboru u Narboni izbrojen je i naznačen broj država i vikarija. Da tad bude bosanska vikarija obstojala, bila bi jedna veće, ter broj pogriešen; dočim naznačeni broj najbolje odgovara imeniku vikarija bez Bosne.

Ove uzroke i razloge preokupiv ot. Pamfilio u učenoj razpravi Storia Compendiosa. Roma 1876. II 562. taj imenik odbija kao podmetnut i svakako sastavljen potla odlazka Gerardova u Bosnu.

Poglavje drugo.

1340—1436.

1. Nevolje franovaca pod bosanskimi kralji. — 2. Samostani u Dalmaciji na Visovcu i u Karinu. — 3. Papini poklisari Karnojola i Toma Hvarski biskup. — 4. Papa jači bosansku vikariju dalmatinskimi samostani. — 5. Turci osvajaju Bosnu. — 6. Stradanje redovnika i samostana.

1. Uredbom nove države, na upravu koje bi postavljen vriedni starešina ot. Peregrin, kašnje bosanski biskup, najljepše se nade mogahu začimati o najboljem uspjehu franovačkoga poduzeća. Ali svim tim slabo se u obće napredovalo, jer puk tup i neuk, duboko bijaše propao u poćudne bogomilske obrede i nedao se od istih odvratiti, i jer možda premalahni broj franovaca poznavaše kako bi trebalo pučki jezik, da bi uspješno njihova pripoviedanja djelovala na slušatelje, a pri tom svakako njih bio premalahni još broj, naprama prostoru države i broju pučanstva. „Franovci se množali", kaže veleučeni Rački, i uredjivali, ali svakako, bilo žetve mnogo a poslovača premalo, za to ot. Peregrin zamoli Papu, da mu šalje u pomoć učenih redovnika, koji poznaju jezik onoga puka, jal bi mu se barem mogli podučiti, ili mu dozvoli, da sam može prizvati svećenika u pomoć.[1]

Na ovaj poziv izmedju pridošle braće iz različitih samostana bijaše i ot. Nikola Tavelić rodom iz Šibenika, pobožni redovnik, koji od prve mladosti Bogu se posvetio pokorom, molitvom i izglednim bogoljubstvom. U Bosni prosliedi za dvanajst godina svetim življenjem i koristnim propoviedanjem apostolat poslanstva, dokle željan krv svoju proliti za ljubav Spasitelja, od starješina bi poslan u Palestinu, gdje u Jeruzolimu utamničen od Turaka i na žestoke muke stavljen, dana 11, 12 i 13.

---

[1] Rad Jug. akad. VIII. 124.

studenoga 1391. bi pogubljen za svetu vjeru.[1] Franovački red štuje ga kao blaženog mučenika, a nadamo se, da će naskoro biti riešena istraga kod sv. sbora i da će od sv. crkve biti proglašen svetim mučenikom.

Oskudici poslovača nadodje i druga nesgoda. Dokle srbski kralj Dušan bavijaše se vojskom u Rumeliji, Bošnjaci porobiše mu susjedne zemlje, a on da im se osveti, udari vojskom na Bosnu. Ban ga nesmjede dočekati, nego se s prestrašenim pukom povuče u gore. Dušan popali mnoga sela i prisvoji dobar dio Banovine.[2]

Kako se puk bijaše razbiegao po planinah, i sela bila popaljena i razrušena, franovci moradoše jednako seliti i bježati. Srbska vojska tako opustoši zemlju, da dokle je ona dopirala, dotle se izgubiše tragovi sv. poslanstva.[3] I kao da je to malo bilo; za vojskom se pojavi kuga, a za njom žestok glad, te od ova tri bića pogibe množtvo puka i veliki broj Franovaca.[4]

Pri toj nesreći, dok franovci gledahu da se okupe i po mogućstvu naknade gubitak, bogomili se listom na njih digoše, da ih iz zemlje protjeraju. Prolićahu kroz mjesta dižuć narod proti njima i bodreć hrišćane, koji se tada bijahu s njima sdružili, uhvajuć se u Dušanovu pomoć, te složno udare na Latine. To bi se dogodilo bilo, da nastojanjem okolnih vladara nebude se ban Dušan pomirio god. 1356. i tad nastade nešto reda i franovcem mira.[5]

Prekratak bijaše i taj mir, jer iste godine umre ban Stjepan a za njim i biskup Peregrin. Iza zahoda ovih dviju zviezda prehodnica, bogomili opet digoše glavu i silovito se pojaviše u cieloj zemlji.[6]

Bana Stjepana nasliedi Tvrdko, odlučiti privrženik grčke vjere. Tim franovcem nesamo nestade zaštite i pomilovanja, nego se sad hrišćani bolje sdružiše sa Bogomili i svakake im prkose praviše, osobito kad neuspješe dogovori s rimskim dvorom, o sdruženju Srba sa katoličkom vjerom. Franovci se tad nalažahu u svih nesgodah, pa i u pogibelji samoga obstanka, kad im bijahu uzkraćene običajne milostinje o kojih su jedino živjeli, bez baština i ikojih posjeda, da ih tim prisile: ili se iz zemlje izseliti, ili od gladi i potrebe izginuti. Franovci tada zaprosiše pomoć od pape koji naredi, da se za njih kupe milostinje po

---

[1] Fabianić Storia I. 140. — [2] Jukić Dogod. Bosne 102. — Ljubić Ogledalo I. 227. — [3] Fabianić Storia I. 115. — [4] Liber Archivialis Provinciae u Šib. — [5] Liber Archiv. ibid. — [6] Rački Rad. VIII. 126.

Ungarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj, samo da ustraju rad Boga i spasa onoga puka.[1] To nevoljno stanje prosliedi i pod Tvrdkom II., pače se još većma pogorša kroz domaće ratove medju jagmacim za bosansku krunu. Dodaje Dr. Balan: „kada je k mržnji heretičkoj pridošla srdčba zkismatika, onda progonstvo posta malo ne obćenito. Za duga vladanja Tvrdka II. te se stvari dan na dan pogoršavale; brižljivošću ipak rimskih papa i junačkom kriepošću franovaca zaprieči se, da vjera u Bosni nije sasvim ugasnula."[2]

Kao da malo bijaše progonstva od urodjenih neprijatelja, ratujuće stranke bijahu i Turke u zemlju prizvale, koji dokončaše ono, što oni bijahu započeli. Mnogi tad katolici i franovci pogiboše, drugi se posakrivaše u planine i guste gore, a treći ostaviv nesretnu domovinu, uskočiše preko Save u Hrvatsku, ili preko gorâ u Dalmaciju. Ono što u Bosni ostade, žalujuć propast vjere i tolikim trudom i znojom uredjeno poslanstvo, zaprosiše da gjeneral reda zaprieči taki odlazak bez dozvole svojih starješina.[3]

Kako se bijahu sela razpučila i samostani opustili, mali broj preostavših redovnika, nemoguć se drugčije uzdržati, zakloniše se kod imućnijih obitola, življahu bez redovničke stege i uredbe. Radi toga posla gjeneral povjerenika sv. Jakova od Markije, da upravi i uredi ono nevoljno poslanstvo.

2. Prigodom bježanije franovaca i puka iz Bosne, nekoji od onih koji dodjoše u Dalmaciju, zaustaviše se na obalah rieke Krke, gdje na jezeru izmedju rožkoga slapa i donjega buka bijaše na malenom ostrovu samostanić augustinijanskih remeta koga oni ostaviše pusta rad straha turskih provala, nalik onoj god. 1415. kad porobiše hrvatske županije i zapališe stolnu crkvu kninskoga biskupa Sv. Mariju.[4]

Na Visovcu uz samostan bijahu grobovi hrvatskih velmoža Utješinovića s Kamička i Martinušića s Rogova. Pošto arkivialna knjiga bilježi, da se franovci ondje smjestiše god. 1445. kad pomenuti plemenitaši još bijahu na svojih posjedih u Dalmaciji, moramo suditi, da su ih oni isti ponudili i namjestili. To bi bio prvi i nàjstariji samostan sadanje države presvetoga Odkupitelja, jer nemožemo brojiti onoga u Karinu, koga još god. 1428. sagradi veliki župan knez Nikola Plančić, kako ćemo na drugom mjestu kazati. Onaj stari samostan

[1] Balan kat. crkva 189. — [2] Balan ibid. — [3] Rački Rad ibid. VIII. 139. — [4] Klaić poviest B. 252. — Vinjalić ibid. Rp.

u prvatač bijaše države Hrvatske (1514), a pokle ga Turci razrušiše, tekar god. 1730. pripade ovoj državi, koja ga iz ruševina opet uzkrisi, kao i one u Kninu i Imoti.

Ob ovom starom samostanu u Karinu nadjosmo u naših arkivih jedinu uspomenu od god. 1459. u kojoj su pobilježeni mali posjedi staroga samostana, koje za miraz crkvi ostavi Elizabeta udovica bana Nikole, jer kaže: da je istu crkvu, njezin pokojni muž načinio.[1] U ovo isto vrieme u mejaših sadanje države bijahu samostani: u Imoti, Cetini, Vrlici, Kninu, Skradinu i Klisu, koje kašnje Turci razrušiše, kô što su i druge kud je njihova divljač doprla.

Pohoditelj sv. Jakov od Markije došavši u Bosnu, oblazio je nevoljna pribivališta svojih redovnika, i skupljao razbiegnutu braću; uredjivao i izpravljao po ustanovah reda, da braća ukriepljena šerafinskim žarom svoga patrijarke, ojačani srdcem i duhom, budu spravni na nove borbe, koje su im prietile od jeretikâ, razkolnikâ i Turakâ.

Živa predaja uvršćena u arkivialnu knjigu imotskoga samostana povieda, da je sv. Jakov pohodio stari samostan ondje kod izvora rieke Vrlike, gdje se je onda dogodio grozni slučaj: da se je žaba zapuhača utopila u uljenu posudu, kojom je začinjena uboga večera, da one iste noći umrieše otrovani njih pet misnika i dva brata laika, te pokopani u dva groba — u jedan misnici, a u drugi laici. Ove grobove i danas puk pokaziva u starom groblju, koje je nova cesta presjekla. Po nagovoru svetoga pohoditelja, franovci se preseliše na otočić proložkoga jezera, gdje načiniše novi samostan, a staroga se zidine vidjele do godine 1883.; sada su razmetnute, ter i ovaj zadnji spomenik jednoga od najstarijih samostana stare bosanske vikarije, izbrisan je s lica zemlje i trag mu se zameo! Od nikud nemogosmo znati, da je sv. Jakov bio poslan kao inquizitor vjere u Bosnu,[2] nego kako spomenusmo koliko kronike, toliko uspomene državnoga arkiva kažu da sbog pomenutih uzroka progonstva i nesnosljivosti, buduć samostani i različita pribivališta razrušena[3] pa i redovnici svukud razmetnuti i razprhani, vrhovni starješina reda posla sv. Jakova kao svoga povjerenika i vikara[4] u Bosnu, da upravi i izpravi ono što bijaše pokvareno, da se iz posebnih obitola po mogućstvu u redovničku zadrugu povrate. Preostavši redovnici bijahu

[1] Nadamo se sve dokumente obielodaniti kao treći dio — prilog poviesti. — [2] Smičiklas Poviest I 497. — [3] Vidi Theiner Monum. Slav. merid. I. p. 375. Klaić Poviest Bosne 1. 276. — [4] Lastrić Epit. Vet. Bosn. 71.

se kod pobožnih svietovnjaka zaklonili, ne da po svietovnjačku živu, nego za težku nevolju. Pošto im milostinju s drugih strana uzkratiše, da ne skapaju od potrebe, bili su prisiljeni taj zaklon tražiti. Izvan pomenute dozvole, da po okolnih pokrajinah kupe milostinju, [1] isti se kralj smilovao njihovim nevoljam, ter prisilno naredio, da im se neki danjci davaju, kako će moći živjeti,[2] jer je uvidjao, da bi se inače država već rasula.[3] Dakako da je sv. Jakov sretno svoj posao izvršio, odbio kraljevu milost, kao protivnu franovačkoj upravi, i svoju braću uredio po ustanovah reda.[4]

3. Pape su srdčeno nastojali, da jedinstvom vjere ujedine puk bosanski i ojače onu nevoljnu kraljevinu raztrganu, ne samo vjerskimi razlikostima, nego i gradjanskim ratom, koji je u zemlji plamtio, dok mu s dvora još veće pogibli prietile, osobito tada već neizbježive turske navale. Ovo isto nastojanje papa za ujedinenje i sreću naroda, neki pisaoci osudiše kao pritisak, kao nezakonito uplićanje u tudje posle, kao progonstvo.[5] To domaći povjestničar Jukić odlučito odbija i kaže: „kad su oni (Bogomili) bili taki domorodci, ter su se opirali papinskomu uticaju, braneć narodnu nezavisnost, jer su se svi uticali k Turčinu, Turke protiva braći svojoj zvali, i kad su imali pomoći braću svoju protiva Turčinu, to neučiniše. Erceg Stjepan njihov odvjetnik ne htjede pomoći svoga kralja! Radak pako predade na izdaju Bobovac Turčinu, na posliedku pako svi se poturčiše. Da dobrih mi i krieposnih gradjana!“[6]

Da su pape imali jakih i nuždnih razloga da uznastoje utrnuti vatru krivovjerstva u Bosni, kao što i u zapadnih krajevih, koje je prietilo ne samo vjeri, dali svemkolikom družtvenom redu, za koga uzdržanje onih vremena sami su mogli se zauzeti, doznajemo iz žalostne povjesti onih doba koja nam kaže: kako je, „ova jerezija tako bila mah preotela, da je razdor zavladao izmedju muža i žene, otca i sina, svekrve i nevjeste. Svećenici pustili su se zavesti, crkve su zapuštene i razpadaju se, uzteže se krstiti, sveta je pričest omrzla i zamrzila izpoviest. Neće se vjerovati u stvorenje čovjeka i uskrsnuće puti; jednom riečju sva su svetotajstva uklonjena i uvedena dva načela . . . „Ovako Schmidt I. 100.[7]

---

[1] Balan ibid. 170 — [2] Liber Archiv. Prov. u Šibeniku; Farlat. ibid. IV. 71. — [3] Rački. Rad VIII. 139. — [4] Liber Archiv. Prov. u Šibeniku. — [5] Dr. Petranović Bogomili. 97. — [6] Dogodopis 95. — [7] Rački Rad VIII. 130.

Nisu dakle nastojanja pape bila progonstva, ili što slična, nego srdčena briga ljubeznog Otca, da ujedini i uzsnaži onaj puk, koji bi u zajednici prosvietljenih država lakše se mogao obraniti turske propasti, koja ga je u najzad razrušila i upropastila. Pape su često preporučivali Bosnu ungarskomu kralju, koji je i preko mjere utjecao u posle one kraljevine. Papa je slao svoje poklisare, da upute bosanskoga kralja na spasonosno jedinstvo, i kardinal je Carvajola najboljim uspjehom posao obavio. Kralj Toma Ostojić prigrli katoličku vjeru i postade prijateljem i zaštitnikom franovaca; izdade oštre naredbe proti Bogomilim, kojih se veliki broj izseli u Hercegovinu,[1] a drugi se potajaše. Nego sve ove okolnosti pokrućivahu nesgode poslanstva. Hrišćani bijahu nezadovoljni, a bogomili razdraženi, nezna se koji veće: ili ovi koji se pokazivahu katolici, ili oni koji se bijahu preselili u Hercegovinu; svi čekahu sgodu odmazde. Vatra je pod pepelom tinjala, dok napokon odkriše se kao pravi buntovnici, očito počam vapiti Turke, paliti franovačke samostane i smicati ředovnike.[2] Papa se opet ganu na nesgode i muke Franovaca, ter posla kao svoga poklisara u Bosnu Tomu hvarskoga biskupa. Na izvješće ovoga srdčenoga poklisara o pogibli Bosne i kršćanstva, papa odredi sazvati u Montovi crkovni sabor, jeda bi sklonio kršćanske vladare, da se okupe u križarnu vojsku protiva Turčinu. Posla u Ungarsku franovca sv. Ivana Kapištrana, gdje bogonadahnutim propoviedanjem zanese slušaoce i za kratko skupi se križarna vojska, koja pod vodstvom slavnoga Sibinjanin Janka smlati Turke pod Biogradom i oslobodi obsade onaj grad. Kada su se najbolje nade začimale, da će se slomiti turska sila i urediti vjerski i narodni posli u Bosni, nemila nagla smrt umori dobroga kralja Tomasa, i još veći metež zavlada u Bosni. Pravo božje pokaranje u času, kada je najveća potreba bila sloge i najveća pogibio prietila, da kako je Turčin satrao i prisvojio okolne države Bugarsku i Srbsku, bio je red došao na Bosnu, koju je jednaka sudbina čekala.

4. U Dalmaciji franovci bijahu pomnožali samostane uzduž obale jadranskoga mora, koji razdieljeni na razne kustodije sačinjavahu uglednu državu nazvanu Slavonije, a i u Bosni proti svim progonstvom, oni se dobro održaše. Posred svih nesgoda

[1] Jukić Dogodjaji ibid. 120. — [2] Liber Archiv. Provinciae u Šibeniku.

stali se samostani popravljati, i novi na sgodnih mjestih podizati. Ovi samostani razdieljeni na kustodije, sačinjavali su veliku vikariju Bosne, koja je zasizala i u Dalmaciju, Dubrovačku i Hrvatsku. Znajuć Papa za težke muke i nevolje ljute franovaca u Bosni, i ležeć mu na srdcu spasenje ovoga puka okuženoga razkolom i jerezi, pošto franovci sami onamo se nalazahu na braniku vjere, on ih je hrabrio i tješio ljubeznimi poslanicami nazivljuć ih jakim zidom doma Izraelova proti krivovjerstvu, i pomagao ih svimi mogućimi načini. Na predlog njegovoga poslanika vriednoga biskupa hvarskoga Tome, da bolje ujačeni brojem redovnika, koristnije djeluju na obraćenje zašlaca i održanje vjernika, Eugenio IV. god. 1446. naredi, da svi samostani od obale jadranskoga mora do karpatskih gora budu ujedinjeni bosanskom vikarijom „ . . . . . sva mjesta i prebivališta reda i obsluženja gdje se godj nalazila od jadranskoga mora do tatarskih mejaša, kakva bila i kog mu drago broja, naredjujemo da budu bosanske vikarije i njoj podložna.“[1] Je li ovo ujedinenje sliedilo i koju su pomoć bosanski otci od dalmatinskih primili, viesti naših arkiva o tom nam nikakvu uspomenu ne dohraniše. Zna se pače, da dalmatinski redovnici u mirnih samostanih pod kršćanskom vladom, nebijahu voljni izlagat se mukam i tegobam bosanskih oskudica, i mučno im bijaše da bosanski otci do potrebe zaklanjahu se u primorske samostane, na što valja da su se papi tužili, kad je prvo Nikola pa kašnje Kališt III. god. 1455 naredio: da bošnjacim budu ustupljeni nekoji samostani u primorskih stranah, koji bi im u nuždi i potrebi služili za zaklon i utočište.[2] Rodjenici dakle bošnjaci bijahu na braniku vjere, osobito kad Turci, pod izlikom da osvete smrt poginuvšega kralja Tomasa, vojskom unidjoše i neprocjenjive štete n zemlji počiniše, s kojimi, proti katolicim a osobito franovcem, bijahu se sdružili nezadovoljni hrišćani i razdraženi bogomili. I već bi tada Bosna bila pala pod tursku vlast, da novi kralj nebude odvratio Turke mitom i obećanjem godišnjega danjka.

Zaludu je papa želio od Bosne propast odvratiti, zaludu proglasio križarnu vojsku na Turčina, i na crkvenom saboru u Montovi uznastojao sdružiti kršćanske vladare na obranu nevoljnoga kraljevstva. Čaša srdžbe božje bijaše puna, pokaranje je imalo pasti na ono nesretno kraljevstvo zavadjeno vjerskimi

---

[1] Laštrić Epitome 5. — [2] P. Sebastianus Monumenta Racusina 34.

*

sliedbami, razdieljeno nepodložtvom velmoža, i raztočeno razkalašenošću krivovjerstva. Prokletstvo bijaše izrečeno, a Turci bijahu ovršitelji.

5. Sultan Mehmed II. posla u Bosnu, čauše da prime od kralja ugovoreni harač; medjuto držaše na okupu vojsku, kojom je naumio zauzeti Bosnu. Kralj nagovoren, ne htjede ga dati, a car na čelu silne vojske god 1463. provali u Bosnu. Država pociepana, i nesložna, iznenadjena, ne imaduć vojske na okupu, postade trlom turskih čopora. Kralj se zatvori u tvrdi Ključ a velmože s pukom iz daleka slali ključe gradova, da dobiju milost velikoga padišaha. Nevjerni bogomil Radak izdade najtvrdji grad Bobovac i kroz malo dana sva Bosna pade pod kopita turskih paripa. Pogibe kralj, deset hiljada gradjana bi nemilo sasječeno, trideset hiljada uvršćeno u janjičare, a dvista hiljada preseljeno u Aziju.[1] Finis Bosnae! consumatum est!! Bezi, age i spaije razjagmiše gospoštine i baštine svekolike kraljevine, i dočim odže naviešćuju, da Turci nepoznaju drugoga zakona do svoga ćitapa, bogomili listom ga primiše mjesto svetoga evangjela, te se svi poturčiše, utopivši se u gnjusobe zabludne musulmanske razpuštenosti. Da neizgube zemaljska, odrekoše se nebeskih uživanja; i kako bijahu poglavitim uzrokom propasti svoje otačbine, tako kašnje kao poturice bijahu najžešči zulumčari i progonitelji krsta i svoga naroda.

Ako su Turci tako svoj bies izkaljivali na puku, može se suditi kako je moralo biti sa svećenstvom! Trideset i osam samostana i prebivališta kroz malo dana vatra uništi i razkopa fanatizam osmanlija, u kojih pogiboše svetinje, riedkosti i dragocienosti sakupljane preko sto i dvajest godina sa svih strana svieta; propadoše knjige i pismohrane (arkivi), uspomene i rukopisi; malo što u naglој pometnji mogoše sahraniti preko granica u Hrvatsku, Dalmaciju i Dubrovačku, kamo jedan dio redovnika sa pograničnim pukom uskoči[2]

Koji živi izbjegoše iz ruševinâ i garištâ samostanâ, posakrivaše se sa svojim pukom u visoke planine i guste gore, odkle na poziv sultanov izadjoše, kad otcu Angjelu Zvizdoviću zajamči, da će moći slobodno vršiti obrede svete vjere, našto se sultan bijaše zakleo i na Milodraže izdao carski ferman.

[1] Kronaka ot. Dubočanina i Liber Archiv. Prov. u Šibeniku. — [2] Liber Archiv Prov. u Šib. Farlat. po Wadingu Annales min. IV. 74. Batinić Djelovanje I. 129.

Koje štete franovci pretrpiše, kakve li muke podnesoše? Dr. Balan kaže: „ . . . neki izgoriše u zapaljenih samostanih, neki živi na kolac nabiveni, dokle druge nemilim načinom mrcvariše, koji sama okrutnost i tursko divjačtvo znadijaše izmisliti.[1] Koliki broj bijaše ovih žrtava, nije sgodopisje zabilježilo; ali je morao biti ogroman. Stare uspomene dohraniše nam samo gdjekoje.[2] Ali kaločki ljetopisac nastavlja, da kada bi ih se htjelo spoznati, valjalo bi čitati popis onoga Boga, koji ih je okrunio. Oni za koje mi znamo sačinjavaju najmanji diel mučenika ubijenih za vjeru na hiljadu okrutnih načina.[3]

Blaženi ovi mučenici potla hrvanja bijahu na nebu nagradjeni krunom slavodobića; ali njihova braća preostavša, na obrani krstova stada posred turskih vukova, da čuvaju ostanke katoličke vjere u Bosni, bijahu prave žrtve ljubavi božje i svoga roda, svedjer spremne da budu vitežkom smrti prikazane Bogu na posvetilište. Što patiše koliko li pretrpiše? to ne spada na naše poviedanje, to su vještiji kazali. Buduć mi odredili baviti se samo djelovanjem franovaca u Dalmaciji, što smo dosele morali ako i malo, ako i uzgredno, ako i letimice u Bosnu zalaziti, to smo prinuždeni bili, da dokažemo naš početak s koga smo potekli i uzrok s koga su otci naši prisiljeni bili, da se u Dalmaciju povuku. Odsle ćemo manje, jer nam se otvara polje djelovanja na ovom kraju, gdje onaj dio redovnika koji brojnim pukom bijaše u Dalmaciju uskočio, prosliediše s njime ne samo duhovno upravljati, dali i živo se postaraše da ga sgodno namjeste, kako su mogli iz samostana u svakoj potrebi u pomoć mu priskočiti, za što su izvan starih samostana i nove posred puka gradili, kako ćemo dalje vidjeti.

---

[1] Katolička crkva 206. [2] Fabianić Storia. I. 210. — [3] Dr. Balan ibid 208, 209. —

Poglavje treće

1464—1513.

1. Franovci pod turskom vlasti. 2. Dalmatinski samostani diele se od bosanske vikarije. 3. Utemeljenje samostana u Zaostrogu 4. Župnikovanje po selih turske vlasti. 5. Kršćani pod Turcim od Neretve do Cetine. Turci u Cetini ruše manastire.

1. Pokle Turci turski zavladaše Bosnom, nevoljni kršćani postadoše izmećari, kmeti, raja, koju su novi gospodari smatrali manjom i manjega obzira zaslužnom, nego što bijahu robovi starih Grka i Latina. Iztjerani iz gradova i varoša, bez svojih kuća i baština, nastanjivahu se po gorskih predjelih i divjačnih mjestih, pak da bi i tude na miru bivalo! Turcim se hotjelo da raja radi i svojimi trudi tovi gospodare, ter narod progonili i nagonili na trude i muke za tudju korist.

Ako je tako puku bilo, nije bolje ni njegovom svećenstvu. Franovci bez samostana i sjegurnoga zaklona stajahu posred svoga puka, podnoseć s njim zajedno muke i oskudice svâkojake „. . . Sve je do mora porušeno, nesmje nitko da se pokaže kršćaninom. Sami franovci kroz šume pastiruju. Muhamed II. ih zove preda se na sud. Oni mu dohode gotovi na smrt. Sultan kao smeten na njihove odgovore, da se Bosna ne razpuči dade im ferman, nek prosto idu kamo ih volja, odkle ih volja i nek sa svojim pukom budu mirni.[1] „I poslanici i župnici — veli povjestničar poslanstva, — oni sami ostadoše do naših doba posred krutoga divjačtva i krvavoga turskoga progonstva; . . . puk kršćanski mnogobrojan i bujan, čuvan je svom pomnjom i pobožnom brigom, trudom i svedjernom pogibli života od dobrih i skromnih sinova sv. Frane.“[2] Što i naš sgodopisac Farlat isto ovako povieda: „Katoličko pučanstvo koje je u znatnom broju bilo, ostade neoskvrnjeno od svih zahoda razkolničtva,

---

[1] Pavlinović. Različiti spisi 119. — [2] P. M. de Civezza Storia delle Missioni Franc IV. 138.

krivovjerstva i muhamedanstva, čuvano, da se ne okuži osobitom brižljivošću franovaca od obsluženja, kojih je u tom sva zasluga, jerbo oni još od prvoga početka svoga reda obradjuju ovaj gospodinov vinograd, neustrašeni nikakvom pogibli života, velikim trudom i znojom, brižno i postojano . . . Ovi otci provode život u svedjernih trudih i nezgodah, uvriedjivani i progonjeni od Turaka, česa da se izbave, strahovite i nesnosljive novčane harače primorani su izplaćivati . . . Svaku stvar potrebitu za posvetilišta moraju sami pribavljati."[1]

I današnji prvi učenjaci priznaju ove franovačke zasluge, izmedju kojih prinit ćemo svjedočbu jednoga, koji je osobito proučio poviest našega naroda, i djelovanje franovaca u zemljah jugoslavenskih, ovako se izraziva: „Istinito je, ako vjera i izobraženost nisu do kraja u onih mjestih izkorjenute, nije to ičija zasluga, nego katoličkoga svećenstva i reda franovačkoga, kojega redovnici bijahu najjači oslon biskupata; a kad i ovoga nestade, radi usilnosti muslomanske za veće viekova oni bijahu pravi i jedini održatelji prosviete u Bosni i Hercegovini . . . Najljepša slava onih doba otaca franovaca, koji ne samo prvo i potla izgubljenja onih kraljevina uznastojaše, da u srcih puka kršćanskoga njihovim apoštolatom održe vjeru, dali u veće navrutaka ovršiše vitežka junačtva, latiše se oni isti oružja, osobito u obrani Jajca god. 1464, s česa bijahu od pape Pia II. u velike pohvaljeni."[2]

I ako bismo mogli nastaviti sličnih svjedočanstva koliko iz domaćih uspomena, toliko iz stranih pisaoca, cienimo, da bi suvišna bila i dosadna postala, pošto su svakomu poznana i nemožemo se bojati, da bi mogla od ikoga biti oprovrgnuta Tako bijaše njihovo djelovanje u Bosni na korist vjere i domovine, a vidit ćemo kakvo bijaše u Dalmaciji.

2. Dokle se franovci u Bosni zalagahu strašnimi mukami i nevoljami ljutimi, u svedjernom strahu za sebe, za vjeru i za svoj narod, u Dalmaciji veliki su se prevrtaji dogadjali po samostanih njihove braće.

Davno bijahu se opazile dvie različite struje u redu, koje su tiekom vremena sve to veće se razstajale. Jedna onih koji nastanjeni po gradovih, stanovahu u starih poglavitih samostanih reda, oskrbljeni i nadareni zadužbinami i podarštinami, koji tiekom vremena bijahu zakonitim načinom dostigli od sve-

---

[1] Illyr. Sacr. IV. 41. — [2] P. Pressuti. La Santa sede e i Slavi meridionali 33—58.

toga sjedališta velike oproste i povlastice; dokle drugi po pustošnih mjestih tiesno su živarili svakdanjom milostinjom; pravi ubožari siromašnoga patrijarke sinovi, koji niti su željeli, niti tražili oprosta i polakšica u strogom obsluženju uprave. Početkom XV. vieka prosjaše sjajne zviezde franovačkoga reda: Bernardin iz Siene, Ivan Kapištran, Jakov iz Markije, Bernardin iz Fosse i mnogi drugi, koji su riečju i djelom zagovarali strogo ubožtvo i točno obsluženje uprave, dok prvi nedadoše se skloniti, nego ostadoše uz dobivene oproste i polakšice.

Kako svagdje, tako i u Dalmaciji bijahu mnenja razdieljena. Njekoji samostani davniji i oskrbljeniji s posjedi i zadužbinami sdružiše se i proglasiše za uživane oproste, dok drugi, i to veći dio samostanâ izjavi se za obslušenje uprave, bez povlastica, a medju timi bijahu i svi bosanske vikarije.

Nego i izmedju onih od obsluženja bijaše priepora izmedju primorskih redovnika i onih iza gora. Prvi naučeni mirnomu življenju, nisu se mogli odvažiti na trude i smrtna hrvanja ostale braće bosanskoga poslanstva pod turskom vlasti. Oni su željeli svoj mir uživati, a za prekogorska poslanstva, neka služe sinovi onih pokrajina, koji bijahu jur navikli hrvanju i podnašanju svakih muka i nesgoda. Oni su željeli da se od Bosne odiele, kô što i prvo posebno se vladahu. Tomu se pridružiše druge okolnosti, koje su primorale, da se njihova nakana oživotvori.

Mletačka skupnovlada u veće navrutaka bijaše prisvojila različita mjesta i otoke Dalmacije. Kralj Sigismund, zabavljen nesgodami svoga mučnoga kraljevanja, nije imao sgode niti moći, da joj preotme ono što bijaše očenula od njegove hrvatske krunovine, ter u pogled pogibli turske prietnje, po nutkovanju pape Eugenija IV. dade se skloniti godine 1433. na mir s Mletčani po kom, morao je Mletčanom ostaviti sve što su u Dalmaciji posjedovali, i to: od Novigrada obalu sve do Omiša i otoke, izuzam Dubrovačke. Po čem njegovoj hrvatskoj krunovini preostajaše u Dalmaciji: Karin i Obrovac s Podgorjem; Bukovica i Kotar do Skradina; Zagora do Klisa i Kninsko, Kosovo i Petrovo polje; Vrba i sva Cetina do Trilja. Zemljište preko Cetine pripadaše bosanskoj državi.

Dok se je skupnovlada okružila svojimi mejaši u Dalmaciji, odmah je počela izdavati zakone, po kojih nisu mogli inostranci obnašati nikakve vlasti starješinstva u samostanih koji bijahu u podaničtvu prejasne republike. Iz početka te naredbe bile protiva Bošnjacim, a kašnje se protegoše i na dubrovačke po-

danike. U naših arkivih nahode se samo one od 11. travnja 1473. i 3. lipnja 1474. obedvie se odnose na jur prije izdane istoga sadržaja. U prvoj se zabranjuje bosanskim franovcem stanovati u samostanih Dalmacije pod mletačkom vlasti; u drugoj da nemogu biti odabrani za vikare, guardijane ili državnike. Što ti zâkoni, a što želja kralja Matijaša, da se bosanski samostani i oni pod njegovom vlasti u Hrvatskoj odjele od mletačkih, bijahu možda poglaviti uzroci rad kojih Dalmatinski samostani okupiše se u posebnu državu. Iz početka ova država zauzimala je sve samostane pod mletačkom i dubrovačkom vlasti. Ovo razdieljenje kao zakonito bi priznato na obćem redovničkom sboru god. 1469. Do nekoliko vremena opet radi političkih uzroka samostani dubrovačke vlade odieliše se (1481.) u posebnu državu; a tada bosanskoj vikariji ostadoše samo oni šta još obstojahu u Bosni i po zemljah hrvatske krunovine.[1] Samo smo uzgredno to pomenuli, bez da se mislimo dalje baviti s ovima dviema državama.

Tim prestade stara država Slavonije, a prozva se sv. Jerolima dalmatinska. Bosanskoj vikariji ostadoše izvan onih u Bosni i Hrvatskoj, u sadanjoj Dalmaciji samostani: u Imoti, Cetini, Vrlici, Klisu, Skradinu, Visovcu, Kninu i Karinu, kojim se malo kašnje pridruži novonaseljeni u Zaostrogu.

3. Kad su se Turci u Bosni usjednuli i po tursku uredili, zar su se tim zadovoljili? Nipošto! Nagon osvojenja, propast kršćanstva i razprostranjenje k o r a n a silovalo ih je, da gone napred do Zlatnoga Praga i do Rima.

Iz Bosne odmah udariše na Hercegovinu, kojom je vladao junački herceg Stjepan. Njegova zemlja ne bijaše onako razkidana kao Bosna vjerskom neslogom i nepokornošću velikaša; ali bijaše na žalost domaćom neslogom . . . Stjepan nije imao dovoljno vojske, kao što je imao junačkoga srdca i vojničke vještine, ter nije ni mogao na polju dočekati tursku vojsku, već se zakloni i utvrdi u planinah, gdje ga nesmjedoše Turci napadati, ali isto porobiše i satrše mu pokrajinu i velikim se plienom nazad povukoše.

Na prvi glas turske provale u Hercegovinu, puk iz Primorja preveze se na otoke i s njim Augustinianci, koji su imali malahna pribivališta u Zaostrogu i Makarskoj, a veliki samostan na Sućurju u vrh otoka Hvara. Ovo pribivalište u Zaostrogu kod crkve sv. Marije utemeljeno od fra. Augustina

---

[1] Fabianič ibid. I. 202—209.

Vlatkovića kneževske obitoli, koja je imala velike posjede u Primorju i Neretvi sa jakim gradom Vratarom.[1] Vlatkovići dakle utemeljiše ovu zadužbinu i obdariše baštinami, pa i drugi velikaši, u osobito knezovi Dragičevići darovaše zemlje za uzdržanje redovnika i crkve, kako se razabire iz parbenih listina sadržanih a arkivu samostana.[2] Kako primorski puk od turskoga straha bijaše na otoke prebjegao, tako puk iz Hercegovine koji se nemogaše zakloniti u tvrde gradove ili planine, pobježe k moru u Primorje, koje tad bijaše u pričuvi mletačke skupno-vlade, u nadi, da će ih ona od prieteće propasti obraniti.[3]

S ovim pukom dodje u Primorje nekoliko franovaca iz porobljenih u Hercegovini samostana, i namjestiše se u pusto augustinijansko pribivalište kod sv. Marije u Zaostrogu i kao duhovni pastieri prosliediše upravljati pukom, kog bijahu priveli i po Primorju namjestili.

Kad vidiše Primorci, da se Turci nisu u Primorje svalili, osobito bogatiji povratiše se na svoje dvore i baštine, pak i augustinianci potražiše svoje pribivalište. Predava na kojoj je osnovana povelja Žarka Hunskoga (sic) biedila je augustiniance zaostrožke velikom razkalašenošću, pa i krivovjerstvom. Velmoža Vlatković fra. Augustin[4] — povieda Lukari — da je odbacio redovničke haljine i oženio se, tako se i drugih bezakonja dogadjalo; s toga puk zavolio franovce i u Zaostrogu ih držao, obdariv ih izvan zadužbine od Vlatkovića crkvi ostavljene, seoskom zemljom i oprostom kako svjedoči izvorna darovnica bosanicom napisana u arkivu samostanskom: „Neka se zna kako se sasta sva župa pod Zaostrogom sa svim krajem i dogovorom ostaviše Bogu i crkvi luku Despotovića, što je god toga županskoga sve župe prija na se, da mu nejma u župi ki posa ni u seoski zapoviditi župljanim ni selanin ni knez ni porota nere ni u jedan posao županski ni seoski i ako bi od župe aliti od sela ovoga neposluša, da se ima potužiti gvardijan župi, a župa gospodi a gospoda neka čine što po sudu bude. Ovo čini pisati knez Jurić, knez Pava, knez Grgur i svi siromasi sa svim dogovorom.“ Ali i tako usilno pleme Kačića htjede sebi prigrabiti crkvenu baštinu; franovci ih tužiše turskomu sudu, jer

[1] Po izvornih turskih listinah bosanicom i turskim pismom XV. vieka u arkivu samost. Zaostroga, to je nepobitno; a od toga i gornje Primorje zvalo se Fraguštinova. — Bez temelja sude i piskaraju oni koji tvrde, da je u Zaostrogu bio grčki ili srbski neki samostan, on je načinjen za augustinijane, pa ove su nasliedili franovci. — [2] Ibid. — [3] Ljubić Ogledalo II. 65. — [4] Annali di Ragusa. L. 3. 196. Sul.

Turci već bijahu i Hercegovinu zapremili te dostigoše razne odluke. Kako su Vlatkovići i Dragičevići ostavili zadužbinu crkvi sv. Marije Zaostroga, da budu i unapred iste crkve, a Kačići da ih ne uzimlju i ne muče fratre.[1]

Kad nemogoše tim putem pomenute baštine prisvojiti, onda digoše iz Sućurja dva augustinca i dovedoše u Zaostrog, potjerav franovce, koji kroz nekoliko godina bijahu nadogradili i obnovili pribivalište. Oni se opet potužiše turskomu sudu na Kačiće i dostigoše od cara ferman god. 1492., koji kaže: Kako se povratiše iz susjednoga vladanja fra. Duman i Proto, da preotmu crkvu sv. Gospe, ali to neka se ne dopusti, nego da drže franovci kao i dosad. Ova odsuda bi izdana uslied izjave baštinika knezova Vlatkovića, braće fra. Augustina Petra i Pavla, da pribivalište i baštine zadužbine ostanu franovcem.[2] Ove nam sgode liepo dokaziva izvorna listina hercegovačkoga sandžaka bosanicom napisana i dohranjena u arkivu samostana: „Sandžak beg hercegove zemlje i od . . . . Kuštod dojde meni . . . . što je crkva sveta gospodja od 30 godina u njih ruci bila i što je u Zaostrogu baština, to je sve rečene crkve zadužbina. I kad je bio prkstinik (sic) Hercegovine potvrdi crkvu i sve nje zadužbine na rečenoga fratra Kuštoda; od toga vremena oni ju do danaske držali. Sada su došli ljudi od sela Kačića i učinili crkvi bezakonje i silom fratre izagnali i njih imanje uzeli i doveli od razmine zemlje fratre, tere iste postavili u njih crkvu Zatoj učiniše ovim fratrom golemo bezakonje. Ako je tako zapovidam da učinite tefliš, ako je ovako kako mi fratar kazova, da su manastir držali 30 godišta i kako je zastao prkstinik njih baštine, tere ih su Kačići izagnali iz njih crkve i uzeli njih baštinu bezudno i bezakono. Za to da im ste uzet činili i crkvu dali u ruku i naplatili što je učinjeno štete Inako da nebude, I kako je na nje u tefteru pripisnina, da ste tako učinili. I što bi ovi fratri izprosili ili vina ili žita ili inu rabotu, što je potrebno za crkvu od okolnih sela, da od onoga nitko nemore dootka uzeti, nego akoli što siali pod timarnika i od štete nam kazaše, kako je nekoliko crkvi naših hercegove zemlje u koji su popove stali i puk dohodio na velike svece ter su se nekolike razkinule a mi hoćemo opet sagraditi, ali nam nedadu. I to vidite, ako do sade nije ostala pusta i razmetnuta, ako se je što s ke strane razkinulo ili krov, zakon je, da se može napraviti kako je prvo bilo, da već neučine, nego da

[1] Turska izvorna u ark. samost — [2] Turska bosanicom u ark. samost.

ste činili kako je božji zakon. Pisano miseca pramana na svrhu za našega tarha“ 903—1490. Kačići se ni tim ne smiriše, nego navedoše sućuranske augustince, da franovce zapravdaju na crkovnom sudu. Parnica se zadi oštra i dosadna dokle obedvie stranke skloniše se, da ju stave na dobre ljude. Ali prvo nego je odsuda izrečena, Turci zapremiše Primorje i augustinianci ostaviše franovce u mirnom posjedu zadužbine[1], gdje tiekom vremena načiniše najuredniji i prostraniji samostan, koji održaše do današnjega dana.

4. S Hercegovinom i Primorjem Turci zapremiše istočni dio Dalmacije do rieke Cetine, izvan Omiša i okolice mu, što su Mletčani krepko branili. Dumanjski biskup de Ruschi na vrieme se zakloni u Spljet i franovcem preporuči kršćane svoje biskupije, jer oni sami ostadoše u tih mjestih na braniku katoličke vjere; da puk kršćanski, veli Farlat,[1] nebi ostao bez učitelja, pod turskim jarmom, i podlegao čudo grdjemu vječnoga izgubljenja.[2] U isto vrieme spljetski prabiskup preporući franovcem kršćane svoje prabiskupije, po selih od Turaka presvojenih, i ostalih uz granice po Cetini; jerbo Turci bez prestanka četami navaljivahu i robljahu pogranična mjesta, kuda se bijahu nastanili kršćani iz Bosne prebjegli.[3] Turci su ih opet odvodili, da im pod moraš obradjuju begluke i spajiluke po Bosni. Popim onamo nebijaše prosto duhovnu službu obavljati, jerbo Turci jedva su i franovce trpili, koje remetli Mehmed car bijaše pomilovao fermanom izdanim na Milodraže: da im je prosto po svom zakonu Boga moliti i po svom puku hodati. Ovo su početci franovačkoga župnikovanja u Dalmaciji, koje preko vjekova održaše posred muka i nevolja svake vrsti, evo do naših doba.

Franovci služahu kao apoštolski poslanici medju nevjernici, povlasticami kojimi bijahu obdareni od sjedališta apoštolskoga, osobito od Pape Eugenije IV. god. 1444; što buduć dojavljeno prabiskupu, on ih prizva prida se, da mu dokažu dotične spise. Oni zaprosiše nekoliko dana dokle ih pribave iz državničkoga arkiva, što im on dopusti,[3] i oni mu zasvjedočiše i prosliediše se s njima služiti, dokle je trajala potreba za koju im bijahu podieljene.

Ali kako bijaše franovcem u toj težkoj službi? Svjedoče najbolje stotine tužbâ i odlukâ u izvornih turskih listinah u

---

[1] Farlati ibid. IV. 190. — [2] Ibid. — [3] Farlat III. 426. — [3] Farlat. ibid IV. 67.

Zaostrogu i Makarskoj, po kojih se vidi, da i ako je ferman cara Mehmeda vriedio na kapiji i visokih sudištih, kod zanešenjaka, kod pojedinih Turaka, to bijaše papir bez vriednosti. Turci su jednostavno redovniku govorili: „Nejma Boga do Boga, a Muhamed je njegov prorok. Jedan car i jedan Bog". Po čemu su smatrali franovce i kršćane, da su nevjernici protiva caru i alkoranu, ter ih na sve jade mučili i progonili, a oni se tužili agi, begu, kadiji, paši, veziru i samomu caru u Stambolu, kazujuć usilja i progonstva prot visokomu fermanu. Oni su to priznali i dielili druge oprostne odluke i fermane; ali Turci sve isto bivali Turci i po tursku kršćane progonili.[1]

Kako su sve većim dielom crkve i samostani u prvoj provali biesnih Turaka razrušeni bili; tako franovci niti imadjahu opredieljenoga stana, stalne crkve, niti naznačene župe; sve bijaše zameteno i pomršeno. Stara se sela razpučila biegom stanovnika, koje su oni tražili po gorah i planinah, da ih pri onakoj pogibli tješe i u svetoj vjeri kriepe. Ali ta njihova skrb apoštolske ljubavi veće krat bijaše kažnjena krvlju i smrti;[2] jer kad bi ih Turci susretnuli, svezali bi ih i na sud vodili kadiji, kao da bune puk proti caru i izlamu, ter na bašku ono što su primali dokle bi ih na sud dotjerali; ovaj bi opet nemilu odsudu izdavao sa zatvorom, ili sa novčanom svotom[3], za pedepsu da plate. Da ubjegnu te zulume, pošto ih Turci lahko poznavahu po redovničkih odjećah, bijahu prisiljeni, prohodati u svietovnjačkih haljinah, kako su običavali trgovci nositi, koji su po onih mjestih prohodali, i tako torbom o ramenu, zalazili po sbjegovih i selištih, da puk tješe i u vjeri kriepe. U torbi nosili svete moći, kalež, molitvenik i svetu odjeću, pa gdje bi se narod skupio, ondje mu pod vedrim nebom svetotajstva dielili i krstov zakon tumačili. Ali kad Turci saznaše, da papazi hodaju preobučeni, počeše tad opreznije na njih paziti; u klance zasjedati i u puku protraživati. Ako bi ga našli i upoznali težko njemu; ali to se je riedko trefilo, jer ako bi došli Turci i propitivali tko je što, domaćin bi zaklonio redovnika kažuć, da mu je ujak došao u pohode i tim ga često oslobodio muke i progonstva.[4]

Od ovoga vremena do zadnjih godina franovci su po Bosni hodali u svietovnjačkih haljinah; po selih u župnih službah,

---

[1] Izmedju mnogih, nekoje ćemo na drugom mjestu spomenuti. — [2] Liber archiv. Prov. u Šibeniku. — [3] Izvorne turske odsude u ark. Zaostraga, Makarske i Visovca — [4] Liber arch. Prov. u Šibeniku — Vinjalić Compendio Rp.

vršeći službu redovničkih i duhovnih obreda, čitajući sv. mise i dieljeći svetotajstva. Tako ih prosliedi puk ujaci zvati do današnjega dana.

5. I ako Turci spraviše Primorje pod svoju vlast, oni se u njem ne smjestiše, kao što činjahu po drugih krajinah, i to možda s uzroka, što su onda prolazile mletačke galije, koje u čestih ratovih, nebi im nikad dale mira; a kašnje i rad uskočkih šajka, koje im dodijaše većma nego mletačke galije.[1] Koliko s jedne strane bijaše mirnije puku bez njih, ipak morali su osiećati težinu turskoga jarma, jer im mira nisu davali, nego čestim prohodanjem i kupljenjem poreza svake vrste, često ih pohadjali pa i zlostavljali. S druge strane nebijaše ni to bolje, što puk ostao bez vlade, bez suda i bez straha kazne, pa se često proglasivalo hajdukovanje, deračine, kradja, štete i druge nevolje. Kadiji nerado puk bi odlazio, da od njega pravicu ište, a i daleko sjedio i sudio u Mostaru ili u Imotskom. Može se pojmiti kakvih je nereda i bezakonja moralo biti takim bezvladjem u ono vrieme krvavih ratova i hrvanja! Nego svećenici i svjestni pučki poglavari znadoše sami po sebi doskočiti nestašici, na obćih pučkih sborovih stvarajuć zakone i ustanove, koje je svak morao obsluživati pod mrtvu glavu. Ovi sborovi, na kojih se stvarahu i vršiahu zakoni zvahu se Liga. U sboru bi se okupljali knezovi i siromasi, za svaku potrebu zakon ustanovili i riedko kad upisivali; oni se zadovoljavahu obćim znanjem sbora. Izmedju velike sbirke starih listina bosanicom napisanih i sahranjenih u arkivu samostana Zaostroga, nadjosmo zabilježeno nekoliko zaključaka ovih sborova podpisom poglavica različitih župa i jedan cio zakonik u 28 točaka sastavljen na sboru u Zaostrogu god. 1551. koji predadosmu strukovnjaku, da bude obielodanjen. To bijahu strahoviti zaključci, kojim se je smrtimice kaznilo svako bezakonje; ali sa svjem obrazloženo i potrebito u onakom bezvladju. Ove je pučke sude kašnje upotrebljavala skupnovlada, kao najuspješnije, da se dokinu razbojstva i otimačine.[2] I danas potla stotina godina u Primorju održaše naziv sbora mjesta, gdje u davna vremena držani bijahu.

Ovako bilo jedino u Primorju, gdje nebijaše medju pukom nastanjenih Turaka; ali po drugih mjestih, gdje su oni stanovali, bilo sasvim drugčije. Mogli bismo nasukati dugi

---

[1] Uspomena bosanč. u arkivu samost. Makarske — [2] Ljubić Ogledalo . . . II. 275.

niz bezzakonjâ i strahotâ počinjenih proti kršćanskomu puku, od bezdušnih sudija turskih, ali jer se omedjašismo na samo djelovanje redovnika, na drugom ćemo mjestu prozboriti ob onom što su od Turaka podnosili. U pogled puka priložit ćemo ono što je prabiskup Bernardo Zane nabrajao pred otci u Rimu na lateranskom saboru, koga svjedočanstvo nemože se u sumnju staviti. Na istom crkvenom saboru, modruški biskup, Šimun Benja najprvo izpripovjeda strahote od Turaka počinjene u Kotarih i po Lici, a spletski Zane kaza ono što se je po Dalmaciji dogadjalo: „... Da nenabrajam davnije žalosti, uzrokovane nam od Turaka, koje jur poznajete, promislite otci današnje nesgode kršćanâ, na koje oni kruto navaljuju. Dječicu otimlju iz rukuh roditelja i s majčinih prsiju otrguju; žene pred očima muževâ oskvrnjuju, djevojke grabe s majčina ogrljaja, da ih oskvrnu i osramote. Stare roditelje i rodbinu, kao nekoristne sjeku na oči njihovih sinova, mladiće mjesto volova pod jarme hvataju i s njima oru zemlju. Pa što dalje da sliedim? Turci neimaju nikakvog opaza na slabi spol, nit milosrdja na dječicu, a još manje sažaljenja na starost... ja sam ne čuo, nit čitao, dali gledao! Mojima očima ja sam vidio, po predgradjih moga prabiskupskog Spljeta, onoga nesretnoga grada, kako se zaliću, da sve ruše vatrom i mačem, i da u sužanjstvo gone moju i vašu djecu obojega spola; a to su jednako vidjeli po svojih gradovih dvanajst odvisnih mojih biskupa . . .

„Čestokrat tužna mene i nevoljna! stojeć pri službi božjoj, bio sam prisiljen da svučem crkovnu odjeću, latim oružje i poletim na gradska vrata, da hrabrim ustravljeni sviet i tješim ožalošćene, da se krepko opru krutomu krvopiji.“[1]

Ako prabiskup stojeć za bedemom tvrdoga Spljeta mogaše znati i vidjeti nabrajane strahote, franovci stojeć posred puka slaba i satrvena, bez zaklona i bez obrane, nisu li morali znati i svakdano gledati stoput grdjih i žalostnijih nesreća?! Oni nam ostaviše zabilježenih uspomena krutog progonstva o kojih vjerojatnosti moglo bi se danas sumnjati, da nejmamo nesumnjivo priloženo svjedočanstvo prabiskupa Zane. Na drugom ćemo mjestu imati sgodu da o tom što navedemo; sada nam srdce nedopušta, da živoj slici dodajemo boju, nego ćemo samo opaziti, kako je bilo franovcim, kad su ta bezakonja gledali u puku, komu oni bijahu jedini učitelji, branitelji, tješitelji

[1] Farlat. ibid. III. 426.

i otci. Kakvim su srdcem morali pratiti onaka nedjela na svom narodu, svojoj rodbini i na samim sebi? Ostavljeni i zaboravljeni od svakoga, nebo visoko a zemlja tvrda, nebijaše nigdje utjehe, od nikuda pomoći: jedino im uhvanje na nebu, kamo su uzdignutim srdcem i rukama mogli svoje upravljati uzdahe, te oni i njihovi nasliednici utjehom zadovoljstva kazati: „Milosrdje gospodnje, da nepropadosmo na vieke!“

6. Turska poplav sve to veće je zasizala, osobito na onaj lapat zemljišta, što u Dalmaciji izmedju turskih posjeda uvlačio se je i rastavljao ih od mletačkih, a pripadao još hrvatskoj krunovini. (Vidi Pog. III 2.)

Ovo nevoljno zemljište izmedju rieke Cetine i planine Velebita bijaše u najlošijem stanju. Ugarski kralji zabavljeni razmiricami velmoža i u svedjernom ratu s okolnimi vladari, nisu se ni sjećali ovoga kraja svoje krunovine. Tvrdi gradovi u vlastničtvu zapoviednika bez blaga i vojnika, zalud vapijahu u prietećoj pogibli kraljevu pomoć; dok Turci na čete i na jake odiele prodirahu sad na jedan, sad na drugi kraj, plieneć, paleć i puk u robstvo odvodeć bez odpora i straha, jer nebijaše vojske, niti mogućstva okupiti ju i uzdržavati U samoj Cetini bijahu zapušteni bez čuvaoca tvrdi gradovi Glavaš, Vrlika, Potravje, Vir, Sinj, Nutjak i Čačvina. Knezovi vlastnici velikih posjeda i vlastitih tvrdih gradića, videć se izloženi neizbježivoj pogibli divjih čopora, ostaviše dvore i imanja, i zakloniše se u mletačke tvrde gradove pri moru, ili preseliše u Hrvatsku. Ugrinovići, Draškovići, Utješenovići, Bogetići i mnogi ini ostaviše pusta kulišta Bieline, Bribira, Kamička, Bogočina, Rogova, Ključica, Nečvena, Čučeva, Zelengrada, Karina, Obrovca, i tolikih drugih tvrdih gradova. Za gospodari odseliše se i kmetovi, te zemlja ostade pusta na potarluku turskih paripa.

Zapovjednici Knina, Klisa, Sinja, Vrlike i drugih omanjih gradova, bijahu ostali bez branitelja i stražara, jer ih opustošena pokrajina nemogaše uzdržavati. Tako je god. 1508. spljetski providur poslao svoje vojnike da čuvaju izpražnjenu tvdjavu Sinj,[1] a malo kašnje zapoviednik Knina zaklinjao zadarskoga gjenerala, neka pošalje nekoliko vojnika da čuvaju Vrliku, koja bijaše ostala bez branitelja. Kako su Turci zastopice na Cetinu navaljivali, tako odonud mu je najveća pogibio prietila.[2] Turci su dakle mogli na volju preuzeti puste gradove po Ce-

---

1 Sanndo. arkiv. VI. 303. — [2] Ljubić Ogledalo. II. 108.

tini, ali jošim nisu trebali; oni su se zadovoljavali robljem i plienom.

U Cetini bijahu dva stara samostana jedan u Vrlici[1] a drugi na vrelu Cetine. Ovaj drugi još prvo godine 1400. pripadaše kuštodiji Duvna,[2] kašnje (1457) postade glavnim posebne kuštodije, koja se je po njem nazivala Cetinae. U onako zapuštenoj krajini, od Turaka satrvenoj, okolo godine 1512. obadva Turci porobiše i zapališe. Od vrličkoga ostade samo uspomena u temeljih pod zemljom kod ukopa sv. Petra pred varašom, a od onoga na vrelu Cetine obstoje još cielokupni zidovi crkve, koju je narod odkad vrlički župnik na Spasovdan dolazi s kršćanskim pukom u hodočašće, blagoslovi polje i reče sv. misu na oltaru pokraj zvonika, prozvao sv. Spas. Koliko je ugledan bio, i koje štovanje u narodu uživao, najbolje pokaziva prostrano grobište i stotine veličanstvenih stećaka, pod koje se pokopavahu prvaci naroda iz sve krajine. Potla karlovačkoga mira, pustu Cetinu naseliše uskoci iz Bosne, medju kojimi bijaše i hrišćana. Kršćani se namjestiše u Varošu i okolici, a hrišćani okolo vrela Cetine. Počeše pokopavati svoje mrtve pod stare stećke, čim prisvojiše ono grobište i pokušaše u veće navrataka i crkvene zidine preuzeti, ali im toga kršćani ne pripustiše, nego pomenutim godišnjim hodočašćem uzdrže vlastničtvo na crkovnoj zidini. Zamjerno je, da ovi častni ostanci, od preko 370 godina, ne samo prkose gromu i vremenu, dali što je začudnije i ljudskoj zlobi, koja bi inačije poprieko riešila prieporno pitanje vlastničtva. Ali za sreću uvriežilo se je osvjedočenje u puku, da ako bi se zlobno kamen oborio, ili grana odčenula starodavnoga dubja okolo crkve, da bi grad i grom unesrećio Cetinu. Ta nam je predsuda od propasti učuvala sgradu, koja nam barem kaže, gdje stari samostan bijaše.

Mi smo na dugo i široko ob ovih samostanih pisali u Viestniku hrvatskoga arkeologičnoga družtva god. 1883. br. 3 l. 102—1884. br. 3, 4.

---

[1] Vet. Monum. Ung. Viestnik hrv. ark. družtva god. 3. III. 68. — [2] Wading. Anales Minorum XV. 337.

Poglavje četvrto.

1514—1600.

1. Dioba Hrvatske države od bosanske 2. Utemeljenje samostana u Makarskoj. 3. Progonstvo pod carem Sulemanom. 4. Turci osvajaju zapadnju Dalmaciju. 5. Franovci u Dalmaciji pod turskom vlasti 6. Samostan na Osinju. 7. Nesgode biskupâ, župnikâ i puka turskih podanikâ.

1. Isti uzroci i razlozi rad kojih se bijahu dalmatinski samostani od bosanske vikarije razstavili, i u posebnu državu sastali;[1] isti odlučiše redovnike hrvatske krunovine, da potraže kod nadležne vrhovne vlasti u Rimu, da se od Bosne odruže i sastanu u posebnu drzavu. Kada su to dostigli na redovničkom sboru u Cetingradu, zakonito se razdieliše i uzpostaviše državu onda nazvanu Bosno-Hrvatsku, koje mejaši bijahu do Vrbasa naprama Bosni, a do Cetine napram Hercegovini. Bosanska vikarija bijaše proglašena državom, koja se je pružala po pokrajinah turskoga vladanja.

U Dalmaciji samostani Klisa, Solina, Skradina, Knina i Karina pripadaše hrvatskoj državi i kuštodiji Trsata.[2] Što se u ovoj diobi spominje samostan u Solinu, gdje se od nikud ne može znati, da ga franovci imadjahu, a ne pominju se oni Cetine i Vrlike, to nam tumači, da pošto toga vremena Cetina bila od Turaka robljena i samostani razrušeni, prilično je, da redovnici pomenutih samostana Cetine i Vrlike bit će se zaklonili blizu tvrdoga Klisa, gdje imadjahu svoj samostan, a drugi možda u nadi, da bi se u Cetinu mogli povratiti, za koje vrieme pristadoše u Solinu, onda kad se je država uzpostavljala. Nepokazujuć se sgoda, da bi se na starinu vratili, koju su Turci sve to gore robili i palili, a u Solinu neimali sgodna mjesta za samostan, valjalo im se je dieliti i nastaniti u koji drugi samostan svoje države. Nit o. Glavinić, niti Greiderer znadu ka-

---

[1] Glavinić Dell' origine 21. — [2] Greiderer Germania Franciscana I. 2. n. 181. 201.

zati, što od njega bijaše? Začudno je, što se u ovoj diobi nespominje samostan Visovac, koji je morao isto pripadati hrvatskoj državi, jer bijaše pravo na razkršću izmedju Klisa, Karina, Skradina i Knina! O. Greiderer kaže, da je toga vremena bio opustio i da su ga kašnje bosanski redovnici zaposjeli.[1] To nebi začudno bilo, jer ćemo dalje vidjeti, da su ga rodovnici veće krat ostavljali i on pust ostajao . . . Načinjen na sred dubokoga jezera, u sred divjačne okolice, na samom kamenom guvnu, bez igdje išta čim bi se redovnici u onakoj pustoši mogli uzdržavati, pokle gospodari Utješenovići i drugi velmože preseliše u Hrvatsku, zemlja ostala bez kmeta i oni bez pomoći, bijahu prisiljeni, da se zaklone, gdje bi mogli preživiti, a pošto se nezna, da su u koji varoš prešli, prilično je, da su za koje vrieme živjeli posred onoga puka, što su iz Bosne bili doveli i po okolicah namjestili. Kad malo kašnje i ona mjesta Turci prisvojiše, onda su se opet na Visovac povratili, kako Greiderer povieda. Oni su i kašnje za gladnih godinah veće krat bili prisiljeni da ga ostave, ali dok bi nesgoda mienila, opet bi se na nj povratili.[2] O tom imamo izmedju turskih listina razne sudbene odluke na tužbu redovnika, od kojih pomenut ćemo jednu cara Hamida god. 1630. u kojoj kaže: „da se fratri manastira Visovca, kad je bio glad, preseliše u Drniš, pa kad su se vratili, nadjoše crkovna vrata odvaljena i sve porobljeno.“ Naredjiva da se zabrani, i krivci pedepsaju. Br. 7. Ovoj slična ima opet god. 1636. od velikoga Livna kadije komu prikazaše tužbu da: „kad u nekih godinah zavlada glad, za nuždu moramo umaknuti u grad Drniš, gdje se zaklonimo dokle potreba traje; sad kada se povratismo, nadjosmo da su neki zlikovci razbili vrata samostana i porobili sve naše siromaštvo. Br. 102[3] Prigodom odieljenja hrvatskih samostana od države bosanske još zamašitija dioba dogodila se je u cielom redu sv Frane. God. 1517. bijahu prizvani u Rim svi državnici različitih ogranaka franovačkoga reda na obći sbor u Aracoeli, jeda bi se sporazumili i odabrali obćega starješinu gjenerala, i poravnali razlike koje u redu bijahu se ukorenule. Većina glasova naginjaše, da bude odabran vriedni i pobožni o. Kristofor od obsluženja i da se red povrati na tiesno prvašnje obsluženje uprave, bez odpusta i povlastica. Samostanci nepristadoše, nego se odieliše i

---

[1] Germania Franciscana I. 2. n. 184. 201. — [2] Liber archiv. Provinciae u Šibeniku. — [3] Pomenuti nam je, da turske listine visovačke bijahu hrvatski prevedene u Livnu od gosp. Pave Jazvića, a Zaostroga i Makarske u Mostaru od Mustafe Sefića. Broj se odnosi na izvornik

*

hodoše u samostan svetih apoštola. Papa potvrdi izbor o. Krištofora i potla dopusti samostancim, da se po sebi vladaju i dobivenimi se povlasticami služe, pod posebnim starješinom gjeneralom. Uslied ove diobe, nekoliko samostana u Dalmaciji pridružiše se samostancim, a svi ostali Dalmacije, Dubrovačke, Hrvatske i Bosne prosliediše u obsluženju

2. Djelovanje franovaca bosanske države u Dalmaciji bijaše izmedju rieke Neretve i Cetine, gdje imadoše dva samostana, jedan u Imoti, a drugi u Zaostrogu, pa su redovnici istih samostana ovršivali duhovnu službu puku na tom prostranom zemljištu.

Kad su Turci god. 1498. zapremili Primorje,[1] domaće uspomene poviedaju, da su stari grad Makarsku razrušili, biskupa i sbor kanonikâ pogubili,[2] ostali se svećenici razbiegli kud koji mogao; pa Turci mjesto kršćanskoga grada napravili tursku kasabu na trokut, zidom ogradili, visokimi kulami utvrdili i nazidali tančice i čardake, proglasiv ju poglavitom skelom, trgovištem pri moru. Mletčani se smatrali gospodarim mora i trgovine, te ne mogli mirno gledati tursku takmu. Oni su na vrieme pute preplićali i svom se silom protivili sreći i napredku te nove Makarske i toliko uspješe, da se Turci nit mogoše u Makarskoj dobro utvrditi, niti zamašitu trgovinu razvijati. Svakako imajuć za ledji bogate krajine i u Makarskoj poglaviti odušak na more, skela se je napučivala, i trgovina se ponešto razvijala. Nego Turci u svedjernom strahu što od Mlečanâ a što od senjskih uskokâ, nisu se mogli odvažiti, da se u Makarskoj bogati bezi i trgovci nastane, nego su ovi iz daljega svoje promete slali, a u Makarskoj držali careva pobirača Emina i nekoliko stražara.

Što su se Turci manje u Makarskoj šepirili, to su kršćani prostiji bili i trgovačke posle vodili; tako da kroz kratko vrieme Makarska postade prilični kršćanski gradić. Ali ovi kršćani bijahu bez crkve i bez svećenika, ter uznastojaše kod redovničkih starješina, da bi dobili franovca za svoga župnika god. 1503.[3] Na mjestu gdje je sadanja samostanska crkva, bijaše u drevnija vremena crkva blažene Gospe, za koju, god. 1511., dostigoše milost od ljubuškoga nadzora Omera, da ju

---

[1] Kad godj pominjemo Primorje mislimo na ono od Vrulje do Neretve. — [2] Lulić. Comp. Stor. di Makarska, 35. — [3] Farlat ibid. IV. 35

fratar može napraviti, jer da je to želja puka i korist careve skele.[1]

Uz ovu crkvu kršćani napraviše prilično pribivalište, u koje nadodje još redovnika za službu puka i duhovnu potrebu mjesta i okolnih kršćana. Tako god. 1518. ovo pribivalište bi proglašeno pravim samostanom,[2] pa do malo postade pribivalištem makarskih biskupa, a samostanska crkva postade župna i stolna za blizu 200 godina.

Izvan duhovne službe grada i okolice imadoše gorsku župu, koja se je prostirala izmedju Biokova i imotskoga polja od Zagvozda do Vrhgorca.

„Svom pomnjom veli o. Farlat nastojaše ovi redovnici, kod zdravih i bolesnih, u svem što je bilo za spasenje duša."[3] Kad su franovci u novom pribivalištu po redovničku se uredili, prva im briga bila starati se veće za drugoga nego za sebe. Oni su ubogi sinovi siromašnoga otca, njima se malo htjelo, ali se čudo hotielo drugomu.

Turci se smatrahu gospodarim nad svim i svega što je bilo na carevoj zemlji te da oni imaju pravo, a kršćani dužnost primati i gostiti svoje gospodare. Oni bez obzira dolazili u svako doba, i bez javiti se gospodaru zasjedali za trpeze čekajuć, da se on sjeća što se gostu hoće. Na drugom ćemo mjestu potanje, ovdje samo bilježimo, kako su svi ostali samostani imali posebne gostione za nezvane ove goste, tako je i makarski malahni samostanić morao namah uz svoje pribivalište graditi drugo za Turke, da ih svojom gamadi ne pogane u redovničkom stanu.

Izvan ovih nemilih gostiju franovci imadoše i svoje mile goste, a to bio siromašni puk sve krajine, koji bi za potrebe dolazio na skelu, a pristaništa i zaklona nije nalazio, nego kod svojih ujaka. Franovci bijahu njihovi sinovi, braća, rodjaci, prijatelji i pokrovitelji, a oni njima duhovni sinovi i uzdržavatelji; prava slika ljubavi kršćanske. Za ove takodjer franovci pripraviše ubogi konak, gdje bi ih zaklonjali i s njima dielili onaj komadić kruha, što su malo prvo od istih kršćana za milostinju dobili.[4] Nebi još svršen samostan i ostale sgrade okolo njega, al ga snadje nesreća, odkud se joj nadao nije! Mletčani što su nenavidnim okom gledali napredak Makarske, kad su se s Turcim zaratili god. 1537. navališe najprvo na Primorje,

---

[1] Izvorna tur list. M. 35. — [2] Gonzaga Farrlat i Liber archiv. u Sibeniku — [3] Ibid. Farlat. IV. 191. — [4] Uspomena u ark. samost.

ne tobože da ga prisvoje i kršćane oslobode od turskoga sužanjstva, nego jedino da naškode Turcim i razmetnu **skelu**, koja sę je u Makarskoj sve to bolje razvijala. Na žalost oni su Turcim najmanje naškodili a najveće kršćanim, koji su mirno ondje trgovali. Škodili su još gore franovcem, jer pod izlikom, da se u novom samostanu Turci ne utvrde, Mlečani ga zapališe. Siromašni franovci naviknuti ovakovim nesgodam, duhom ne kloniše, nego milostinjom svoga puka opet prikrpiše sgradu, kako bi se u njoj mogli zakloniti od zla vremena. Kad se Turci povratili, htjedoše i oni sliediti nazore Mlečana, ter i oni pod izlikom, da bi se Mlečani mogli povratiti i u samostanu umeteriziti, ne samo što su ga opet zapalili, dali su mu i zidove razkopali. Ni tim ne malaksa postojana uztrajnost krstovih vojnika, oni i opet počeli sakupljati milostinju, i zapitaše dozvolu od turske vlasti, bez koje nije se mogao kamen pomaknuti, da iznova naprave razrušeni manastir. To dostigoše god. 1540. po Halil Husejinu imotskom kadiji, koji „ . . . na prošnju fra Šimuna, Marka i Ante dopušta od strane šerijatskog suda, da se popravi crkva sveta Gospoja na skeli Makarskoj srušena u vrieme kad su bila neprijateljstva.“ [1]

U ovoj prigodi bogati trgovac iz Olova Martin Ljubičić, da obezbiedi od slične nesreće stan i svoje redovnike, dade im na svoj trošak sazidati samostan vas sćemeren, koliko u podrumih, toliko u hodnicih i razdieljenih stanicah, kako mu vatra već nemogaše škodovati. To je onaj dio sadanjega samostana od crkovnoga pročelja k moru, koji i ako je kašnje paljen, sgrada se je svedjerno održala.[2]

3. Godine 1520. Suliman II. turski car zasjede osmansko priestolje. Junačkoga srdca i ratobornoga duha, cijenio je, da mu je dosudjeno, da će on svladati svih sedam kralja svieta, i da će na zvonicih i kubetih kršćanskih crkava nasaditi polumjesec, koji bi krvavim sjajom pomrčao sunčanu svjetlost križa krstova. Nehtjede on znati za slabu popustljivost Muhameda II. u pogledu vjerozakona u Bosni, kojom je dopuštao, da se kršćani krstom krste. Nepoznajuć on do sama sebe, drugoga u carstvu gospodara, hotio je silno carstvo urediti, kako u njem nebi bio nego jedan Bog, jedan zakon i jedan car na zemlji gospodar . . . Razasla dakle po Bosni odže i emire, da uče raju klanjati, a tko nebi cara poslušao, taj nebi mogao dalje

---

[1] Izvorna turska u ark. samost. — [2] Gonzaga, Farlat. IV. 192. Liber archiv.

ostati na carevoj zemlji.[1] Bosanski Turci rekoše emirim, da su fratri krivi, što raja cara ne sluša (ne klanja), ter oni zasužnjiše njihovoga starješinu državnika o. Stjepana Vučilića iz Kučića nad Omišom i svezana sa drugih dvanaest redovnika povedoše u Sarajevo na stratište. Državnik srećom se izmače i pobježe u Dalmaciju, a dvanaest drugova u Sarajevu bi posječeno. Tad Turci kidisaše i na ostale franovce. Razoriše samostan Sutjeski i još četiri od poglavitijih, koje na velike muke i prošnje bijahu podigli potla prvoga razrušenja u zapremi Bosne, i mnoga druga pribivališta popališe po Bosni i Hercegovini.[2] Drugi tvrde, da su redovnici progonjeni i samostani razrušeni sbog malahnih darova paši nedanih. To nam se čini manje vjerojatno, od prvoga uzroka, zabilježena u arkivialnoj knjizi, gdje i ova druga poznata je bila po kronaci o. Dubočanina. I u ovoj prigodi bježeć izpred pogibli, redovnici s pukom uzkočiše u Dalmaciju. Neka predava tvrdi, koju spominje o. Vinjalić[3], da iz sutjeskoga samostana dodjoše nekoji redovnici na Visovac i cieni se, da uprav tada ondje sliku donesoše Majke Božje, kojoj je s desna naslikan sveti Ivan Krstitelj a s lieva sv. o. Frane. Ova stara sv. slika štovala se na Visovcu do god. 1648. velikom pobožnošću i bogoljubstvom okolnoga puka, a pokle ju onda doniše u Šibenik, ondje ostade a za Visovac na povratku god. 1676. sličnu naslikaše.[4] Na toj staroj slici u Šibeniku štije se: Frater Marchus de Chrescevo fieri fecit.

Prilično je, da ovih doba visovački samostan započe se nazivati, Bl. Gospe, dok u stara vremena bijaše sv. Pavlu posvećen, pa i kašnje u spisih čita se: sv. Pavla,[5] dok ga puk nazivaše Gospe, kako se i danas naziva.

U ovom strašnom progonstvu pod carom Sulemanom, o. Vinjalić cieni, da se je dogodila nesreća na Visovcu; da su Turci unišli i jednoga redovnika iz puške ubili, a dva o bristih objesili. te od toga vješanja mjesto se prozvalo Visovac. Kad bi se grozni dogodjaj bio na Visovcu[6] dogodio, bilo bi priličnije ovo doba, od onoga po Paviću zabilježena god. 164 ., što nije moguće, jer je onda samostan bio, i mirno u njem redovnici pribivali, kako ćemo dalje vidjeti. Ali to se ne može ičim dokazati, da se je na Visovcu ikad dogodilo,[7] dok se zna,

---

[1] Liber archiv. Prov — [2] Liber archiv. o. Vinjalić. — [3] Ibid Comp. Stor. anno 1528 — Kronaka bosanicom u ark. Šibeniku. — [4] Liber archiv. Conv. Vis. — [5] Annales minorum, tant. Wad. — [6] Ramus vir. olivae. [7] Gonzaga ibid.

da već god. 1496. Visovac se je tako nazivao.[1] Svakako progonstvo pod Sulemanom bijaše strašno i obćeno, mnoge crkve i samostani bijahu popaljeni, redovnici raztjerani i kršćani ustravljeni, posakrivani u planinske sbiegove, ili se preko mejaša izselili; tako, da vjera kršćanska u ovoj prigodi bijaše na ovomu kraju na pogibli, kakva se do sada nije upamtila.[2] Sa svim tim franovci se nadjoše na svom mjestu i održaše na okupu krstovo stado, posred svih muka i progonstva, što im u zaslugu pripisuje o. Farlat kažuć: „ . . . da to po Bogu ima se priznati otcim franovcim od obsluženja, njihovoj opreznosti, trudnim nastojanjem i načinom, razžeženoj ljubavi prama Bogu i iskrnjemu, koje niti oskudica potrebitih stvari, niti nezgodâ i mučnostî množina, niti pogibio, da će život i slobodu izgubiti, ništa ih nije strašilo i priečilo da nastoje o spasenju onoga puka.“[3]

I kninski biskup je tada znao dostojno uvažiti požrtvovanje franovaca, te ih pohvali papi: „ . . . Ovi redovnici sami su naravni prijatelji i dobrozaslužni otci onih pravovjernih; njima samim ima bit zahvalna katolička crkva, ako onamo još obstoji . . .“[4]

4. Velika oluja, koja se iz Stambula podigla bila, pomenutoga vjerskoga progonstva, nebijaše nego predteča grada i groma, što se imadjaše izkrenuti na onaj lapat zemljišta hrvatske krunovine, što se je do Cetine rieke provlačio izmedju tadanje turske Bosne i mletačke Dalmacije.

Prvo nego nastavimo poviedanje turskoga osvojenja, neće biti suvišno, da koje što primjetimo ob ovom zemljištu ungarsko-hrvatske krunovine izmedju Zrmanje i Cetine rieke.

Pomenusmo u pogl. III. 6. nekoje gospodarske gradove u cetinskoj županiji do Trilja, a da nismo označili ostale tiekom rieke do mora, kao: Radobolje, Zadvarje i Viseć nad Omišom, pa tako i nekoje izmedju Krke i Zrmanje. Kad još vidimo ostanke tvrdih kula i gradića u kninskoj županiji, po Bukovici i po Kotarih izvan spomenutih i to samo oveće kao: Zvonigrad, Kegljević, Oton, Plavno, Strmicu, Topolje i Petrovac; a na zapadu kotarske: Zečevo, Ostrovicu, Uzdah, Skradin, Dazlina, Rakitnica, Velim, Kašić, — Banjevac, Stankovac, Budak, Vuksić, Mišljen, Perušić, Kožulovac, Benkovac, Novigrad, Nadin, Zemunik, Vrana; bez omanjih kulišta do Zadra, do Biograda,

---

[1] Viestnik hrv. arkeologičkog družtva 1881. 3. 68. — [2] Liber Archiv. Prov. u Šibeniku. — [3] Illir. Sacr. III. 253. — [4] Fabianić Storia I. 264.

i do Nina. Dakako, ovi gradovi nisu bili svi jake kakve tvrdjave; ali pošto bila jedna na pogled druge, mogle su se medjusobno pomagati i braniti, osobito one pri tiesnih klancih i pogibnih gazih, riekah i potocih, na zemljištu izprekidanom potoci i dubokimi riekami bez mostova, visokimi planinami i bezputnimi dolinami, kuda nebilo prolazka velikim vojskam. Može se doisto suditi, da samo jedna hiljada oskrbljene vojske na straži rečenih tvrdjava mogaše zaustaviti turske četnike i spasiti zemlju od propasti. Na žalost! nesretni kralj Ljudevit neznadijaše ni sebi pomoći u Ungarskoj; hrvatskom banu bilo dosta posla, da se sam brani prot svoj turskoj sili; Kožulić u Kotaru za života vitežki se branio, ali on umre, a na istočnom kraju junak Dražoević Žarko poginuo, zemlja ostade bez branioca. Mlečani utvrdjeni u svojih posjedih, ne samo da nisu već pomagali hrvatske vojvode i zapoviednike gradova u Dalmaciji, nego su Turcim na ruku bili, kako da lakše preuzmu susjedna pusta mjesta, te postanu Turcim komšije. Dokle poplav turske vojske zauze Cetinu i Petrovopolje, ter se razli po Bukovici i Kotaru. U pustošnom zemljištu ne nalazili zajiru, nit ju mogli bezputicom goniti. Mlečani narediše svomu zapoviedniku u Šibeniku, da propasti turske brodove kroz tjesnac do Skradina, neka mogu onim putom svoju vojsku oskrbiti.[1]

Turci bez odpora zauzimahu mjesta jedno za drugim. God. 1520. smjestiše veliku naselbinu na kraj Petrova polja, pri izmaku Čikole i zasnovaše prostrani varoš Drniš s jakom tvrdjavom; zauzeše manje okolne gradove, koji bijahu ostali bez čuvaoca. U Nečven i Čučevo staviše jaku stražu, da štiti prolaz Krke u Bukovicu i Kotare; zapremiše Zečevo, Bribir i Biline, Zelengrad i Zvonigrad. God. 1522. unidjoše u Knin, za tim u Skradin, razvališe Kamičak, Rogovo, Bogočin i Ključic; uzeše malo kašnje Karin i Obrovae, čim sastaviše svoje granice s mletačkimi posjedi.

Po nesretnoj bitci na Mohaču Ferdinand se zadovolji tim, što su ga i Hrvati na saboru u Cetingradu za kralja primili. Slabo se je brinuo za obranu Hrvatske, a još slabije za ovi kraj gdje mu preostajaše samo Klis i Nehorić. Junački ih je branio vitez Petar Kružić, koji napokon iznemogao od čestih nasrtaja i duge obsade pade na bojnom polju i s njim god. 1537. Klis i Nehorić. U Dalmaciji neostade kralju ungarsko-hrvatskomu niti pedlja zemlje.

---

[1] Ljubić Ogledalo, II. 123.

Mlečani nabrzo osjetiše blagodati turskoga susjedstva. Odmah godine 1538. uzeše im Nadin i Vranu, a malo kašnje Zemunik, koga ukriepiše jakimi utvrdami i sjedoše im pred vrata Zadra. Turci dakle bijahu gospodari sve Dalmacije izvan tkanice od Novigrada obalom mora do Omiša, tako da se je turski pievac čuo pievati u primorskih gradovih.

5. Nismo bez uzroka pratili tursku poplav, nego da s njom naznačimo djelovanje franovaca. Do njihova dolazka na ove strane franovci u Dalmaciji provodiše miran život u samotnih manastirih; jer sva mjesta bijahu providjena od davnih vremena svećenstvom i samostani različitih redova. U Skradinu, Kninu i Ninu bijahu biskupi sa kanoničkimi sborovi i brojnim svećenstvom; u Klisu, Vrlici, i Zvonigradu nadpopi i druga mjesta sa svojimi župnici. A sad za turskim satarlukom? Stolne su i župne crkve popaljene, župe i sela razmetnuta, samostani razkopani i svećenstvo se razbjeglo i razsulo. Zaklonio se tko je živ utekao, da sahrani glavu za mletačke bedeme pokraj mora. Od Cetine do Zrmanje nigdje svećenika,. niti svetoga mjesta, nego se usjednula prava abominatio desolationis!

Usred tame gustih tmina na sred ubunca nizkog jezera zaokruženoga strmimi brinami i gustimi gorami, u pustošnoj samoći prosjajiva svjetlo još neutrnute zublje na božjem žrtveniku, kojom će opet prosvietljenje doći biednim kršćanom, koji i ako već raja i turski kmetovi, franovci će ih okupiti i ukriepiti u svetoj vjeri. Taj žrtvenik, na kom se vatra vjere i kršćanske prosviete utrnula nije, to je samostan Visovac na jezeru rieke Krke, gdje „je providnost božja na sred malušnoga otoka posadila živac kamen posred vodenih dubina, da s tog osamljenoga žrtvenika, što ga pere val od vode, pokorni Bogu ugodnici miris molitava i krieposti posvetilište prikazuju; da s toga kremenoga ognjišta varnice istina jevangjelskih razasiplju na prosvietljenje okolnoga naroda.“[1]

Neće franovci u tako skrajnoj nesreći svoj narod zapustiti; oni će i život žrtvovati za braću i prijatelje svoje, bez obzira na trude i pogibli, bez misli na muke i nemile smrti; oni će onako srdčeno u Dalmaciji pred silnike izaći, kako je u Bosni njihov brat Zvizdović izašao pred samoga cara Muhameda II., da brane svoj narod i vjeru mu očuvaju.

---

[1] Prof. Matas. Uspomene Rp.

Oni sad primiše na svoju dušu sve kršćanstvo od Dinare do Velima, od Cetine do Zrmanje.

Župnici morali su svedjerno sobom nositi ovjerovljen prepis visokoga fermana Muhameda II. i nasliednih cara. Oproste pašâ, sandžakâ, vojvodâ i drugih dostojanstvenikâ putne listove kapetanâ, agâ, begovâ itd., koje dobivahu za velika mita i darove, ali sve to nije ih moglo spasiti od zanešenoga biesa prnjavih drviša i surovih balija.

Kako bilo braći na zapadnom kraju, tako bilo njihovoj družini na iztočnom, medju Neretvom i Cetinom. U arkivih Zaostroga i Makarske nadjosmo veliki broj jednakih prepisa fermana, oprosta i putnih popratnica, pa i sličan broj tužba i odsuda, kako bijahu veće krat hvatani i vučeni pred kadiju u Imotski u Čitluk i u Mostar, koliko puta biveni i zlostavljani bez uzroka, koliko li puta robljeni i globljeni proti istim fermanim. Za primjer navesti ćemo, kako u prvom zaposjednuću Turci digoše zvona sa svih crkava. Franovci Zaostroga i Makarske upraviše god. 1522. prošnju na cara, da buduć zvona bila na crkvah prvo osvojenja, i nebuduć blizu džamijâ i nastanjenih Turaka, prose, neka im bude dopušteno, da ih opet postave. Mjeseca zilkade, godine iste, car dopušta, da se mogu postaviti; ali ne dopuštaju Turci. God. 1599. istu prošnju ponavljaju i car opet dopušta -- zaludu! Jedva god. 1622. uz veliko mito mogoše svoju želju izpuniti. Carevim fermanim redovnici bijahu oprošćeni ne samo od harača i svakoga zuluma, dali od svake carske daće. To amo služilo nije; nalazi se puno tužba, kako su dizdari na silu harače izgonili i robili bez milosrdja. Na sudu bi bila priznana njihova pravica, ali Turci opet po tursku globili i odnosili na volju. Ima tužbâ, kako su u samostanu ranjeni bili i ubijeni, kako su Turci na konjih u crkve ulazili, slike grdili i sveto mjesto poganili. Na sudu su parnicu dobili, ali Turke ne kaznili, pak se opet oni na zlo navraćali. U jednoj tužbi god. 1590. visovačke fratre čauš Zulfikaraga doveo pred kadiju na visoki sud i obtužio, da su nagovarali uskoke na Turke. Gvardijan Lovro veli: „ako se to dokaže, da smo krivi u ičem, neka smo svi pogubljeni i neka nam se crkva iz temelja razkapa.“ U razvidjenju pravde, doznalo se, da su krivo potvoreni, ter pušteni iz tamnice u Klisu, gdje su dva mjeseca zatvoreni bili.[1]

6. Kako pomnjivo sakupljasmo viesti svih samostana stare države bosanske u Dalmaciji, i pomenusmo ih na odnosnih

---

[1] Iz izvornih sudbenih turskih listina.

mjestih, tako nam je pomenuti mjesto i samostan, o kom nadjosmo uspomenâ i predaje, ali sve dvojbeno i sumnjivo, tako, nemogosmo pravoga suda izreći o njegovu bitisanju, nit odlučno zaniekati, da je obstojao.

Pri kraju neretvanskoga polja, gdje zapadni trak rieke utječe u more, diže se iz mora dugoljasti otok sačinjen od tri glavice pružen od iztoka k zapadu. Sriednja je glavica manja, zapadna najviša i na vrh nje još se vide ostanci ovećega tvrdoga grada. Cienimo da je to ona tvrdjava, koju vojvoda Žarko Dražoević okolo god. 1470. sa pripomoći Dubrovčana sagradio,[1] da brani ulazak u Neretvu i morski zaliev Pelješca i Stona. Na podnožju istočne glavice prama jugu još obstoji duguljasta sćemerena crkvica i uza nju sa sjevera propale sgrade razdieljene na tri pregrade. Dvie uz crkvu bijahu prizemne, a treća prama pročelju crkvice prostranija i na tavan odignuta. Sgrada i crkovno pridvorje, gdje bijaše ukop, ogradjeno bijaše debelim klačarnim zidom, koga se danas jedino temelji naziru. Okolo crkvice i sgrade ima zemlje za vrtle; još slabo raste jedan čempres i nekoliko maslina; ostalo je ostrova sve krševito, ljut gologa kamena, iz medju koga samo drač raste i odiže se koji rast i česmika. Kad su Turci iz Neretve protjerani, kolunel Nonković prisvoji ovaj otok, koji se zove Osinj, a kašnje njegovi baštinici prodadoše ga u treće ruke. On pust stoji, samo što vlastnik uzdržaje crkvicu, na koje oltaru sad je slika sv. Ivana. Na dan toga svetca bude misa i okupi se nešto bogoljubnika iz okolice. Živa predava u puku kaže, da to bijaše franovački samostan svetih evangjelistâ Luke i Marka, i sve okolnosti potvrdjuju, da na tako pustošnom mjestu drugomu ne mogaše biti sgodna stanja, do jedino osamljenim redovnikom. Ot. L. Vladimir ostavi u arkivu samostana Zaostraga čudo uspomenâ o ovom samostanu, koji bi po njegovom mnenju na polovici XIV. vieka bio sagradjen franovcem od Radoša Vladimira. To potvrdjuju prepisi višebrojnih listinâ. Po pomenutih listinah i uspomenah samostan bi trajao bio do god. 1570., u kojoj ga Turci razrušiše; ali kršćani radi bogoljubstva, da su crkvu opet napravili, u kojoj je obavljana služba božja na svetkovine zavjetovanih svetaca Luke i Marka uz veliki broj hodočastnika. kojima je papa Inocente X. god. 1650. udielio velika proštenja na te dvie svetkovine. God. 1744. kad su otok Osinj i crkva došli u

[1] Ljubić Ogledalo II. 72.

posjed kolunela Nonkovića, da je crkva zapuštena i njezinimi kupami pokrivena župna crkva sv. Stjepana na Opuzenu; ali Ot. Luka kao župnik Opuzena opet ju je pokrio i povratio službi božjoj.

Pošto je o. Luka mnogo i svakako pisao, nemožemo njegove uspomene primiti za poviestnu istinu, jer poviest pobija navedene izprave. Na priliku on prilaže dopise, koje je knez Radoš imao sa gjeneralom franjevačkoga reda toga samostana, sve sliedeći do godine 1343—44., kad se za stalno zna, da je o. Gerard, koji je tobože dopisivao sa knezom, već god. 1342. prestao biti gjeneralom a postao prabiskupom Capue, a u starješinstvu zamienio ga nasliednik Fortunatus. Pri tom, kako u djelu Annales Minorum i drugih sgodopisaca reda, koji u razlika vremena pominju Kuštodije i odvisne samostane; ovaj na Osinju nikad se spomenuo nije, nit o njem ikakva uspomena u arkivu države, izvan onih za koje jedino znao o. Luka. Svim tim što se i nebi obzirali na pečatana djela o. Luke i na nepečatane uspomene zaostrožkog arkiva, namjerismo se na jednu uspomenu, koju nebismo znali kako ne uvažiti. Ona je napisana bosanicom, vrsta papira i oblik slova odava njezinu starinu i nebi se znalo po čem bi se sudila potvorenom. Nalazi se u istom arkivu veće prepisa u različita vremena bosanicom i latinicom, al izvornik pokaziva neku vjerojatnost. On glasi: „U ime Boga 1570. na 15. miseca Juna. — Ostavljam uspomenu ovu upisanu neka se zna dogadjaj, koji se sgodi u ovi dan; zašto u isti dan upališe Turci manastir sv. Luke i Marka na Osinju. I ovomu nesretnomu dogodjaju bi uzrok megdan, koji se u zao čas za nas dogodi ovde; zašto vojvodu Ivana Senjanina zazva na megdan Ramo Kovačević iz Gabele, jer mu bijaše ugrabio sestru Fatimu i pokrstio. Izazvavši na megdan, rečeni Senjanin odsiče mu ruku i odnese u Senj. Na ovo se veoma Turci rasrdiše i navrgoše mušavedu na siromahe redovnike govoreć, da su oni svemu tomu krivi, bivši dali moći rečenomu vojvodi Ivanu, da ga nemože sablja sići. Poradi toga skupi se i dodje na manastir više od tri stotine Turaka, koji porobiše, upališe i oboriše; pogubiše o. fra. Petra Grabkovića ex Definitara, jednoga laika i remetu odvedoše u robiju, raniše otca fra Nikolu Kevića, vikara od manastira, od koje rane umri, jer ovi bijahu ostali čuvati manastira. Siromasi redovnici prividjajući njihovo zlo, bijahu uklonili svu sakrištiju na Sućura, koja posli bi prenešena u Zaostrog.

Pisà ju fra. Grgar Bukovac budući gvardijanom a ministar o. M. P. fra Marijan Kosović iz Zaostroga.“

Ovu uspomenu, koja ima sve uvjete vjerojatnosti, o. Tvrdković uvrsti u svoju kroniku. Sa obstojećom crkvicom i razvalami malahnoga manastirića, kakvi se običavahu ovih vremena, i ako ne primamo maštanija o. Vladmira, cienimo, da je sbilja mogao biti kakav franovački manastir i to, po prilici onih redovnika koji iz razrušenih, god. 1563. samostana Konjica, Mostara i Ljubuškoga možda se skloniše na otok Osinj i ondje napraviše pomenutu crkvicu i malahno privremeno pribivalište, koje buduć samo za kratko vrieme obstojalo, moglo je biti nepoznato koliko domaćim arkivarom, toliko sgodopiscim reda.

7. Trudna i puna pogibli bijaše pastjerska služba kod kršćana pod turskom vlasti! Jedna bosanska kronika bilježi jedino ono što biskupi podniše, a po tom, da se računa, kako bijaše prostim franovcim na upravi župa. Njihove uspomene slažu se sa viesti o. Farlata i to:

Biskup Juraj poginu na mohačkom polju. (1526).[1]

Njegov nasliednik Blaž bježeć pred potjerom uduši se u Drini.[2]

Toma morade se odkupiti velikom svotom novca sabrana od redovnika i kršćanskoga puka.[3]

Antun bježeć progonstvo u Dalmaciji umri u Požegi.[4]

Daniel progonjen pobježe na more, i kod Korčule bi od Turaka pogubljen.[5]

Baličevića bježećega prevezoše fratri zaostrožki na Sućuraj, s česa Turci porobiše crkvu i manastir.

Nikolu Ugrinovića prvo odkupiše, a malo kašnje pogubiše Turci pod Klisom.[6]

O biskupu Ugrinoviću neki misle, da je poginuo kod Ključa u Bosni,[7] a drugi da je u Makru nad Makarskom[8], dok je stavno pod Klisom, odklen izmrcvarena prenesoše ga rodjaci u rodno mu mjesto Dubravu u Poljicih, gdje kad treći dan izdahnu pokopaše ga u župnu crkvu, gdje se i danas vidi njegov grob s mitrom i orlom dvoglavim i nadpisom:

Nicolai Ugrinovich Eppi Samodriensis Obitus MDLXXII. Godina je smrti pogriešno urezana, jer se zna, da je god. 1584. bio u Zlatnom Pragu kod cesara Rudolfa i od njega dobio na 15. veljače oprostnu povelju za Poljičane, da ih uskoci senjski ne robe i da im je prosto putovati i trgovati po zemlji cesara i nadvojvode Ferdinanda. Takodjer god.

---

[1] Farlat. ibid. IV. 76. — [2] Idem ibid. 77. — [3] Vinjalić Rp. — [4] Idem ibid. — [5] Laštrić Epit. Vet 68. — [6] Lulić Comp. Stor. di Macarsca 37. — [7] Laštrić ibid. 38. — [8] Lulić ibid 37.

1587. bio je zastupan na pokrajinskom saboru u Spljetu, god. 1588.[1] bi zasužnjen u Livnu, a godine 1603. pominje ga kao još živa Priulus papin poslanik u Trogiru.[2] Državni arkiv bilježi, da je poginuo god. 1606. Kakav je pak bio život župnikovanja prostih redovnika? Liepu nam sliku o tomo stavi o. Vinjalić u veće spomenutom Compendio Storico:

„Po svih zemljah njegda Ungarsko-hrvatske krune sami franovci obavljahu duhovnu službu po župah, kud su godj Turci zavladali. U svih ovih mjestih ne ostade drugih svećenika do samih franovaca bosanske države. Oni su župnu službu obavljali kod katolika latinskoga obreda u jednom dielu biskupije senjske i modruške; služili svu kninsku i skradinsku; dio zadarske, šibenske, trogirske, i spljetske; svu makarsku, duvanjsku i bosansku; tako iz samostana Bosne i Hercegovine u Srbiji, Slavoniji, Erdelju, Vlaškoj, Moldavskoj i Bulgariji.“

„Državnici, pohoditelji i župnici, morali su putovati preobučeni po svietovnjačku, inačije nitko ih nebi obranio od uvrieda i progonstva turskoga.“

„Da naknade broj redovnika za množtvo služba na tolikom prostoru, svaki je manastir uzgojavao po desetak mladića u nauku. Ovi kad bi postali redovnici, jedni su odredjivani na službu samostana i župa, a drugi koji bi sposobniji bili, od državnika su slati na visoke nauke u talijanske samostane i drugih kršćanskih država. Kad bi se tamo izučili, jedni bi se u otačbinu povraćali, da u samostanih svoje države druge podučavaju. Tako medju redovnici bijaše vazda mudrih učitelja i vriednih redovnika, koji su svojim naukom prosvietljivali katoličko svećenstvo i po njem ostali narod, ne samo u svojoj otačbini; dali su se s njima služili i drugi državnici odabiruć ih za učitelje na najodličnija učilišta, i isti rimski dvor imenujuć ih biskupi, te su i kod istih svietskih vladara najljepši ugled uživali“ . . .

Isti otac naslika življenje puka ovih doba ovako: „Iz svih mjesta otvorenih turskom pogazu pribježe puk u Primorje i nastani se u blizini mletačkih tvrdih gradova, ili se naveze na otoke. Polja i ravnice bile u turskom području, ali većinom ne obradjivane, puste i divjačne. Samo krše i planinska mjesta, gdje bijahu sjegurni od turskih navala, kršćani napučiše. Ondje u čistu zraku preko izma svieta se narodi i uzmnaža, ako su i živjeli u oskudici svakih potreboća i svaku hrdju i potrebu

[1] Laštrić ibidem — [2] Ljubić Prilozi za životopis M. A. Dominisa 76.

podnosili. „Riedko i za kratko vrieme mogahu se žitom okrušiti; oni običavahu odbijati koru klenova duba, kog je onda obilno bilo po silnih dubrovah, nju bi mlili i od nje kruh misili. Ljeti je lakše bilo, jerbo su od brojnih stoka imali dosta mlieka, ali zimi bijaše težko i užasno!

„Turci su ih većekrat pozivali na polja i ravnice, te na dobre uvjete nudili im zemlje, jer ni njima nebilo najbolje bez kmeta i poslenika. U mirno vrieme prihvaćali bi ponude i uvjete, orali bi i kopali; knezovi se pogadjali i jamčili za pravednu predaju dohodaka, ali turska bi lakomost često posao pokvarila. U vrieme pak rata Turci bi pobiesnili; negledali pogodbe i uviete, nego usilno nosili i grabili kmetske trude, ter uzrokovali smutnje i zavade. S toga bi se narod opet povukao u planinske sbiegove i volio podnositi svoju potrebu, nego u svakdanjih zavadah i pogiblih živjeti.

„Do ovoga vremena u svih prošastih preselenjih puka iz Bosne i Hercegovine, koje su običajno franovci dovodili i po pustošnih priedjelih namieššćali, sami su katolici dolazili; a od god 1577. počeše s njima dolaziti i hrišćani, od kojih neki bi s katolici i vjeru katoličku primili, a drugi koji su voljeli grčku uzdržati, oni bi se okupljali u posebne komšiluke, ali svedjerno su živjeli u najljepšoj slogi i ljubavi jedni s drugim . . ."[1]

Nastavit ćemo malo što o književnom radu do svrhe XVI. vieka, koji u tužnih okolovštinah, u kojih se redovnici nahodjahu, nemogaše biti plodan niti obilat.

Većih učilišta neimadoše u samostanih države, jer su bili na svedjernoj pogibli propasti. Vidjesmo, da učeniji redovnici u inozemstvu predavahu nauke, a njihove učene radnje osobito filozofije i bogoslovja onamo ostajahu ili izgoriše u popaljenih samostanih. Ono što nam preostaje od ovih vremena, odnosno na književnost, to je najveće u hrvatskom jeziku pisano samo bosanicom, i to: koja kraćušna kronaka, naredbe drzavnikâ, matice računâ i dobar broj poslanica ili dopisa; oporuka, ostavština i pogodba sa dobrim brojom pripoviedi, koje se nahode po arkivih samostana; ostalo pisalo se latinskim jezikom, a talijanskomu još nebijaše traga.

Hrvatska pisma izvan što su bosanicom pisana, sva su i čistom ikavštinom, koja rek bi da se je obće običavala u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, medju katolici i Turci.

[1] Vinjalić Compendio Storico. Rp.

Poglavje peto

1601.—1644.

1 Spljetski prabiskup M. A. Dominis kani ukinuti biskupije u Makarskoj i Duvnu 2. Zasnovanje samostana sv. Križa u Živogoštu. 3. Turski zulumi. 4. Što franovci i katolički puk pretrpiše od grčkih patrijara i hrišćanskih vladika. 5. Pohoditelj o. Pavao iz Rovinja. 6. Fra Bartul Žarković biskup. 7. Biskupi i narodno svećenstvo u poslanstvu.

1. Na prabiskupskoj stolici prvostolne crkve u Spljetu sjedijaše muž, koga je učeni sviet ubrajao medju prve učenjake svog vremena; taj muž bijaše Marko Anton Dominis mitropolit prvostolnik Dalmacije i Hrvatske. On je već dobro poznat svietu, pa i našoj Hrvatskoj po razpravi prof. S. Ljubića, ter mi ne kanimo zalaziti u njegove posle, nego jedino iztaknuti oštru razpru, koju prabiskup na početku XVII. vieka bijaše razjario s franovci u pogledu biskupija Duvna i Makarske. Čovjek velikog znanja i velikih osnova nije se mogao okaniti slavohlepja i veličanstva — prirodjene mu mane, koja ga napokon strovali u skrajnu propast.

Velikomu čovjeku hotjelo se velika prostora i zamašita obsega, na kom bi razvio svoje djelovanje; ali nesgode vremena, u kom je živio, zaokružiše mu biskupiju bedemom grada Spljeta; sve ostalo pritisnuli Turci: na Kamenu stražu čuvali, a na solinskomu mostu gjumruk primali — nemogaše se prabiskup dobro niti prošetati po svojoj biskupiji. Htjelo mu se daljega prostora. Ali kud i kamo? Preko mora nije bilo lasno, a sa zapada sjedio u Trogiru jak suparnik i čuvao prava svoje biskupije. Svud naokolo težko i nesgodno. Baci pogled na liepo Primorje — zaželi, da makarsku i duvanjsku biskupiju svojoj pridruži i razširi krila od Mosora do Veleži i Porima preko Biokova. Davno one dvie biskupije ostadoše bez vlastitoga biskupa, a toga vremena s njima upravljaše franovac Nikola Ugrinović, posvećeni biskup Smedereva. Taj starac slomljen bijaše od silnih truda i iznemogao od patnjâ tamnovanja u Livnu. Žarke duše i

vitežkoga srdca, do malo je isti život žrtvovao Bogu na posvetilište mučeničkom smrti u vršenju pastierskih dužnosti. Prabiskup upotriebi slaboću biskupa Nikole, te ga osvadi papi, da je zanemario kršćanstvo u onih biskupijah, da nije uputno franovcem povjeriti ono poslanstvo, drugoga neima lieka, nego da se ukinu obedvie one biskupije i na vieke utjelove sa spljetskom.

Godine 1603. papin poslanik Priulus nalazaše se u Trogiru, gdje mu se prikazaše seljani iz Brela i predadoše tužbu na biskupa Ugrinovića, u kojoj izvan mnogih bieda kažu, da rad progonstva biskupova mnogi su se kršćani poturčili! — Priulusu se razžalilo i on imenova popa Stipanovića tužitelja stalnim župnikom Brela. Sad je Dominis mogao dobru nadu začeti, pošto je Priulus obaviešćen o stvari, da će njegove osvade u Rimu potvrditi, čim je dobar uspjeh nedvojben bio. Da stvar još bolje bude preporučena, pisa na 23. pros. 1604. duždu mletačkomu, moleć: neka preporuči poklisara u Rimu, da bi kod pape tu stvar zagovarao, pošto kani zavesti dogovore, kako će osloboditi svoju prabiskupiju od franovaca i svoju vlast razprostraniti oslobodjenjem onih mjesta iz ruku stranaca.[1]

Kako rimska kurija običajno ne nagli u ovakovih pitanjih, tako se ono oteglo bilo do potla smrti biskupa Nikole (1606).

Na 23. srpnja opet prabiskup prikaza obrazložno pismo papi Pavlu V. u kom prvašnjim osvadam nadodaje, kako kršćani iz pomenutih biskupija k njemu dolaze i klečeć mole, neka bi se on zauzeo za njihovo spasenje; a on videć, da nije moguće onamo uzpostavljenje vlastitoga biskupa, i kako nije sjegurno, da se franovcem povjeri uprava onih kršćana, s toga on kao mitropolit, da je naimenovao svoga namjestnika. Bilo bi njegovo mnenje, da se one biskupije na vieke sdruže sa spljetskom prabiskupijom; njim bi on imenovao jednog franovca svojim namjestnikom, koji bi morao biti neodvisan od svojih starješina reda za vremena svojeg službovanja.[2]

Papa napokon uvaži prošnju i predlog, te naredi svom nunciju u Mletcih, da se točno obaviesti, kako stoje stvari, s kojimi se pomenuto pismo bavi. Nuncij se obrati dvama kanonicima u Šibeniku: Don Ivanu Grunjoviću i don Tadiji Mile-

---

[1] Ljubić Prilozi za životopis . . . 90. 91. — Farlat ibid. IV. 181. — [2] Ljubić ibid. 112.

niću, obadva rodom Bošnjaci, koji su mogli najbolje znati i pravo kazati, kako su vjerski posli stali na onom kraju.

Šibenski knez doznade za ovo pitanje i obaviesti skupno-vladu, koja po mnenju savjetnika P. Sarpi-a ne uvidjaše u tom poduzeću državne koristi, nego uzrok smetnje, pogibli i zavadâ.

Franovci i oni saznaše, ter značno prosvjedovaše u Rim proti usilnim namjeram prabiskupa, dokazujuć stečene od sv. sjedališta povlastice, koje stekoše radi velikih svojih zasluga. Prosvjed bijaše podpisan od bosanskog državnika, biskupa i otmenijih otaca. U njem se iztiču neprestana uznemirivanja sa strane prabiskupa, kao da im je malo bilo onih, što su im Turci bez prestanka uzrokovali. Prosvjeduju i proti nametnutomu na-mjestniku za duvanjsku biskupiju i Krajinu; jer da bi to moglo uzrokovati propast samostana u onih mjestih.[1]

Mletački poklisar u Rimu po nalogu svoje vlade protivan se je pokazao namjeram prabiskupa; a poslana izviešća od nun-cija, nisu mu u prilog bila.

Kako ova izviešća dobro slikaju ona vremena, i u njih djelovanje franovaca, vriedi da ih upoznamo.

Kanonik don Ivan Grunjević na 7. siečnja 1609., medju ostalim izjavljuje:

1. „. . . . . U biskupijah Duvna i Krajine obavljaju fra-novci duhovnu službu velikom ljubavju, buduć otačbenici i si-novi onih istih mjesta."

2. „Ona mjesta puno bolje mogu biti nadgledana i poma-gana od bosanskoga biskupa sa njegovimi redovnici, nego li od spljetskoga, sve kada bi i namjestnika onamo držao; jer su franovci stalno onamo nastanjeni i utvrdjeni poveljami i potvr-dami turskih cara, što drugomu nebi bilo lahko dostignuti."

3. „Od sto i pedeset godina, moglo se je sveto sjedalište osvjedočiti, da franovci dobrim uspjehom drže ono poslanstvo, koje nebi bilo razborito zamieniti drugim."

„Napokon kad bi se ove biskupije sa spljetskom sdružile, ili se upravljale novim namjestnikom, franovci bi morali za-pustiti ono pet manastira, jer se nebi mogli uzdržavati, a tim bi propalo kršćanstvo; jer se neda pomisliti, da bi ih prabiskup mogao kako zamieniti."[2]

U svom izviešću kanonik Milenić na 16. veljače iste go-dine kaže: „ . . . Neka znade vaše gospodstvo, da Duvno nije

---

[1] Ljubić ibid. 116. — [2] Ljubić; ibid. 122.

*

nego jedna ravnica s nekoliko sela i okolo 70 katoličkih obitola,[1] tako i Krajina sa seli pri moru imati će 200 obitola. Skupa okolo 14.000 duša. Od osvojenja Bosne bit će 150 godina i duhovnu službu svedjer obavlja franovac biskup sa redovnici, koji ga odabiru; izvan kog pojedinoga popa, bit će do 40 franovaca u sedam samostana, i govorim rukom na prsima, da do danas dobro upravljaju. Tamo se nije nikad uplićao spljetski prabiskup, jerbo je onaj biskupat zavisio od kaločkoga prabiskupa u Ungariji.

„Tomu je nastaviti, da patrijarke carigradski dobivaju od cara fermane, da mogu pobirati poreze i harače od svih kršćana, pod kojim imenom zauzimlju ne samo grčke sliedbenike, doli i katolike, da ih lukavo podmetnu prvo pod harač i odvisnost, kako bi ih kašnje u razkol dovukli. Tomu se franovci živo opiru velikim trudom i troškom; a kad njih nebi bilo: proti onakovim progonstvim, nebi ostalo samo jednog katolika, ne samo u duvanjskoj biskupiji, doli u cieloj Bosni

„Vjerujte mi gospodine, ako bi se što onamo promienilo kroz kratko vrieme, izgubilo bi se ono sedam manastira, jer bi ih franovci rad uboštva zapustili, pošto se jedino uzdržavaju sa župama i trudi onih siromašnih kršćana; pak bi se tad u malo dana izgubile duše onih vjernika, kad bi ostali bez svojih pastiera, koji ih brane od zlobe carigradskih patrijara razkolnika, buduć franovci otačbenici i rodjaci siromašnih kršćana.

„Kada se razmisli, da spljetski prabiskup već sada nesmi izaći iz grada u bližnja sela pod turskom vlasti, da krizma pravovjerne, koji su mu preko svega života bez toga svetotajstva, kako bi on u Duvno odlazio, toliko daleko medju Turke, razkolnike i druge neprijatelje svete vjere? Dokle bosanski biskup, nastanjen u Turskoj, buduć njihov podanik imajuć mnoge povlastice i milosti od Turaka i njihovoga cara, može hodati, oblaziti kršćane, učiti zakon i obavljati potrebite pastierske poslove Kako bi prabiskup u onih mjestih vršio svoje dužnosti, kad neima nigdje crkve izvan onih kod franovačkih samostana u Krajini, gdje puk dolazi, da se hrani riečju božjom i kršćanskom naukom."[2] . . . Rimska kurija obzirom na sve pomenute okolnosti, odgovori prabiskupu, „Nihil innovandum", ter sve ostade na staru.

---

[1] Toliko možda bijaše u župi, a u biskupiji moglo ih je biti veće od 700. — [2] Ljubić ibid. 125. —

Videć prabiskup kako mu je poduzeće protivnim putem krenulo, položi oružje i pisa u Mletke na 4. svibnja 1609., da mu je puno žao što se nije shvatila njegova namjera, pa se je suviše krivo sudila; uz to i franovci zamutili stvari, ter da će on poslušati svoju vladu i od svega odustati, pošto ga je na to najveće navodila sama korist republike (sic).[1] U ovoj prepirci franovci imadjahu učena i vriedna branitelja, i to svoga redovnika o. Bartula Žarkovića Kačića, koga mudri spisi bijahu uvaženi u Rimu i Beču, gdje je on rad svoje učenosti stekao ugleda i poštovanja, što mu je pomoglo, da je onako dično obranio prava svoje države i obstanak biskupijâ Duvna i Makarske, ter i nagradu dostigao, da on isti bude odabran biskupom svoje otačbine.

2. Kadno u potjeri biskupa Daniela god. 1563. Turci razrušiše samostane Mostara i Ljubuškoga (Pogl. IV. 6. 7.) ostavši redovnici bez krova i zaklona, oni se iz Ljubuškoga prikloniše braći u Zaostrogu; a mostarski uhvanjem, da kad prodje oluja turskoga biesa, možda bi im se opet smilovali i dopustili da onaj samostan naprave i smjeste se u svoje staro kućište, sa ono malo svetoga posudja i crkovnoga ruha bijahu se zaklonili u pećinu, obraslu gustim grmom, kod Skakala pri rieci Neretvi k sjeveru od Mostara, gdje skrovito pomagani od kršćana jadne dneve provodiše, dok začuše da Turci u bojazni, da bi car dopustio, da se samostan opet napravi, razkopaše ogorjele zidove do temelja i na tom mjestu počeše graditi džamiju.

Ožalošćeni redovnici predjoše tad u Broćno i smjestiše se u tiesnu kućaricu podnoseć svaku muku i nevolju. Videć da u razpaljenom fanatizmu osmanlijâ, nepokaziva se nikakova nada, da bi se njihove želje izpunile o podignuću svoga samostana, okupiše siromašno pokućtvo crkovno, sveto posudje i odjeće i dieliše se k Imotskom, gdje su sa onom braćom stanujuć u samostanu jednako se održali u posebnoj zadrugi, nadom, da bi bud ikad samostan svoje domovine obnovili.

Taj imotski samostan bijaše na proložkom jezeru, tiesan i posve nesgodan Ovaj baškaluk, u kom se držali mostarski redovnici, jedno što bijaše proti ustanovam reda, a drugo što zadavahu neprilike onoj redovničkoj obitoli, koja ih zamoli, da ili se ujedine s njima u redovničku jednu zadrugu, ili traže sebi

[1] Idem u Radu jugoslav. akadem. X. 80.

sgodnije mjesto, oni se tad dieliše u Primorje i pristadoše u u samostanu Makarske kod braće redovnika; ali i tude svedjer razdieljeni i posebni, svedjerno u nadi, da će se njihova želja izpuniti, da će stari mostarski samostan obnoviti. Makarski redovnici nemogoše ravnodušno taj baškaluk podnositi i trpiti obitol u obitoli; to nebijaše zakonito, ter ih nutkovaše, da se prodju neizvedljivih osnova i sdruže s onom obitoli, ili puste njih, da se vladaju kô što su i dosle.

Mostarski se nedadoše skloniti, nego skupiv svoje siromaštvo, dieliše se uz Primorje i stadoše u Drašnicah, selu izmedju Podgore i Igrana kod crkve sv. Jurja, odlukom ondje se nastaniti.[1] Crkva sv. Jurja bijaše jedna od najstarijih u Primorju Na jednoj ploči bijaše urezano bosanicom: Ovda prodje Stipan Erceg.[2]

U arkivu samostana Zaostroga nadjosmo vlastoručno pismo župnika Drašnica o. Jakova Antičića god. 1679., koje kaže: . . . . . nadjoh u obloku kamen i na njemu djačka slova, koja kažu, da je pomenuta crkva bila posvećena od biskupa fra Petra Soljanina na 1. ožujka 1606., blagoslovljeno šematovije i otar posvećen . . . kašnje otar prominut, kad bijaše biskup fra Marijan Lišnić, koji nadje u njemu pismo na kožici, koje kaže ovako: MDCVI. Pro gloria Dei et honore sancti Georgii Martiris, hoc altare consecravi ego frater Petrus Solinensis Episcopus Sardicensis seu Sophiensis." —

Godine 1580. kada mostarski redovnici dodjoše u Drašnice, ondje im se pokaza sgodno mjesto za pristanište, ter na brzu ruku uz pripomoć seljanâ načiniše blizu crkve ubogo tiesno pribivalište, kojega mirine i danas se vide; ali se tu za malo ustaviše, jer sirote nisu znali, da ondje bura takom strahotom more uzmieša, te tako posolicom oplače sve naokolo, da se ni živa duša tu održati nemože, i tako uz sve muke, opet se digoše odtle godine 1584., predava kaže radi bure i posolice, a državni arkivar piše: radi bure i nevire

Iz Drašnica dodjoše u Živogošte i pristadoše nad morskom obalom kod vode Pokrivenice.

Na tom mjestu bijaše zidina puste male kule, koju im darovaše. Nju najprvo pokriše i sbiveni u nju se zakloniše. Tu

---

[1] Sve ove potankosti crpismo iz Liber Archiv Prov. i Uspomene o. Marjana Lekušića o utemeljenju samostana sv. Križa u Živogošti. — [2] Lulić Comp. Stor. 81.

videć, da se njihove želje izpuniti neće, da im već puta u Mostar neima, dogovoriše se i zapremiše starješine, neka im dopuste ondje samostan načiniti i u njemu se po redovničku urediti. Kada su to dostigli, udariše temelje novom manastiru i po svoj prilici, da ga posvetiše uzvišenju sv. Križa, i nazvaše sv. Križa u Živogoštu.

Ovaj samostan, kako od ubogih redovnika nije se mogao graditi po osnovi, nego na komade, kako bi okolnosti dopustile, tako i prikaziva sliku različitih sgrada ujedno okupljenih. Svakako god. 1614 bi toliko dogotovljen, da se redovnici mogoše urediti po ustanovah reda i te godine bi proglašen manastirom i odabran mu na sboru prvi gvardijan o. Pavao Jakić. Službu božju obavljahu u unutranjoj kapeli, dokle god. 1620. načiniše prvu crkvu, kako svjedoči nadpis nad vrati: Ecclesia haec sanctae Cruci dicata primum constructa fuit A. D. 1620.

Kako je u ono doba puk pomagao i samostane darivao, vidi se iz sliedećega pisma, koje iz izvornika bosanicom napisanoga evo prilažemo:

Na 1628 na 9. decembra.

„Budući gvardijan pošt. otac Jura Kačić u manastiru sv. Križa pod Živogoštom i želeći graditi manastir, koji bijaše jur počet na Pokrivenici, a neimajući gore ni mista, da bi mogli učiniti koju klačinu za istu gradju i za to zamoli s otara sve Živogoštane, da bi mu digodi poklonili zemlje i gore obćene, da bi mogao učiniti koju klačinu s vrimenom: koji ozdol podpisani seljani i baštinici Živogošta dogovoriše se jednokupno po misi, pokloniše rečenim fratrom sv. Križa svu Suzinu od Privora do mora i od Pokrivenice do Male Dube: što je godi naše aliti općene svega sela i učiniše medju sobom ugovor općeno, da za to u napridak neima spomenuti nigda nitko, ni dite nakon diteta, nego da je vazda uvike crkovna zemlja i gora i na službu manastira vazda. Potom toga moliše isti Živogoštani i fratri ujedno prisvitloga fra Bartula Kačića biskupa makarskoga, da ima staviti proklestvo oblastju crkve svete, da nitko nejma sići gore u Suzini, ni pod Suzinom ni u jednu stvar, već ako kad bude potriba za gradju rečene crkve i manastira. I to učini priv. biskup na 3. maja 1628. kada čini krizmu u istoj crkvi sv. Križa. Za koji poklon lipo poštova rečeni gvardijan Živogoštane i mnoge druge, koji se onde prigodiše u ovi dan; još nikim od njih dade uzdarje, kojim rekoše seljani izmedju sebe da se dar dade. I biše svidoci ovomu daru i pismu

ljudi izvanski: Ivaniš Matijašević iz Drašnica, Bartul Čabarić iz Igrana, Ivan Rožčić iz Podgore, Stipan Devčič iz Podgore, Radoš Kostanić iz Drvenika, Miloš Vlajinović iz Zaostroga."

Podpisaše križom dvanaest baštinika iz Živogošta, po čem se vidi malica stanovnika tada po primorskih selih.

„Pisa i svidokujem ja Pava Klasanić iz Makarske. Isti dan rečeni Živogoštani pokloniše fratrom sv. Križa Blato, od Marinovca do Bilestine, koji biše svi dali izvan Jagetića, još obećaše svaki davati za svaki posao manastirski po jednoga težaka.

Tomu su isti svidoci."

Potvrdjiva podpisom i pečatom biskup Bartul Kačić Žarković, tako isto god. 1664., na 28. juna biskup fra. Marijan Lišnić.[1] Na ovaj su se način onda samostani gradili i stari popravljali. Po ovih mostarskih redovnicih može se znati, kojom mukom i kakvim trudom gradiše se naši samostani, s toga smo se upustili u potankosti, da pokažemo pravu sliku gradjenja samostanâ i vitežku uztrajnost u svakom plemenitom poduzeću. Po ovoj se vidi, kako franovci bježeć s garišta popaljenih samostana u Bosni i Hercegovini ili izpred razpaljenoga biesa krvoločnih Turaka, nisu sobom nosili zlata nit blaga; ma niti vreća, niti sanduka, nego sve njihovo blago i posjedovanje bilo križ i kalež sa svetom odjećom ter štapom i torbom prehodali od mjesta do mjesta, proseć ubogu koricu kruha, da se duša održi u tielu, dokle bi se namjerili, gdje bi se stalno namjestili.

Tako evo vidismo ove mostarske franovce kriti se po špiljah, primjestiti se u Broćno, odlaziti u Imotski, Makarsku, Drašnice, dok se napokon smjestiše u Živogoštu i uz pripomoć puka samostan utemeljiše.

Živogoštski redovnici za dugo vrieme sliediše održavati duhovnu službu u Hercegovini na županah: Mostarsko Blato, Bilo Polje, Rasno, Goranci i Broćno; a pokle u Primorju samostan načiniše, pridodje puka u sela Drašnice, Igrane i Živogošte, ter i u tih selih namjestiše svoje župnike. Po Farlatu[2] u Hercegovini imadoše 300 obitola a u Primorju 60. — Po karlovačkom miru hercegovačke župe moradoše ostaviti bosanskim samostanom, a njima ostadoše novoosnovane u Dalmaciji. U samostanu običajno stanovaše 13 redovnika i 8 mladića na nauku.[3]

---

[1] Izvorna listina u samost. arkivu. — [2] Illyr. Sacr. IV. 195. — [3] Ibid.

3. Da nabrajamo kronologično različita progonstva i zulume, koje pretrpiše franovci pod turskim vladanjem, o kojih se uspomene nahode po arkivih samostana, naša radnja nebi drugo bila, nego neprekidna žalba i nabrajanje težkih muka i ljutih nevolja; ali da tim preveć ne dosadimo čitatelju, i svaki čas neprekidamo tiek drugih skazanja, odlučismo, prvo nego nas zateku veliki dogodjaji kandijanskoga rata, samo krupnije trkomice poredati, da još bolje zubljom poviestne istine razsvietlimo mukotrpno življenje ondašnjih redovnika. Nemislimo osvrćati se na nevolje Bosne, nego u koliko naši samostani po Dalmaciji bijahu pod vlasti istih gospodara Bosne i Hercegovine, što bijahu turski posjedi u Dalmaciji, na kojih su obstojali naši samostâni Imote, Zaostroga, Živogošte, Makarske i Visovca, ter i ovim kao i onim Turci jednako su po tursku pravdu dielili.

Početkom dakle ovoga XVII. vieka franovci dalmatinskih samostana, bijahu duhovni pastieri, ne samo od Zrmanje do Cetinje i Neretve, doli i preko Velebita u Lici i Krbavi i preko Prologa i Zavelima do Veleži; jer oni iz Živogošta i Zaostroga služiše mostarsku i ljubušku krajinu, ramski glamočku, livanjsku, ramsku i Duvno, a imotski Veljake i Goricu.[1]

Nemogoše dakle biti razlikosti; pod istimi gospodari i upravom, slične su ih biede snalazile i iste su muke podnosili. U državnom arkivu u Šibeniku nahodi se izvješće latinski napisano po prilici u ovom XVII. vieku i možda u Rim poslano, koje doslovce prevedeno glasi:

„. . . Velikim mitom jedino mogu se naši samostani održavati, koji svaki mora da natvori svake godine paši od 500 do 1000 groša (Reales), a napose drugi su darovi veziru, paši i različitim kapidžijam, koji preko godine amo iz Stambula dolaze.

„Kako smo carskim fermanom od svakog harača oprošteni jednako smo prisiljeni davati pomenntih groša 500, koji se zove gjulvez, jer je to jedini uvjet našega obstanka i prostoga vjeroizpoviedanja.

---

[1] Župa u Gorici bijaše od onih riedkih, koja je od cara dostigla bila dopust, da može crkvu načiniti i u njoj službu božju obavljati. U arkivu samostana Imote nadjosmo prepis nadpisa koji bosanicom bijaše urezan na pragu ovako: S dopuštenjem cara i druge gospode turske, fra Stipan Kunić Imoćanin sagradi i ponovi ovu crkvu sv. Stipana na 1613 god.

„Gdje stanuju franovci, oni moraju smoći treći dio svakog danjka i poreza; ako je na mjesto 300 groša, franovci će sami dati 100.

„Kad Turci dodju na vrata samostana (a po vas dan se izmienjuju) počmu udarati ćulumom u vrata i redovnike kad koga susretnu, psovati Krsta i prietiti vatrom, hvataju se za nož i priete kuburom, ter ih valja na liepe uvoditi i gostiti; toga je preveć u vrieme rata, i tako običavaju po svih pribivalištih, gdje stanuju franovci.

„Kod svakoga turskog veselja, kad pripravljaju gostbe i sazivlju prijatelje, valja da franovci naknade troškove.

„Kad dodju u selo, valja da ih oni u goste prime, i to ne samo njih, nego i njihove momke i konje, za koliko ih volja vremena;[1] ali često mjesto hrane traže novca, pak jizbinu traže po selu od biednih kršćana.

„Kad kadiji novca uztreba, nagovori koga Turčina, da reče, kako je čuo ujaka psovati proroka i turski zakon. Kadija ga zovne preda se, proštije osvadu i dotičnu odsudu; ali on je prijatelj ujaku, on će to sve potrpati, samo hoće se ujače parâ; i valja natvoriti i poniti od 50 do 100 groša, pak je sve leglo,

„Kad turčin ugleda dobra paripa i poruči kršćaninu, da mu ga dovede, bolje mu ga je pokloniti, nego se izpričavati; on će ga isto dobiti, na liepe ili ružne.

„Riedko silimice što otimlju, jer kažu da im to zakon ne dopušta; ali prisiliti prietnjami, dosudom, napastovanjem i progonstvom, to smatraju kao darovano, pak im prosto primiti dar.

„O naših blagdanih Božiću, Uskrsu i Duhovih, valja Turcim dieliti dare; valja nositi osobita uzdarja najvećim obzirom, da se koji od velikaša ne mimoidje; na to bi se kruto uvriedio.

„Počme se od paše, njemu je uzdarje šest najdebljih kopunova operušanih, šest samuna pšeničnoga finoga kruha, dvanaest komada finoga safuna i dvanajst voštenih svieća. To mora svaki samostan prikazati za pomenute blagdane. Kadiji, dizdaru, begu, vojvodi i sličnim častnikom polovinu rečenog dara; nižjim Turcim četvrtinu.

„Koliko se puta paša promieni, novomu valja doć u pohode, na pozdrav i svaki put prikazati dobrodošlicu sa pome-

[1] Ovaj je nesretni običaj trajao u Hercegovini do zadnjih doba, kako nam zasvjedočiše prep. biskup Buconjić i m. p. ot. Petar Kordić.

nutom svotom novca; on obeća obranu i zaštitu sa svoje strane. Većekrat se trefi, da se promjena dogodi veće puta u istoj godini, ali to ne smeta, dar se svaki put ponavlja."[1]

U visovačkom arkivu nahodi se stara matica računâ bosanicom pisana od god 1675. nazvana tefter, u kojoj nadjosmo čudo zabilježenja i uspomena o turskim danjcim Ondje se kaže, kako izvan crkvenih desetina i spaijskih trećina, svaki se dan izmišljahu novi porezi. „Dolažahu dizdari i vojvode ne samo od ovih mista i okolnih, doli iz daljih krajina i gradova i kupiše harače od 3, 6 i 9 godina na ime kadije, bega, kapetana, dizdara i tako dalje iz Vrane, Knina, Drniša, Nečvena, Skradina i tja iz Klisa i Livna; koji izvan što bi odnili, veću bi štetu počinili oni i njihovi momci, konji i pseta . . . Nabaška bijahu darovi okolnim gospodarom za sve naše blagdane i turske svetke: za sunetćenje, kumovanje, pirovanje, bajrame i slična, valjalo je prikazivati darove ovnova, kokoši, kavu, glave šećera, finoga safuna, biloga kruha, voštenice, naranče, smokve i slične poslastice; uz to zelene čoje, žutih papuča i drugih oprava. Ali najtežji harač bijaše svakdanja gostba; kad bi htili i koliko bi htili.

Za jednu od ovih gostba imamo svjedočbu očevidca ot. Pavla iz Rovinja pohoditelja god. 1640. koji u svojih uspomenah kaže:

„ . . . U svih samostanih fratri drže množtvo golubova i kokoši, jerbo dolaze Turci na čete po četrdeset i pedeset na mah i svim valja dati jesti Kršćani su u dogovoru s redovnici; oni donose, a ovi spravljaju, jer kršćani tako Turke mrze, da su pripravni svaku pregoriti, samo da im kući ne dolaze.

„ . . . Turci žderu što veće mogu, pak izrigaju silimice što su izjeli, da mogu opet jesti; s toga smetu trostruko veće nego bi im trebalo. Oni redovnici misle, da to čine, kao da će umesti kršćane; ali ja cienim da nije, nego sa živinske pohlepe za jićem, kojim pretrpaju želudac, ter su prisiljeni vraćati; nego bilo kako mu drago to sam ja vidio u Visovcu.

„Siromašni redovnici prisiljeni su, da ih goste i služe, a potla nego ih liepo podvore i nahrane. za plaću primaju udarce i napokon valja im još novaca dati; jerbo sakriju uzdu ili što od oružja i obuzroče redovnike, da su im to ukrali, pak udri dokle im dadu novca kao za naknadu.

---

[1] Theca B. II. 36.

„Kadkad se čuje, da sa sve četiri strane zovu, da budu uvezeni . . . Jednom dodje ih okolo pedeset razdieljenih u tri čete; ja sam ih gledao kroz jednu šupljinu u samostanu. Potla nego se nažderaše, napokon se zavadiše. Ot. Bogetić unidje medju nje, njemu razderaše odjeću, te dodje k meni prestrašen govoreć: Vidite m. p. otče, što od nas Turci rade.

„ . . . U drugu sriedu korizme dodje dvanaest softa, turskih učenika, mučenici vražiji; provedoše cielu noć jeduć, pijuć i pjevajuć. Tako prosliediše u četvrtak i nehtili otići, dokle im ne dadoše safuna, voska i novca. Stvari ako tko nevidi, nemože da vjeruje.[1]"

God. 1610. turska navaljivanja u Visovac bijahu dozlogrdila. Zaludu carski fermani, zaludu odluke okolnih sudišta, da budu na miru ostavljeni. Ako i velikom mukom i pogibli, poslaše svoga čovjeka tužbom u Carigrad, na koju car pisa bosanskome veziru Skender-paši, kako mu se tuže visovački fratri: „ . . . Mi hodamo po mjestih kud stanuju sliedbenici naše vjere, po starom običaju po crkvah i manastirih i propoviedamo evangjelije dozvolom carskih adhnama i milosti, što nemoguć da podnesu neki zločinci kao teftedari, tatari, emini, spaije, janjičari, softe, i ostali skitanci, stali su od crkava danjke uzimati i zabranjivati svetkovanje nedjelje i drugih blagdana, dapače mrcvariti nas i ubijati naš puk, koji od straha i žalosti k nama se utiče" . . .

Car koji želi, da raja bude mirna i spokojna, naredjiva veziru neka to zabrani. Br. 103. God. 1611. tuže se skradinskomu sudu:

„ . . . Naša crkva i manastir nalaze se na putu, onamo dolaze nemirujući iz okolnih mjesta, razjagme i odnesu sve što smo imali i stekli od našega postanka. Izvan drugih nasilja, postavljaju nam ucjene na glave, tako da od straha pomućeno nam je svietlo naših očiju i jasnost našega lica . . ."

God. 1613. skradinski kadija izdade bujruntiju na tužbu redovnika: „. . . . nazad malo dana dodje množtvo aga i vojnika iz Udbine u pol dana kano gosti, i na božjoj pravdi ustadoše na nas, razbiše devetera vrata; oteše i odnesoše mnogo robe i gotova novca, a osim toga na nama grdna nasilja počiniše i nečuvena zločinstva. A. 68. Kadija kaže, da su to i svjedoci potvrdili, ali je li Turke zabolila glava?

---

[1] P. Paolo de Rovigno. Religione della visita in Provincia Bosna Argentina 1640.

Iste godine po kliškomu kadiji šalju tužbu na cara: „... Zloglasni softe preveć nam dosadjuju, i muče nas; dolaze i prenoće veće noći, dosta kruha izjedu, pak onda nasilja i svaka bezakonja prave. Skoro su različite ranili i isti Turci svjedoče, da su ih ostavili ležeće na jastucih, ćilimih i prostiračih, ter zaklinju cara, da to zabrani..." C. 87.

God. 1637. krčki kadija sudbeno priznaje opačinu Mustafa Veljage, Turak spaije i njihovog družtva, koji potla velikoga nasilja udariše robiti manastir, te počiniše neopisiva usilja na božjoj pravdi, a rečeni Mustafa s prozora iz kubure rani fra Ivana od koje je rane i umro . . ." A. 95.

U ostalih samostanih Imoti, Zaostrogu i Makarskoj nebijaše drugčije; snopovi turskih tužba i odsuda to svjedoče. — Ako bi iz samostana izašli, ako bi kud prolazili, ili koju dužnost vršili, za sve je valjalo u pismu za novce dopust dobiti, a taj isti nije ničemu vriedio, jer kad carevi fermani nisu priznavani, manje su doista činovnikâ i častnikâ Za uzdržanje sgrada, crkava i samostana bijaše još težje; zato su bili odredjeni nadgledaoci, koji su mogli sve nadzirati i svagdje zaviriti. Ako su htjeli sliku naslikati, crkvu ili koju drugu sobu obieliti, dasku promieniti, ploču na krovu podmazati, čavao udariti, za sve je valjalo za novac pismen dopust dostignuti, često od paše iz Travnika, pak i od cara iz Stambula.

Nećemo neke sramotne strahote pominjati, to nam čednost zabranjiva i kršćanska ćudorednost nedopušta; ali poštenjem tvrdimo, da iz nemiloga snopa listinâ mogli bismo iztaknuti čudo gorih i čemernijih od divjačtva i grde usilnosti muslumanske počinjenih, i to jedino onih, koje su na sud bile prijavljene. Matice popisa mrtvaca stare države kažu veliki broj redovnika na putu iz zasjede ubivenih, na svom domu zadavljenih ili posječenih, na sudu pred kadijom iz kubure pogubljenih, na gostbu izdajom pozvanih i otrovom usmrtćenih . . .

Na skupštinah i sastancih poniženi i osramoćeni udaranjem plesaka, džilitom i kandžijom, silovanih da mu ujak voda paripa po derneku i pomaga uzjahati, a kadkad da ga na sebi nosa, i to ne koga častnika ili velikaša, nego gnjusnoga baliju ili prnjavoga derviša.[1]

Zar je župnik mogao na paripu prejašiti kroz selo gdje je Turčin bio? Zar kad bi Turé susreo, na konju ga dočekati?

[1] O. Nagnanović. Notitiae Prov. Bosnae Argent. Rp. u Zaostrogu.

Jok! morao je sjašiti ma bio na polju, na kamenu, na glibu, na vodi do ramena . . ." Ove su strahote sliedile u Hercegovini do Homer-paše, kako pripovieda otac Bakula u knjizi: I Martirii . . . in Ercegovina. Roma 1862.

Završiti ćemo riečmi ot Ivana krst. da Vietri u izviešću na propagandu god. 1708: „. . . Nemogu potanko opisati muke i patnje, koje pretrpiše franovci kroz prošasta vremena u službi božjoj i svete vjere, jer nebih imao snage da pišem, nego da plačem i suze prolievam: ipak velju istinu svećeničkom vjernošću, da neima komada zemlje u onih mjestih, koji nebi bio natopljen krvlju siromašnih fratara. Ovu istinu izpoviedaju sgodopisi države, a još bolje dokazuju oni starci, od kojih neki su hromi od primljenih udaraca, drugi nagrdjeni rizotinami od Turaka primljenih rana, neki leže u posteljah, kao zabezeknuti; to dokazuju napokon isti samostani, koji večekrat bijahu od Turaka paljeni i u njih redovnici izranjeni."[1]

4. Hrišćanski rodoljubi za prosvietu svojih privrženika, najradje se grade nekimi davnimi mučenici, kao da je njihova vjera progonjena, ter donose na jav starodavne uspomene i predave, da to potvrde.

Još god. 1850. u pučkoj knjizi Srbsko-dalmatinski magazin pečataše pod osobitom rubrikom: Biede što je pravoslavna crkva pod Venecianima trpila u okružju kotorskom, pod kojom iztiču grozne dogodjaje; ali ti književnici neće prinieti jednog dogadjaja, kojim bi dokazali, da su te biede od katoličke crkve naredjene i od biskupa ovršivane. Ali biede koje pretrpiše franovci i puk katolički na turskih zemljah od hrišćana, ne bijahu od vlade, činovnika ili posabitih kipa, nego od carigradskoga patrike i srbskih mitropolita i vladika, dakle od crkve hrišćanske.

Da to dokažemo poslužit ćemo se najveće izvornimi do sad nepečatanimi listinami, koje su nam dohranjene u arkivih samostana, i to većim dielom sudbenimi odlukami turskih vlasti, koje nisu ni najmanje katolicim bile u prilog.

Najstarija je od godine 1548. livanjskoga kajmakana, koji na tužbu fratara iz manastira Fojnice, Rame, Visovca i sv. Petra u okolici livanjskoj odlučuje: „pošto su od davnih vremena oprošćeni slavnimi odlukami od harača i drugih danjaka, a sad navaljuju mitropoliti i traže od njih danjke, pregledavši

---

[1] U arkivu Propagande u Rimu. Volume V.

slavne izprave u rukuh im, naredjivam, da se nebi nitko usudio s naše strane, niti od metropolita i vladikâ proti visokim odredbam njih mučiti“ . . . Prvi dan mjeseca redžepa godine 965=1548. V. C. 85.

Ali ova je odluka po turskom običaju malo hasnila. Došaste godine opet se potužiše livanjskomu begu Hamidu, koji na tužbu visovačkih fratara zabranjiva: „da mitropoliti koji dolaze od patrijara i od njih traže nezakonite daće, da odsle ne mogu fratre uznemirivati. V. Br 96.

Fra Blaž gvardijan Karina tuži se skradinskomu sudu „da dolaze mitropoliti poslani od patrijara i traže od kršćana danjke i namete, ali jer je to protiva visokim naredbam, da se strogo zabranjiva. Mjeseca džemazijulevela 967=1550. V. Br. 91. Carev ferman 25. zilkade 974=1557. na tužbu fratara Makarske i Zaostroga, naredjiva Hercegovačkome sandžaku, neka zabrani mitropolitim pobirati pristojbe od katoličkih crkava. Z. 22. godine 1565. na velikom sudu u Alkhisaru prikazaše kršćani iz Kotara i Zagradja kliškoga sandžaka, da je odža bosanskoga harema, koga su postavili patrijar i srbski vladike svojim zastupnikom izgonio prihode od vjenčânja i njihovih crkava; što buduć prot visokim naredbam, zabranjuje se patrijaru i vladikam, da toga u napred ne rade. V. B. 86.

Jednako sudi kadija imotski za onu krajinu. Z. 22. Isto tako car fermanom za Hercegovinu god. 1566. Z. 2. pak opet iz Beograda mjeseca ramazana 1009=1592. izdade ferman u kom kaže, da su mu fratri poslali čovjeka tužbom „da pošto su oprošćeni visokimi fermani od daća i poreza, i nisu davali mitropolitim ni jednu paru, niti zrnca, sad je došao mitropolit i kupi od prvog vjenčanja 12 akčeta od drugoga 24, a od trećega 48, i buduć jasno da rečeni mitropoliti nesmiju se u to mješati niti uplićati, odlučito se zabraniva“ . . . Br. 87.

Na drugom mjestu bi se poštovale sudske odluke i carske naredbe; ali kod Turaka evo vidimo, da se je jednako stavljalo i razstavljalo, osobito u pogledu kršćanskoga vjerozakona. Oni su davali pravicu i jednim i drugim, samo da oni obadvie strane mogu bolje perušati. Pomenusmo nekoje odluke i naredbe sa različitih krajeva, da se vidi kako je katolicim svud jednako bilo od Kotara do Mostara, od Drine do mora.

U XVII. vieku ova se rubačina kruto razpalila, osobito preko kandijskoga rata. Jajnička kronaka na god. 1661. povieda „kako izadje Paćara i donese carev ferman, kojim htijaše podložiti pod svoju vlast fratre i sve kršćane; ali se diže malo i

veliko i Turci ga potjeraše. God. 1662. opet vladika dodje velikom opravom, da podloži sve kršćane od Bosne na svoj rit, oliti pod svoj grčki jaram, i pomoću Alipaše Šeraškera učini kršćanom veliki zulum; ali kršćani hodaše u Carigrad, izgubiše mnoge jaspre, ali svoju slobodu dobiše i u vjeri se ukriepiše." Ove nemile sgode opisa ot. Laštrić u pomenutom djelu Epitome . . 91. Ovaj je zulum trajao sve do godine 1760. kad je napokon svršena pravda potroškom sa strane katolika od 1300 zlatnih cekina.[1] Dok je stvar stala na novčanih porezih, mogla se je nekako pravdati; ali je s poreza prešlo na vjeru. Foj. kronaka pisana u blizini vremena i mjesta kaže, da je Paćara hotio podložiti kršćane na svoj rit, oliti pod grčki jaram, to potvrdjiva i ot. Laštrić, a ot. Vinjalić točno opisiva ovu cielu sgodu.

„God. 1661. pećki patrijar grčkoga zakona dobi od kapije ferman aliti naredbu, da mu svi svećenici kršćanski imaju biti podložni i poslušni pod prietnju pedepse. Ovu naredbu sarajevski mitropolit prikaza Ćedinpaši, koji i ako se je bio poturčio održao je ipak neku naklonost naprama prvašnjem grčkome zakonu. On odlučno naredi kadijam i drugim zapovjednikom neka točno vrše visoke naredbe, ter najprvo zabraniše franovcim vršenje službe božje latinskim jezikom i obredom, a a misle li ostati župnici, da se moraju iznova rediti grčkim obredom od njihovih vladika. Franovci se nadjoše u velikih mukah. Ne smjedoše se pokazati na javu, nego preobučeni kradomice moradoše se provlačiti kroz katolička sela i po gorah i dubravah sviet okupljati, svetu misu govoriti i svetotajstva dieliti. Crkve samostanske bijahu zatvorene, u njih se nije smjelo služiti, niti moliti; dokle na tužbu redovnika bijaše iz Rima poslan kao apoštolski poslanik ot Frano Svimirović, koji došavši u Bosnu, kad je drugi paša zamienio Ćedina, dokaza mu tvrdimi razlozi i prvašnjimi fermani, da onaj ferman Paćare nemogoše se odnositi, nego na svećenike njegovog grčkoga zakona, a franovci buduć od njih neodvisni, nije ih mogao silovati, da mu se pokore.

Paša uvaži razloge i dokaze i izdade odsudu tumačeću carevu odluku, koja se ne odnašaše na katolike, nego na same grčke sliedbenike. Tada se crkve katoličke otvoriše i puk odahnu od nepravednog pritiska."[2]

---

[1] Laštrić ibid. 92. — [2] Compendio Storico. Rp.

Nego i ovo veselje nebilo dugotrajno. U državnom arkivu u Šibeniku nalazi se prepis prošnje bosanskoga biskupa fra. Nikole iz Olova god 1679. na 24. lipnja, upravljene cesarovu poklisaru u Carigrad, kao osobitomu pokrovitelju katolika u turskom carstvu. U tom pismu biskup jadikuje na neprestano progonstvo i napastovanje sa strane grčkih vladika, ter zaklinje, da mu se jednom dostigne oprost. „ . . Nebi nam toliko žao bilo, veli, da nam ove nesgode od Turaka dolaze, već su nam gorkije, što potječu od grčkih patrijara, koji su si zabili u glavu, da će nas skučiti pod svoj harač, koji svetogrdno izgone od svojih grčkih sliedbenika. Svakoga mjeseca šalju svoje vladike ovud po Bosni i okolnih sandžacih, tolikimi kavazi, carevim i vezirovim pismom, da i nas katolike narenu, da mu ga davamo, kao i ostali njegovi sliedbenici. Ali i ako progonjeni i nagonjeni katolici nisu nikad podložni bili njegovome haraču, niti njegovim vladikam, osobito sad kada vidimo njihovu razkolničku silu, živo prosimo pomoć i pokroviteljstvo vaše preuzvišenosti, da nam dostignete pomenuti hatišerif . . ." Pominje mu četri osobite točke, koje bi vriedilo da u fermanu budu pomenute, da se zaprieči lukavo tumačenje, kojim se znaju vješto poslužiti, i preporučiva dva redovnika, koji će mu ovu prošnju pridati. Poklisar dostiže traženi hatišerif izdan u Edreni na sredini mjeseca zilkade 1082, koga se ovjerovljeni prepis nahodi izmedju ostalih u arkivu samostana Visovca Ali i ovaj imade vriednosti prvašnjih, dokle ova neharna razpra dovrši, kako pomenusmo god. 1760. Ot. Laštrić Epit. Vet. Bosnen. 91—92.

Na ovaj nemili pritisak i na druge zasjede oštro se izraziva u Farlatu učeni ot. Laštrić: „ . . . et quidem hos infestiores hostes toleramus, quam Turcos ipsos. Nunquam enim nobis non insidiantur, quo nos suae jurisdictioni subjiciant" . . .[1]

U prvašnja vremena, dokle pomenuta razpra nije svršila, katolici nisu mogli vjenčavati svoje župljane nit mrtve pokopavati bez dozvole vladike i paroka hrišćanskoga. Njihov patrijar u Carigradu lasno je dobivao od cara povlastice, ter se tim tumači, što dok crkve katoličke i samostani većekrat bijahu paljeni i rušeni, njihove se mogle bolje uzdržati.[2]

Što spada na Dalmaciju, gdje potla mletačkoga osvojenja patrijari i vladike i ako bi prokradom amo svoje posle obav-

[1] Illyr. Sacr. IV. 87. — [2] Ot. Bakula I Martirii ibid 120.

ljali, svakako dalje od usilnoga upliva, narod je u najizglednijoj slozi živio, nit su se opažale mržnje, priekori, jal, protivnosti. Kao prvu bilježi ot. Vinjalić god. 1693. ovako: „Narod obaju obreda živio je u Dalmaciji u najboljem miru i slozi. Serdar Božo Miljković bijaše pobratim i prijatelj serdara Janka Mitrovića i njihove krajine složne kao braća; ali kad godine 1693. postade serdarom njegov brat Ilija, on započe ludom porugom zadirkivati u vjerozakonske obrede katolika, što budući veće krat ponavljao, uvriedi zakonsku ćut serdara Bože i njegove krajine. S toga bi se dogodile bile nemile posliedice, da ih nebude utužio gjeneral Dulfin, sbaciv i prognavši Iliju, dokle njegov brat Staniša zaprosi oprošćenje, ter s gjeneralom utanači, da ostavi krajinu i nastani se u Zadru, a gjeneral uslied silnih zastupa njegove braće udieli mu pomilovanje."[1]

Cienimo da ove mržnje i zadjevice nisu pronikle na našoj zemlji, gdje im klice nije bilo. Viekove su braća živila u izglednoj bratskoj slogi, nego pakleno je ovo sjeme od drugamo donešeno i zasadjeno u nevino srdce prostodušnog puka, koji bezazlen i dobroćudan, lahko se dao zavesti od onih, o kojih je sudio, da ga nebeskom manom pìtaju, Možda se na to odnosi pečatani proglas providura gjenerala Frane Dieda od 27. veljače 1750. kojim kaže, „da s uzroka razlikosti obreda, veće krat se dogadjaju nemiri i inadi dolazkom kojekakvih popa i kaludjera grčkih iz tudjih vladanja; odkud zavade i zadirkivanja sa pogibli žalostnih posliedica . . . . Radi toga naredjiva, da se po izdanih naredbah odstrane iz pokrajine grčki popi i kaludjeri, koji su drugoga vladanja, a amo dolaze iz dalekih strana kao prosjaci i skitavci."[2]

To bismo mogli i bolje potvrditi učenim spisom prabiskupa Vinka Zmajevića: Specchio di Verita Rp.,[3] ali stvar ne spada na naš predmet.

5. Čudnovat se slučaj dogodio u Bosni god. 1639. ne običajan u katoličkoj crkvi. Ondje se u isto vrieme nadjoše tri biskupa! To bijahu: Fra Jerolim Lukić Bagalović, posvećeni biskup Drivasta, ali jer Turci razmetnuše biskupiju i biskupat, on je stanovao kod svoje braće redovnika u Bosni i upravljao onom povjerenom mu biskupijom, tad bez svoga osobitog biskupa. Drugi bijaše fra. Pavao Posilović, posvećeni biskup Skra-

---

[1] Comp. Stor Rp. — [2] U arkivu samost. Sinja. — [3] U ark. samost. u Šibeniku.

dina i onih mjesta, koja nisu imala svog biskupa. On jednako nemogaše stati u Skradinu, u kom su Turci bili upropastili kršćanstvo. Stanovao je u Visovcu, ali jer su Turci preveć dodijavali njemu i samostanu, otidje i on u Bosnu, gdje upravljaše jednim dielom prostrane pokrajine stanujuć u manastiru kod braće redovnika.

Treći bio fra Toma Mrnjavić Pilas, odabran od cesara bosanskim biskupom uslied prava ungarske krune, koje pokrajinom smatrao je Bosnu. Ovoj dugo je stao kao odabran, a posvetio se u Šibeniku stoprv u ožujku 1640.

Kako biskupi bijahu nastanjeni u različitih manastirih, tako je svaki upravljao sa župnici i pukom, koji su od istog manastira odvisni bili Župnici dakle bijahu upravom razdieljeni, pak i puk s njima, ter se vremenom porodile prepirke, zadjevice i omraze. Pociepane stranke počeše prietiti neposluhom i razdorom; medjusobno se osvadjati i obuzročavati tako, da starješine u Rimu nikako nemogahu dostignuti pomirbe i poravnanje zamršaja.

Bosanska država, radi osobitih okolnostih, bila je davno dostigla povlasticu, da si sama odabira pohoditelja predsjednika držâvnoga sbora; ali rad pomenute okolnosti, nemogavši se ovoga puta složiti u izboru istoga, vrhovni gjeneral reda na svrhi god. 1639. naimenova pohoditeljem i predsjednikom sbora ot. Pavla Pellizera iz Rovinja, vriedna i učena redovnika, kuštoda države sv. Jerolima u Dalmaciji.

Neustrašiva i smiona srdca, primi se težkoga i u ovo vrieme pogibnoga posla; obadje sve samostane širom prostrane bosanske države, izmiri stranke, redovnike i biskupe, ter u Rami iste godine na sv. Ivana krst. ovrši izbor državnika i ostalih starješina na obće zadovoljstvo svekolike države. Toga vremena u sadanjoj Dalmaciji bijahu samostani u Visovcu, Makarskoj, Živogošti, Zaostrogu i Imoti

Ot. Pavao sastavi obširno izviešće svih mjesta, kud je prolazio. Iz njega ćemo razsvietliti stanje, u kom su se nahodili samostani, župnici i kršćanski puk u to vrieme.

„ . . . Prošav poklade u Krapnu, gdje s pukom u kolu igraše fratri, i vidivši izabranje kralja što se u tom mjestu običava, i zadnje večeri blagovavši s harambašom i drugimi seljani u blagovalištu dielih se na 22. veljače 1640. za Šibenik . . . .

*

„Odonuda prodjosmo preko Prukljana, pokraj Skradina, gdje kažu, da su Turci opaki, predjosmo vodopad i samostanskim brodom odvezosmo se na Visovac, gdje nas dočeka biskup Toma i drugi častni otci . . .

„Biskup Toma bi posvećen u Šibeniku u ožujku ove godine, gdje mu gospoda onoga grada pokazaše veliku počast prateć ga na konjih i pucanjem topova . . .

„ Ovaj samostan Visovac stoji na ostrovu, razdieljen je na tri konaka i naliči velikoj kućetini. Ima mjesto za Turke, a drugo za siromahe. . . . Drže dva broda, jedan za 12 kipa a drugi za 4. To su ladje izkopane u debeloj trupini, a voze se lopatami, kojimi se žito vije. Imaju i sobu za oružje.

„Ulazi se uz kamene stepene, pak na drvene listve. U sgradi bit će do 16 soba. U prostranom blagovalištu poredani su stolovi, za kojimi se sjedi sa obadvie strane. Kuhinja je nova ljepušna, crkva srednja; molište posve liepo sa sjedali u drvetu urezanimi dragocjenoga rukodjela. Ono je na dno crkve, koja je sva napengana po zidovih na četvrtaste razdiele. Riznica je malahna, ali dobro providjena dragocienimi odjećami, vrlo liepimi i u velikom broju; tako i srebrarijom, kao što su kaleži, križi i kadionici. Po svoj državi tim su crkve dobro obskrbljene . . .

„U samostanu bijaše 14 misnika, 3 djaka, 2 laika i 4 mladića na nauku, koji služe mjesto djakâ i službenikâ. Na večer kleknu pred učitelja i govore, što je koji naučio; prevode iz latinskoga svaki po svojoj vriednosti. Kažu, da su na dvoru imali do 20 sluga na obradjivanju zemljâ.

„Na istočnom kraju Brine u Kobiljači imaju nazidani manastir ali nedovršen. Ot. Luka Kačić htjede onamo samostan premjestiti, jerbo je ovaj na ostrovu pod dva sandžaka, a onamo bi bio pod jednim; ali kažu, da im Turci nedopuštaju.

„Drže šestnaest konja, a kažu da bi im još osam trebovalo . . .

„U drugu sriedu korizme sluge podjoše ribati i donesoše 500 komada ribe, izmedju kojih bijaše jedna pastrva od tri librice. Otci drže puno mreža, ter isti dan podje ot. Petar Kunbat učitelj i donese puno ugora i 22 pastrve . . .

„Na dan sv. Tome aksinskoga, dok sam misu govorio, unidje u crkvu mladić Turčin ludov, uze mi svieću s otara i š njom podje k mome drugu u molište i stavi mu ju pod nozdrve, i ljuto ga ožeže, s česa se čudo prepade“ . . .

Opisavši okolice i mnoge potankosti običaja kod kršćana i Turaka, i ovršivši svoj posao opet se povrati u Krapan, odkle se dieli za Makarsku, svrati u Živogošte i prosliedi u Zaostrog. „. . . Ovaj je manastir najljepši u državi, u njem stanuje biskup fra Bartul Kačić, čovjek uzorna izgleda i častna obličja, nakićen odličnimi kriepostmi i ukrašen dičnom bradom, koja mu pojas mimolazi, orijaškoga stasa. U blagovalištu imaju veliku kamenu ploču, koja im služi za trpezu, široku četvrtastu. Stanuje ovdje 8 misnika, 5 djaka i 4 službenika."

„U petak pred cvjetnicu imao je poći u Italiju na nauke mladi misnik fra Petar Bogetić. Dodje na svrhi večere pitati oprošćenje, i ja zamolih biskupa Bartula, da mu on koju pripomene; on mu reče ovako: Sinko moj! Ti odlaziš u Italiju, gdje ćeš učiti; ali valja da tvoje ponašanje bude tomu odgovarati, neka se dokaže, da si pravo učio i prosvietljenje stekao, a ne samo da vidiš svieta, i da si na ladanju bio. Ovdje si pošteno živio, gledaj da se i tamo budeš u svem dobro ponašati, da ti se bude blagoslivati otac, koji te je porodio, mati koja te je odhranila, otačbina u kojoj si se rodio, redovnik koj te je obukao, i oni otci s kojimi si pribivao.

„Ovdje drže malo konja, jerbo neima siena; ali ima dosta vina, masla i životinja. Drže 40 vinograda i 50 ljudi na obradjivanju, a mnogi mukte rade i služe ciele godine . . .

„U ponedeljak po cvietnici, zlim vremenom dielismo se i dodjosmo mokri od kiše i valova na žalo sv. Križa.

„Ovaj je samostan nedovršen, jer od malo vremena ovdje se fratri nastanili, i malo po malo nadogradjivali, kako im je siromaštvo dopuštalo, te i sada sliede nadogradjivati i savršivati. On je sagradjen pod velikom planinom, koja se zove Catena mundi (?); u njem stanuje 6 misnika, 2 laika, 3 djaka i četiri mladića na nauku. Imaju četiri župe. Opremiv posao, na 4. travnja djelismo se za Makarsku, priestolno mjesto biskupa Bartula.

„Gradić je malušan uz liepu morsku obalu na ravnici. Ovdje stanuje emin turski pobirač; kažu da okuplja 13.000 groša na godinu, što nisam mogao vjerovati, ali kažu, da je istina, jer pobiru ne samo carinu na trgovinu, dali i svaka kuća kršćanska dava po 3—5 groša, kako koja može, uz to uzima i na zajme, što kršćani zadužívaju.

„U samostanu stanuje 10 misnika, 3 laika, 3 djaka, 3 mladića na nauku i 5 poslužnika; četiri su misnika na službi župa.

U ovom samostanu dva su blagovališta, dvie kuhinje, dvie konobe; jedne za redovnike, a druge za Turke i za goste. Imaju plemenitih crkovnih odjeća, a izmedju njih jednu zlatom otkanu. koja divno izgleda . . .

„Vrata ovoga samostana odveć su nizoka i tiesna, mora se na bok ulaziti, tako su po svih samostanih države tiesna vrata i odveć malahni prozori. To rade, kažu, da unutra Turci na konjih ne ulaze . . .

„Ovdje me počasti gosp. Martin Brkljačić i kuću mi svoju ponudi, kad bi mi Turci što zanovetali i posluži mi svog paripa do Vrhdova . . .

Na 9. travnja podjoh sa osam drugova i tri poslužnika. Nemogosmo pravim putem na Zadvarje, jer kažu da su ondje Turci preveć opaki, ter morasmo taj sukob izbiegnuti prevalivši nemilim putem preko Biokova, kud prolaz bijaše tako mučan i pogiban, kakova do tada vidio nisam. Na jednom mjestu morao sam sjašiti i rukami se pomagati po sniegu, koji je one noći padao i s velikim smetovim zameo.

„Na Vrhdovu pristadosmo u kneza Marka, čovjeka okretna. On je poznavao turski jezik, i bio vješt turskoj zemlji, sve do Carigrada. Imao je za ženu kćer gosp. Martina Brkljačića iz Makarske. Svi izadjoše pred nas, on, žena, djeca i služba i svi nam dubokom čašću ruku poljubiše, po običaju onih mjesta. Veliko bogoljubstvo pokazuju pram odjeći sv. Frane i njegovih sinova . . .

„Knez je imao puno kuća, ali sve ne sačinjavahu jednu pristojnu. Ovdje stoji župnik sa drugom, s kojim sam se i prvo poznavao. Liepo me pričekaše i počastiše, pak se na 10. travnja dielismo za samostan Imote . . . . gdje stigosmo o večernji.

„U ovom samostanu nadjosmo 8 misnika, 4 djaka, 3 laika i četiri mladića na nauku. Služe četiri župe i drže pet konja.

„Samostan je na ostrovu; naokolo njega podignute su pozide na okrug i povrh njih razapete lozove odrine sve okolo otoka, tri jedna povrh druge; to je ljepota gledati! Naokolo jezera vide se planine pune životinja: kozjači i vunjači, čuje se pjevanje čobana, janjaca i žaba po jezeru, da je divota slušati toliku razlikost glasova i napjeva! Ovdje drže tri ladje trupine za prevoz. Rekoše mi, da sbog turskoga zuluma moradoše premiti u Poljica crkovno ruho i posudje, i da su onamo započeli samostan zidati, ali da im Turci ne dopuštaju.

„Zapitah ih: zašto se iz Italije povraćate u ovakva mjesta puna muka i nezgoda? a oni mi odgovaraše: rad ljubavi, vjere i svoga puka, koji da mi još ostavimo, sve bi Turci preuzeli i uništili.“[1]

Iz Imotskoga samostana na proložkom jezeru ot. Pavao praćen od redovnika preko planine pridje u Bosnu, i od samostana Rame prosliedi pohadjanje svih samostana do Slavonije.

6. Kačići pleme u povjesti hrvatskoj poznano još od poslanstva ungarskomu kralju Kolomanu kao hrvatskomu kralju, bijaše razvilo kitne grane od Cetine do Neretve cielim Primorjem, od Žrnovice do Baćine i svaka grana po imenu domaćina dobivala pridjevak prezimena, kojim su se potomci sliedili nazivati. Jedna od ovih grana po imenu Kačića Žarka prozva se Žarkovići, od kojih se porodi makarski biskup fra Bartul onda u župi Podači. Zidine njihovih kneževskih dvorova i danas se vide nad selom Bristom.

Otcu mu bilo ime Nikola a materi Lucija; imali su šest sinova i jednu kćer. Sinovi bijahu: Juraj, Šimun, Grgur, Perić, Luka i Bartul; s ostalom braćom učahu knjigu u samostanu Zaostrogu. Braća su se bavila domaćimi posli, a njih dva unidjoše u red sv. Frane. Fra Luka god. 1619. postade državnikom franovaca bosanske države, a Bartul god. 1615. makarskim biskupom. Potla nego je veće godina kao učitelj bogoslovja pohvalno predavao nauke u Napulju, Zagrebu i Budvaisu (Budjejovicah) u Českoj, bečki dvor i rimska kurija uvažiše njegov nauk. Kadno pri početku ovoga XVII. vieka spljetski prabiskup Dominis pokuša, da se ukinu biskupije Makarske i Duvna, te na vieke združe sa splitskom prabiskupljom, onda fra Bartul vitežki obrani obstanak obiju i zasluži, da on isti bude odabran biskupom svoje otačbine. Još dokle je Bartul nauke predavao na pomenutih učilištih, valja da su njegova braća što krupna Turcim natrunili, jer se već god. 1607. svi izseliše iz Primorja na Sućurje, gdje su imali kneževske dvore i liepe baštine, a kuće i velike posjede u Primorju, kao vladi pripadajuće, na javnoj dražbi prikupi Abdul-Kerim aga barjaktar iz Vrhgorca za 14.000 aspra i dobi god. 1614. zakonite tapije od emina Makarske i visokoga suda Gabele. Braća mu bijahu vriedni vojvode i hrabri vitezovi, ter ih mletačka skupnovlada odabere za zapoviednike i upra-

---

[1] P. Paolo. Memoria de'la visita in Provincia di Bosna Argentina Rp.

vitelje brodova i nagradi dobrom plaćom častima i odlikovanji.[1]

Izmedju važnih uspomena i rukopisa u arkivu Zaostroga nadjosmo vlastoručno pismo bosanicom napisano biskupa Bartula o različitih sgodah njegova života, iz koga sliedeće prepisivamo:

„. . . Nahodeći se ja u Budvaisu na 14. februara 1614. bih imenovan i učinjen biskupom od cesara Matijaša pripomoću sv. ot. pape Pavla V. i stao sam nekonšakran godište i pet miseci, cića nemoći koja me biše obuzela, u kojoj ležah u Zadru i u Mletcih veliko vrieme, i kada se podigoh u Mletcih u crkvi sv. Frane alla vigna male braće na dan sv. Ane miseca ilištuka na 26. godišta gospodnjega 1615. bih konšakran.[2] Biskupi koji me konšakraše, jedan bijaše iz Kandije gosp. Alešandro, drugi biskup kotorski, treći biskup Verancio iz Šibenika. Tada se namiri u Mletcih gospodin guvernator Perić Kačić naš brat s kojim se dilih put Capo d' Istria, pak put Zadra. U Zadru me umoli gosp. arcibiskup, da činim ordinacione, i nemogući mu iz volje izaći, činih ih u crkvi sv. Frane na 18. miseca agušta. Odovlen otidjoh u Visovac, u komu činih ordinacione, odovle u Ramu, iz Rame u Olovo, a s Olova u Sutisku i ovdje nadjoh p. o. Grgura Marinovića Dumljanina, koji bijaše tada ministar od provincije, čovik dobar, vridan i naučan u provinciji bosanskoj. Do malo vrimena otidjoh u Banjaluku, potom na Unu, i bivši u Novomu nikoliko dana, opet dodjoh u Banjaluku. Dokle stasmo poljičani došavši narinu parnicu, onda Vicku Doriću, paši, ali paša čini glave odsići. Odovle idjosmo na sv. Katu u Kreševo na congregacion, u kojoj primiše p. ot. Luku Kačića brata našega za komesara. Ovo je sve bilo godine 1615. Nakon toga otidjoh po biskupatu vižitajući i moje oficije čineći, do pet godišta i pô. U to vrime bijaše ministar p. o. fra. Tomas Ivković, pak za njim p. o. fra Luka Kačić brat naš. Njegova drugoga godišta na 16. marča 1620. godišta gospodinovih, otidjoh u Rim u koji dodjoh na sv. Marka i u njemu stah osam miseci. Stojeći u Rimu izprosih od sv. o. pape Grgura XV. proštenje od sv. Karla Boromea kardinala mila-

---

[1] Iz turskih listina i uspomena u arkivu Zaostroga. — [2] Doslovce prepisavamo ove najstarije listine, po kojih će jezikoslovci moći prosuditi o razvoju jezika, o načinu izgovora i pisanja slova bosanice izrazujuć biljezi sadanjega pravopisa.

nežkoga na 60.000 medaljica i križića, koje onda ne iznih, nemajdući za što kupiti. Opremivši moje posle i učinivši moje devocione i bivši na kanonizaciji od pet svetih na dan sv. Grgura, dilih se isti dan iz Rima na 12. marča 1621., otidjoh put Mletaka i bih u Mletcih na uskrs, òdovle otidjoh i dodjoh doma u Zaostrog na sv. Jurja."

Pripovieda ot. Farlat, da je biskup Bartul neizkazivim trudom preveliku korist svomu puku prinosio, od koga je čašćen i ljubljen bio preko izma. „Kad je prvi put u otačbinu došao kao biskup, vas je puk predanj izašao na susret i najvećom ga radosti i veseljem dočekao. Obično je stanovao kod braće redovnika u Makarskoj i Zaostrogu. Često je oblazio svoje stado; crkve od Turaka porušene ili od starosti propale svojim je imanjem popravljao; dnevom i noći puk je učio i pomagao ne samo u božanstvenih, dali i u potrebitih za življenje. Njegovo pastiersko djelovanje nije omedjašeno bilo na samu njegovu biskupiju, dali po nalogu sv. sjedališta on se je brinuo i za ona mjesta po turskom vladanju, koja neimadjahu vlastitog biskupa. On je običajno pješke od sela do sela preodao, crkve i kapele oblazio, ter je od sv. Skupa velike pohvale zaslužio. God. 1623. bijaše se zadila parnica kod sv. sjedališta radi sustjepanske biskupije u Neretvi, i u toj fra Bartul vitežki obrani svoja prava na onom kraju.[1]

Veliku brižljivost ovoga biskupa u vršenju pastierskih dužnostih, dokazuju stare matice popisa krščenih, vjenčanih i pokopanih po uredih župa u Primorju, na kojih se čitaju njegova vlastita zabilježenja izdanih naredba u vrieme sv. pohodjenja, crkava posvećenih, šematorja, zvona i otara blagoslovljenih i tako dalje.

„. . . Drugi put", sliedi pomenuti rukopis, „otidjoh u Rim na 10. aprila dodjoh na 25. maja 1629. i stah u Rimu dva godišta manje jedan dan; za poći i doći stratih 28 miseci, i tada iznesoh proštenje od. sv. Karla na medaljah, kojih iznesoh 42 hiljade i pečat, za koje dadoh 135 groša i dvadeset aspri, i to sve razdilih za ljubav božju u Primorju, Zajezerju, Čitluku, Blatu, Rakitnom, Duvnu, Livnu, Rami, Imoti, u gorskoj župi, i ništo malo u Sarajevu onizim kršćanom."[2]

Kad je pohoditelj ot. Pavao god. 1640. bio u Zaostrogu i ondje našao biskupa Bartula povieda u svom izviešću, da

---

[1] Illyr. Sacr. IV. 195. — [2] Iz izvornika bosanicom u arkivu Zaostroga.

mu je kazivao biskup o pomenutih medaljah, kako vraćajuć se u otačbinu, mornari misleć da su novci razdriešiše vreću, te kad su vidjeli, da su se prevarili, ostali zasramljeni!

Bosanski je biskup Toma Ivković često poboljevao od uloga, a Bartul je većekrat u Bosnu odlazio, da mjesto njega biskupske posle obavlja. Isto je tako pomagao okolnim biskupim u Dalmaciji, na Korčuli posvećivati biskupa Jerolima za Drivast, a u Spljetu istoga Tomu Ivkovića za Skradin. Pomagao je svjetom i podporom fra Matiji Divkoviću pri izdavanju njegovih djela, koji mu iz harnosti posveti svoje Besjede.[1]

Stanujuć Bartul u Zaostrogu bolnim je srdcem gledao, kako Turčin uživa njegovu otčevinu, ter uz pripomoć onoga samostana prikupi liepu svotu novca i god. 1625. podje na sud u Gabelu, kamo prizva agu Abdul-Kerima iz Vrhgorca, i potraži, neka mu povrati baštine njegove otčevine, dokazujuć zakonito svoje gospodarstvo nad istim. Njegovi razlozi bijahu tako odlučujući, da kadija bi primoran uvažiti ih i odsudi: da biskupu budu baštine povraćene, a on agi povrati potrošene novce. To biskup namah učini i odbroji agi 210 groša ili 6.800 osmanlija; dostiže od emina tapiju, i tad biskup pridruži svoju otčevinu posjedim samostana, koji mu bijaše u tu svrhu uzajmio 52.000 aspra, da od Turčina odkupi zemlje svoje otčevine. To je biskup sve oprezno učinio, jer inačije poslie njegove smrti Turci bi bili one baštine opet preuzeli kao vladi pripadajuće, pošto iza biskupa nije ostajao nasliednik; da to preprieči, on je pismom samostan utvrdio, kao da mu je iste baštine zakonito prodao.[2]

Biskup Bartul bijaše ostario i oslabio potla 30 godina mukâ i trudâ težkoga biskupovanja. Pet njegove braće pomrlo je bez nasliednika, samo sestra Mande još je živa bila, koludrički život provodeć u samoći na Sućurju.

Videć Bartul god. 1644. mrke oblake, koji se potajno okupljahu po turskih pokrajinah, predteče kandijanskog rata, da ubjegne prietećoj pogibli, preveze se na Sućuraj Hvara u obiteljske dvore, gdje do malo umri u 63. godini života.

Na 18. lipnja 1645. dade napisati zadnju oporuku, u kojoj ostavlja svoju otčevinu u Primorju i sto groša novca samostanu Zaostroga, uvjetom da izgovara svake godine pet sv. misa za mrtve Žarkovića. Sestri Mandaleni ostavlja kuće i ba-

---

[1] Batinić Djelovanje II. 97. — [2] Iz izvornih izprava u arkivu Zaostroga.

štine na Sućurju, crkvi sv. Jurja kalež brata Perića, misal, odjeće, predotarnik, 100 groša za zvono i jedan vinograd.[1]

Tako istom oporukom nagradjiva različite osobe onoga mjesta, i naredjiva da njegovo tielo pokopano bude u njegov grob, koga je načinio u kapeli župne crkve, gdje mu je i brat knez Perić ukopan; za to su kaže i načinili pomenutu kapelu i u njoj otar, na kom je na sriedi slika Bl. Gospe, s desne joj kleči biskup Bartul primljenima rukama, onako izočan, kako ga opisao god. 1640. ot. Pavao u Zaostrogu, a s lieve knez Perić u sjajnom narodnom odielu, navezenom i puceti nakićenom.

Tako dobri pastier dovrši svoj zaslužni život, i bi pokopan u pomenutoj kapeli pred otarom pram epištoli. Na grobnoj ploči urezan je grb Kačića: okrunjeni krilati zmaj i biskupska mitra bez pisma. Danas se još nahode u župnoj crkvi dvie paramente sa papinim grbom, što mu ih je možda darovao, kad je bio u Rimu. Druge dvie paramente s njegovim grbom čuvaju se u riznici zaostrožke crkve, a priestolje ostade u Makarskoj i od istoga redovnici načiniše predotarnike.[2]

Biskupovanje na ovom kraju, što nije bilo od Turaka proganjano, tomu je možda mnogo doprineo ugled biskupa Bartula, koga, kako je puk u velike ljubio i štovao, tako je poštovanje od Turaka jednako primao, koji mu nepriplićahu puta pastierskomu djelovanju, kô što se je to dogadjalo na zapadu pokrajine bez prestanka.

7. God. 1613. fra Antun iz Požege odabran bi skradinkim biskupom i upraviteljem onih mjesta, koja nisu imala vlastitoga biskupa; ali on niti je mogao u Skradinu prebivati, niti je bilo uzroka da ondje stanuje, pošto u gradu ne osta kršćana niti kršćanskih uspomena. Turci ondje bijahu sve zameli i uništili. On je stanovao izprva u Visovcu kod braće redovnika, ali netom saznaše to Turci cieneć, da on prima silni novac od cesara i pape, polakomiše se za masne bakšiše, navratiše se u manastir, i onako od njih preveć uznemirivan, i začestiše biskupu u pohode, da primaju darove. Biskup, da oslobodi braću take napasti, pridje u Bosnu i onamo umri. Nasliedi ga god. 1625. fra Tomas Ivković, koji je takodjer stanovao na Visovcu, a Turci su jednako navaljivali u pohode i redovnike bez prestanka uznemirivali. Biskup, da se

[1] Oporuka u arkivu samostana Zaostroga. — [2] Uspomena u ark. samost Makarske.

oslobodi tolike napasti, dostiže od cara ferman, kojim se potvrdjuju stare povlastice i oprosti i zabranjuje svako uznemirivanie i smetanje sa strane Turaka.[1] Netom on prikaza dostignuti ferman, Turci kao da su pobiesnili! Povieda ot. Vinjalić, da počeše još gore navaljivati i naviestiše biskupu: neka im dade veliku svotu novca, inače da će ga odvući u skradinsku tamnicu. Znadué da bi oni vriedni bili to učiniti, da oslobodi sebe i svoje redovnike pobježe u Požegu, gdje su se bolje poznavale carske naredbe i ondje dovrši svoj život.[2]

Njega nasliedi fra Pavao Posilović u vlasti i u nesgodi. On je takodjer stanovao u Visovcu i podnosio tursko progonstvo, koje i njega prisili, da se zakloni u Bosnu, gdje ostane do svoje smrti.

Po smrti biskupa Bartula, biskup Pavao i na onom kraju u makarskoj biskupiji vršio je biskupsku vlast, dokle se posvetio nasliednik biskup Petar. Toga nam osta svjedočba urezana u ploči crkve svih svetih u Zagvozdu bosanicom, koja glasi: „fra Petar Posilović iz Glamoča posveti ovu crkvu na poštenje sviju svetih na 5 pros. 1645.“[3]

Svi ovi biskupi bijahu odabrani izmedju braće redovnika franovaca ove bosanske redovničke države, i to uslied osobite povlastice, kojom su bili obdareni od apoštolskoga sjedališta: „Propter singularia ipsorum merita in rem christianam“[4] — veli ot. Farlat.

Ako se je katoličko poslanstvo u turskih pokrajinah dobro održalo, potla božje milosti najveće tomu doprinilo narodno svećenstvo.

Mogosmo opaziti, kako u prvih godinah, kad poslanici bijahu inostrani svećenici pošiljani od posebnih državnika, pozivani od prvih upravitelja bosanske vikarije, oni čestokrat ostavljahu svoja mjesta i vraćahu se u otačbinu. Samo kad starješine počeše uzdizati pučke sinove i ulagati ih u duhovne službe, ovi pokriepljeni ljubavju vjere i svoje otačbine, znadoše predobiti sve mučnosti i protivštine, nesgode zraka i mjesta, oskudice i nedostašice; oni već nikad svoga naroda ne zapustiše, niti svoja mjesta ostaviše. Ako bi pak morali ostaviti rodno mjesto, od Turaka protjerani ili smrtnimi progonstvi prisiljeni, oni bi okupili svoje stado, da ne ostane na potarluku

---

[1] Izvornik čuva se na Visovcu. — [2] Vinjalić Compendio Storico. Rp. — Farlat IV. 28. — [3] Bulletino di Archeologia . Spalato 1879. 37. — [4] Farlat ibid IV. 28.

turskih vukova, te ga zaklanjali u planinske sbjegove, ili preko granice prevodili, vaviek posred svoga stada, da s njime diele sreće i nesreće, život i smrt.

To se je opazilo i po drugih stranah svieta, da narodno svećenstvo najbolje uspieva, ter i pape uvidiv korist i potrebu svećenstva, živo preporučuju, da se u poslanstvih za svećenike uzgajaju domaći sinovi i po mogućstvu pomažu, da se u drugih zavodih izučavaju i da se sjemeništa podižu za njih u istih pokrajinah.

Da ne spominjemo za dokaz daleka mjesta, navesti ćemo jednoga u blizini. Otci Isusovci onako učeni i brižni za poslanstva, bijahu se primili nazad nekoliko vremena uprave nekih župa u Hercegovini trebinske biskupije, ali sa svom brigom i nastojanjem nemogoše dostignuti željenoga uspjeha. Oni nebijahu narodni sinovi, njih je puk težko podnosio i bijahu primorani ono poslanstvo ostaviti.

To nam dokaziva i katoličko poslanstvo u Albaniji. Ondje su franovci istoga reda kao i oni u Bosni i Hercegovini, ali njihovo poslanstvo ne napreduje, oni nisu narodni svećenici, oni nemogu s onim svietom ništa da učine,[1] oni se neprestano na puk tuže i njima se puk ne može da navikne, jer oni kao inostranci nepoznaju mahne i krieposti puka, da ih urede i lieče, nego ozlovoljeni izgube srdčenost i uztrpljenje, počem nevide nego samo zlo, ter se to veće otudjuju od naroda, a narod od njih.

Ot. Bakula to tvrdeć navodi izgled Crnegore, gdje puk po naravi, navadi i ćudi, u ničem ne zaostaje za Arbanasim i gdje je svećenstvo manje izučeno, ali jer su domorodci i znaju kako da pukom vladaju, narod ih štuje i u duhovnih stvarih dade im se upravljati. Ta je okolnost uvidjena i pripoznata, ter sad se u Albaniji uzgajaju domaći sinovi, a tako se srećom i u Bosni prosliedilo. — Neka Bog blagoslovi!

[1] Ot. Bakula I Martirii in Ercegovina 119.

Poglavje šesto.

1645.—1649.

1. Kandijanski rat, pokret na južnom kraju Dalmacije. 2. Pokret na zapadu u Šibeniku. 3. Bieg franovaca i puka na otoke, zasnovanje pribivališta na Vrh-Braču i na Sućurju 4. Ugovori na zapadnom kraju, sretno vojevanje u Kotarih, Drnišu i Kninu. 5. Osvojenje Klisa i poduzeće o. Kumbata na Imotski 6. Što su morlacchi — vlasi. 7. Franovci ostavljaju Visovac 8. Nevoljno stanje prebjega u Šibeniku.

1. Do polovine XVII. viekâ u pogled ratovanja Dalmacija bijaše prilično mirna. Turci zabavljeni na drugih krajevih, amo su jedino turkovali, to jest uživali blago i bogatstvo; gospodovali plodnimi čitluci i polji, koje je raja krvavim znojem natapala i plodove gospodarom donosila; a Turci se sastajali na siela, na prela, na gostbe, na igre, pjevali i veselili se, plivali u medu i šećeru, dok utučena raja nije se niti živa pokazivala.

Car Osman zaglavio, a Ibrahim imao uz koljeno mudra savietnika, vezira Jusuf Mačkovića iz naše Vrane, koji kivan na Mletčane, što su utvrdili gradove od Nina do Omiša i zaokupili morsku obalu, kako se tursko carstvo nemogaše pružiti do jadranskog mora, nagovori cara gospodara, da pripravi pomorsku silu, da salomi krila i svrne šape grabežljivomu lavu; ali da se posao sjegurnim uspjehom izvede, valjalo je oprezno se vladati i potajno vojsku sakupljati, da se nitko na svietu ne osjeti.

Sultan prigrli savjet i pohvali, i njemu istomu povjeri, da ga izvede. Jusuf to tako mudro i oprezno ovrši, da je god. 1645. digao silnu vojsku i velikim se brodovljem iz Carigrada dielio, a da nije znao mletački bailo i sva četa njegovih poslovača, na koga se je ta sila podignula, dokle se ona izkrca na Kandiji, naviesti rat i obsjede Kaneju!

Mletčani koji su sa više strana primali izvješća o skupljanju vojske i ratne sprave po mejašnih pokrajinah, znajuć, da ta oluja ma kud projurila, neće biti bez njihove štete, nisu za-

tečeni nespravni. Oni su znali da turski mač ne zahrdjava u koricah, ter su i oni bez prestanka skupljali novca i snage, tvrdili gradove i silnom zakladom blaga i zlata, praha i olova, topova i ratnih brodova, spravni čekali dušmansku navalu.

Kad se je pomorska sila izkrcala na Kandiju, u isti mah u Bosni se bijaše vojska okupila, da navali na mletačke posjede u Dalmaciji i na dvie strane razdieli njihovu snagu.

Durat-beg vlastnik Vrane i Zemunika, stari gospodar Kapadum-paše Jusufa, bi odlikovan vlašću ličkoga sandžaka, te da to veće zasluži kod cara pozva bosanskoga pašu da sadje s vojskom u Kotare, gdje će mu on pomoći da osvoji Zadar. Paša se izpričavao, da neima jakih topova za takvo poduzeće, nego sadje u Cetinu čekajuć obećanu pomoć okolnih paša, namjerom, da bi na Spljet udario, kamo za pokušaj bijaše poslao jedan odiel vojske, ali se nabrzo gubitkom bijaše povratila.

Gjeneral Vandramin bijaše u Dalmaciji navršio uredovnu službu i dodje mu zamienik Leonardo Foscolo, koji dovede sobom mjerače, vojvode i častnike sa dobrom svotom novaca za ratne sprave. On pregleda tvrdjave, razredi posade, i živo uznastoja, da se dovrše utvrde okolo gradova; u Spljetu zaokruži nasipe, a u Šibeniku na svu prišu visokim zidom ogradi Dolac, i naredi, neka se Vrpoljac razkopa, a stanovnici presele na Krapan. Vriedan vojvoda uvidi, da mu je malo vojske za obranu dugog pojasa od Novigrada obalom do Omiša, on nije imao na tom zemljištu nego 6000 plaćenika, što nije dotjecalo za posade gradova, ter zamisli obći ustanak, svak da je vojnik. Znao je on, da nitko srdčenije svoj prag ne brani do domaće čeljadi. —

Još god. 1566. bijaše izdala skupnovlada neke naredbe o ustroju domaće vojske ove prekomorske strane, ali toga do sad ne trebalo, ter se i neoživotvorilo. Sad se Foscolo prihvati te uredbe, da ustroji narodnu vojsku, — ali čim? Odkud svieta, kad je toga premalo bilo na uzkoj tkanici mletačkih posjeda, a dalje sama raja turskih podanika! Znaduć on koliki upliv imaju, koji li ugled uživaju franovci u onih stranah, odredi s njima se posavjetovati, bi li se moglo pribaviti kršćana, turskih podanika, da pomognu kršćanskome oružju proti Turcim. Odjedri najprvo u Spljet, te pozvà uz ostale svoje vojvode na ratno vieće ot. Petra Kačića, starešinu franovaca makarskoga samostana.

Makarski biskup Bartul bijaše jur preminuo, ali još za života, kad je vidio ratne priprave i slutio, da bi se moglo izkrenuti na njegovu otačbinu i biskupiju, dok on slomljen veće od truda nego od starosti, nemoguć ih čekati, bijaše se zaklonio na Sućuraj, ali da njegovi vjernici u tih nesgodah nebi ostali bez pastierske uprave i utjehe, naimenova najprvo namjestnikom svoga rodjaka fr. Petra Kačića Lilju iz Kotišine, onda starješinu samostana franovaca u Makarskoj i zaprosi u isti mah od svetoga sjedališta, da bi mu ga naimenovalo pomoćnikom i nasliednikom.

Fra. Petar bi pozvan u Rim i imenovan nasliednikom onda, kad je jur u Kandiji rat započeo i Foscolo u Dalmaciji skupljao snagu, da se Turcim opre i naredjivao potrebita za obranu mjesta. To znamo po oporuci biskupa Bartula, u kojoj ostavlja svotu novca sestri Mandaleni „koju sam uzajmio m. p. otcu Petru Kačiću, kad je pošao u Rim, da bude mjesto mene uzpostavljen za biskupa.“[1]

Foscolo je bio osvjedočen, da će mu franovci pokrenuti narod u turskom podaničtvu; te sada na ratnom sboru u Spljetu ugovaraše s fra Petrom, kako bi se kršćani turski podanici listom dignuli i pomagali kršćanskoj (mletačkoj) vojsci vojevati na Turke. Fra Petar sve obeća, da će ovršiti s pripomoći svoje braće redovnika i župnika izmedju rieke Cetine i Neretve. Ugovori tada s knezom Caotortom, kako će se Primorje odmetnuti od Turaka i preći pod krilo skupnovlade. Fra Petar ga je osvjedočio, da će to vas puk svesrdno učiniti, samo neka se pošalje koji ratni brod, da ga do potrebe brani, ako bi Turci na njih navalili. Predlog bi primljen i dva ratna broda odpravljena da križare izpod Primorja.

Fra. Petar na povratku sazva u Makarsku starješine primorskih manastira i župnike; prikaza im poruku i ponudu gjenerala, koju jednodušno svi prigrliše i odlučiše prihvatit onu prigodu, o kojoj je zavisila sreća i nesreća vjere i otačbine. Odnosni dogovori i spisi nalaze se u arkivu fran. samostana u Makarskoj. Dogovoriše se sa seoskimi knezovi, pučkimi poglavicami i kolinovići odličnih porodica, koji na urečeni dan sastadoše se u Makarskoj i sastaviše uvjete svojevoljne predaje u podaničtvo prejasne republike, odredivši istog fra Petra imenovanoga biskupa, da u družtvu odličnih mješćana prikaže starovieću uvjete predaje ko-

---

[1] Prepis u ark samost. Zaostroga.

jom se podvezivahu, da su spravni svi žrtvovati život i imanja slavodobiću svoga kršćanskoga oružja.[1]

Fra. Petar podje s družtvom u Mletke i ovrši nalog. Starovieće ih najprijaznije primi, prihvati uvjete predaje i obeća izpuniti iztaknute želje onih pravovjernih novih podanika. Izmedju uvjeta bijaše i to, da se osvoji tvrdjava Zadvarje, od koje pritjaše svedjerna pogibio obima krajinama Omiša i Makarske. — Onamo bi fra Petar posvećen biskupom Makarske i obdaren od skupnovlade novčanom godišnjom pripomoći.

Na povratku prikaza knezu Caotarti naredbu starovieća, da se porenu Turci sa Zadvarja. Dokle je vojvoda u Spljetu okupljao ratno brodovlje, vojnike i okolne krajine za to poduzeće, biskup pisa samostanskim starješinam, župnikom i knezovom Primorja, neka sada pokažu svoju vjernost, da se svi skupe pod barjake i dodju u Vrulju, odkle će vojska krenuti na Zadvarje.

Vojvoda Caotarta nakrca u Spljetu vojsku, prizva puk iz Brača, Hvara i Kurčule, primi biskupa na gjemiju i zaveze u Vrulju, gdje jur bijahu prispili oni iz Primorja i okolnih otoka. Tu biskup blagoslovi vojsku, koja najvećim oduševljenjem udari na tvrdjavu i jurišem ju osvojiše i zapališe.

Caotarta sa slavodobitnom vojskom podje u Makarsku, da namjesti biskupa, primi zakletvu podaničke vjernosti i uzpostavi vlast skupnovlade.

Bijaše dan Velike Gospe. U manastirskoj crkvi biskup držą svečanu službu i zanosan govor, izpjeva „Tebe Boga hvalimo“, blagoslovi barjak sv. Marka, na kom izreče sa svim pukom prisegu vjernosti, pak ga predade vojvodi, a on odredjenomu providuru, koji ga posadi na kulu, gdje se je do tada turski mjesec vijao.

Turskog pobirača emina na liepe izpratiše k Vrhgorcu i tim sve Primorje od Cetine do Neretve postade mletačkom krajinom. Tim puk onih mjesta doživi najradostniji dan, kog proslavi velikim uzklikom veselja i pucnjavom pušaka od jednog do drugog kraja.

Vojvoda postavi u kule nešto straže i u luci ostavi ratni brod, da čuva grad i do potrebe primorska sela. Pozdravi se sa biskupom polažuć u njegove ruke upravu i obranu krajine, obećanjem da će na svaki njegov poziv priletiti na pomoć i

---

[1] Lulić Comp. Stor. di Makarska. 47.

poslati mu koliko uztreba brodova i vojske za obranu vjernih podanika.

S ostalom vojskom povrati se u Spljet i obznani Foscola o sretnom zauzeću Zadvarja i uzpostavljenju duždeve vlasti u Makarskoj i Primorju.[1]

Po drugih uspomenah rek bi da je imenovani biskup Petar iza dogovora i ugovora sa Caotartom u Spljetu namah pozvao sviet i s vojskom osvojio Zadvarje, pak onda pošao u Makarsku, odpravio emina i uzpostavio mletačku vlast, pak se dielio s kolinovići u Mletke i ondje se zaredio za biskupa i mirno se na svoje priestolje u Makarsku povratio . . .[2]

2. Kad je gjeneral Foscolo sretno u Spljetu posao ovršio, posredovanjem vojvode u Šibeniku providura Zarzi započe dopisivati sa gvardijanom franovacâ samostana Visovca na Krci, koga odvisni redovnici vršili su duhovnu župnu službu kod kršćana turskih podanika u gorskoj Dalmaciji, izmedju riekâ Cetine, Krke i Zrmanje, te preko Velebita u Lici do Udbine.

Po nalogu gjenerala vojvoda je tražio, da skloni župnike na odvažno djelo, da svojim uplivom i dogovorom pučkih poglavica urede obći ustanak svih kršćana po turskih mjestih, na urečeno vrieme dignu se na Turke i pomognu mletačkoj vojsci ratovati na dušmane.

Iza pismenoga sporazumljenja vojvoda dojavi gjeneralu dobar uspjeh, pozva ga u Šibenik gdje mu dodje na poklon gvardijan ot. Mijo Bogetić i vikar ot. Ružić, te pred biskupom držao se tajni sbor ob ovom poslu.

Ondje Foscolo prikaza redovnicim, kako je ovoga puta skupnovlada odredila izbaviti kršćane turskoga sužanjstva, širiti kršćansku vjeru i goniti Turke iz Europe.

U tu svrhu da je pripravila silno blago i veliku vojsku na moru i kopnu; a da će joj i ostali kralji kršćanski pomoći, pa i turski podanici svi, koji se krstom krste. To da su obećali svi biskupi i svećenici i potvrdio sv. otac papa. S toga uzroka da je njega poslao dužd u Dalmaciju velikim blagom, hranom i džebanom, neka sa kršćani ovoga kraja udari na Turke, kako će se sa svih strana rat upaliti i prisiliti dušmane, da bježe iz naše zemlje, a kršćani da zaposjednu svoju otčevinu. Prikaza im, da je sada sreća njihova i svega kršćanskoga

---

[1] Iz uredovnih spisa biskupa Petra i ot. Vinjalića Rp. — [2] Lulić compend. stor. cron. 40.

puka u njihovima rukama, da bi sagriešili Bogu i narodu, ako ju nebi prihvatili, svetu vjeru širili i svoj puk nemiloga sužanjstva oslobodili.

Zajamči vjerom i poštenjem, da bi princip prigrlio vas puk kršćanski kao predrage sinove i podanike; da bi ih štitio i branio u svakoj pogibli, da bi ih hranio i obskrbio oružjem i svakom ratnom spravom, kako bi složno na Turke udarili te ih raztjerali.

Redovnici vjerovaše gjeneralu, rieč prihvatiše i zajamčiše vjerom i besjedom, da će najodlučnije nastojati, da se ta liepa i sveta namjera sretno obavi, obećaše, da će oni, njihovi župnici i vas njihov puk sve pregoriti do zadnje kapi krvi za to spasonosno djelo. Foscolo pohvali njihovu vitežku spravnost, obeća milja i obilja, darovâ i nagradâ, te preporučiv vojvodi, da mudro dokonča započete dogovore i pismeno utvrdi nagodbu sa pučkimi poglavari. On se povrati u Zadar, a franovci na Visovac.

Visovački gvardijan na povratku ne počasi časa, nego na taj mah prizva sve okolne župnike i raztumači sve, što je u Sibeniku čuo od gjenerala Foscola i vojvode Zarzi-a, ter ih sad zakljinjaše živim Bogom, da nepropuste ovu sretnu prigodu, o kojoj zavisi spas njihov i svega kršćanskoga puka; dokaza im, da je eto napokon ogranula sretna zora od njihovih otaca i od njih istih dugo uzdisana i očekivana. Pri onakih obećanjih i posiguranjih gjenerala oni već nisu sumnjali, oni su sigurni bili da će Turke predobiti i za vazda iz naših mjesta protjerati i tim osloboditi svoj puk krutih zuluma i nemilog sužanjstva.

Nama se čini, da nebi ni poviestno sagriešili, ako bismo uztvrdili, da je u ovoj prigodi ot. gvardijan govorio skupljenoj braći ono, što slavni otac papa Pio II. u sličnoj prigodi besidjaše svemu kršćanstvu, kad iza propasti Bosne pozivaše kršćanski puk na obranu vjere . . . „Jao nama na što smo rodjeni, da gledamo poniženje svoga puka i svete vjere naše, da gledamo kako nam dušmani braću grabe, kako ih muče i raztrguju, a mi se ipak ne smućujemo! . . .

„Treba se latiti svakoga sredstva radi spasenja krstova stada . . . Mi ćemo se izložiti svakoj pogibli i glavu ćemo izniti na boj protiva Turcim . . . Nama se ne pristoji krv prolivati, ali ako je vjera u pogibli, te se bez nas ne može obraniti, nije nam tada zabranjeno što Samuelu i Iliji bijaše dozvoljeno . . .

*

„Sliedit će nas ostala braća, ne samo da se mole, nego da se i bore kad uztreba ... Potreba nas siluje, jer nemožemo drugim načinom da ganemo srdca kršćanska na obranu zakona“ . . .[1]

Nemožemo sumnjati, da župnici, koji su znali i svojima očima sto puta gledali težke muke i žalosti ljute posred svoga puka, da nisu i sami spravni bili na odmazdu i svako moguće poduzeće, da pomognu svom narodu u onako skrajnoj nuždi i potrebi. Sada kad su čuli ponutkovanje svoga starešine i obećanja jake kršćanske vlade, valja da im je srdce u njedrih zaigralo u velikoj radosti, te u zanosu buduće sreće obećaše i prisegoše za sebe i oni svoj puk, da će sve poduzeti i žrtvovati za to uzvišeno djelo, na obranu vjere i domovine.

Župnici se povratiše medju svoje župljane i najvećom oprežnošću tajno se dogovarali sa pučkimi prvaci, kod kojih nadjoše onu spravnost, o kojoj nisu sumnjali i svaki bijaše pripravan na sve. Oni su vrlo cienili svoje svećenike i sve svoje pouzdanje u njih držali, oni su znali, da su redovnici njihovi vodje i upravitelji, kako su bili i njihovih otaca, te su spravni bili s njima u vatru i u vodu, kako su djelom toliko puta pokazali.

Kada su vidjeli srdčenu spravnost puka, dojaviše starešini u samostan, a on vojvodi u Šibenik. Vojvoda obaviesti Foscola o svemu i od njega dobi naputak, kako i na koje uvjete može s poglavicami puka utvrditi na njegovo ime pismenu pogodbu, u kojoj će se označiti dužnosti puka naprama skupnovladi, koja će primiti svu čeljad u svoje podanike i postarati se za njihovu obranu i uzdržanje.[2]

3. Ako je turski jaram u svako vrieme težak i nesnosljiv bio kršćanskomu puku, a svećenicim osobito, u vrieme rata on je strašno pogoršavao i užasan postajao; jer kojom mu drago kršćanskom vlasti Turci ratovali, oni su kršćane svoje podložnike dušmanim smatrali, kao i one, s kojimi su boj bili, ter ih na nove muke stavljali i još krutije muke i zulume

---

[1] Batinić. Djelovanje I. 135, 6, 7. — [2] Pominjemo još jednom da sve potankosti o djelovanju kroz ovaj kandijanski rat, izvan svjedočba i izprava, crpimo iz znamenitoga djela ot. Vinjalića Compendio Storico, u arkivu samostana Visovca na Krci u rukopisih i drugih njegovih zabilježenjih. Ot. Vinjalić rodio se je na početku XVIII. vieka, upamtio i razgovarao se sa starci XVII. vieka, koji su mu one potankosti pripoviedali, te ih on pomnjivo pobilježio i u svoje djelo uvrstio. Vriedno bi bilo za našu narodnu poviest, da se onako cielokupno pečata.

izmišljavali, da ih u podložnom mrtvilu održe. Kad se je kandijski rat razpalio, biedni kršćani smrtno se bijahu prestrašili, znajuć kakve ih muke čekaju! — Posred proložkog jezera u Imotskoj krajini, na pustošnom ostrvu bijaše onda franovački samostan, u kom redovnici rad čestih dosada i progonstva tužno su i nevoljno živjeli, tako da je još god. 1640. na redovničkom sboru u Rami bilo odlučeno: „Nebudu li imotski redovnici mogli tursko progonstvo dalje podnositi, dopušta im se, da se mogu preseliti u Primorje."

Rad velikih prietnja i usilnosti, oni su jur bili u Poljica poslali crkovne dragocienosti i u Podgradju zasnovali novi samostan, kog im Turci nedopustiše prosliediti i dovršiti.[1]

Videć se u ovom ratu izloženi njihovu biesu, odlučiše na vrieme se ukloniti, ter potajno poslaše ubogo pokućtvo u Makarsku, pak podigoše okolni puk i nevidom uskočiše u Primorje. Sviet se razasu po selih, a redovnici se sdružiše sa obitolom makarskoga samostana.

Braća najsrdačnije prigrliše imotske biegunce i buduć te iste godine držan redovnički sbor, zamoliše državnika, neka naimenuje starješinom sdruženih obitola vriednoga ot. Petra Kumbata iz Imote, što i dostigoše. Postavši starješinom u onako pogibnih prigodah, znao je kakva mu je mučna i težka zadaća naložena, ali srdčen i pametan, nije se izpred ikoje mučnosti uklanjao.[2]

Svaki se je u Primorju radovao mletačkome podaničtvu, mirnom i pravednom vladanju kršćanskoga gospodara, ali franovci nisu se mogli radovati i veseliti, kad su opazili da Mletčani ne vrše uvjete i obećanja. Oni su znali, da Turci neće mirno pregoriti primorske posjede i stanovnike, ter su se bez pristanka bojali odmazde i osvete njihove.

Izmedju uvjeta predaje bijaše i taj „da skupnovlada načini tvrdjave za obranu Primorja na klisuri sv. Petra pred Makarskom, na Dubcih nad Vruljom i u Gradcu, čim bi se osjeguralo protiv turskih prietnja i osveta, ali od toga ništa se ovršilo nije. Šaka vojnika u Makarskoj i troma galija nedavahu nikakovog jamstva, da Turci nebi mogli saći u Primorje i na račun ih pozvati rad njihovoga odmetničtva.

Gvardijan Kumbat imao je u Imoti brata trgovca, on je poznavao turski jezik i rad trgovačkih posala odlazio do Ba-

---

[1] P. Paolo Memoria ibid Rp. — [2] Dnevnik ot. Gojka Rp. u Makarskoj.

njaluke i Carigrada, ter i namjere njihove saznavao i priobćivao bratu u Makarskoj. On mu je dokazao jedovitu tursku srdžbu radi razrušenja Zadvarja i odmetničtva Primorja, zašto su se kleli bogom i vjerom, da će se po tursku osvetiti . . .

Znaduć fra Petar, da se u takih poslih Turci ne šale, te što odluče, da izvrše. da u takoj nesgodi obezbiedi svoju braću i prevedeni puk, sagradi na Braču pribivalište, gdje bi se u nesgodi zaklonili. Braća i ako uvidjahu potrebu i korist zamišljena predloga, činjaše im se orijaško i neizvedljivo to djelo, u tjesnih nesgodah u kojih življahu. Dokle oni o tom razlagahu i nagadjahu, doveze se vojvoda Caotarta iz Spljeta na ratnom brodovlju u Makarsku luku. Gjeneral Foscolo bijaše mu dojavio, da je turska vojska krenula prisvajati ruševine Zadvarja i po svaki način popraviti onu tvrdjavu i ukrjepiti jakom posadom, ter naredi vojvodi, da poprimi potrebita sredstva, da obezbiedi nove podanike Primorja proti nenadanoj navali.

Žalostan i nepojmljiv bijaše sustav vojevanja mletačkoga u vrieme kandijanskoga rata! Gjenerali osvojiše toliko tvrdih gradova silnom mukom i krvlju nesretnoga naroda, pak mjesto da ih bolje utvrde i jakom stražom ukriepe, osobito one, koji bijahu na klancih kô što Zadvarje, oni su ih naprosto sažgali ili pošto god razkopali i ostavili, da ih Turci bez muke preuzmu i utvrde, pak iz njih gore im muke zadaju!

Videć vojvoda da nije moguće niti samog grada proti vojsci obraniti, a kamo li sela Primorja, on pokle mu stražari potjerani od Turaka kazaše, da su jur tvrdjavu zaposjeli i da ju popravljaju, svjetova svekolike u gradu i po selih, da bježe na otoke. Nebijaše pogovaranja niti oklievanja, primi na brod biskupa i dosta svieta i sve preveze na Brač i Hvar. Biskup se nastani u Jelsi kod svojih plemeštaka Kačića, a ostali se razsuše po mjestih dvaju otoka.

U obćoi bježaniji franovci pograbiše, što mogoše poniti, sve iz crkve i samostana sa pristoljem presv. sakramenta, nakrcaše se u svoj brod na Mandraču i prevezoše na Vrh Brača. Jedan dio puka nehtjede ih ostaviti, sa svim da su se mogli sgodnije nastaniti uz svoje redovnike, ter s njima se smještiše u pustošnu uvalu.

Otok Brač pruža se od istoka k zapadu, u istočni se kraj raztvara i more zalazi dugačkim zatonom do pod Selca. Posred uvale spušta se rat Kopito, a izmedju njega i Sita mala uvala sačinja luku, pri kojoj se smjestiše novi naselnici iz Primorja.

Vas ovaj zaton izmedju rata Radonja i Joma bijaše pustošan i divjačan, obrastao grmljem i šumom; niti se moglo znati, da je tko u njem pribivao, izvan koga pobožnoga pustinjaka, kô što se može nagoviештati po ruševinah malahne crkvice davno razrušene. U tom se mjestu franovci s pukom nastaniše i buduć bio sv. Martin, kada god. su 1646. u tu luku prispjeli, novo mjesto nazvaše Sv. Martin.

Franovci namjestiše u razvali pomenute crkvice priestolje sa svetim sakramentom, pred kojim su govorili svete mise i podjeljivali vjernikom svetotajstva. Podigoše ubogo pribivalište za sebe i pokriše crkvicu; sve se to dogotovi milostinjom i pomoći istoga puka i ostalih pobožnih otočana. Seljani, koji se s njima doseliše, počeše uz malu luku Kopito kuće graditi i ledine krčiti i tako se zasnova novo mjesto sv. Martina s franovačkim pribivalištem. Ovi franovci započeše i u ovom mjestu župnu službu svojih novih seljana i evo prosliediše do današnjega dana. Mjesto je u svem znatno napredovalo, ter je danas izmedju plemenitijih onoga pitomoga i naprednoga otoka.[1]

Kako su se franovci iz Makarske na Vrh Brača navezli, tako su njihova braća samostana Zaostroga i Živogošta pukom se prevezli na otok Hvar. Oni iz Zaostroga stadoše pod Sućuraj uz uvalu Gubavac, gdje od 300 obitola, koje s njima dodjoše iz Primorja, trideset ostade kod njih, a ostali se namjestiše po selih i sgodnih mjestih, ljubezno primljeni od otočana, pomilovani i obdareni zemljištem od vlade.

Uz istu uvalu Gubavac sa sjevernoga kraja stoji župno mjesto sv. Juraj, s tvrdjavom i samostanom remeta sv. Augustina. S južne strane uvale načiniše sebi franovci prostrano pribivalište s crkvom sv. Ante, a seljani uz njih pogradiše svoje kuće i zasnovaše novo selo i posebnu župu u svem neodvisnu od stare Sućurja: franovci i ovdje služiše svoje doseljenike do početka ovoga vieka. Vlada obdari franovce zemljištem drage Hržišće, i mješćani pomagahu milostinjami, kojimi u kratko dovršiše crkvu i pribivalište.

Kako se ovdje namjestiše franovci iz samostana Zaostroga tako i oni iz Živogošta skloniše se u blizini, i oni sebi tiesno pribivalište podigoše i prevedeni puk namjestiše po sgodnih mjestih otoka Hvara.

Gjeneral Foscolo obdari nove naselnike oprosti i povlasticami, a franovce sa sliedećom svjedočbom:

[1] Iz uspomena Rp. ot. Staničića u ark. knjizi samost. S Martina.

„ . . . Ganuti pravdom i ljubezljivošću naprama osobitim odličnim zaslugam franovaca nastanjenih u tri samostana Makarske, sv. Križa i Zaostroga, koji u svakoj prigodi a osobito u ovoj, ponesoše se kao upravitelji i hrabreni vojvode, da dignu puk i prevedu pod krilo prejasne skupnovlade u Krajinu i Primorje, sa mnogobrojnimi obitoli u njih stanujućih, sa mnogo ljudi vriednih za oružje, koje dovedoše iz turskih mjesta u naše podanike, kao pravi pastieri i hrabreni vitezovi postojani i revni, što našim istinitim osvjedočenjem očitujemo našim nasliednikom i prejasnoj skupnovladi, koja će im im svedjerno harna biti blagodarna za trude, koristno i dobrozaslužno ponašanje, . . . 16. prosinca 1647.[1]

Ti samostani Primorja ostadoše pusti isto tako i sela od Brela do Baćine, izvan boljara bogatih obitola, koji imadjahu tvrde kule, koje su brojnim plemenom mogli braniti od svake navale. Župnici su ostali za duhovnu službu vjernika po planinskih selih i kod zaklonjenih u tvrdih kulah po Primorju. Kad su Turci Zadvarje popravili i pritvrdili onaj ljuti klanac, kud je put salazio u makarsku i omišku krâjinu, onda s vojskom udariše u Primorje, ali našavši ga opušćena izkališe svoj jed na tri samostana i na kućah ubogih seljana, koje sve popališe, ostaviv crne tragove kuda prolažahu, a tko zna šta bi i od tvrdih kula bilo, da mletačke galije ne budu ih nazorice pratile i od obale odgonile. Kad praznih šaka Turci otidjoše, onda se opet jedan dio Primoraca povrati, da obradjiva baštine i sabira ljetinu, kojom uzdržavahu obitole na otocih. Biskup fra Petar i on se povrati u Makarsku, gdje se i nekoji trgovci opet nastaniše. Biskup je imao ratni brod, na koji se je u svakoj pogibli mogao zakloniti. On je upravljao pukom i svedjerno dopisivao s vojvodom Pesarom, Caotortom, Coccom, Benzonom, Zaneom, Contariniom i Foscolom, kao što pokaziva njegov protokol uredovnih spisa, kojimi se obznanjiva o pokretu i namjeri turske vojske. U Makarskoj bijaše on stožerom, okolo koga ovijaše se tada sudbina Primorja. Na izvješće, u kojem je pisao Pesaru o štetah, koju Turci počiniše u Primorju, odgovori mu on na 21. travnja 1647. da žali u duši što je puk rad svoje vjernosti štetovao, ali da će i Turci platiti smionstvo, medjuto da mu opet šalje dva ratna broda u pomoć, a uztreba li, neka samo javi da će poslati i druge. Gjeneral Foscolo žali rečenu

[1] Izvorna u arkivu samost. Makarske. — [2] Iz uredovnih spisa bisku a fra Petra.

štetu i obećava, da će se Turcim osvetiti“ . . .[1] Preslaba utjeha puku i franovcem onako postradalim!

4. Makarski biskup fra Petar i franovci bez muke izvedoše osnovu gjenerala Foscola, jer onamo nebijaše nastanjenih Turaka i mogahu biti štićeni od mletačkih galija. Na zapadu Dalmacije bijaše sa svim drugovačije. Sva mjesta ne samo utvrdjena, doli i poglavita sela bijahu u turskima rukama. Franovci bijahu nadzirani i zasmetani, kad su i za duhovne potrebe kroz sela prolazili, a sad u vrieme rata, još veće su ih Turci pazili i nepouzdano sumnjičili. Da bi se po nesreći osjetilo o njihovoj namjeri, tko bi ih obranio od njihovog biesa i osvete? Amo bijaše premučan posao! Svakako duhom neklonuše, nego potajno dogovore vodiše i utvrdjivaše s knezovi i pučkimi poglavicami, kako će uskočiti u duždeve podanike. Stvar je tako kraju bila dovedena, da na 17. prosinca 1646. novi visovački gvardijan ot. Pavao Širitković i vikar ot. Nikola Ružić iz Petrovapolja sa župnikom ot. Šimunom Brajenovićem dovedoše u Šibenik knezove i poglavice Zagore, Petrovapolja, Promine i Miljevaca, da taj dan pred knezom kapetanom Iv. Fran. Zarzijem utvrde pismenu pogodbu i uvjete podaničtva i svojevoljnoga prešašća u podanike prejasne skupnovlade.

Ove iste godine bijaše redovnički sbor države bosanske, na komu bijaše odabran za državnika ot. Mijo Bogetić, gvardijan visovački, koji bijaše sa župnici i pukom ugovorio prišašće puka pomenutih mjesta pod krilo principa lanjske godine u Šibeniku. On ostade na upravi države u Bosni, a u djelovanju na ovom kraju zamieni ga nasliednik gvardijan Širitković, a osobito ot. Ružić, koji na istom sboru bijaše odabran za definitora.

U arkivu samostana Sibenika nalazi se izvorna nagodba tada s franovci i pučkimi poglavicami utvrdjena, koja glasi:

„ . . . Netom kršćanska vojska izadje na bojno polje, oni će joj se sa svojim pukom pridružiti proti Turcim, zapalit će svoje kuće i razrušiti sela, pak poći gdje im bude naredjeno; samo da im životi osjegurani budu i njihove čeljadi, životinja i imanje uvjetom, kako im je obećano, da će biti dobro od vlade uzdržavani, zaklonjeni i čuvani, a oni spravni (ako se zapita) taoce pridati, radi česa žele, da se ovo pismo utvrdi dozvolom providura gjenerala, po kom bi se vladali sa sliedećimi uvieti:

[1] Iz uredovnih spisa biskupa fra Petra.

1. Kad vojska skupnovlade krene put Drniša, ona sela koja žele preći u podanike, dovesti će taoce, inačije biti će cienjena kao dušmanska, a tim će se osjegurati prot svakoj dosadi života i imanja.

2. Oni seljani koji se budu zavjerili i budu željeli preći u podanike, dok ugledaju krščansku vojsku, imaju se sa istom sdružiti i djelovati što uztrebuje na službu božju, vjere i skupnovlade proti Turcim. Razrušit će sela i kuće, pak se zakloniti u mjesta, gdje bude naredjeno, kako u ovom, tako u svakom drugom, da im nebude pomanjkati ikoja pomoć i obrana kao najvjernijim dobrovoljnim podanikom.

3. Ako bi obitoli rečenih sela u toj prigodi hotjele zakloniti svoje imanje i slabu čeljad, kao djecu i ženskadiju, ima im se pružiti svaka moguća sgoda na otocih ili drugih mjestih po njihovoj želji, kako bi upoznali odlične posliedice državne ljubavi i pobožnosti."

Podpisi kneza kapetana, triju pomenutih franovaca i knezova Jakova Mikelića i Ivice Jadrića za Petrovopolje i Zagoru, Ivana Lovrića i Šimuna Paukovića za Miljevce, Ivice Selakovića i Marka Omelića za Čitluk i Prominu, a ostali nemogući doći poslaše svoje pečate i obiližja kao Lovre Jadrešić s Bogetića, Jakov Grgić i Pavao Brainović iz Zagore.

Mletački knez predade knezovom barjake sv. Marka, pod koje će u sgodan čas okupiti ljude na oružje i priteći vojsci u pomoć.

Foscolo radostan bijaše, kad je od šibenskoga kneza primio pismo ugovora, na što vlastoručno pisa otcu Ružiću iz Zadra na 10. siečnja: „ . . . Vidio sam podpis vašega ot. pošt. na pismu s prisvietlim knezom kapetanom u Šibeniku o prišašću tih kršćana i onih Petrovapolja, poznajuć brižno nastojanje koliko za dobrobit puka, toliko i za naklonost prama principu, moram vam zasvjedočiti osobito priznanje, koje ja i princip pripisujemo vašoj zasluzi. Stavni budite, da djelo vaše koliko je preugodno Bogu, toliko će biti kod vlade pripisano na osobitu vašu uspomenu. Preporučite jednako ot. gvardijanu, kog ljubezno pozdravljam i ostalim ot. župnicim, kako će vam na rieč kazati gosp. Papali, i posjegurajte ih, da princip neće biti neharan naprama zaslugam svakoga. I vašemu otcu pošt. ljubeć ruku.

Najljubezniji za poslužit vas L. Foscolo.[1]

[1] Izvorna u arkivu samost. Visovca.

Ovaj mučan i pogiban posao nije sretno svagdje obavljen. U Kotarih izdade jedan hrišćanin tajnu Durat begu, gospodaru Vrane i Zemunika, koji namah sveza župnika ot. Miju Perkovića Primorca i bez tankih iztraga živa ga na kolac nabi i nasadi na vranski bedem za strah kršćana.[1]

U Zemuniku otac Ivančević na svu prišu okupi 200 obitola kršćanskih i dovede u Zadar. U Cetini uhitiše Turci župnika ot. Bukovca i odsjekoše mu glavu. U Bukovici nemoguć župnik s pukom promaknuti kroz turska mjesta, pošiljao je pojedine u Zadar, gdje ih je Foscolo u vojsku uvršćivao; ali osjetivši se Turci, obuzročiše župnika i pogubiše. Župnik Podgorja u tri navrutka podje s pukom, da će pod Zadar, dva put bijahu satrti i porobljeni od Ružančana, a treći potjerani od Turaka zakloniše se u klisure Velebita i napučiše Jesenice.[2]

Kad su Turci već saznali za franovačka nastojanja, pretrgoše prvašnje odnošaje, oni već na Visovac nisu dolazili a i župnici po selih od njih se sakrivali. Foscolo, da jih u samostanu osjegura prot nenadanoj navali, dade im 200 mušketa i dosta praha i olova. Dade uz donji buk izvući plitku topnjaču, koja se je vozala po jezeru; ali uza sve to na visovačkoj pustoši nebijahu bez velikog straha, ter za bolju sjegurnost manji brodić potopiše, a veći obnoć vezahu s debelim sindžirem pod bravu za veliki brist. Zazidaše troja vrata na samostanu, a jedna sama ostaviše na prvom podu, na koja se je ulazilo uz ručne listve, pa bi i te obnoć u samostan uvukli. Ova jedina vrata bijahu na triemu malahna od dvostruke debele hrastovine zabivena krupnimi čavli.[3]

Turci čestokrat pomaljahu se na okolne Brine izpaliv koju kuburu, na što im se iz samostana sa mušketi odazivahu. Stalo se sa obadvie strane u nekom očekivanju i nepouzdanju, dok napokon bosanski paša s turskom vojskom dogje u Kotare namjerom, da bi najprvo na Zadar udario, ali mu se činilo, da neima dosta vojske za takvo poduzeće, ter se utabori i razasla pozive na Turke, da mu dodju u pomoć. Medjuto Foscolo okupi Kotarce i vas puk naoruža, da kao narodna vojska brani domovinu i sveti boj bije za krstovu vjeru. Naimenova serdare, harambaše, barjaktare i zapoviednike, razredi krajine svakome serdaru, koje je svaki svoju u boj predvodio. Kako je kotar

---

[1] Ot. Vinjalić Comp. Stor. Rp. i svjedočbe gjenerala Foscola. — [2] Svjedočbe obćine šibenske, gjenerala i Vinjalić ibid. — [3] I danas čuvana za uspomenu.

bio dobro napučen, tako je u kotaru bilo veće serdara i krajina, ali od Krke do Cetine samo dvie bijahu; jedna Petrovapolja zvaše se Nakića Buk, a druga Zagorja zvala se Buk Pervičin.[1]

Prvi pokušaj novoustrojene vojske bijaše najsjajniji. Kad paša udari na Zadar, na susret mu serdari sa svojimi krajinami izadjoše i na bieg natjeraše. Foscolo tad pokuša s njima osvojiti tvrde gradove i sretno pridobi sve po Kotaru i potjera Turke iz svih mjesta od Nina do Skradina. Tako i šibenski knez osvoji Velim i Dazlinu, ter ih protjera i s južnoga kraja, kako do jedan izčeznu iz Kotara.

U ovih poduzećih najkoristnije sudjelovaše franovci predvodeć svoj puk protiva dušmanu, kako im svjedoči isti gjeneral Foscolo, osobito otcu Ivančeviću i ot. Nikoli Ružiću. Doc. A. 3. 4.[2]

Kad je gjeneral vidio junačtvo serdara i krajina, odluči da će s njima udariti na svu tursku vojsku. Dok su krajine po Kotarih Turke gonile, paša je u Drnišu vojsku skupljao, koja mu je u pomoć slata; al mudar vojvoda odluči mu razmetnuti i ono što bijaše skupio. Možda se je paša tomu osjetio, jer i on pospješi, da ga preteče i s okupljenom vojskom udari na Šibenik, al se praznih šaka povrati u logor pod Drniš, što je većma Foscola ohrabrilo, da na njega nasrne u njegovu taboru u Drnišu.

Naredi dakle konjaničtvu i krajinam, da suhom polaze u Skradin, a on s vojnici i ratnim brodovljem dodje u Šibenik, gdje ga posjetiše visovački starješina sa župnici Petrovapolja i Mirlovića, i zajamčiše, da će mu se vas puk pridružiti vojsci, netom podje na Drniš.

Kotarski serdari sa krajinami i konjaničtvom bijahu u Skradin prispjeli. Foscolo nakrca vojsku na brodovlje i zaveze k Skradinu. Kad bijaše na Prukljanu, razmotaše se jedra, barjaci se razviše, ratne trublje zatrubiše, topovi zagruvaše, strašan odjek uvalama prolomaše! . . . Turci sa visokih stražbenica videć

---

[1] Pomenuti ćemo, da kad su Turci iz Dalmacije protjerani, skupnovlada namjesti po jednoga serdara stalnoga u svaki grad, varoš i poglavito mjesto. a različiti bijahu samo nazivni počastni bez plaće, koji bi se kakvim junačtvom odlikovali. Stalni serdari bijahu do zadnjih doba narodni sudci i upravitelji, dokle ih pretvori vlada u svoje činovnike. pak na polovici ovoga vieka sasvim propadoše bez traga. — [2] Izvorna u ark. samost. u Šibeniku.

silu i čujuć buku i lomljavinu, čudno se prestrašiše, cieneć, da je sila svih sedam kralja na njih udarila!

Krajine i konjaničtvo bijahu prevezene na drugu stranu, vojska se izkrca i bojnim redom uputi kroz drage na Čikolu. Paša posla konjaničtvo, da na gazu preko vode suzbije vojsku, ali ova u ljutom kršu ne mogaše se kretati. Vojska predje, a konjanici uzmakoše u utvrde pašina tabora, koga je bio obzidao suhim zidom. Turska vojska dosta bijaše jaka, da se iz svojih meteriza kršćanskoj opre, ali na jedan mah zasukljaše mrki dimovi nebu pod oblake od Ružića, Otavica, Parčića, sve do klanca gori živom vatrom: Kričke i sve Kosovo, Promina, Miljenci i Zagora u dimu i plamenu. Turci se prestrašiše kao sudnjega dana! Kad na jedan mah ugleda se silna svjetina razvijenimi krstaši brajaci, jedna suklja preko Siverića niz Prominu, druga Kričkom niz Moseć; od Žitnića i Tribohunja rekbi nebrojena vojska! To bijaše puk vodjen od visovačkih franovaca i župnika. Po ugovoru u Šibeniku oni zapališe svoje kuće i sela, digoše se sa svojih kućišta kršćanskoj vojsci u pomoć.

Kad su Turci opazili, da se nalaze u sred gorućega kola i da vojska ih sa svih strana okruživa, stadoše bježati, kud je komu preče bilo, što videć paša, obode i on kulaša i preko Lemeša doleti u Vrliku, diže posadu iz okolnih kulišta i preko Uništa pobježe u Bosnu.

Gjeneral je Foscolo kod Skradina na galiji čekao uspjeh poduzeća, gdje u isti mah kad je čuo da je turska vojska razmetnuta i Drniš osvojen, dodje mu s Visovca gvardijan i naviesti, da mu je čoban sa Milekina brda onog jutra došao kazati, da su Turci iz Knina pobiegnuli i tvrdjavu praznu ostavili. Foscolo posla gvardijana u Drniš k vojvodi s nalogom, da odmah s vojskom krene na Knin. Kada dodjoše, sbilja u gradu nebijaše ni jednoga Turčina. Vojvode vieće učiniše, što da rade? Pošto, govorahu, tvrdjava je puno od mora odaljena i težko, da bi joj se u nuždi moglo pomoći, zaključiše, da se razkopa i zapusti. U zao čas Foscolo potvrdi njihovu odluku i tužne krajine razkopaše nešto zidina, isto tako i u Drnišu pa se vojska vrati k moru. Strašna i nepojmljiva pogrješka, koju su kašnje krvlju platili!

Visovački redovnici povratiše se u samostan, a župnici sa pukom od sedamdeset sela, preko 10.000 duša dodjoše k Šibeniku i namjestiše se pod vedrim nebom okolo grada i uz obalu od Grebaštice do Tisnoga sa svim pokućtvom i životinjom, pošto po ugovoru bijahu zapalili sela i kuće i sašli k moru

na posluh gjenerala koji im dieliaše sodu soli, boba i dvopeka.[1]

5. Videć Foscolo kako sretna zviezda svukud prati njegove bojne barjake, pošto u Drnišu bijaše slomljen ključ turske snage. i pošto Turci od straha obladani ostaviše kule i manje tvrdjave po Cetini i pobjegoše u Bosnu, mišljaše, da pametan vojvoda nesmije prepustiti sgodu, da se s njom ne posluži za podpuni zator dušmana. On se osmjeli toliko, da zamisli udariti na Klis. On je dobro znao, kakva to bijaše tvrdjava! Ona je svedjerno cienjena nepredobitna; pa se taka veće puta pokazala u davnih nasrtajih dušmanskih vojska; ona se nije inačije mogla uzeti nego dugom obsadom i gladom, ali je temeljito sudio, da pri onakom oduševljenju krajinâ nije bilo sile koju nebi nadvladale, ter se pravo odluči na orijaško djelo. Na 2. ožujka 1648. pisa biskupu fra Petru u Makarsku, da okupi pod oružje što može veće svieta s onoga kraja i da mu šalje u Solin, odkle će udariti na Klis. Naredi konjanike, kotarske dobrovoljce i krajine, da suhom podju u Kaštela, pa i on s vojskom i ratnim brodovljem dodje pod Solin, gdje progruva sa topovi kulu na mostu i potjera Turke iz solinske tvrdjave i s Kamena, izkrca vojsku i razredi obsadu.

Odtle podje u Omiš, gdje prizva velikoga kneza iz Poljica sa prokuratori i drugimi knezovi, ugovori s njima o pomoći, koju mu dragovoljno obećaše na osvojenje Klisa.

U Omiš dodje i ot. Petar Kumbat starešina makarskih i imotskih franovaca na Vrh Brača, te mu ponudi svoje sudjelovanje i kršćanâ imotske krajine. Gjeneral prihvati ponudu i da razdvoji Turke, da Klisu u pomoć ne dodju, kako je poslao krajine u Liku, tako nagovori fra Petra, da on s pukom i imotskom krajinom udari na Turke s ovoga kraja. Dade mu oružja praha i olova, ter ot. Petar pravo udari na Imotski. Ondje mu se sdružiše kršćani iz okola i zasjedoše po gori iznad Podbabja i Runovića. Da što bolje prestraši Turke, naredi da svaki njegov čovjek u noći zapali po deset dvadeset vatara, što kad vidiše Turci, cieneć da je sva duždeva vojska na njih udarila, pobjegoše bezi i spaije iz tvrdih kula, od Proložca do Gorice, a bilo ih do osamdeset, i svi se zatvoriše u tvrdjave. Četnici popališe kule sve do jedne i zaokupiše silno tursko malo, konja i volova, životinje i svakoga pliena, dobrim brojem balija turskih čobana.

---

[1] Ot. Vinjalić ibid. Rp.

Fra Petar dade posjeći dvi velike bukve, oplete koševe i napravi nasipe, na koje bukve navali i poruči Turcim u gradu, da se na liepe predadu, prvo nego počmu topovi derati; prosto im poći kud hoće i ponieti što mogu, inačije, budu li oklievali i počmu li topovi gruvati, neka se nenadaju milosrdja, da će sve do jednoga posjeći.

Turci bijahu u strahu i očajanju. Odgovoriše neka pričeka tri dana, i nedodje li im pomoć, da će im se pridati na ponudjene uvjete. Fra Petar je držao za stalno, da će otačbinu od Turaka osloboditi; ali gdje sreće, tu je i nesreće, gdje je vjere, tu je i nevjere! One iste noći, dok su njegovi četnici poletkovali do izpod grada, nebi li još što našli i odvukli, ako je gdje što ostalo, neki Sava Roglić u dogovoru s Turci uzpe se na klisure s gornje strane jezera i po imenu dozivaše agu zapovjednika tvrdjave, kazujuć mu na vas glas, da ustraje, da mu pomoć ide. „Evo, govoraše, došao je hercegovački paša na Posušje, gdje čeka pomoć što mu iz Bosne dolazi, pak će sa svih strana udarit na kaure.“ Taj glas kad začuše četnici, dotekoše fra Petru i svaku prikazaše, a on neznajuć za prevaru, bojeć se, da ga ne obkole Turci i pobiju onu šaku njegove čeljadi, naredi da okupe ono što su šićarili i krenu nazad. Obogaćen puk plienom vraćaše se kući pjevajući, a on povede zasužnjene Turke gjeneralu na galiju.

Ovo poduzeće opjeva ot. Grahovac junačkom pjesmom i upečata u svom djelu „Cvit Razgovora“ 354., koju i danas puk rado pjeva u onoj Krajini.

Dok se ovo u Imoti sgadjalo, pod Klis se okupila vojska i krajine sa svih strana. Foscolo razdielio obsadu i napravio topove, te bez prestanka tvrdjavu bio i jurišao. Turci su se junački branili, a Foscolo je pitao još puka u pomoć. Ot. Nikola Ružić dovede mu liepi broj junaka iz ličkoga i kliškoga sandžaka i medju njima slavnoga Vuka Mandušića, kog gjeneral odlikova pred družtvom. Ot. Filip Kovačević, okupljajuć puk po Cetini, bi uhvaćen od Turaka i pogubljen. Franovci, svjedoči isti Foscolo, mnogi od njih neustrašivi priletiše, trudeć se poput prostih vojnika i potječuć puk na težka poduzeća, ter složnim radom i oduševljenjem Poljičani, Primorci i Kotarci stisnuše Turke sa sve četiri strane. Topovi svoj posao sretno delaše, krajine razbiše bosansku vojsku, što je u pomoć gradu dolazila, a videć obsjednuti zidine provaljene i prvu ogradu osvojenu, bez nade pomoći i dalje obrane, sjećajuć se

što bijaše po Kotarih, u Drnišu i Kninu, klonuše duhom, položiše oružje i grad predadoše.

Napréeni Turci blagom i deračinom preko stotine godina prtljahu iz Klisa. Kad u gradu planu bačva baruta i raznese jednu kulu, krajine cieneć, da su Turci ostavili lagum u gradu, a Poljičani na pogled starog krvnika bega Barakovića, kivnuše jedom i osvetom, zaletiše se za bježećim plienom i zarediše sjeći, sadirati, oskvrnjivati i svakojaka bezakonja praviti .....

Osvojenjeu Klisa uzradova se sve kršćanstvo. Foscolo ovjenčan krunom slavodobića, vrati se u Zadar, a krajine na svoja kućišta.

Ovim osvojenjem sva donja Dalmacija do rieke Cetine bi očišćena i oslobodjena od Turaka, izvan jedinoga Sinja, odkle je lako bilo Turke potjerati, da izpod Klisa budu na njega udarili; ali Mlečanom nije bilo pravo do toga . . . Da nagradi junačtvo serdara i glasovitih vitezova, Foscolo nekolike posla u Mletke s najljepšimi svjedočbami i pohvalami. Onamo su bili najljubeznije pričekani, počašćeni i odlikovani. Primiše kolajne, zlatni prsten i skerletnu kabanicu svaki sa mjesečnom plaćom, a za junačtvo krilo pozlaćeno. Ot. Vinjalić povieda, da je potla sto godina vidio jednu od ovih kabanica sa srebrenimi puceti i gajtani, da je izgledala kao nova, i to u kući serdara Nakića u Drnišu. Mi vidismo dva krila pozlaćena onih doba, jedno u Toljana u Paramatovcih, a drugo u Ćoraša na Bribiru. Odgovaraju sasvijem onomu, što ih kažu narodne pjesme.[1]

Foscolo dobi dobar broj medalja i krila s kojima obdari ostale vitezove, razdjeli im pohvalne svjedočbe, preporučujuć njih i njihovu djecu skupnovladi i svojim nasliednikom. Izdade takodjer franovcem on, gjeneral Scotti Zorzi i knez Frane Posedarac liepe svjedočbe o prevedenju puka u podanike, o pripomoći pri osvojenju Drniša, Knina i Klisa proglasujuć ih dobrozaslužnimi naprama vjeri i domovini.[2]

6 Kako u svih ovih svjedočbah, gdje se pominje narod od franovaca dovodjen i od njih predvodjen na bojeve, obsade i juriše, običajno se nazivlje M o r l a c c o, tako različiti naši

---

[1] Jer su možda i ova dva danas razkovana vriedi da ih opišemo. Srebrena je kolasta ploča pozlaćena u promiru 12. cm. izšupljikana, narezana, izvezena sa dvie spone, koje su ju spajale za kalpak. Od nje iztječe pet pera srebrenih nazad polegnutih nalik pievčevim, izvišeni do 26 cm. a povrh njih obla žica sa dvie krugljice na vrhu, medju njima barjačić, što junaku kaže koji vjetar puše. — Ploča i barjačić je pozlaćen, a ostalo je prosto gladko srebro. — [2] U arkivu samost. u Šibeniku.

pisaoci prošlih vremena na temelju ovih i sličnih izprava jednostavno talijanski nazivlju Morlacchi ovaj narod, s kojim su franovci upravljali, a drugi koji slabo poznaju okolnosti i običaje naših mjesta, opet na prvašnjih pisaocih i današnjem običaju isti narod jednako nazivlju morlacco, od česa zavedeni i današnji neki pisaoci tako ih nazivlju, ter nevješti čitatelji mogu misliti, Bog zna koji je to puk i narod!

Mi koji proučismo njegovu prošlost, koji povedasmo vas njegov život i podosta poznajemo odnošaje izmedju ovoga puka i gradjanstva, ćutimo se dužnim razjasniti ovu zagonetku i razbistriti pomućene pojmove.

Još od došašća Hrvata u Dalmaciju vladala je neka napeta razlikost izmedju stanovnika primorskih gradova i Hrvata naseljenika, koji se nastaniše po unutarnjoj zemlji. Gradjani se smatrahu cives romani i nazivahu Hrvate Sclavi i smatrahu ih kao neke barbare. To nam jasno dokazuje Toma arhidjakon u svojih spisih Ovi gradovi i kašnje se vladahu po svojih posebnih ustanovah, sve dokle ih mletačka skupnovlada prisvoji i do svoga propada održa. Gradovi su do tog osvojenja rat vodili na hrvatske velmože i za samu nevolju primali ih kadkad za svoje knezove, ali svedjerno sa svojom autonomnom latinskom upravom i poreklom, koje mletačka zamieni s talijanskim, i ovo ostade do naših doba. Evo zašto je dalmatinsko gradjanstvo poput starih cives romani, pod okriljem mletačke skupnovlade od XV. vieka do naših doba smatralo se i bivalo gospodujuće i prosvietljeno, dok hrvatski puk po unutarnjoj Dalmaciji nit nevidješe traka prosviete, nit mogaše ulaziti u ikoju struku vladanja, oni bijahu samo kmeti i mal da ne lacmanski robovi; s toga nije se čuditi, što ovo gradjanstvo, od koga je blizu sve činovničtvo i ovih zadnjih vremena, onako se urotilo proti narodnosti i jeziku hrvatskomu, uhvanjem, da tako produlje gospodarstvo nad cielim pučanstvom.

Vas dakle narod, koji je stanovao izvan gradova, dalje od morske obale, kako nije znao talijanski i ne pripadao gradjanstvu, za njih bijahu Morlacchi ili Valacchi, tako ih zvahu, tako o njih pisahu. takim skupnovlada i vojvode povelje i svjedočbe dielijahu, tako se po njih i sami nazivahu. Tako ih nazivahu, jer su znali, da onamo preko gora stanuju Valacchi Morovlahi i jer ovi naši pučani iza brda salaze k moru, oni ih smatrali, da su Valacchi Morlacchi. Ti gradjani nisu u gore zalazili. da vide i prouče taj narod, znali su samo, da nisu njihova (talijanskoga) naroda i poriekla, a stanovali su

tamo preko gora, što je za njih bila regione incognita, te ih smatrali divjim vlasim morlakim. Kašteljanska brda: Kozjak, Malačka, Trećanica i sliedeća od Klisa do Trogira i danas se zovu latinske strane, preko njih Zagora i ostala Dalmacija bijaše Morlacchia i puk Morlacchi.

Znamo, da su većekrat jata pravih Valaka ili Morovlaha zalazila do Bosne i Hrvatske; ali nemožemo znati, da igdje u Dalmaciji obstoji njihova naselbina, njihova uspomena, rieč njihovog poriekla, ili ikakav biljeg, da bi ih mogao naznačiti. Sva unuternja Dalmacija bijaše napučena čisto hrvatskim narodom. Turski ratovi i progonstva razpučiše dakako mnoge priedele, iz kojih se narod preseli u Hrvatsku, ili se naveze na dalmatinske otoke; a jedan dio bijaše prevezen na talijanske obale i u Istriju; ali ove zamieniše drugi Hrvati, koji iz pogranične Bosne i Hercegovine, kako ćemo i dalje vidjeti, uzkočiše u mletačke podanike i na Turke ratovaše. Naš književnik Tomko Marnavić, koji kako sam kaže bijaše Bošnjanin i pisaše hrvatski, njega istoga šibenski knez nazivlje: morlacco nato quì... di nation morlaca.[1] Gradjanski stanovnici prosliediše zvati Morlacchi prekogorsku čeljad, ne po jeziku i narodnosti, nego jedino po odjeći, što sliede i danas pri svrhi prosvietljenoga XIX. vieka. Dodje li seljanin u grad obučen po hrvatsku s opanci, tiesnim gaćama, a osobito omota li glavu maramom, on je Morlacco. Hrvatski jezik gospodjice nazivlju lingua morlacca.

Ovi isti seljani, kad se nastane u gradu i po gradjanski obuku, oni postanu gradjani cives, pa oni isti svoju braću, koja na selu uzdrži hrvatsku nošnju, bez žapanja nazvati će Morlacco, Vlah.

Isto tako po gorskih varoših, gdje stanovnici nešto uglednijom nošnjom i kojom pokvarenom izrekom talijanskom kao da postadoše gradjani cives i svoje okolne seljane vlasi nazivlju.

Po tom se vidi, da kod nas neima puka, koji bi zasluživao taki nazov, taj mu se pridjevak navrće iz poruge i prezira, a još veće iz neznanstva, što bi trebalo, da barem ljudi književni i prosvietljeni izbiegavaju.

Neki su upotriebili taj pridjevak, da dokažu, kako je u Dalmaciji srbski narod, jer da njih tako nazivlju; ali to kod nas nestoji, jerbo se u Dalmaciji nenazivlju vlasi po vjeri, nego

[1] Ljubić Ogledalo II. 397.

po odjeći, koje mu drago vjere bili, kad su po seosku odjeveni i kad sa sela dolaze, gradjani ih nazivlju Vlasi. To za stalno znamo, da do zadnjih vremena u Dalmaciji nepoznato bijaše ime Srba, dokle srbski magazin i Vukove knjige ne razdieliše po vjeri narod. Mi pohadjasmo sa hrišćanskimi pitomci škole do god. 1840. ali nikad ne čusmo, da se je koji tako nazivao, nego po pomenutih knjigah u želji narodnog čitanja, počnu se svi zvati i pozdravljati Srbi. Potonji srbski prosvietitelji počeše svojatati hrvatsku zemlju i narod, proglasujuć i Dalmaciju srbskim Primorjem, i odciepiše hrišćane i rodjenu braću razdieliše na dva protivna tabora.

Cienimo dakle, ako svaki put u našoj radji provadjamo populo morlacco za hrvatski narod, da se nismo tim poviestnoj istini iznevjerili.

7. Svak se je radovao slavodobiću kršćanske vojske u Dalmaciji i oslobodjenju naroda od dušmanskih zulumčara. Serdari se iz Mletaka povratili obdareni i nakićeni, te zanešenjem pripoviedali dobrotu duždа i ljepotu Mletaka na moru, pripravni krv i život pregoriti za principa, kog su zvali milim otcem.

Franovci su mirno nagadjali o uredbi puka, o naseljenju opustošenih predjela, o ustrojenju novih župa i o mirnom životu siromašnoga naroda. Tješio ih je liepi uspjeh njihovih truda i nastojanja, i veselili se novoj sreći pod otčinskom vladom milostivog principa. Kad jednog jutra sa prevoza na Remetiću zove Foscolov ulak, da ga uvezu, jer im nosi list od gjenerala. Redovnici se okupiše da čuju poruku; list bijaše za otca gvardijana. Otvori ga pred braćom i poče štiti:

„Poštovanomu otcu gvardijanu! Buduć neprijatelj, zahvalujuć gospodinu Bogu, ponižen osvojenjem Drniša i Knina, razbor mi kaže, da će potla mog odlazka s ovih strana gledat, da se osveti na kom mogao bude, a neostajuć mu drugo mjesto do tog manastira, na kom bi mogao svoju srdžbu izkaliti, želeć ja obezbiedjenje svakog kršćanina, a osobito redovnikâ, nemogu da na osvjedočim Otačanstvo m pošt., da je potrebito, da se iz toga samostana uklonite sa svom obitoli i pokućstvom i da se u sjegurno zaklonite, ja neću uzmanjkati, da vam pristanište pronadjem, gdje vi i ostali otci budu željeli.

I m. p. otcu definituru ovaj sam predlog priobćio i on je pripravan na odlazak; jerbo znam doisto, da odem li ja i digne li se topnjača, što je sad tamo, vi ćete biti izloženi najistinitijoj pogibli. Rečeni brod ipak ću vam ostaviti za koji dan, dokle uzmognete vaše pokretnine spremiti. Nazivljajuć vam

svaku sreću, s galije Skardona, najljubezniviji od svega srdca L. Foscolo prov. gjen.“[1]

Da onoga časa bude medju redovnike grom puknuo, možda se nebi veće iznenadili i prestrašili! To li bijahu posliedice njihovih truda i muka to slavodobića njihovog puka i prolivene krvi njihove braće za vjeru i za domovinu?

Ot. Vinjalić u blizini onih vremena kaže. da u svoje djelo nije napisao nego ono, što je štio u izvornih svjedočbah ili čuo od onih, koji prisustvovahu dogodjajim; možda je od staraca saznao ono, što ganljivimi riečmi opisiva o nemilom utjesku gjeneralova pisma, kad su razumjeli, da će biti primorani bježati i ostaviti svetu pustinju, da ju pogane i ruše Turci neprijatelji križa Krstova, da će morati pregoriti ono staro svetište poštovano od naroda i posvećeno dobrotom pobožnih redovnika preko 200 godina!

Foscolo bijaše doznao, da se u Bosni okuplja silna vojska, jer car, vezir, paša i svi Turci ostadoše kô ranjeni risi, kad začuše nesreću vojske, osvojenje Klisa i ostalih tvrdjava u Dalmaciji! Njihova vojska imala je po svaki način osvojeno preuzeti, pak je znao što je franovce čekalo, jer oni bijahu poglaviti uzrok, što se je raja iznevjerila, tursku vojsku porazila i tolike gradove osvojila. Foscolo neimajuć dosta vojske, da Turke dočeka i predobije, odluči, da će se zatvoriti u tvrde gradove i tamo puk i franovce zakloniti.

Franovcem na Visovcu utaman suze i jadike; nije preostajalo vremena nagadjanju i odgadjanju, navezoše na Donji Buk sve pokretnine iz crkve i samostana, odkle na drugom brodu sve prevezoše u Šibenik. Napokon tužni i plačni izljubiše pragove i zidove, izgrliše se medju sobom i podjoše k brodu. Prvo nego su se ukrcali svi klekoše na mostu i zadnji put po veće puta cielivajuć posvećeno zemljište vrućimi suzami natopiše, ter se na brodu odvezoše na donje mline. Ondje isti brod natrpaše kamenjem i potopiše, a na drugom se odvezoše u Šibenik.[2]

Slutnja gjenerala nabrzo se obistini. Paša te iste godine sadje s vojskom u Cetinu, odkle jedan odjel povede harambaša Arapović kroz mosorske vrleti nevidom pokraj Klisa u Solin, te počini velike štete, ali kad prosliedi u Kaštela, ondje ga svrnuše i na uzmak prisiliše. Drugim odielom Jafer

[1] Izvorna u arkivu samostana Visovca. — [2] Vinjalić ibid. Rp.

Alajbeg popali Dicmo i Konjsko, nego kad začu nesreću Arapovića uzmače i on, ter sa pašom Tećelijom zajedno ode preko Kijeva u Knin, gdje najprvo popraviše tvrdjavu i ukriepiše jakom posadom, pak krenuše preko Bukovice u Kotare i utaboriše se pod Otresom na ostrovičkom polju.

Kad su začule kotarske krajine za dolazak Turaka, opojene slavodobićem, nisu čekale gjeneralove zapovjedi, nego predvodjene od samih serdara nasrnuše na pašin tabor, ali što će šaka ljudi napram onolikoj vojsci? Junačtvu serdara i oduševljenju krajina nebilo zapriekâ, zametnuše strašno kreševo, koje sama noćna tmina prekide. Kad u jutro Turci vidili pokriveno polje crvenimi čakširami i bielimi saruci, zaigraše pjesmu bježaniju i preko Bukovice umakoše u Knin. Ostade mrtvih 60 Turaka, ali padoše kotarske perjanice, pogibe Vuk Mandušić, Šervilić, Sandić, Kraljević i Andjukić sa blizu 200 drugova. —

Vezirova vojska osveti se na seoskih kolibah po selih, koje popališe Turci i jedan odjel podje da pohvata ujake na Visovcu i razmetne ono buntovno gnjezdo. Ali kada saznade, da su redovnici pribjegli u Šibenik, a samostan opustio, okupi paša vojsku i podje u Cetinu, gdje utvrdi i jakom posadom ojači Sinj naredivši, da se i Zadvarje što bolje utvrdi, pak krenu vojskom preko Prologa na zimište u Bosnu.

8. Nevoljno bijaše stanje visovačkih franovaca pribjeglih u Šibenik, a još gore onoga silnoga puka, koga župnici po ugovoru bijahu preveli!

Redovnici imadoše nešto kućice u Vrulji pod Varošom, ali jedva da je u nju moglo stati ono pokućstva, što s Visovca bijahu dopeljali. Njih je bilo 16 redovnika, 5 mladića na nauku, za redovničtvo i 4 poslužnika. Oni se najprvo ponamjestiše gdje koji po težačkih kućah i vlada ih pomagala, davši im iz državnih sprema 1000 dvopeka i deset stara prosa.[1]

Ali bolju pomoć nadjoše kod ljubavi gradjana, koji ne samo što ih milostinjami pomagahu, nego obćinsko vieće preporučivaše ih milosrdju vlade. U molbenici 9. rujna 1648. godine na Foscola kaže: „Koliko su velike zasluge visovačkih franovaca, to najbolje poznaje Vaša Preuzvišenost. Oni ostaviše svoj samostan i velika imanja, da mogu principa služiti. Sad žele da im se dade mjesto Žirje, gdje bi se mogli prehraniti, Bogu služiti i otačbini koristovati, a mi uhvajuć se u vašu

[1] Izvorna gjeneralu Foscolu 5. veljače 1649.

ljubeznost, ponizno prosimo i preporučujemo njihovu želju, koja, uzdamo se od razglašene milostivnosti vaše, da će biti izpunjena, kojoj najponiznije se klanjajuć[1] . . . .

Ovom preporukom franovci prikazaše prošnju gjeneralu po bivšemu državniku ot. Miji Bogetiću, koji pošto bijaše navršio vlast, dodje iz Bosne i pridruži se svojoj braći u Šibeniku. Foscolo nije mogao u ovoj prigodi da ne pokaže franovcem zahvalu, ter im izdade povelju 4. ožujka 1649, u kojoj pominjuć zasluge redovnika tiekom rata i osvojenja znamenitih tvrdjava, gradova i tvrdih kula, sliedi: „Franovci visovačkoga samostana, osobito m. p. otac Nikola Ružić i m. p gvardijan (Bogetić) videć sgodu, da se razprostrani kršćanstvo, sudjelovaše pri osvojenju Drniša i Knina, dovedenjem puka u podaničtvo i svedjerno vršeć posle pravih sluga božjih; prišavši napokon u krilo prejasnoga principa, izgubivši samostan, koji je od zlikovaca zapaljen i razrušen, i porobljeni od svega, što imadjahu, spadoše na veliku potrebu bez ikakvoga zaklona. Da mogu i na dalje djelovati, prikazaše nam poniznu prošnju, da im bude dopušteno poći na otok Zirje u šibenskoj krajini, da si onamo načine samostan, čemu je sdružena želja i zadovoljstvo onih gradjana, ter da im se dozvole petine dohodaka i zemljarine, što je dosad vlada primala . . .

„Uslied odluke staroviećа, kojom smo ovlašćeni . . . odlučujemo i naredjivamo, da pomenutim redovnicim bude prosto na rečenom otoku manastir sagraditi i uživati pristojbe petina i zemljarine, što je vlada do sad pobirala“ . . .[2]

Zahvalni redovnici odoše da mjesto razgledaju, ali tamo bila sama pustoš, malicom težaka izloženih svedjernoj pogibli rata i deračini morskih gusara, gdje su mogli skapati i izginuti niti vidjeni, niti požaljeni. Ovdje ostaviše dvojicu da pobiru dohodke, a ostali se povratiše, da posred svoga puka uz duhovnu službu budu dionici njegovih mukâ i nevoljâ, dokle bi se bolja sgoda pokazala, da bi se mogli gdje stalno namjestiti.

Velike u tom bijahu njihove muke, ali im morahu srdce ciepati još veće njihovoga puka, koga su s kućišta digli i amo doveli — na Boga i na vjeri pismenom pogodbom i uvjeti od gjenerala primljeni, pa sad kruto i neharno zapušteni i zanemareni!

Imamo izvorni vlastoručni list prabiskupa fra Rafaela Levakovića, koji živo slika žalostno stanje ovoga puka; ali da se

---

[1] Izvorna u ark. samost. Sv. Lovre.

on bolje razumi treba primietiti, da istodobno kad je gjeneral Foscolo u Dalmaciji ugovarao s biskupom makarskim i s franovci, da bi sklonili kršćane turske podanike na sveobći ustanak, da late oružje na Turke, sdruživ se s kršćanskom vojskom, onda su jednaki dogovori potajno se vodili i sa ostalimi kršćani u Albaniji pa i s Crnogorci, kako bi ovim obćim ustankom kršćanâ odvratili tursku silu od Kandije. Onamo na čelu pokretu bijaše prabiskup Drača Marko Suna sa albanežkimi poglavicami i s ostalimi biskupi pokrajine.

U ovom poslu bi upleten i prabiskup Levaković, koji tada onamo bio otišao, ali ne našavši dovoljnog odziva, potla slabog pokušaja kani se hrdjava posla.[1]

Na svom putu Levaković saznavši za nesgode dovedenog puka okolo Šibenika, veoma se razžali, ter ovaj list odpravi u Mletke na staroviećnika kneza Gion. Michele Pieroni-a, koji glasi:

Presvietli i preuzvišeni gospodine, moj prepoštovani!

„Bosanski otci na ime privedenih kršćana u podaničtvo prejasne skupnovlade usilovani su predstaviti privedromu: kako oni nevoljnici izbiegnuvši turskoj okrutnosti, sad su goroj podčinjeni i gladu i zlu vremenu, stojeć, kako mi oni otci pišu i pučani potvrdjuju pod nebeskim svodom na zraku, kiši i koliko vjetri i oluje mogu nesgoda doprinieti, u kojih nahodeći se preklinju redovnike, priete i iste obuzročavaju, kao da su oni krivi svih obstojećih njihovih patnja. I doisto siromaštvo je veliko, s kog će veći dio od glada i studeni poginuti, ako nebudu pomoženi; zato, buduć nisu posijali, naravno je, da neće niti požeti, a blizu su sve potrošili, što su sobom donieli. Da budu stvari uredjene, kao što su oni željeli, da budu upotriebljeni i ostavljeni na obradjivanju i posjedu mjesta od njih prvo posjedovanih, bili bi na povratku pokupili ono, što su ostavili i posijali, ter nebi bili prinuždeni pomoć prosjačiti, ali su stvari drugovačije prošle, pak eto su bez svega ostali.

Još dodaju, da na taj način nemogu dalje obstajati, jer danomice ginu, buduć oni sami koji izvan grada i tvrdjava stražu čuvaju i neprijatelje odbijaju, uzdržavajuć prve nasrtaje i udarce, a u nesgodi ne imaju se gdje zakloniti za obranu i sjegurnost, i nemogu namah imati onu pripomoć, koja bi im od potrebe bila. S toga bi htjeli, da im dopusti Vaša preuzvišenost, da se u Skradinu nastane, i da im se pomoć pruži, kako bi ga mogli popraviti i utvrditi; gdje kad bi se nasta-

[1] Ljubić Ogledalo ibid. II. 199—200

nili, u njih bi neprijatelji ustup našli, ter se nebi onako slobodno zatiecali do Šibenika i drugih bližnjih mjesta; i sijuć, obradjivajuć posjede, koje bi imali u onom predjelu rečenoga grada Skradina, težački sviet nebi već imao potrebe, da bude pomagan. Nadodaju suviše, da nije moguće da ostanu i na dalje bez poglavice, koji bi razumio njihov jezik i koji bi ljubavju prikazivao njihove potrebe gdje bi trebalo. Ja znadem po dokazivanju istih redovnika, da kad bih ja tamo prispio, da bi hotjeli da se ja isti toga posla primim kao njihov pokrovitelj i zapoviednik. Ja zaisto izpoviedam, jedino da prejasnoj skupnovladi pokažem, što bi se s ovom čeljadi (a ma nesamo nimalo cienjenom, doli preziranom) moglo obavit za javnu korist i službu, dragovoljno bih se toga bremena primio, ali s druge strane razmišljavajuć na mnoge suprotivnosti i videć malu ljubav od svih prama njima, osobito onih, koji smiešnimi izmišljotinami i bajkami tvrde, da se nevalja u njih pouzdavati i da nisu ubogi, jerbo da su dosta pliena nagrabili, nemogu da se odlučim i svoje dostojanstvo podvržem zlobi onih, koji napokon izdajnički prokazuju Turcim na njihovu štetu; za to prosliedujem mojim putem u Albaniju, premda pun pogibli.

Kad bi pak prejasna skupnovlada nakanila, da obdari onaj puk onim što želi, ter bi sudila, da bi moj stališ potrebit bio, da s njim upravljam, sa svimi gorepomenutimi mučnostmi, ja bih privoljio, da ja ukupno sa gosp. knezom i vojskom ujedno sa rečenim pukom budemo mogli sa veće strana napadnuti neprijatelja, pak se sdružiti u Macedoniji. Sve sam hotio prikazati Vašemu gospodstvu, da došavši pomenuti redovnici, mogli se budu prikazati preuzvišenomu gospodinu providuru Pesaru, da im pomože, pošto će se tim našoj stvari mnogo koristovati. Prvu sam pisao niže zadarskih otoka, a ovu kod ovih blizu Šibenika, gdje me protivno vrieme siluje, da se zaustavimo.

Na 20. kolovoza 1648. Ljubi vam ruku najodaniji u gospodinu — prabiskup Ohride. Pišite mi u Kotor."[1]

Ovako izviešće ne treba drugog komentara, ono nam kao zrcalo prikaziva tužno stanje puka. Ali moramo primietiti, da franovci vodje i njegovi upravitelji nisu samo te žalosti gledali i tugovali, oni su mu tražili zaštitu i obranu ne samo kod vlasti u pokrajini, nego i kod visokopoloženih dostojanstvenika u Mletcih, moleć, da bi se za to zauzeli i njihove tegobe prikazali gdje treba.

---

[1] Izvorna u ark. samost. Šibenika.

Poglavje sedmo.

1649.—1671.

1. Kako bijaše u Primorju za kandijanskog rata. 2. Pokušaji da bi visovački franovi samostan u Šibeniku gradili. 3. Ratovanje na zapadnom kraju izmedju Cetine i Zrmanje. 4 Gradjenje novoga Visovca u Šibeniku 5. Pustoš staroga Visovca, župnikovanje i život puka. 6. Popravljanje primorskih samostana. 7. Kandijanski mir, tužne posliedice vojevanja i slavodobića u Dalmaciji.

1. Biskup fra. Petar u Primorju na upravi one krajine bdio je na svaki pokret turske vojske i ratnimi brodovi, kojimi je razpolagao, branio je sela od navala Turaka, koji su se sa Zadvarja, Imote, Vrhgorca i Gabele mal da ne svake sedmice na njih zalićali; ali bolja im obrana bilo u tom, što su po Biokovu držali straže i ove kad bi sgledale koju četu, da kreće u Primorje, izmetnule bi mužar, pa siromašni seljaci u brodovih bježali na otoke, gdje su im obitoli stale, a oni za obradjivanje zemalja i kupljenje ljetine, kako vidjesmo, su amo dolazili.

Ta neprestana čarkanja i zadirkivanja otegoćivahu i onako nesgodno življenje preseljenika, jer na otocih nebilo za njih obradjenih zemalja niti plodnih polja. Svakako vladinom pripomoći i krvavim trudom i hrvanjem živariše samo da se duša održi u tielu. Ali ta turska česta zadirkivanja, ako bi gdje iznenada na čeljad se namjerila i zatekla na radnji, većekrat se trefilo, da su istu čeljad poubijali ili u sužnje odvodili. To bijaše uzrok, da je ustrpljenje Primoraca prekipilo i odlučilo ih, da i oni Turcim istom mjerom odmazdu vraćaju. Tada hrabreniji i smioniji junaci sastajahu se u čete po deset, dvadeset i pedeset, i po koja stotina te bi preko gore krenuli muji u pohode; vrhgorskom, imotskom i neretvanskom krajinom robili Turke, odgonili malo i životinju i balije, a sužnje dovodili pak ih Mletčanom prodavali.

Kako su Mletčani jaku mornaricu imali, a za nju im nedotiecalo svieta svojih podanika, tako su od sad tražili plaćenika, pa kad njih nebi bilo, onda su kaznjenike i ratne sužnje na galije upotrebljivali. U silnom kandijanskom ratu ni tih dotjecalo nije na brojno brodovlje, ter zapoviednici pograničnih mjesta potiecavali naše, da hvataju Turke i za galije dovode, za koje bi primali plaću i darove.

Izmedju službenih spisa biskupa fra Petra nalazi se listova vojvode Caotorte, u kojih ga je čestokrat molio, da mu šalje ljudi za galije, obećanjem uzdarja četnikom, koji bi mu tih nesretnika dovodili. Pače isti gjeneral Foscolo pisa biskupu Petru na 22. siečnja 1647., da preporuči svome puku, neka mu nalove sužanja za galije, obećavajući 20 dukata uzdarja za svaku glavu. Je li za čudo, da su hajduci gladni i goli taj zanat gonili?

Ali to je raztužilo župnika Vrhdova, ter posla plačnu tužbu istomu gjeneralu, koji mu na 7. listopada 1648. odgovori, da je izdao oštru zabranu, da hajduci nesmiju pod mrtvu glavu hvatati roblje u onoj njegovoj župi, po selih Zagvoz, Vrhdol i Župa.[1]

Kašnje gjeneral Gir. Cornaro god. 1687. izdade pravilnik, kako bi se dielilo roblje i plien. V. Dok B. 19.

Primorski dakle četnici počeše Turke zarobljivati i na galije prodavati, ali kad se omrsiše mastnom plaćom, onda uz Turke hvatahu i kršćane turske podanike i s njima vodiše s prejasnom skupnovladom groznu trgovinu.

U arkivu samostana Makarske nahodi se krvava kronaka ovih četovanja napisana bosanicom od suvremenika ot. Šilobadovića.

Ove četnike Turci prozvaše hajduci, tako ih mletački providuri nazivahu, pa i oni sami sebe; ali taj nesretni život ne samo da je bio pun pogibli, nego tako hajdukujući srdce im ogreznu i duša na krv priviče, na deračinu i svako zlo djelo, na propast duše i tiela.

Franovci kao duhovni pastieri upotrebiše sva sredstva, da ih od toga odvrate, ali badava. Priviknuli pogibli cienili su, da to smiju pravom činiti, kad i Turci jednako robljahu njihove trude i čeljad; u ono vrieme rata cienili su, da je to neko junačtvo pohvale dostojno, ponosno djelo opjevano narodnom pjesmom i

---

[1] Ovjerovljeni prepis kod profesora Alačevića.

pripoviesti kazivano i predavano. Poviš toga, puno lakše bilo mukte nabavljati nego iz zemlje izradjivati.

Ta sramotna i griešna trgovina robova razžeže skrb duhovnika, te kad vidiše, da ne hasne savjeti, molenja, prietnje i zaklinjanja, poslužiše se duhovnim mačom, da odsjeku glavu paklenoj srdi, koja se htijaše ugnjezditi u srdcih inače dobroga i pobožnoga puka.

Iz početka su isti redovnici, da oslobode kog nevoljnika, darivali hajduke, da puste na slobodu zasužnjene sirote; to svjedoče matice računa samostanâ ovih doba. iz medju kojih se nalazi većekrat zabilježeno: „Ot. gvardljan fra Pilip Vrdasović dade za odkup sužanja groša . . .“[1]

Ali kad vidiše, da se tim većma razdraživa lakomost hajduka, onda promieniše način. Ot. Nikola Gojak prepisa u svoj dnevnik ovu uspomenu: „. . . Za svega vrimena kandijanskoga rata Primorci se nemilo krviše s Turci, svaki čas uskačući četom k Vrhgorcu i Ljubuškomu u Hercegovini, pa i Turci često na hiljade zalaziše u Primorje za osvetu osvajajajući kule, robeći čeljad i što bi im došlo do ruke . . . Na god. 1668. miseca veljače i ožujka dovedoše hajduci mnoge kršćane na mletačke galije, više od 100 ljudi, ali skočiše fratri i izrinuše iz crkve njih i njihove žene i svakoga njihovog pomoćnika; tako ih franovci zasramiše.[2]“

Na taj se način preprieči divjačko i nekršćansko djelo, onda kad prosvietljeni Mletčići nisu se stidili tu griešnu i sramotnu trgovinu voditi. Istina, mletačke vlasti zabranjivale su hvatanje kršćanskih sužanja u svojih pismih i proglasih, kako vidjesmo gjen. Foscola na župnika Vrhdova i gjenerala Cornara god. 1665. Ali te su zabrane bile na papiru, a u djelu sve bilo inako.

Nadjosmo jedan proglas gjenerala Jerka Cornara god. 1687., kojim isti providur prietnjom prieke kazni naredjiva, da se po starih pripisih ima vladi dati desetina pliena što četnici dovedu, bilo čeljadi, bilo životinje ili druge stvari. Harambaše imali su prisegom zasvjedočiti, koliko su novca za kog sužnja uhvatili i je li se deseti dio svega pridao državnomu pobiraču.[3]

---

[1] U ·rkivu samost. Makarske. — [2] Bosanicom u ark. samost. Mak. — [3] U arkivu sv. Lovre.

Dokle pojedini četnici baviše se ovim pogibnim poslom, ostali je puk živio mirno i pobožno, kao što će se nadalje vidjeti.

Ako je ovako bilo puku u Primorju, nije ništa bolje moglo biti franovcem.

Imamo suvremeno svjedočanstvo, koje ot. Staničić ubilježi u arkivialnoj knjizi samostana Sv. Martina ovako:

„Kada sam god. 1716. bio u manastiru Zaostroga kao dičak na nauku, razgovarajuć se o ondašnjemu ratu s pokojnim redovnikom fra Tomom Franićem starcem od 90 godina, on mi kroz plač govoraše: Sinko moj! Sad je rat, ali se sad nepodnose velike muke i nevolje glada, patnje i progonstva, kao što se je podnosilo u vrieme kandijanskoga rata. U ono vrieme, bižalo se je po planinah i skrivalo po špiljah, i više puta morao sam razdiliti pogaču misnicim, ne od pšenice ili ječma, nego od sirka, i to ne do sitosti, nego da se uzdrži duša u tilu.“ [1]

I ako je biskup Petar srdčeno nastojao, da obrani svoju otačbinu pripomoći gjenerala, koji su ga u velike cienili i svaku mu pomoć pružali, ipak pošto je Foscolo iza osvojenja Klisa razpustio vojsku, i Turci opet Zadvarje zaposjeli, Primorci i omiška krajina nalažahu se u najvećih nesgodah, jer su se Turci odtud bez pristanka na njih zaliećali i svaku trgovinu zaustavljali; niti tko smio pod živu glavu onamo zalaziti, dok pri moru nebijaše žita, niti od kud dolazaše, ter se može pojmiti kako bilo tužnomu svietu!

Biskup Petar većekrat se tužio gjeneralu i spljetskom providuru, ali oni su se izpričavali, da neimaju na okupu vojske, kojom bi mogli opet protjerati sa Zadvarja Turke. To je biskupa odlučilo, da godine 1651. podje opet u Mletke, gdje dostiže naredbu starovieća, da gjeneral svakako protjera Turke i naoruža Zadvarje. Sad nemogaše veće biti izpričavanja. Pozva puk iz Primorja i sa otoka i krajine zapadnih krajeva, sa ono malo vojske što bijaše na okupu god. 1652. na proljeće udariše sa dvie strane, jedni iz Omiša, a drugi iz Vrulje.

Franovci bijahu uz svoj puk, koga povedoše na prvi juriš suhozidnoga meteriza pred tvrdjavom, u koji prvi usrnu ot. Grgur Liović i zasadi krstaš barjak; s njim su bili Primorci, koji osvojiše prvu ogradu, Turci se povukoše u kulu. Dva druga redovnika poletiše u Omiš i s pukom dovukoše dva topa,

---

[1] U arkivu samost. na Vrh Braču.

jerbo su kule bile ogradjene debelim zidom Nevjerojatno je, kakvim kršom i bezputicom u daljini preko 20 kilometara ovi topovi bijahu dovučeni! U isti mah poslaše Turci ulake u Imotski i Vrhgorac tražeč pomoć, te dokle topovi počeše derati, hercegovački paša bijaše doveo Turadiju na Radobolje, ali ovi po ljutom kršu ne mogahu k tvrdjavi na konjih; tude ih ostaviše i pješke navališe na jur osvojene meterize. Fra Stipan Loveta iz nutri skoči prvi na meteriz i oboriv prvoga Turčina viknu svojim juriš! Izletiše njegovi drugovi, a i ostali s drugih strana okupiše se na Turke, a oni nevješti na nogama po onakom kršu pometoše se i stadoše uzmicati. Kroz dva sata ljutoga kreševa pade mrtvih 500 Turaka i 150 živih uhvatiše. Videć to paša, okupi družtvo i pobježe, a straža bez nade pomoći i obrane predade se na uvjete, da prosto u Imotski podje, što lasno dostiže i vjerno ju odpraviše.

U gradu nadjoše dosta oružja, hrane i džebane, a još bolje se pomogoše plienom ostavših konja i odora pogubljenih Turaka. Mletački zapoviednici po navadi narediše, da se tvrdjava opet razkopa, jer da se nemože braniti niti u potrebi pomoći.

Za neko vrieme Primorje i omiška krajina odahnuše, ali se i opet Turci znadoše okoristiti sa Zadvarjem na njihovu štetu.[1]

Dobri biskup fra Petar god. 1663. umri u Makarskoj i od braće redovnika bi pokopan u crkvi onoga samostana, gdje mu urezaše na grobnicu obiteljski grb i nadpis.

Turci su opet sliedili zavraćati se u Primorje, osobito iz Vrhgorca i Neretve. često bi brodovi iz Makarske zakasnili i u gornja sela prispili, kad bi Turci svoj posao opremili. Samo tvrde kule po vrh sela mogahu se braniti od navale; s toga župnik gornjega Primorja fra. Luka Smoljanović uz pripomoć svojih rodjaka knezova Juričevića i ostaloga puka sagradi Lapčanjcim na odignutoj glavici pri moru tvrdi kašteo, po kom se selo prozva Gradac god. 1661.

Taj Gradac većma uznemiri Turke, koji većom vojskom dodjoše da ga osvoje. Na sreću prispiše na vrieme ratni brodovi i sa topovi odrinuše dušmane, a zapoviednik, da se rad njega nebi opet povratili i u njem se ugnjezdili, dade ga razrušiti i razkopati do temelja.[2]

---

[1] Iz Rp. uspomena ark. sam. Makarske. — [2] Lulić Comp. Stor. 54.

Taj kašteo imali su Mletčani po ugovoru predaje sami načiniti za obranu Primorja; oni ne održaše besjede, pa sad kada ga je siromašni puk načinio, oni ga rad svojih svrha razvalili, a puku kako bude! Malo kašnje kruti krvopija vojvoda Hasanpaša dovede četu iz Gabele. Primorci ga dočekaše u Klancu blizu Gradca i pogubiše mu druga do jednoga, a njemu istomu Mijo Blesić odsječe glavu i od njegove srebrene ječerme dade skovati križ i kalež u crkvu Sv. Ivana u Podači.[1]

Drugi put Aliaga Bojčić uljeze četom u Boškopolje, kad su franovci s Vrh Brača sa svojim brodom na onkraj došli, da si pribave vode i drugih potreboća. Četnici ih obkoliše, pohvataše i povezaše. Dva bijahu misnici ot. Stipan Klarić i ot. Marko Batošić; tri djaka fra Brno Kunić, fra Nikola Bušić i fra Bono Brkljačić i s njima tri poslužnika, od kojih jednomu namah odsjekoše glavu, a ostale vezane povedoše u Livno i prodaše janjičarom za 500 groša. Jedva potla godine dana mogoše braća redovnici po puku tu svotu sakupiti i od sužanjstva ih odkupiti.

Isti aga do godine opet pokuša staru sreću, ali u zao čas po se. Primorske straže bijahu opreznije. Dok on sa družtvom sadje u Vrulju, dojaviše u selu i sa svih strana ih obkoliše. Ne htjedoše se predati, nego pogibe aga i pet mu drugova, a tri uhvatiše, u Makarsku dovedoše i ondje im odsjekoše glave.[2]

Ako na slične pogibli bijahu izloženi redovnici, koji se moljahu na otocih zaklonjeni, što mogaše biti onim, koji ostadoše na duhovnoj službi puka od Neretve do Cetine, od Biokova do Zavelima? To nam kazaše pučke poglavice u jednoj svjedočbi god. 1712. pominjujuć u istoj ova vremena: „Svidočimo mi niže podpisani kršćani mejaša turskih pograničnih prid prisvitlim providurom Makarske u njegovom uredu prid Bogom ljudmi i svakim, da otci sv. Frane ne samo nas sadanje, doli naše otce, didove, pradidove i rodjake, uzdržaše u svetoj viri, prolićem svoje krvi, krijuć se po špiljah, pećinah i gustih gorah, da po noćnoj tmini svete sakramente dile i nauk spasenja uče, krijuć se od turskoga straha; niti smo imali drugih župnika do njih samih . . .“[3]

2. Na zapadnom kraju Dalmacije posve slično onomu bijaše kao što u Primorju.

---

[1] Uspomena u ark. sam. Zaostroga. — [2] Dnevnik ot. Gojka u Makarskoj Rp. — [3] Sudbeno ovjerovljenje u ark. sam. Makarske.

Pokle vezir Tećelija vojskom se u Bosnu povratio. beg Filipović iz Glamoča sa svojimi četnici često je amo prodirao; pa i serdari s krajinama njemu u pohode dolazili, palili, plienili i roblje odvodili. Ta četovanja najveću nesreću Dalmaciji uzrokovaše, a osobito gradu Šibeniku, gdje jedan trgovac kupivši nešto robe od četnika donešene iz okužene kuće u Glamoču, s njom okuži nemilom bolesti grad i okolicu, gdje smrt pomori mal da ne svekoliko pučanstvo, tako da od 10.000 stanovnika u gradu i okolici ne ostade živih nego samo 1500 duša.

Kad se je bolest pokazala, vas onaj puk, koji su franovci doveli i po varošu nastanili i po okolici, pobježe u gore i nastani se po Tartru, Zagori, i Mosecu, po Danilu, Slivnu i Sitnom, gdje na božju sreću ostadoše sahranjeni od krutoga bića. U gradu mnoge se obitoli bijahu izkorenile i kuće opustile.[1]

Franovci se i u ovoj nesgodi na svom mjestu nadjoše, kako bijahu neustrašivi vojnici mačom na obrani vjere i domovine, tako su se sad pokazali apoštoli ljubavi i angjeli mira. To im svjedoči biskupov namjestnik Juraj dr. Florius na 1. studena 1641., da se u oskudici svećenika mnogo trudiše i koristiše spasenju duša u nemiloj pošasti podielivanjem svetotajstva.[2]

To isto svjedoči gradjansko vieće 4. stud. iste godine: „ . . . Stanujuć po posebnih kućah nastoje o podieljivanju svetotajstva i službi puka po župah, a osobitim načinom u najmučnijem vremenu prošaste kužne bolesti, koja opustoši ovaj grad" . . . To isto ponavlja malo kašnje: „. . . Svedjer spravni na korist duša, osobito u prošastoj kužnoj bolesti, svedjer uztrajni pokazaše svoju žarkost i spravnost u svako vrieme kao i onda, kad kruta pošast plamtijaše u ovom mjestu; oni se i u onoj prigodi brže snadjoše te su srdčeno i baš redovničkim viteštvom siromašne umiruće kriepili. Neporočnim i izglednim življenjem i podieljivanjem svetotajstva, koliko u gradu, toliko po župah Zirje, Vodice, Zlarin i Primošten, isto tako u Docu, Varošu i Mandalini, u kojih sad služe, ter svagdje urezaše u srdcih sviju poštovanje prama vjeri i odlično priznanje prama sebi istim."[3]

---

[1] Ot. Vinjalić Compendio. Stor. Rp. — [2] Izvorna u arkivu samostana Šibenika — [3] Izvorna u arkivu samostana sv. Lovre.

Kako je pošast uništila bila pučanstvo, gradsko vieće zamoli ot. Ružića, koji je najveći ugled kod puka uživao, da bi on prignuo one pučane, što su sobom amo priveli, da se nastane u gradu i varoših; jer nebijaše ostalo težaka, nit puka za obradjivanje zemalja, i službe grada. Ot. Nikola to učini; pučani ga poslušaše i veliki broj obitola nastani se u Docu i Gorici, a još veći u Varošu, Crnici i Mandalini. Ovim pukom oni dugo upravljahu kao dušobrižnici, i zavedoše prave župe.[1] Za onu na Gorici imali su pravdu s biskupom Colegari do Rima; biskup dokaza, da je na Gorici obstojala stara župa, gdje su se novi naselnici uz stare stanovnike namjestili, s toga mu ovu župu ostaviše, zadržaše službu u Docu, Varošu i Mandalini.[2] Tim su Franovci Šibeniku nadoknadili pučanstvo uslied česa i danas potla 200 godina opaža se razlikost narječja u gradu Docu i Gorici izmedju istih stanovnika, pošto starenici svoj održaše, a novo naselnici svoga ne promieniše.

Gjeneral Foscolo nije zaboravio bio, da su ovi franovci dosta doprinili njegovoj sreći, ter im se želio odužiti. Bijaše im Žirje prije darovao, a sad uznastoja da ot. Nikolu Ružića kao poglavitoga i najzaslužnijega odlikuje biskupatom. Ninska biskupija bila se razasula i sam grad Nin razoren.

Foscolo zače mirno, da kad bi ot. Ružić postao biskupom onoga grada, da bi ga uzkrisio i svojim pukom oživio opustošeno mjesto, ter pisa starovieću na 4. srpnja 1648.: „. . . da se tim nagrade njegovi trudi, znoj i pogibli podnešene u službi božjoj i skupnovlade . . . On bi onamo preveo dosta puka, da nastani i popravi onaj razrušeni i opustošeni grad i obradjivao one plodne zemlje . . . Ob ovom redovniku, ja nemogu nego svako dobro reći, pošto je pomogao, da se Drniš osvoji i poznajuć ga dobroizgledna, služio bi sudim za duhovno dobro puka, kog je množtvo preveo u naše podaničtvo, i od njega je vrlo obljubljen, te mnogi bi se s njim onamo nastanili . . . Na 15. srpnja stiže mu od vieća odgovor koji glasi: „Uzdržimo naklonost naprama ot. Ružiću rad njegovih zasluga, sad nam nije moguće, jer je jur ninski biskupat odredjen bio od sv. otca i podieljen osobi iz Spljeta. Nadamo se, da možda neće uzmanjkati prigoda, ter će se osvjedočiti o našoj spravnosti, da ga obradujemo.“[3]

---

[1] Vinjalić ibid. — [2] Izvorni spisi u arkivu samostana sv. Lovre — [3] Uredovna u ark. državnom u Šibeniku.

Ovih nagrada ne dočeka ot. Nikola, jer slomljen od velikih truda i smrtnih pogibli u ratnih poduzećih do malo umri u Šibeniku, oplakan od svećenstva i svega gradjanstva, žaljen od svoje braće redovnika i onoga puka, za koga je onako vitežki život svoj žrtvovao, i koji ga je ljubio i štovao kao milosrdnog otca, kriepostnog redovnika, ljubimca svoga naroda i pravoga mučenika ljubavi, vjere i domovine.

Foscolo je želio i ostale franovce po mogućstvu utješiti, ter ih je u Šibeniku pomagao i u velike želio, da se na Žirju stalno nastane i s prihodi uzdrže. ali jedno što su onamo bili izloženi potrebi i pogibli, drugo, što je bio poglaviti uzrok, da se nisu mogli odlučiti na taj korak, dokazuje pismo ot. Bogetića, koje je upravio gjeneralu u ovoj prigodi god 1649. Ono glasi: „Kada je ovaj puk začuo, da bismo se preselili na Žirje, sasvim se je ožalostio, i očitovao nam svoje najveće nezadovoljstvo, rad prevelike odaljenosti, i odlučito nam izjavio: da on ovud neće nikako ostati bez naše duhovne uprave, tvrdeć, da kad nebismo mi uz njega bili, kad ga mi nebismo bodrili i kriepili u ratnih poduzećih i svetotajstvi zalagali, da bi i prema državnoj službi ohladio, pri današnjih pogiblih rata s onako strašnim dušmanom. S toga se i mi pobojasmo, da dodje do koje skrajnosti, ter odlučismo moliti Vašu Preuzvišenost, da ostaviv nam prihode Žirja, bude nam prosto drugamo se namjestiti. Ovi isti naši pučani napomenuše nam Sustipanac otočić niže Zlosela samo na puškomet odaljen od kopna, gdje bi mogli u blizini s njima upravljati, jer bi se i oni uz obalu nastanili. I ako to uzmnoža naše nesgode, rad ljubavi prem njima mi smo spravni zadovoljiti ih i drage im volje koristovati, puno radje, nego da bismo svoju korist i pokoj tražili u ovih nesgodnih vremenih. Poznajemo korist našega s njima obćenja, da ih kriepimo u svetoj vjeri i odanosti naprama prejasnoj skupnovladi.“[1]

Netom su gradjani saznali za ovu njihovu odluku, živo uznastojaše, da ih u gradu obustave, cieneći njihovo uzorito ponašanje i velike njihove zasluge za vjeru, skupnovladu i ovaj grad, a osobito i radi toga jer od kužne pošasti u gradu bijaše ostalo premalo svećenika; ter se sada zauzeše, da ih u gradu zaustave i prilično namjeste. Obćinsko dakle vieće odasla u Zadar svoga viećnika gosp. Petra Calcina predstavkom gje-

[1] U arkivu samost. Šibenika.

neralu 9. srpnja 1650, u kojoj se iztiču velike njihove zasluge u privedenju puka i živa pripomoć u vrieme rata . . . „pokle prevedoše veće od sedamdeset sela iz Čitluka i Petrovapolja, danas se njih šestnaest nahodi u ovomu gradu. Vlada im daje prihode sa Žirja, gdje su se imali nastaniti . . . ali u želji da u ovom gradu ostanu, ne samo da upravljaju hiljadami gori pomenutih duša novih naseljenika, doli osobito da zadovolje svetimi obredi i posvetilišti potrebi grada, na mjesto tolikih nestavših svećenika u plamenu kužne pošasti. Ali buduć da neima potrebitih sredstava, da se gradi novi samostan, a u gradu je crkva i samostan sv. Vida i Lucije, što ga je pok. Nikola Buronja sagradio za dvanaest djevojčica, pa sada uslied prošaste kužne bolesti opustio i prazan ostao bez nade, da bi se nabrzo mogao napučiti, najsgodnije bi bilo, da se pokloni pomenutim otcem, a s njegovimi dohodci mogle bi se jednako uzdržavati duvne u prostranom samostanu sv. Katarine.

Molimo za to Vašu preuzvišenu svjetlost, ujedno sa otci, mi sudci većega stališa, i skrbnici gradjana i puka kao predstavnici obaju redova ovoga grada, da se zauzme za ovako sveto i pobožno djelo . . .“

Foscolo se je svim srdcem zauzeo, da zadovolji gradjane i franovce Od Buronjina plemena nebijaše već nikoga, ali bi zakonito pripoznat nasljednikom i baštinikom gosp. Lorenzo Testa, ter gjeneral pisa knezu kapetanu, da ga obaviesti o prošnji. Knez potraži privolenje pomenutoga nasliednika, ali on odgovori, da mu nije moguće pristati, jer bi se tim preinačila oporuka pobožnoga utemeljitelja . . . Jur da se je javilo više djevica, medju njima i njegova kći, i dogovorile se, da će brzo u manastir unići, a i starešica da se je za njih našla . . .[2]

Obćinsko zastupstvo nije duhom klonulo ni uz tu zaprieku; ono je željelo, da franovci u gradu ostanu, ter mu podje za rukom, da skloni bratovštinu sv. Nikole pomoraca, da franovcem ustupi onu crkvu i kućice okolo nje, gdje bi mogli samostan načiniti.

Do tada visovački franovci stanovahu raztrkani po posebnih kućah, a veći dio sa crkovnimi pokretninami u velikoj kućetini i pribivalištu kod svih Svetih. Kućetina bijaše stolne

---

[1] Izvorna u arkivu samostana. — [2] Uredovna u arkivu samostana Šibenika.

crkve a pribivalište krapanskoga samostana, i za oboje plaćahu stanarinu.

Nemoguć takov nered sliediti i želeći, da se već jednom stalno po redovničkih ustanovah urede u samostan, primiše gradjansku ponudu i pismeno zaprosiše od pomenute bratovštine, da im dopusti na onom mjestu samostan načiniti. Ta prošnja glasi: „Dodjosmo ja fra Mijo Bogetić franovac sa šestnaest redovnika visovačkoga samostana i drugih mjesta bosanske države u ovaj plemeniti grad Šibenik pod sretna krila prejasne skupnovlade, potla nego smo pod upravom prej. gosp. providura Leonarda Foscola sudjelovali, da pridje u podaničtvo veće od pedeset sela kršćanskih Hrvata. S malom korišću vladinoga oružja služeć mnogi od naših redovnika izvrgavahu se u tih ratnih borbah samo radi razširenja svete vjere, da bismo mogli živjeti i umrieti pod barjakom pobožne vlade, u gradu tako bogoljubnu i željnu službe božje, kako nam svjedoče povelje pomenutog gjenerala i drugih vladinih dostojanstvenika, a nahodeć se sad sklonjeni u svjotovnjačkoj kući i nemoguć obdržavati redovničkog zatvora, niti mjesta imamo za crkvu, ter nam je nepristojno pribivanje; a pošto bi moglo biti mjesto najpristojnije crkva sv. Nikole pri moru, koja je vaše častne bratovštine, uzdajući se, da ćemo od kršćanske ljubavi smoći toliko, da manastir načinimo, najponiznije prosimo, da dopustivši nam rečenu crkvu, pripomažete ovako svetomu djelu, budući mi pripravni primit ju onimi uvjeti, koje vam se bude vidilo staviti, sa dozvolom starije vlasti i prejasne skupnovlade. Nećemo prestati svedjerno moliti i posvetilišta prikazivati za uzdržanje ovoga grada i iste bratovštine hvalu.[1]

U zapisniku bratovštine od 1. listopada 1650. štije se: „Donešeno gori rečeno pismo po m. p. otcu Miji Bogetiću bivšemu državniku bosanskom, namjestniku Primorja ujedno sa pošt. otci fra. Petrom Bogetićem i fra Šimunom Brajenovićem iz Otišića visovačkimi redovnici, na ime svoje države, sa gosp Ivanom Caristom i Ivanom Protićem, sudcem i županom bratovštine sv. Nikole pomoraca, koji na obćoj skupštini u prisutnosti svih bratinaca pitaju: da im se crkva dade i okolne sgrade njezine, da na tom mjestu mogu sebi samostan načiniti uvjetom, da u crkvi ostane otar i bratovština, kao što je do sada obstajala.“

---

[1] Izvorna u ark. somostana u Šibeniku.

Na što sva braća jednoglasno pristadoše i uoblastiše župane, da sa redovnicim zakonitu pogodbu utvrde.

Sad se opet zauze obćinsko upraviteljstvo i posla u Zadar na 4. studenoga prošnju gjeneralu iztičuć: „velika dobročinstva, koja ovi učiniše za vjeru, skupnovladu i ovaj grad, rad kojih isti grad prosi: da im bude dopušteno manastir načiniti na darovanom im mjestu s crkvom sv. Nikole.“[1]

Foscola bijaše zamienio gjeneral Jerko Foscarini, te ovaj na 15. istog mjeseca izdade sliedeću odluku:

„. . . Želeć utješiti sve redovnike, koji se žele smjestiti kod crkve sv. Nikole, i dozvolom braće samostan načiniti, buduć za to prošeni najvećom željom i srdčenošću od svih stališa grada Šibenika, kao dostojni svakog pomilovanja rečeni otci . . . u kriepost ove, i oblašću datom nam od prejasnog starovieća . . . dozvoljavamo, da rečeni visovački franovci pomenuto mjesto zaposjednu . . .“[2] To sve i dužd potvrdi.

Redovnici zaprosiše i crkovno dopuštenje, koje im bi udieljeno od sv. skupa na 3. listopada 1653.[3]

Biskup, kler, gradjanstvo i pučanstvo čekahu živom željom, da se novi samostan započne i redovnici pristojno namjeste. Kad odoše na mjesto, mjeriše i snovaše, ali tad se sjetiše, da su se prevarili. Mjesto bijaše premalahno, samo 18 sežanja na četvrt, na tom se nije mogao pravi samostan urediti, a kad bi prostraniji ondje gradili na primorskoj obali na nestalnom tlu veće bi se za temelje potrošilo, nego na drugom mjestu za vas manastir. Nebijaše mjesta za vodu, škver u blizini smetao bi redovničkoj tišini, a povrh svega ostajahu van gradskih bedema, što u ono vrieme žestokoga rata, nebijaše probitačno, da se lahkoumno mimoidje. Sve to prosudivši, odrediše, da će još čekati i bolju sgodu tražiti.[4]

3. Uslied sretnog ratovanja u Dalmaciji gjeneral Foscolo bijaše odlikovan počašću prokuratora sv. Marka, i starovieće odredi, da će njegove ratne vrline uložiti u istoku, gdje osobito u Kandiji njihovi posli nisu najsretnije tekli. Za to bijaše mu poslan zamienik pomenuti Foscarini, ali prvo nego se je iz Dalmacije dielio, hotio je pokazati svoju harnost i priznanje svim onim, koji mu pomagaše doći do onake krune slavodobića.

---

[1] Izvorna u arkivu samostana Šibenika. — [2] Izvorna u arkivu samostana Šibenika. — [3] U arkivu samostana — [4] Liber Archiv. Prov. u Šibeniku.

Nabavi iz Mletaka još medalja, prstenja i kolajna i pozlaćenih krila, kojimi obdari serdare i hrabrenije harambaše, nakiti ih svjedočbami pohvalâ i mjesečnih doživotnih plaća.

U ovoj prigodi nezaboravi franovaca, kojim izdade liepe svjedočbe sudjelovanja za razširenje svete vjere i slavodobiće kršćanskoga oružja, osobito ot. Ivančeviću, Ružiću, Brajenoviću i Bogetiću U jednoj od ovih svjedočaba, pokle je pomenuo kako su puka u podaničtvo preveli, i kako su pomogli osvojiti tolike gradove i turske tvrdjave, broji one, koji u ovih poduzećih krv proliše i u ratu poginuše. „Fra Frano Bogetić u Lici, fra Antun iz Duvna i fra Filip u Cetini, drugi fra Antun u Bukovici, fra Mijo Primorac u Vrani bi na kolac nabit. Dopustiše da njihov samostan bude razrušen i mnogi od njih dodjoše na obsadu i pridobiće Klisa junački se boreći kao prosti vojnici, oni koristno služe nove naseljenike i uzdižu svedjerno molitve za umnažanje prej. skupnovlade. S česa sudeć ih predostojnimi svakoga i najvećega državnoga pomilovanja, htjedosmo ih popratiti ovimi našimi svjedočbami, preporučujuć ih milosti privedroga i nasliednih presvietlih dostojanstvenika. 8. srpnja 1650.“[1]

Mi ćemo dopuniti broj mučenika poginulih u vrieme kandijanskoga rata državnim necrologom i svjedočbom obćinskoga vieća u Šibeniku, i to izvan pomenutih od Foscola: Fra Mijo Bukovac pogibe kod Zečeva, on bijaše župnik Vrnjerca; Fra Šimun Brajenović bi ubijen kod Otresa, on bijaše župnik sv. Marka kod Zadra; Fra Pavla Letića zasužnjiše Turci i redovnici dadoše im za odkup 1200 groša; isto tako za zasužnjenoga fra Martina Silića, dadoše za odkup 600 groša.[2]

Još najvećim naporom hrvahu se obedvie strane u Kandiji, za to na ovom kraju nebijaše vojskâ, nit kojih krupnih poduzeća, izvan što su se krajine u robiju na Turke zaliećale, a i oni amo s četami prodirali. Jednom Fazli paša bijaše odpravio u Kotare koju hiljadu osmanlija, da pale i robe sela, ali ih krajine na bieg potisnuše i progoniše preko Bukovice, dok je trajalo krša i grma; ali kad se Turci dohvatiše ravna, obrnuše konje i na odpor se urediše.

Krajina bilo premalo napram broju Turaka, one tad krenuše bježati kršom i gorom, što je Turke osmjelilo, ter je Fazli

---

[1] Izvorna u arkivu samostana Šibenika. — [2] U arkivu državnom u Šibeniku.

paša namjeravao, da bi u Kninu okupio vojsku i pošao u Kotare, da preotme ono, što bijahu Turci izgubili. Ali uzalud je vojsku iz Bosne očekivao, ter se zadovolji tim, što je dobro Knin utvrdio i u njemu jaku posadu ostavio, isto tako u Vrlici i Sinju, pak podje u Hercegovinu nebi li bio sretniji na onom kraju.[1]

Tim je i Foscarini navršio uredovnu službu u Dalmaciji, ter ga početkom god. 1653. zamieni gjeneral Lorenzo Dolfin. Ovaj providur imadjaše dosta srdca i smionstva, ali ne toliko ratne vještine. On se htijaše odlikovati kojim velikim poduzećem, te odredi opet Knin osvojiti, gdje bijaše tursko taborište, pokle ga naša vojska god. 1648. onako lahkoumno zapusti, pa su sad iz njega Turci najveće muke kršćanom zadavali. Posla mjerače, da razvide i izvieste. Jedan se, po imenu Alberti, preko Bukovice došulja do napogled tvrdjave, koje je samo vrh vidio i kazao, da nebi bilo muke, da se ista osvoji.

Drugi neki Aleksandro Magli dodje naprama Drnišu i prevaren uze onu kulinu za kninsku tvrdjavu i izjavi da se veoma lahko može osvojiti.[2]

Gjeneral bez oklievanja okupi vojsku i diže krajine. Kotarska imadjaše paziti okolo Obrovca, da iz Like nebi Turci došli u pomoć. Vojvoda Benzon i gjeneral Scotto dokazivahu gjeneralu jakost tvrdjave i nesgode obsade i jurišanja, na što se nije moglo poći sa onako slabom silom i malahnom vojskom. Gjeneral se je rugao strašivicam i pod moraš naredio, da se krene na posao.

Bijaše dan 8. ožujka 1654., kad vojska dodje na pogled Knina, onda se stoprv Dolfin osjeti, da je bio prevaren, ali prekasno! Vojvoda Caprara zapoviedi krajinama, da udare odmah na juriš, nego mu serdari odgovoriše, da je on stariji i vještiji njegovi vojnici, da će oni uz njih biti. Bijaše grubo a bilo se i gorencu bojati. Serdar Smiljanić zaleže sa svojom krajinom u Hrsovac, da nebi onuda Turci iz Bosne navalili, ali razumivši, da su Turci krenuli iz Livna preko Cetine Kninu u pomoć, da Fazli paša vodi veliku vojsku, serdari svjetovaše providura, da digne obsadu i obezbiedi onu šaku vojske, kojom nemože Turke dočekati. Dolfinu se to činijaše sramotno; naredi Smiljaniću, da svojom krajinom zasjedne u Topolje; ali mu on reče, da bi tad Turci mogli prodrieti s Grahova i uhva-

[1] Vinjalić Comp. Rp. — [2] O. Vinjalić Rp.

titi ih medju dvie vatre; svakako da on s malicom ljudi nepouzdava se svu vojsku zaustaviti. Ja ću, reče držat se planine i štititi našu vojsku, kako ću u svakom slučaju priletiti u pomoć . . . U to banu velika vojska Turaka, pokraj Kozjaka sadje na Kosovo i udari na vojsku pod Kninom Iznenadjeni i smeteni vojvode neznadoše kuda nit što! Serdar Smiljanić doleti sa svojom krajinom i zakrili providurov šator, dokle predje Butižnicu i Radiljevac. Straža iz grada videć kršćane pometene i bježeće, izleti iz tvrdjave i zaredi sjeći, ter nastade bježanija na sve strane. Turci esvojiše gjeneralov šator, džebanu i svu ratnu spravu. Da serdar Smiljanić nebude na Butižnici štitio uzmak pometene kršćanske vojske, nebi zar nijedan bio iznio žive glave.[1]

Ovaj je poraz kršćanskom krvlju zabilježen na 20. ožujka 1654., u njemu izvan ostaloga silnoga gubitka propadoše tri topa i preko 3000 ljudi najveće mletačkih plaćenika.[2]

Gjeneral Dolfin bijaše opozvan i pedepsan, a zamieni ga početkom god. 1655. providur Ivan Ant. Zeno. Za njegova vladanja nebijaše nikakvih ovećih ratnih poduzeća, izvan što su krajine sliedile zadirkivati i na Turke četovati. Videć da ne može što poduzeti, zamoli da bude dignut, ter ga god. 1656 zamieni gjeneral Anton Bernardo koji za sreću dovrši utvrde okolo Spljeta, jer bi ga inačije za stalno bili Turci osvojili, kad do godine na nj udari Čedin-paša, ali od Spljeta odbiven udari na Marinu osvoji ju i oplieni.

Ovako se je u Dalmaciji živilo sve do kandijanskoga mira. Naše su krajine prodirale do Glamoča i Vakuf Varcara, a turske ne samo čete, doli jake vojske zemlju batalile i udarale na gradove Zadar, Šibenik i Spljet. Naši neimadjahu vojske, da dočekaju na polju Turke, a oni neimadjahu ratnih sprava, da osvoje gradove Zadar, Šibenik i Spljet. Seoski sviet ili se zaklonio u gore i planine, ili se namjestio okolo tvrdih gradova pri moru, gdje bijaše od vlade pomagan podilbom sode, soli, dvopeka i boba, i što se sam pomagao turskom deračinom i plienom.

Kada već na ovom kraju nebijaše rata nit megdana, našim junacim dodijao trom život, a krv nedala mirovati, ter ih dobar broj ode u Hrvatsku pod barjake bana Petra Zrinskoga, koji se bijaše proslavio ratujuć na Turke po Hrvatskoj, i onamo

[1] Ot. Vinjalić ibid. — [2] Ljubić Ogledalo knjiž. II. 200.

ostadoše sve do primirja god. 1664., uslied koga budući i na onom kraju prestalo ratovanje, opet se u Dalmaciju povratiše, da kukaju posliedice kandijanskoga mira.[1]

4. Kandijanski je rat sliedio nekom očajanom napetošću; nitko nije mogao predvidjeti, kad će i kako će svršiti.

Visovački franovci u Šibeniku ne mogahu dalje onako neuredjeno stati, uhvanja nikakva nemogahu začimati, da bi se na stari Visovac povratili, u vrieme rata nesgodno se bilo izlagati daleko od gradske obrane. Šibensko gradjanstvo, svećenstvo i pučanstvo u velike ih ljubilo i štovalo, ter i želili svi skupa, da ostanu u gradu i u njemu svoj samostan načine, obećajuć im, da bi ih srdčeno pomogli u gradnji novoga samostana.

Gornji dio grada izpod kaštela sv. Mijovila (Ane) bijaše potla kuge 1649. ostao sa svim opustošen, samo što novi naseljenici, od franovaca privedeni, bijahu se nastanili po nekojih trošnih kućetinah

Stolna crkva sv. Jakova imadjaše tuda neki broj kuća, za koje je primala stanarinu, a izmedju njih jednu oveću, koju isti franovci bijahu unajmili i u nju spremili svoje siromaštvo iz Visovca donešeno, te u njoj tiesno stanovali Ova kuća kod crkvice Svih svetih, bijaše na nesgodnom mjestu, redovnici nisu nikad mislili, da bi tude samostan gradili; ali pri onako dugom očekivanju i ratnom vremenu, kada uvidiše, da je mjesto kod sv. Nikole odviše tiesno, kada im gospoda Proti u zadužbinu darovaše veliku kuću uz pomenutu, gdje su privremeno stanovali, oni se napokon odlučiše, da bi mogli prekupiti neke razvale i mirine naokolo, i zaokružiti mjesto za samostan. Zapitaše od crkvinarstva stolne crkve, da im ustupi rečenu kuću. Na što biskup i kaptol dragovoljno pristadoše, davši im pomenutu kuću sa još dvie male uz nju za malahni godišnji najam. Obitol Fondra darova im kod istih mirina svoje kuće, gospoda Mijagoštovići darovaše svoje zidine, tako i Dionići i Mikateo, a nekoje još prikupiše i zaokruziše priličan prostor, gdje se je mogao samostan graditi. Izvorne listine darovština i prodaja nahode se u arkivu ovoga samostana, ter po njih može se izpraviti mnenje, kao da im je na početku gjeneral Foscolo ovu kuću darovao, možda sa slabo shvaćena nadpisa na staroj slici toga gjenerala u ovom samostanu, koji kaže: da isti gjeneral fratres . . . in aedibus apud sanctum Lauren-

[1] Vinjalić. Compendio Rp.

tium benigne collocavit, dočim onda još nije bilo, kako ćemo dalje vidjeti, crkve sv. Lovrenca, a obstoje izprave kupovštine i potvrde biskupa, skupnovlade i svetog sjedališta u dokaz gori pomenute kupovštine, za koju ista vlada primi na se podmirivanje godišnjega najma crkvinarstvu sv. Jakova.[1]

Ovo zemljište i ako prilično prostrano bijaše po poli presječeno glavnim obćinskim putem; ali nije se drugačije moglo, nego se staviše na posao i počeše kupiti milodare i milostinje po gradu i okolici, za što im biskupov namjestnik Grgur Florio dade preporučno pismo, u kom pominjuć njihove zasluge u ratu i miru „osobito u ovom gradu, da naknade oskudici svećenstva za spasenje duša, čim se srdčeno brinu i koristno nastoje. Radi česa, da tako dostojnim otcem kršćani pruže vremenitu pripomoć i sgodnost življenja, ovaj im list dajemo i koliko možemo u gospodinu preporučujemo, da ovdje medju kršćani i ako ne onako obilno kô što imadjahu medju Turci, barem se pristojno namjeste i živare, kako će i za dobročince Boga moliti i posvetilišta prikazivati.[2]"

Skupnovlada im darova 200 dukata i preporuči, da im se iz državnih skladišta pomogne gradivom. Imadjahu jur uoblašćenje od svetoga sjedališta, komu na 1. studenoga biskup Natalis Cariden izdade ovršenje: . . . . „dragovoljnim privoljenjem i veseljem kapitula, svega klera i pučanstva, kao dobrozaslužnim naprama kršćanskomu zakonu ovomu gradjanstvu . . . .[3]"

Godine 1654. bijaše pripravljeno prilično gradiva i s milodari, koje od gradjana sakupiše, mogahu gradnju započeti. Providur gjeneral Lorenzo Dolfin, da pokaže svoju odanost napram njima, hotijaše prisustvovati svečanosti i veselju njihovu i svega grada, ter im obeća, da će svojom rukom prvi kamen položiti

Bijaše za svečanost odredjen dan 16. svibnja i gjeneral dodje u Šibenik za taj dan. Redovnici da mu ukažu svoju harnost odrediše novi manastir po njegovu imenu posvetiti sv. Lovri, a on sa svoje strane obeća im sliku svetčevu za otar nove crkve, koju naredi odličnome vještaku Tintoretu, i ova se danas nalazi u riznici samostana.

Biskup toga dana bijaše bolestan, ter mjesto sebe posla svoga namjestnika kanonika Nikolu Pedota, koji obavi svetčani

---

[1] Izvorni spisi u arkivu samost. — [2] Izvorna u ark. samost Šib. — [3] Izvorna u ark. samost. Šib.

obred uz neizrečenu radost svega gradjanstva. Gjeneral položi kamen crkvici sv. Lovre, koju najprvo započeše graditi, te prosliediše uredjivati okolne sgrade, da se bar kakov oblik dade redovničkomu pribivalištu. To bijaše početak crkve i samostana sv. Lovre u Šibeniku. Gjeneral ih dobro pomože klakom, prazi, kamenjem, gredami i gvoždjem iz državnih sprema, i dostiže im od skupnovlade pripomoć godišnjih 150 dukata, a pučani pomagahu bezplatnom radnjom. Da se iz temelja bude nova sgrada gradila, puno bi se lakše dogotovila; ali se moralo krpiti, zidove nadogradjivati i sastavljati, izporedjivati somiće, odizati krovove, ravnati tavane, probijati hodnike, vrata i prozore premješćati sa svimi nesgodami, koje se u tako raznolikih sgradah mogu pojmiti. Svakako dugo se krpilo i napravljalo dokle se prilično uredilo. — Crkvica bijaše najprvo dogotovljena, koju potla 70 godina zamjeni veća i ukusnija.

Razdvojeno zemljište sastaviše sa tri mosta preko obćinskoga puta, i redovnici tada mogoše se urediti po svojih ustanovah reda, kao u prvom manastiru. Ali tada se stoprv sjetiše stari samostani u gradu, da bi im ovaj novi mogao biti na štetu njihovoga uzdržanja i življenja, ter zavedoše pravdu kod biskupa u Šibeniku i sv. skupa u Rimu, koja trajaše dugo vremena: ali jer jedino prkosna i dokona, bijaše odasvud odbivena i franovci ostadoše na mirnom vršenju redoničkih dužnosti.[1]

Još nebijaše sgrada dogotovljena, kad ju na 15. veljače 1663. zadesi velika nesreća. Te noći grom udari u kaštel sv. Mijovila (Ane), zapali barutanu i diže u zrak tvrdjavu, koje kamenja prolomiše krovove okolnih kuća, a osobito slupane sgrade samostana sv. Lovre.

Redovnici se nemilo pristrašiše i odredjše, da će ostaviti trošnu sgradu, ter zapitaše opet crkvu sv. Nikole s okolnim mjestom, da bi se ondje sgodnije smjestili.[2]

Bratinci i opet privoljiše, ali prvašnje nesgode i ovog puta ih odlučiše, da ostanu kod sv. Lovre, gdje su, dostignuvši pomoć od vlade i gradjana godine 1693. mogli u novom samostanu držati veliki redovnički sbor, na kom se sastadoše starješine svih samostana prostrane države, i odabraše državnikom m. p. otca Pavla Kačića.

---

[1] Uredovni spisi u ark. samost. — [2] Uredovni spisi u arkiva samottana.

Buduć je crkva premalahna bila, utvrdiše god. 1681. na 15. svibnja, kod bilježnika Daniela Difnika Mikatea pogodbu sa protom Mijom Trifonijem i započeše graditi sadanju veliku crkvu, koja bijaše dogotovljena stoprv god. 1720. Za sreću ovoga samostana ot. Pavao Nikolić Šibeničanin kroz dvadeset godina brižnog starešinstva zamjernom vještinom i osobitom oštroumnošću, dade priličan oblik samostanu i crkvi i dičnim ugledom i zaslužnošću dostiže od poglavitih gradjana pomoć, kojom dovede svrhi liepe namjere. Njemu je ovaj samostan dužan vječnu harnost za trude i dobroćinstva, kojimi ga je svršio.

Kako su u njemu visovački redovnici stanovali, oni ga utemeljili i opravili, tako se je zvao Visovac i potla nego se stari Visovac opet bio nastanio, ovaj se zove krčki Visovac, a onoga još i dan danas običavaju zvati Visovac sv. Lovre.

5. Potla utemeljenja novoga Visovca u Šibeniku, red nam je svratiti se na stari Visovac na Krci, koji ostavismo pust, kad se iz njega god. 1648. redovnici preseliše u Šibenik.

Kad bi se obzirali na njegovu poviest napisanu u Liber Archiv., mislili bi, da su ga, odmah iza odlazka redovnika Turci iste god. zapalili i razkopali, tako, da po pripoviedanju istoga, kad se nakon 27 godina na nj povratiše, jedva se proturati mogahu kroz trstovine, drač, kupinu i zaraslu grmariju do ogorielih zidina. To bi nam potvrdile svjedočbe gjenerala Foscola, vojvoda Scottia, Zorzia i Dukala, dužda Frane Molina, koji svi tvrde, da je razrušen bio d a g e n t e d i m a l f a r e; ali svi ovi, koji to tvrde, nisu bili na Visovcu, nit znadu, što je od njega bilo; nego samo vele ono, što su cienili da mogaše biti, dokle imamo izvorne turske listine toga vremena, koje nam sasvim drugovačije dokazuju, to jest, da i ako su visovački franovci u Šibeniku pribivali, oni su se ipak na one krajeve navraćali. Pomenuta pisma kažu, da kad su se redovnici preselili, pust samostan ode na javnu dražbu, kao vladina imovina, i kupi ga u Sarajevu pisar Alija, kako mu svjedoči tefdedar godine 1666. (Br. 113.)

Godine 1668. bosanski vezir pozivaše iste franovce iz Šibenika, da se slobodno povrate na Visovac: „Nebuduć visovački manastir od novih vremena, nego još od careva osvojenja bio fratarsko obitovalište, a sad buduć u izlamskom području, izadjite u rečeni manastir i budite vlastnici starih sgrada i posjeda, i u rečenih sandžacih upravljajte nalazećom se rajom

vašega nestalnoga zâkona i nevjernoga, a da vam nitko nebi bio protivan, blagoizvoljujem izdati vam dopust i dozvolu, odgovor i pomilovanje, budući me molili, s toga sam ovo pismo, koje, kad vam stigne, od potrebe je, da date svim fratrom ukupno i zajedno dopuštenje, koji hoće, da dodju iz Šibenika u rečeni monastir. Zazivljem velikoga Boga, koji je iz ništa stvorio nebo i zemlju i našega velikoga proroka nad svim prorocim Muhamed Mustafa i njegove velike blagoslove, prosim i zaklinjem se, ugovor i slobodu obećajem, da vas i vaše s vama došavše nitko neće smetati, i nastojat ću, da nebudu vas mučiti i progoniti Br. 53.[1]

Redovnici dakle da mogu pastierske dužnosti vršiti, dobiše ovo pismo, a vezir ga dade, nebi li se opet raja povratila i napučila opustošene prediele. Iste godine jednaki dopust bijahu dostigli i od kninskoga mule —

U darovnici god. 1679. šibenski knez kapitan Anzolo Emo kaže, da je iz Skradina došao na Visovac, gdje se nahodi franovački samostan, koji im on opet dariva sa strane skupnovlade, da mogu u njem prebivati.[2]

Kad uslied utanačenoga mira i opredieljenih mejaša, opet Visovac ostade u turskom mejašu, onda franovci poslaše trgovca iz Sarajeva u Stambul s prošnjom, da im manastir Visovac bude povraćen, što i dostigoše, i kad se povratiše nadjoše koješta oštećeno, što je trebalo popraviti, a to se nije moglo bez careva dopuštenja. Bijaše godine 1675. i dočim se ondje nastaniše, zaprosiše potrebito dopuštenje, ne da naprave crkvu i samostan, nego neke manje sgrade. Ta prošnja u prevodu glasi; „Čestiti i prama siromahom milostivi Sultane! Mi koji smo prah vaših noga prostiremo svoje lice po zemlji i molimo sliedeće: od davnih vremena, to jest još u vrieme rata, naša kuhinja, soba, peć, ambar u kuli i ćenifa kraj puta obstojeć od puno vremena sa svim je propalo i opalo; za to molimo dozvolu, da bi mogli po starom popraviti rečena mjesta. Naš Čestiti Care!. sve je to starinsko, samo ćenifa bit će nova. Naredba i zapovjed ostaje Vašemu carskomu Veličanstvu. Najpokornije sluge visovački fratri (B. 89.).

Da samostan s crkvom bude propao, kao što se govorilo, valjalo bi bilo za sve dopust tražiti, da se iznova gradi.

---

[1] Turske nam listine prevodi po naznačenih brojevih Jazvić u Livnu. — [2] Izvorna u arkivu samost Visovca.

Pokle su dopust dobili i po njem napravili, god. 1676. dodjoše nadgledaoci iz Drniša, i ostaviše im svjedočanstvo, da nisu ništa iznova našli, da je sve stara japija u crkvi i manastiru, samo da je ambar, pećnica, i kuhinja po starom zidu pokrivena novom šimlom (C. 60.)

Kako je nepojmljivim načinom ratovanja mletačkih gjenerala pokrajina opustošena bila, tvrdi gradovi zapušteni i puk doveden k moru; Turci opet često četujući ostajali su u prvašnjih sgodnih mjestih i raju pozivali, da se povrati na plodne zemlje i prostrane pašnjake, kojih pri neplodnih i krševitih morskih obala nisu imali, i tužno su živjeli od mletačke sode, soli i boba, ter su se mnogi sa životinjom vraćali u gore i planinske sbjegove. S toga i franovci dostigoše pomenute dozvole, da mogu kršćane oblaziti i zakonske obrede medju tim pukom vršiti.

Kakva mogaše biti župna služba u ovako ratnih i pogibnih vremenih, mogli bismo se i sami sjećati, ali nam je i o njoj ostavio liep opis vriedni ot. Vinjalić u pomenutom djelu Comp. Storico, iz koga ćemo primiti poglavite crte: „Preko svega kandijanskoga rata visovački redovnici obavljahu pastiersku službu ne samo kod puka od njih prevedena k moru, dali i kod onoga, koji ostajaše u gorah i planinah od Velebita do Cetine. Dakako, da onamo nebijaše crkava, niti opredjeljenih župa, nit stalnih župnika; nego na način poslanika oni prehodahu od gore do gore, kako i kršćani sa svojimi stadi, gdje bi se u riedkih kućištih namieštali. Nebijaše tad pravih sela, jer se kuće nisu gradile, niti zemlje obradjivale; na puški i na maču gledalo se obraniti glavu. Narod je jedino stokom živio, koju je preganjao na bolje pašnjake i prenašao ono malo svoga siromaštva. Kuće bijahu suhozidne kolibice pokrivene sa slamom i grmom. Najveća muka bijaše bezvodica, jer po naših gorah neima živih voda, s toga kad bi se namjerili na zemlju vodnicu, kopali su obćinske lokve za životinju, a napose bunare za čeljad". (S toga se u Zagori nalazi na mjestih po veći broj bunara i povieda se, da ih na Nevertu bijaše pod zatvor veće od dvadeset; tako u Trolokvah i na Radošiću, liepo iz šibenske Rogoznice, ovdje svoje imadjahu; tako se vide jednako na drugih mjestih).

Starci i nejač čuvahu stada, jači na oružju hodahu na vojsku i u četovanja; ženske obavljahu domaće poslove i pripravljahu odjeću i obuću, tako da nisu trebali što s drugih strana pribavljati. Oružje imadjahu od skupnovlade, ili što su

Turcim odnosili. Konja bijaše izobila, tako da, ih dobar broj vojevaše na konjih, koje kašnje uvršćivahu u satnije, pak i skupnovlada uredjivaše njihovo konjaničtvo pod imenom Capeletti, oltramarini, Croati a cavallo.

„Odredjeni dakle svećenik za duhovnu službu zalazio bi kroz gore i pustare noseć rog, u koji bi tako jako zatrubio, da bi se čuo na veliku daljinu; po tom puk bi znao, da misnik prolazi, i tko bi od njega koju pomoć želio, izašao bi pred njega i svratio ga u svoju kolibu; gdje kad bi redovnik unišao sva bi ga čeljad u ruku poljubila i blagoslov zaprosila, a on razprtio torbicu izvadio bi križ i molitvenik i ovršio posao za koji bijaše pozvan.

Odtlen bi slao ulake po ostalih kolibah, i naviestio gdje će u nedjelju biti sveta misa. Uranio bi na opredieljeno mjesto, ter na groblju pri velikom kamenu u hladu staroga duba razmotao platno, usadio križ, namjestio voštenice, knjige i kalež sa tikvicom vina i vode i krušnom hostiom za posvetilište.

Prispjeli bi starci i nemoćni, da se izpoviedaju, nevjeste donosile bešike, da se rodjena djeca krste, i vjerenici se vienčavali i blagoslivali. U hladu granata duba pod vedrim nebom govorila se sveta misa, čitala poslanica i evangjelije, tumačio nauk kršćanski i molilo se za mrtve. Po misi svak odlazio na svoj stan, ali gdje će redovnik, koji stana neima? Neće njega vjernici upustiti, siromašna vrata njemu su otvorena, on s njima odlazi, za njega je uboga sinija svagdje spravna. Prvo razstanka ugovorio bi mjesto, gdje će došaste nedjelje svetu misu govoriti, ter bi zašao oblaziti nemoćnike, koji željahu od njega pokrepe. Tako su franovci prehodali štapom i torbom ne samo po mejaših sadanje Dalmacije, dali čak u Liku i Krbavu, gdje biedni kršćani ne imadjahu drugih svećenika, do samih visovačkih fratara.

I ako u ovom nemilom ratu smrtno su se progonili Turci i kršćani, pošto su ovi od potrebe prisiljeni bili, zalićati se u robiju po svih turskih mjestih, ipak su se franovci znali tako ponašati, kako su kod glavitih Turaka nalazili prijateljstva i zaštite, što im je čudo koristovalo vršenju pastierskih dužnosti. Nahodi se po arkivih samostana dosta prijateljskih dopisa bosanicom i turskih listina ovih vremena, koje im služahu za putne listove i prosto hodanje po turskih mjestih, po kojih čestokrat mogahu mirno obavljati posle. Izmedju njih pomenut ćemo jednu god. 1668. od hlivanjskoga mule, koji kaže: „Dojavili su nam visovački fratri, kako imaju kod sebe carski

ferman, po kom i po prvašnjih običajih dopušteno im je, da mogu misu govoriti svome puku. Došli su tražiti putni list . . za to je potrebito, da svak zna, po zakonu, da rečeni fratri mogu govoriti puku misu i da ih nitko nebi uznemirivao i smetao.

Isto tako Mehmed paša dopušta im god. 1665. da na želju raje kliškoga sandžaka mogu slobodno medju nje doći. „Izadjite slobodno i vršite raji postojeće medju vami zakonske obrede.“ [1]

Ali i ako često ovake dozvole mogahu biti koristne, kod zanešenjaka turskih kadkad ništa ne vriediše. Pomenut ćemo za dokaz slučaj nekoga redovnika, koji i ako bijaše teskerom osiguran, da može hodati i svoje postojeće zakonske obrede vršiti, ipak bijaše zasužnjen, a možda i pogubljen.

U arkivu samost. Šibenika nadjosmo prošnju redovnika na providura gjenerala, u kojoj kažu, kako njihov brat u vršenju župnih dužnosti, kad se htijaše na donjih mlinih prevezti na drugu stranu rieke Krke, da obadje onomašnje kršćane, namjeri se ondje na turske četnike, koji ga vezaše i u sužanjstvo odvedoše. „Naš vriedni brat Fra Pavao ondje kod mlina pade u ruke dušmana na donjem Buku. On je jedan od najsrdčenijih redovnika, obljubljen od puka, jerbo je u ratovih svedjerno pratio krajine, sviet hrabrio, tješio i sa svetotajstvi kriepio. On je u službi prejasne skupnovlade dva Turčina ubio, a sad mu Turci priete, da će ga pogubiti, ako im se na mjesto njega ne pusti njihov odža, koji je zajedno sa vranskim halibegom zatvoren u Brešiji.“ Zaklinju dakle providura, da upogled njihovih zasluga, dostigne njegovo oslobodjenje — „da nemilom smrti nepogine redovnik, koji se je toliko trudio za svetu vjeru i prejasnu skupnovladu 26. rujna 1654.“ [2] Da li je molba uslišana? Dvojimo!

6. Turci se često navraćahu u Primorje; ali progonjeni od ratnih brodova pokle god. 1666. utamaniše vojsku Alipaše Čengića, prodje ih volja na oni se kraj navraćati. Boljim uspjehom prodirahu samo na male čete, s kojima kadkad uloviše što čeljadi i oplieniše siromašne težake. Na tvrde kule neudarahu, jer su se opametili bili, da su svaki put od njih gubitkom odbijeni. [3]

Tih malih četa nije se puk puno bojao, jer su i oni u većem broju oružani dolazili, i često silu silom odbijali. Počeše

---

[1] Izvorna u arkiv. samost. Visovca. — [2] Pomenut nam je, da na početku kandijanskoga rata, starešine franovaca dostigoše od vrhovne crkvene vlasti, da mogu ratovati na Turke i smicati iste u boju bez upasti u crkovne zaveze. U ark. sam Šib. — [3] Lulić Cempendio ibid. 54.

tad i oni u kuće se okupljati i sa otoka po svojih se selih nastanjivati. Videć franovci, da se kraj ratu nemože predvidjati, a niti oni onako nesgodno i tiesno na otocih živjeti, osobito pokle veći dio njihovoga puka bijaše se u Primorje povratio, odlučiše i oni vratiti se na starinu i podložiti vrat nemilomu jarmu, da kao turski podanici živu sužnji divjačkoga biesa i zuluma, komu se i tužni puk bijaše podložio. Poslaše dakle preponiznu molbu na kapiju proseć milostivoga cara, da im dopusti napraviti u vrieme rata oštećene crkve i samostane, da mogu u njih pribivati, kao njegovi pokornici i podanici, i učiti raju zakon božji.

Car im izdade ferman od god. 1667., kojim milostivo dopušta, da budu popravljene crkve ležeće u mjestih Zaostrogu, Lužibabi (Živogoštu) i skeli Makarske, koje su obstajale još od zaposjednuća tih zemalja i u vrieme rata razrušene, ter je potrebito, da se opet poprave i naredjujem, da se tomu nebi nitko protivio, ili na put stao, ili redovnike mučio i progonio.[1]

Isto dozvoljava Halil Husein kadija imotski sa strane onoga šerijatskog suda, na molbu redovnikâ Fra Šimuna, Marka i Antuna.[2]

God. 1668. imotski nadzornik Husein izdade im svjedočbu, da je pregledao popravak pomenutih crkava i da je našao sve po carevoj naredbi, ništa veće i ništa manje.[3]

U Makarskoj popraviše crkvu, manastir i druge sgradice, a medju njima i kulu, koja je sa iztočno-južne strane mogla crkvu i manastir braniti. Za ovu kulu imadjahu kašnje velikih neprilika; bijahu obtuženi u Stambul od Turaka, da su napravili tvrdjavu protiv caru. Morali su se braniti pismenimi svjedočbami kadija, teftedara, nadzura i emina, koji svjedočiše, da je to mala kulica, da se brane od morskih lupeža, dok napokon dostigoše dopust, da ju mogu uzdržavati i da im nitko za to ne dosadjiva.[4]

I ostale sgrade samostana imadjahu naokolo puškarice, ter u prigodi kakve navale mogli su se redovnici braniti.

Na vrh Brača u prebivalištu sv. Martina ostaviše dva svećenika za službu novoustanovljene župe, ostali svi dodjoše u u Makarsku i po redovničku se urediše. Bračko prebivalište ostade odvisno od makarskoga samostana, dok se vremenom i ondje ne uzpostavi pravi manastir.

---

[1] zvorna Z. 1. — [2] Idem Z. 30. — [3] Idem Z. 2. Preveo Mustafa Sefić u Mostaru. — [4] Izvorna u ark. samost. Makarske.

Jednako i na Živogošte povratiše se franovci iz prebivališta na Hvaru, te samostan i crkvu napraviše. Ovaj je samostan bio kao neka tvrdjava, s puškaricami na sve strane, i oni se sgodno mogahu braniti. Urediše svoje župe, koje su imali u Primorju i Hercegovini, i dobiše osobiti ferman, da mogu mirno i prosto pastierske posle obavljati. „. . . Kada je dana carska milost, da fratri vrše slobodno svoje vjerozakonske obrede i da im nitko ne učini ništa na carevoj zemlji, . . . po ovoj carskoj ahtnomi, kada ju pregledate, da fratrim neima nitko ništa reći u mom carstvu. Da budu propovidaoci slobodni na suhu i na moru, gdje godj budu pribivali, da im nitko neima ništa učiniti protiva. Kuće svoje porušene mogu načiniti i svoj hadet provoditi, U njihovih kućah i crkvah, da im nitko neima ništa reći radi danka, da neimaju plaćati krvarine, ovim fratrom da se neima nitko protiviti . . . raja zajedno s fratri može slobodno u crkvu hoditi. U Jedrini na polovici mjeseca zilkade god. 1073=1661. [1]

Svoje prebivalište kod Sućurja održaše blizu do svrhe prošloga vieka; ali budući im već nije trebalo zapustiše ga, još mu se vide gole zidine.

U Zaostrogu na isti način popraviše sgrade i dvie kule tvrde za obranu, koje obskrbiše prahom i olovom. Jedna bijaše od iztoka uz crkvu, a druga do juga na kutu samostana; kašnje i treću načiniše sa zapada. Na Sućurju u prebivalištu ostaviše dva redovnika na službi puku, koji se bijaše nastanio, žitka natekao i kuće pogradio uz samostansku crkvu sv. Ante, koju su načinili kad su s pukom onamo prešli, kako svjedoči uspomena starješine u arkivu samostana Zaostroga bosanicom napisana ovako: „1663. budući gvardijan ja fra Šimun Tvrdković od Zaostroga ogradih s braćom fratrim crkvu sv. Ante na punti od Gubavice, lemozinom manastira Zaostroga, bez nijedne pomoći onih Primoraca, koji stoje na Gubavici, ni od onizih, koji stoje u starom selu, ma nijednoga argata nedadoše muktice, izvan Ivana Delalije, koji mi čini lemozinu za ljubav božju bez ijednoga obliga, kao i ostalih Primoraca Uskoka kojim sam se preporučivao, koji onda četovahu, kad je gradjena rečena crkva. Ovo pismo činim ja fra Šimun ozgor rečeni do moje duše.“

To isto svjedoči nadpis na pročelju iste crkve: Anno dni 1663. 20. Februarii hanc aediculam fecerunt aedificare Fres. Conv. S. M. Zaostrogi ad honorem

[1] Izvornik i prevod u ark samost. Živogošte.

O. D. et B. Antonii Patavini. Ostali puk većim dielom povrati se u Primorje.

Nekoliko obitola iz Zaostroga, pošto u onom selu nebijaše, kô što u ostalih, turskih kula za obranu, zamoliše starješinu ovoga samostana, da im dopusti na samostanskoj zemlji Ratacu, da se namjeste i kuće pograde, da u pogibli mogu pribjeći u samostan, u kom bi mogli biti obranjeni od svake navale. Redovnici dragovoljno dopustiše, ter se na tom mjestu blizu manastira kod mora namjestiše i s vremenom liepe kuće i palače pogradiše, tako da to mjestance, koje će imati do dvadeset kuća izgleda kao liepa mala varošica.

Tim se u Primorju opet sve na staru povratilo. Mletčani su u Makarskoj držali dva broda, ali se je mir uživao, jer Turci bijahu prestali četovati, pošto se je bio glas pronio, da su u Kandiji nadvladali i primirje utanačili; a u nadi zar da će i u Dalmaciji opet starinu preuzeti, i redovnici od njih dostizahu dopuste, dok Turci čekahu posliedice primirja

Samo još imotski samostan stajaše pust i samotan na pustošnom jezeru pod Proložcem. Kako se je veći dio puka s onih strana odselio u vrieme rata k moru, tako sada na dobre ponude begova i spaija povratiše se seljani na stara kućišta i prionuše zemlju raditi, da mogu preživiti i nemilim gospodarom izmet činiti.

7. Potle silnih napora i orijaških hrvanja, do tada u poviesti onih doba ne ubilježenih, potle strašnih potrošaka blaga i ratnih sprava, uz potoke krvi izumrvšega ljudstva, predajom grada Kandije Mletčani bijahu primorani Turcim ostaviti onaj veliki otok i primiti ugovor mira na 6. rujna 1669.

U tom ugovoru za Dalmaciju bijaše utvrdjeno, da Mletčanim ostaje Klis i ono što su prisvojili Ovom izrekom znadoše se Turci poslužiti najvećom štetom i nepravdom za naš narod u ovih mjestih. Pokle, kako vidjesmo, mletački gjenerali s našimi krajinami bijahu potjerali Turke iz svih mjesta izvan Sinja do Cetine i iz Primorja do Neretve, oni su za stalno mislili, da će ta sva mjesta ostati njima, tako da je providur Ant. Barbaro na 3. travnja 1671. proglasom mira naredio onomu puku, koji bijaše prišao u podaničtvo i k moru pribjegao, neka se slobodno vraća na svoja selišta, i naredio gvardijanu visovačkih redovnika, da uzpostavlja župnike i šalje sposobne redovnike na upravu toga puka.[1]

---

[1] Izvorna u ark. samost. Visovca.

Šibenski knez dodje god. 1670. u Skradin, gdje izdade franovcem darovnicu, kojom im daruje Visovac i njegove stare posjede, a u Skradinu kuće i vrtle Durat Bojčića.[1]

Drniški providur Cornaro iste godine dariva istim franovcem džamiju, kulu i vrtle Alil odže sa :0 rali zemlje.[2]

Cesar cieneć, da će i predobiveni Knin ostati u kršćanskima rukama, pravom ugarskoga kralja naimenova za Knin biskupa Ot. Kristofora de Rojas, koji dodje u Šibenik, gdje kad razumi, da su u Kninu Turci, i da ondje neima crkve, niti biskupske palače, niti biskupije, vrati se u Beč i bijaše naimenovan za drugo mjesto.[3]

Ovaj biskup posla iz Šibenika izviešće o toj biskupiji u Rim, u kom kaže: da će u onoj biskupiji još biti do 8000 kršćana upravljanih od visovačkih franovaca, kojim je iste vjernike preporučio. Na žalost svi se ovi prevariše Primjetismo na drugom mjestu čudnovat način, kojim ratovahu mletački gjenerali u Dalmaciji, rek bi da njima nije bilo do toga da održe ona mjesta, koja su osvajali krvlju tužnih podanika, na korist zemlje i naroda, nego jedino da na ovom kraju zabavljaju Turke i igraju se glavom i imetkom nevoljnih kršćana. Drugovačije ne može se pojmiti, zašto onako lahkoumno predobiveni tvrdi Knin zapustiše, zašto Zemunik, Vranu, Nadin, Obrovac, Karin Drniš i druge tvrdjave ne popraviše i neodržaše?! Pod oblikom vjerskoga rata, oni su dražili pobožnu ćut puka do zanešenja i očajanosti prot nevjernicim Turcim, čim bez svoje muke i znatnoga troška osvajahu gradove i razbjiahu vojske hrabrenimi desnicami junačkih krajina. Pod lozinkom širenja svete vjere krstove i izbavljenja puka izpod nemiloga turskog jarma, je li začudno, da su se franovci dali uloviti na tako obamamnu meku? Kad se sjetimo težkih muka i ljutih nevolja, koje pretrpiše oni i s njima puk kršćanski, pod okrutnim zulumčarim, je li se čuditi, što su se oni onako sliepo i odlučno bacili u naručaj kršćanske vlade, koja im je obećavala i sama moguća bila, da ih oslobodi? Kad naprotiv prejasna skupnovlada, da učuva i održi Kandiju i morsku dobit, pokazala je, da bi pregorila bila sve kršćane balkanskog poluotoka turske podanike, da joj bude pošlo za rukom, ko što s franovci u Dalmaciji, da po onamošnjih biskupih budu mogli obći ustanak urediti i kršćane s Turci zavaditi, pak ih onda kao i amo ostaviti, da im se po tursku osvećuju! Tim se je-

---

[1] Idem ibid — [2] Idem ibid. — [3] Vinjalić ibid. po Farlatu.

dino dade razumieti, što i ako Dalmacija opustošena dugim ratovanjem, izseljivanjem i čestimi kužnimi bolesti, mjesto da ju ukriepe i napuče, kako bi se lakše od dušmana branila, providuri bez pristanka potjecahu serdare i krajine na pogibna četovanja, od kojih nebijaše državi koristi, nit njima, jer Turci se osvećivahu trostruko; sela palili i robili, životinju odgonili, sužnje odvodili i mnoge pogubili. U takom življenju divjačilo srdce i duša zatravljivala, zemlja se ne težila, niti zanati ili trgovina obavljala; čemu se je skupnovlada nadala od ovakih podanika? Ovo sve primietismo, da nam manje začudnije budu posliedice nesretnoga mira.

Vidismo s kakvim mukam i krvju bijahu osvojeni gradovi po Kotaru i Bukovici, kako li svi bijahu zapušteni. Narediše gjenerali da budu popaljena sela, i da se narod preseli k moru. Sad kada prispiju povjerenici i po odredbi ugovora odkroje njima ono što posjeduju, što će im pokazati, gdje je njihova stečevina, tko ju uzdržava. Turci su čudo pametniji bili, njima Dalmacija bijaše omilila, njezino liepo podnebje i divne uspomene slave djedova, pa i ako razorena i opustošena, njima je mila bila, oni ju nemogahu pregoriti, ter ovom prigodom uredjenja mejaša, znadoše se mudro i lukavo okoristiti.

Bez buke i bez galame, razdieljeni na male buljuge sadjoše na razvaline starih tvrdjava, koje bijahu bez straža i bez čuvara, i po njih se nastaniše, malo prvo došašća povjerenika. Sa svietom se liepo ponašahu i sladkimi besjedami odpraviše iz Drniša providura. „Eto, govorahu, imadu doć povjerenici, mir je učinjen i naznačeno svakomu svoje, mi nećemo zavade, niti odpora, što bude vaše, mi ćemo vam mirno ostaviti, ali dok se ne odmjeri, mi ćemo čekati, dok vidimo što će biti vaše što li naše. I pošto bijahu svi u nekoj neizviestnosti i očekivanju, pustiše ih na miru. dokle se odredi svakomu svoje. Medju tobezi i bogati spaije, koji su imali velike posjede u Dalmaciji bijahu odpravili u Stambul krvave tužbe na krajine, da su im baštine satrli i neposredno prigrabili, ter mole cara, da brani svoje podanike. Car naredi bosanskomu paši, da i on podje s povjerenstvom u Dalmaciju, i do potrebe oružjem brani ono, što je tursko. Kad dodjoše odredjeni povjerenici i mjerači, stadoše da razgledaju odredbe ugovora: „U Dalmaciji ostaje Mletčanom Klis i ono što posjeduju. To je jasno, reče turski povjerenik, o Klisu govora neima, a od ostaloga, gdje vam je što posjedujete? Zalud kazivanje, da su tvrdjave bile osvojene i razorene. Turčin odgovara, to su prolazni slučaji,

vaši su do Varcara dolazili, a naši do Zadra i Šibenika, ali o tom se ne sbori. Gdje je što sad posjedujete? Turčin nehtijaše stope ustupiti, a Mletčani bojeć se onako iznemoženi, da bi se rad toga mogao opet rat zametnuti, poručiše svojim, da negledaju potanko, da popuste, i oni toliko popustiše, da izvan samoga Klisa ostane Turcim sve, kao što bijaše prvo rata, ne samo, dali s velikom mukom jedva ih umoliše, da ostave Vrpoljac, koji nikad njihov bio nije; ali nethjedoše ostaviti Danilo i Zagoru. Tako si Turci mjesto Klisa naknadiše gubitak s drugim zemljištem u Dalmaciji.[1]

Eto kako dospiše junačtva serdara i krajina, eto posliedice krvavih truda franovaca, da narod izbave turskoga sužanjstva, eto ploda obećanja mletačke skupnovlade i njezinih gjenerala!

Franovci i njihov puk njegda turski kmetovi i raja, opet padoše pod kopito njihovih paripa! Oni franovci, koji ovaj isti puk digoše na Turke i predvodiše na bitke, na razbojišta i osvojenja tvrdih gradova, koji i sami okaljaše ruke turskom krvlju, opet ostadoše turski robovi, da im oni po tursku sude za njihovo odmetničtvo i ostale tuske raje! Nebijaše li to grozan i užasan slučaj, nad kojim se mora s uzvišenim pjesnikom zavapiti: E s e n o n p i a n g i, d i c h e p i a n g e r s u o l i!!! — Makarsko primorje, gdje Turci ne imahu kula niti tvrdih gradova, koji za sve vrieme vojevanja bijahu progonjeni od puka i ratnoga brodovlja, da se ni za sami dan u njem ne zaustaviše, i ono pade pod Turke! Jedan otačbenik s ovog nenadanog dogodjaja ovako nariče: „Užasno za Makarsku i sve Primorje osvanu jutro 24. studenoga 1671. puno straha, suza i žalosti, ovaj je dan zabilježen krvavim crnilom u sgodopisih života onoga puka. Potla nego bijaše potaknut na prevrat, potla nego ga oskrbi prahom, olovom i oružjem, potla nego ga prisili na bitke i i zadirkivanja po turskih pokrajinah, skupnovlada povraća Makarsku i njezino primorje sultanu! Tko bi ikad mogao promisliti strah i bojazan s očajanom sdvojnošću, kojom bijaše nesretno pučanstvo obavito onoga časa, kad saču strašnu odredbu? Ipak morade prikloniti se udesu i vrat podvrći težkom jarmu okrutnog divjaka.

„Ali onaj Bog, koji je otac milosrdja, koji u dubini svoje neizmjerne mudrosti ravna svietom, nije sa svim zapustio ožalošćeni puk, nego mu je poslao angjela, koji je sa svojim

---

[1] Ot. Vinjalić ibid.

izgledom, ljubavju i pobožnosću oblakšavao tegoću toga jarma. Taj angjeo bijaše prepoštovani otac Marijan Lišnić franovac, makarski biskup. On se je otčinski brinuo za puk svoje biskupije i toliko ga ljubio, da rad same te ljubavi, nikad ga ostavio nije, nego je nastanjen kod svoje braće sreću i nesreću svoju družio s onom svojih ovčica.

„Ovaj predobri pastier nije bio bez turskog progonstva, on je pokazao duh srčenosti i smionstva, kao i postojanosti, da podnese sužanjstvo i smrt za obranu vjere, koju je propoviedao.“[1]

U ovoj nesretnoj sgodi, jedan dio pučanstva prilagodi se gvozdenomu udesu, jer drugovačije nije imao načina da žive, izvan da se živi u zemlju zakopaju. Nemogahu već kao skitanci po gorah i pustarah prehodati, već se nije moglo četovati, a skupnovlada iztrošena i iznemožena dugim ratom uzteže im ono nevoljne robe, što im je do tada davala; i gradski providuri svjetovahu svekolike, da se priklone okolnosti, da se povrate na stara kućišta i budu pokorne sluge starih gospodara. Ali jer bijaše dobar broj, koji se nehtjedoše tomu prikloniti i pod Turke povratiti, smilova im se tim što dozvoli, da budu prevezeni u Istriju; i ovi se nastaniše okolo Pole i drugih kugom opustošenih mjesta; odkle se opet jedan dio povrati, kad je bečki rat buknuo. To bijahu posljedice ratovanja i slavodobića kandijanskoga rata u Dalmaciji![2]

---

[1] Lulić Comp. Stor. 55. 56. — [2] Ot. Vinjalić Comp. ibid. Rp.

Poglavje osmo.

1672.—1699.

1. Povratak puka i franovaca Imote i Visovca pod tursku vlast. 2. Biskup Fra Marijan Lišnić i župnikovanje. 3. Raspra o mejaših izmedju visovačkoga i ramskoga manastira. Velika obsežnost župa. 4. Bečki rat, pokret u Kotarih. 5. Sudjelovanje franovaca, bjeg s Proložca. Osvojenje Zadvarja Sinja i Hercegnovoga. 6. Ramski franovci prelaze u Cetinu. 7 Osvojenje Knina, fratar Resica, utemeljenje pribivališta. 8. Osvojenje Vrhgorca i Čitluka u Neretvi 9. Književni rad ovoga vieka.

1. Poslie kandijanskoga mira i opredieljenih granica, narod je ako i bolnom dušom pristao uz kuku i motiku i obradjivao baštine Turaka gospodara; ali ovoga puta Turci bijahu nešto bolji i s rajom snosljiviji; jer veći dio bijaše ostao u Bosni, a povratili se jedino bezi i bogatiji spahije, kojim bilo samo do toga, da im raja što bolje radi i proizvode uzmnožava; po čem su i kmeti često bolje i mirnije živili, nego što bijahu prvo rata. Franovci se takodjer povratili i po starih župah nastanili, da vidaju duboke rane dugog ratovanja; ali vidivši da od Kotara do Mostara nebijaše nigdi samostanâ, tih ognjišta vjere i prosvjete, a kršćani obkoljeni sa svih strana od muhamedanstva i razkolničtva, ne obziruć se na prvašnje muke i zulume, odrediše da će se povratiti i nastaniti posred svoga puka, da s njim diele sreću i nesreću, i da ga vjerna občuvaju Bogu i svome rodu.

Iz makarskoga samostana odciepi se jedan dio braće i naveze na pustoš proložkoga jezera, gdje uz pripomoć puka popraviše stari imotski manastir i u njem se nastaniše, preuzev redovitu duhovnu službu kršćana one krajine.[1] Kako i s onoga kraja dosta svieta bijaše uskočilo u Primorje i na

---

[1]) Ovako povieda državni arhivar, dočim starija kronika ot. Dubočanina kaže, da je god. 1664. imenovan za gvardiana Imote ot. Filip Runović, pošto se tad bijahu imotski fratri iz Makarske vratili na Proložac. (U ark. samost. Sibenika.)

otoke, sad i njih pozivahu Turci, da se povrate na svoja selišta, da na miru živu i posle obavljaju, jer su car i Turci sve zaboravili i oprostili, ter se neće niti spominjati što je prvo bilo. I franovci bijahu pozvani od age zapoviednika, da se slobodno na svoje mjesto povrate, „da slobodno Boga mole po starom običaju svog zakona i uče raju da se Bogu moli i vjerno služi svoje gospodare"; tako od mora do Zavelima sve se povratilo i uredilo po staru.

Visovački redovnici i kroz vrieme rata bijahu u prijateljskih odnošajih sa nekojimi bezi i otmenijimi Turci, kako to svjedoči neki broj dopisa bosanicom od njih fratrim pisanih, a osobito od bega Ljubunčića otcu Miji Bogetiću, koji je kumovao begovu sinčiću. Iz jednoga prepisujemo: „Našemu ufanome prijatelju Fra Miji Bogetiću i ostalim fratrom od mene bega Ljubunčića vele drago pozdravljenje ... i mali kumić i svi ostali vele drago pozdravljenje i pisac naš brat i vaš prijatelj, vašu milost i ostalu družbu pozdravlja i veseli Bog vašu milost vazda i povisi." Prijateljstvom i zaštitom ovih velikaša redovnici dostigoše od različitih upravitelja pa i od istoga vezira bosanskoga Mehmeda dopust, da se mogu u Visovac povratiti, još godine 1665., a god. 1668. krčki mula pozivlje ih, da se s rajom povrate na stara selišta; napokon god. 1669 kninski miriliva obznanjiva ih, da je car sve pomilovao, ter da je i njima prosto u svoj se manastir povratiti [1]) Ali franovci su dobro znali kakove su bile jabuke tih ponuda; oni nisu mogli puno računati na njihovu vriednost, a želeć se nastaniti u starom svetištu god. 1674. zamoliše sarajevskog trgovca Filipa Brnjakovića i poslaše u Stambul, da im od cara dobije ferman, da bi se slobodno mogli povratiti i na Visovcu nastaniti. U tu svrhu dadoše mu preporučna pisma vidjenijih Turaka, koji su molili cara za tu milost. Brnjaković bijaše ugledan i vidjen čovjek, poznavaše dobro turski jezik i bijaše u prijateljskih odnošajih s kapidžijami, koji su iz Carigrada u Sarajevo dolazili. Te iste godine na sboru u Fojnici bi odabran za gvardijana visovačkih fratara u Šibeniku Ot. Luka Bogić; on se u Visokom sporazumi s Brnjakovićem i ondje čekaše uspjeh njegovog poslanstva. Brnjaković kroz tri mjeseca brižnoga nastojanja dostiže dotični ferman, koji se u izvorniku nalazi u Visovcu sa zelenom svilom podstavljen, bojadisanimi i pozlaćenimi slovi. Donese ga u Visoko gvardijanu, i poprati dugim pismom redovnicim u Šibenik.

---

[1]) Izvorne u ark. Visevcu prevedene od G. Jazvića.

U ovom listu on na dugo nabraja muke i nesgode prepaćene, dokle dostiže željenu milost. „Evo sam se (piše bosanicom) srećom povratio u otačbinu i od čestitoga cara dostigao prošenu milost, da nam je Visovac vraćen i sve kako je bilo prvo rata. Vidio sam vašega gvardiana i izkazao mu veliku muku, strah i zlo, što sam pretrpio i potrošio 535 groša. To nije vele potrošeno, jer nisu ove oprave izašle za dinare, nego za golemu službu, što sam činio prijateljem, koji su vezira i teftedara velikoga molili; jer da bude za dinare bilo, nebi moglo nikada biti, da bude 50 hiljada groša dato, jer Turci nedadu sada nikakva emra u sadanje doba, da se klinac zabije u crkvu, a kamo li dati crkvu, baštine masline i svekoliko fratrom . . . Ovo je milost osobita gospodina Boga . . . oprave, berate i emre, Teftersuret prikazao sam Alil efendiji i učinio pripis, da matica svakud ne hoda[1]) . . . . .“ Isti Brnjaković posla im prevod fermana napisan bosanicom i glasi, „Prošloga vremena ratnoga s nevjernicim Mletčanim, kršćani krčkoga sandžaka u skradinskoj nahiji nahodeći se manastir visovačkih fratara na rieci Krki, koji fratri nemoguć pribivati u rečenom manastiru, pobjegoše pod mletačku vlast, a posjede i imanja rečenoga manastira: Kobiljača, Kuželj i masline jesu zapale u miriju prodane Ahmetu Durmišu i Masliji; otok, kuće i bašće rečenoga manastira, date su i prodane u miriju Aliji, kojim je dopušteno, da su gospodari svega, što su po opravah i miriji uzeli. — Iza toga, kada se je mir rečenim Mletčanim dao, bi odredjeno veziru Mehmet paši, da razdili mejaše na krajini, u komu razdieljenju bi odiljeno na carevu stranu sandžak krčki i kliški, i u isto doba i raja koja bijaše pobigla, dodje na stara prebivališta, takodjer i fratri visovačkoga manastira povratiše se, radi česa raja, koja pribiva u sandžacim Krke i Klisa, prosi i moli, da bi se rečenomu manastiru dala vira i sloboda bujruntijom, da bude kako je bilo prvo rata njezinim fratrom, da im se povrate gori rečena imanja, bašće, otok, kuće i baštine i sve, što je pripadalo rečenomu manastiru Radi toga uzroka imenovani vezir darovao je fratrom kršćanskoga zakona slobodnu i vjernu bujruntiju od Kuželja, Kobiljače i maslina, što bijaše prodano Ahmetu Masliji, Durmišu i Aliji; sve temesudje i pisma da imadu dat rečenim fratrom, kako su prije rata posjede i kuće držali, to jest: masline, kuće i bašće sve što je bilo pod njihovim vlastništvom, kako je do sada bilo, ima se opet na

[1] Izv rna u ark. samost. Visovca.

isti posjed staviti po hadetu medju gospodom velikom i teftedaru od hazne bosanske naime Mehmed, da mu se razum uzmnoži, dao je sičilanu i fermanu teskeru divan temesudj, da svako godište u zemaljsku haznu bosansku imaju pridavati i plaćati porezne račune, to je tako po tefteru, da se ima ovo upisat i zabiližiti kait u tefter baš muasebe.

„Za to zapovidam, da od god. 1084. od 13. miseca zilijačeta na tefteru bosanskoga poreza ima se zapisat ovi bilig i berat slovni, da sam im dao i darovao i kojim zapovidam, da ozgor rečeni fratri latinskoga zakona drže ozgor imenovanu Kobiljaču, Kuželj i masline, otok, kuće i bašće i svekoliko kako je bilo od starine. da drže tako i u napredak, da je temeljito po njihovoj oblasti i zaptu i vlastničtvu od starine što su u njihovima rukama, a vlastništvo Ahmeta Durmiša, Muslija i Alija da se naknadi iz hazne bosanske običajnim muketom svake godine, u to da se nitko neima uplićati. Tako da znaté i svak ovomu carskomu beratu i biljegu imade virovati podpuno i poklonit se Dato na zimništvu u Babadagu Mehmed sin Ibraimov.[1]

Na proljeće g. 1675. gvardijan Bogić s ot. Mijom Aminom dieli se iz Šibenika, sobom ponesoše kalež i nešto crkvene odjeće; njim se pridruži još koji redovnik i potle 28 godina otvoriše crkvu i započeše službu božju. Okolni narod, rad velikoga poštovanja staroga svetišta, pomože milodari i milostinjami, kao i bezplatnom radnjom, ter kroz kratko vrieme stari Visovac opet prosinu novom slavom.

Drugi dio otaca ostade u novom manastiru u Šibeniku, gdje ostade ostalo crkovno ruho i posudje sa svetimi slikami i svim, što bijahu iz Visovca donieli. Do godine zamieni ot. Bogića gvardijan ot. Marko Vicić iz Dobretića, koji nabavi novu gospinu sliku, crkveno posudje i svečane odjeće. U staroj matici računa tog vremena štije se, kako redovnici digoše u zajam veliku svotu novca od gosp. Melkiora Cartellinia u Šibeniku, od trgovca Opakića u Drnišu i od Don Ivana Pekoevića, s kojom mogoše potrebita pribaviti i popraviti, što je u crkvi i samostanu trebovalo.

2. Kako u prošastom ratu tvrdjave u Dalmaciji bijahu razrušene, i Turci se većim dielom obitola u Bosnu preselili, tako su i potle mira onamo većinom ostali, ko što prvo poviedismo. Oni koji imadoše u Dalmaciji posjeda, davahu ih na kmete i u najam ne samo težacim turskim podanicim, dali i

[1] Prepisano doslovce kako je u starom prevodu bosanicom.

onim u mletačkom podaničtvu. koji na njihovoj strani neimadjahu dobrih polja da rade. niti gora i planina da uzdrže životinju, to sve bijaše zapalo Turke. Knezovi i pučki poglavice s njima ugovarahu pogodbe i uvjete, za koje su oni jamčili, svaki za svoje seljane, i oni pobirali dohodke i poreze, pak na opredieljeno vrieme gospodarom pošteno podmirivali. običajno o Jurjevdanu. Tako mogahu ljeti izgoniti malo i životinju na pašu u turske planine i polja obradjivati u turskih mejaših.

Turci u malom broju, i to samo bogatiji, i na ovom istočnom kraju bijahu čudo bolji i pogodniji, nego što bijahu prvo i u vrieme prošastoga rata, ali jednako narod nije mogao zaboraviti nepravednu diobu mejaša i gubitak tolikih sretnih vojevanja i slavodobića. Što iz osvete, a što iz zle navade, pošto se nekoji bijahu omrsili plienom turskih odžaka, a ne privikli kuki i motiki, oni se često prokradjivahu i pod imenom hajduka zalićahu na turska sela; i ako je to od skupnovlade bilo zabranjeno pod mrtvu glavu. i ako župnici karahu prietnjom vremenitih i vječnih muka, ta se rana izliečiti nije dala. To potače apostolsku brigu biskupa fra Marijana Lišnića rodom iz Župe imotske krajine, koji god 1664. bijaše naimenovan nasliednikom makarskoga biskupa fra Petra Kačića. Posvećen bi u Rimu, koliko za onu biskupiju, toliko i za sva ostala mjesta u turskom podaničtvu na ovom kraju, koja neimadjahu vlastitoga biskupa.[1] Biskup Marijan bijaše vrlo učen bogoslovac i brižan pastier duša, spravan i život pregoriti za svoje stado. On je neizrečenim trudom bez prestanka po selih hodao i rieč božju propoviedao, najvećom žarkošću duše, nastojeć da odvrati svoje stado od svakoga grieha, a osobito od deračina i hajdučenja, tako pogibnih duši i tielu On je kazao i prietio, molio i svjetovao čim je i preveliko duhovno dobro dostizao.

Njegova briga u vršenju pastierskih dužnosti i danas se zrcali na starih maticah župa; osobito u Primorju, kako svjedoče vlastoručna njegova bosanicom pisana pisma, naredbe i sve što je spadalo na dobru upravu župâ i spasenje duša. Turci su većekrat sa zadovoljstvom slušali njegove propoviedi, ali kad jednom htjede apostolskom prostošću, da iztakne kreposti i čistoću kršćanske ćudorednosti, naprama razkalašenosti turskog alkorana, Turci se tako sklonuše, da ga potle svakih udaraca jedva živa ostaviše, a i to samo na suze i molbe kršćana, ter ga onako izprebijana u tamnicu zatvoriše, u kojoj bi skapao bio, da nebudu

[1] Izvorna povelja pape Klementa X. u ark. samost. Mak.

braća redovnici po puku veliku svotu novca sakupili i podmitili otmenije Turke i tim svoga otca iz njihovih šapa izbavili.[1]

Nahodi se u arkivu pisana uspomena, kako makarski franovci izbaviše biskupa Lišnića iz turske tamnice, sakupivši 28.000 akčeta, od prilike fl 1.300 „i tada fra Pilip pokupi lemozinu po Kotaru, Bukovici i Podgorju do Velebita."

Slomljen napokon od truda, patnja i podnešenih muka, umri u Makarskoj na 3. ožujka 1686. u 73. godini života, i bi pokopan od redovnika u crkvi samostana, blizu predjašnika biskupa Fra. Petra Kačića. Sveta je uspomena ostala u narodu o ovom dobrom pastieru, koju predava održa do naših doba i mnogi tvrde, da su dostizali milosti od Boga po njegovom utočištu, moleć na njegovom grobu. --

3. Na zapadnom kraju brižno su Franovci uredjivali župe i duhovnu službu kod puka; jer kako spomenusmo, tada nisu bili preveć od Turaka uznemirivani, niti smetani u vršenjn pastierskih dužnosti Izvan starih carskih povelja i fermana, izvan novodobivenih dopusta i povlastica, njima je veće valjalo njihovo mudro i triezno ponašanje s Turci; tako oni dostigavahu puno veće, nego što ih je sultanova milost obdarivala; jer vidjesmo prvo, da isti fermani i ma kakve pismene povlastice nisu čestokrat vriednosti imali kod pretjeranih zanešenjaka izlamskih; dok posredovanjem prijatelja i liepim ponašanjem, mogahu svoje posle obavljati, bolje od drugih dostojanstvenika štićenih od visokopoloženih pokrovitelja. O tom nam Farlat liep dokaz za ovo vrieme povieda. „God. 1672. ninski biskup De Grapi posredovanjem mletačkoga poklisara u Carigradu bijaše dostigao od cara ferman, da može obaći kršćane svoje biskupije, što bijahu pod turskom vlasti u Lici; ali niti carski ferman, niti novci nemogoše Turke skloniti da mu to dopusie;[2] dočim u to isto doba nalazimo, kao i za prvašnje, prostoputnih listova visovačkim franovcem za onaj isti kraj. — Da nepominjemo turske putne listove. prepisat ćemo jedan bosanicom napisan, koji glasi: „U ime Boga. Pisah ja kapitan udbinski po imenu Alibeg zapoviednik lički i krbavski. Visovačkim fratrom, kojim narede njihove starešine, da im je prosto poći po Liki i Krbavi po svoje ljude, po svom zakonu, tako se postavljamo, da im neće nitko na put doći s turske strane od naše kapetanije, da im je s mirom doći i poći bez nikakva zla čina i zuluma i da ste mi zdravo."[3]

---

[1] Ot Lulić Comp. ibid. Vinjalić Rp. — [2] Illyr. Sacr. IV. 231. — Izvorna u arkiv. samost. Visovca.

Tako si znadjahu franovci dostizavati milosti, kako vidismo izvan što liepim ponašanjem, još i mitom i velikimi darovi, koje su Turcim davali, i ako su sami u najtiešnjem ubožtvu živjeli, samo da nevoljnome puku ne uzmanjka još ta jedina duhovna utjeha Franovci su često Turke gostili, pak su i oni veće krat na njihova veselja i gostbe pozivani, na koje, ako nebi dolazili, valjalo je odazvati se milom za drago, i odgovoriti prijateljskome pozivu, volom, ovnom i kokošima, kô što se često bilježi na staroj matici tefter u Visovcu. Za primjer navodimo jedan takav poziv: „Fratrom na Krci. Šaljem ovo pismo momu prijatelju gvardianu i ostalim fratrom na ruke pozdravljajuć sve ka prijatelje i susjede. Imam namjeru i odluku sinetiti moga sina, ako Bog da tekućega mjeseca zilkade, petnajstoga dana, u koji dan pada sretni dan i čestiti četvrtak. Naša je želja i molba, da zajedno sa svimi mojimi prijatelji i susjedi nadjete se i vi na mom veselju. S tih strana pozvao sam sve prijatelje u naš skup, s toga umoljavate se i vi, da zajedno s njima dodjete. Pozdravljam vas Abdulah čehaja mirilane krčkoga.“ (Br. 21.)[1] Sličnih se nalazi za pirovanje i druga veselja; ali težko da bi franovci drugčije se odzivali nego šiljanjem darova, kako prije pomenusmo.

Za sve vrste zuluma, daća, mita, poreza i ucienâ, nastalo bi pitanje: odkud franovci, onako ubogi mogahu nastvarati tolike svote? Srećom i za taj upit ostavi nam odgovor već pomenuti pohoditelj o. Pavao iz Rovinja god. 1640. On u svom izviešću, kako potanko opisa bogaštinu samostanskih crkava u dragocienih odjećah, u srebrnih križih, kadionicih i kaležih, tako ne izostavi pomenuti i opisati veliko ubožtvo samostana. U Visovcu na priliku kaže, da neimahu nikakve prteži, ma niti pristojnih kreveta po sobah, što potvrdjuju sudbeni spisi, koji svjedoče, da bolestne i ranjene nadjoše ležeće na ćilimih i prostiračih po zemlji. Za gostbe Turaka isti pohoditelj kaže, da su kršćani sve donosili, samo da im Turci ne dolaze u kuće. Tako i velike uciene sakupljahu po puku ne samo u okolici, ne samo širom ciele pokrajine, dali i po Hrvatskoj, Ungariji i Italiji. Za uzdržanje redovnika hotio se je i mali nekakav trošak, pošto se vidi po maticah računa, da su riedko mesa za sebe kupovali, a često da Turke darivaju, uzimali vole i ovnove. Za kavu i cukor nije se onda znalo, a ma i toga dosta

---

[1] Izvorna u ark samost. Visov.

se kupovalo za same darove Hrana običajna bijaše ostupani ječam, grah i bob, vrtli su davali dosta zelja, a ribe bijaše svagdje izobila. Za službu nisu trošili, jer su i sami radili i pobožni kršćani za bogoljubstvo mukte služili. Isto tako za obradjivanje zemalja do zadnjih vremena sviet je za samu hranu bez plaće radio, i tako svi proizvodi, milodari i milostinje, sve se trošilo, da zavale nenasitne žvale turske grabežljivosti.

3. Kako je u dalmatinskih predielih potle rata zavladalo mirno doba, tako su bezi na svoja pustošna imanja pozivali oda svud težaka, a budući onda Hercegovina dosta bila napučena, mnogo se kmeta odazva, koji odonud pridjoše na plodne begluke u Cetinu, gdje od Drugovića do Zadvarja naseliše različita mjesta[1], i po običaju onoga vremena, oni kršćani koji su prelazili sa župa iz područja kog manastira, tako su oni manastiri održavali župna prava nad svojimi seljani, pa budući ovi novi naseljenici bili iz starih župa Makarske i svetoga križa, tako su ova dva manastira zasnovala nove župe u Cetini. Za isti uzrok seljani iz Rame i Duvna dodjoše u većem broju, i oni se namjestiše u Cetini, a jedan dio u Ogorju i Zagori, gdje bijaše stara visovačka župa Zmijino. Te seljane po običaju posjećahu redovnici onih samostana; jer još župe nebijahu zakonito zaokružene, nebijaše župnih crkava, a težko, da je gdje bila stalna kuća župnička, nego oni, kako pomenusmo, prehodahu od mjesta do mjesta kao poslanici i po mogućstvu obav-

[1] Često krat spomenusmo doselenja velikoga broja puka iz Bosne i Hercegovine u Dalmaciju, koji je bježao k moru i na otoke izpred turskih navalâ, pak opet povratak prebjega na svoju otčevinu. Neki su ovo izselenje starosjedioca naznačili, kao da su hrvatski stanovnici ostavili gorsku Dalmaciju, te kašnje bila napučena od srbskoga naroda iz Bosne i Hercegovine. Kad bi se to dalo uztvrditi valjalo bi najprvo dokazati, da su se svi starenici izselili iz gorske Dalmacije, pa da se nisu već nikad povratili. b) da puk katolički doveden iz Bosne i Hercegovine nije bio hrvatski nego srbski. Najpretjeraniji Srbin toga nebi dokazao, jer još nitko nije uztvrdio, da puk onih pokrajina pripada izključivo srbskom narodu.

Mi ćemo iztaknuti još jednu okolnost. Turci u svih svojih vojevanjih, kud su prolazili, onud su plienili i puk u sužnje vodili. Iz Dalmacije i Hrvatske njihove čete i vojske stotine puta vodile su onamo na hiljade sužanja i namješćali po svojih zemljah. Ako se sad onaj isti puk vraća na svoju otčevinu, zar je tim u Bosni promienio svoju narodnost i od Hrvata postao Srbinom? Da se osvjedočimo ob ovoj istini, zavirimo u dvie knjige B. Lopašića spomenici hrvatske krajine Zagreb 1884. 5. — gdje se po neoprevrgljivih ispravah dokazuju nebrojena jata sužanja prevedenih iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, pa to nam potvrdjuju svi naši i strani sgodopisci.

ljahu župnu službu. To nam najbolje dokaziva matica stare župe Zmijina, koju je sobom nosao župnik ot Bono Biloglav i bosanicom u nju zapisivao, gdje bi koju župnu službu obavio. God. 1679. upisa nekoliko djece krštene u Zmijinu, po selih Zolovu, Vrbi, Bidniću, Potravnici, Milešini, Brštanovu i Šatriću. God. 1686. krsti u Skradinu i na Velimu u Kotaru. God. 1693. u šibenskom Docu, pak na Perušiću, napokon god. 1704. u Kninu, gdje u župnom uredu ostade ova matica

Budući dakle u ovu župu Zmijino prešlo dosta seljana iz Rame, redovnici samostana sv. Petra počeše kod ovih naseljenika obavljati župnu službu, po čem se rodio nered, da se je nalazila župa u župi, jer staroselce služio župnik iz Visovca, po starom običaju, a naseljenike fratar iz Rame. Pokle se opet Visovac uzpostavio, njegovi redovnici prosvjedovaše na redovnički sbor proti uplićanju Ramjana u njihove mejaše. Sbor izdavaše odluke i naredbe, ali se iste nedadoše ovršiti. Pritužbe sliedile i državno starješinstvo posla povjerenika na mjesto, da razvidi i izviesti, da se konačno razpra rieši.

Izvješće ovoga povjerenika bosanicom napisano dohranjeno nam je u izvorniku u arkivu Visovca; priložit ćemo ga, da se vidi silni obseg zemljišta, na kom su visovački franovci župnu službu obavljali:

„1677 In nomine Xpi amen. Na 29 Augusta — Neka se zna kako no po naredbi m. p. o. ministra, da izvidim od kršćana megju od manastira visovačkoga blažene gospe; skupih krstjane kod crkve sv Ivana u nedilju na usikovanje istoga, metnuvši na dušu starcem i zakleh ih, da mi pravo kažu kuda je megja bila od starine, a oni svi skupljeni obraše jednoga čovika stara i dobre duše neka kaže, a oni svi slušaju, bilo je držim za isto veće od pedeset ljudi, i kaza da počima: od Skradina po Trtru na Vrhpoljac, na Mravnicu, na Podnižje, na Murvicu, na Vratkoviče, na Labin, na Popoviće, na Bristivicu, na Radošić, na Vučivicu, na Prugovo, na Prisičnicu, na Dicmu, na Sičane, na Bitelić, na Košuticu, po vrh Gnjata, na Kara orman, na Šatornu, pokraj Crne gore do Srba . . .“ To bijahu mejaši od jugo-istoka i sjevera, a znamo da zapadni bijahu od Srba preko Krbave i Like na Velebit, do mora; sa svom Bukovicom i Kotarom od Nina do Skradina. Što bi geografično danas zauzimalo svukoliku Zagoru od Krke do Klisa, gornju Cetinu, Vrbu s Ogorjem i Potranjem, Kninsko i Petrovo polje, Miljevce, Prominu i Kosovo; svu Bukovicu i Kotar, Liku i Krbavu. Na svem tom silnom zemljištu nebijaše nego sedam

označenih župa i to: Zmijina, Petrova polja, Bukovice, Kožulova polja, Zemunika, Nadina i Velima, po čem se vidi, da sam kotarski prediel od Zemunika do Velima bijaše znatno napučen, jer ondje bijahu četiri žape, a na svem ostalom samo tri.[1]

Koliki bijaše obseg ovih, kaže izviešće pomenutoga povjerenika ot. Jure Škontrića, koje opisiva Petropoljsku ovako:

„Od Promine do Rotne gromile, na Lulić gradinu, na lokvu Krušnicu, pak na lokvu Sitnicu i na stup kameniti priko Cetine i Knina do Grahova.“ To jest izvan Petrova polja do Vrbe, sva donja Zagora do Visoke, i gornja Cetina do Bitelića, Grahovo, Kninsko i Petrovo polje.

Župa Zmijino zauzimaše svu gornju Zagoru do Sutine, Dicmo, Muć, Ogorje i Potronje do Bitelića; ali ove prostorije bijahu posve slabo napučene, dokle kroz vrieme bečkoga rata franovci prevedoše iz Bosne i Hercegovine dosta svieta i te pustare napučiše, kako ćemo dalje vidjeti. O slabo napučenih predielih po gorskoj Dalmaciji, imamo najbolji dokaz u prošnji Benka Rotonda trogirskoga arcidjakona god. 1579 nadvojvodi Karlu, da primi pod svoju zaštitu puk svega Zagorja, — koji će mu plaćat porez, samo da ga čuva od senjskih uskoka.[2] Svega puka u 14 sela nije tada bilo nego 127 obitola, gdje danas ima 12 župâ i 14000 duša.

Kako na ovom, tako bijaše i na onom kraju preko Cetine; da druge župe ne pominjemo, kazat ćemo, da stara gorska župa Vrhdovo iznad Biokova do polja imotskoga, i od Zagvozda do Rastoka, ne imadjaše nego 90 obitola.[3] Pomenuta dakle razpra izmedju Visovca i Rame nemogaše se tako lako riešiti, jer ciele naselbine sastavljahu nova sela, koja se lasno nebi niti podložila drugomu župniku, nego onomu, koji bi se običajno tamo dovodio i namješćao; razpra se je razvlačila dokle ramski franovci pridjoše u Cetinu i dovedoše čudo svieta kojim napučiše Cetinu i gornju Zagoru i zavedoše nove župe, a Visovcu ostade samo Petrovo polje, Vrlika i donja Zagora s ostalim zemljištem sjevera i zapada.

Pomenusmo dalje, da se je za vrieme rata i četovanja veći broj turskih obitola povukao u Bosnu, ali ih je i tako dosta ostalo, i kašnje nadošlo, da su opet mogli usilno turkovati i kršćane progoniti. Matice samostanskih računa dokazuju, kako

---

[1] Po župnih zapisnicih u arkivu Visovca. — [2] Lopašić Spomenici krvatske krajine I 82, 83, 84. — [3] Dnevnik ot. N. Gojka u samostanu Makarske

su novčane uciene isto izgonjene kao i prvašnje, pa naravno da i za sve ostalo sinovi se vladali, kao i njihovi otci.

Za dokaz mogli bismo posvjedočiti izvornimi turskimi primnicami nahodećim se u arkivih samostana Visovca i Primorja; ali da s njima preveć ne raztežemo, priložiti ćemo nekoje izvadke iz matice tefer u Visovcu god. 1676. „Dniškom dizdaru aspra 636.; kadiji za pregled zemlje asp. 1.5(0; velikom kadiji u Livnu asp. 600; za udžet Ćati s Nečvena asp. 540; za izbavljenje fra Pilipa iz robstva asp. 290; za mito Kositeroviću asp. 9(0; istomu da reče dobru rič asp. 500; skradinskom kadiji za čast asp. 200. Tako slično i za druge različne uzroke. U makarskom arkivu izvan sličnih globa nalazi se uspomena, kako: „God 1678. dodjoše pobirači i zaiskaše groša 16 00, čemu buduć se puk opro, svezaše gvardijana ot. Šimuna Ribarevića i dvanaest pučkih poglavica i htjedoše ih u Bosnu odvesti, ali kad to vidiše, sakupiše po puku traženu svotu i predaše, a oni pustiše sužnje i odoše kajeli i veseli."[1] —

4. Bijaše na izmaku utanačeno vrieme primirja izmedju cesara i turskog cara, ter god. 1672. posla cesar Leopold svog poslanika Capraru, da u Stambulu produlji vašvarski mir.

Turski car posve hladno primi poklisara i poče mu prigovarati, da cesar nije uvieta izpunio i njegove mu gradove po Ungariji povratio, ter da bez toga nemože biti mira, a izvan toga, ako će mir, neka se cesar obveže caru davati godišnji danjak od 500 000 for.

Grof Tököli, koji se je bio davno odvrgao u Turke, bez prestanka je cara nagovarao, da preuzme pomenute gradove, i zbilja Turci pored svega primirja već su nekoje bili prisvojili.

Videć poklisar careve odluke i da već neima nade, da bi ikako uspio u poslanstvu, pisa cesaru, da drugo ne preostaje, već da kupi vojsku i mačem brani državu i svekoliko kršćanstvo.

Leopold namah potraži pomoć od njemačkih država i po nastojanjn pape Inocenta XI. utvrdi savez sa Jankom Sobieskim poljačkim kraljem. Papa je uznastojao bio, da u ovaj savez sdruži sve kršćanske vladare, a osobito mletačku skupnovladu, ali ne uspje. Mletčani bo bijahu preveć iznemoženi prošastim dugim ratovanjem

Turski car bijaše spravan i naviesti cesaru rat, pa i ako su mu Mletčani obećavali mir i nepristranost, jednako car

---

[1] Ot. Lulić Comp. Stor. 57.

naredi bosanskomu paši, da utvrdi mjesta po granicah u Dalmaciji, popravi stare tvrdjave i postavi dobre straže; što paša namah započe. U to dodje u Dalmaciju dosta Turaka s mnogimi zanatžijami, da vrše carevu naredbu, medju ovimi bijaše kao poglavica Hasan beg, brat Ali-bega ličkoga sandžaka, koji sa 150 Turaka dodje na Zemunik svoju djedovinu, sa bulom, djecom i služinčadi, s zanatžijami i rajom, konji i koli i volovi, da popravi i zasjede grad svojih djedova. U Zemuniku, kao i po ostalih turskih mjestih, bijahu seljani unajmili zemlju, na njoj svoje kućerice pogradili, kopali i orali i o Jurjevu ugovoreni najam gospodaru Hasan-begu plaćali, kako prvih godina, tako i ove, i sa svim da je dakle najam zemljarine bio uplaćen u napred, i vas plod još na zemlji, što su ga težaci imali sakupiti, sileni Turčin ne obzirujuć se na išto, kada dodje, potjera kmete sa zemlje, popali njihove kućarice, i potre sve zemlje i usjeve, kao da to bijahu vučje suze! Stade sjeć goru, paliti klačine, vaditi kamenje i vuć grede, te nasadiv turski barjak na razvalah tvrdjave, proglasi se begom gospodarom Zemunika.

Tužni seljani videć silne štete i potarluke na zemljištu, koje bijahu krvavim trudom obradili, i pogodjeni najam podmirili, videć žalostni u tom propast svojih obitola, zaklinjahu harambašu Vuka Ljutića čovjeka najvećeg ugleda medju njima, koji bijaše jamac za njih, da ode zaklinjati gospodara, da ih pusti na miru dokle pokupe ljetinu, pošto je on isti one godine predao Hasanu ugovorenu svotu; Vuk dodje begu i poče ga liepo pitati za račun take nepravde i nevjere u počinjenoj šteti.

Sileni beg, kao Turčin na turskoj zemlji, kao da se dostojao nije pogledati na raju, i njoj za svoje posle odgovarati, iztrže kuburu i za vas odgovor sasu ju harambaši Vuku u njedra i mirno prosliedi svoju radju.

Harambaša osta mrtav na mjestu, ali se kotarci oblanuše na odmazdu; sakupi ih se do 400 i navale na Turke.

Oni se junački iza gradskih prezida braniše, ali nadvladani svi pogiboše. Kotarci sasjekoše Hasanbega i do jednoga Turčina, poklaše bule i djecu sve što tursko bijaše.

Kad se je grozan dogodjaj u Mletcih saznao, starovieće naredi providuru Donatu, da pohvata poglavice i pedepše i krajinam zabrani pod mrtvu glavu, da ne zadirkuju u Turke. Posla liepe darove okolnim pašam žalujuć dogadjaj, koji se je bez znanja i proti volji vlade sgodio, koji će opran biti u krvi začetnika; samo da se na dalje ne čuje. Zalud! Car u Jedreni

sve saznade i poruči mletačkom poklisaru u Stambulu, ako ne dovede k njemu onoliko mletačkih podanika, koliko na Zemuniku bijaše poginulo Turaka, da na taj mah rat naviešćiva skupnovladi.

Bajlo dojavi u Mletke krvavu naredbu, odkle poslaše drugu u Zadar: da se poveže onoliko Kotaraca, koliko bijaše izginulo Turaka, koji će bit u Jedrenu odpravljeni, da budu žrtvovani turskomu biesu.

Strašna naredba! Oni koji bijahu Turke sasjekli odvrgoše se u hajduke, hoće li dakle vezati pravednike i njih ni dužne nit krive predati na stratište?! Svakako Mletčani bi i to bili učinili, da mudri poklisar nebude velikim novcem podkupio vezira i paše okolo cara. On potroši 160.000 dukata, posao se zabašuri i nevinih žrtava nije se krv prolila. — Sa svim da providur gjeneral objavi proglasom, da je stvar svršila, i da se odvrgnuti u hajdučtvo mogu slobodno povratiti i na miru živjeti, oni su poznavali ćud Mletčana i Turaka, te bojali se, da se osvete jedni ili drugi, a možda jedni i drugi; oni nevjerovahu liepim besjedam, nego prevališe u Hrvatsku i pod cesarovim gjeneralim ratovahu proti Turcim, dokle ne začuše, da su Turci pod Bečom smazani i da ih junački Sobieski tjera po ungarskih poljanah; onda se povratiše u Kotare i digoše ostale seljane na Turke. Vas puk diže se kô roj pčela i navali sa svih strana. Turci pobjegoše i ostaviše Bukovicu i Kotar do Skradina

Kad ostali seljani doznaše, što učiniše Kotarci, onda se i oni iz Zagore i Petrova .polja digoše na Drniš, prognaše Turke i grad osvojiše, a Poljičani i Primorci navališe na Zadvarje i potjeraše Turke iz Primorja od Cetine do Neretve.

U svih ovih poduzećih franovci župnici i starješine s pukom upravljahu, bez vojnika i bez gjenerala; ali kad vidiše u Mletcih, što se je dogodilo, znaduć da turski car neće to bez osvete propustiti, skupnovlada bijaše usilovana stupiti s cesarom u savez i s poljačkim kraljem, ter i ona naviesti Turčinu rat.[1]

5. Prestrašeni Turci viestima o propasti svoje vojske u Ungarskoj, a sad amo iznenada napadnuti, gdje po obećanju skupnovlade cienijahu, da će biti na miru, kao nesviesni stadoše bježati sa svih strana u Bosnu i sami ostaviše tvrdje u Cetini izvan Sinja. Franovci očistiše i blagosloviše džamije, ter u njih s velikim oduševljenjem puka pjevahu Bogu hvale

---

[1] Sve iz Garzoni Storia. Camillo Camilli Vinjalić Rp. Ljubić Ogl. Smičiklas Poviest hrvat.

i držahu službu božju. Izvedoše puk iz planinskih sbiegova, namjestiše po varoših i poljih. Visovački gvardijan ot. Šimun Braenović sa odvisnimi župnici okupi 1300 obitola i s njima napuči opušćeni Skradin i njegovu okolicu, kako mu svjedoče toga puka vojvode, harambaše i sudci: „. . . velikim trudom i nastojanjem okolo hiljadu i tri stotine kuća . . . Mi harambaše i poglavice toga puka svidokujemo, da je to istina. Koji neznamo pisati činimo od križa znamenje po duši: „Sliedi devet križem zabilježenih, a vlastoručnim podpisom bosanicom: „Ja Matij Nakić serdar potvrdjujem ozgor rečeno.“ [1]

Novim naseljenikom u Skradinu prvi župnik bijaše ot. Antun Galiotović Šibeničanin, koji blagoslovi poglavitu džamiju na čast sv. Frane i Roka, nabavi zvono i prosliedi za veće godina u duhovnoj službi onoga puka. [2]

Ova crkva kašnje služaše i za stolnu, kad je bio biskupat uzpostavljen; ali kad je nova stolna od vlade načinjena, onda je stara zapuštena i razrušena. Slika njezina stara još obstoji, ona je pribivena na nebu sakristije sadanje crkve i prikaziva pomenute svete: Franu i Roka.

Na južnom kraju jednako su franovci s pukom sudjelovali; onamo na čelu bijaše ot. Mate Juranić Imoćanin, gvardijan Makarske, koji dočim rat bijaše započeo, znadući kakav je turski bies i progonstvo u tih prigodah, okupi braću redovnike sa Proložkog jezera i onu pokretinu što mogoše ponieti i uskočiše u Primorje, pridruži se opet braći makarskoga samostana, koja ga odabraše za starješinu sdružene obitelji. [3]

Ovom prigodom on podiže kršćane turske podanike imotske krajine, i prevede ih u mletačko podaničtvo, da ratuju na Turke, kako mu svjedoči gjeneral Petar Valier na 26. siečnja 1686. . . . „Ovi zaslužni otac dovede u naše podaničtvo puno svieta iz turskog podaničtva iz sela Ravče, Runovića, Lovića, Župe, Vrdola, Drinovaca, Poljica, Vinjana i Proložca, i ovim pukom doleti na osvojenje Zadvarja i potjera Turke s onih strana. [4]

On je toliko pouzdanje uživao u narodu, da kao svoga otca i upravitelja svud su sliedili pučani svega Primorja na sva ratna poduzeća, da gone Turke od Knina do Narina. Svjedoči državni starješina ot. Mijo Radnić u svom izvješću na propogandu 3. svibnja 1684. „Turci su u takoj smetnji da neznadu na koju će stranu bježati, s toga mnogi svojevoljno

---

[1] Izvorna bosanicom u drž. ark. u Šibeniku. — [2] Svjedočba gjenerala Riva 17. stud. 1705 — [3] Dnevnik ot Gojka u Makarskoj. — [4] Ovjerovljena u ark. samost. Makarske.

ostaju i pitaju da budu kršteni. Sada već moji redovnici obavljaju službu božju u džamijah Skradina, Vrane, Obrovca, Drniša, i drugih mjesta; čim ih moji redovnici sačuvavaju da ih pučani ne popale. U ovomu pokretu vele je zaslužio ot. Juranović, koji je dostojan nagrade. Moj drug bio je jednim darom od Turčina otrovan, od česa je treći dan umro. Sva ova junačtva počini hrvatski puk sudjelovaojem mojih redovnika."[1]

Videć skupnovlada junačtvo i oduševljenje puka u Dalmaciji, a pošto ju je sreća na moru u iztoku pratila, posla amo gjenerala Dominika Moceniga, koji znaduć kako je Foscolo sretno vojevao na onom kraju, željaše se i on onako proslaviti, ali neimaše dovoljne vojske niti ratne sprave; on ju čekaše iz Mletaka, ali jer preveć kasnila, Petar Valijer starovjećnik većega smionstva, nego li ratnoga poznavanja, mišljaše zar, da se mogu samim zanosnim oduševljenjem tvrdjave osvajati, ter prisili, da se ono što bijaše vojske okupi i krajine dignu na oružje, pa da se Sinj osvoji. Godine dakle 1685. diže nješto malo vojnika i konjanika sa kotarskimi krajinami i obsjede Sinj; ali u isto doba kad ova započe obsada, u Livnu bijaše se okupila turska vojska, spremna na polazak za Ungariju. Kad zapovjednici začuše za duždevu vojsku pod Sinjom, krenuše na pomoć one tvrdjave. Straža sa Prologa tri puta izmetnu mužar (haber top), da dolazi velika turska vojska. Nevješti Valijer posla jedan odiel konjaničtva, da na Kosincu zaustavi Turke, ali bijahu svi na mjestu zasječeni, i Turci bez odpora dodjoše k Sinju. Valijer pod čadorom bijaše za objedom, kad se začu silna vika i galama. Izadje da vidi što je? Kad ima što da vidi! Turci sa svih strana pritisnuli, a njegovi vojnici razbjegli se svuda. Borme stište i Valijer šake i bjež k moru uza stranu, ali sirota kako se bijaše prepanuo, jedva mogao koracati. Na njegovu sreću dostiže ga serdar Ćadina i navali na svoga paripa, a on pješke za njim uz Visočicu, i tako mu sahrani život i prirene do mora. Vojnici i krajine svi se razbjegoše, a Turcim ostade tabor, hrana i džebana sa prtljagom, pohvataše dosta vojnika i povedoše u sužnje. Ohrabreni Turci poletiše da će na Klis, ali ih dočekaše Poljičani i pomlatiše, preko 400 ostade mrtvih na polju; i od tada prodje ih volja onamo se navraćati. Valijer da opravda nesreću posla tužaljku na krajine, da su one na Cetini propustile Turke, ali ta nije uvažena, nego skupnovlada pozva nevaljaloga Valijera i

[1] U arkivu propogande u Rimu volum. III.

posla u Dalmaciju hrabrenoga i vriednoga gjenerala Jerka Cornara, koji da opere sramotu što vojska pretrpi pod Sinjom, odredi svom silom na njega udariti i osvojiti ga. Godine dakle 1686. diže krajine i vojničtvo na Sinj i jako ga obsjede. Turci se hrabreno i očajano branili ufajuć se u pomoć iz Bosne, ali ova ne dodje, i pošto nehtjedoše primiti ponudjene uvjete mira, naši ga na juriš uzeše i zasjekoše Turke do cigloga.[1]

„Na ovu obsadu", svjedoči isti gjeneral „doleti s drugimi redovnici ot. Mate Juranović i sdruži s molitvom snagu desnice, mnogo doprinese slavodobiću kršćanskoga oružja. Pod ovom tvrdjavom nije uskratio brige i požrtvovanja, da ohrabri sviet na pogibna poduzeća za svetu vjeru sa svetimi ponutkovanji, potače vojsku na juriš i provalu u tvrdjavu, ter svojim izgledom pokaza najpobožnija i najdostojnija djela.[2] Naimenova ga zatim župnikom vojnika i činovnika u Makarskoj, nagradom pet mjesečnih dukata i običnom podilbom dvopeka

Još većma se odlikova ot. Juranović kod obsade i osvojenja Ercegnovoga u Boki, gdje uz krajine bijaše i on sa drugimi redovnici. On zasluži osobite pohvale svih vojničkih zapovjednika; ali mi ćemo priložiti izmedju svih samo onu vrhovnoga gjenerala Cornara i prabiskupa Andrije Zmajevića. Prvi ovako se izraziva: . . . „Kad se je skupnovlada odlučila na osvojenje pokrajine, da izbavi kršćansku čeljad izpod jarma i sužanjstva neprijatelja svete crkve, našim posredovanjem pozva mnoge redovnike, da u ovih sgodah upravljaju s dušama i zaslužnomu vojničtvu podieljuju svetotajstva; izmedju kojih svojevoljno priteče sa mnogimi redovnici od njega pozvanimi m. p. ot. Mate iz Imotskoga franovac gvardijan samostana Makarske, namjestnik skradinskoga biskupa i sada povjerenik primorskih manastira, koji pod sinjskom tvrdjavom pobožno hrabrijaše puk, da vojuje za svetu vjeru i sa svetimi ponutkovanji potjecaše na pogibli, da se proslavi ime prejasne skupnovlade. Osokoli vojsku, da kroz provalu juriša u tvrdjavu, prednjačeć izgledom, kojim sam sebe odlikova u tako slavnih dostojnih poduzećih.

Ne uzmanjka kašnje u mučnoj obsadi Ercegnovoga, na prvom izletu izkrcavanja sam se uz vojnike zalićati na najpogibljivija mjesta, izmedju redova bijućih se okolo prokopa, kad izpoviedajuć, kad hrabreć i svedjerno svototajstva dieleć po mjestih pogibnih u veće prigoda i vojničkih izleta, zasjedâ i navalâ, dižuć mine i lagume, osobito onog dana, kad bijahu

---

[1] Ot. Vinjalić Comp. ibid. Rp. — [2] Izvorna 15. velj. 1686. u ark. sam· Mak.

potučeni paše Bosne i Hercegovine, koji htijahu pomoć uvezti tvrdjavi, tako da ovaj dostojni redovnik u veće navrataka postavi svoj život na pogibio za slavu našega oružja.

„S česa uslied skupa tolikih dobročinstva, i buduć ga vidili u zadnjih juriših, kada se grad imadjaše predati, postojana i ljubezna u vršenju duhovnih dužnosti, pohvalom i podpunim našim zadovoljstvom izdajemo mu ovo svjedočanstvo, kojim može uhvati od vladine darežljivosti najpristojnije nagrade, preporučujuć veličanstvu principa podanika tako dobrozaslužna.

Ercegnovi 16, stud. 1687. — Jerko Cornaro prov. gjen.“ [1] U ovo isto vrieme nalazio se je kod svoje kuće u Peraštu prabiskup Bara Andrija Zmajević, koji kao očevidac izdade ot. Mati svjedočbu o njegovom dičnom ponašanju u ovoj prigodi. Pokle u istoj iztaknu, kako je gjeneral Cornaro uz pripomoć pape Inocenta XI. poduzeo osvojenje Ercegnovoga, dodaje: „za koju svrhu najprije potraži duhovne ljekare, izmedju prvih pozva ot. Matu Juranovića iz Imotskoga gvardijana franovaca samostana Makarske, koji se tako ponese, da je svojim primjerom prednjačio koliko u duhovnoj brizi, toliko jakošću srdca, osobito dne 15. rujna kada paše Bosne i Hercegovine sa 5.000 Turaka priletiše u pomoć obsjednutim, tada on na čelu redova najprvo riečju božjom, pak izgledom odlikovao se je kô što bijaše u svih ostalih poduzećih, u podieljivanju umirućim božanstvenih svetotajstva. Perast 1. stud. 1687.“ [2]

Ovaj vriedni franovac kašnje upravljao je pribivalištem i župom na Sućurju, pak isto na Braču kod sv. Martina. Ot. Andrija Staničić napisa u arkivialnoj knjizi ovoga manastira liepu uspomenu ob ovom dobrozaslužnom župniku svoje otačbine ovako: „Od god. 1691. do 1703. bijaše predsjednikom i župnikom ovoga mjesta otac Mato Juranović učen i neporočan redovnik, razborit i brižan starješina, koji dosta doprinese koristi crkve i pribivališta, pribavljajući potrebita za službu božju i redovničko življenje, čim je zaslužio priznanje kao poglaviti dobročinac ovoga mjesta. U svojoj starosti sjećajuć se samostana svoje otačbine, u komu je mladost proveo, primio nauke i postao redovnikom, zaželi ostaviti trudne kosti u grobu, gdje su počivale one njegovih drugova, ter dostiže od starješine željni dopust, kad htijaše odavle se dieliti, okupi puk onoga mjesta, pozdravi se sa svimi i od srdca podieli svima sveti blagoslov, te suznima očima i ganutim srdcem odieli se od svoga stada. Pučki po-

[1] Ovjerovljena u ark. sam. Mak. — [2] Izvorna u ark. sam. Mak.

glavari i svi ostali pučani celivajuć mu ruke i odjeću, pratijahu ga do broda i s obale blagoslivahu, dok je brod s očiju zamakao, kao predobrog otca, brižna pastìra, ljubezna i miloga svomu puku.“

Ot. Stjepan Urljić zadnji gvardijan proložkog samostana, a nasliednik ot. Juranovića, zapisa na arkivialnoj knjizi u Omišu bosanicom ovako: „God. 1703. ot. Mate Juranović Imoćanin, dodje na Proložac i pokri opet manastir ševarom i daskami i pridili šest soba.“

Po smrti biskupa Lišnića ot. Mati ponudiše, da ga zamieni, ali skroman i ponizan, liepo zahvali na visokoj ponudi i pobožno prosliedi do smrti žrtvovati se za vjeru i za domovinu. Pokle bijaše uskrisio samostan Imote, u njem zaspa u Gospodinu g. 1713. i bi pokopan kod župne crkve sv. Mihovila.[1]

6. Kad je gjeneral Cornaro krenuo s vojskom za Erceg-novi, naredi kotarskomu serdaru Jankoviću, da digne sve krajine i udari u turske pokrajine, da se amo zabave obranom svojih mjesta i nedodju u pomoć obsjednutoj tvrdjavi Krajine i onako željne rata, da se Turcim osvete, listom se digoše na dušmane, tako da serdar Stojan nabroji pod svojimi barjaci 8.000 krajišnika, s kojimi prodre u Bosnu, porobi sela i popali odžake okolo Livna i Glamoča. Rame i Duvna, ter sa silnim plienom i sužnji, konji i volovi mirno se krajine povratiše na svoja kućišta.

Buduć u ovoj prigodi pristali u Rami, kako nam domaće uspomene tvrde, te u samostanu sv. Petra gostio se serdar Janković i ostali poglavice krajina, franovci već slutijahu, što će od njih biti, što li od samostana, kada krajine otidju i Turci se na popaljene baštine povrate, nitko ih neće, cienijahu, uvjeriti da papazi nisu krajine prizvali, ter oni krivi silnoj šteti, za koju bi račun pitali. Ovaj samostan u Rami carskom milosti bijaše sagradjen od bogate obitoli Ramanovića god. 1500. ali i ako kasniji od ostalih u Bosni, podnese zuluma i progonstva i ne manje od najstarijih; tri puta bijaše paljen i sasvim izgoren, jednom svi redovnici bijahu poklani, različite pute ranjeni i biveni, a puno puta do gola orobljeni.

U tako žalostnom življenju svedjernoga straha, ako su do tad redovnici predali, čega se nemogahu sad bojati po odlazku krajina? Nebijaše drugo, nego da očitoj propasti izbjegnu, ostaviti samostan i u kršćanska mjesta bježati. Žalostna al potre-

---

[1] Necrolog državni u Šibeniku.

bita odreda! Samo dvie godine prvo bijaše samostan izgorio, te redovnici uz silne muke i nastojanja, što od naroda sabrali, a što od bogatih Turaka novca uzajmili, te ove godine manastir dogotovili, puno ljepši i uredniji nego prvo bijaše, pak ga sad ostaviti, da ga pogane Turci! Užasno, al neizbježivo, inačije isto bi manastir izgubili, na kom bi se Turci osvetili, ali bi suviše izgubili i sami sebe, jer nijednomu Turci nebi oprostili. Posvjetovaše se dakle medju sobom i odlučiše, da će bježati. Dokle su za svoj spas mislili, nisu niti svoga kršćanskoga puka zaboravili. Nagovoriše vas narod naokolo, da pokupi svak sve što ima, ter s pokućanstvom, volovi i konji i što tko može ponieti i povezti, da bježe u Cetinu, kamo će do malo i oni prispiti. Narod posluša svoje duhovnike te veće stotina obitola sadje u Cetinu i razasu se po selih naokolo. Tako i redovnici pokupiše sve iz crkve i samostana, što se godj moglo nositi i goniti i namah praćeni od serdara i krajina dodjoše pod Sinj.

Franovci su dobro jur poznavali ova nova mjesta, kada su obavljali župnu službu kod onih seljana, koji predjoše potle kandijanskoga mira, i življahu razasuti po Cetini, Ogorju i Zagori. Ovi redovnici župnici namjestiše po istih mjestih nove naseljenike i zavedoše nove župe, a ostali redovnici ostadoše u Sinju pod tvrdjavom sa sjeverne strane.

Ovako povieda ot. Petar Filipović dolazak ramskih fratara u Sinj u arkivialnoj knjizi, koju je liepom hrvaštinom napisao za sinjski samostan. On bijaše suvremenik nekojih redovnika, koje je zatekao u životu, od onih istih koji su se iz Rame doselili te bismo mogli držati za stalno, da se je to sgodilo god. 1687. ali imamo pri ruci drugih svjedočaba, koje tvrde, da je to bilo god. 1688. Namjerismo se na vlastoručno pismo ot. Pavla Vučkovića, poglavice ramskih pribjega, u kom on kaže, da su došli u Cetinu god. 1688. To isto kaže gjeneral Cornaro u svjedočbi 1. ožujka 1689. . . . „lanjske godine isti otci ostavivši svoj samostan u Rami prevedoše čudo težaćkih (morlacchi) obitola, izvan onih što prvo bijahu proturili.“ Isto tako u drugoj svjedočbi častnici tvrdjave, i isti redovnici u prošnji na skupnovladu za pomoć: „godine 1688 dodjosmo iz osmanske Bosne u podaničtvo.“ Što bi moglo biti, da su god. 1687. redovnici iz samostana uskočili, a do godine nasliedili ih ostali župnici i s pukom uskočili. To bi se nekako dalo potvrditi svjedočbom sinjskog zapovjednika Lovre Zorzi. „Žarka bijaše briga franovaca iz Rame, kojom su u stara vremena krv lievali za uzdržanje krstove vjere . ., tako i u ovom ratu s Turčinom prinukaše seljane,

da predju u podaničtvo prejasne skupnovlade... Njihovi kapelani progonjeni i mučenstva podnoseći, napučiše premnogimi obitolami principove mejaše; napokom lani (l' anno passato) sa kršćani Glamoča, Kupresa, Hlivna, Škopja, Dumna, Rakitna, Doljana i Rame, kojimi su duhovno upravliali, ostaviše njih na broju 35 svoj manastir u Rami i dodjoše u podaničtvo prejasnoga principa i s njima 150 obitola, tako da pod našu oblast nadodje svega do 3000 duša što našima vlastitima očima vidjesmo. Sinj 4. ožujka 1689.[1]

„Dodjoše na Cetinu", sliedi ot. Filipović „njih 36 osoba, misnika, laika, djaka i mladića učenika za redovničtvo, i s crkovnim ruhom donesoše čudotvornu sliku majke božje."

Arkivar misli, da bi ova sveta slika bila ona, što se je najvećim bogoljubstvom od naroda okolnih pokrajina štovala u crkvi staroga manastira u Olovu; to tvrdi i povjestničar ot. Vinjalić; ali imamo tvrdih dokaza protiva; i to, otčevidca ot. Pavla pohoditelja god. 1640, koji opisa olovsku gospu: na dasci s djetešćem Isusom, komu se sklopljenima rukama majka klanja: quem genuit adoravit; a sinjska sv. slika napengana je na postavu; samo poprsje, bez djetešca, i ruke se ne vide.

Silni puk, koga iz Bosne i Hercegovine prevedoše ramski franovci, a po svjedočbi gjenerala Cornara i po izvješću ot. Vučkovića bilo ga ukupno do 5000: „koji našim izgledom i u krepost našega ponutkovanja u više navrataka, poljubiše kraljsku ruku (duždevu)". Ovaj puk nastaniše po okolnih mjestih i napučiše sela: Zasiok, Bitelić, Bajagić, Galu, Otok, Rudu, Grab, Čačvinu, Tiharice, Hrvatice, Potravlje, Ogorie, Muć. Sinj, Turijake, Trilj, Voštane, Strižirep, Haržano, Svib, Vojnić, Dicmo, Dugopolje, Prugovo, Konjsko, Brštanovo, Lećevicu, Prgomet, Bristivicu, Bliznu, Ljubitovicu, Suhidol, Visoku i Čurljevo, i po tih svih selih održavahu župnu službu, dokle rad smanjenoga broja redovnika, pri svrhi prošastoga vieka njih nekoliko ostaviše službi popa. Uzpostavljenjem ovih novih župa, kako prvo imadoše razpru sa visovačkim manastirom, tako ju opet imadoše sa samostani Makarske i Živogošta, jer kako su novi naseljenici po njihovih selih namjestili se, tako ramanjci kao župnici služahu svoje, a oni staroselce; ali kako novih naseljenika bijaše pret‹žniji broj, tako ramanjci ostadoše sami na upravi svih sela po Cetini i gornjoj Zagori.

„Sašavši redovnici u Cetinu" povieda prof. Matas „stadoše pod Sinjem na zelenoj ledini pod krovom vedroga neba,

---

[1] Sve u izvornicih u ark. samost. Sinja.

bez crkve i bez manastira, bez kuće i kućišta, ubogi puki posred puka ubogoga, sa djedovine izagnani u zemlju zapuštenu, vojskom poharanu; pravi sinovi Levovi posred šatorja izraelskoga u pustinji."[1] U takoj nezgodi nemogahu zime čekati, nego se odvukoše na Dugopolje, ostavivši u Cetini svećenika koliko trebaše za župnu službu; ali ni onamo nebijaše im smirom, jerbo se za njima Turci otisnuše u potjeru i na svu prišu moradoše zaklona tražiti u predgradju kliške tvrdjave.

Tamo opet bijaše tiesno i neugodno, ter sadjoše u Spljet, gdje ganut na milosrdje na njihove muke i nevolje dobri prabiskup, Cosmi, dade im pusti stari samostan Benediktanaca na Sustjepanu in Pinnis.

Državnim starješinam vrlo ugodno bijaše, da su se ramske sirote tako sgodno u Spljetu namjestili, gdje kod župnoga grada mogahu liepo živiti i župnu službu po Cetini održavati; za to ih smatrahu kao istu, postojanu redovničku zadrugu ramskoga manastira, i prosliediše na redovničkih soborovih nasliedno im imenovati zakonite starješine; dokle potla devet godina nesgodnoga i žalostnoga pribivanja u trošnoj i propaloj sgradi bez moći i nade ju popraviti, budući im napokon obustavljeno kupljenje milostinje po gradu i varoših, od koga se nebi nadalo, god 1696 bijahu prisiljeni opet se u Cetinu povratiti, uhvanjem, da bi posred svoga puka sgodnije se nastanili i bolje mu koristovali.

To njihovo samovoljno prešašće, koje ne obznaniše državnomu starješinstvu, dok je ono nagadjalo, da bi u Spljetu zasnovali pravi samostan, koji bi od prevelike koristi bio cieloj redodržavi, buduć svojim odlazkom Ramnjani osujetili liepe nade i osnove, starješinstvo se uvriedi, proglasi ih neposlušnimi i izvan oštrog ukora pedepsa tim, što im na sboru ne potvrdi starješinu, niti drugoga odabra. Ožalošćeni vidiv se kao skitanci i kao bezakoniti, poslaše na definitorij plačnu prošnju, u kojoj nabrojiše muke i nesgode koje ih prisiliše, da se iz Spljeta uklone, zamoliše oproštenje i pomilovanje s naimenovanjem zakonitoga starješine gvardijana; što namah dostigoše s dopuštenjem, da se mogu u Cetini nastaniti. Na to je i spljetski prabiskup pristao, te povrativši se počeše živo nastojati o gradnji novog manastira.[2]

„Pod Sinjem smjestiše se pod sevarate kolibice, pozemljušice prućem opletene, gnjilom oblipljene. Božanstvenu službu

---

[1] Prvo izvješće Gimn. 16—31. — [2] Liber ark. prov. u Šibeniku

ovršivahu pod vedrim nebom, dok uz zidine stare džamije prisloniše povremeni manastirić s crkvicom sv. Frane, obe sgrade ševarom pokrivene. Medju to jedan odiel obitoli stanovaše na Čitluku, u kuli bega Sultanovića, što im još u studenom 1691. uz zemlju Juzuf bega Strmića šerat darovao bijaše,"[1] namjerom, da bi se na tom mjestu nastanili i samostan načinili.

God. 1698. paša Dalbatan sadje s vojskom, da Sinj preotme. Jedan odiel zadje s' Hana na Čitluk i udari na fratarsku kulu. Oni se brane prahom i olovom; ali im se na jedan mah prah zapali, diže krov kule koja sva za čas planu Fratri kroz vatru izletiše, al ih Turci dočekaše i sedam pogubiše. Sam ot. Vučković, koji je znao turski, zaprosi milost, te videć ga Turci svega opaljena, živa uhvatiše i povedoše paši za jabuku. Medju to gjeneral pod Klisom okupio vojsku, a kad mu prispiše krajine udari na Turke pod Sinjem, te preko Prologa protjera ih u Bosnu. Paša kad upoznade ot Vučkovića, s kojim se je rado razgovarao, povede ga sobom i jer mu bijaše prispila od cara naredba, da namah odlazi u Bagdat, povede kao sužnja ot. Pavla, koji je kod njega tamnovao za pet godina i kada se povrati, skupnovlada nadari njega i njegove redovnike u Cetini zemljištem i godišnjom pripomoći, da si mogu načiniti pristojnu crkvu i samostan.[2]

7. Videć gjeneral Cornaro da mu svud sreća vojsku prati, odluči pokušati, nebi li iztjerao Turke iz Knina, da opere sramotu prvoga poduzeća, i jer su kninski Turci bili dodijali čestim navaljivanjem na okolne kršćane. Znajuć koliko su franovci svojim pukom Foscolu pripomogli, odredi i on se s njima poslužiti za ovo poduzeće, da ga inačije nebi snašla prvašnja nesreća. Dodje dakle g. 1688. u Šibenik, gdje prizna visovačkoga gvardijana i vikara ot. Andriju Resicu. Kad dodjoše bijahu prizvani k biskupu Calegari, kod koga se je držao sastanak. Tude im gjeneral očitova svoju namjeru i zapita, da li bi mogao računati na njihovu pripomoć i kršćana turskih podanika po njihovih župah?

Vikar ot. Resica bijaše učen i srdčen redovnik od biskupa dobro poznan i vrlo hvaljen, jer u Šibeniku bijaše učitelj mudroljublja, propoviedalac i župnik u Docu, vrlo obljubljen od hrvatskoga pučanstva grada i varoša Od časa kad se s gjeneralom sastade, u velike ga je cienio i u njem poznao pravoga brata slavnoga Kapištrana.

---

[1] Prof. Matas ibid. 17. — [2] Liber archiv. conventus u Sinju.

Ot. Andrija vješto izpripovieda uzroke propasti vojske kod prvoga poduzeća i dokaza kako, na mjesto mučiti vojsku dugim i nesgodnim putem preko Bukovice, čudo je lakše, da vojska dodje na donji Buk, odkle bi se prevezla na manastirskih brodovih na miljevačku stranu, i odonda u malo uri prispila na Ljubač prama tvrdjavi „Tud je, govoraše, put ravan i kratak, dajte mi deset ljudi, četri sjekiraša i šest s gvozdenimi malji, i ja ću vam kroz šest dana tuda za vojsku put napraviti." Zajamči takodjer, da će on uz vojsku biti za provodića, i da će vas okolni puk vojsci pomagati, jer već odavna želi, da se iz Knina Turci potjeraju. Gjeneral i biskup pohvališe srdčenost ot. Andrije i gjeneral na taj mah posla s njim mjerača, da razvidi i izviesti o predlogu ot. Resice. Kad mjerač razgleda zemljište, kaza, da je sve onako, kao što redovnik bijaše kazao, i gjeneral posla u Visovac sjekiraše i s gvozdenimi malji, da odmah put čiste i grade; što netom su ovršili, gjeneral naveze vojsku na donje mline, a od Buka prevezoše na Brinu visovačke ladje, i liepim redom izadjoše na Miljevce.

U ovoj vojsci bijaše biskup Calegari, pop Vidović i drugi svećenici i redovnici. Ot. Resica bijaše poručio puku po župah, iz kojih nadodje sila oružana svieta, koji pomagaše vući topove i ratnu prtljagu, nositi prah, kruglje, čadorje i oružje, ter veselo svi pjevajući dodjoše novim putem na Ljubač i na ovisoko brdo smjestiše topove odkle upravnimi hitci mogahu derati tvrdjavu u blizini malo stotina sežanja.

Turci se obeznaniše, kad ugledaše vojsku od kud se nadali nisu! Ot. Resica okupi krajine i puk, koji na njegov poziv bijaše došao, i obsjede od Konja okolo kninskoga polja, da nebi odkud pomoć tvrdjavi došla.

Turci se iz početka junački braniše, ali kad stadoše topovi udarati i stare se zidine oriti, ne nadajuć se pomoći, sami se pometoše i neznadoše, što da rade. Kad to opazi ot. Andrija, diže u vis propelo i viknu: z a m n o m j u n a c i! ter kroz razvaljene zidine ugrnuše u tvrdjavu i on prvi usadi krstaš barjak na bedem. Što vidivši Turci, klonuše duhom, položiše oružje i predadoše na milost.[1]

Turci bijahu pušteni slobodni, da mogu poć u Bosnu, samo zapovjednika bega Atlagića poslaše u Mletke, a odande u Brešiju, gdje u tamnici kaštela dovrši život.

---

[1] Sve iz ot. Vinjalića Comp. Rp.

Biskup sa svećenstvom dodje u varoš, a buduć bio dan sv. Jerolima 29. rujna 1688., posveti na čast svetoga naučitelja poglavitu džamiju za crkvu, koja služaše za župnu dokle franovci načiniše veliku samostansku crkvu sv. Ante, u kojoj kašnje prosliedi župna služba pod istim nazovom sv. Jerolima. Isti biskup ostavi upraviteljem župe u varošu Don Ivana Vidovića šibenčanina, koji kašnje postade trogirskim biskupom, a nakon njega kroz sedam godina promjeniše se tri popa, od kojih zadnji don Jerko Mazzurana postavši šibenskim kanonikom, ne nadje se pop, koji bi ga htio u Kninu zamieniti, ter biskup god 1695. predade i tu župu franovcim na vieke.[1]

Pošto rad turskoga satarluka ne obstojaše nit uspomena stolne crkve i biskupije, i starokršćansko pučanstvo davno se razsulo, a premalahni broj katolika još ostao u njegdašnjoj kninskoj biskupiji, nije se moglo niti misliti, da bi se opet biskup za Knin imenovao. Biskupija ona od onoga vremena bijaše preporučena šibenskomu biskupu, a od god. 1818. s istom biskupijom utielovljena, samo što ugarski kralj na uspomenu stare biskupije i danas imenuje nazovnoga kninskoga biskupa i to: jednoga od kanonika ugarskih prabiskupa. Služba i uprava veli ot. Farlat, kršćanskoga puka bijaše naložena franovcem; samo za kratko bili popi na službi varoša, pa ostavili franovcim jer nebijaše drugog svećenstva.[2]

Ot. Resica za velike usluge u ovom poduzeću bijaše naimenovan kapelanom tvrdjave s nagradom mjesečnih 30 libara i 40 librica dvopeka, što su primali i njegovi nasliednici do propada skupnovlade.[3]

Pokle Turci odoše iz okolnih mjesta, nadodje dobar broj obitola u pitomu krajinu i po sgodnih se mjestih nastaniše, ali varoš bijaše pust i zabataljen. Mletčani ovoga puta znadoše bolje Knin uvažiti, popraviše tvrdjavu i novimi utvrdami ukriepiše, a u varošu načiniše nove sgrade za činovnike i častnike, i vojarne za vojnike i za konjanike. U želji da se mjestu što bolji ugled povrati, gjeneral Molino darova visovačkomu samostanu kuće i vrtle Turaka Miljevca i Potura sa 60 rali zemlje u Podkonju, da si u varošu načine pribivalište, što nastojanjem ot. Resice nabrzo bijaše učinjeno malom kapelom sv. Antuna, za koju visovački gvardijan dade mu svetčevu sliku, potrebite crkovne odjeće i sveto posudje.[4]

---

[1] Izorni uredovni spisi u ark. samost. Šibenika. — [2] Illyr. Sacr. IV. 301. — [3] Uredovni spisi u župnom uredu u Kninu. — [4] Liber archiv. conv. Visovca.

Isti ot. Resica dovede tad iz okolice nekoliko obitola i nastani ih okolo pribivališta, u koje bijaše nadošlo iz Visovca u pomoć drugih redovnika, te uz veći sjaj službe božje okupljahu se novi naseljenici uzduž obale rieke Krke, i tim se zasnova današnji novi varoš.[1] Pribivalište bijaše namah pripoznato i zakonito od državnoga starješinstva proglašeno, s predsjednikom ot. Andrijom, koji kroz vrieme svoga boravljenja u Kninu zasluži dične pohvale od providura gjenerala i zapovjednika tvrdjave. Izmedju ovih samo ćemo gdjekoje iztaknuti. Gjeneral Aleksandro Molin u jednoj od 20. prosinca 1691. svjedoči . . . „živo i krepostno djelovanje za vjeru i za skupnovladu p. otaca franovaca visovačkih, a osobito ot. Andrije Resice zaslužuje svaku pohvalu i nagradu. Pokle pomogoše osvojiti znamenitu tvrdjavu Knin, koliko je tko mogao, hrabrio kršćane i svetotajstva im dielio, što je i kašnje sliedio, bez ikakve nagrade, samo za ljubav božju, da se uredi sveta služba, za koju prizva druge redovnike iz istoga manastira, koji su naknadjivali oskudici svećenika, u ovoj i drniškoj krajini, tako isto u Promini nastojahu o spasenju duša. Kada je kuga u ovih okolicah morila, razžarila se je to većma njegova brižljivost, ter je velikom pohvalom žrtvovao sam sebe za spas iskrenjega svoga Prignuo je Turke, da prigrle katoličku istinu i poučio ih u vjeronauku. Preveo dobar broj seljana u podanike i umnožao službenike principove . . .“[2]

Kninski providur Dominik Diedo na 20. srpnja 1693. izdade mu svjedočbu, u kojoj kaže: „Nadjosmo ovdje pribivalište visovačkih franovaca s crkvom sv. Ante, koja je načinjena nastojanjem ot. Andrije Resice, gdje on za vremena našega upraviteljstva vršijaše službu božju velikom ljubavlju i pomnjom, sklonivši puk iz okolice, da duhovnim plodom prisustvuje, na naše udivljenje i zadovoljstvo. Tako dobra djela opravljena od ot. Andrije na korist i dobro Krstove vjere, naukom kršćanskim, kojim je izučio čeljad turske vjere i prignuo, da prime sveto kršćenje, sve to to učini bez druge nagrade. do same ljubavi kršćanske, čini ga dostojnim javne milosti“.[3]

Providur Brne Barbaro na 13. svibnja 1696. isto svjedoči: „. . . za svega vremena našega boravljenja poznadosmo plodonosno djelovanje otaca visovačkih, a osobito ot. Andrije Resice, koji ulažuć duhovno nastojanje i brižnu pomnju, da na kato-

[1] Ot. Vinjalić Comp. Stor. — [2] Izvorna u arkivu samost. Knina. — [3] Izvorna u ark. samost. Knina.

ličku vjeru prevede sviet, koji življaše u izpraznom obredu; njegovimi pobožnimi ponutkovanji, našavši po selih čeljad, koja življaše u turkovanju, prignu da ga se odreku i svetim kršćenjem zagrli katoličku vjeru. Odlikova se takodjer u javnih svetčanih obredih u ovom gradu, čim osobito priljubi nove stanovnike i podanike mirnomu i pobožnomu življenju . . .“[1]

Iza osvojenja Knina bijaše na mah vojska s krajinami krenula u Vrliku. Pred krajinama bijaše ot. Gjuro Bogić. Turci prestrašeni padom Knina, ne uzdajuć se, da bi se mogli obraniti, pokupiše što su mogli i bjegom se sahraniše preko Uništa u Bosnu. Krajine razjagmiše ono, što ostade Turcim, a ot. Bogić blagoslovi džamiju na čast Gospe Ružarice, jer bijaše prva nedelja listopada, u kojoj se svetkuje sv. Ružarije, reče sv. misu, posla koje sva vojska i krajine pod oružjem i barjaci uredi še se i veličajnim obašašćem obšetaše varoš i izpjevaše Bogu molitve zahvalnosti.

Na uspomenu ovoga sretnoga dana, sledijahu za dugo vremena krajine se okupljati svake godine na nedelju Ružaricu i ponavljati obašašće, u kom se je nosila sveta slika majke božje Ružarije, što sliedi i dan danas onaj bogoljubni puk, i tim se zavede u Vrlici na Ružaricu dernek, komu je riedko koji sličan u Dalmaciji.

Ot. Bogić ostade u Vrlici za župnika i dobi od gjenerala uz svjedočbu pohvale, za visovački samostan kuću Turčina Sali spahije Turnašića, s vrtli i 30 rali zemlje spaije Kurkutovića.[2] U istoj kući on spravi župni stan, a okolo njega nastaniše se drugi naseljenici i omotaše današnju varoš Vrliku.

Kako je na uspomenu slavnog dana gospe od Ružarija, kad je grad osvojen i krajina od Turaka oslobodjena, crkva gospi posvećena,[3] tako je i občina kad bijaše uzpostavljena, na uspomenu slavnog dana sliku gospe od Ružarija za svoj grb primila i na pečatu urezala.

8. Kako osvojenjem Knina i Vrlike sva zapadna Dalmacija do rieke Cetine bijaše oslobodjena od Turaka, tako su bili potjerani iz Primorja od Omiša do Neretve, ali Turci razdraženi tolikim gubitkom, osvećivahu se na Krstu, osobito vrhgoračke karamije napadahu na Primorje, i često uznemirivahu mirne stanovnike deračinami i čestimi zadirkivanji, nemogahu ih selim nuno nahuditi, jer su se krepko sami branili i ratno

[1] Ark. samost. Knina. — [2] Gjenerala Molino 28. prosinca 1689. u Visovcu. — [3] Iz Vinjalića i uspomena Visovca.

brodovlje pomagalo, ter se često povraćali praznih šaka i razbivenih glava. Svakako, da se i te napasti oslobode, pošto se je gjeneral Aleksandro Dolfin nalazio s ratnim brodovljem na Hvaru, podjoše ga posjetiti gvardijan Zaostroga ot. Pavao Kačić i ot. Gabro Staničić, i ondje mu se potužiše na pakostne vrhgorčane i zamoliše ga, da bi vojskom potjerao iz Vrhgorca Turke, obećajuć mu, da će svi franovci i njihovi župljani pomagati, da se one grabežljive zvieri raztjeraju i zemlja oslobodi krutih zulumčara. Gjeneral bijaše sklon, ali mu se činjaše to premučan posao, rad velike daljine kud je trebalo od Zadvarja okolo Biokova voditi vojsku i ratnu spravu bez puta i vještih provodića. Na to mu redovnici primietiše, da će oni vojsku provesti kratkim i sjegurnim putom ; da on doveze ratne sprave i vojsku pod Zaostrog, u Primorju ima dosta mazaga, a i ženskadija će pomoći prenositi što bude trebati, oni će kroz malo sata dovesti vojsku prama Vrhgorcu.

Kad je gjeneral sve propitao i proučio, on se osvjedoči o mogućtvu i odluči, da će na Vrhgorac udariti; preporuči redovnikom, da puk obznane i priprave potrebita, a on da će do malo s vojskom tamo prispjeti Kroz kratko vrieme gjeneral okupi krajine u Spljet, nakrca silu svieta iz Poljica i sa otoka, hranu, oružje i džebanu, ter zajedri put Zaostroga i prispi na žalo pod samostan, gdje kad se vojska izkrcala, prispi puk iz Primorja, izkrcaše ratne sprave, razapeše čadorje i udariše bojne barjake, ter se mirna uvala i žalo pod Zaostrogom pretvori u silni tabor vojske i ratne sprave.

Gjeneralu milo bijaše vidjeti toliko oduševljenje puka, on nije sumnjao o sretnom uspjehu toga poduzeća, ter pokle bijaše sve razredio i uredio, naredi, da krene sva vojska na posao. Franovci pred svojim pukom bijahu k a l a u z i ili provodići i na njihovu rieč: Ajdemo u ime božje! krenu vojska i na b u l j u g e hrpe pogmiliše uz točila pučani, krajine i vojnici; za njima žene nose na glavi i prte vreće, oružje, čadorove, kruh i džebanu, a napokon na mazgah težu prtljagu, i kroz malo sata prispiše prama Vrhgorcu.

Videć Turci silnu vojsku i toliko množtvo svieta prestrašiše se i potla kratkog odpora pobjegoše u Ljubuški, a naša vojska zaposjede tvrdjavu.

Zahvalan gjeneral darova franovcem kulu serdara Cukarinovića s dvori i bašćami, gdje gvardijan namjesti župnika, posveti džamiju na čast Majke božije, koja postade župnom crkvom. Franovci tada skloniše dosta obitola, da se okolo na-

stane i tako se zasnova novi kršćanski varoš u Vrhgorcu, u kom postade prvim serdarom slavni vitez i junak Mijo Miletić predivkom Rade, koji se je u ovom poduzeću odlikovao, a kašnje još bolje u obrani krajine od Turaka. On je mladićem došao bio u Zaostrog, gdje je katolikom postao, buduć rodjen od rišćanskih roditelja, i učaše s ostalimi mladići, da postane redovnikom, ali u vrieme bečkoga rata oćuti u sebi junačko srdce, odbaci knjigu i pripasa mač ter vojeva na Turke. Iz Zaostroga doprati vojsku na Vrhgorac i za junačtvo postade serdarom, odsjekav svojom rukom 99 turskih glava, kako mu svjedoči pismo na grobnoj ploči u župnoj crkvi na desnu ruku pri velikih vratih. Bijaše nazvan umet Turaka, najzad kaže zaostrožka uspomena: „u krajnoj starosti umri na svom krevetu.“ Gjeneral imenova za tvrdjavu providura zapovjednika i jednog franovca za kapelana običnom mjesečnom nagradom 30 libara i 40 librica dvopeka [1]

Isti gjeneral izdade gvardijanu Kačiću i zaostrožkim franovcem liepe pohvale i obdari samostan baštinami u Plani, Kljenku, Zavojanih, Kotezih, Jezeru i Rostoku, obećanjem: „da njihove znamenite zasluge skupnovlada neće pustiti bez dostojne nagrade.“[2]

Osvojena vrhgorska krajina bijaše pusta, jer rad osobitoga poganluka ondešnjih Turaka kršćani davno se bijahu izselili Sad je trebalo napučiti, da ju u potrebi brane od Turaka. Za to se zauze ot. Frano Radić Budalić državnik, koji s dogovorom hercegovačkih župnika i serdara Bebića digoše iz Hercegovine mnogo kršćanskih obitola i jedne nastaniše okolo Vrhgorca, a drugi se rastrkaše naokolo Cetine, u Prugovu i obadva Dicma, u Nehoriću, Muću i Gizdovcu.

U isto vrieme redovnici iz Zivogošta dovedoše iz mostarskog Blata 21 obitol sa 200 čeljadi i namjestiše u Zavojanih, gdje zavedoše novu župu; ova ostade pridružena istom manastiru, i danas broji blizu 3000 duša. Župnik istoga samostana ot. Frano Marinović s ot. Franom Kovačevićem i knezom Lukom Kotramanovićem digoše puk iz Broćna i s njim naseliše Grab u Cetini, Muć i Potravlje, odkle se puk bijaše preselio u Slavoniju radi nerodice i velikog glada.[3]

Gjeneral Daniel Dolfin svjedoči, da ot. Marinović i Knežević prevedoše do 2000 čeljadi i naseliše Potravlje, Šatrić

---

[1] Iz viesti arkiva samost. Zaostroga. — [2] U ark. Zaostroga 29. stud. 1690. — [3] Ot. Vinjalić ibid. Rp.

Zasiok, Muć, Bitelić, Dabar i Grab, a jedan dio otidje u kotare i namjesti se u selu Vaćani.[1] Vrhgorska krajina bijaše oslobodjena, ali Turci jednako zanovetahu iz Neretve, i nasrtahu po kopnu i moru na primorska sela. Blizu razvala stare Narone (Vida) Turci bijahu načinili jaku tvrdjavu Čitluk. Ona im bijaše središtem na tromedji kao izmedju Dalmacije, Bosne i Hercegovine, te poglavito skladište za vojsku, oskrbljena jakom posadom, topovi, hranom i džebanom.

Providur gjeneral Daniel Dolfin odredi, da će pokušati sreću, jeda bi razvrgnuo ono dušmansko leglo, odkle Turci bez prestanka zadavahu okolnim kršćanom težke muke i žalosti ljute, osobito franovcem, koji se onamo nalažahu na vršenju pastierskih dužnosti. Krv mučenika vapijaše osvetu i ova nije mogla dalje oklevati.

Iza osvojenja Knina, Sinja i Vrhgorca, Turci kao da su pobjesnili; nisu već priznavali carevih fermana, niti izdanih franovcem povlasticâ, gdje bi zatekli franovca tudc bi ga smakli. Izmedju Čitluka i Narina kroz dvi godine posjekoše četiri župnika i to: ot. Petra Matića na 2. listopada 1684., ot. Josipa Tvrdkovića na 10. svibnja 1685, ot. Matu Nagnanovića i ot. Bonu Vrdasovića na 2. listopada 1686,[2] radi česa župnici nisu onamo već zalazili, pak se tako i ono puka kršćanskoga preselilo u Primorje i navezlo na otoke.

Okupiv dakle gjeneral krajine sve kolike Dalmacije i vojsku, dieli se iz Spljeta na 10. lipnja 1694. i obsjede sa suha Čitluk, a od mora ratnim brodovljem, koje se uz rieku bijaše dovuklo do pod Metković. Uz krajine bijahu franovci i pohitiše redovnici iz Zaostroga, koji riečju i izgledom, pokle topovi bijahu prokinuli bedeme, bodriše i hrabriše vojsku na juriš. Strašan bijaše odpor Turaka, ali još veća bijaše sila naših junaka, brodova i topova! Na 20. lipnja preko potoka krvi i snopova mrtvaca naši prodrieše u tvrdjavu i Turci položiše oružje. U gradu se nadje 3000 Turaka, 24 velika topa od tuča, izmedju kojih nekoliko sa nesretnoga mohačkoga polja; takodjer veliki broj manjih topova i puna skladišta hrane i džebane.[3]

Gjeneral Dolfin očevidni svjedok franovačkoga ponašanja izdade im svjedočbe, kojimi dokaziva njihova junačtva i požrtvovanja za vjeru i svoj rod. Imenova ot. Franu Radića Budalića župnikom tvrdjave i vojničtva s običajnom mjesečnom

---

[1] Izvorna svjedočba serdara Jukića i harambaša istoga puka u ark. samost. Živogošta. — [2] Necrolog državni u ark. Šib. — [3] Vinjalić ibid. Rp.

pristojbom i pohvalnom svjedočbom .... „jer je svojim nastojanjem pripomogao osvojiti ovu velevažnu tvrdjavu ...., i samostanu Zaostrogu dariva kuću i vrtle Turčina Alage Risovića, te zemlje i mlinove, što bijahu Adži Mehmeda Neveselkovića.[1]

Isti dan naredi, da se blagoslovi poglavita džamija na čast sv Ante i proglasi ju župnom crkvom naimenovavši župnikom ot. Barišu Arbića, o kom svjedoči: ., . „koji u navali na ovu znamenitu tvrdjavu do vrhunca pokazao svoje pohvalno djelovanje i milosrdno poduzeće pregorivši svoj život za utjehu umirućih, podieljujuć im presveta svetotajstva neumornom postojanošću i trudom, tako i u bolnici i u svem gradu, na što se je sam ponudio bez ikakvoga državnog troška. On obrati 30 Turaka, koji potle osvojenja ostadoše u gradu. Na isti način se ponese u dvima sliedećima navalama Turaka na ovaj grad, pokazavši najsrdačnije ljubavi naprama bolestnikom i ranjenim u obkopih i na branicih, kao i na drugih od pušaka pogibnih mjestih ..." S toga naredjiva: ... „da nijedan svećenik redovnik niti pop neima se nikad uplićati u službu ovoga puka, kog su franovci preveli, u onom što spada na župnikovanje to će vršiti sami franovci, jer su to zaslužili težkim trudom, još dokle bijahu pod turskom vlasti, gdje su ga uzdržavali u pravoj vjeri, kô što sliede velikom brižljivošću i po ovih mjestih.[2]

Isto tako i njegov nasliednik Alvise Mocenigo darova franovcem, rad velikih zasluga u ratu i miru, crkvu sv. Stjepana na brdu (ad montem), koja se je smatrala kao biskupska Neretve i na njezin se naziv posvećivahu biskupi (Stephanenses) Neretve, sa 20 rali zemlje i dva vinograda.[3]

Ova tvrdjava radi nezdrava zraka, s kog nemilo umirahu vojnici, bila je proglašena grobnicom posade, ter od Mletčana zapuštena i dignuta u zrak. Sviet se odtle razidje po okolnih mjestih. Franovci čitlučkoga župnika namjestiše u Metkoviće, gdje se nastani liepi broj obitola i zasnova varoš, u kom je danas obćina, sud i poglavarstvo i rad svoga položaja, trgovine na more i željeznicom u Bosnu i Hercegovinu, obećaje postati možda najznamenitijim u Dalmaciji.

Mjesto razrušenoga Čitluka skupnovlada, da preprieči prolaz Turcim, na istoj rieci Neretvi načini tvrdjavu i nazva Fort Opus, narod ga zove Opuzen, gdje u davnije doba bijaše Tvrdko kralj bosanski načinio tvrdjavu Brštanik i prodao Dubrovčanom,

[1] Izvorna u ark. Zaostroga 24. lipnja 1694. — [2] Izvorna u ark. sam. Zaostroga. — [3] U Zaostrogu 21. rujna 1698.

pak ju Turci god. 1483. preoteli i razkopali.[1] Tu franovac iz Zaostroga bijaše župnik i nastani sa dosta obitola i postade liep varoš, u kom je zapoviedao slavni vitez Vule Nonković i njegovi nasliednici dugo vremena. Gjeneral Dolfin god. 1696. bijaše poveo krajine na Ulčinj, jer gusari iz njega velike štete počiniše trgovcem na moru; ali buduć gradu dobra pomoć prispiela, samo što ga s topovi progruva pak se vojskom nazad povrati. Tim završi ratovanje na naših stranah i nasliedi ga godine 1699. karlovački mir.

Na povratku u Mletke gjeneral izpripovieda pred staroviećem ratne vrline našega naroda i njegovo požrtvovanje za slavu oružja prejasne, što kako je na diku hrvatskoga naroda, bilo je na ukor skupnovlade, koja narodu tako hvaljenomu, koji za istinu bijaše sve žrtvovao za principa, ona mu nije ničim odvratila, nego ga držala glupim i ubogim, te mirno gledala njegovu propast sa svakoga pogleda.

Gjeneral dakle pripovieda medju ostalim: . . . „Koji bolji dokaz vjernosti, posluha, strpljivosti i junačtva može se od Hrvata željeti; njih 5000 sliepo vodjenih na brodove. neznajućih za vladine odluke, nit što će od njih biti, svedjerno su spravni na borbe najsmionije, držeć se u najboljoj stezi, bez druge državne pripomoči do samih 10 soldina na dan, kojimi se uzdržavahu dugo razstavljeni od svojih obitola, tako daleko, da većemu dielu bliže bijaše koja daleka strana Italije . . . "[2] Ob ovom narodu zaklinjao je još slavni Foscolo skupnovladu, da mu što bolje pomože, i prebrojiv njegove zasluge i junačtva završava: „Što je veće mogao ovaj nevoljni puk učiniti za održanje vladine koristi i potvrdjenje svoje vjernosti i uztrajnosti? Što li nebi još učinili, da su što bolje pomagani, buduć zadovoljni na dan s jednom libricom kruha na glavu?" To bijaše sva mletačka plaća za muku, trude, krv i smrt, podnešenu za prejasnu.[3]

Ovoga vremena još gore narodu bijaše, kako svjedoči izvješće mletačkoga činovnika: . . . „Usilovani da ostave svoja plodna mjesta i prisiljeni stanovati raztrkani po dubravah, prinuždeni davati za novce istu svoju djecu, da mogu preživiti, a drugu na silu im odvaditi i prodavat u Senj i Turcim, napokon ovi nevoljnici i nesretnici do toga su spali, da im sama jedna biljetina, s kojom se pokriju, služi za odjeću i za kuću.[4]

---

[1] Luccari Annali di Ragusa II. 110 III. 195. — [2] Vinjalić ibid. Rp. — [3] Ljubić Ogledalo II. 200. — [4] Idem ibid. II. 223.

9. Kroz ratoborno vrieme XVII. vieka, kroz koje, kako vidjesmo, moradoše franovci bježati od mjesta do mjesta, predvoditi narod i zaklanjati njega i sebe od turskog biesa i očite propasti, u skrajnom ubožtvu i najnuždnijih potrebośah za življenje, u strahu i na maču danom i noći, nedotjecaše im doisto vremena, da se bore s knjigom i pučkom prosvjetom, ali i tako nisu ju sa sviem zapustili bili Redovnici su niže nauke po svojih samostanih učili, a veće po ustanovah reda učahu ponajviše na učilištih samostana u inozemstvu, navlastito po samostanih Italije Na domaćih učilištih po samostanih podučavahu mladiće, koji se uzgojavahu za redovničtvo, i jednako učahu pučke sinove, koji su se trgovinom ili zanatom bavili, kô što nam pokazuju njihove svjedočbe, pogodbe i dopisi običajno bosanicom napisani.

Oni redovnici, koji stanovahu po Bosni, daleko od ratnih lomljevina, obielodaniše u ovom svietu tiskom dobar broj poučnih knjiga, kao što Bandulović: „Poslanice i evangjelija preko godine“, ot. M. Divković bosanicom: „Besjede i druge omanje u pjesmi i prostopisu, ot. P. Posilović bos. „Nasladjenje duhovno i „Cvit od kriposti,“ ot. Anić „Vrata nebeska“ i razlike druge, na što se ne osvrćemo, jerbo se bavimo jedino onim dielom države i redovnika, koji stanovahu u Dalmaciji, gdje, kako pomenusmo, nebijaše sgode niti vremena za sastavljanje i pečatanje knjiga, kad se morao mač mjesto pera u ruci držati, pak i tako redovnici ovoga vieka ostaviše nam na ovom kraju znatan broj rukopisa ne samo onih, što spadahu na naukovne predmete latinske, mudroslovja i bogoslovja, dali i u narodnom hrvatskom jeziku i to koju kronaku i putopis, zabilježenja i uspomena o raznih sgodah i dogadjajih ovoga vieka, iz kojih koješta u ovoj radji pomenusmo Imamo takodjer po arkivih samostana znatan broj propoviedi bosanicom napisanih, izvadaka vjeronauka i tumačenja bogoslovnih istina, naredba biskupa i državnika, da i ne pominjemo matice računa i zapisnike župa sve samom bosanicom hrvatski pisane ikavštinom. Talijanski jezik još se nije bio uvukao, a na latinskom nadjosmo koje izvješće, naredbe i kronaku ot. Nagnanovića o bosanskoj redovničkoj državi.

O načinu nauka ovoga vieka imamo uspomenu u putopisu gori hvaljenoga ot. Pavla (1640), koji kaže: „Po svih manastirih običava se učiti dosta djece, koja služe u crkvi mjesto djaka a vani mjesto poslušnika. U večer učitelj hoće, da mu na klečeć svaki kaže, što je koji naučio, za tim prevode na na pamet iz latinskoga po gramatikalnih upravah, što vre-

menom posve dobro nauče. Kada se obuku u redovnike, onda uče dalje, pa kad postanu misnici, šalju ih u Italiju na veće nauke, gdje se odlično usposobe, po čem ova država ima čudo krepostnih repovnika. Dan ne prodje bez naukovnih prigovaranja vrhu raznih predmetá." [1] Ot. Vinjalić u pomenutom djelu pravdajuć franovce od osvada prabiskupa Dominiša, da su neznalice, kaže: „Visokoučeni dostojanstvenik mogao je koješto prigovoriti franovcem o službenih spisih, koje su mu župnici slali; u njih su se lasno mogle prokrasti slovničke i jezikoslovne pogrješke, jer mladići bijahu od učitelja obtuženi, da se medjusobno latinski razgovaraju, a bez izpravljača lahko se uvlačile pogrješne rieči i izreke, koje su običajne, kašnje se i u dopisih ponavljahu, kad se je za duhovne posle moralo tim jezikom dopisivati, ali i u ostalih naucih mudroljublja i bogoslovja, toga prabiskup nije mogao zamjeriti, jer su ih temeljno poznavali; jer onog vremena učitelji se savršavahu na prvih redovničkih učilištih u Italiji. Od njih istih različiti onamo ostajahu za učitelje i amo za državnike, od kojih nekoji od rimskoga dvora bijahu odlikovani nazivom bogoslova i odabirani za biskupe, a i druge države odabirahu ih za svoje učitelje." [2]

U arkivih samostana Visovca, Makarske i Zaostroga nahode se snopovi pisama samom ikavštinom i bosanicom napisani preko onoga vieka i to: dopisâ, pogodabâ, prodajâ, kupovštinâ, zadužnicâ, svjedočabâ, računâ, nagodabâ i oporukâ napisanih od svietovnjaka i Turaka iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine, po kojih doznajemo: jedno, da ti pučani kod franovaca po župah i samostanih ta pismena mogahu naučiti, a drugo, da je po tih pokrajinah samo ikavština vladala. Namjerismo se i na nekoje listine napisane ćirilicom i jekavštinnm i to osobito iz Mostara, po čem se vidi, da na onom kraju Hercegovine bijaše hrišćanskog upliva kod Turaka.

Pomenuti nam je i to, da izmedju razli itih poslanica bega Ljubunčića bosanicom napisanih u Visovcu, nekoje su sastavljene čistom čakavštinom i to, ne da ih je tko drugi napisao. nego on isti kako u istoj kažę: „i pisac naš brat i vaš prijatelj veledrago pozdravlja." Mi po izvornicih uvrstismo različite spise, da učenjaci mogu suditi o razvoju našega jezika, što ćemo činiti i preko skazanja došastoga vieka.

---

[1] Relazione ibidem. Rp. — [2] Ot. Vinjalić Comp. Stor. Rp.

Poglavje deveto

1700.—1715.

1. Crkovna i gradjanska uredba osvojenih mjesta. — 2 Kako franovci postadoše župnici? — 3 Život puka franovačkih župljana. — 4 Djelovanje franovaca od Nina do Omiša. — 5 Makarska biskupija, povratak imotskih franovaca na Prolóžac i uredba samostana i župa. — 6 Biskupovanje prisv. Bankovića. 7. Mali rat, bjeg franovaca s Prološca u Omiš 8. Obsada Sinja. razrušenje crkve i samostana. — 9. Navala Turaka na Vrliku i na Drniš.

1. Kroz vrieme vojevanja preko bečkoga rata, mletački gjenerali drugovačije su se vladali, nego oni preko kandijanskoga; onda opustošiše zemlju i zapustiše predobivene krajine i tvrdjave. uslied česa izgubiše vas plod dugoga vojevanja i sjajnih slavodobića, možda ih je to opametilo, ter ovoga puta predobivene tvrdjave još bolje ukriepiše, utvrdiše i održaše do sklopljenoga karlovačkoga mira, uslied koga ostade skupnovladi sve što je posjedovala i to: vas Kotar i Bukovica sa tvrdimi gradovi: Knin, Vrlika, Sinj, Zadvarje, Vrhgorac i Čitluk ili Gabela u Neretvi, svim zemljištem do mora, dakle današnja Dalmacija izvan Imotskoga do dubrovačkog Kleka. Prisvojeno ovim mirom zemljište, prozva se novi posjedi „nuovi aquisti."

Na ovom zemljištu nove stečevine započe se uredjivati, koliko gradjanska, toliko crkovna uprava. Za gradjansku bijahu namješćeni providuri i zapovjednici varoša i tvrdjava, a po krajinah koluneli i serdari. Prvi su pravdu dielili, a drugi razmirice ravnali i krajinu od dušmana branili. Za crkvene posle papa uznastoja, da skupnovlada uzpostavi stare biskupije od Turaka razmetnute, ter bijahu naimenovani biskupi za Nin, Skradin, i Makarsku, rad izseljenja i razrušenja do zadnje kršćanske uspomene, kninska se nemogaše uzpostavit, već bijaše upravljana od šibenskoga biskupa, kako je već pomenuto.

Kako bečkim ratom i karlovačkim mirom turska gordost bijaše ponižena, tako su Osmanlije na ovom kraju Mletčanom

prkosili i zaprieke stavljali po mejaših naprama njihovim podanikom, s česa nebijaše već moguće dalmatinskim franovcem prolaziti i upravljati sa župami preko mletačkih granica, niti biskupom oblaziti sela turskog podaničtva; s toga samostani Zaostroga, Živogošta i Sinja (Rame) moradoše ostaviti sve onomašnje župe bosanskim samostanom, da s njima upravljaju. Skupnovlada po ugovoru sa svetim sjedalištem ustanovi s biskupi uzpostavljenih biskupija pristojbe, što novčanom pripomoći, a što s dohodci namienjenih zemalja. Isto tako kanonikom i pomoćnikom, te naredi, da se grade stolne crkve i biskupske palače nabavlja crkovno ruho i posudje, sa svimi potreboćami. A franovcem? Nigdje ništa od nikuda, oni ostadoše, kô što i prvo bijahu pod turskom vlasti, puki siromasi posred ubogoga puka, da živu jedino o njegovoj milostinji, ma i to, da im bude na miru bilo! drugoga nisu niti tražili; ali ćemo vidjeti, da im je ova ista milostinja ne samo prigovarana i zavidjena. nego su rad nje franovci tuženi i nepravedno osvadjeni na najveća sudišta!

Skupnovlada nije mogla zaboraviti velike zasluge franovaca, koliko za vjeru, koju su čistu preko viekova održali kod puka novostečenih mjesta, koliko i za domovinu, koju su pomogli od Turaka osloboditi, i napučit ju sa prevedenim pukom iz osmanskoga podaničtva, ter što da im se pokaže odana, a što da zadovolji želji puka, koji je vapio za njihovom duhovnom upravom, kako su različiti providuri gjenerali u različitih prigodah izdavali odluke, da sami franovci budu župnici kod onoga puka, kod koga do tada bijahu, kao i kod ostaloga, koga su u podaničtvo dovodili. Tako i starovieće i dužd različitimi dukalami prizna im i potvrdi ono pravo, kaka ćemo na drugom mjestu dokazati i na temelju crkvenoga prava proglasi župne milostinje i pristojbe kao beneficia adnexa mensae Conventus za uzdržanje samostana i redovnika bez ikakve druge pomoći od vlade, za uzdržanje župnika, za popravljenje crkava i župničkih stanova, ili za nabavljenje stvari potrebitih za službu božju.[1]

I ako franovci tako ostavljeni na milost puka nemogahu se presretnimi smatrati, nekoji biskupi sudiše, da je i preveć njima dozvoljeno, sudili su, da su franovci možda trebali, dok

---

[1] Danas bilo bi suvišno ovim se predmetom baviti, pokle je M. O. ot. Ivan Marković učenom radnjom — Le Parrocchie Francescane Zara 1885. obširno dokazao.

su Turci vladali, kao poslanici medju nevjernici, ali sad pošto izbavljene krajine dodjoše pod kršćansku vladu, da su već ti redovnici suvišni postali, da su svoj posao obavili, da se sad mogu povući u samostane krunice brojiti i časove moliti, ter se živo zauzeše kod skupnovlade i kod rimske kurije, nebi li ih odstranili od službe župa. Ovaj pokušaj nalazi se najprvo u prošnji, koju god. 1682. upraviše knezovi Zagorja na sv. skup propagande, kad trogirski biskup htijaše im mjesto dotadanjih franovaca nametnuti pope za župnike, na što oni prosvjedovaše sa sliedećim pismom, koje se izvorno hrvatski bosanicom napisano nahodi u Rimu u arkivu propagande, prevodom šibenskoga kančelira Capogrossa i glasi: „Isus i Marija. Mi Stipan Vojnović knez od Vojnovića, Matija Radeljković knez od Vratkovića, Petar Baković knez od Suhog Doca i Sabina, odredjeni i poslani od svega puka i kršćana, koji su u Suhom Docu, u Sabinu, u Bristivici, Bliznjoj, u Praputnici i u Podlužju, uteći se na ime svega puka i prikazati svetoj crkvi naše potribe duhovne, kako je istina i neće se inako naći, nego kako je ovdi opisano, to jest da nemremo za veće uzroka držati medju nami kapelana popa:

1 Zašto smo često napastovani od paćara grčkoga, i da nas fratri ne brane svojimi privilegiji, koje imadu od cara, davno bismo bili po popu podložni rečenomu paćaru, koja privilegija neimadu popi.

2. Kada nas Turci pritisnu globami i avganijami, popovi nas ostave i biže, a mi ostajemo bez pastira.

3. Mi idjemo našim imanjem na pašu u tursku zemlju četri dni hoda daleko, gdi popi doći nesmiju.

4. Kad bi Turci znali. da medju nami stoje ljudi iz drugoga vladanja, bili bismo i mi i oni na kolju, a naša dobra u begluk, za to ćemo pri' ostavit naše zemlje i odavle otići, ali će iskati Turci uzrok, i za to mora biti smutnja i nemir obćenski.

„Za to molimo vaša gospodstva previsoka, da nas u taki nemir nezapuštate, nego da stojimo i da smo, kako i dosad služeni bijasmo od redovnika dobro i pošteno, i bez štete službeni i sad i posli, i ljubimo njihove svete noge. Dne 8. kolovoza 1682.“[1]

Sada pak po karlovačkom miru sličnih pokušaja bijaše u Ninu, Skradinu i Makarskoj, a malo kašnje i u Spljetu; u ostalih tiho i mirno, ali u Makarskoj sustavno i odlučito preko cielih

[1] U ark. propagande Volume III. Prepisao ot. V. Batinić.

osamdeset godina; ali prvo nego se uputismo u neharne razpre treba znati kako i kad franovci postadoše župnici.

2. Na početku serafinskoga reda, kad su uz gradove po Dalmaciji prvi samostani podignuti, franovci u njih su tiho i mirno živjeli; bavili se pokorom i molitvom, te riečju i izgledom, pokazivali krstovim nasliedovanjem put spasenja. Kada prva njihova braća unidjoše u Bosnu, da obraćaju krivovjerce i razkolnike, oni bijahu samo poslanici i propoviedaoci, da puk odvrate od bludnja bogomilskog krivovjerstva, poduče u zakonu božjem i da ukriepe vjernike u istinah katoličanskih; ali ona zemlja bijaše ostala bez drugih svećenika, ter papa Ivan XXII. na 20. listopada 1322. dade im nalog, da kod obraćenih vjernika mogu urediti katoličke župe i nastavljati spodobne župnike. To im kašnje potvrdi papa Martin V. iz Geneve 21. kolovoza 1418. i Eugen IV. 30. rujna 1433. i 14. veljače 1444.[1]

Kada su god. 1463. Turci Bosnu zapremili, sultan Mehmed II. darova franovcem poznati ferman na Milodraže, dopustiv im slobod katoličkoga vjeroizpovjedanja, što i ostali cari priznavaše i potvrdjivaše: „da mogu po svom zakonu boga moliti i po svom puku hodati, misu govoriti i evangjelije raju učiti.“ Franovci bijahu jedini katolički svećenici prvo u Bosni, a kašnje u Dalmaciji, kud se je turska oblast prostirala. Oni sami bijahu župnici po župah od njih utemeljenih i nastavljenih pa tako i biskupi, kao franovci i otačbenici mogahu župe oblaziti i svetotajstvom vjernike potvrdjivâti Drugi i ako su bili za Bosnu imenovani, nikad u ova mjesta nisu zavirili, niti biskupskih djela obavljali.

Kako je turska poplav u Dalmaciji napredovala, tako kud je godj dopirala, tud je svaku uspomenu kršćanstva rušila, biskupe protjerala, kaptolske sborove razmetnula, stolne i župne crkve palila i rušila, a samu pustoš i propast vjere pokazivala i sobom uzdržavala. Kninski biskup bijaše se u Hrvatsku zaklonio, Ninski u Zadar, Skradinski u Šibenik, Makarski poginuo, a Dumanjski u Spljet prebjegao. Ovaj zadnji De Ruschi preporuči franovcem (1490) kršćane svoje biskupije u Primorju, a po ostalih pustih biskupijah sami kao apoštolski poslanici prehodali, čuvali ostanke vjere i dielili kršćanom božanstvena svetotajstva.

---

[1] Spisi u držav. arkivu u Šibeniku

U isto vrieme spljetski prabiskup preporuči franovcem ne samo one kršćane, koji bijahu po mjestih osvojenih od Turaka njegove prabiskupije, dali i ostale po mejaših, gdje popovi nemogahu održavati župa rad čestih turskih navala, jerbo Turci nepoznavahu drugih svećenika, niti trpijahu do samih franovaca.[1]

Pošto dakle do god. 1530. Turci bijahu osvojili svu gorsku Dalmaciju (izvan morske obale od Novigrada do Omiša) i Makarsko primorje, od toga vremena na svem ovom zemljištu nebijaše drugih katoličkih svećenika do samih franovaca, koji na sgodnih mjestih, manje od Turaka posjećenih, zavedoše prave župe s opredieljenimi župnici; ali za ona mjesta, koja bijahu pod nazorom Turaka, oni služahu kao poslanici iz samostana prehodajuć od mjesta do mjesta, kako jur vidjesmo. Ta njihova služba, i ako dozvoljena od turskih vlasti i fermana istoga cara, vidjesmo kako bijaše pogibeljna, i kako većekrat franovci platiše krvlju svoju pastiersku brigu.

Preko blizu 20 godina svedjernoga ratovanja, župe se često krat razsule i razmetnule, novoselci ih opet napučivali, ali prave župne uredbe nemogaše biti, dokle Turci nebijahu potjerani, te samo po karlovačkom miru mogle se po zakonu nastaviti i zaokružiti Kad Dalmacija ostade pod kršćanskom mletačkom vladom, providuri gjenerali svjedoci ljubavi i požrtvovanja franovaca u duhovnoj službi puka i velikih zasluga za slavodobiće njihovog oružja, odmah su naimenovali u osvojenih krajinah župnike u opredieljenih župah i dičnimi svjedočbami i poveljami potvrdjivali im pravo na župne službe, pa kašnje isto starovieće i dužd dukalami u veće navrataka. Pomenut ćemo samo gdjekoje Prov. gjeneral Anton Barbaro na 3. travnja 1671. izdade visovačkomu gvardijanu naredbu, da namjesti župnike po kotaru: . . . „kako iziskava potreba i zakon božji, što nemože od koga mu drago biti zabranjeno pomenutim redovnikom to vršenje župne službe kršćanom, nego će to bit dužan ot. gvardijan točno vršiti . . .“[2]

Prov. gjeneral Daniel Dolfin u Čitluku izdade naredbu na 18. travnja 1695., u kojoj pokle pohvali u velike zasluge franovaca, nastavlja: . . . „Odlučujemo, da u ono što spada na duhovnu službu, nemože od sada u napred uplićati se nijedan redovnik niti pop, pod kojim mu drago izlikom u novonaseljenike, nego da svedjerno to imaju obavljati rečeni otci bosanske dr-

---

[1] Farlat. Illyr. S. IV. 179. — Fabianić Storia I. 237. — [2] U ark. samost. Visovca izvorna.

žave, koji budu odabrani od vlastitih starješina, primivši biskupov blagoslov, i to kao dostojni nagrade za svoje duge trude po turskih zemljah, da ih održe u pravoj vjeri.[1]

Starovieće potvrdi ove povlastice 30 svibnja 1701., naredjujuć, da franovci budu uzdržani na posjedu pravâ na službu župa, i zabranjiva, da se išto u tom preinači bez vladina privoljenja.[2]

Duždd Joannes Cornelius dukalom od 7. srpnja 1714. priznajuć franovačke zasluge i dobivene povlastice sve ih potvrdjiva i preporučiva ovršenje[3]

Kašnje u dugih prepirkah s makarskimi biskupi i drugimi u Dalmaciji, veće krat ovo bijaše priznano, i obustavljen svaki pokušaj biskupa, da župe od njih nastavljene i uzdržane budu im pod kojom mu drago izlikom oduzete.

Kako su stare župe po Bosni, Hercegovini i turskoj Dalmaciji uzpostavljene, biskupskim privoljenjem, od starješina samostana, a upravljane od redovnika njemu podčinjenih u obsegu opredieljenoga zemljišta, tako bijaše onda običaj, da kad bi redovnik župnik digao jedan broj obitola i s njim se nastanio u koji mu drago predjel, ako će biti i drugoga manastira, onaj bi puk i župnik, kao i njegevi nasliednici svedjerno zavisili od onoga samostana, iz koga područja bijahu se drugamo namjestili. Tako vidjesmo, da ramski franovci zavedoše novu župu u sred visovačkoga prediela u staroj župi Zmijino; tako isto, kad župnik iz Broćna odvisan od samostana Živogošta dovede u Petrovopolje dosta obitola i zavede novu župu u sred predjela sinjskoga samostana, i ta župa ostade svedjer odvisna od živogoštskoga manastira.

Na ovom ostadoše stvari sve do pada mletačke skupnovlade. Župne pristojbe ili redovine za onoga vremena nebijahu opredieljene niti uredjene. Pod turskom vlasti sastojahu u samih milostinjah i svojevoljnih milodarih puka. Skupnovlada ostavi kako je i našla, da se vladaju po starom običaju; ona pomagaše samostane zemljištem za uzdržanje redovnika, a biskupi potle karlovačkoga mira u svetih pohodjenjih, kad započeše obilaziti župe i svaku uredjivati po crkovnih propisih s dogovorom župnika, crkvinarstva i bratovština urediše i urediše poreztine redovi za uzdržanje župnika kako ćemo dalje vidjeti.

3. Pošto će odsele postati mirno vrieme i uredno življenje puka, pod zakonodavstvom kršćanske vlade, obazriti nam se je

[1] Izvorna u ark sam. Zaostroga. — [2] Ovjerovljena u drž. ark. u Šibeniku — [3] Ovjerovljena u drž. ark. u Šibeniku.

još jednom na življenje puka upravljanoga od župnika franovaca, u onom što spada na njegovu duhovnost i posebno domaće življenje, dočim ga do sada upoznasmo kao mukotrpna u svedjernih bježanijah, preselivanjih i ratnih borbah, kad su nam srećom suvremeni pisaoci o tom ostavili liepih svjedočaba, po kojih ćemo ga vidjeti, da kako ga opisaše gjenerali i vojvode dičnim na bojnom polju, tako ga ovi predstavljaju i na domaćem pragu Pomenusmo u pogl. VII. 1. 2 kako bijaše življenje puka na južnom u zapadnom kraju Dalmacije, a ovi će nam pokazati što bijaše iza gora u sriedi pokrajine.

U veće pomenutom putopisu ot. Pavla (1640.) izmedju drugih potankosti štiju se crte o običajih i načinu življenja puka, od kojih prenit ćemo ono što povieda o gorskoj župi Vrdovo iza Bijokove. Po ovih mjestih stanuju najljubezniji kršćani, kao što su po svoj Bosni. Kako je bosanskoj državi pripadao vas onaj dio Dalmacije, koji su Turci posjedovali i franovci po župah služili, tako spisatelj nazivlje Bosnom sve prediele u kojih župnikovahu bosanski franovci.

„Ljudi iz daleka trče kad ugledaju fratra, da mu ruku ljube, a tako su pobožni, da cio dan putuju, da u svetkovinu svetu misu slušaju. Ima župnika koji služe četiri pet sela, naviestit će, da će se misa reći na toj ravnici sgodnoj okolnomu pučanstvu, župnik čeka do podne, a puk se od kuće za rana dieli na opredieljeno mjesto, župnik napravi otar i govori misu, koja kad svrši, puk posjeda da jede, jer na toliku dalečinu svaki mora da sobom užinu nosi, kao što čine naši o križih . . . „U Vrdovu zapitah ja: zašto stanujete u ovakoj divjači? Odgovoriše mi:

a) radi zdravoga zraka i pokazaše mi staraca od 110, 120 i 130 godina, a kažu, da ih je dosta bilo od 90 do 100 godina. Rekoše mi, da se je dosta svieta iz onih strana odselilo bilo u Posavinu, nego radi bolestna zraka, da su se mnoge obitoli zámele;

b)jer su u onih mjestih sjegurni od Turaka i opakih kršćana, hajduka i uskoka, koji po drugih mjestih kršćane uznemiruju i svake im štete čine. Ondje sam vidio jednoga starca, koji bijaše u konjanicih u Italiji, sasvim je dobroćudan i priprostit, ko što i ostali. Ja koji sam znao pakostnu ćud onih vojnika, bijaše mi začudno vidjeti taku prominu u njem, ter zapitah: kako si sad tako nevin i priprostit, kad u Italiji nemože se živjeti od vaše zloćudnosti? a on mi odgovori: Vi to znate kakvi smo onamo, ali dokle se u naše planine povratimo,

odmah nam se naša ćud· obrati i postanemo dobroćudni kao i ostali, možda je to do zraka u kom živemo. Ja mislim da nije nego od turskoga straha, s kojim živu u svedjernoj pogibli. . .

„Opazio sam i to, što služi na sramotu naših mjesta; u ovom puku ima obitola, gdje je veće braće oženjene, jedan izmedju njih, podobniji za domaću upravu, drži kesu i zapovjed, a ostali ga svi slušaju kao starješinu, nit se kad diele, sve im je u zajednici To je pravi način, da se obitoli uzdrže, tako su ih franovci naučili od kojih su upravljani, ja sam vidio obitola do 60 čeljadi . .“[1] Veleučeni ot. Farlat liepo nam naslika puk izmedju Krke i Cetine, on kaže: „Trinaest župa služe franovci, koje bijahu pod turskom vlasti, i velikom ih brigom i trudom pobožno upravljaju.

Ćud ovoga puka i ako žestoka i ratoborna, sasvim je naklona prama vjeri i pobožnosti. To dokaziva veliko poštovanje, koje pokazuju naprama crkovnim starješinam, osobito prabiskupu, pred koga padaju na koljena i lizuć k njemu dolaze, a ne dižu se, dokle neprime blagoslov, što smatraju kao neko blaženstvo.

Oni mnogo ciene svoje poštenje i čast svoju tako, da i za najmanju uvriedu zaplamte nevjerojatnom srditošću; nikomu od svojih prava nepopuštaju, i ako nisu ublaženi čijim posredovanjem, zanešeni sliepim užasom, uvriede osvećuju. Inačije, kad nisu uvriedjeni ili obezčašćeni, sasvim su dobrostivi, druževni, ljubeznivi i zamjernom tihoćom obdareni, tako da se na sliepe dadu na svaki posao skloniti.“[2]

Naš ot. Vinjalić o istom puku ovih doba povieda . . . . „Narod je naš tada živio poput starih patrijarka Abrahama, Izaka i Jakova pasuć svoja stada i mjenjajuć mjesta, kako bi ga nužda silovala. Oni pučani bijahu od srdca gostoljubivi, kao što bijahn oni sveti ljudi i ako bi ih glad prisilio, oni su prelazili i u dušmansko vladanje nevjernika, kao Noemi u knjigah Rut i Sunamitis u knjigah kralja, za to su smatrali grešnim bezakonjem, da bi tko preuzeo njihove baštine, koje su amo imali Jer kada bi pogibelj prestala, oni bi se na svoja stara mjesta opet povraćali. Na taj način življenja bijahu prisiljeni, radi neprestanih ratova, kada su svuda progonjeni bili i njihove baštine plienjene i satrvene, kuće paljene i robljena sela i kućišta, što nije prestalo nego potla karlovačkoga mira.“[3] Pohoditelj ot. Ivan Kr. da Vietri 1708. u izvješću na propagandn, ovako opisiva ćudo-

---

[1] Memoria della visita ibid. Rp? — [2] Illyr. Sacr. III. 14, 15. — [3] Comp. Stor. Rp.

redje puka ovih strana. . . „Manastiri (bosanske države u Dalmaciji) prvo nego pripadoše mletačkoj skupnovladi, bijahu kano i župe od franovaca uzdržavani. U tih mjestih oni održaše svetu vjeru, kod onih ubogih seljana, koji su čamili pod krutim turskim jarmom, obterećeni nepodnosljivimi danjci, obezčašćeni svedjernimi uvredami i pogrdjivanji. . . . Ovi su kršćani tako uzdržavani u strahu božjemu, poštenju i ljubavi, da se izmedju njih nečuju psosti, ne ozloglašenja, ne lupežtva, ne bludne nečistoće; tako su dobro priučeni, da medju njima neima ašikovanja, neima igračina niti razpuštenih glasba; ako pjevaju, njihove su pjesme jedino molitve ili poviesti različitih sgoda. Tako su od redovnika podučavani u ovih mjestih. Ne kažem o poštovanju crkava i svećenika, jer mi se možda neće vjerovati i ako ću kazati manje nego jest. Bog bi dao, da kršćani u Italiji časte najuzvišenije moći, koliko ovaj puk štuje redovničku odjeću, i da u Italiji poštuju biskupe, koliko u ovih mjestih štuju vodu, kojom svećenici na misi ruke peru . . .“[1]

Vidjet ćemo, da ovo nebijaše pretjerano, biskupi će nam svjedočbami dokazati žarku brigu franovaca u vršenju pastierskih dužnosti, mi te svjedočbe moramo iztaknuti, da se što bolje osvjedočimo pri ovakih i ovlikih svjedočbah suvremenika, koliko mogahu temeljne biti potvore i osvade prot franovcem o zapuštenju puka, s kojim su oni upravljali.

4. Svi biskupi i franovci počeše srdčeno i odvažno vidati duhovne rane uzrokovane kršćanskomu puku u robskom življenju preko 200 godina turskoga potarluka. Za njihova nesretnoga vladanja u ovih mjestih crkve bijahu porobljene i razrušene, bez uhvanja da bi se mogle graditi i opraviti, bez osobitoga fermana, koga je valjalo dobiti iz Carigrada na velike molbe i preporuke uplivnih Turaka, ali se nemoglo onamo doći niti lasno dostignuti bez preporučenih pisama za velike svote dobivenih, na kapidžije koje su uz cara sjedili na divanu; po čem jedino je samostanom to moguće bilo, a pojedinim župnikom, ako bi kod Turaka ugled i milost stekli, pa tako stare crkve po selih popravljali, ali nipošto na novo zidali. Sad u slobodnom kršćanskom vladanju po mjestih nove stečevine, počeše se izgorjele ili propadnule crkve po selih popravljati i nove za sgodu puka podizati. Stari se stanovnici povratili na svoja ognjišta, i novi po selih namjestili, ili sami iz Bosne i Hercegovine uskočili, ter se stare župe opet podigle

[1] U arkivu propagande Vol. V.

i nove zasnovale. Siromašni puk u opustošenih i satrvenih krajinah nemogaše na mah svete crkve graditi i sva potrebita nabavljati. On je bio pobožan i naklon, ali u skrajnom ubožtvu, bez pomoći od vlade ili drugoga, dokle se je morao krvavim znojem oblievati, da pribrani sebe i ubogu obitol, nije mogao sabirati blago i zlato, da nabavi sve što se po crkvah htjelo.

U Dalmaciji nebijaše onoga vremena stvari potrebitih, valjalo je sve iz Mletaka dobavljati, a tko nezna mučnosti i potežkoće putovanja onih vremena? ali ipak nekoji biskupi biediše franovce, što na mah nisu crkve napravili i opravili.

Ostali biskupi bijahu pravedniji, oni su dostojno uvaživali franovačko djelovanje i dične im svjedočbe izdali. Narod je takodjer njihovih se truda i nastojanja sjećao i njihovu duhovnu upravu vapio. To nam najbolje dokaziva prigoda, kad ninski biskup Rapignoli bijaše uzpostavio razlike župe u onoj opustošenoj biskupiji, koje njegda bijahu od franovaca upravljane, a sad pošto ih je čudo trebalo za nova mjesta, nemogoše preuzeti one okolo Nina, ter biskup namjesti u njih pope, ali opazi on isti, da puk nebijaše zadovoljan toj promjeni, ter vapijaše franovce prvašnje upravitelje. To odluči istog biskupa, da na 14. prosinca 1714. pisa gvavdijanu Visovca: „Puk Starigrada svom odlučnošću pita jednoga redovnika vaše obitoli za župnika, a mi koji želimo, da zadovoljimo našim pravovjernim u onom što spada na spasenje duše, i želeć u tom pripomoć otaca serafinskih franovaca tako brižnih za spasenje duša, molimo da pošaljete jednoga, koji će ih uzdržati u službi i ljubavi božjoj.“[1]

Iste godine sličnu prošnju upraviše starješine Vinjerca na biskupa, i on ju prosliedi gvardijanu Visovca, moleć da zadovolji želji onoga puka, i pošalje još jednoga redovnika za duhovnoga upravitelja one župe.[2] Gvardijan zadovolji obadva mjesta, posla im redovnike, koji sa ostalom braćom upravljahu pukom one biskupije, dokle obilnim brojem mogahu ona mjesta održavati.

Kako su franovci odgovarali pouzdanju biskupa i puka, svjedoči biskupov namjestnik kanonik Ivan Hrstešić: „Pravda nas duži, da dokažemo osobite zasluge mm. pp. oo. franovaca, koje su od toliko vjekova zadobili u ovih stranah i danomice dostižu. Neka je svakomu poznano, kako oni sami svedjerno bijahu jedini i osobiti podpor svete katoličanske vjere u ovih dalmatinskih mjestih onda, kad čamiše pod tiranskim jarmom osmanskoga divjačtva. Ovi sami otci postaviše se zidom i bra-

[1] Izvorna u ark. samost. Visovca. — [2] Uredovna u ark. sam. Visov.

nikom prot potoku tolike usilnosti, održaše za toliko vjekova prolićem svoje krvi gibajuća srdca vjernika

Kada po milosti svemogućega ova mjesta bijahu povraćena kršćanskoj vlasti, oni njihovom vazda pohvalnom brigom uznastojaše, da kraj napučuju i pustošna mjesta naseljivaju i uzmnažaju vjernike svete crkve. S česa harna skupnovlada pripozna im pravo na župnu službu kod puka, koga su tolikim znojem uzdržavali. One vrsti službe različite se nalaze u ovoj biskupiji Nina, kojimi oni upravljaju osobitom revnošću, redovničkim izgledom i pobožnošću, na našu osobitu radost i korist duša kršćanskih — 27 rujna 1721." [1]

Novouzpostavljeni biskup Skradina uredjivaše složno s franovci Visovca potrebite stvari one biskupije, i on bijaše zadovoljan s njihovim nastojanjem i radom, dok mu oni sami bijahu župnici svih mjesta izvan samoga Skradina. On im izdade sliedeću svjedočbu: „Otci sv. Frane nastoje u ovoj maloj biskupiji sa svim srdcem i najvećom pohvalom o spasenju duša. Sedam njih upravljaju sa župami u svem okolišu susjednih biskupija prevelikim trudom, propoviedanjem i službom. I u našu stolnu dolaze nam pomagati za blagdane, ter su dostojni svake pohvale . . . „1712. Grgur Civalelli." [2]

Biskupa Grgura nasliedi ged. 1717. biskup Giovanicio, koji pokuša u Rimu i u Mletcih, da franovce odstrani od župa i zamieni s popi, ali kaže, da toga mu ne dopušta skupnovlada. „U ovoj biskupiji ima deset crkava većim dielom propalih od starosti ili od turskoga biesa, koje se jedino milostinjami obskrbljivaju što vjernici podaju i pristojno uzdržavaju." [3] Ovomu biskupu čudnovat se zgadjaj trefi. On koji na početku bijaše pokušao, da oduzme franovcem župe u onoj premalahnoj biskupiji i s popi ih zamieni, jerbo izvan gradske same svim ostalim franovci upravljahu, odmah druge godine njegova biskupovanja bijaše primoran i onu jedinu franovcim izručiti, ter sa svimi kanonici i pomoćnici franovac upravljaše i gradskom župom! Na 3. veljače 1719. serdar Milovan Pavasović na čelu gradskoga zastupstva prikaza biskupu prošnju i želju svega puka, da bi im dao za župnika jednog od visovačkih franovaca, kao što bijaše u prvašnja vremena, obdužujuć se oni po sebi, da bi ga uzdržavali običajnom redovinom.

Kako nebijaše odredjena posebna pristojba za gradsku župu, nego ju morali kanonici po redu služiti, oni su se reć-

---

[1] Izvorna u držav. arkivu u Šibeniku. — [2] Izvorna u ark. samost. Visovca. — [3] Farlat. I lyr. Sacr. IV. 33.

kali, te je duhovna služba zapinjala tako, da je kadkad morao sam biskup župne posle obavljati.

Biskup je prošnju gradjana svestrano proučio i razpravio pak i odlučio, da bude uvažena i na 4. istoga mjeseca izdade odluku, da dragovoljno pristaje na prošnju puka, a na 5. istoga podpisa povelju naimenovanja skradinskim župnikom ot. Tomu Babića, koji za veće godina dično održa u Skradinu župnu službu i različiti biskupi odlikovaše ga čašću i vlašću svoga namjestnika.[1]

U kninskoj biskupiji franovci takodjer uznastojaše, da podignu ugled katoličke vjere osobito onda, kad množina kršćana bijaše se naselila u onoj krajini.

Ot. Galiotović uz prebivalište zasnovano po ot. Resici načini oveću crkvu mjesto malahne kapele, za koju skupnovlada bijaše pripomogla i za uzdržanje crkve i redovnika darovala zemljišta u Podkonju i Kapitulu. Jedan franovac kao kapelan tvrdjave služaše vojničtvo i činovničtvo, a drugi varoš s okolnimi seli. Varoški župnik obavljaše na čast sv Jerolima pod tvrdjavom, a ostali redovnici u crkvi sv. Ante kod pribivališta, da potaknu u srdcih pravovjernih veću pobožnost i uzvišenje svete katoličke crkve. . .[2]

U prebivalište nadodje iz Visovca redovnika, ter na sboru države god. 1708. bijaše proglašeno pravim samostanom i naimenovan prvi gvardijan ot. Juro Bogić, i tim se uskrisi i uzpostavi potle blizu 200 godina stari kninski manastir, koga na početku XIV. vieka velmože hrvatski bijahu načinili i posvetili sv. Kati, a godine 1521. Turci ga zapalili i razrušili. Starješine ga kašnje nadograđiše, kako je običajno u njem moglo pribivati do 16 redovnika.

O njihovom djelovanju na onom kraju nemožemo iztaknuti svjedočbu biskupa, jer ondje nebijaše uzpostavljen, ali možemo onu providura gradskoga zapovjednika Andrije Pasqualiga, koji na 31. prosinca 1711. svjedoči: „Po svih župah ove krajine, koje su naložene otcem franovcem, oni ih uzdržavaju žarkom brigom i velikim nastojanjem, kako nam svjedoče poglavice, serdari i knezovi krajina, mnoge obraćuju na pravu vjeru, popravljaju crkve i uzmnažaju službu božju i pobožnost kršćansku."[3]

Za šibeničku biskupiju izdade svjedočbu biskup Calegari za 4. lipnja 1712. . . . „Kako se očevidno osvjedočismo o velikih zaslugah otaca franovaca još dokle ona mjesta bijahu pod

---

[1] Izvorne službene izprave u ark. Visovca. — [2] Svjedočba gjenerala Rive Jerka 17. stud. 1705. u ark. sam. Knina. - [3] Izvor. u ark. sam. Visov.

turskom vlasti, u prvom pohodjenju god, 1677. nadjosmo ih brižne i pomnjive tako, da kad njih nebi bilo, da onim pukom upravljaju, malo da ne rečemo nijedan kršćanin nebi ostajao. — Sad pak kada pomoći božjom ona mjesta bijahu preuzeta oružjem skupnovlade, jednakom pomnjom su služena, i pošto se u ovoj našoj biskupiji nahodjaše veliki broj razkolnika, rečeni franovci ne prestaju potjecati ih na posluh svete rimske crkve.

Njihovim nastojanjem i trudom puka crkve ili trošne od starosti, ili iz temelja razvaljene, se ponovljaju koje, neke se iznova zidaju kao u Koprivnu sv. Lovre, na Unešiću sv. Jurja i na Žitniću jur su popravljene, a na Mirlovićih Velike Gospe i na Pokrovniku sv. Mihovila iz temelja su načinjene. U Potrbošiću sv. Ilije od drveta je na novo načinjena, u Gradcu Velike Gospe iz temelja popravljena, u Lišnjaku sv. Ilije iz temelja sazidana, u Promini Čitluku sv. Mihovila popravljena, a na Miljencih sv. Pavla i presvetoga imena Isusova iznova se zidaju." . . .[1]

U Trogiru bijaše vriedni biskup Stjepan Cupilli pomagač i nasliednik spljetskoga prabiskupa Cosmi. On pokle pastierskim pohodjenjem bijaše obašao obedvie biskupije izdade franovcem sliedeću svjedočbu: . . . „Pomenuti franovci koristno služe župe s dobrim izgledom onoga puka, ne samo u sinjskom varošu, dali i u Turjacih, Dicmu, Konjskom i po drugih mjestih spljetske prabiskupije, jednako kao i moje biskupije, četiri župnika pomenutoga reda služe velikim trudom i ljubavju vas planinski puk ove biskupije, gdje načiniše mnoga grobišta i crkve, koje se svaki dan popravljaju i opravljaju sa svetimi slikami, ruhom i posudjem, kao što i amo pri moru; niti sam ikad saznao za ikoji nered, osobito u podieljivanju svetih svetotajstva. Pače velim i svjedočim, da rečeni redovnici mnogo su zaslužni naprama katoličkoj vjeri, a ja se ufam sve to većemu napredku u dobrih duhovnih i vremenitih svete crkve i duša, pokle odahnu od pretežkih nesgoda zadnjega rata. Na 31. listopada 1707."[2]

Istodobno spljetski prabiskup Cosmi na 4. veljače 1707. svjedoči „In verbo veritatis" da mu je dužnost očitovati: . . . „Kako prisutnost i nastojanje otaca franovaca uzdrži puk u posluhu naprama vlasti, u isto vrieme i u pobožnosti kršćan-

[1] Izvorna u arkivu samostan Visovca. — [2] Izvorna u arkivu samostana Sinja.

skoj i bogoljubstvu svete vjero najboljim mogućim načinom u skrajnom ubožtvu onoga puka osobito ove godine. Što odlučito svjedočimo, jer nam je to poznato i preporučujemo ih u Gospodinu."[1] —

Nismo bez uzroka, kao nekakav nakit ove svjedočbe poredali o djelovanju franovaca u svih biskupijah od Nina do Omiša, nego da se dostojno mogu suditi tužbe, priekori i osvade, kojimi u ovo isto vrieme bijahu ozloglašeni franovci makarske biskupije, u kojoj buduć redovnici iste države, sinovi iste redovničke zadruge, pod upravom istog otca državnika nisu mogli u ničem biti drugovačiji, niti se inačije vladati od ostale braće po pomenutih biskupijah; jednake su nauke učili, u istom se redovničtvu uzgojili, jednakim pukom upravljali, ter jednako je moralo biti njihovo djelovanje u pastierskoj službi . . . —

5. Makarska biskupija izvan Primorja obuzimaše krajine Neretve, Vrhgorca i Imote; u njoj bijahu četiri franovačka samostana i to: I u Imoti na proložkom jezeru, koji pokle bijaše opustošio za bečkoga rata, iza karlovačkoga mira buduć proglašeno bilo obće oproštenje, kako se je puk povratio na obradjivanje turskih begluka i stare se župe uzpostavile, tako vriedni Ot. Mate Juranović sa nekoliko braće naveze se na pust otočić, pokri ševarom manastir i crkvu, te daskami pregradi šest sobica za braću i tim uskrisi i drugi put samostan svoje otačbine Župnici takodjer po selih popravljahu štete turskog biesa i uredjivahu duhovnu službu onoga puka još tada u turskom sužanjstvu[2]

II. Samostan bijaše u Zaostrogu, koji se takodjer popravljao i nadogradjivao. God. 1707. bi započeta nova velika crkva, a svršena stoprv 1747. Ot. Juro Vuknić god. 1692. bijaše zasnovao veliku novu sgradu uz stari samostanić naprama podnevu, koju nasliedni starješine dovršiše sa četverokutnim klaustrom i bunarom na sriedi; ovaj samostan postade najveći i najpravilniji na onih stranah države.

Već se puk bijaše sa otoka povratio na svoja kućišta, ter se i crkve po selih stare popravljale i nove gradile, kao i župe uredjivale u Primorju, Neretvi i Vrhgorcu. Ljubušku krajinu ostaviše upravi redovnika bosanskih samostana.

Kad se je narod povratio i u svojih selih uredio, nije mogao zaboraviti ljubav, brige i nastojanja franovaca u pro-

---

[1] Izvorna u arkivu samost Sinja· — [2] Uspomena u ark. knjigi Omiša ot. Vrljića proložkoga gvardijana bosanicom.

šastih ratnih i nesgodnih vremenih, ter je harnu darežljivost naprama njima pokazivao i pomagao crkvu i samostan ne samo s obilatimi milostinjami i zadužbinami, dali i svojevoljnimi desetinami različitih proizvoda.

Pošto su franovci, kako ćemo dalje vidjeti, veće krat osvadjani bili na najveća sudišta, kao da su oni te desetine usilno od puka zahtievali i pobirali, dužnost nam nalaže, da dokazom nevinosti franovaca nepobitnimi dokazi u laž utjeramo klevetnike i njihove lažne, ako ne i pakostne tužbe i osvade; a to ćemo s prilaganem vjernih prepisa izvornih obveznica nekojih desetinara, kojih bijaše premalahan broj, što su oni prosto i svojevoljno, iz samoga bogoljubstva naprama redu svetoga Frane, na te se desetine nudili, dok od ostalih pučana niti je tko tražio, niti se oni dužnimi smatrali.

Ove obveznice bijahu zapisane kao uspomene u Liber archivialis Conventus običajno bosanicom i vlastoručno podpisano od desetinara i svjedoka. Naprama ovim desetinarom samostan primaše dužne tegoće kao do ut des, ter prosto bilo u svako doba desetinaru obustaviti davanje i tad redovnikom primljene dužnosti.

Za primjer prepisat ćemo nekoje iz izvornih matica. „Adi 2 Gennajo 1701. „Ja Juriša Dragičević iz Zaostroga s mojimi sinovi Matijem i Cvitanom činim zavit i obećajem Bogu i blaženoj Gospi pod Zaostrogom davati desetinu od svih mojih vinograda, koji su usadjeni i koji se budu sadili, toli na mojoj baštini, koliko na tudjoj, mi i naši zakon nas u vike; a da bi nam bio Bog u pomoći i blažena Gospoja, našim dušam i našim mrtvim nakon nas i našim vinogradom i svoj našoj muci. I tomu su svidoci sela i ovi koji se podpisuju „sliede podpisi“ [1] „Adi 10 Luglio 1710. Ja knez Jura Vladmirović iz Perke obećajem desetinu od životine u blaženu Gospu od Zaostroga za mene živa. Podpisan knez Jura.“ Tako i drugi neki od žita, drugi od životinje, jedni od pčela, a koji od masla za trideset i dvadeset godina; riedko koji za uvieke, a nijedan od svih proizvoda. — Za ove desetine franovci se primahu drugih potežkoća i obvezivahu, da će desetinari biti kao njihovi bratimi dionici duhovnih milosti i molitava, pokora i posvetilišta redovnika. Za Gospu svićaricu desetinar bi dobio za starješinu i domaćicu oveće blagoslovljene sviće, a po manju svakomu u kući čeljadetu. Desetinar postavši bratim redovničke zadruge,

[1] Liber archiv. Conv. Zaostroga bosanicom. — [2] Liber archiv ibid.

njemu su otvorena bila vrata samostana u svako doba, gdje bi bio ljubezno dočekan i pristojno počašćen Kada bi umro, redovnici bi ga sa zadušnicami mukte sprovodili i u svom abitu u svoj crkveni grob pokopali, kako nam sviedoči sliedeća pogodba.

„U ime Isusovo adi 3. Ottobre 1704."

„Učiniše pismo desetinari, to jest Antičići iz Igrona s fratrom sv. Križa, da daju desetinu, to jest od žita. vina, smokava, životine koje vrsti bile i od čela, a da njima fratri daju svakomu starešini abit kad umre i starešici; i da ih dočekaju redovnici s križom kod Marinovaca, ako li bi došli po moru na žalu, i da se ima dati svieću na kandelaru velika starešini i starešici, a mala svakomu čeljadetu od kuće, i da im se kanta misa jedna a greb je njihov. Mi ozdol podpisani neznaduć pisati činimo križ."

Sliede podpisi pet križom, a pet vlastoručno.[1] Potom se vidi, kako bijahu proste i svojevoljno desetine, koje onih doba primahu i ostali manastiri, pa i danas potla 170 godina u nekojih se mjestih obdržavaju, nisu nigdje bile zazorne, do u samoj makarskoj biskupiji. —

III. Samostan bljaše Sv. Križa u Živogoštu, koji se sliedio nadogradjivati i savršivati, a nova velika crkva zasnovala, ali rad ubožtva samostana stoprv dogotovila god. 1766. pa je sve isto i ovaj manastir kao i drugi prikazivan u osvadu kao jezero bogatstva!! Župnici ovoga samostana pošto bijahu prinuždeni, da ostave svoje stare župe okolo Mostara u Hercegovini, urede tri u Primorju: Drašnice, Igrone i Zivogošta, a iza gore Zavojane, izvan drugih u Cetini pod spljetskom prabiskupijom. Svjedočiše im pučki poglavari god. 1712. da su iz temelja načinili u Zavojanih veliku crkvu na poštenje Gospe i malu sv. Roka, kao u Živogoštu sv. Arnira, u Igromi sv. Mihovila, i u Drašnicah razprostranili sv. Jurja."[2]

IV. Manastir bl Gospe u gradu Makarske; on bijaše veće puta paljen i razrušen, ali iza karlovačkog mira redovnici ga nadogradiše i razprostraniše. — Ot. Frano Radić Budalić učen i zauzetan redovnik pokle dovršio vlast državnika, nastani se u ovom samostanu. On se bijaše vrlo odlikovao u prošastnom ratu pri osvojenju Vrhgorca i Čitluka, u privedenju Bebića krajine, kojom se napuči Neretva i vrhgorska krajina; on prignu serdara Galu Mršića i Radu Budalića, da pridju s velikim bro-

[1] Izvorna bosan. u ark. Živogošta. — [2] Izvor. u ark. sam Makar.

jem obitola u mletačko podaničtvo, i ovim pukom naseli Ugljane i druga miesta u Cetini: Prugovo, obadva Dicma, Neharić i Muć i sa svojim drugom Ot. Barišom Arbićem obrati dosta Turaka i hrišćana u Neretvi na katoličku vjeru, za što dobi od gjenerala dične svjedočbe i mjesečnu doživotnu plaću za nagradu.

Ovaj zaslužni otac preobrazi makarski samostan, sazida liepu zgradu prema podnevu i razdieli na prostrane sobe. Podiže iz temelja ukusan visoki zvonik, s ćemeri triemove, načini kapelu i oltar sv. Ante i u kamenu izrisanu propoviedaonicu.[1] Nasliedni starješine pribaviše svete slike, odjeće i potrebite oprave.

I ovi redovnici u Makarskoj popraviše crkve po svojih župah, i urediše službe u Bastu, Velikom Brdu Tučepi, Ugljanih i Vrdovu iza Biokova, Makar i Kotišinu služahu s gradskom župom iz samostana —

Jednako dakle kô što njihova braća na zapadnjem kraju Dalmacije, i oni na ovomu kraju nastojahu o uredbi župâ i popravi crkava; ali dokle oni dostigoše jur priložene svjedočbe pohvalâ za brižno nastojanje od svih pet biskupa, ovi naprotiv u makarskoj biskupiji bijahu prikoreni, osvadjeni i ozloglašeni.

Mi nećemo iztraživati namjere tih osvada, niti izticati razloge opravdanja, nego ćemo bilježiti čine, koji će sami istinu dokazivati, iz koje će nepristrana odsuda proteći.

U koliko nam arkivi dohraniše viesti, koje smo pomnjivo prebrali, proučili i prosudili, mislimo, da sa svakoga pogleda redovnici ovoga kraja u ničem ne ostadoše iza onih donjih pet biskupija, dapače mimo sve ostale iztiču se njihove zasluge osobite za makarsku biskupiju u tom:

a) Što kad biskup de Ruschi i sve ostalo s njim svećenstvo ostaviv kršćane od Cetine do Neretve duvanjske i makarske biskupije, preporučio franovcem, dokle se oni zaklониše za tvrde bedeme Spljeta, franovci sami vitežkim požrtvovanjem uzdržaše katoličku vjeru u srdcih onih kršćana, i franovački biskupi podnesoše tamnice i smrti u vršenju pastierskih držnosti

b) Što kad po smrti biskupa fra Nikole Ugrinovića prabiskup Dominiš pokuša, da na vieke ukine makarsku biskupiju, možda bi bez dvojbe uspio bio, da ju franovci ne obraniše i ne održaše vitežkom uztrajnošću kroz ljute ratove i turske zulume do karlovačkoga mira.

---

[1] Liber archiv. u samost. Imote i Makarske.

c) Što kroz vrieme kandijanskoga rata i bečkoga, kad makarska biskupija bijaše se razpučila prešašćem svieta na otoke i sjegurna mjesta, franovci opet taj puk okupiše, dovedoše na stara kućišta okolo svojih samostana, i prevedoše silu puka iz turskih pokrajina, ter s njimi napučiše puste gorske prediele od Neretve do Cetine i oživiše stare župe i razseljena mjesta.

d) Što se može reći, da su franovci održali grad Makarsku i s njom biskupsko sielo svojom crkvom i samostanom, onda kadno stari od Turaka razrušen i staroselci razmetnuti i razbiegnuti, a Turci nemogahu se u njoj nastaniti radi mletačke sile i uskočke robije, Makarska bijaše ostala na ničem do samoga samostana, u koga arkivialnoj knjizi štije se ova uspomena:

„1622. Okolo pazara bijaše dosta praznih kućica pustih i propalih, u kojih nemogaše nitko stanovati; gvardiani nekoje popraviše, je da bi što pridošlo svieta i grad oživio; tako počeše trgovci dolaziti i svit trgovati. Svaki bi gvardian sliedio trošiti i napravljati; do nike plaćaše, ali kašnje ostade što je ko držao i tako se je grad napučivao i počeo napredovati.“ [1]

Pohoditelj ot. Pavao god. 1640. kao da je Makarsku ismijavao, kao priestolnicu biskupa fra Bartula Kačića, kažuć joj, da je ništica „era una bagatela.“ [2] —

Da franovci nebudu onakimi mukami i žrtvami toliko puta paljen samostan i crkvu iz pepela dizali, bi li tko u Makarskoj stajao, bi li novi biskup ne samo stolne crkve, dali možda i priestolnice imao?

6. Godine 1686 bijaše preminuo u gospodinu makarski biskup fra Marijan Lišnić, a god. 1699. nasliedi ga presvietli Bijanković. U gradu nebijaše druge crkve osim franovačkog samostana bl. Gospe, koja preko stotine godina služaše za župnu i za stolnu. Na 15. prosinca novi biskup pismeno zamoli samostanskoga starješinu, da bi mu dopustio, da u toj crkvi obavi obrede zaposjednuća biskupije, bez povriede samostanskih prava; na što franovci drage volje pristadoše i u njihovoj crkvi biskup obavi svetčani ulazak i proglasi se makarskim biskupom.[3]

U istoj crkvi franovci prosliediše župnu službu i biskup pontifikalnu, dokle god. 1707. bijaše na troškove vlade dogotovljena kapela sv. Marka, u koju te godine biskup premjesti župnu i biskupsku službu, a u samostanskoj ostade kršćenica za uspomenu.[4] Tada franovci prestadoše u gradu Makarskoj biti

[1] U ark. samost. Makarske Theca E. — [2] Memoria della visita Rp. — [3] Izvorna u arkiv. samost. Mak P. I. — [4] Dokazuju matice zapisnika rodjenih, vjenčanih i pokopanih u ark. samost.

župnici, a prosliediše iz samostana služiti Makar i Kotišinu, kao i ostale svoje župe u Primorju i iza planine.

Kroz prvih sedam godina franovci su prosliedili u dosta dobrom sporazumljenju s presv. biskupom, i ako su imali dosta obrazloženih sumnja o njegovih namjerah naprama njima

Na mah prve godine došašća bijaše poslao u Neretvu popa, da preuzme crkvu u Čitluku sv. Stjepana na brdu, koja od osvojenja one tvrdjave bi od providura gjenerala pridana franovcem, oni ju napravili i do tada mirno posjedovali; ali puk popu se uzprotivi i providur zapoviednik grada izdade naredbu 4. travnja 1700., da se pop ukloni, a franovci preuzmu svoju crkvu. Biskup prizva u Mletke; ali i onamo u pregadi bijaše osudjeno na 25. svibnja iste god. „da se ne uvode novosti“ i franovci ostanu na posjedu svoje crkve.[1]

Te iste prve godine bijaše se glas raznio po pokrajinah svekolike biskupije, da biskup namjerava oduzeti franovcem župe i zamieniti ih s popi. Na to se diže vas puk, da prosvieduje proti takvoj neharnosti i nepravdi, i po svojih odaslanicih posla svetčani ukupni prosvjed na makarski sud, da ga prosliedi do dužda u Mletke, podpisan na ime svega puka od serdarâ svih krajina, kapetanâ, harambašâ, pučkih sudaca i zastupnikâ.

Ovaj prosvjed bijaše prikazan u uredu makarskom providuru po rukama dvajuh najznamenitijih pučkih poglavara Rada serdara Miletića iz Vrhgorca i Mata Bebića serdara Neretve dne 3. rujna 1700. On glasi:

„Mi niže podpisani serdari, sudci i zastupnici sa svim ostalim pukom priko planine na turskih mejaših, podložnici privedroga principa u krajini Makarske, Vrgorca i Neretve kao i ostalih mista mejašnih svidokujemo i istinito potvrdjujemo svikolici, koji smo došli prosto i svojevoljno pod krilo principovo, ostavivši sva naša imanja, i svidočimo ono što se može virovati na svakomu sudu privedroga principa, jerbo je to želja gori rečenih, koji žele imati za svoje duhovne pastire otce sv. Frane države bosanske, buduć rečeni otci obratili na viru kršćansku naše pradidove, uzdržavajući ih u svetoj viri blizu dvie sto godina i više, pa i sada su naši kapelani, koji su pritrpili tursko i krivovirsko progonstvo, neizrečene sramote, i očito je, da medju tolikim nezgodam nikad nas nisu ostavili.

„Rečeni redovnici bijahu poglaviti uzrok, da smo došli pod krilo principovo; a sada smo čuli, da niki traže dignuti

[1] Ovjerovljene u ark. sam. Makarske.

ih i postaviti druge, koji nam nikakva dobra neučiniše u naših potribah.

„S toga ponizno molimo svi skupa svako sudište privedroga principa, da toga ne dopusti, budući mi na ovomu kraju ostali težko ožalošćeni; jer kad bi nam se digli ovi redovnici, mi bi smo ostali brez svakoga utišenja. Čim ostajemo ponizni i virni podanici privedroga principa i tako se podpisujemo našimi rukami koji znademo, a koji neznaju čine zlamenje od svetoga križa.“ Sliede podpisi i križi pet serdara i šesnajstorice harambaša, kapetana, sudaca i pučkih zastupnika.[1]

Rek bi da iza ovoga prosvjeda stvar bijaše zalegla, pošto o njoj neima uspomena, ali kad je biskup vidio da stvar kod skupnovlade zapinje, krenu drugom stazom.

U izvješću biskupije 20. studenoga 1703. i ako očituje svetomu skupu u Rim, da su kršćani (kojimi franovci upravljaju) tako dobri, krepki u vjeri i uztrajni, da niti u gradu niti u biskupiji *nullus publicus aut notorius peccator reperitur*, pored svega toga osvadja franovce, da su prebogati i da *ingentes ellemosinas colligant* i da su neznalice, te ako odlaze u Italiju na nauke, slabo se okorišćuju i vraćaju se tupani na najveću štetu dušâ.[2]

Godine 1706. na 1. travnja u drugom izvješću istomu svetomu skupu, opet kaže, da je puk *docilis naturae*, vjeran Bogu i svetom sjedalištu, i tako svećenika poštuje, da u njemu angjela smatra, ali da ga župnici (franovci) zapuštaju, neće medju pukom da stanuju, *nulla illic gimnasia, nullus doctrinae christianae usus, nulla verbi divini praedicatio*, kao što biva gdje popi služe. Od 26 župa u biskupiji, franovci drže 21 a popi samo 5. Opet ih osvadja, da su prebogati proti zavjetovanomu ubožtvu, preobilne milostinje sakupljaju i nameću dužnost redovine, desetina imuktih radnja itd.[3]

Ove opetovne osvade posla sv. skup na vrhovnoga starješinu reda, koji ih odasla m. p. Frani Radiću Budaliću i ot. Pavlu Kačiću poglavitim otcem i bivšim državnikom, pitajuć razlog i izvješće o predmetu, a oni dadoše spise svomu skrbniku (sindaco) popu Don Tomi Pavlinoviću, koji ih prikaza na sud makarskoga providura, molbom, da budu prizovnuti svjedoci sa svih župa od franovaca upravljanih i pod zakletvom izpitani vrh svake osvade. Iztraga se učini i *svi* svjedoci za-

[1] Sudbeno ovjerovljena u ark. samost. Makarske. — [2] Prepis u ark. samost. Zaostroga prispodobljen s izvornom s biskupovim podpisom — [3] Prepis u ark. sam. Zaostroga u svezku Querele ed Accuse.

kletvom prisegoše, da su to same izmišljene potvore i laži, obasipljuć franovačko djelovanje u svih mjestih najljepšimi pohvalami. Ova duga iztraga makarske i vrhgorske krajine obuzima 18 napisanih listova, a druga za Neretvu lista 22. Ove za odgovor poslaše u Rim i stvar se opet umiri.[1]

Opet god 1710. na 1. travnja u izvješću ad limina ponavlja tužbu na neznanstvo puka i nemar franovaca, koji su krivi, da su se u narodu predsude ukorenule i praznovjerja, da neće da daju (biskupu) polovinu voska sa sprovoda, i još se usudjuju svoj križ nositi na pogrebe, odvraćaju puk od popa i od biskupa i svaka rade proti miru i ljubavi sluga božjih; opetujuć sve što u prvašnjih osvadah proti franovcem bijaše napisao i nadodava, što je on sam u pohodjenju učinio na uhar duhovnoga napredka, što li otci Isusovci, koji bi posvetili onaj puk od franovaca zanemaren i oglobljen.[2]

I ovomu izvješću nije u Rimu data velika važnost, pošto nije bio gjeneralu reda poslan, ni od redovnika traženo opravdanje. Ali etoti god 1713. grada i groma! Tu su uz stare nove osvade, da su franovci krivi što bratimi Makra i Kotišine nedohode u grad na procesiju, da župnici franovci nedopuštaju popim u njihovih župah propoviedati, da se protive uzgoju popa u biskupskoj kući u Brelih, i da nagovaraju puk da neluša biskupa. — Ova sad bijaše priobćena starješini reda u Rimu, i on ju poslao u Primorje, da izvjeste.

Iza ove nove osvade zaprosiše sudbenu iztragu pod zakletvu, i svi svjedoci zakletvom potvrdiše protivno. Prepisi ove duge iztrage ovjerovljene od providura Frane Cornara na 28. siečnja nahode se u arkivih makarske i Zaostroga u svezcih Querelle ed Accuse.

Ove svjedočbe sa onimi sviju biskupa, koje jur vidismo u §. 4. ovoga poglavja, i onom providura makarskoga i obćine poslaše u Rim, čime oni bijahu opravdani i daljim osvadam nije se davala nikakva važnost Sa onih velikih sudišta ne samo da franovcem ne dodje koja pedepsa ili priekor, dali nije niti ikoja opomena, po čemu se vidi, kako su one osvade u Rimu sudili, s koje li je strane bila pravica. — Vriedi da bude poznata svjedočba makarskoga providura, onda kad je najžešće biskup na franovce počeo napadati: „Mi Jerko Balbi prov. . . . javno svjedočimo, da makarski franovci izglednom brigom puk služe po župah i propoviedaju preko svetkovina . . . Oblazē

[1] Sudbeno ovjerovljeni prepisi u ark. Mak. i Zaostr. Querele ed accuse. — [2] Prepis izvor. podpisom biskupa uzajmljen od prijateljske ruke.

siromake, pomažu uboge i odlično vrše službu u svojoj crkvi i po župah zamjernim bogoljubstvom kršćana, što vidismo našima očima za dvie godine našega boravljenja".

. . . „Ljubitelji mira, njihove starješine posreduju, da pomire zadjevice i kaznene prepirke i da se utrnu starane prijateljstva."

„Zagovaratelji kod vlade rad utjehe i mira medju podanici, uče ljubavlju dječicu člane vjere svete katoličanske rimske crkve i ljubezno mrtvim podaju šerafinsku odjeću, da se u njoj ukopaju. Prigrlivši povoljno očitu pogibelj života medju surovimi medjašnjici, kao dragovoljni Isusovi vojnici onamo uzdržavaju župe i upravu duša kršćanskih, što sve rade i redovnici Zaostroga i Živogošta sa obćim zadovoljstvom pribivaoca, u svemu dosliedni krepostim, koje ih kite.

Obduženi obzirom tako istinitoga izkaza prvo našega odieljenja izdajemo im ovo pravedno očitovanje istine, kojim ih pratimo. — Mak. 30. rujna 1707. Jerko Balbi."[1]

I obćinsko zastupstvo god. 1711. na 26. kolovoza bijaše im izdalo pohvalnu svjedočbu: „Kako u ljetno vrieme svi ostave Makarsku svećenici, kanonici i isti biskup, da im u to vrieme ne bude milosrdne pomoći franovaca onoga manastira, da bi mnogi bolestnici pošli na drugi sviet bez svetih sakramenata."

Podpisana četiri sudca i procurator Zarzi Marković.[2]

Valja dakle suditi, da ili su se svi biskupi i vas puk uročili na obranu franovaca, ili da potvore biskupa bijahu netemeljite Iztakosmo ove izprave, ne da koga osvadjamo, niti branimo, nego jedino, da kao povjestničar istinu kažemo; niti bi se ovako nadugo tim bili bavili, da neki pisaoci od nekog vremena ne bockaju franovce i krive dogadjaje, kao da su fratri biskupa osvadjali u Rim; dakle vidjesmo, da do ovoga vremena, oni toga ne učiniše. Oni stajahu samo na obrani svojih prava, za koja narediše na sboru u Sinju god. 1711, da svi samostani pomognu parbene troške uzdržati. „Cum Episcopo Nicolao Biancovich, qui multa contra praedictos tres conventus legi et justitiae disentaneum moliri coeperat, quae vix alliquis calamus exponere valeret quanta malignitas fuerat in servos filios si. Francisci."[3]

Nahodi se prepis lista biskupa pisana od ot. Pavla Kačića poglavitoga suparnika i brani elja samostanskih prava, u kom sa svom časti i poniznošću izjavljuje biskupu:

[1] Izvorna u arkivu Makarskoga samostana — [2] Izvorna u arkivu Makar. samost. — [3] Liber archiv. provinciae Šibenik. 63.

„Nije naša namjera voditi pravdu s nikim, a osobito ne s vašom prečastnom osobom, dali ćemo se u naših nesgodah utjecati vašemu gospodstvu za pravicu i zaštitu, jerbo se tomu protive naši redovnički ustanovi sdruženi s našim siromaštvom, koje nam ne dopušta voditi pravdâ".[1]
Što je pak navodilo biskupa, da na mjesto, kao što su svi ostali biskupi s franovci suglasno radili o uredbi župâ i spašenju duša, on se je zauzeo protivnim pravcem svoje svrhe dostizati? To ne bi smo smjeli nagovieštati. Dopustit ćemo, da je moglo biti nereda i crnih biljega potla turskoga satarluka, i da je bilo pojedinih župnika slabih i nemarnih, ali nebismo mogli pri onakih svjedočbah vjerovati, da su svi taki bili i da su ukupno zasluživali onake osvade i priekore. Rek bi da je neka druga svrha onim pravcem vodila i da se do nje dopre, onako se trebalo vladati.

Da u Makarskoj biskupiji nebijaše gore nego po ostalih Dalmacije, gdje svi biskupi bijahu zadovoljni s franovačkim djelovanjem, svjedoči nam korčulanski biskup Spanić, koji samo tri godine prvo došašća Biankovića bijaše obašao onu biskupiju, koja je dulje vremena stala bez biskupa i po dovršenom pohodjenju izdade franovcem sliedeću svjedočbu: „Nikola od knezova Spanić itd.

Po želji dužda mletačkoga, na molbu dalmatinskoga providura pozvani, da ovršimo biskupski posao primorskomu puku od Omiša do Neretve bez vlastitoga biskupa . . . . srdčeno i pobožno bijasmo primljeni od stanovnika tako, da nam nije moguće izreći, jer klečeći nam noge cielivahu, ljubljahu nam ruke i odjeću.

Sve smo župe obašli, služene od redovnika sv. Frane, i nadjosmo ih brižno i izvrstno upravljane; nadjosmo čeljad obojega spola najbolje izučenu u nauku i zapoviedih božjih i svete crkve, tako i u svetotajstvih i potrebitih stvarih, niti smo od njih mogli što drugo zahtjevati . . . Izpitav pučane, kako su služeni od župnika u svojih župah, čusmo jednoglasno vapiti: Dobro otče, liepo gospodine, franovci nas sirote nezapuštaju, oni se puno brinu za naše spasenje, uče, i svjetuju i karaju, propoviedaju rieč božju tiho i mirno, a što nas tješi ljube nas kao sinove . . .

„Izpoviedi smo mnogo saslušali i nadjosmo ih zadosta podučene u svetotajstvih . . .

---

[1] U arkiv. samost. Zaostroga svezak Querele.

„Vidjesmo u ovoj prigodi samostane bl. Gospe u Zaostrogu, sv. Križa i u Makarskoj; razgledasmo crkve i nadjosmo, da franovci podpuno vrše službu božju noćnu i dnevnu, i vidjesmo preko svega vremena, dok se kod njih nahadjasmo, sve ono što naše srdce i duhovno zadovoljstvo bolje nemogoše iziskivati. Toliko potrebito nadjosmo.

Die 20. Junii 1696. — Nicolaus Epps.'[1]

7. Bijaše započela godina 1715. i franovci imotskoga samostana na proložkom jezeru živo nastojahu o popravi ubogoga samostana, kad se iznenada pronese glas, da je Turska Mletačkoj rat naviestila! Oni bolje no itko znadijahu, kako je na proložkom otoku u vrieme rata! Sirote još nebijahu popravili crne biljege prošastog rata, a sad evo ti opet drugoga!

Dobri starac ot. Juranović bijaše potražio pomoć sviju samostana države, da se ovaj od najstarijih manastira države popravi i povrati na prvašnji ugled. Potla njega ot. Filip Rupčić jednakom žarkošću i nastojanjem prosliedi njegovo djelo i dostiže od redovničkog sbora u Brodu na 3. srpnja 1709. uoblašćenje, da može po svih manastirih okolnih pokrajina sabirati milodare i prinose za njegovo dogotavljanje, o čem tadanji gvardijan ot. Stjepan Vrljić isto je nastojao i popravljenje blizu dogotovio.[2]

Dočim rat bijaše proglašen, aga zapoviednik imotske tvrdjave, bojeć se zar da što ujaci nebi svojim pukom pokušali na uhar Mletčana protiva Turcim, prizva u grad gvardijana ot. Vrljića i sve župnike one krajine, te zagrozi im se po tursku, da sazna li, da su što svojim pukom nakanili proti čestitome caru, da će ih do jednoga najstrahovitijimi mukami smaknuti. Redovnici se pravdahu i odgovarahu, da nit što znadu, nit o čemu misle, samo da ih Turci ne muče i puste na miru živjeti posred svoga puka po carevoj milosti.

Aga potraži, da mu nadju jamce i prikaza mu se knez Kiso i Nikolić iz Proložca; tada aga pusti župnike na miru, a gvardijana dade u gvoždja zakovati i baciti u tamnicu tvrdjave, da se njegovi papazi nebi iznevjerili. Sve ove potankosti pobilježi isti gvardijan Vrljić u arkivialnoj knjigi samostana Omiša bosanicom, iz koje vjerno prepisujemo sliedeće:

„Kako su svedjerno Turci kivni na kršćane, kad su u ratu sa kojim kršćanskim kraljom, tako i ovoga puta, jedno što ovi Imote bijahu po sebi opaki i gori od ikojih, sada uz-

[1] Ovjerovljena u ark. samost. Makarske. — [2] Liber archivia prov. u Šibeniku.

rokom rata kidisaše na kršćane svakim zulumom i tražiše žito za vojsku, uzimaše konje, odvodiše volove i ovnove i nagoniše kršćane na svake muke To je njima dodijalo i počeše se dogovorati, da bi uskočili u kaure.

„Kapelani bojeć se za gvardijana nedopustiše, nego se zauzeše kod Turaka i prijatelja, da bi mitom i darom sklonili agu, da ga pusti iz tamnice; ali tada aga kidisa i gore. izvodeć ga na bedem i priteć veće krat, da će ga niz klisure turiti u jezero. Kršćani znaduć za sve to govorahu, ako to njemu čine, što će od nas i okupivši malo i pokućstvo. sva sela od Gorice do Kamenogmosta digoše se noću te po tminah pobigoše k Zadvarju.

„Tada Turci kriviše agu, što se je raja razsula, i zamoliše ga, da pusti gvardijana, jer da će i ostala raja pobignuti. Aga na molbu Turaka tad pusti gvardijana na jamce, koji se vrati na Proložac. gdje bijahu i ostali fratri kapelani "[1]

Dočim se redovnici izmakoše iz tvrdjave, znajuć što ih čeka od Turaka na onoj pustoši u vrieme rata. kako su se u prvašnja vremena zaklanjali u Primorje, tako i ovoga puta naumiše, da bi bježali pod obranu milostive skupnovlade.

Buduć tad državnik ot. Petar Lašvanin u Makarsku prebjegao, odpraviše mu pouzdana ulaka s prošnjom. da ih svjetuje što bi u onakoj pogibli? Izkazav mu strah i muke prepaćene i gore koje ih ondje čekaju. mole, da ih svjetuje kud bi bježali, u Bosnu ili Dalmaciju? Državnik im odgovori namah ovako: „Kad je taka nužda vi slobodno sadjite u Primorje, pokupite sve što možete i gledajte, gdje ćete se bolje zakloniti, kad je jur svemogući Bog i sv. ot. Frano dao, da su vas Turci na jamce pustili iz grada, vas i vaše kapelane od župa. Za to što pitate, ili ćete bižati u Bosnu ili u Dalmaciju; javljam vam, da mi dodijaše knjige iz Bosne, da nemogu živiti od progonstva turskoga i kimera, i oni žele, da se amo izmaknu Dakle pošt otče dodjite k meni u Makarsku, ako možete i ovdje ćemo se dogovoriti, a ostali otci kapelani, kad se je puk razsuo, neka s vama dodju u Primorje.

Makarska 20. gemara 1715.[2]

Jesu li Turci saznali za ovu njihovu namjeru? Mogli bi suditi, da jesu, jer aga po čaušu pozva opet gvardijana u tvrdjavu, ali ovoga puta nehti poslušati. Samostan bijaše na sred jezera, k njemu se nemogaše doći nego s manastirskom ladjom,

---

[1] U ark. samost Omiša — [2] Izorna u ark. samost. Imote.

koja već nebi Turke nipošto uvozila; bijahu se već stavili na obranu. Kad vidiše Turci, da ujaci ne slušaju, odlučiše, da će oni njima u pohode, ter pod izlikom, da uhode sela na okolo, svaki bi se dan navijali po blizini. Jednom dodje ih veći broj na obalu, gdje bijaše običajni izvoz i posakrivani po grmu i kršu čekahu, dok ladja prispije, na kojoj bi silimice u samostan se prevezli. U samostanu naznadoše, što ih onamo čeka, ladja za običajne potrebe bijaše se zaputila k onomu kraju; ali za njihovu sreću, a svoju nesreću na obali čoban brat jednoga redovnika kod svoga stada bijaše zapazio Turke, ter dojavi vozačem, da se vrate, jer da ih onamo čekaju Turci.

Ladja se vrati u manastir, a Turci srditi poletiše za čobanom, uhitiše ga i živa nabiše na kolac, zasadivši ga naprama samostanu, da ujaci vide, kako Turci muštuluk darivaju.[1]

Ovo grozno djelo prestraši redovnike, po njem sudiše što Turci o njih namjeravaju! Nebijaše dalje nagadjanja, dogovaranja i odgadjanja, svi zavapiše: bježmo! U najtajnijem dogovoru sporazumiše se s preostavšimi poglavicami puka okolnih sela, kako će se nevidom izmaknuti, da se ne osjete Turci. Pokupiše sve crkovno ruho i posudje, samostansko pokućstvo i pokretine, sve što se moglo poniti, i u dva navratka kriomice po noćnoj tmini pratnjom 50 oružanih seljana po ledu i sniegu sve pretjeraše u Rogoznicu, pak i oni svi tamnom noći u sred ljute zime sniegom i mrazom u družtvu svega puka onih okolica pobjegoše put Zadvarja. Čobani malom i stokom bijahu se prvo zaputili; oni ostadoše uz obalu rieke Cetine, pučani se okupiše okolo tvrdjave Zadvarja, a siromašniji zajedno s franovci sadjoše u Rogoznicu.[2]

Kad su Turci osjetili, da su franovci s pukom pobjegli, bolni i srditi potekoše, da se osvete, popališe seljanske kućarice i navezoše se na otok, zapališe samostan i razkopaše.

Ot. N. Gojak suvremeni sgodopisac pominje ovo izseljenje: „God. 1715. evo treći put manastir proložki ostaje pust, buduć dva puta prvo salazili u Makarsku i s ovom familiom živili i stali (1645—1683.) pak evo trećom u Omiš, što će pak biti, to sam Bog znade.[3]

Proložki franovci imadoše u Omišu uglednih prijatelja i pokrovitelja, koji dočim začuše, da su u Rogoznicu prispili, knez Pavao Despotović i Frano Čamarić pozvaše ih, da dodju

[1] Ot. Vinjalić Comp. Stor. Rp. — [2] Uspomene ot. Vrljića u Omišu bos. — [3] Dnevnik u ark. samost. Makarske.

u grad, gdje bi bili najsrdčenije primljeni i u svem pomoženi. Kad dodjoše u Omiš prikazaše se providuru i gospodi, koji, piše isti gvardijan Vrljić, srdčeno primiše nas s velikom radosti i veseljem i obećaše, da će nam dati misto, da načinimo manastir u gradu, ili izvan grada, ili na Skalicu. Za tu stvar bijaše se osobito zauzeo gosp. Pavao Despotović i Frane Čamarić i pisaše provincijalu, da će nam dati misto i crkvu darovati. Provincijal privoli, da ostanemo u gradu, ali nenašavši sgodno misto za manastir, nit kuće za pribivanje, gosp. Ivica Perinović dade nam svoju kuću izmedju Rogoznice i Vrulje, gdje se nastanismo tisno i nevoljno, jer bijaše nas devet misnika, jedan laik, četiri mladića na nauku i jedan poslužnik Remeta.[1]"

Ono kratko vrieme u Omišu stanovahu u kući gosp. Jelića kod istočnih vrata grada, odkle pridjoše na kraj Rogoznice na pomenuto dobarce Perinovića, da budu bližje svoga puka, koji bijaše ostao oko Zadvarja i Cetine, po vrletih krševitog Biokova.

Ovaj siromašni puk nemogoše franovci zaboraviti i zapustiti u skrajnoj potrebi; povieda ot. Vrljić „i pogibli zle zime i gorega lita, s česa, što led, što glad, što bolest uzrokova, da treći dio toga puka pogibe.[2]"

Buduć Turci bez kmeta ostali, a znaduć, da je raja pobjegla sa zuluma okrutnog age, poslaše bjeguncem poruke i zajamčiše Bogom i vjerom, neka se slobodno vrate, te mirno uživaju svoja imanja i pošteno daju caru i spaiji, a nitko im neće naniti kvara, pače da će ih oni braniti od svakoga zuluma i progonstva. Oni se namah nedadoše skloniti, ali druge godine, pokle bijahu prepatili i glad i bolest i svake druge nesgode, nemoguć po krševitih čalopecih ono malo životinje uzdržavati i neimajuć ondje zemlje da obradjivaju, veći dio poprimi ponudu i povrati se na prvašnja selišta. — Za njima i župnici podjoše na svoja mjesta, te pod zaštitom begâ mirno živiše, jer su se bojali, da im raja opet ne pribjegne k moru u kaure.

Kako se izseljenici bijahu nastanili po drugih župah, a željahu da im franovci prosliede duhovnu službu, oni da nebi prekoračili crkovne prepise, prikazaše prabiskupu Cupilli tu želju puka prošnjom, da bi im dopustio, da kod priseljenika mogu obavljati pastiersku službu pa u čijoj bili župi. Što on

[1] Uspomena u arkiv. knjigi Omiša. — [2] U ark. knjizi Omiša bos.

auctoritate ordinaria rečenim redovnikom dopušta za sada, da mogu u duhovnih poslih služiti one obitoli, i ako bi se iste nalazile u mejaših popovskih župa.[1]

Stanovanje redovnika u Rogoznici bilo je sdruženo s najvećimi mukami i nedostašicami, u vrieme rata izloženi pogibli turske osvete, u mjestu pustošnu još gore deračini opakih kršćana, koji bi se u vrieme rata odvrgli u hajduke, da gule i robe one, koji bijahu bez obrane, kao što oni bijahu u mjestu, gdje su mogli biti porobljeni i pogubljeni, a nitko da im nije mogao pomoći, ali su opet redovnici tude drage volje pribivali, odkle su mogli lakše u doticaju biti s pukom, komu su često odlazili, pa i kršćani se njima navraćali za sve svoje potrebe. Na tom mjestu pristadoše za cielih osam mjeseci.

8. Ramski franovci pod Sinjom bijahu uz pripomoć puka i skupnovlade, dok je njihov vodja ot. Vučković snžnjevao u Bagdatu, opet prepleli, obliepili i ševarom pokrili samostanić i i crkvu sv. Frane u Sinju, te uredili se u zakonitu redovničku zadrugu; ali taj kukavni samostan na nesgodnom mjestu prisili redovnike, da od vlade zaprose sgodnije i pomoć, da si načine pristojan samostan. To dostigoše od providura gjenerala Sebastijana Mocenigo god. 1699, dok se on tada nahadjaše u Sinju. On im darova obilat komad zemljišta pod Kamičkom, na kom on isti s velikom svečanošću položi prvi kamen za sgradu novoga manastira, i naimenova jednoga redovnika kapelanom tvrdjave s običnom mjesečnom plaćom deset dukata i podielom dvopekâ,[2] što potvrdi dukalom dužd Alvise Mocenigo 13. siečnja 1706. i prosliedi do pada skupnovlade.

Ot. Vučković potla četiri godine tamnovanja u Bagdatu, njegov gospodar Dalbatan paša bijaše pokorio pobunjene Arape i za nagradu zadobio vezirstvo, dodje u Stambul, gdje potla godine vlasti i uzvišenja snadje ga običajna sudbina svojih predjašnika; on bijaše zadavljen, a u nastavšoj pometnji na dvoru ot. Pavao se izmače i doleti mletačkome bajilu, koji ga prometnu na trgovačku galiju i posla s preporukom u Mletke. „Odkle, povieda on, podjoh da izvršim zaviete, koje učinih u Bagdatu, ako bi me Bog izbavio sužanjstva, da ću pohoditi svetišta u Padovi sv. Ante, u Loretu gospine kuće i u Rimu grobove apoštola sv. Petra i Pavla.[3]“

Kako bijaše mudar redovnik, učitelj bogoslovja i zaslužan u otačbini, radi tih zasluga i prepaćenog u sužanjstvu rad

[1] Izvorna u ark. samost. Omiša — [2] Izvorna u ark. samost Sinja. — [3] Uspomena u ark. samost. Sinja.

*

vjere mučenstva, bijaše nagradjen u Rimu nazovom „bivši državnik“ i na povratku u Mletke darovan od dužda i staroviećai preporučen providuru u Dalmaciji, da mu bude na ruku i pruži pripomoć za gradnju crkve i samostana.

Na 20 listopada 1703. povrati se u Sinj, tude sa svotami iz Italije donešenimi, uz pomoć gjenerala i dostignutim trećim dielom desetina sve Cetine zasnova po nacrtu i upravi strukovnjaka Andrije Rusconi iz Bergama veliku crkvu i samostan na darovanom zemljištu pod Kamičkom. God. 1712. crkva bi pokrivena i zidovi podignuti jednog lakta samostana uz crkvu. Do godine 1714. još redovnici stanovahu u ševaratom samostaniću iza tvrdjave, kad licem na mlado ljeto te godine po nepomnji dječaka učenika Dedića Lokme zapali se kukavna sgrada i u malo časa uništi samostan i izgori sve pokućtvo, samo što redovnici iz kreveta izbjegoše goli i bosi na ledinu usred crne zime.

„Tada, piše ot. Filipović tude prisutan, fratri goli i bosi pridjoše u novu sgradu, a mnogi se razidjoše po kućah i po vilajetu, da prižive koji dan, budući o ničem ostali.“[1]

Do godinu dana, licem na hodočašće (1715.), nahodeć se na konaku kod fratara u novom manastiru gjeneral providur Angjelo Emo, dodje mu čauš iz Livna, i taj dan naviesti mu rat sa strane visoke kapije. Gjeneral se odvažno zauze, da napravi tvrdjavu, zašto mu redovnici dadoše klak, pržinu, kamenje i grede što bijahu pripravili za gradnju samostana. Tvrdjava se na brzo popravi i utvrdi; uzmnoža se posada i spreme napuniše hrane i ratne džebane.

U toj prigodi svjedoči isti gjeneral:

„Doznavši franovci za ovaj najnepravedniji rat od Turaka naviešten . . . namah njihov starješina s kršćanskom žarkošću razasla brižne redovnike, da obavieste kršćane turske podanike s one strane Cetine, kao i ostale Duvna i Livna, da prihvate onu sgodu i vojuju pod krstovimi barjaci za uzvišenje svete vjere i predju u mletačke podanike. Što podpuno postigoše, budući prešli u velikom broju i sobom otjerali malo i životinju sa pokućtvom; njihovim primjerom bijahu potaknuti i drugi kršćani iz dalekih mjesta, i tolika bijaše srdčenost ovih novih podanika, da su volili umrieti i žrtvovati se slavi principa, nego se povratiti u Turke, uzprkos obmamnim matanjim, poticanjim, ponudam i velikim obećanjim sa turske strane, da će

[1] Arkivialna knjiga u Sinju.

bez muke i štete bogate baštine uživati, i to svojom krvlju potvrdili na otoku Cetine . . .“[1]

S ovim pukom franovci upraviše, da mu se Turci ne osvete, i smjestiše veći dio po župah Zagore, a nekoje k moru poslaše pod obranu gradova i ratnog brodovlja, kako im svjedoči spljetski prabiskup Cupilli na 18. lipnja 1718. „ . . . Franovci zakloniše dobar dio veće nego otčinskom brigom raztrkanih i prestrašenih obitola okolo morske obale, bez njihovoga brižnoga nastojanja bile bi nesretno padnule pod mač i sužanjstvo Turaka.“[2]

Kako se je u Livnu okupljala turska vojska, tako u Cetini svak je predvidjao, da će Turci najprvo u Sinj, ter se je svak spravljao i sjegurnost tražio za sebe i za svoje imanje. Nova velika crkva samostana stoprv pokrivena, postade obćim skladištem puka. Pod obranom topa iz tvrdjave, a i od sebe jaka mišljahu, da bi u njoj sahranili i obranili sve ono što bi turska grabežljivost mogla oteti i ratni kvar uništiti. Prenesoše dakle i navukoše u crkvu sila žita, prediva, odjela i pokućstva i napuniše do krova, a volove, konje i životinju zavedoše u planinske vrleti.

U srpnju te iste god. 1715. sadje preko Prologa u Cetinu paša sa silnom vojskom. Jedan dio franovaca sa ot. Pavlom Vučkovićem ponesoše u tvrdjavu čudotvornu sliku majke božje i sa srdčenijimi pučani zatvoriše se u grad, da ga brane od dušmana, a ostali redovnici zakloniše se u Spljet, dok ot. Stjepan Vučemilović župnik Cetine sa svojim pukom pridje na otok, mali ostrv izmedju dva traka rieke, udari kolje naokolo, ogradi pleterom i nasipom zemlje i ohrabri ljude, da se brane do zadnje kapi krvi.

Turska vojska obsjede tvrdjavu po okolnih brdih i popali pučke kuće i kolibe, a jaki odjel konjanika navali na otok. Ohrabren puk branijaše se junački, mužko i žensko odbija Turke tako, da se je rieka zavalila mrtvimi lešinami konja i konjanika, preko kojih usrnuše kroz slabe šamce i u gnjevu srdite osvete sasjekoše župnika i sve mužko i žensko, izvan nekoliko djevojaka i djece, koje u vojsku odvedoše.[3]

Turci udarahu na grad velikimi topovi i čestitimi juriši, ali branitelji ohrabreni izgledom redovnika i viteza don Ivana Filipovića Grčića, koji krstom i mačem odbijaše dušmane, oduševljeni uhvanjem pomoći božje u čudotvorne Majke božje,

[1] Izvorna 29. siećnja 1716. u ark. sam. Sinja. — [2] Izvorna u ark. Sinjsk. samost. — [3] Giornale d'assedio u ark. sam. Sinja

hrvahu se kô lavi i junački odbivahu nasrtaje. Ot. Stjepan iz Vareša, pomagajuć zavaljivati provalu u bedemu od turskih topova prokopanu, od puščenog zrna pogodjen, ostade mrtav na mjestu, a otca Nikolu Brčića uhitiše Turci i nemilom smrti umoriše.[1]

Kivni Turci na nenadani odpor, osvetiše se na varoških kućah, do jedne popališe, pa s njima i novi dio samostana i liepu novu crkvu stoprv pokrivenu i prepunu blaga božijega! Gjeneral Emo kaže: „Veliku štetu pretrpiše u ovoj prigodi, jer im Turci zapališe liepu crkvu i samostan, sa svim onim što kršćani u nju bijahu sahranili, nit im bijaše moguće što pokućstva ili svetih slika izbaviti . . .[2]

Od 8. kolovoza Turci začestiše s juriši, ali u taman; njihove lešine ležahu kao snoplje okolo grada, a kužile zrak; paša nagonjaše age i zapoviednike, grozeć se, da će sabljom njih smicati, ako ne predobiju grada, i sam ih na hrvnju predvodio; ali koliko ih se je bedemu primicalo, toliko ih je mrtvih strmoglav padalo, što videć Turci pobuniše se i nehtjedoše dalje vojvodu slušati. Paša na bielcu zaludu je sabljom prietio i na juriš nagonio; cieli odieli vojske počeše uzmicati, kidati se i bježati, što videć paša, mûče okupi noćju 14. kolovoza ostanke vojske i po mraku odvuče se preko Prologa u Bosnu.

Pomenuti gjeneral Emo u svjedočbi nastavlja „ . . . zatvoreni redovnici u tvrdjavi najvećom brižljivošću nastojahu o duhovnoj službi okolo ginućih od topova i ranjenih od pušaka i drugog oružja, ne prestajuć hrabriti borioce na obranu grada, osobito starješina ot. Pavao Vučković sa ostalimi otci latīvši se mača izgledom i glasom sokoliše vojnike na obranu . . .“[3]

Nenadanu bježaniju Turaka svaki je smatrao kao osobitu milost majke božije i danas traje živa predava kod puka, da su branitelji vidjeli nad gradom sliku majke božje u svjetlosti. To pominje ot. Filip Grubovac u junačkoj pjesmi ove obsade.[4] To isto Kačić u svojoj pismarici, to častnici, koji se nadjoše u tvrdjavi u vrieme obsade, i za harnost primljene pomoći dadoše skovati od suhoga zlata veliku krunu, koju joj prabiskup Cupilli s velikom svećanošću postavi na glavu, kao što se i danas vidi na svetoj slici.[5]

Ovo osvedočenje pokazivaju liepe slike obsade u toj prigodi napengane: jedna velika u Sinju, druga u riznici omiške crkve, a treća u Brelih u samostanu Filipina. —

[1] Arkivialna knjiga samostana i svjedočba gjenerala Emo 29. siečnja 1716. — [2] Idem ibid. – [3] Ibidem. — [4] Cvit razgovora l. 396. — [5] Arkivialna knjiga u samost.

Na 15. kolovoza na dan Velike Gospe videć iz tvrdjave, da neima nijednoga Turčina u Cetini, u žaru bogoljubne harnosti franovci narediše veličajno obašašće sa svetom slikom okolo varoša i grada. Svi vojnici, častnici i branitelji pod oružjem, s bubnji i barjaci pratili su svetčani obhod neizrečenim veseljem, radosti i bogoljubstvom, te povratiše svetu sliku u grad.

Potla podne konjanici izigraše različite igre na konjih, izmedju ostalih s koplji strieljahu halku.

Na uspomenu ove slave i veselja, svake godine prosliediše vršiti silno obašašće sa svetom slikom na Veliku Gospu po varošu na koje se okupljahu sve krajine iz okola, i potla podne sliedijahu igre na konjih i strieljanje halke, za koju bi dobitnik imao liepu obdulju. Ovo sve i dan danas sliedi u onom varošu, samo što je strieljanje halke preneseno na kraljev rodjendan, koji je za obdulju ustanovio dobitniku f. 200 dara.

9. Kad je bila turska vojska u Cetinu sašla na obsadu Sinja, paša po turskom običaju nije se bio postarao za zajiru vojsci, on ju je sabirao po selih kršćana u Dalmaciji, najprvo po Cetini, pak po Dicmu, Konjskom i Mućn, napokon odpravi dva jaka odjela, jedan u Vrliku, a drugi u Petrovopolje i Drniš. U obima bijahu samo konjanici, koji su imali sa tih krajeva dogoniti sieno za konje i žito, kao i za vojsku volove i ovnove, a za sebe što bi ugrabili. Prvi odjel dodje do Vrlike, gdje prestrašena čeljad bijaše se u tvrdjavu zatvorila. Turci navališe iz okola, i potražiše, da se predadu, prosto im izaći kud hoće i ponieti što mogu, neprime li ponude, poslat će pod Sinj po topove, obraniti se neće, i onda neće već biti uvieta i milosrdja, svi će biti sasječeni.

Varošani pisnuše kô zmije: — nikada, nipošto, mi ćemo se braniti dok jednoga bude, mi nećemo živi u Turke! — Ali tvrdjava se bijaše prepunila svietom, a hrane nebilo ni za osam dana; vode u bunaru niti kapi, nego samo nekoliko vučija, što toga dana bijahu unili. U grad se s pukom zaklonio i ot. Stjepan Gvozdanović župnik Vrlike, i on isti bio mnienja, da se pričeka, da se tako naprasito ne predaju; ali se vojnici stadoše buniti i vikati, da oni neće utaman ginuti. U tvrdjavi, govorahu, neimamo hrane niti vode za ovoliko svieta, pomoći nije nam se tako na brzo nadati, kad nam se nudi, da slobodno izadjemo i ponesemo što je naše, bolje da na miru živi izadjemo, nego da nas silom predobiju i sasjeku. Toga mnienja bijaše i zapoviednik, ter on ugovori predaju, ali joj se Vrličani ne pokoriše, nego hrabreniji uskočiše u okolne pećine, iz kojih

se vitežki obraniše, a samo slabiji ostadoše i Turcim vjerovaše. Ali kad su Turci u grad ulizli pohvataše vojnike i svekolike mužkiće, a na ženskim počiniše grdne sramote i strašna nasilja. Porobiše sve što su našli, te pust grad ostavili, i poveli vojnike i zasužnjene mužkarce pod Sinj paši za jabuku. Za sreću župnik Gvozdanović bio navukao vojničku monduru, ter ga Turci ne poznadoše, a kad dodjoše pred pašu i kazaše Turci svoje junačtvo i osvojenje tvrdjave, kako im se vojnici na pogodbu predali, naredi da se ugovor vrši i sužnji slobodni puste. Vojnici sa župnikom podjoše u Spljet, ali se Turci potužiše na Vrličane, da su im zemlju porobili, mnoge Turke pogubili i neizrečena zla počinili; pustimo li ih, govorahu, oni će se osvetiti i tursku zemlju opustošiti. Paša manu rukom i Turci odvedoše sužnje na stranu i sve do jednoga sasjekoše.[1]

Na goru sreću bijaše nagazio drugi odjel u Petrovompolju! Dočim je rat bio naviešćen, providur gjeneral pozva kotarske krajine pod barjake. Kninski serdar Sinobad sa svojom prodri u Bosnu, da odvrati Turke; on popali sela i dovede silno plieno; ali na izdaji pogibe od Turčina, kog bijaše obdario i iz sužanjstva oslobodio. Serdar Grgur Nakić sa svojom krajinom imao je paziti na obranu Petrova polja; a samostan Visovac odredjen bi za obće ratno skladište, u nj bijaše navezeno sila hrane i ratne džebane, poljskih topova, čadorja, mačâ i pušakâ. Vojvoda Spar sa kotarskimi krajinami, kao na središtu pokrajine stajaše spravan kod mosta na Slapu, da pritrči gdje bi potreba iziskivala.[2]

Kad su turski konjanici zaredili Petrovim poljem, da robe i odgone, serdar Nakić poruči vojvodi Sparu, da su Turci navalili, e nemoguć odoljeti junačkome srdcu, da izgleda dok se vojvoda nakani, što Turci od kršćana rade, diže svoju krajinu i udari na neprijatelje.

Na sam njegov glas, kako bijaše zastrašio Turke, oni se dadoše u bieg, a serdar krajinom za njima, da ih goni i da im glave sječe. U potjeri zadi serdar koplje medju pleći turskog konjanika, koje mu se nekako izmače iz ruke, a parip odnese Turčina i koplje zajedno Kada Turci opaziše smetena serdara, oklopiše ga s konji iz okola, i tute bi bio poginuo, ili pao u sužanjstvo, da se na vrieme ne osjeti franovac župnik Drniša, koji bijaše uz krajinu, i izpaliv obedvie kubure na Turke, viknu

---

[1] Ot. Vinjalić ibid Comp. Stor. — Ot. Grabovac Cvit razgovora. 393. — [2] Uredovni spisi u arkivu samost. Visovca.

iz svega glasa: Amo se junaci, pogibe nam serdar! U taj čas krajina se okupi, udari na Turke i raztjera; serdara obraniše, a Turci pobjegoše bez obzira.

Haran serdar naprama franovcem, od onoga vremena postade njihov zaštitnik i poglaviti dobročinac. On obdari visovački samostan milostinjami i zadužbinami, što prosliediše i njegovi nasljednici. Na smrti naredi, da bude pokopan u visovačkoj crkvi, što učiniše i ostali njegove obitoli, tako da u Nakića grobu kod otara sv. Frane u Visovcu počiva sedam serdara i kolunela ove vitežke i rodoljubne obiteli.[1]

Suvremenik ot. Vinjalić kaže: „kad bijahu saznale kotarske krajine na Slapu, da su turci u Petrovu polju, zaklinjali su vojvodu Spara, neka ih vodi na dušmane, ali da se je on ogovarao, da neima naredbe, da ondje mora čekati, dokle mu gjeneral ne javi drugu odredu. Oni to nemogahu pojmiti, ter odlučiše sami poći braniti zemlju od dušmana. ali se vojvoda uzprotivi grožnjom srdžbe gjenerala, koji bi ih kaznio, kao neposlušne, jer da je njegova naredba, da oni stoje na okupu, dokle im on javi, kud bi imali krenuti.“[2]

Kad se je turska vojska u Bosnu povratila, onda beg Kulinović diže Turke i dovede u Strmicu, gdje imadjaše jaku kulu u prošastom ratu od krajina zapaljenu i razorenu namjerom, da bi ju opet načinio i dobrom stražom oskrbio, pak odtole udario na Knin i kad bi ga sreća vodila, da osveti sramotni bieg vojske izpod Sinja. Za kratko vrieme kula bijaše načinjena i sileni beg udario na nju zeleni barjak sa polumjesecom, i svojimi junaci poče prodirati na okolna sela. Krajine se tad okupiše i pod upravom serdara obsjedoše kulu, navališe grana i dubova naokolo i zapališe . Turci su se očajano branili, ali kada progoriše vrata, usrnuše naši u kulu i do jednog Turčina sasjekoše. Za tim zapališe silu praha, što u njoj bilo i digoše ju lagumom u zrak.

Njezine razvaline uze ot. Apendini za ostanke Stridona, otačbine velikog naučitelja našega sv. Jerolima! — Potla toga krajine bijahu opremljene na druge strane; zajira i sve oružje ostade u skladištu na Visovcu do utanačenog požarevačkoga mira, a potla preneseno u vladina skladišta u Šibenik i Knin.

---

[1] Matica pokopanih u ark. Visovca. — [2] Vinjalić ibid. Comp:

Poglavje deveto.

1716.—1735.

1. *Sinjski franovci u Spljetu dostižu dopust nastaniti se na Poišanu, protivnost gradjenju samostana. — 2. Novi samostan u Omišu. — 3. Osvojenje Imote, zasnovanje pribivališta u varošu — 4. Gradnja novog samostana u Sinju, i zasnovanje pribivališta u Spljetu — 5 Raspre u makarskoj biskupiji. — 6. Ot. Nikolić savršiva crkve u Šibeniku i Visovcu; pobožnost. — 7. Kuga i glad. — 8. Uskrišenje starog manastira u Karinu. — 9. Obraćenja — 10. Osvrt na bosansku državu, uzroci diobe. — Raztrojenje stare države.*

1. Franovci, koji pri došašću turske vojske u Cetinu bijahu se u Spljet zaklonili, smjestiše se u posebnu kuću, mučno i tiesno živareć; dokle ot. Pavao Vučković s ostalom braćom bijaše se u tvrdjavu zatvorio i pomago obraniti i po turskom odlazku sadje i on u Spljet, a ostavi u Cetini tri svećenika na župnoj službi okolnog svieta. Samostan i crkvu u Sinju bijahu Turci zapalili, a oni ostali bez ičesa na svietu. U satrvenoj krajini nemogahu se dulje održati, nego naumiše u Spljetu graditi novi samostan, pošto do tada tri puta bijaše paljen stari u Rami, a eto tri puta i novi u Cetini.

Prabiskup Cupilli u velike je franovce cienio i sa svim srdcem želio, da se u onom gradu nastane. Gjeneral providur Emo svjedok njihove vriednosti i požrtvovanja obećao im svoju pomoć i skupnovlade, a nisu dvojili o ljubavi puka, koji im se je svedjerno pokazivao odan i darežljiv; osobito mnogi bosanski pribjegi, koji su bili varoše napučili, i u gradu trgovinu tako razvili, da od njihovih dućana jedna od poglavitih ulica nazva se Bosanska ulica. Ovi Bosanci bijahu se sastali u bratovštinu Bl. Gospe od Karmina na Poišanu, ter dočim su sinjski franovci u Spljet došli, oni ih ne samo srdčeno primiše i milostinjami pomogoše, doli im ponudiše istu crkvu Bl. Gospe, da se kod nje nastane i njihovom bratovštinom upravljaju.

Bosanski franovci imali su u Spljetu vriedna skrbnika (šindaka) gosp. Petra Mačukata, koji se srdčeno zauzeo bijaše,

da sinjske sirote pristojno zakloni i namjesti. Nadje im najprvo kuću na Dobri, preporuči ih prabiskupu i obćinskom zastupstvu, od kojih bijahu pomagani i tješeni; gjeneral Emo pri odlazku iz Dalmacije dade im dičnu svjedočbu i preporuči skupnovladi, a njegov nasliednik Alviž Mocenigo, zauze se otčinskom brigom, da ih u gradu najbolje smjesti. Videć redovnici želju puka, ljubav prabiskupa i gradjanstva i privrženost gjenerala, upraviše prošnju na dužda molbom, da im dopusti samostan načiniti u Spljetu, mjesto zapaljenoga u Sinju, kod crkve Gospe Poišana, buduć to želja bratima, koji su im u tu svrhu crkvu darovali s potrebitim zemljištem. Uz preporuke obaju gjenerala dužd im izdade dukalu 17 srpnja 1717.: „da mogu primiti crkvu na Poišanu i kod nje manastir načiniti, dužnošću, da prosliede njihovu brižnu službu u tvrdjavi Sinja, gdje će priličan broj uzdržati svećenika za duhovnu službu puka u Cetini.“[1]

Gjeneral Mocenigo na 2 kolovoza priobći dostignutu dukalu, i pokle je pobrojio njihove zasluge za vjeru i domovinu u prošastih ratovih završiva: ... „Mi naredjujemo, da bude predat ot. gvardijanu razrušenoga samostana Sinja ključ i crkva Bl. D. Marije Poišana, od župana i starješina bratovštine, koja je u istoj crkvi ... Uoblašćeni su takodjer, da postave temelje samostana po svomu načinu dužnošću, da šalju redovnike na službu sinjske tvrdjave.“[2]

Prabiskup Cupilli očevidan svjedok revnosti i požrtvovanja franovaca još kao biskup u Trogiru, bijaše ih obdario liepimi svjedočbami, a sad videć njihova vitežka djela, velike je nade začimao o njihovoj pripomoći, kad bi se u novom samostanu u onom gradu nastanili. Ot. Lovro Šitović iz Ljubuškoga učitelj bogoslovja i izvrstiti propoviedalac bijaše zanio spljetski puk propoviedanjem korizmenim u onoj prvostolnoj, a još veće prabiskupa, koji na velike molbe dostiže od starješine države, da mu ga ostavi u njegovu sjemeništu kao učitelja filozofije i bogoslovja za izučenje i posvećenje njegovog svećenstva. Sad je pak najljepše nade začimao o velikoj koristi grada i svega puka, kad bi se u uredjenom manastiru namjestili, u kom bi po sebi zaveli te visoke nauke kao u poglavitom gradu na središtu pokrajine. Tom mišljom obuzet, ne dvojeć o izvedenju naumljene gradje. za koju bijahu dostigli dukalu i s bratovštinom utvrdili nagodbu, uz naklonost puka, videć da se jur pri-

[1] Izvorna u ark. samost. na Dobri. — [2] Izvorna u istom arkivu.

[illegible] ...“[1]

Drugim listom istoga dana preporučiva državniku da njegov [illegible] zagovara na redovničkim zboru i nastavlja: „u pogled gradnje samostana, stvar je na mom srcu: ja sam učinio koliko sam mogao i preporučio izvješćem, koje sam predao onomu, koji ju svojom vlasti može oživotvoriti.“[2]

Kako je učitelj ot. Lovro bio određen za učilište državnih djaka u samostan sv. Lovre u Šibeniku i za toliku ljubav prabiskupa na zboru u Velikoj 7. lipnja 1717 otci nemogahu mu uzkratiti proćene ljubavi; tako oni privoljiše da ot Lovro ostane u Spljetu, a naimenovaše za Šibenik ot. Antuna Bandića, ali dobri prabiskup, da redovnička mladež ne gubi u nauku, očinskom ljubavi pozva u Spljet i učitelja Bandića i djake, tu ih sve namjesti u svoje sjemenište, da uče i oni s njegovimi djaci, na njegove troške u sjemeništu, kao i obadva ot. učitelja, na čem mu državnik najvećom harnošću zahvali.[3]

Na 8. siečnja 1718. prabiskup izdade franovcem crkovno privoljenje za gradnju novoga samostana. Redovnici bijahu pripravili potrebita. Providur gjeneral Mocenigo htijaše svojim prisutstvom počastiti svetčanost položenja temeljnog kamena, koga na drugoj polovici ožujka blagoslovi prabiskup i gjeneral

[1] Vlastoručni dopisi u drž. arkivu u Šiben. — [2] Idem ibid. — [3] Liber archivialis provinciae u Šibeniku.

ga položi svojom rukom uz radost i veliko veselje redovnika i svega puka Gradnja se nastavi najvećim žarom oduševljenja i prosliedi odignućem pročelnog zida do blizu prvih prozora, kad na jedan mah, kao grom iz vedra neba, pade na ruke redovnika sudbena zabrana dalje radnje, do izvidjenja pravde!

Stariji manastiri pobojaše se, da bi im novi bio na štetu i propast, znadoše tako poslovati, da prisiliše kanonički sbor prvostolne, da iztakne svoja prava na crkvu Poišanu, pri kojoj bijaše neka nadarbina, i sbor izazva tu zabranu, kao da su povriedjena njegova prava, koja ne misli nikomu ustupiti. Iznenadjeni redovnici s prva mišljahu, da je mala stvar kakvih uredovnih pravila, pošto ne mogahu pojmiti, da kod primljene dukale i povelje, nagodbom bratovštine i uoblašćenjem prabiskupa, tko bi se mogao suprotstaviti i zabraniti?! ali se sirote prevariše! Mučna se parnica i dugotrajna zadila u Spljetu, Zadru i u Mletcih. Ot. Vučković odliti u Mletke, da po nalogu državnika brani svoju granicu; prabiskup ih je štitio i gradsko zastupstvo preporučivalo prov. gjeneralu sliedećim pismom: „Žalimo protivnost sa strane samostana i kanonika proti novomu samostanu . . . radi česa gradski stališi i pučanstvo uzdaju se, da će te zapreke biti uklonjene od vrhovne razboritosti, pošto se vidi, kako od malo mjeseci odkad su pomenuti otci na upravi one crkve, veći se opaža posjet puka, veća pobožnost i viša slava božja . . . za što gradjani i vas puk ponizno prose Vašu Prouzvišenost, da se zauzme, jer bi inačije smanjkao ugled crkve i uzdržanje pobožnosti i slave bozje.

Kad bi cienili shodno, da odpravite ovu zrelom razsudjenju vladine mudrosti i pobožnosti, klečeći prosimo tu milost, koja će biti na radost puka i dobročinstvo njihovih duša“ . . .[1]

Do godine jednako ih preporučivaše principu s drugom svjedočbom 25. studenoga 1719.: „Svjedočimo mi niže podpisani poglavice ovoga grada, da je od nas čuveno s velikom radošću njihovo nastojanje u ovom mjestu, radi veće službe božje i duhovnih dobročinstva, koja će ovi grad primati od njihovoga dobrog izgleda i duhovne službe, na to veću slavu božju, na sjaj javne dobrotvornosti našega premilostivoga principa i diku ovoga mjesta.“[2] Prabiskup dičnimi svjedočbami zagovarao je njihovo nastanenje u Spljetu. U jednoj kaže: „Sad su franovci za stalno od božje providnosti poslani u ovaj grad na pomoć našega pastierskoga djela; jer buduć se u ovaj grad zaklonio

[1] Izvorna u ark. sam. Sinja 1. svibnja 1718. — [2] Izvorna u arkivu samost. Sinja.

veliki broj obitola iz biskupije, da se u njem nastane . . . a o uskrsu došavši sva mornarica ratnoga brodovlja, nije bilo moguće sve ispovjediti, da ovi franovci nebudu svom brižljivošću pohvalno pripomogli . . . I naše sjemenište osobitom nebeskom milosti uživa plod njihove ljubavi i nauka, jer ot. Lovro iz Ljubuškoga, izvan što je triput propoviedao u stolnoj crkvi, sad uči bogoslovje pokle je završio tiek mudroljublja, započet ovom godinom od ot. Marijana Lekušića iz Mostara, od kojih nauka primiti će ova crkva pače ciela Dalmacija vas plod i korist znamenitih posliedica, jerbo crkvena mladež i svietovnja neće biti prinuždena mudrost tražiti u stranih zemljah.“[1]

Pučki poglavari sve gornje Dalmacije bijahu se za istu svrhu zauzeli, i prošnjama molili principa, da odstrani zaprieke i dopusti, da se ovi franovci u Spljetu nastane. Jedna od ovih podpisana ukupno od serdara sviju krajina glasi:

„Mi svi serdari, harambaše i častnici hrvatskoga puka, na ime naše i ostalih stanovnika zadarskog kotara i kninskoga, Drniša, Vrlike, Zagorja, Sinja, Imote, Vrhgorca, Jezerja, Opuzena ili Neretve, taknuti ljubavju božjom i otaca franovaca bosanske države, podanici prejasnoga dužda ukupno ovo prosimo: Mi i naši djedovi primismo od ovih redovnika prvo mlieko svete vjere i sakramenata svete crkve, još kad čamismo pod divjim osmanskim jarmom, pače i pokle bijasmo prevedeni po istih redovnicih u podaničtvo privredroga dužda, oni su nas riečju i izgledom održali u krepkoj viernosti svetoga zakona i podaničtva skupnovladi; tako da, i ako u vrieme zadnjega rata pri obsadi Sinja bijasmo veće krat moljeni i pozivani od šeraškera obećanjem sjegurnosti i pomilovanja, da se u Bosnu povratimo, gdje bismo mirno živjeli bez danjaka caru, kô što prvo davasmo, ipak nastojanjem rečenih otaca, od kojih osmerica smijono se zatvori u tvrdjavu, stavljajuć na pogibio svoje živote za ljubav božju i duždevu, nijedan nas vjerom ne pokrenu . . . Na prošnju providura gjenerala oni dostigoše dukalu, i on im preda crkvu Bl. Gospe na Poišanu, s dopušćenjem, da ondje grade manastir za svoje zaklonište . . .

Sad ove sirote fratri tako zaslužni pred Bogom i svietom, čujemo, da su progonjeni od spljetskog svećenstva, koje nije prokušalo udarce, rane, sužanjstvo i tursko mučenstvo, kao što smo mi i naš puk svedjerno od pomenutih otaca upravljan, koji s nami stanovahu na mejaših, pa se sad traži da budu iz

[1] Izvorna u arkivu Sinja.

Spljepa izagnati! Što videć i rasudjujuć mi i naš puk ostajemo zabrinuti, zastidjeni i zasramljeni, ter promišljamo: ako oni redovnici, jur primljeni u grad Spljet, po nastojanju svećenstva, traži se da budu izagnani, što bi se činilo od nas svietovtnjaka? Ako su oni zlo vidjeni, koliko bi smo veće bili mi seljani njihovi otačbenici?! — Buduć dakle ovi redovnici naša braća, sinovi, strici i rodjaci, ponizno se utječemo ljubeznivosti Vaše jasnosti, da uvaži našu prošnju . . . i da naredi, neka se rečeni otci zaklone kod pomenute crkve i manastir sagrade, u kom će se podučavati naši sinovi iz Cetine, kako su iz drugih krajina podučavani u ostalih samostanih" . . . U Sinju na 4. studenoga 1719. Podpisani: Mate Žanko harambaša. — Stipan Vučković serdar Sinja. — Paško Bogdanović haramb. — Martin Jadrijević haramb. — Lovro Tomašević haramb. — Ivan Grčić haramb. — Ja kapetan Ivanušić Jurić. — Milovan Povasvoić serdar Šibenika potv. — Ivan Šimić zapovidnik Plavna. — Ja serdar Rado Budalić na ime svega puka. Ja kolunel Cetine Frano Surić prosim. Ja serdar Vrlike Grgur Radnić prosim. Ja Nikola Nakić serdar Drniša potvrdj. prosim. Ja kavalir Grgur Radnić potvrdj. prosim. Ja serdar Andrija Sinobad iz Knina potvrdj. prosim. Ja knez kolunel Juraj Posedarja ponizno prosim.[1]"

Sa svim tim parnica je sliedila i prelazila od jednoga na drugi sud, i posao zapeo. Narod je vas tužno motrio nezgodu svojih redovnika, pokazivao im sućut i pouzdanje tako, da je još odlučniju prošnju upravio prov. gjeneralu na svrhi iste godine: „Buduć jur od skupnovlade pomilovani i oblast im dade da na Poišanu manastir grade, kog su temelje postavili najvećom radosti puka, a osobito Bošnjaka u onom gradu nastanjenih, gledamo našom žalosti i smućenjem svoga srdca, kako rečene fratre uznemiriju i gradnju manastira nedopuštaju . . . Za to mi podpisani na ime svega puka ponizno molimo Vašu pravednost, da sluša našu molbu i naredi, da to progonstvo prestane i da se gradnja prosliedi . . Ako bi uztrebalo, mi smo spremni ovu svetu obitol braniti svim pukom Cetine i Zagore, čuvati i štititi našim siromaštvom„ . . .[2]

Parnica se dugo razvlačila za punih šest godina, franovci dobiše na prvim dvama sudištima na trećem diomice. Protivnici najzad prizvaše na Quarantenu, gdje kako bilježi državni arkivar posredovanjem čedne pobožne zadruge svestrano predobiše, a franovci osudjeni sve troškove naknaditi etiam in

---

[1] Izvorna u sam. arkiv. Visovca. — [2] Izvor. u ark. sam. Sinja.

expensis. Osuda se bez milosrdja ovrši; za doplatu velikih troškova, oduzeše franovcem sve gradivo što bijahu za sgradu pripravili i na dražbi prodadoše; ali tim ne zaleglo sve; tad poslaše u Sinj sudbene stražare i dorenuše konje župnika i što se još onamo fratarskoga nahodilo i u Spljetu na javnoj dražbi sve razprodaše i po evangjelskom slugi naplatiše se, veli arkivar usque ad altimum quandrantem.[1]

Siromašni redovnici u skrajnoj potrebi, bez izgdje išta na svietu, do same čiste savjesti, zastidjeni i ožalošćeni, bijahu izloženi očitoj pogibli, da skapaju od svake potrebe, pošto protivnici bijahu dostigli naredbu, da ovi skitanci (sic.) nemogu niti milostinju, o kojoj jedino življahu, već sabirati u gradu i varoših.[2]

Kad se sve ove okolnosti zazaberu, onda se može suditi, da nisu franovci per alcune frivolezze Poišan ostavili, kô što domaći jedan pisac lakoumno napisa.

Siromašni franovci videć se na jazu svake pogibli, odlučiše opet se u Cetinu vratiti, gdje posred svoga puka mogahu se nadati boljemu sažaljenju i pomilovanju; ali to bijaše preveć žao prabiskupu i svemu puku, ter kanonici, da im se pokažu darežljivi, ponudiše im sad crkvu pod nekimi uvjeti; ali po ovih sa onimi, koje im bratimi prvo bijahu nametnuli, oni bi ostali tudje sluge u svojoj kući. Obzirom pak na okušano bratstvo i milosrdje, srdce im ne slutijaše na dobro, ter zahvalivši na ponudi, dieliše se za Sinj, ostavivši na Dobri tri svećenika i jednoga brata laika u kući, koja god. 1723 bijaše na sboru u Požegi proglašena Residencijom i preporukom škrbnika Mačukata, da uznastoji pribaviti prilična mjesta, kako bi se ondje moglo uzpostaviti pravilno pribavište hospitium za pristanište redovnika, koji kao na središte crkovne i pokrajinske vlasti za odnosne potrebe u Spljet često dolažahu.

2. Proložke sirote u Omišu bijahu bolje sreće. Oni gradjani odlučito željahu, da se ondje nastane i u gradu načine samostan; ali pokle im redovnici dokazaše, da u onakoj tiesnoći nebijaše moguće graditi priličnu crkvu i samostan, ponudiše im zemljište i crkvu sv. Luke u groblju, pred ittočnim vratim grada, ali tute bijaše još veća nesgoda, ter zaprosiše, da im se daruje crkvica Gospe od Karnina na Skalicah, gdje bijaše prostara i sgoda manastir sagraditi.

[1] Sve okolnosti vjerno prenesosmo iz lib. arch. prov. u Šib. i ark. Sinja i Spljeta. — [2] Izvorni list Kolunela Markovića bos., kojim u Mletke obaviesti ot. Vučkovića, u Sinju.

Ova crkvica od grada odaljena za jedan kilometar bijaše sagradjena na krugu nad morem. U njoj se štovala čudotvorna prilika Majke božje od Karmina, s uredjenom bratovštinom, i ista crkva bijaše najvećim bogoljubstvom pohadjana od gradjana i okolnoga puka Na molbu redovnika gradjani skloniše župane i starješine crkve i bratovštine, da im crkvu daruju, da kod nje franovci svoj samostan načine. Župani sazvaše skupštinu bratima i na obćoj sjednici na 21. srpnja 1716. jednoglasno zaključiše: „Da se pomenuta crkva Bl. Gospe dade i daruje na vieke franovcem bivšega manastira sv. Frane Imote, te u istoj da slobodno mogu vršiti svaku službu po ustanovah svoga reda, i da s istom crkvom mogu sdružiti svoj novi manastir, uvjetom, da bratovština pridrži oltar Bl. Gospe, koju će moći za mjestne potrebe svetčanim obhodom u grad prenositi, a za druge potankosti opunovlašćuju gosp. kneza Despotovića, da s redovnici utanači zakonitu nagodbu.“ [1]

Ova srdčena spravnost bratima i gospode obeseli prov. gjenerala Ema, kako sam dokaziva u povelji franovcem:

„Mi Angjelo Emo etc. Uslied tekućeg rata otci franovci samostana sv. Frane u Imotskom, da se izbave surovog turskoga jarma, odlučiše uskočiti u naručaj ove prejasne skupnovlade i sobom dovedoše preko 200 obitola, koje bijahu pod duhovnom njihovom upravom. Zakloniše se u grad Omiš, gdje najljubeznivije bijahu primljeni od srdčenosti onoga puka, i nebudući u onoj obćini druge redovničke zadruge začeše pobožnu želju, da se u redovitom samostanu kod njega nastane. U tu svrhu pobožnu i kršćansku, ne samo upravitelji bratovštine jednoglasno im crkvu Bl. Gospe od Skalica darovaše, blizu polu milje od onoga grada odalečenu, dali isto gradsko poglavarstvo nami se uteče poniznom prošnjom, moleć, da blogoizvolimo našim privoljenjem ukriepiti svetu i složnu njihovu odluku. Ali jer samo vrhovna vlast starovieća može izdati tako uoblašćenje, zamoliše me, da im za sad bude dopušteno, da uz rečenu crkvu mogu načiniti pristojno pribivalište (Ospizio), za koje su jur započeli sakupljati potrebito gradivo, i to osobito s toga, što im je sa svim nesgodno pribivanje u kući, gdje sada stanuju, odalečenoj od pomenute crkve. Budući mi sve to razmislili, i na vrstu prošnje, po kojoj zadovoljstvom otaca sdruživa se žarka želja svega grada Omiša, da se u oskudici samostana nastane u njihovom području, kao i rad oskudice misnika, da

[1] U ark. samostana Omiša.

svojom brižljivošću mogu sudjelovati uzgoju duša mliekom svete vjere i zakona, a i razmišljajuć vitežki nagon naravne pobožnosti prejasne skupnovlade, moguć tim obradovati žarke i pobožne želje svega grada i otaca gori rečenih oblašću našega gjeneralata odlučujuć naredjujemo, da otci franovci samostana sv. Frane Imote, koji od veće mjeseci pridjoše u podanike, ostavivši tursko mjesto bijahu ljubeznivo u Omiš primljeni mogu graditi i načiniti kod pomenute crkve Bl. djevice od Karmina zvane Skalice, njima od bratima svojevoljno darovane, jedno pribivalište, koje će im za sad služiti za stan, dok se budu obratili vrhovnoj vlasti, dokazanjem kršćanske namjere, da ondje podignu pravi samostan i dostignu potrebitu dozvolu od prejasnoga starovieća. Spljet 17. kolovoza 1716."[1]

U isto vrieme obznaniše starješinstvo države i zaprosiše dopuštenje, da bi se ondje nastanili. Na sboru u Našicah na 26. lipnja 1716. definitarje zaključi, da se prošnja uslišava i dopušta njihovo premješćenje u onaj grad, sa uvjetom u devet točaka, koje su imali izpuniti po ustanovah reda i nasliednjim pravom staroga samostana sv. Frane Imote.[2]

Prabiskup Cupilli zamoljen za crkovno uoblašćenje s najvećim zadovoljstvom otčinskoga srdca izdade im na 9. studenoga 1718 traženo dopuštenje: „Vidivši i prosudivši prošnju franovaca samostana sv. Frane imotskoga, kao i obćine i puka Omiša, da se ondje uzmnoža služba božja i broj duhovnih poslovača, budući im predana crkva Bl. Gospe Karmina, ljubezno dopuštamo, da mogu ondje podignuti pribivalište ili samostan, obzirom na pripise papa i prejasnoga principa."[3]

Gospoda knez P. despotović i Janko Marijani darovaše im zemljište okolo crkve i obećaše pripomoć svoju i svega puka, samo da bi njihova želja bila, da mjesto privremenoga prebivališta odluče se na zidanje pravoga manastira. Njihova želja bijaše, da na vieke ondje ostanu, što im nije moglo jamčiti, kad bi franovci samo privremeno pribivalište sagradili, iz koga za potrebe puka oni bi mogli opet se u Imotski povratiti. Redovnici uvažiše želje i razloge gradjana, te i odlučiše, da će pravi manastir graditi; ali nebuduć imali uoblašćenja za to od starovieća, nego samo od gjenerala za pribivalište, poslaše u Mletke ot. učitelja fra Filipa Rupčića sa preporučnimi pismi gradjana, prabiskupa i providura, po kojih on dostiže dukalu

---

[1] Izvorna u ark. samost. Omiša. — [2] Izvornik u ark. samost — [3] Ibidem.

29. rujna 1718., koja glasi: „Joannes Cornelius etc. Zaslugom što u podaničtvo prevedoše dvisto obitola, prose redovnici dopuštenje, da po želji ovoga puka mogu kod Omiša manastir sagraditi za svoje pribivanje, i da ondje kod svoje crkve mogu vršiti službu božju na korist pravovjernih.

„Nahodeć njihovu prošnju pravednu, kako dokazuju savjetnici prava, koji ju potrebitom proglasuju rad oskudice svećenstva, neka obći skrbnik nacrta pristojno zemljište za samostan, a rečeni otci neka svedjerno redovničko obsluženje uzdrže . . ."[1]

Kad dobiše od dalmatinskoga providura podpisanu dukalu za ovršenje, najsrdčenijom brigom redovnici se zauzeše, i gradjani s okolnim pukom pripomogoše, da se naumljeno djelo započme, prosliedi i dovrši.

Starješina ot. Vrljić po povratku puka i župnika u imotsku krajinu bijaše dostigao pomilovanje i privrženost bega, spaija i svih tamošnjih Turaka, koji ga smatrahu gospodarom i zapoviednikom svih kršćana one krajine i s toga u velike ga štovahu i cienijahu. On sad ode glavom, da kupi milodare po imotskoj krajini, kao što i drugi bijahu otišli po ostalih mjestih, jer jedino milostinjami, milodari i pomoći puka, oni bez blaga i bogatstva. uhvahu se započeto djelo dovršiti, kao što su i sva ostala poduzeća započimali i završivali. Njihovo nastojanje bijašo okrunjeno najsjajnijim uspjehom. Sam gvardijan ot. Vrljić dorena iz Posušja 60 ovnova, 16 volova, 21 kvartu pšenice, nespominjuć ostalih sitnarija Tako i ostali dorenaše sa ostalih strana, ter se nova sgrada započe i prosliedi tako, da do svrhe rujna zidove podigoše i krovom pokriše, i na 2. listopada god. 1718. svečanim obašaćem praćeni od svega puka s crkovnimi barjaci, noseć svete slike stare proložke crkve, crkovno ruho i posudje i pjevajuć duhovne pjesme zahvalnosti, pridjoše iz kuće gdje su do tada stanovali u samo pokrivenu novu sgradu, koju prosliediše dogotovljivati, tavaniti i pregrade i razdielbe razredjivati.

I ako im nesgodno bijaše, kao što se može pojmiti, u nesvršenoj sgradi još bez tavanâ, vratâ, prozorâ i potrebitih sgoda, ali redovnici bijahu zadovoljni, jer se nahadjahu svoji u u svom stanu, i one godine proslaviše bolje no ikad na 4. listopada svetkovinu patrijarke sv. otca Frane, komu novi samostan posvetiše mjesto staroga sv. Frane Imote na Proložcu.[2]

[1] Izvorna u ark. samost. Omiša. — [2] Iz vlastoručne uspomene ot. Vrljića i ark. knjizi samost.

*

Kad su se redovnici pravilno u samostanu uredili i u crkvi započeli službu božju, poveća se bog ljubstvo gradjana i okolnih pučana. Gospoda Despotovići, Mikelići, Zamarići, Vulasi, Franceski, Pavišići i ost. milostinjami i zadužbinami obdariše crkvu i manastir tako, da za kratko vrieme samostan se svrši i potrebitim obskrbi. Bogoljubni je sviet pohadjao crkvu i milostinjami pomagao, ter su uvidjeli, da stara crkvica Bl. Gospe bijaše premalahna za svetčane obrede, koje franovci po crkovnih propisih i ustanovah svoga reda običavahu vršiti preko blagdana i poglavitih svetkovina preko godine Za tu liepu namjeru nadjoše pripomoći kod vidjenijih gradjana, poljičkih popova i okolnoga puka, ter se vremenom načini ona dična kuća božja, koja je na diku redovnika i na ures mjesta. Kad ova bijaše dogotovljena, onda poglavite gradske obitoli napraviše u njoj svoje obiteljske grobove, tako i otmeniji pučani okolnih mjesta, koji dokle bijaše običaj u crkvi svoje mrtve pokopavati, mnogi ih donosiše iz najboljih mjesta, da ih sahrane u crkvi majke božje i preporuče molitvam svojih redovnika.

Ot. Antun Bandić i ot Andrija Staničić mnogo doprinesoše za gradnju crkve i samostana, a po svoj prilici jedan od ovih sastavi nadpis, koji se je na uspomenu imao urezati, ali na žalost još to učinjeno nije Mi ga nadjosmo medju listinami u arkivu ovoga samostana, te da se ne izgubi ovdje ga prepisivamo:

DIVI· FRANCISCI·MIN·OBSER·BOSNÆ·ARGENTINÆ·
DIRVTO·CŒNOBIO·FRAT·MIN·IN·IMOTA·
A·SEVISSIMO·FIDEI·HOSTE·FVGATIS·FRATRIBVS·
AD·HOC·DEIPARÆ·CARMELI·SACRVM·CONFVGERE·
AC·
MIRA·ALTISSIMI·PROVIDENTIA·
EX·SERAPHICÆ·SENILIS·FAMILIÆ·CINERIBVS·
PHENIX·AD·INSTAR.
HOC·PRÆSENS·REVIVISCIT·A·D·MDCCXVI.

3 Ratovanje izmedju Turaka i skupnovlade pokazalo je, da i jedna i druga strana bijahu malaksale i oslabile; ali svakako Turcim gore bijaše, jer su ih na moru čepali Mletčani, a na suho gonili cesarovci. Mletačkoj je do toga stalo, da očuva posjede i gospodarstvo na trgovini u istočnom moru, te je za to na onom kraju svu svoju silu ulagala; inačije da joj bude bilo do razširenja granica na kopnu, do oslobodjenja kršćanâ i poniženja turske gordosti, ona je sve to mogla u Dalmaciji do-

stignuti čudo manjom silom i troškom. Kakvo je bilo u Dalmaciji oduševljenje puka, pokle se je oporavio bio od prepaćenih nesgoda prošastih ratova, kakvom li su nadom kršćani turski podanici ovoga puta čekali kršćansku vojsku u Bosni i Hercegevini, da bude samo uprave dobre bilo bez vojnika i bez ratnih sprava možda bi se one pokrajine same digle i na Turke udarile, te se krutoga robstva oslobodile i Mletcim pridružile. Ali je skupnovlada svoj kraj gledala, pače u Dalmaciji radilo se jedino na propast naroda, koji je potican bio, da četuje na Turke, ter se zalićali u robiju, palili, plienili i mnogi glave onamo ostavljali bez svoje i državne koristi, a amo medjuto niti se što radilo niti se o dobru mislilo.

Gjeneral Emo pod izlikom, da je Čitluk, ta jedina tvrdjava od Mletaka sačuvana, rad neretvanske bolesti štetan državi i pogibeljan zdravlju posade, zapali nekoliko bačava praha i diže ga u zrak, a povuče obranu na Opuzen. Turski gusari činiše u to vrieme silne štete na moru, izmedju kojih jednu pretrpiše dva franovca i ciela država. Dva mlada misnika ot. Filip Vidošević i ot. Lovro Baran Kačić podjoše po običaju u Italiju, da onamo dovrše bogoslovne nauke. Na moru sukobiše ih gusari iz Dulčinja i kao sužnje svezaže i baciše u tamnicu. Dočim su redovnici začuli za tužnu viest, obznaniše državnika i potražiše srdčena prijatelja, koji bi potražio gusare i odkup ugovorio. Nadjoše Gosp. Marka Nikolićevića kapetana iz Boke, koji podje u Dulčinj, nadje gusare i s njima ugovori odkup za 225 zlatnih cekina. Državnik sakupi po samostanih traženu svotu i posla kapetanu, koji ugovori, da se redovnici dovedu u Paštroviće, i kod sv. Stjepana on im izbroji dukate, a oni mu pustiše redovnike, koji došav u otačbinu, opet otidjoše i dovršiše nauke u Italiji.[1]

U Dalmaciji nebijaše na okupu vojske, ter gjeneral nemogaše se odlučiti na kakva poduzeća, dok imotski franovci u Omišu ne potakoše kneza Despotovića, da bi on prignuo gjenerala neka digne vojsku na Imotski, gdje bi oni i vas puk pomogli, ter bi stanovito tvrdjavu osvojili.[2]

Kad je gjeneral sve razumio i uvidio lasno i sjegurno izvedenje, u srpnju 1717. okupi vojsku s krajinami, u kojih bijahu ot. Vrljić. ot. Lovro iz Ljubuškoga sa još sedam franovaca. Vojvoda Ivan de Franceschi na 22. kolovoza 1717. svjedoči: „Ot. Vrljić sa osam drugih redovnika dodjoše osam dana prvo

[1] Uredovni spisi n ark. samost Makarske svezak G. 37. — [2] Uspomena ot. Vrljića u arkivialnoj knjizi u Omišu.

nego je vojska prispila, i vidio sam ih u svih prigodah, da se živo zauzimahu u ovom važnom poduzeću, navlastito u onom što je na spasenje kršćanskih duša spadalo, kao izpoviedanje bolestnih i ranjenih . . .[1]“

Gjeneral Mocenigo svjedoči ot. Lovri:

„. . . Kad god. 1717. gjeneral Emo povede vojsku, da osvoji Imotski, istomu se pridruži kao prosti svećenik za duhovnu službu puka, kao i ostala braća njegovog reda, i u vrieme juriša ot. Lovro križom naše blagoslivaše i odriešivaše umiruće, bodreć glasom krajine potiecaše na osvojenje tvrdjave, pokriepljivaše umiruće i pomagaše pokapati mrtve.“[2]

Kršćanska vojska s najvećim oduševljenjem navali na tvrdjavu i na 2. kolovoza prisili Turke, da se predadu.

Ot. Vrljić blagoslovi kapelu u tvrdjavi na čast Gospe od angjela, koje svetkovina taj dan bijaše; reče svetu misu i izpjeva molitve zahvalnosti Bogu,[3] i gjeneral imenova istoga ot. Stjepana prvim kapelanom tvrdjave, i uslied prvašnjih i tadanjih zasluga franovaca naredi 11. kolovoza, da sami oni sliede uzdržavati župnu službu u onoj krajini; naimenova istom naredbom župnike za Goricu Ot. Martina Keljevića, za Vinjane. otca Marka Carića, za Drinovce otca Grgura Konjića, za Opanke otca Filipa Rupčića, a za Roškopolje otca Stjepana Budimira.[4]

U oslobodjenu krajinu navrviše odasvud seljani, da obradjivaju plodna polja, ne samo staroselci, koji u različitih prigodah bijahu se izselili i drugamo se nastanili, dali iz Hercegovine bježeć izpred turskog zuluma čudo obitola pridje u sela pokraj polja. Medju ovim dodje naselbina hrišćana, kojih tada nebijaše u onoj Krajini, ter ih narod prozva Crnogorci. Suvremeni arkivar piše:

„Za gjenerala Moceniga dodjoše (hrišćani) hrkači iz Crnegore i stadoše pod Imotski, a za Turčina nebijaše ni jedne cigle kuće hrkačke u svemn kadiluku, a tomu biše krivi naši ljudi kršćani, jer podjoše bižati u tursku zemlju, kako se mir učini, a Imotski se uze za kršćane, koji bijahu uskočili iz Goronca i Blata mostarskoga, i tako se naseliše šižmatici, jer naš narod dobro bi stao i mirno pod krilom principa.“[5]

Gjeneral nadari franovce su 60 rali zemlje u Gorici, ali kako u razdielbi mejaša ostadoše pod turskom vlasti, tako ih

---

[1] U ark. samost. Imote. — [2] Ovjerovljena u ark. samost. Sinja. — [3] Uspomena ot. Vrljića u knjizi ark. — [4] Izvorna u ark. sam. Imote. — [5] Uspomena u ark. knjizi samost. Imote.

neuživahu; ali u varošu obdari ih kućom, vrtli i bunarom Turčina Ćiajića, da se ondje nastane i pristojno uzdrže. Njegova namjera bijaše, da se Imotski kao krajno mjesto napram turskih pokrajinâ podigne na što veći ugled, i potaknu franovce, da si načine oveće pribivalište i prinutkaju seljane, da se ondje namjeste, gdje bi uzpostavio vlasti za krajinu i otvorio trgovište sa susjednimi krajinami.

Ot. Vrljić od turskih odžaka sastavi prilično pribivalište za župnika i pomoćnike, zasnova prostranu crkvu u predgradju tvrdjave i prignu dobar broj obitolâ, da se okolo nastane, što u puste turske kolibe, a što sami po sebi načine kuće. Bijaše naimenovan providur zapoviednik, serdar i kolunel; konjanikâ satnija bijaše namješćena, trgovina se uputila i kroz malo vremena Imotski postade jedan od poglavitijih varoša.[1]

God. 1718. bijaše strašni glad u imotskoj krajini! Naroda čudo navrvilo, a krajina vojskom satrvena i neobradjena, puk se nadje u potrebi i strašnom gladu, s česa mnogo svieta opet se povrati na turske begluke u Hercegovinu, kako imotski arkivar pominje, a oni koji ostadoše vapijahu pomoć, da od potrebe ne skapaju. Ot. Vrljić zaklinjaše gjenerala Moceniga, da ne pušti naroda u onakoj nesgodi, pošto do 300 duša nalaze se bez ičesa, i ove će istinito poginuti bez njegove pomoći. On mu se ljubezno odazva:

„Sa svim da su već državne spreme izpražnjene, ali želeć pomoći toj prevjernoj čeljadi, naredio sam, da se u Omiš naveze 150 stari kukuruza, koje možete vašim pismom dignuti i razdieliti.“[2]

Ot. Vrljić bijaše stožerom djelovanja u imotskoj krajini, on bijaše župnik tvrdjave i varoša, a makarski biskup naimenova ga svojim namjestnikom za cielu krajinu, ter je vladao sa svećenstvom i pukom, od kog bijaše vrlo čašćen i poštovan. Sjećajuć se svog manastira na Proložcu, iz koga bijaše od turskog zuluma potjeran i samostan razrušen, zamisli, da bi ga sad, pokle je krajina oslobodjena, opet uskrisio, ali ne na pustoši proložkog jezera, nego usred župnoga varoša kako bi od veće koristi bio kršćanskomu puku.

Crkva se je u varošu jur gradila i pribivalište razprostranilo, u koje nadodjoše još tri redovnika; ali za gradnju samostana ne bijaše sgodno vrieme, rad neroda i velikog ubožtva puka, svakako on je mirno začeo i usadio klicu u srdce

[1] Idem ibid. — [2] Uredovni spisi u ark. samost Imote.

braće, koja će se primiti i stari samostan sv. Frane uzkrisiti. Izvan drugih zasluga, ot. Vrljić napuči varoš novimi naseljenici i 37 Turaka kao župnik krsti, kako mu svjedoče matice župnoga ureda i kolunel Crnica na 16. prosinca 1720 „... Ot. Vrljić izvan drugih mnogih zasluga prignu mnogobrojne obitoli iz turskoga vladanja, da pridju u podanike prej. skupnovlade, izmedju kojih bijaše 37 Turaka, koje poduči i predamnom krsti u crkvi ovoga varoša ...“[1]

Franovci i vas puk uhvahu se, da potla osvojenja Imote, kršćanska će vojska dalje u Hercegovinu, gdje ju je narod željno očekivao; ali se gjeneral povrati u Spljet, gdje nakrca krajine na brodove, uz koje bijahu kao kapelani ot. Stjepan Brakus i ot. Frano Kovačević, ot. Pavao Vučković i ot Lovro iz Ljubuškoga. Vojska se odveze na Dulčinj, da pokori gusare; ali u najljepšoj nadi sretnog uspjeha prispi viest primirja i obustave vojevanja, ter se svaki povrati na svoja kućišta. Za tim nasliedi mir Požarevca na 21. srpnja 1718. po kom u Dalmaciji ostadoše današnji mejaši do Kleka i završi posve svako vojevanje.

Gjeneral Alvise Mocenigo 3 očevidan svjedok djelovanja i požrtvovanja franovaca izdade im na 8. prosinca 1719. svjedočbu, iz koje prilažemo:

„... Zaslužni jednako pred Bogom, vjerom i skupnovladom, franovci bosanske države, u svakoj prigodi pokazaše odlične dokaze brižljivosti, ljubavi i vjernosti, koje sudimo, da je pravedno potvrditi istinitom svjedočbom podpunoga našega zadovoljstva ... Iztakoše se u svakoj prigodi srdčeno u najpogibljivijih poduzećih zorom kršćanske postojanosti u vojničkih nesgodah. Šesnaest njih žarkošću apoštolskog duha, sveti službenici božjih blagoslova, bijahu kao nebeski zalozi sreće i slavodobića na osvojenju Imotskoga medju kršćanskom vojskom, ohrabreni dvostrukim ponosom dostojanstva, svetinje, propoviedanja i izgleda. Svedjer sebi dosliedni prateć pokret slavnoga poduzeća vojske u navalah na (Antivar) Bar i Dulčinj, vrlo nadodaše svojim zaslugam prolievanjem znoja u podielivanju svetotajstva, u čem se odlikova njihova svećenička pobožnost, kao i podnašanjem vojničkih nezgoda, u kojih je prosjala njihova podanička vjernost.“

Za tim na dugo hvaleć osobite zasluge ot. P. Vučkovića nastavlja: „... Doletiv i on na poduzeće Bara, s križem

---

[1] Izvorna u ark. samost. Imote.

u ruci i propetim u srdcu, propoviedajuć i vojujuć kad riečju, a kad djelom, uzdiše vojnike na toliku srdčenost, da u sliedećem ratu na Turke njegovoj brigi i junačtvu može se pripisati ne malahni dio sretnoga uspjeha. Naprama izazvanoj smrti bez ikakvog straha i opaza, posred mača i vatre dušmana, nebo se je pokazalo čuvarom i njegovim zaštitnikom, da ga sačuva za još veća odlikovanja . . . . Osvjedočeni mi mnogimi izkustvi vriednosti i pouzdanja, koje prati one redovnike tako odlične, htijasmo im dati ovo svjedočanstvo etc." [1]

Uz svjedočbu gjenerala, dužnost nam nalaže, da na svrhi ratovanja, koju pripomenemo ob onih, što izvan bojnog polja djelovaše i pretrpiše franovci u vršenju duhovnih dužnosti kao upravitelji i dušobrižnici puka.

Nekrolog knjiga mrtvacâ države u kratkom nacrtu pobilježi njihove zasluge i muke, ali mi je nemožemo prepisivati, nego samo pomenuti, kako neki padoše u bitkah na bojnom polju ili pri obsadi tvrdjavâ, u žaru pastierske ljubavi, pomagajuć ranjene i izpoviedajuć umiruće, drugi u jednakih službah kao župnici pri kužnih bolestih tješeć i kriepeć druge sami padoše žrtvom ljubavi i apoštolske srdčenosti. Neki po bolnicah i na ratnom brodovlju pogiboše, žrtve težkih dužnosti, drugi od zločinaca u vlastitih kućah, na pustošnih župah, pod imenom hajduka porobljeni, ranjeni i pogubljeni; od potoka zadušeni, od zvieri razkidani, u bezputnih krših strmoglavljeni, u nespretnih kućah, u nezdravih mjestih, u težkih trudih, podnoseć za veće godina žege i ledove, kiše i sniegove, gubili zdravlje i život, ter pod starost sgrčeni i osakaćeni, na ubogih krevetih čekahu smrt, da ih oslobodi težkih muka, koje na zemlji podnosiše stalnim uhvanjem, da će ih onaj Bog, za kog su ih podnosili nadarit vječnim uživanjem.

Ot. Ivan krstitelj, pohoditelj god. 1708. očevidac ovih mučenika u izvješću na propagandu kaže:

„Kad bi htio što kazati o ovih tužnicih, lakše bi mi se dalo plakati nego pisati, gledajuć one starce sgrčene i sakate, hrome i izprebijane ležeće na krevetih kao zamrle i zabezeknute s težkih patnja" A drugi poznavalac franovačkih muka piše: „U dugoj borbi od god 1490—1718 nevoljnoga dalmatinskoga puka prot polumjesecu, što su franovci pretrpili smrti, muke, progonstva, straha i oskudica. bdijuć na uzdržanje puka, podielivanje svetotajstva i vršenje pastierskih duž-

[1] Izvorna u ark. samost. Sinja.

nosti, medju ubogim pukom posakrivenim po planinah i dubravah; pošto oni bijahu po svakom načinu njihove vodje, njihovi branitnlji, učitelji i sudci, zaslužiše vječitu zahvalnost dalmatinske crkve, zasvjedočenim im pravom još od osvojenja i kašnje potvrdjenim, da uzdrže župne službe po gorskih župah, koje oni svedjer oduševljeni, i istom brigom i ljubavlju sliede služiti, koliko težku, toliko uzvišenu zadaću za franovački red novimi slavodobići, na uhar vjere, koje bijahu i jesu dični vitezovi.“ [1]

Franovci izvan što poglavito dopriniše izbavljenju otačbine od turskog robstva, mogu se smatrati zasnovatelji svih naših sredozemnih varoša, koji se okupljahu okolo njihovih pribivališta u zasnovanih župah, kao što vidjesmo u Neretvi, Vrhgorcu, Imoti, Sinju, Vrlici, Kninu, Drnišu i Skradinu. Oni navezoše puka na otoke i dovedoše u Zadar, Šibenik, Spljet i Makarsku, koji oživiše trgovinu i poljodjelstvom obogatiše gradske vlasteline. Napučiše jakim svietom sela i krajine uzduž svekolike pokrajine, ter ona mjesta opustošena plienom, vatrom, ratom, kugom i gladom, danas sačinjaju najžupnije predjele snažna i kriepka naroda, srce dalmatinskoga pučanstva.

4. Kad sinjski franovci god. 1723. bijahu usilovani ostaviti Poišan i u Cetinu se vratiti, ondje ih puk srdčeno dočeka pripravan s njima podieliti do zadnje korice kruha. U želji da se već stalno medju njima nastane, obećaše svaku pomoć za gradnju njihovoga samostana. Vlada takodjer nemogaše zaboraviti njihove zasluge, ter im obeća iz svojih sprema pomoći potrebitim gradivom; ter srdčeno i odvažno staviše se na posao, te započeše opet na istom mjestu pod Kamičkom crkvu i manastir graditi. Neopisivo bijaše oduševljenje svega puka, ne samo sinjske krajine, dali i vrličke i kninske, ter složnom radnjom, milostinjami i milodari natjecahu se, da se što prvo dogotovi. U spomenah arkiva štije se, da su iz kninske krajine dovlačili velike grede i klak, a od Vrlike dogonili daske i pržinu, dok su ostali iz sinjske bezplatno radili i po svaki način sudjelovali, da se što prvo crkva i samostan načine. Tako sdruženimi silami nabrzo zidove digoše i pokriše, kako se redovnici mogahu na mah zakloniti, i prosliediše savršivati najprvo crkvu, u koju prenesoše iz kapele sv. Mihovila u tvrdjavi čudotvornu sliku Majke božje, kojom se u obnovljenu crkvu povrati božji blagoslov.

Sa zapoviednikom i častnici tvrdjave imadoše dosta brige za taj prenos, jer oni sa svimi mogućnimi silami bijahu uzna-

[1] Comp. Stor. Cron. Vidi Fabianić I. 253.

stojali, da sveta slika ondje ostane, dokle od starije vlasti bijaše naredjeno, da ju franovci mogu prenieti u obnovljenu crkvu.[1]

Samostan stopro god. 1740 bijaše dogotovljen, kako pokaziva nadpis nad glavnimi vrati urezan: 1740. Cum porta claustrum custodi conditor orbis. Longe ut sint hostes sit procul omne malum.

Drugi dio obitoli, što ostade u Spljetu, imadjaše za predsjednika ot. Jerka Kovačevića sa učitelji ot. Lovrom iz Ljubuškoga i ot Marijanom Lekušićem iz Mostara i jednim laikom. Oni u svem zavisjahu od starješine sinjskog manastira, koji se je starao za njihovo uzdržanje. Kako ova residencija bijaše postala pristaništem ne samo redovnika, koji su za svoje potrebe u Spljet salazili, dali i putnika iz Cetine i Bosne, koji kod svojih redovnika nalažahu srdčenosti i ljubezna gostoljubja, tako državno starješinstvo željaše, da se ondje zavede barem pravilno prebivalište hospitium, ter god. 1727. državnik opet pisa skrbniku Mačukatu, da se što bolje postara naći pristojno mjesto; „Molimo, da poznatom nam vašom ljubeznivošću uznastojite naći koje mjesto u tom gradu ili u predgradjih, gdje bi se pomenuto prebivalište moglo načiniti, barem za četiri redovnika sa crkvom, što se uzdamo božjom pomoćju, da bismo mogli naknaditi.“[2]

U toj nadi imenuju predsjednikom ot. učitelja fra Lovra, koji bijaše velik ugled stekao u Spljetu koliko uzvišenim naukom toliko svetim življenjem; što nas duži, da iztaknemo koje crte o njegovom životu. Rodio se u Ljubuškom od roditelja muhamedanaca i bijaše mu ime Hasan. U vrieme bečkog rata po osvojenju Vrhgorca (169.) harambaša Tulnja pridievkom Delija u četovanju zasužnji otca Hasanova Sitovića, koji zaprosi, da ga pusti na odkup, a da će mu dati u tutiju sina dokle mu odkup podmiri. Mladi Hasan uz dječicu Delije nauči bukvicu čitati, izgovarati kršćanske molitve i pjevati pjesmice duhovne na čast majke božje. Turčin pošteno podmiri odkup i svoje diete kući odvede; ali sad Hasanu dozlogrdi turska razvraćenost pri poštenom življenju kršćanske obitoli, ter pobježe iz otčeve kuće i dodje prvašnjemu gospodaru, kazav mu želju, da bi se krstio. Harambaša odvede ga k župniku, a on ga predade svome gvardijanu u Zaostrog, koji mladića poduči i svetčano krsti, videć u njem veliku oštroumnost i želju za naukom pridruži ga učećoj mladeži i posla u Našice, gdje postade redovnikom

---

[1] Uredovni spisi u ark. sam. Sinja. — [2] Izvorna u ark. sam. Spljeta.

imenom fra Lovro, a kršteno mu ime bijaše Stjepan. Kad dovrši nauke i reče sv. misu, postade učiteljem mladeži, za koju sastavi i pečata god. 1713. hrvatsko-latinsku slovnicu. Kašnje bijaše učitelj mudroljublja i bogoslovja u Šibeniku, Spljetu i Makarskoj. Nadje se na obsadi Sinja 1715., Imote 1716. i Dulčinja 1718. Kad vidi da kršćansko oružje neće u Hercegovinu, kako se je nadao, onda sam skrovito podje, da svoju rodbinu iz smrtnih tmina prevede na svietlo katoličke istine. Otac mu bijaše umro, mati se ne dade sklonuuti, ali s njim dodje u Spljet udova nevjesta s malenom kćerkom. Obedvie bijahu podučene i krštene. Nevjesta se udomi u dobru obitol u velom varošu, kćerca postade krepostna duvna u samostanu sv. Marije imenom sestra Maria Vitoria. Vidjesmo koliko bijaše pohvaljen od prabiskupa Cupili, on prosliedi propoviedati po gradovih i varoših Dalmacije Upečata „pismu od pakla“ i prevede dva sastavka sv. Bonaventure. Ot. Glumčević u svojih rukopisih ostavi nam zamiernu viest o njem: „Kad zadnju propovied ot. Lovro govoraše na svrhi korizme u prvostolnoj u Spljetu, čujuć kako ga puk blagoslivaše: blago majci koja te rodila, prekide propovied i obli se suzami; ter reče: kako može biti blago mojoj majci, kad evo sam skoro čuo, da je umrla turkinja, a na moje pozive i molbe nije se nikako htila pokrstiti?! Hvalite Boga da je mene iz tmine prineo na svjetlost istine, i blagoslovi puk kroz suze i plač, dok vas puk jednako plačuć blagosivao je njega po sto puta.“

Godine 1729. podje da u Šibeniku propovieda one korizme, gdje ga smrt zateče na 28. veljače. Suvremeni ot. N. Gojak u svom dnevniku ovako njegovu smrt bilježi:

„1729. Na svrhi Febrara insigni redovnik ot. Lovre iz Ljubuškoga, koji prezimenom Šitović, koji bio Turčin, a pak posli toliko redovnik vrstan u svakoj stvari, da mu se nije nikada forsi u ovoj provinciji drugi našao priličan. Ovi podje pripoviedati korizmu u Šibenik i u malo vrieme podje s ovoga svieta, kojega žali sva Dalmacija, zašto nema grada gdi nije pripovidao i dobra činio.“

Pod predsjedničtvom pomenutoga ot. Lovre trefi se, da kod bunara Dobri u Spljetu umri bez nasliednika zidar Ivan Filipović i u oporuci naredi, da se njegova kuća i vrtao proda i koliko se uhvati, da se izgovore mise za njega i njegove mrtve. Na dražbu prikaza se franovački škrbnik Mačukato i uze pomenuto mjesto za 4560 libara dobrih zakonitim pismom kod bilježnika na 10. kolovoza 1728. To mjesto predade fra-

novcem i oni izgovoriše mise po svih samostanih prostrane redovničke države.

U pribavljenu kuću franovci na mah pridjoše; uz onaj vrtao pribaviše druge laptiće od gospode Marchi, Cindro. Capogrosso, Dumaneo, Bucarco i Gjeremia, ter zaokružiše i prisloniše tezice za ubogo pribivalište, za koje buduć predsjednik ot. Bernardin Pavlović dostigao dukalu 6. svibnja 1730. zamoli državnika da bi dostigao od crkovne vlasti i proglasio ga pravim i zakonitim pribivalištem, ali narodni dogodjaji pospiešiše stvar brže nego se je mislilo. God. 1731. proglasi se kuga naokolo, pak i u Spljetu. Grad i varoši bijahu okuženi, samo na Dobrom bilo zdravo.

Vlasti osamiše mjesto; ali na Dobrom nebilo crkve, niti iz kužnih mjesta mogahu župnici u zdravi Dobri. Prabiskup Kačić blagoslovi sliku Majke božje od zdravlja, koju im ot. Filip Grabovac posla iz Mletaka i franovce oblasti da dokle potreba traje govore misu i obavljaju župnu službu u tom varošu. Pod ubogom tezicom započeše službu božju, ali ta nemogaše zauzeti svieta, koji u žalostnih prigodah dolazaše da se Bogu moli i Majku božju na pomoć zove, ter obća želja bila, da načine crkvu; ali čim i kako? Puk se zauze i svi počeše vući kamenje, grede, prage, kupe, klak i pržinu, ter sami u malo dana načiniše priličnu crkvicu, za koju i vlada pomože iz državnih skladišta. Kako se je u priši i hitnji vuklo što se je gdje nalazilo, doznav kašnje ot. Pavlović, da se je dosta gradiva donielo iz dvora gosp. Marki, koji se tada nalazaše u Mletcih, pisa mu ponizno pismo kažuć: kako je pomenuto gradivo donešeno brez njegovog znanja i pita oprošćenje. On mu odgovori na 1. svibnja 1732.: ... „Puno mi je drago, da ste učinili crkvu u tom varošu na čast Gospe od zdravlja, koja je oslobodila taj varoš od nemile bolesti, i uzdam se, da će svojom mogućom milosti i u napried biti na obranu toga poglavitoga grada. Uzdam se da će sgrada biti jaka i kao početak veće crkve presvete majke božje naše pomoćnice i odvjetnice, i kako sam radostan da su uložene grede i ost. moje kuće u tu sgradu, tako mojim privoljenjem, te za vieke darivam, proseć te otče, da mole za duše mrtvih moje obitoli i za mene grešnika, da budem mogao truditi, da blaženu viečnost dostignem Nazivljuć svim redovnicim serafinskog reda obilatu žetvu duša za apoštolska djelovanja, svedjerno preporučivam sebe i moju obitol njihovim svetim molitvam.“ [1]

[1] Izvorna u ark sam. Spljeta.

Kad je pošast svud bila zaredila, franovačka skrb nije se omedjašila na sami varoš Dobri: Ot. Mijo Batinić vitežkim požrtvovanjem unidje u grad i pomagaše tješiti i duhovno kriepiti umiruće.

Kad se i u lazaretu tada prepunu svieta i trgovine pokazala, upraviteljstvo potraži svećenika, koji bi se s kužnimi zatvorio; ali ga nebijaše, jer potreba grada i varoša bijaše sve razjagmila. Kad to začu ot. Dujam Vuletić na Dobrom, ostavi svoje zdravo pribivalište i prikaza se upraviteljstvu kao svojevoljna žrtva kršćanske ljubavi. Zatvori se s kužnimi i ondje odasta do svrhe bolesti, tješeć okužene i kriepeć svetotajstvi umiruće. Vitežko djelo zasvjedoči obći zdravstveni providur Šimun Contarini 30. rujna 1732: ... „Prodrievši strašna pošast u lazaret, od potrebe bijaše da se koji svećenik onamo zatvori, da nebi pomanjkala duhovna služba siromašnoj čeljadi ... Bez obzira na pogibio ponudi se svojevoljno kao kapelan ot. Dujam Vuletić iz pomenutoga pribivališta, koji redovničkim izgledom ovršivaše duhovnu službu ... za sve vrieme dokle zatvor trajaše" ... Isto posvjedoči kolunel Alberti pak i obćinsko upraviteljstvo na 21. listopada iste godine: ... Velike bijahu zasluge i žrtve franovaca Dobroga: pokle se smjestiše u varoš ovoga grada, svedjer se dobro izgledni pokazivahu i brižni za spašenje duša, ponašanje je odgovaralo njihovomu svetomu zvanju, čim zaslužiše ljubav ovih stanovnika

„Baveć se izpoviedima, učenjem dječice u kršćanskom nauku i štivenju, drugi propoviedanjem ovršivahu djelo pravih poslovača." U žalostnih sgodah zadnje kuge, nagonom čiste ljubavi, jedan od njih sam se ponudi, da će služiti okužene u lazaretu, dok ostali iz pribivališta izmedju sebe razdieliše poglavita djelovanja za utjehu bolestnika, i naredbom preuzvišenoga gosp providura Contarini nadgledahu straže, koje čuvahu zdrava od okuženih mjesta i u vršenju povjerenih im naloga, ljubavlju i pomnjom zadobiše naše cielo pouzdanje"[1] ...

Franovci dakle obljubljeni od puka, poštovani od gradskoga zastupstva i od vlade, obdareni ljubavju prabiskupa, najljepše nade začimahu, da bi sgodno započeto pribivalište usavršili, kad na početku veljače iste godine 1732. prabiskup dozva preda se starješinu ot. Pavlovića i pročita mu prosvjed podpisan od starješina triju starijih samostana proti nakani gradjenju crkve i pribivališta na Dobrom. Iznenadjen zamoli,

[1] Izvorna u sam. Spljeta.

da mu se dade prepis prosvjeda, koga bi poslao svome državniku i od njega tražio naputak, kako da se vlada.

Državnik bijaše ot. Marković tada u Šibeniku, koji odgovori podpuno i zadovoljno, dokazajuć: kako je svaka učinjena po propisih i zakonu crkve, kako isti prabiskup najbolje može znati, te moli, da odbacivši netemeljiti prosvjed, proglasi pribivalište zakonitim, kao što ga je i on sa svojim definitarjom na zadnjem sboru takim proglasio. Prabiskup osvjedočen o zakonitosti i duhovnoj koristi redovnika novog pribivališta, ne obziuć se na prosvjed in forma decreti proglasi ga pravim i zakonitim pribivalištem Prosvjedi i kašnje sliediše, ali zaludu bijahu post factum.[1]

5. Dokle franovci na sve nastojahu izglednim požrtvovanjem o vršenju duhovnih dužnosti sa zadovoljstvom biskupâ, priznanjem puka i obćinskih zastupstvâ, u Primorju na žalost sliedijahu nesgodne razpre s makarskim biskupom.

God. 1717. presv. Bijanković bijaše opet u Mletcih, da zagovara svoje osnove i namjere, ali gospodština nebijaše voljna stvarati nove odluke i naredbe, ter i opet ostade kao je i bilo u pogled franovaca. On se je onda na Rim obratio i u običajnih redovitih izvješćih god. 1720. napao i osvadio franovce, uz stare nadodav nove priekore. I ovo izvješće dodje franovcem u Primorje, ter na 20. siečnja 1721. odgovoriše i opravdaše svoje djelovanje pokriepljeno svjedočbami pučkih poglavica, makarskoga providura i zapoviednika Vrhgorca i Neretve, koji i u ovoj prigodi najljepšimi pohvalami nakitiše brižno i koristno njihovo djelovanje i ponašanje koliko u samostanih toliko po svih župah.

Iz dugoga niza hvala i niekanja potvora prilažemo izvadak kolunela kavalira Vale Nonkovića iz Neretve, koji medju ostalim kaže: ... „Za ono što im se prigovara (po samostanih) ne znam kojim smionstvom to se može tvrditi, kad mi, koji poznajemo njihovo sveto djelovanje i trude, znamo da nije istina, kao nit ono u redovničkom življenju i duhovnoj službi župâ, dočim tvrdim vitežkom besjedom (asserisco come cavaliere), da izgledno vrše svoje dužnosti, gdje se god nalaze u obradjivanju vinograda gospodinova, učeć nauk kršćanski i propoviedajuć u svetkovine i negjelje, kao i redovnički se ponašajuć, kako iziskiva njihovo stanje, kano svieće na svietnjacih. 24. siečnja 1720.[2]

[1] Sve iz izvornih svjedočaba i uredovnih spisa sahranjenih u ark. sam. na Dobri. — [2] Ovjerovljena u ark. samost. Makarske.

Slične su Pavla Balbi makarskoga providura i Giov. Batt. Genova vrhgorskoga; ali pored svega toga biskup je svojom stazom sliedio. God. 1724. zabrani franovcem obašašće po gradu s presvetim sakramentom, koje su obavljali preko sto godina pod turskom vlasti i preko 20 pod njegovim biskupstvom.[1] Drugi put zabrani ponoćnu misu na Božić. God. 1727., izdade naredbu, da župnici ne slušaju drugoga redovničkoga starješinu, nego da stoje na župah dokle on htjedne. Sub poena suspensionis .. indicimus et praecipimus ut non nisi dumtaxat Episcopo aliis superioribus pareant, si eos parochiali officio dimovere, et exercere studuerint, volentes omnes usque ad bene placitum nostrum omnino duraturos . .[2]

Ova i slične naredbe odlučiše napokon redovnike, da i oni potraže obranu i zaštitu kod svetog sjedišta, komu prikazaše svoje tegobe.

Nećemo iz obzira svaku na vidjelo iznositi, samo pominjemo, da ako bi tko želio do kraja ovu razpravu proučiti može naći sve spise u arkivih samostana Makarske i Zaostroga u svezcih Accuse e Querele. –

Da su razpre samo pismeno vodjene i kao domaćim dogovorom bilo bi manje štete. Kad god. 1729. hotijaše da dvie male kapelanije Mokra i Katišine kao villae suburbanae budu sdružene s gradskom župom, i na opetovane prošnje to od vlade dostigao, puk se po cieloj biskupiji diže da prosvjeduje, bojeć se, da bi na taj način i ostale župe franovcem oduzeo i s popi ih zamienio, ter odpraviše prov. gjeneralu ukupne molbe, da pošalje principu. Jedna na ime svega puka Neretve i Vrhgorca glasi: „koliko mi, toliko svikolici ostadosmo veoma uvridjeni i ucviljeni. Za to se utičemo od strane svih . . . i padamo na kolina prid noge vašega obranoga gospodstva, sa svom poniznošću našega srdca, moleć i pitajuć milost, da se dostojite uslišati naše molbe, da nebiste dopustili take stvarí onizim, koji nas nastoje u ovomu ucviliti, i da bi se dostojalo vaše veličanstvo uzdržati za naše kurate i čobane duhovne ozgor rečene redovnike . . .“ Podpisani serdari Bebić i Rado Miletić, vojvoda N. Jelović, knez Stipan Vladmirović i kapetan Juro Vladimirović. Druga je podpisana od svih domaćina sela od Bosta do Baćine i kaže: „preuzvišeno vaše poljubljenje jest ono utočišće komu vaši virni podložnici imadu se uteći u njihovih potribah, za pri-

[1] Izvorna u ark. sam. Makarske. — [2] Izvorna u ark. sam. Zaostroga.

miti od istoga poljubljenja zajedno milost i pravdu . . . Poklonjena vedrina vaša postavi zakon milostivi, da ozgor rečeni otci vladaju duhovno ovaj puk pod vašim milostivim gospodstvom, kojim i prije vladahu i uzdržahu u viri, tolikim trudom pod pro gonstvom nemilostivoga neprijatelja. Ova milost slidi za mnogo godišta s čestitom prigodom, kad sada prisvitli biskup starješina dostojni, ganut neznamo od koga razloga, hoće imati dvi župe blizu Makarske zvane Makar i Kotišina, za koje je imao odsudu gosp. gjenerala ove provincije. Ova novina koliko ožalosti duše naše, sam bog znade . . . Bojeći se, da ova novina s vrimenom ne dodje nas uznemirivati, utičemo se svi kolici zajedno od mista ozdol podpisanih prid klanjato pristolje vaše milosti, pitajuć milost i pravdu, da bude za naše jedino utišenje zabranjen početak od take novine i da se nas pusti u našemu posidovanju uživanja duhovnoga pod svetim upravljanjem ozgor rečenih redovnika naših pravih odkupitelja i duhovnih otaca.“ Adi primo Marzo 1730. podpisi i križi sa svjedoci, koji podpisuju na priliku: Ja Grgur Miošić budući moljen od oba sela pišem kako me mološe, veće ne primako, a manje ne uzmako. Potvrdjiva serdar Kačić Barišić iz Makarske na svrhi.

Obedvie ove izvorne prošnje bosanicom napisane dohranjene su sa ostalimi spisi u arkivu samostana Zaostroga, a slične se nahode i u arkivu samostana Makarske.

Sdružene napokon tužbe i opravdanja prispivša u Rim god. 1730. poslaše na metropolitu u Spljet, da razpita i obaviesti, ali pokle na 10. kolovoza umri biskup, stvar kao da po sebi pade i prestade.

6. Redovnička obitol u Šibeniku sretna bijaše što vriedni otačbenik ot. Pavao Nikolić velikim i sviestnim nastojanjem bijaše ne samo sgradu samostana i nove crkve usavršio, dali redovničkim radom i izglednim ponašanjem zaslužio joj liepo priznanje, koliko obćinskoga upraviteljstva, toliko od slavnoga biskupa N. Divnića. U jednoj od ovih kaže, kako su uzmnožane u njihovoj crkvi službe i obredi, izpoviedi i pripoviedanja, tako i preko sve godine podieljivanja svetih svetotajstva ne samo u njihovoj crkvi, dali i po svoj biskupiji, buduć oni od najveće pomoći i koristi kao pravi poslovači i težaci u vinogradu gospodinovu,

„Ovdje u gradu uzdrže nauk bogoslovja i svedjerno propoviedaju“. U arkivialnoj knjizi ovoga samostana napisana je dična uspomena ovoga zaslužnoga redovnika, koja zasluživa, da bude prepisana. „P. ot. Pavao Nikolić šibeničanin svimi izvrst-

nostmi predobrog redovnika nakićen, bijaše dva puta definitor, pak i državnik sve države sveukupnimi glasovi odabran god 1727. Ovaj otac ne samo u svojoj otačbini, dali u cieloj državi dobrozaslužan bijaše, jer se je svedjerno trudio za njezin ugled i nastojao u različitih poslanstvih kod sv. ot. pape, cesara i mletačkoga starovieća, vazda je sretno po svojoj želji posle obavljao. Ovaj izvrstni redovnik neizrečene je trude i brige za ovaj samostan i crkvu podnio, jer kroz trideset godina bez pristanka je neumorno radio, dokle je na željnu svrhu doveo, nijednoj se mučnosti nije uklanjao, neizbrojne suprotivnosti je predobio i premnoge izglede kreposti nasliednicim ostavio."[1]

Godine 1724. bijaše naimenovan gvardijanom Visovca, gdje poduze popravljenje one crkve, koju izvede na onako liepi slog, kako se danas vidi, i za vječnu uspomenu redovnici mu pohvalni nadpis na ploči urezaše. God. 1727. kad postade državnikom, iste godine prov. gjeneral predloži ga starovieću za biskupa Skradina,[2] što bi možda dostigao bio, da ga nije nemila smrt iste godine naglo pokosila.

Kako su se po nastavšem miru ostali samostani popravljali i nadogradjivali, tako je bilo i sa starim Visovcem. Još god. 1715. ot. Stjepan Brakus bijaše nadogradio lakat na dva tavana k jugo-iztoku, a g. 1741. ot. Toma Babić liepu sgradu k sjeveru i tako mogaše u njem prebivati do 30 redovnika. Otca Babića poznaje naš narod kao i ot. Miošića, bolje od ikoga, rad njegove „Babuše: Cvit razlika mirisa duhovnoga", s' toga o njem suvišno bi bilo što kazati, jer vidismo ga kao župnika Skradina, poznamo ga kao pučkoga učitelja i prosvietitelja, a sad ga vidimo na visovačkoj pustoši kao brižnog redovnika, kako svojoj braći načini zgodno pribivalište. nabavi u crkvu sliku i mramorni otar sv. otca Frane i napokon na 2. lipnja 1750. umri u Šibeniku od 70 godina. Povećanim brojem redovnika, Visovac zasja novom slavom kreposti i redovničkoga posvećenja, ter narod sa svih strana dolazaše, da se nagleda toga na vodi zlamenja, gdje nalazaše utjehe i pokrepe za sve potrebe duše i tiela, i obilatimi milostinjami i zadužbinami omogućivahu hodočastnici, da se sve to veće crkva kiti i resi, ter se ukovaše srebrene kandile i čirjaci, načiniše mramorni otari nabaviše dragociene odjeće i sveto posudje. Da se dovolji uzmnoženomu broju hodočasnika, nazidaše nove kapele pri izvozih na obali i

---

[1] Liber archiv. Conventus. — [2] Uredovni spisi u arkivu samostana Šibenika

na otoku i štovanje svetoga mjesta bijaše toliko u puku, da se je svaki želio pokopati u onom svetištu, ter sa svih i najdaljih krajeva donosiše svoje mrtve ondje na pokopanje, od Obrovca do Moseća i od Vrlike do Velima.

Kad god. 1730. kuga preko Grahova prodri u Dalmaciju i strah zavlada cielom pokrajinom, franovci se i tad nadjoše na svom mjestu, gdje se je godj pošast pokazala tute su oni, neosvrćuć se na pogibio, srdčeno život izlagali na utjehu i spas puka. To im najbolje svjedoče zdravstveni predstojnici, od kojih ćemo nekoje pomenuti. U Vrlici kolunel Carara kaže o župniku ot. Miji Aksamoviću, da nije pomanjkao u varošu i okolnih okuženih mjestih svetotajstva podieljivati, dok je god pošast trajala, ne pazeć na pogibio života da je polazio u lazarete na utjehu umirućih, ne samo katolika, dali i onih grčkog zakona, zapuštenih od svojih duhovnika.[1]

Jednako svjedoči liečnik dr. Palano i serdar Radnić za Vrliku i okolna sela, a isti Carara kaže: „Dok se kuga projavi u kninskoj krajini, oni otci neumornim trudom i velikim plodom priskočiše na pomoć okuženim u Velušiću i u vrličkoj krajini, tako i na postaje konjanika i pješaka dieljenjem duhovnih pokriepljenja i na sve načine tješeć nevoljne bolestnike — A vrhovni providur Šimun Contarini izdade im u Spljetu jednaku svjedočbu 2. listopada 1723. „Zadruga izglednih i brižnih oo. franovaca stanujućih na Visovcu, koji se u pobožnih djelih odlikuju . . . netom se u pokrajini kužna bolest pojavila, dala je brižnih poslovača i neumornih, kako u duhovnom, tako i u vremenitom djelovanju. Izvan što su najkoristnije jedni nastojali u Drnišu i Velušiću, drugi su jednakom koristi radili u Vrlici varošu i krajini, na uhar ne samo puku, dali i vojniku, gdje su misu govorili i oblazili okužene po selih, tješili i kriepili u onoj nesreći, svjetovali na ustrpljenje i dragovoljno podlaganje volji božjoj . . .“[2]

Providur Ranier Daniel jednako hvali ot. Lovru Šenetu 2. listopada iste godine: „U nesgodnih zdravstvenih prigodah sela Piramatovci priteče, da otčinskim milosrdjem tješi duše, onih osobito, koji bijahu u lazaretu, ne obziruć se na trud i smrtnu pogibelj, na koju se je izlagao. Istom brižljivošću izlagaše se kroz puk, da nebi zatajio koji slučaj, čim bi dostigao, da se bolest omejaši i odstrani, pak i sasvim utrne. . .“[3]

---

[1] Izvorna u ark. samost. Visovca 20. veljače 1731. [2] Izvorna u ark. sam. Visovca. — [3] Izvorna u ark. Visovca.

*

Ot. Bono Bogić pomagaše nevoljne okužene u Strmici, Golubiću i Velušiću, kako svjedoči providur Contarini, a ot. Filip u Cetini, osobito u Garjaku i Otišiću, i ot. Brne Crnovidović u Kninu, Strmici, Plavnu, Benderu i Kosovu, gdje bijahu vojničke postaje.[1]

U sinjskoj krajini istom žarkošću franovci u duhovnoj službi izložiše živote na spas puka; gdjekoje ćemo samo pomenuti. Providur Gabriel Baldú na 21. siečnja kaže, kako su franovci najvećim požrtvovanjem služili i po selih puk tješili: „. . . Razdieljeni po kužnih mjestih izpoviedahu i duhovnimi utješenji kriepljahu umiruće, nadoknadjujuć stare zasluge zaslužiše da budu priznani dostojni odlikovanja pohvalom i pripomoći vlade. Jednakom spravnošću kriepljahu na smrt, odsudjene. Pod gvardijanom ot. Buljanom odlikovaše se neprimjernom brižljivošću i radinosti, najizglednijim posluhom i djelatnošću; njihov samostan bijaše izgledom svetoga ustanovljenja . . ."[2]

Isti svjedoči, kako liepimi ponutkovanji znadoše prignuti razkolnike, da prigrle svetu vjeru i dragovoljno smrt podnesu za pokoru i pedepsu pomanjkanja. Providur Contarini kaže, da se je župnik Maća odlikovao u službi kužnih onoga sela i vojnika po bolnicah.[3]

Providur Sinja Balbi kaže, da su franovci ne samo „žarkom ljnbavju svetotajstvi kriepili bolestne u varošu i po selih, dali se odlikovali dieljenjem milostinja ubogim, kruha i jestiva nevoljnikom i potrebnjakom . . ."[4]

Vitez kolunel Vule Nonković u Neretvi svjedoči iz Opuzena 18. listopada 1732.: „. . . da nebude župnik Vida Ot. Antun Maroević živim nastojanjem nadgledao i upravljao stražami po mejaših preko svega kužnoga vremena, da bi bolest istinito prodrla bila u naše granice, čim se priznaje, da je njegova poglavita zasluga, što ovoga puta bijasmo oslobodjeni nemile pošasti . . ."[5]

Za jadnom majkom sustopice kasaše jadno čedo — glad, obična posliedica kuge, jer kako se u strahu i prisilnom osamljenju nemogaše zemlja obradjivati, ili drugi promet voditi, tako obično iza kuge glad je sliedio, pa i u Dalmaciji ovoga puta crne biljege pokazao. Franovci, koji se u svako vrieme

---

[1] Ovjerovljene svjedočbe u drž. ark. u Šibeniku. — [2] Izvorna u ark. samost. Sinja. — [3] Idem ibid. — [4] U arkivu samost. Sinja. — [5] Izvorna u ark. sam. Zaostroga.

odlikovahu otčinskom ljubežljivošću naprama siromahom, tako i ovoga puta djelom pokazaše što ljubav može. Njihovi samostani bijahu luke spasa stradajućih i od potrebe ginućih; bez blaga i bez zlata znadoše upotriebiti one iste milostinje i zadužbine, koje je u povoljnih prigodah isti siromašni puk kod njihovih crkava zalagao, to jest ono, što su za prinošene milostinje redovnici nabavljali: dragociene nakite, posudje sveto i otarske urese, u ovoj ljutoj nevolji oni su to zalagali, da mogu pomagati one, od kojih bijahu pomoženi. Da ostale ne pominjemo kazati ćemo, da u ovoj nesgodi franovci s Visovca založiše u Zadar za 600 cekina sve srebro crkovno i suvišno sveto posudje i digoše tu znatnu svotu novca, kojom održaše uboge sve okolice, koji su zazivali nebeske blagoslove na svoje dobročince, a dobri Bog nije se oglušio vapaju sirotinje, nego je uslišao molitve i dielio svoje blagoslove. Ko što bijaše na Visovcu, isto su se braća vladala po ostalih krajinah, ter je svim haran puk s ljubavlju i zahvalnošću odgovorio. Vriedi da bude poznata liepa sgoda ove kršćanske ljubavi, koju nadjosmo izmedju uspomena u arkivu samostana Visovca zabilježenu, a odnosi se na dobu o kojoj poviedamo:

„Godine 1733. bijaše veliki glad u Dalmaciji, a osobito okolo ovih mista kud prvo bijaše kuga, pak za njom nerod u zemlji. U manastiru nemogasmo se braniti od svita, koji je prosio, i ne samo ubogi, dali i drugi, koji su novca imali, ali nisu mogli naći žita nigdi da kupe. Osobito ove korizme bijaše množtvo veliko siromaha i mi založismo sve srebro crkveno na monte di pieta u Zadar i digosmo u dva puta 600 cekina i kupismo žita i dilismo ubogim s jedne i druge strane brine, svakomu davasmo kruha ili brašna. Na veliki petak budući gvardijan obeća, da će dat svakome podilu za uskrs, navali malo i veliko vapijući pomoć. Gvardijan odveze na jednu i drugu stranu pun brod kruha i brašna i na svaku glavu dade begovicu i oku brašna, i svima doteče, jer kako su ubogi blagosivali, tako je i Bog blagoslovio, da je doteklo nami i njima.“

Od onoga vremena evo prodje 150 godina i franovci na uspomenu ovoga divnoga prizora duhovnim zadovoljstvom neprekidno sliede svake godine na veliki petak izvoziti na obale sa obadvie strane brodove brašna i kruha, i starješina svojom rukom dieli na svaku glavu krušac begovicu i po oku brašna, ma koliko se siromaka prikazalo, ako će iz iste kuće majke na prsima nositi i za ruku dovoditi po 3, 5 i 7 djece.

Srednji broj, koji za taj dan dodje na obâle može se računati na gornjoj sjevernoj do 400, a do 200 na dolnjoj podnevnoj. Mi isti za četiri godine imadosmo duhovnu ugodnost obaviti ovaj liepi običaj na veliki petak, pravom utjehom kršćanske i redovničke ljubavi

Ovi isti siromasi opet naknadjuju milostinjami samostanu, jer je to poglavita baština sinova sv Frane, koji u onom svetištu Boga služe. Kroz nedugo vrieme Bog bijaše blagoslovio trude siromaha plodom i rodom, ter puk milostinjami odvraćao samostanu, on sabra zaduženi novac i povrati u Zadar i donese na Visovac dragociene zaloge pučkih zadužbina, koji i danas rese liepu crkvu majke božje na Visovcu.[1]

8. Franovački samostan Karin, o kom dalje pomenusmo, kako god. 1514. bijaše odieljen od bosanske države i pridružen hrvatskoj, trsatskoj kuštodiji, tako odstade od Bosne odružen dokle Turci Kotare osvojiše i kršćanstvo se razbježe. Osmanlije razoriše crkve i otare, raztjeraše svećenike i razkopaše manastire i stare narodne zadužbine; i kako ostalim, tako bijaše i Karinu, koga ogorjele zidine pri južnom kraju karinskoga zalieva uz rječicu Karišnicu pokazivahu mjesto, gdje jednom bijaše.

U vrieme bečkoga rata, kad naši potjeraše iz Kotara Turke, Karin (tvrdjava) ostade pust, nit već se ikad popravi, a god. 1685. alfir Mate Sinobad dovede iz Modrina sela 150 hrišćanskih obitola, kojimi napuči i zasnova današnje selo Karin.[2]

Kako franovci bijahu župnici u većem dielu Kotara, u svoj Bukovici i Podgorju, a u svoj ninskoj biskupiji nebijaše manastira ili koje redovničke zadruge, tako osobito ninski biskup i zadarski prabiskup Vinko Zmajević žarko su željeli, da bi franovci uskrisili svoj stari manastir u Karinu, ter god. 1723. zamoliše državno starješinstvo, da bi se toga važnoga posla za stvar kršćansku zauzeli. Da odgovore ljubavi obadvaju dostojanstvenika, otci na sboru u Požegi 7. stud. iste godine prihvatiše predlog i narediše, da se po mogućstvu izvede; imenovaše predsjednikom i upraviteljem poduzeća ot. Ivana Ćozića Kajme iz Vinjerca i pridružiše mu učitelja ot. Antuna Bandića Oni dodjoše na mjesto, ali nenadjoše do gromilu klačarde i obrdane ogorjele zidine stare crkve i samostana. Uz pripomoć

---

[1] Uredovni spisi u ark. sam Visovca — [2] Vinjalić Compendio Storico Rp.

redovnika i okolnih kršćana započeše raditi, ali nerodne godine prisiliše ih, da ostave do bolje sgode.

„God. 1725" piše ot. Lekušić u arkivijalnoj knjizi ovog samostana, „bijaše se nastanio na Smiljčiću Ilija Bogdanović iz sela Slivnice i budući mu diete umrlo, donese ga da pokopa pred crkvu ovoga sela i otvorivši stari neki grob, zamjeri mu se u njem liep križ četvrtast pozlaćen. Diete položi u grob, a križ uze i odnese svojoj kući."

Križ bijaše narozan i šupao sa pregradicami, kao za svete moći; premećuć ga, dade mu se otvoriti i u njem nadje kožicu i na njoj pismo, koje prikazav župniku, on ga nije razumio; ali kad seljani saznadoše, navališe na Bogdanovića, da mora nadjeni križ dati crkvi. On se uzprotivi i pošavši u Zadar prikaza prabiskupu Zmajeviću križ i pisamce, koje kad pročita, radostno zavapi: sad vidim da će franovci bosanski uskrisiti Karin Na kožici bijaše napisano: 1545. križ pošt. ot. fra. Ivana Miljoevića franovca gvardijana samostana u Karinu župnika svega Kotara. Ostavi pismo kod sebe, a u križ stavi svete moći i dade Bogdanoviću, da ga slobodno kod sebe drži, a da crkvi dade dvie librice voska." [1]

Ovaj križ, kaže ot. Lekušić, da je vidio u kući Bogdanovića, i u svojima rukama držao, te čuo pomenute potankosti iz usta istoga Bogdanovića; a pomenuto pisamce vidio je pisac arkivialne knjige države ot. Bono Radnić kod prabiskupa, koji mu je o njem jednako poviedao, i ako on mučno može vjerovati, da bi se onako čitljivo u grobu održalo za dvisto godina!

Nama nije do kritičnoga razmatranja o tom, pošto najmanje zasjeca u samu stvar, nego ćemo jedino pomenuti, da ta okolnost ma kakova bila, oživi uspomenu o starom manastiru i želju prabiskupa i ninskoga biskupa, da se opet živo zauzmu kod otca državnika, da uznastoji stari samostan uzkrisiti.

Državnik sada sbilja se svom srdčenošću zauze, i odredi za taj posao vriednoga učitelja ot Marijana Lekušića, komu predade prošnju na skupnovladu, da bude dopušteno stari samostan svete Marije razrušen od Turaka u Karinu načiniti.

Ot. Marijan prikaza prošnju providuru gjeneralu u Zadru, a ovaj ju predade državnomu odvjetniku gosp. Ivanu Pelegrini, da izviesti. Odvjetnik na 24. svibnja prikaza svoje izvješće, u

[1] Iz latinskoga liber archivialis u samost. Karinu.

kom obširno razvijjauć poviest ovoga samostana i prošaste sgode nastavlja: „Ako pak prošnja da se obnovi zaslužuje privoljenje uzvišene vladine pobožnosti, ne mogu da neprimietim najponiznije, da njihovo opet nastanjenje u onom selu ima se suditi, da će biti od najveće koristi dušam vjernikâ."

„Karin je u ninskoj biskupiji, u kojoj se sad ne nahodi nijedna redovnička zadruga. Kaptol ili svećenstvo onoga grada, i ako udičen biskupskom stolicom, ne broji nego malo svećenika, i budi prosto reći ne velike valjanosti; za to želeć pomenuti otci podučavati pameti pristojnim naukom njihovog značaja, lasno je razumiti korist, koju bi óni puk njihovim pripoviedanjem dobio, kojim bi oni doprineli spasonosni uzgoj svojeg duha."[1]

Preporukom ninskog biskupa, zadarskoga prabiskupa i providura gjenerala ot. Marijan dieli se u Mletke i posredovanjem uplivnih zaštitnika dostiže dukalu 31. kolovoza iste godine, kojom se dopušta franovcem bosanske države „prošeno povraćenje zidina i zemljišta naokolo njihovoga staroga manastira u selu Karinu zadarskog kotara, da ondje urede obrede našega svetoga zakona, je da bi izbavili okolnu čeljad većim dielom grčkoga zakona iz razkola . . ."[2]

Ot. Marijan prikaza dukalu prov. gjeneralu u Spljetu, koji mu predade naredbu za providura Novigrada, da se pobrine za njezino ovršenje. U Spljetu nalazaše se tad državnik i otci definatorja na povratku sa sbora u Sinju, ter svi skupa podjoše, da prime opredieljeno mjesto.

Primivši u Zadru blagoslov prabiskupov i u Ninu biskupov, dodjoše u Novigrad, odkle na taj mah podje providur Barbaro i najsvečanijim načinom, praćen od činovnika i vojnika, u prisutnosti seljanskih glavara i silnoga puka, uz udaranje bubnja, bijahu prvo pročitane dukala i povelja, ter svom zakonitošću pridane franovcem zidine i okolno zemljište na 12. studena 1730., a na 15. istoga posla im povelju ninski biskup, kojom sa crkovne strane dade im odnosno dopuštenje, i na taj mah započeše srdčeno i odvažno raditi.[3]

Ostali se povratiše na svoja mjesta, a ostade ot. Lekušić na upravi radnje sa još tri redovnika. Zadarska gospoda, a osobito Marsilio, novigradski Vlatkovići i Oštrići i obrovački Locattelo znatno pomogoše, takodjer prabiskup i biskup Nina, pa

---

[1] Ovjerovljena u držav. ark. u Šibeniku. — [2] Izvorna u ark. sam. Karina. — [3] Izvorni uredovni spisi u ark. Karina.

i vlada milostivo doprinašahu; dok okolni puk bezplatnom radnjom i gradivom, drugi milostinjami i darovi natiecahu se, ter se na brzo razvale očistiše, zidovi izkrpiše i podigoše, kako te iste zime jedno krilo bijaše pokriveno, gdje se mogahu zakloniti redovnici i radnici.

Prabiskup Zmajević darova Gospinu sliku za crkvu, a ninski biskup novčanu pripomoć, da se u crkvi potrebita nabave. Novigradski providur darova krunu na bunar u sred triemova, trgovac Marsilio veliku sliku za otar sv Frane, Locatello zvono i srebreni kalež, spljetski trgovci Bilić, Lovrić i Surić srebrenu posudu za sv. sakramenat, midene čirijake i razne oprave i cvietne nakite. Ot Toma Babić i ot. Josip Banovac mnogo doprineše savršenju sgrade i unutrenje uredbe. Benkovački pop Lisičić darova uz obilatu milostinju crkovnih odjeća i okolni kršćani milostinjami i podarštinami doprinesoše, da se sgrada svrši i potrebita u crkvi i samostanu nabave, tako da god. 1739. mogaše se u novom manastiru držati redovnički srednji sbor, na kojem izvan oo. definitorja okupi se mnogo redovnika, da se nagledaju novog samostana, koji kao čudestvom u tako kratko vrieme bijaše sagradjen i dogotovljen.

U njem običajno stanovaše 12 redovnika, izvan pet svećenika na službi svojih župa. S vremenom se načiniše otari i napraviše grobovi, u koje okolni vjernici donašahu mrtve na pokapanje, osobito poglaviti dobročinci i pučki prvaci iz Novigrada i Obrovca, iz Kotara i Bukovice.

Izvan bogoljubstva naprama Majci božjoj, veliko se bogoljubstvo razvi naprama sv. Paskalu, komu dolaze hodočastnici iz najkrajnih mjesta Kotara i Bukovice, ne samo katolici doli i hrišćani, te za primljene milosti uz zahvalnost prinose darove i milostinje, kojimi jedino ona se redovnička obitol u pustoši uzdržaje, kod koje putnici i namiernici svedjerno nadju srdčenosti i ljubeznog gostoljublja.

9. Približajuć se vrieme diobe ove redovničke države od stare bosanske, dužnost nam nalaže, da prvo raztanka svratimo pogled na okolnost, koja spada medju prve dužnosti franovačkoga djelovanja, na okolnost, u kojoj se do sad nahodjahu kao apoštolski poslanici, to jest na njihovo nastojanje za obraćenje inovjernika na katoličku vjeru.

Mi ćemo dobrimi dokazi i kriepkimi svjedočbami dokazati, da i u toj struci podpuno odgovoriše svome zvanju, i to za samo one pojedine redovnike, za koje nam svjedočbe dohraniše arkivi

naših samostana, dokle za ostale, kojih se uhvamo, da je preveliki broj samoj božjoj mudrosti poznan, nama se nedolikuje nego da vjerom pojmimo i zahvalimo njegovoj milosti, što je obilatim plodom blagoslivao njihove trude.

Kako naše skazanje omedjašismo na djelovanje franovaca dalmatinskih samostana, tako nam se neće zamjeriti, što izostavljamo one drugih pokrajina, za koje možemo se tješiti onom istinitom izrekom pobožnoga biskupa, kako dalje vidjesmo: „da su sami franovci, kojim katolička crkva ima biti zahvalna ako je u onih mjestih obstojala; jerbo su sami oni duhovne sinove porodili, mliekom vjere odhranili i u kršćanskom zakonu preko vjekova održali..."

Opaziti nam je najprvo, da na turskoj zemlji nije se moglo niti misliti o obraćenju Turaka; sam pokušaj, sama sumnja bila je glavom kažnjena, koliko obraćenika toliko svećenika, ali i to nebi sve bilo, ako bi i pregorio svoj život; sjeguran bijaše ne samo o neuspjehu, dali i o propasti ostaloga kršćanstva. Za dokaz mogli bismo priložiti turske izvorne grožnje i krvave odsude, ali o tomu je svaki uvjeren; kazat ćemo samo da u različitih izvješćih u državnom arkivu nalazi se i taj, koji kaže: „na samu sumnju da je koji redovnik sudjelovao bjegu kog Turčina ili Turkinje, da na kršćanskoj zemlji budu kršćeni, Turci kao biesni zapalili bi kapelu, zasužnjili kapelana i na smrtne muke stavili, a njegova sreća, ako bi ga kršćansko milosrdje za veliki novac muka i smrti oslobodilo."[1]

Štije se u fojničkoj kronici u Livnu: „1635. Sulejman-„paša težko oglobi manastir fojnički s potvore, da su fratri „poturčeno dite Šarapovića opet priveli na kršćanstvo i mnogo „žalosti podniše fratri u to vrime."

Samo Turcim bijaše prosto privlačiti kršćane na muhamedanstvo; oni to držahu kao veliku zadužbinu i uslugu Bogu i proroku. Za to se nisu silom služili, nego mitom i obećanjem na vidiku, a u skrovitu s napastovanji i najtežimi mukami.[2]

Povieda već pomenuti pohoditelj ot. Pavao 1640., da kad bijaše u Sarajevu, praćen od trgovaca kršćana, ustavi ga na sred čaršije Turčesina i osbiljno mu za tri puta reče: poturči se gjaure. Kad mu odgovori da neće, onda ga predade šejtenu i odadje. Zapitav drugove, zašto mu ono govoraše,

---

[1] U državnom arkivu u Šibeniku. — [2] Izvješće u Jajcu g. 1710. u držav. ark. u Šibeniku.

rekoše, da onako nutkaju kršćane, da se poturče, jer ciene, da tim stieču veliku milost kod Boga i proroka.[1]

Kad bi dostigli, da bi kog nesretnika prekovratili, bilježi fojnička kronika u Livnu: „... tada se projave stari zulumi i nasilja. Okupe se Turci barjakom, bubnjom i sviralom, hodaju za puno dana po čaršijah i selih, osobito okolo manastira, i gdje koga sretnu od kršćana, psuju, pogrdjuju, kuće lupaju i govore: hoćeš se poturčiti ...“[2]

Imamo izvorno izvješće potvrdjeno od travanjskih gradjana i gvardijana Fojnice o jednom sgadjaju u Jajcu g. 1713. spadajućem na ove pokušaje turčenja, u kom se potanko povieda, kako Turci izumiše način, da djevojke i kršćanske nevjeste dovuku na turkovanje. „Stalo bi se njih nekoliko i pošli bi kadiji na sud tvrdeć, da su čuli onu vjerenicu ili djevojku da kaže, kako bi se ona rada poturčiti, ali da ne smije od vjerenika, roditelja ili ujaka Kadija bi na taj mah zatvorio u tamnicu župnika, roditelja ili vjerenika i dozvao ženskinju kažuć, da sad slobodno može se poturčiti Ona bi niekala i klela se, da o tom ne misli, ali zaludu, on bi ju poslao k bulam u džamiju. da ju prignu, a kadune ako nebi mogle na liepo sklonuti, onda bi ju silimice nagonile, bojadisale joj nokte i kose, nožicami meso strickale, iglami probadale, vješale i udarale, a kad to sve nebi pomoglo, onda bi ju kadija poslao u Travnik k veziru, gdje bi se sve iznova opetovalo, i sirota još na gore muke stavljala; nit bi tomu kraja bilo, dokle nebi kršćanski trgovci nakupili dosta novca i poslali veziru jabuku, i tim bi većekrat tužne ženske muke i smrti vječne oslobodili.“[3]

Tako su Turci radili zadnjih vremena, ali prvo oni su silimice po selih otimali djecu mužku i žensku, ter odvodili u Carigrad i onamo je turčili. To nam povieda stara fojnička kronika (izvan obće poznatih Janjičara): „1666 izadje ačmoglavski aga i nehti kupiti dice turske, nego kršćansku, i veoma se kršćani pokazaše temeljiti u viri, nitko sam ne hode, niti dade svoga diteta po volji, a nika u vodu skočiše.“[4]

Državni arkivar po kronaci otca Dubočanina povieda: „1667. ove godine dodjoše carski kapidžije u Bosnu i silimice pokupiše mnoge kršćanske mladiće ljepše i uglednije i odvedoše u Carigrad, da ih onamo poturče“ Ove prigode iztakosmo,

---

[1] Relazione Rp. — [2] Bosanicom u Livnu Rp. — [3] Izvorno u državnom arkivu u Šibeniku. [4] Bosanicom u Livnu Rp.

da popunimo sliku nevoljnoga stanja kršćana pod turskom vladom, pod kojom bijaše i vas onaj dio Dalmacije, u kom župnikuju franovci, i na ovom kraju nebijaše inačije nego je u Bosni bivalo, ter da se tim sjetimo, da nebijaše franovcem moguće što poduzimati da Turke obrate, izvan što su mogli krepostnim i izglednim životom, koje i tako nebijaše bez uspjeha, jer većekrat to bi ganulo kog Turčina, ter bi se prikazao ujaku i zaprosio kršćenje; ali to nebijaše moguće ondje obaviti, nego bi obraćenika skrovito poslali u kršćanska mjesta, i onamo ga podučili i krstili, i ako bi krvavo platili.

Kad su pak Turci iz Dalmacije protjerani, po osvojenih mjestih u kojih bijaše Turaka, onda se ugleda revnost franovaca u pogled njihovog obraćenja. God. 1688. kad Knin naši osvojiše, ot. Andrija Resica zadje po krajini i našavši dosta obitola turskih, sve ih poduči i krsti.[1] Po osvojenju Vrhgorca franovci obratiše u varošu i okolici 25 Turaka[2]

Po osvojenju Čitluka u Neretvi god. 1694. ot. Bartul Arbić krsti 30 Turaka, kako mu svjedoči prov. gjeneral Dolfin 6. lipnja 1696.[3]

Kad napokon god. 1716 Imotski naši osvojiše, župnik o. Stjepan Vrljić krsti 23 Turaka, svjedoči po župnom zapisniku kolunel Crnica.[4]

Vitez Vale Nonković tvrdi, da su franovci u Neretvi od god. 1703—1709 obratili i krstili 21 Turčina.[5] Pominjemo samo one u većem broju, a predugo bi bilo, kad bismo i pojedine bilježili

Izvan nevjernika Turaka franovački apoštolat plodan bijaše i u pogled različitih inovjeraca, od kojih samo ćemo brojnija obraćenja pomenuti.

Kad god. 1648. visovački franovci prevedoše iz turskog podaničtva do 10.000 čeljadi, medju njima bijaše dosta razkolnika, koje svojimi ponutkovanji prevedoše na katoličko jedinstvo, sam župnik šibenskog varoša ot. Juro Marković 77 čeljadi pridruži jedinstvu katoličkoga zakona, kako mu svjedoče crkvinari i sudci župe Varoša i Mandaline.

Na početku bečkoga rata ot. Frano Marjanović i ot. Ivan Knežević dovedoše iz Hercegovine do 2000 čeljadi, medju ko-

---

[1] Izvorne svjedočbe prov. Diedo. 20. srpnja 1693. i prov. Barbaro 13. svibnja 1696. u ark. Knina. — [2] Izvorne svjedočbe po matici kršćenja prov. Valsove u ark. sam. Makarske. — [3] Izvorna u ark. sam. Makarske. — [4] Izvorna u ark. sam. Imote. — [5] Izvorna u ark. sam. u Šibeniku. —

jom bijaše dosta hrišćana, koje po svjedočbi providura i serdara Bebića liepimi ponutkovanji pridružiše katoličkoj crkvi.[1]

Zapovjednik tvrdjave Vrhgorca Anton Valsave svjedoči, da kroz vrieme njegova boravljenja franovci obratiše u tvrdjavi i krajini do sto različit.h razkolnika, što isto potvrdjiva kolunel Petar Combio na 10. rujna 1739.[2]

Tako u Neretvi svjedoči Vale Nanković kolunel, biskup ninski Nekić za mjesta one biskupije, biskup Donadoni za šibenskukrajinu i drugi častnici za različita mjesta, kojih izvornesvjedočbe u velikom broju se nalaze u državnom arkivu i po različitih manastirih

Kad bi državnici odlazili na obće redovničke sborove, izmedju ostalih svjedočaba nosili bi i ove o obraćenjih, od jednoga do drugoga sbora Da ostale ne pominjemo kazati nam je, da u onom god. 1729. prikazaše 271 obraćenje sa krivovjerstva na katoličku istinu.[3]

Namjestnik gjenerala franovaca god. 1723. prikaza na jedanput skupu propagande u Rimu svjedočbe, da su franovci države bosanske kroz 23 godine obratili 1350 Turaka, razkolnika i krivovjeraca na istinu katoličansku, od kojih samo u Dalmaciji 186.[4]

Kako franovci bijahu vojnički kapelani po postajah, bolnicah i na ratnom brodovlju, a Mletčani običavahu primat vojnike svakog zakona u plaćenike, tako redovnici bijahu na prigodi, da pokažu brižni apoštolat obraćenja na puno mjesta, u kojih zaslužiše dične svjedočbe, od kojih ćemo samo gdjekoju spomenuti, i to: pukovnika Combio 10. rujna 1739. kako u Vrhgorcu fra Šimun Stipić obrati 7 vojnika krivovjeraca kalvina,[5] a ot. Iv. Vujčić po bolnicah i posadah Italije 56, kako mu častnici svjedoče.[6]

Arcibiskup Krfa u velike hvali ot. Josipa Omrčenovića, koji je na ratnoj mornarnici u Levantu obratio veliki broj krivovjeraca i 4 čifuta.[7]

Ovih svjedočaba sahranjen je obilati snop u državnih arkivih Šibenika i Makarske od vojvode Kumbata, providura Vilturi, Allegreti i drugih; od zapovjednika brodova i tvrdjava, bolnica i postaja; od solunskog prabiskupa Colonna i drugih

---

[1] Izvorna u ark. sam. Živogošta. — [2] Ovjerovljena u ark sam. Makarske. — [3] Liber achiv. prov. u Šibeniku 183. — [4] Izvorne u ark. sam. Šibenika. — [5] Ovjerovljeno u ark. sam. Makarske. — [6] U ark. sam. Šib. — [7] Izvorna u ark. sam. Šibenika.

crkovnih dostojanstvenika, osobito otcem Pavloviću, Grabovcu, Piliću, Korljanoviću, Aksamoviću i različitim ostalim; ove svjedočbe služe za vječni spomenik naših redovnika, kako se i u tom djelu pokazaše pravi sinovi šerafinskoga patrijarke sv. ot. Frane.

10. Stara bosanska država preko četiri stotine godina kroz strašne muke, prevelike trude i svakovrstna progonstva napredovaše sve to većma i razprastranjivaše kitne grane dugo i široko poput otajstvenoga stabla u vidjenju svetom patrijarki pokazana. Ovoga plodnog ogranka bijaše toliko stablo naraslo, da i ako su mu u različita vremena odsječeni veliki ogranci Dalmacije i Dubrovačke, Vlaške, Bulgarske i Hrvatske, i tako u prvoj polovici XVIII. vieka razastiraše grane od Budima do Plevlja i od Dunava do Jadranskog mora kud jednom upravljaše sa 300.000[1] kršćanskih duša, koje kašnje ratovi, kužne bolesti i izseljivanja svedoše ovoga vremena na samu polovinu tog broja, i to: u Slavoniji i Hrvatskoj 80.000, u Bosni i Hercegovini 25.000, a u Dalmaciji 45.000, dočim u samoj Bosni i Hercegovini prvo bečkoga rata bijaše katolika 130.000, koji onda pomažuć cesarevoj vojsci, a videć da ih je nada iznevjerila, a još veće kašnje, kad princip Eugenio bijaše vojskom u Bosnu unišao i katolici ga sa najvećim oduševljenjem primili i na Turke kidisali, kad se žalostno i nesretno vojska nazad povratila, da ne ostanu izloženi turskoj osveti, bolnim srdcem ostaviše nesretnu otačbinu i pridjoše preko Save u cesarove podanike i preko gora u dalmatinske predjele.[2]

Vas ovaj puk bijaše upravljan u duhovnih službah od franovaca bosanske države, koja izvan samostana od Bogomila i Turaka razrušenih, još imadjaše 31 pravi samostan i 9 residencija izvan velikoga broja župa na tom velikom prostoru, sa 800 redovnika i blizu 100 u različitih poslanstvih i na nauci u različitih državah i pokrajinah.[3]

Da se naknadi potrebiti broj tolikih služba župâ i samostanâ, svaki manastir i residencija uzgajali su priličan broj mladića u prvih naucih, i imali su osam redovničkih novicijata: u Visovcu, Živogoštu, Velikoj, Iloku, Kreševu, Fojnici, Sutjeskoj i Našicah.

Djaci u filozofiji uzgajahu se u 13 samostana: u Makarskoj, Zaostrogu, Zivogoštu, Sinju, Kninu, Visovcu, Budimu,

---

[1] Farlat Illyr. sacr. IV. 193. — [2] Liber archiv. Prov. u Šibeniku. — [3] Idem ibid.

Baču, Aradu, Baji, Požegi, Brodu i Vukovaru. U 6 samostana učaše se bogoslovje ćudoredno Morale: u Sinju, Visovcu, Makarskoj, Živogošti, Petrovaradinu i u Biogradu, i tri imadjahu savršena bogoslovna nauka generalia: U Budimu, Osieku i u Šibeniku.

U vrieme o kom se bavimo imadjahu 44 usposobljena propoviedaoca Praedicatores generales i preko 40 usposobljenih učitelja mudroljublja i bogoslovja [1]

Izvan ovih domaćih učitelja i učilišta, država kao u apoštolskih poslanstvih slala je svoje redovnike na savršenje nauka po drugih državah Italije Austrije i Poljačke, na kojih učilištih veće krat njezini isti učitelji, koji bi se u naucih odlikovali, predavahu svojim i njihovim djacim rečene nauke. Od ovih možemo pomenuti ot. Žarkovića fra Bartula kašnje biskupa Makarske u Zagrebu, Napulju i Češkom Budvaišu, ot. Pavla Nikolića i Bonu Božića u Poljačkoj, ot. Antuna Nakića u Mantovi, ot Jerka Filipovića u Fiorenci, i različiti drugi u Mletcih, Perugi i u Rimu. — Druge biskupi pozivahu u svoja sjemeništa, kao što vidjesmo u Spljetu ot. Lovru iz Ljubuškoga, ot Antuna Bandića iz Potravlja i ot. Marijana Lekušića iz Mostara.

Od njih i vlade odabirahu za svoje savjetnike, kao što duka Mantove Gonzaga ot. Antuna Nakića i dužd mletački Mocenigo 1722. ot. Filipa Šurkovića odlikovanjem bogoslovnoga savjetnika jednakom časti i vlasti ostalih popečitelja skupnovlade.

Ovako silnim prostorom i velikim brojem izučenih i prosvietljenih redovnika, na položaju dičnoga zvanja prosvietljenja kršćana razdieljenih na tri velevlasti, kakve bijahu Mletačka, Austrija i Turska, na upravi naroda, koji izvan dužnog štovanja svećeničkoga stališa, on je franovce smatrao os de ossibus suis svojom braćom i rodbinom, svojimi vodjami i upravitelji, sudci i branitelji, koji, kako su redovnici bili kadri sve žrtvovati i podniti za korist i spas svoga puka, tako je i ovaj puk u veće prigoda pokazao, da bi i on za njih jednakom ljubavju i požrtvovanjem svaka poduzeo i do potrebe pretrpio i pregorio.

U ovo doba država bijaše sjajna, divna i ugledna; ona se bijaše podigla na vrhunac slave i redovničke uzvišenosti, kao što riedko koja šerafinskog reda. Ali ta ista njezina veličina, duljina i širina bijaše poglaviti uzrok njezinog razdieljenja.

---

[1] Ibidem lib. arch. prov.

Razprostranjena preko tri vladavine u svedjernom medjusobnom neprijateljstvu i ratovanju, protivnih načela i namjera rad posebnih svrha, nekim nepouzdanjem .i sumnjičenjem pratijahu svaki korak drugog redovnika u svojih pokrajinah. Kod Turaka bijahu na pogibli života, jer ako bi oni upoznali, da su tudji podanici, osobito u vrieme rata, a može se reć, da je bez prestanka sliedilo na jednom ili drugom kraju silnoga carstva, namah bi ih smatrali kao uhode i izdajice. Na cesarovih zemljah težko bijahu trpljeni mletački podanici, a skupnovlada u tom bijaše najnesnosljivija; ona je u veće navrataka počam od god. 1473. najoštrije zakone izdavala i zabrane, da u samostanih njezinih posjeda nemogu državnici, gvardijani, vikari i koji bili nikakvu vlast vršiti bez dozvole prejasne, ma niti podanici drugih vladanja stanovati u njezinom vladanju, osobito naglasujuć bosanske franovce i cesarove podanike, koje je kadkad silom iz dalmatinskih samostana izrenala. Ove zâkone obnovi dužd Leonardo Loredano na 30. srpnja 1518.; u pregadi na 18. srpnja 1661. odlučiše, da njezini podanici redovnici ne mogu niti naredbom vrhovnog gjenerala reda biti premješćeni u drugi samostan van mejaša skupnovlade. Na velike molbe i riedko mogahu državnici iz Bosne obaći redovnike i samostane u mejaših prejasne; to im je dopustio na svoju volju providur gjeneral uz tjesne uvjete, kô što državniku ot Andriji iz Imote od providura za samostane u Dalmaciji god. 1717.[1]

Takove stvari bijahu proti ustanovam reda, jer svi redovnici svekolike države braća su sinovi jednoga otca, koji je istu vlast i škrb imao za sve samostane i za sve redovnike, koje je morao oblaziti, upravljati i izpravljati, gdje je što trebalo. Po ustanovah reda sborovi i državno definitarje ima neograničenu vlast razpolagati osobama, kako cieni za boljak osoba i mjesta, dok takovimi stegami svietovne vlade rušile su vlast starješina reda i onemogućivale njihovu skrb na mjesta i osobe štetom ukupne države.

S tih stega i mučnosti nebijaše višekrat moguće okupljati redovničke sborove i odabirati državne starješine, ter dostizahu kadkad imenovanje državnika i definitarja od vrhovnoga gjenerala; ali bi se trefilo, da odabrani nebi uživali povjerenja sve braće, pak odtud protjecali prosvjedi i zapletaji na štetu mira i državnoga napredka. — U Bosni se često držali državni sborovi, ali tko nezna ljute muke i neprilike onih vremenâ, da

---

[1] Izvorna u ark. sam. Makarske.

bi se prosto starješine mogle okupiti i na miru posle obavljati? Kad okupljanje tolikih redovnika iz tudjih pokrajina uzvjerilo bi Turke i u sumnju stavljalo, da se dogovaraju, kako bi izdali Bosnu kaurom, pa veće puta sakupljeni otci moradoše svotami novca odkupljivati glave od mača i samostane od pliena i paleža. Sve se je moralo raditi tajno i sakrito, ali to nebivalo lasno.

God. 1638. buduć se otci sakupili na sbor u Kreševo, siloviti beg Adži Sinanović posla strašnoga zulumčara i krvopiju Azur Čevapa, opakog vojvodu još gorih četnika; on obsjede crkvu i samostan prieteć, da će glavnjom sve popaliti, ako nebude izabran za državnika njegov prijatelj. Otci, da ubjegnu nesreću samostana i sebe, odabraše preporučenoga; nego ovaj na božju sreću bijaše redovnik vriedan i kriepostan, ter i sveti sbor potvrdi odabranje. Taj bijaše ot. Marijan Maravić, koji malo kašnje postade bosanskim biskupom; nu taki zulum i nasilje ozlovolji otce preko Save, ter se zatekoše, da već nikad neće na sborove u Bosnu. Jednako je bilo bosanskim otcem preko Save, jer i ovamo bilo mal-da ne slična pritjeska i nezakonitog upliva.

God. 1693. urekoše obći sbor u Šibeniku, kao u kršćanskom vladanju, gdje mišljahu, da bi bili prostiji od stranog upliva i pritiska, ter da bi po zakonu mogli starješinstvo odabrati prosto po svom osvjedočenju. Buduć dostigli dopust prejasne skupnovlade, otci se sakupiše u Šibenik, bilo 30 glasova, pošto bijahu svi došli iz Bosne i Slavonije, Ugarske i Dalmacije; ali u vrieme prvoga zasjedanja, vojnici obkoliše samostan i kančelir naviesti sabranim otcem, da skupnovlada nebi dopustila, da se odabere tko drugi, nego njezin podanik i preporuči ot. Pavla Kačića. Otci ga odabraše, jer je uživao sviju uvjerenje, jer koliko je bio dobar i učen, toliko zaslužan redovnik i dostojan te časti, ali se istodobno zavjeriše, da već nikad neće u Dalmaciju na sbor.

Nije se znalo kako popraviti, nego razdieljenjem velike države na posebne vlasti, kako bi svaki dio na svom zemljištu mogao se po zakonu vladati, i uslied toga zače se misao diobe, koju drugi uzroci pokriepiše i oživotvoriše, a to bijahu:

a. Što radi čestih ratovanja velike bijahu potežkoće putovanja kroz mjesta, kud vojske prolažahu, a još veće na prelazu mejašâ izmedju različitih vlada.

b. Još mučnije bijaše, kako vidjesmo, državne i samostanâ starješine na redovničke sborove okupljati iz tolikih dalečina, iz raznih vladanja, koji u dugih putovanjih po mjestih bez puta i bez sgodâ, kroz nevjernike i razkolnike, kud bijahu izloženi

najvećoj pogibelji, izvan dosadnih promećanja na mejaših, dugih i mučnih zatvora po lazaretih rad čestih kužnih bolesti. God. 1711. predsjednik sbora ot. Anton Nakić razasla pisma po državi, kojimi sazivaše starješine na redovnički sbor u Sinj za 6. rujna. Buduć te godine Turci ratovali s Crnogorci, na mejašu Turci uhvatiše rečena pisma za Bosnu, i sasvim da u njih nije bilo ni rieči, do samo onih spadajućih na pomenuti poziv, Turci timi pismi u ruci osvadiše redovnike, da se sazivlju na okup, kako će pomagati Karadaku. Obsjedoše bosanske samostane i uceniše ih globom 1000 talira, što redovnici moradoše smoći i tim si kupiti mir i prostost.

c. Skupnovlada svojim Consiglio di X. na 30. travnja 1730. izdade zakon, kojim pozivljuć se na prvašnje naredbe opet ih ponavlja: „da se zabranjiva redovnikom svakog drugoga vladanja u vlasti prejasne skupnovlade svaka vlast, i strogo se naredjiva prov. gjeneralu i providurom gradova, da vrše izdane naredbe.“

Uslied ovih naredaba, mnogi vriedni i dobrozaslužni redovnici moradoše se iz Dalmacije pod starost seliti u Bosnu i Slavoniju, što sve buduć u Rim dojavljeno, koliko sv. ot. papa, toliko gjeneral reda uvidiše, da slične stvari nemogu dulje obstojati, ter posredovanjem nuncija u Beču kod cesarova dvora dostigoše jamstvo, da bi odredjeni povjerenik mogao doć i obići samostane velike države, razgledati i proučiti, kako bi se stvari izpravile i uredile.

Na 7. kolovoza 1733. nuncij javi u Rim, da po njegovom mnenju nebi bilo boljeg načina, nego, da se ova prevelika država razdieli na dvie strane; s jedne do Save da ostanu oni pod cesarovom krunom, a s druge bosanski i dalmatinski samostani, ili ako bi cesar s političkih uzroka drugčije želio, da se bar sami dalmatinski odiele u posebnu državu.[1]

To je u Rimu dobro primljeno, ter imenovani povjerenik pohoditelj ot. Gajtan ab Interaquis bi poslan, da se najprvo obaviesti u Beču kod nuncija i cesarova dvora, ter obadje sve samostane i sasluša mnenje otaca i o svem točno izvješće pošalje.

11. Došav povjerenik ot. Gajtan u Beč i primiv naputke kod nuncija i cesarova dvora, po njih se je osvjedočio, da je velika želja dvora, da se dalmatinski samostani odiele, a ostali svi ostanu u zajednici, jer je cesar smatrao Bosnu kao dio svoje krunovine.

[1] Theiner. Vet. Monum. Slav. Mer. II. 120.

Povjerenik započe svoje djelovanje pohadjanjem samostanâ po Ungarskoj i po Slavoniji; propitivao i saslušavao tužbe i tegobe, pak i želju onih otaca, koji su od davnih vremena nastojali, da se od ostalih odiele u posebnu državu Tu svoju želju bijahu iztakli još god. 1694 ukupnim pismom na državnika ot. Pavla Kačića, u kom nadugo i široko iztiču biede i tegoće, koje pretrpiše otci preko Save, tužeć različite otce, kao da su oni tomu krivi i prieteć, da će oni potražiti da se izbave toga i u posebnu sastanu državu.[1]

Ovo pitanje bilo onda prerano i nedozrelo,sad bijaše vrieme, i oni ga upotrebiše, da izvedu nakanu. Kad povjerenik obadje sve samostane one strane i sasluša mnenje otaca, sazva sastanak u Našicah, na 14. siečnja 1734., gdje se okupiše starješine samostanâ i stariji otci. Povjerenik im kaza, da je želja sv. ot. pape, gjenerala i cesara, da se urede posli ove prevelike države i izprave dosadanji neredi, a to bi se jedino moglo razdieljem, kako bi mogao svaki dio bolje i koristnije sam sobom vladati i upravljati, a pošto mu je poznano po dopisih davnijih vremena sa različitih strana, da bi otci tomu nakloni bili, i pošto ti dopisi i tužbe izazvaše ovo povjerenstvo, po svojem mnenju, koliko je vidio i čuo, cieni, da bi najbolje bilo za redovnike i koristnije za samostane, kad bi se svaka zemlja po svojih sinovih, i po različitih potrebah i okolnostih raznih pokrajina po sebi vladala

Prekosavski otci svestrano stvari prosudiše i jednoglasno izjaviše, da uvidjajuć korist i potrebu odlučno pristaju uz načelo diobe.[2]

Povjerenik tog časa izvjesti nuncija o dobrom uspjehu poslanstva, a nuncij pisa u Rim, da je njegovim nastojanjem bečki dvor privolio, da Bošnjaci budu u zajednici sa prekosavci, a Dalmatinci da mogu biti odieljeni u posebnu državu.[3]

Kad je povjerenik vidio, da mu je posao dobro za rukom pošao, sa sastanka u Našicah pisa otcem i starješinam dalmatinskih samostana izkazajuć namjeru i potrebu diobe, na koju pristaše otci preko Save, a da je to misao i želja starješinâ u Rimu; neka se dakle sastanu i sporazume, ter mu svoju odluku pismeno pošalju.

Na početku ožujka dalmatinski otci okupiše se, kao na središtu pokrajine, u pribivalištu na Dobrom u Spljetu, i tude

[1] Liber archiv. provinciae u Šibeniku. — [2] Liber archiv. prov. u Šibeniku. — [3] Theiner ibid. II. 260.

pročitaše povjerenikovu poruku, na koju svi jednoglasno zavapiše: Nećemo! nikako, nikada!! i na istoj sjednici sastaviše odgovor na 4. ožujka 1734. kog svi prisutni podpisaše i u njem iztakoše: „da dalmatinski otci i samostani nisu nikad željeli i tražili, da se razstave od svoje braće. pak toga niti sad ne žele, pače da odlučito prosvjeduju proti svakom pokušaju razkidanja ove stare, velike i dobrozaslužne države, što ako bi po starijoj vlasti učinjeno bilo, kojoj kao poslušni sinovi morali bi se poklonito prignuti, i ako je u tom potrebito, da se izjavi njihova želja, kojoj bi se strani radje pridružili oni najsvečanije izjavljuju, da dragovoljno pristaju uz otce bosanske, koje grle kao braću i njima se pridružuju."[1]

Ova njihova izjava nahodi se u izvorniku u drž. arkivu u Sibeniku s vlastoručnimi podpisi sviju prisutnih otaca, zajedno sa svimi ostalimi spisi pohodjenja povjerenika ot. Gajtana odnosno na diobu države, iz kojih vjerno prinosimo potankosti, koje bilježimo.

Dalmatinski otci učiniše i dalje.

Pošto su ih otci drugih mjesta biedili, da će oni uzrokovati diobu države rad pritiska skupnovlade, koja nedopuštaše redovnicim drugih pokrajina stanovati u samostanih prejasne skupnovlade, i branijaše starješinam vršiti vlast i dužnosti svojih ustanovâ na njezinoj zemlji, oni sad na istom sastanku u Spljetu, isti dan 4. ožujka, podpisaše poniznu prošnju i upraviše u Mletke zaklinjajuć: . . . „da obzirom na njihove zasluge za vjeru i domovinu preko toliko viekova. kao i za slavodobiće njezinog oružja i napučenje dalmatinskih prediela s pukom, tolikim trudom prevedenim iz turskog podaničtva, mole, da izda nove naredbe, kojimi bi se odstranile one zapreke, koje bi mogle biti uzrokom razdieljenja i oslabjenja tako stare i dobrozaslužne države.[2]

Ali kako i skupnovlada ne bijaše protivna odieljenju svojih podanika od onih drugoga vladanja, tako nije ni odgovora dala na ovu prošnju.

Ot Gajtan sliedio je jednakim korakom u svom poslu; preveze se preko Save i podje da oblazi bosanske samostane i propitiva one otce o namjeri diobe. S njima je odvažnije postupao i navjestio poprieko, da će se država stanovito dieliti,

---

[1] Izvorna drž. ark. sam. Šiben. — [2] Prepis u drž ark u Šib.

da je to odluka sv. ot. pape i gjenerala reda pa i istoga cesara; da su se na to izjavili i pristali otci preko Save i Dalmatinci, ter da Bošnjakom već ne preostaje, nego da se izjave, vole li sami u posebnu odieliti državu ili se pridružiti Dalmatincem ili Prekosavcem?

Bosanski otci, okupljeni na svom sboru, nebijahu skloni na dielbu, ali pošto bijaše odredjeno, ne preostajaše drugo, nego da izaberu samo s kojom će stranom; ot. Gajtan nije im kazao, kako se Dalmatinci izjaviše naprama Bošnjakom, jer veli državni arkivar: „da budu znali za njihovu izjavu, da žele ostati u zajednici s Bosnom, i da ih kao braću grle i njima se pridružuju, Bošnjaci bi za isto izjavili bili za zajednicu s Dalmacijom."

Ali to nebi bilo po volji cesarova dvora, ter isti povjerenik posvjetova ih, da pošto preko Save imadu svojih župa, a u Dalmaciji skupnovlada nedopušta prosta pristupa i stanovanja, dok ih cesar grli i štiti, napokon i bosanski otci pristadoše na diobu i podpisaše i pečati potvrdiše izjavu . . . „da neće po nijedan način biti sa otci Dalmacije, nego da žele sdružiti se s dielom cesarstva i s onimi otci u zajednici ostati, jer im je sgodnije i bez zapreke sa strane Turaka"[1] Državni arkivar žali, da ot. Bosne neznadoše za izjavu Dalmatina, i što on veli: možda pritiskom otaca sutjeskih na to sklonjeni radi župa, koje je taj samostan u Slavoniji imao, a mi žalimo što ot. Lastrić nije bar kašnje znao, jer da se bude osvjedočio o izjavah jedne i druge strane nebi onako jadikovao u svom djelu Epit. Vet. c. I. §. 5.

Pokle je povjerenik i u Bosni svoju svrhu dostigao, onda sadje u Dalmaciju, obadje samostane, razpita i sasluša sve, pak i očitova, da je dioba odlučena i da su na to pristali svi ostali otci, ter da i oni moraju, pošto drugi ne žele s njima u zajednici ostati. Oni i opet izjaviše, „da oni toga niti traže niti žele, ali ako to drugi traže, žalimo; nego mi koji nismo želili, niti tražili razdor i razkinuće slavne matice, sve isto ostajemo i želimo živjeti i dostignute milosti i oproste matere države uživati, i kao poslušni sinovi poklonom ćemo primiti starješinske naredbe."[2] Ot Gajtan za petnaest mjeseci motao se je po samostanih prostrane države, i pokle je sve razvidio, propitao i prosudio, posla obširno izvješće u Rim sa svjedočbami

---

[1] Izvorna u držav. arkiv. E. 81. u Šibeniku. — [2] Liber archiv. provinciae u Šibeniku.

izjavami i sa svojim obrazloženim mnenjem, koje se je razlikovalo od izjava i ostalih mnenja, to jest, on nije cienio koristno, da Bosna ostane sva pridružena s cesarovimi zemljami, jer bi se tim malo učinilo za uredbu države, koja samim odtrgnućem dalmatinskih samostana ostajaše takodjer prevelika i prostrana, sa svimi nepogodami što su do tada bile; nego on osnova svoj predlog, kako bi se svakako dalmatinski samostani pod skupnovladom od Bosne odielili u posebitu državu, a drugi dio da se razdvoji u dvie posebne države i to, bosanski samostani i oni u Slavoniji da sačinjaju posebnu opet bosansku državu, a ostali u Ungarskoj da se u drugu sastave.

Ovaj predlog bijaše poćudan bečkome dvoru. Prepoštovani gjeneralni povjerenik reda ot. Josip de Ebora dobro ga prouči i uvaži, ter u vieću svoga definitarja odluči, da se predloženo po izvješću i predlog diobe oživotvori. Uslied česa isti gjeneral izdade sliedeću povelju diobe: Inter gravissimas.

... „S uzroka što svaka država valja da sgodna bude, kako bi u svakoj prigodi starješina nabrzo mogao obići i pohoditi samostane, pregledati redovnike i njihovo djelovanje i prignuća upoznati, a bosanska država budući prepriečena tolikimi mučnostmi prepletena, pronadjosmo, da jedan državnik ne može po zakonu s njom upravljati, a stoga niti ona ploda uživati. Buduć je poznato, da se bosanska država kroz Dalmaciju, Bosnu, Slavoniju i Ungariju proteže 500 milja na sukrst, preveć je mučno putovanje, prepuno truda i nesgoda po mjestih izprekidanih potoci i planinami napučenih od svieta divjačna i okrutna, neprijatelja križa krstova, tako da državnik nikako nemože vršiti naložene mu dužnosti od obćih ustanova reda, da oblazi, tješi i kriepi svoju braću. — Za to želeć, da se pomogne spasenju braće i uzdržanju države, služeć se apoštolskim uoblašćenjem, u ime božje razdieljujeno bosansku državu na tri diela i to:

Prva Bosna i Slavonija sa svojih jedanaest samostana i jednim pribivalištem.

Druga Ungarska sv. Ivana Kapistrana sa svojih jedanaest samostana i pet pribivališta.

Treća Dalmatinska sv. Kaja sa devet samostana i tri pribivališta.

U Rimu 22. siečnja 1735.

Ova odluka dodje na ruke pomenutoga ot. Gajtana, koji ju čekaše u Požegi, odkle ju razasla na sve tri strane sa gjeneralovimi pismi, kojimi naimenova državnike i definitarje

svakoj državi s preporukom i naredbom svakomu, da okupi imenovane otce definitarja na sbor, proglasi uzpostavljenje države i odabere starješine za samostane.

Obaviv tim Ot. Gajtan svoj nalog povrati se u Italiju, a starješine u svakoj novo ustanovljenoj državi počeše se baviti ovršenjem vrhovne naredbe i svojom uredbom. Na taj način bijaše raztrojena stara bosanska država, i svaki dio poče se samostalno uredjivati svaki u obsegu zakonito opredieljenih mejaša.

Tim završiva prvi dio naše poviesti, a drugi će nam nastaviti poviedanje djelovanja ovog diela franovaca ustanovljenih u posebnu državu sv. Kaja, pak presv. Odkupitelja u Dalmaciji.

Državnici

iz Dalmacije, o kojih uspomena ostaje, da su vladali ukupnom državom bosanskom prvo razdieljenja 1514—1735.

1. Ot. Ante iz Jezera u Neretvi god. 1514.
2. Ot. Petar iz Cetine god. 1520.
3. Ot. Stipan Kučić iz Kučića nad Omišom god. 1523.
4. Ot. Daniel Vladimirović iz Neretve god. 1535.
5. Ot. Grgur Bukovac iz Neretve god. 1541.
6. Ot. Petar Runović od Imote god. 1559.
7. Ot. Andrija Jarišić iz Poljica god. 1565.
8. Ot. Martin Kosović iz Zaostroga god. 1568.
9. Ot. Grgur Kučić iz Kučića nad Omišom god. 1578.
10. Ot. Luka Kačić iz Podace god, 1620.
11. Ot. Mijo Bogetić s Miljevaca god. 1637.
12. Ot. Grgur Kovačević iz Imote god. 1669.
13. Isti ot. Grgur drugi put 7od. 1678.
14. Ot. Ante Gabeljanin iz Neretve god. 1684.
15. Ot. Pavao Kačić iz Podace god 1693.
16. Ot. Frano Radić Budalić iz Župe god. 1696.
17. Ot. Andrija iz Imote god. 1708.
18. Ot. Filip Šurković iz Imote god. 1717.
19. Ot. Pavao Nikolić iz Šibenika god. 1726.

Iza njegove smrti namjestnici ot. Šimun Tomašević i ot. Petar Karapandža.

Svrha prvoga djela.

DRUGI DIO.

1735.—1880.

Poglavje prvo.*

1735.—1745.

1. Obseg nove države. 2. Ustanovljenje prvoga starješinstva, prvi sbor, proglašenje samostana na Dobrom u Spljetu priprave na Vrhbraču i Imoti. 3 Razpre s makarskim biskupom Blaškovićem. 4. Proglašenje samostana sv. Martina na Vrhbraču i sv Frane u Imoti. 5 Državnik ot. Karapandža, promjena nazova mjesto sv. Kaja država presv. Odkupitelja. 4 Ot. Jerko Filipović

1. Vrhovni starješina franovaca u Rimu ot. Josip ab Ebora apoštolskim uoblašćenjem izdade povelju 22. siečnja 1735., kojom je zakonito razdielio staru bosansku državu u tri posebne, od kojih dalmatinska sebi odabrala za odvjetnika i prozvala se sv. Kaja pape mučenika Dalmatinca.

Obseg nove države prostiraše se u mejaših mletačke skupnovlade u Dalmaciji, izmedju rieke Neretve i Zrmanje, i na tom zemljištu imadjaše devet pravih samostana:

1. U Zaostrogu Bl. Gospe,
2. U Živogoštu sv. Križa,
3. U Makarskoj bl. Gospe,
4. U Omišu sv Frane,
5. U Sinju Velike Gospe,
6. U Kninu sv. Ante,
7. U Šibeniku sv. Lovre,
8. U Visovcu Majke božje i
9. U Karinu bl Gospe.

Na otocih imadjaše dva pribivališta (hospicija): na Sućurju sv. Ante i na Vrh Braču sv. Martina, a treće u Spljetu na Dobrom Gospe od zdravlja.

---

* Gradivo za ovaj drugi dio crpljeno je sve iz uredovnih spisa arkiva državnoga. Svaki državnik sastavljao je sve spise u posebnu knjigu *Protocollo* i po dovršenoj vlasti ostavljao u arkiv države, ter nam se čini suvišno svaki put to pominjati; bude li nam što s druge strane potrebito, pomenut ćemo.

Od ovih pribivališta dva bijahu namienjena, da odmah budu uzpostavljena kao pravi samostani, i to na Dobrom u Spljetu i na Vrh Brača, za koje povjerenik ot Gajtan uznastoja u Rimu, da dostigne potrebito uoblašćenje; a pošto i u varošu Imoti zasnovalo se pribivalište, za malo vremena i ono bilo je ustanovljeno i proglašeno pravim samostanom, mjesto staroga imotskoga samostana na Proložcu; po tom nova dalmatinska država sv. Kaja pape m. imadjaše svojih dvanaest pravih samostana izvan hospicijâ, residencijâ i župâ u Primorju i gorskoj Dalmaciji od Neretve do Velebita.

Kad Turci poharaše hercegovačke samostane i franovci iz Mostara i Ljubuškoga zakloniše se u Primorje, ter iz samostana Zaostroga i Živogošta prosliediše njihovi redovnici župnu službu u onih mjestih, a tako oni u Imoti i ramski u Sinju. Isti smatrahu, da u Hercegovini njihove stare župe po pravu njima pripadaju i ako po karlovačkom miru rad političkih uzroka bijahu primorani ostaviti ih bosanskim samostanom. U nadi da bi ona mjesta mogla biti prisvojena od Mletčana i tada s Dalmacijom sdružena i njima povjerena, otci odieljeni u posebnu državu u Dalmaciji prikazaše vrhovnomu starješini reda svoja prava, koja on uvaži, prizna i potvrdi sliedećom poveljom:

„. . . Buduć skoro razdieljena našom apoštolskom oblašću država bosanskih franovaca, njezin dio što u Dalmaciji obstoji i sačinjava novu državu nazivom sv. Kaja pape mučenika zauzimati će Hercegovinu (Ducatum S. Sabbae) sa okolnimi mjesti, koja se zovu Livno i Duvno, kao pripadajuća kraljevini Dalmaciji, stojeća na njezinih mejaših, dielom pod Mletačkom, a dielom pod turskom vlasti, gdje u onom dielu pod Turci bosanski redovnici uzdržavaju župnu službu. S česa za veću stalnost rečenoga razdieljenja, mira i sloge, ne samo za sad, dali i za došasta vremena, želeć providiti koliko možemo u gospodinu u kriepost ove odluke apoštolskom oblašću hoćemo i odlučujemo, da dokle traju današnje sgode zemaljskih gospodara nepokretno ostanu, da bosanska država uzdrži u rečenih turskih mejaših oblast i ista prava. Ako bi pak kašnje dobročinstvom vremena iste zemlje kršćanska vlada prisvojila, neka njih nastupi država sv. Kaja p. m., tako da isti mejaši, to jest obala rieke Rame, kojom se dalmatinsko kraljestvo od bosanskoga dieli, neka tim završi bosanska država i razstavljena bude od nove sv. Kaja p. m. Zapoviedajuć svima

i pojedinim starešinam i podložnicim obiju država, da ovu našu diobu i naredbu poštuju, prime, potvrde i obsluže.

U Rimu iste god.

Ova se odluka učini nepravedna i vredjajuća prava otaca bosanskih, ter se ovi potužiše na skup propagande i zamoliše, da bude izpravljena i uništena; skup obustavi ovršenje i izdade nalog, da na došastom obćem sboru reda stvar bude pretresena, razvidjena i razsudjena; ali pošto ne bijaše prilike, da bi se okolnosti izpunile, i ona mjesta od Turaka izbavila, osobito onda, kad mletačka gospodština kanivši se ratnih poduzeća spusti se na razkošna uživanja blaga i stečenoga bogatstva, o drugom već nemišljaše, nego kako će još većma obogatiti i bez muke razsipnim sjajom tielu ugadjati. Hercegovina stenjaše pod osmanskim jarmom i otci bosanski sliediše u službi župa; dalmatinski franovci pomenutu odluku zaboraviše, ona je mirno počivala u državnom arkivu, dokle ju na početku druge polovice prošastoga vieka ot. Vladmirović tiskom ne obielodani kao poviestnu izpravu; ali se tad iztače ot. Laštrić na obranu prava svoje bosanske države na Hercegovinu, bojeć se, da pomenutom odlukom nebi dalmatinski otci posegli na onu pokrajinu, i izdade god. 1765. u Mletcih svoje djelo Epitome vet. bosnen. prov.

To znamo po vlastoručnom listu ot. Laštrića u ark. sam. visovačkoga, u kom na dugo razlaže svomu prijatelju ot. Vinjaliću pomenuti uzrok, rad koga su ga ostali otci potakli, da sastavi onu knjigu. Kašnje kad ot Boman izdade prvi svezak poviesti Vinjalića, pošto u njem kaže se, da su naravni mejaši Bosne pram Hrvatskoj rieke Sava i Vrbas, a bosanski otci imali župa preko Vrbasa u krajini, bojeć se, da tim zemljopisom nebi tko prisvojio njihove župe preko Vrbasa, priredi drugo obširnije izdanje pomenutoga djela Epitome i pečata u Jakinu god. 1776., u kom dokaziva, kako se preko Vrbasa do Une Bosna proteže.

Ali pošto drugi nije mislio ono, čega se je ot. Laštrić bojao, ter mu se nitko suprotstavio nije, ma niti odazvao, sva stvar po sebi pade.

Danas po gotovo bilo bi suvišno takim se pitanjem baviti, jer i ako se je uzrok ili uvjet u povelji stavljen izvršio i Hercegovina došla pod austrijsku kršćansku vlast, za sreću onoga puka rodoljubni redovnici neizrečenimi mukami i požrtvovanji urediše posred njega posebnu državu i uzpostaviše sa-

mostane i župe na utjehu i korist svega naroda, čim su neizmjerno zaslužni naprama katoličkoj vjeri i svojoj otačbini, dično i odlično obradjujuć onaj gospodinov vinograd na ponos svoga reda i korist pučanstva.

Poznajuć nazore mletačkih državljana, možemo za stalno suditi, da kad bi se bile izpunile želje i nade koliko dalmatinskih franovaca, toliko i svega hercegovačkoga puka, da skupnovlada kako je bila osvojila Imotu i Vrhgorac, da bude prosliedila i osvojila Hercegovinu, ona bi ju bila s Dalmacijom sdružila, i u toj prigodi nebi dopustila bosanskim franovcem kao turskim podanikom, da njezinim pukom vladaju. Ona bi ga predala dalmatinskim franovcem, da s njim vladaju kao što su i vladali do karlovačkoga mira. Tim pogledom jedino bijaše izdana više pomenuta povelja, i bosanski otci za stalno nebi se tad zlosrdili, nego bi svojoj braći one župe izručili, kako su ih oni isti rad političkih okolnostih i mejašnih nezgoda dragovoljno njima predali.

2. Sretna bijaše mlada država, jer je u svom krilu imala odličnih sinova, koji učenošću i redovničkimi kriepostmi bijahu se proslavili, kako na domaćem pragu, tako i u dalekih pokrajinah kao učitelji i upravitelji, gdje su po starješinskom nalogu visoke nauke predavali ili povjerensku vlast obavljali.

Njihove krieposti bijahu poznane vrhovnomu starješini reda, ter lasno mogaše izmedju njih odabrati novo starješinstvo, koje bi stavilo temelje i upravljalo uredbom stoprv zasnovane države. On dakle apoštolskom oblašću imenova definitarje i to: za državnika ot. Jerka Filipovića, za kuštoda ot. Petra Karapandžu i za definiture ot. Ivana Vucića, otca Marijana Lekušića, ot Miju Jekušića i ot. Stjepana Brakusa. Svi ovi bijahu učitelji bogoslovja i mudroljubja; ot. Jekušić i Brakus u državi, ot. Lekušić u biskupskom sjemeništu u Spljetu, ot. Vucić u Slavoniji, ot. Karapandža u Budimu, a ot. Filipović u Fiorenci, Perugi i Budimu. Oni bijahu poznati kao zviezde predhodnice nauka i dobrote, a državnik kao pravo sunce na državnom obzorju. Od njih su se braća svakomu dobru nadali, i oni djelom pokazali, da se u nadi nisu prevarili.

Državnik dakle pozva definitarje na sbor u Sinj za 19. lipnja god. 1745., gdje su bile proštivene dotične povelje i proglašeno ustanovljenje države, ter po ustanovah reda odabrani starješine za samostane i pribivališta. Posavjetovaše se za sve ostale potrebe samostanâ i redovnikâ, sastaviše odnosne naredbe, izmedju kojih vriedno je da se pomenu:

a) Da u svih samostanih imadu se urediti manja učilišta za samostanske pitomce i ostale mladiće, za koje biše imenovani posebni učitelji;

b) uzpostavljaju se učilišta mudroljubja u Šibeniku i Sinju, Makarskoj i Kninu, i za iste imenuju se usposobljeni učitelji;

c) naredjuju se dva novicijata: u Visovcu i Živogoštu sa opriedeljenimi učitelji;

d) uzpostavljaju se dva veća učilišta bogoslovja u Šibeniku i Makarskoj; sa moralom u Sinju, Visovcu i Zaostrogu i za ista odredjnju se učitelji;

e) sastaviše uprave za samostane i župe, naredbom, da se odstrane nepravilnosti i prestanu posebne povlastice, koje ako su se mogle trpiti, dokle bijahu pod nevjerničkom turskom vlasti, sad su već suvišne postojale pod kršćanskom. — Tako se otci pobrinuše, da po ustanovah reda, po primjeru izglednih država svaka urede na temelju zakonâ i crkovnih propisa.

Brižni duhovnik okolorednimi pismi punimi visoke mudrosti i otčinske ljubavi opominjao braću na obsluženje zavietovanih obećanja i na točno vršenje težkih dužnostih u upravi povjerenog im stada Krstova, za koje će tiesan račun na sudu davati vrhovnome pastiru duša odkupljenih neprocienjenom krvi božanstvenoga jaganjca.

Na proljeće došaste god. 1736. zaputi se, da obadje sve samostane i sobstveno se osvjedoči o njihovoj uredbi i ovršenih naredaba izdanih na sboru u Sinju.

Došavši u Spljet živo se zauze kod prabiskupa Antuna Kačića ljubitelja franovaca a naposeb štovatelja ot. Filipovića, koji mu prikaza na 23. travnja povelju (Breve) sv. ot. pape Klementa XII. 28. ožujka 1735., kojom ovlašćuje istoga prabiskupa, da pribivalište bl. gospe na Dobrom može proglasiti pravim samostanom, i zamoli ga za ovršenje, pošto i od skupnovlade bijaše dostigao odnosnu dozvolu. Prabiskup dojavi prepise povelje davnijim samostanom i zapita, da li oni mogu što prigovoriti u pogled ovršenja iste.

Ovaj spis probudi stare protivnosti, starješine svi ukupno prosvjedovaše i zaprosiše gradsku vlast, da obustavi ovršenje „jer da bi to bilo na veliku štetu starih samostana i svega svećenstva.“ Prosvjedi nisu ni najmanje bili uvaženi od providura, pošto on nije mogao zabraniti, ono što je dužd uoblastio, a prabiskup koji je najbolje znao, da prosvjedi bijahu bez temelja i razloga, i pošto bijaše vidio što su franovci uradili na Dobrom

koliko u vrieme kuge, toliko i kašnje do onoga časa, na 27. istoga mjeseca podpisa i predade na ruke državnika svoju povelju: Universis et singulis, kojom uslied dozvole sv. ot. pape Klementa XII. koji nas naimenova ovršiteljem, da pribivalište na Dobrom u Spjetu proglasimo pravim samostanom, pošto isto posjeduje sve uvjete za to potrebite, nakloni molbom .... „Mi, da se uzmnoža služba božja po poslovačih gospodnjega vinograda, i da se pobožnost to većma u puku širi, istomu državniku i njegovim u vlasti nasliednikom, uslied udieljenoga nam naloga, apoštolskom vlašću dopuštamo, da pribivalište blizu ovoga grada u varošu Dobri bude podignuto i proglašeno pravim samostanom . . ."

Ovom poveljom isti dan ot. državnik sa svojimi redovnici, odličnimi gradjani i brojnim pukom okupljeni u crkvi dotadanjeg pribivališta, u crkovnoj odjeći državnik s otara proštiv papinu i prabiskupovu povelju, proglasi novi samostan, i suznimi od radosti obrazi izpievaše „Tebe boga hvalimo" i molitve zahvalnosti. Za tim se izgrliše medju sobom i radovaše s prisutnimi prijatelji i pukom, koji se okupio bijaše na njihovo veselje.

Tako na Dobrom imadoše samostan na broju deseti u novoj državi.

Nego franovci na Dobrom svedjerno prokušavani protivštinami svake vrste, kao zlato u vatri, do malo do samih deset dana bijahu ogorčani tim, što na svetčanom hodočašću obhoda sv. Dujma pred cielim pukom nadjoše se zasramljeni, nedadoše im mjesta u svetčanom obhodu, ter kako su bili u crkovnoj odjeći, moradoše se zastidjeni doma povratiti . . . Prabiskup ukori krivce i posredova, da im se mjesto dade; državni starješine na sreću poravnaše prepirke i Dobranom se povrati mjesto uz braću Poljuda. Kašnje kad se započe današnja crkva graditi, opet se iste protivnosti pokazaše i naši franovci dosta podniše i pretrpiše, ali sa svojom dobrotom, ustrpljenjem i ljubavi sve predobiše, i dostigoše napokon, da se pravda i mir celuju. — Iz Spljeta državnik prosliedi svoje pohodjenje i uznastoja, da se i na Vrh Brača pribivalište sv. Martina podigne i proglasi pravim samostanom; ali tiesna kuća, što je za zaklon služila makarskim redovnikom, bijaše premalahna, da bi se u njoj smjestio priličan broj redovnika za pravi samostan. On je dao potrebite naredbe i dielio se da oblazi ostale samostane. Kad je prispio u Imotski prikazaše mu se pučki poglavari, crkvinari i zamoliše ga, da bi uznastojao, kako bi se uskrisio samostan sv. Frane Imote, koji bijaše od najstarijih države, a god. 1715. od Turaka

razrušen na proložkom jezeru. „Naši, govorahu, redovnici u vrieme rata zakloniše se u Omiš i onamo se nastaniše, ali koja korist puku ove krajine, toliko od njih daleko? Mi bismo željeli, da mjesto pustošnog otoka na jezeru, oni se posred nas nastane u ovomu varošu, gdje bi sgodnije bilo za redovnike i koristnije puku.“

U varošu jur se je gradila prostrana crkva i uza nju redovnici bijahu načinili pribivalište, crkvinari napisaše darovnicu, kojom su se odricali prava na crkvu i za vieke ju redovnicim darivali, da u njoj mogu slobodno svaku službu božju vršiti, po običaju ostalih samostana i župa. Providur Semitecolo pregleda pogodbu i darovštinu, pohvali i potvrdi, ter i sa svoje strane preporuči državniku, da milostivo sasluša želju i prošnju onoga prevjernoga puka i uznastoji, da ju izvrši.

Može se suditi koliko bijaše mila i ugodna državniku slična želja i namjera! On posvjetova poglavare, da potraže od skupnovlade potrebito dopuštenje, zašto će i on moliti krepkim uhvanjem, da će se njihove želje izpuniti.

Na srednjem sboru u Sinju na 7. lipnja 1737 definitarje proglasi imotsku residenciju hospiciom i upravi na skupnovladu sliedeću prošnju: „Na početku prošastoga rata turska neman zapali franovački samostan na proložkom jezeru i do temelja razori. Ovaj samostan četiri je milje odaljen od varoša, gdje se sad smjestiše redovnici kao kapelani tvrdjave i varoša, načiniše crkvu i pribivalište i stanuju kao duhovni upravitelji okolnih kršćana. Isti otci sad žele, da uz crkvu načine manastir i u varošu se nastane, radi česa državnik i definitarje prose milostivu dozvolu.“ U isto vrieme kolunel one krajine sa serdari i pučkimi poglavicami odpraviše na starovieće poniznu prošnju: „Videć dobroplodne skrbi ovih vriednih redovnika, koje da se uzmnožaju i u većem broju bolje se mogu zauzimati za dobro ovoga prevjernoga puka i za božju službu, prosimo svom žarkošću od pobožnog duha prejasne skupnovlade, da dopusti rečenim otcem, da smiju samostan podignuti u ovom varošu, gdje sad stanuju uz župnu crkvu od njih s pučkom pripomoći započetu i blizu dogotovljenu, koju su im dragovoljno ustupili.“

Prošnje odoše u Mletke, za koje svak se je nadao povoljnomu riešenju i dotičnomu dopuštenju.

3. Franovci sad ulagahu sve sile i nastojanja, da što bolje urede stoprv zasnovanu državu, i s mudrom upravom uglednog starješinstva sve izprave, što bi bilo za to veću slavu božju, savršenost redovnika i spasenje puka. Ta njihova nastojanja za-

služiše priznanje i pohvalu svih biskupa i naroda, kojim su tako brižno upravljali; samo na južnom kraju, u makarskoj biskupiji, sve to zalud bijaše; oni nemogahu onomu biskupu ugoditi, on nije odobravao njihovo nastojanje i dielovanje, on se je na njih tužio, on ih je osvadjao kao najgore nevaljanike!

God. 1731. prisv. Bijankovića bijaše nasliedio biskup Stjepan Blašković, koji žešćim naporom prosliedi neharnu razpru s franovci u onoj biskupiji.

Tri primorska samostana i četvrti u Omišu, iznemoženi dugimi pravdami, protivštinami svake vrsti i velikimi troškovi, bijahu odredili, da će svoje redovnike sa župa pozvati u samostane, te se mirno baviti svojimi redovničkimi dužnosti, a župe ostaviti neka biskup s njima na volju razpolaga; ali im to nedopusti državno starješinstvo. Onda još bijahu u zajednici s Bosnom, te definitorij naredi, da i ostali samostani pripomognu, da se obrane prava stečena od njihovih otaca tolikom mukom i krvi preko viekova krutih progonstva, i odgovore žarkoj ljubavi svoga puka, koji je vapio njihovu službu i spravan bio sve žrtvovati, da i dalje ostanu na upravi njihovih duša. Odredi takodjer isto državno starješinstvo, da državnikov tajnik ot. Marijan Lekušić podje u Rim i u Mletke, da naustice izviesti gdje treba i potvrdi sviedočbami biskupa, obćinskih upravitelja, gradskih providura i pučkih poglavica, kakvo je njihovo ponašanje i djelovanje po svih mjestih i koliko temeljite bile osvade i tužbe prot njima, jeda bi odonud posvjetovali biskupa na veći obzir naprama otcem ove biskupije.

Ot. Marijan sretno obavi svoje poslanstvo na obadva kraja tako, da iz Rima nije već od redovnika traženo daljih opravdanja u predugih razpravah, a u Mletcih nadje vriedna patricija Zusta, koji kao skrbnik i zaštitnik sa pripomoći odvjetnika Andreuzzi-a prikazivaše pravice franovaca i vitežki branijaše njihova prava, te redovnici iz harnosti Aloiza Zusta ubrojiše medju poglavite dobročince države i proglase dobrozaslužnim. Njegova slika postavljena bi u šibenićki samostan s dičnim nadpisom i uredjena obća molitva za uzdržanje njegovo i njegove obitoli.

Biskup dakle Stjepan prikupi sve stare tužbe i osvade, preuredi i preobliči na svoj način, te posla u Rim i u Mletke, ali bijahu poznate i zabačene. Pokuša sabirati tužbe nezadovoljnika po selih, te ove na potvrdu svojih izvješća odpravi u Mletke, ali lošim uspjehom; jer, pošto se dokazalo, da su zlobne i netemeljite, bijahu povraćene na sud, gdje u strogoj iztrazi, osvaditelji se na sudu porekoše i očitovaše, da su bili nagovoreni . . . ter sud

proglasi osvadjene pravednimi; a kad je vieće X. proučilo spise, izjavi makarskomu providuru, da je bistro dokazana pravednost osvadjenih redovnika ... „što ćete izjaviti gdje treba, i kao nepravedne i netemeljite tužbe naredit ćete, da namah budu uništene i izderane iz zapisnika, gdje bijahu uvršćene.“[1]

Sad se biskup sjeti načina kako će namjeru dostignuti. U pohodjenju župa, kako one preko gore bijahu odveć riedkih kućišta i prostrana obsega, poče izdavati naredbe, da se stare župe razkomadaju i raztrgaju na karapaje i komšiluke od 30 do 40 obitola naredbom, da ta sališta budu posebne župe i u svakoj se redovnik nastani. Za primjer navest ćemo njegovu naredbu 25. svibnja 1733. U Neretvi bijaše stara župna matica zvana Podjezerje od 140 obitola, služena od dva franovca. Ovu župu pomenutom naredbom razdieli na tri posebne župe, i to: 1) Sela Oštrić, Struge i Skara sa 35 obitola; 2. Plina, Vidonje i Crkve sa 35 obitola; 3. Brista, Pasičina, Grančanik i Humšćani sa 70 obitola. Istom naredbom zapovieda, da se u svakom mjestu načini župna crkva i kuća, nabave potrebite stvari za božju službu i u svakoj novouzpostavljenoj župi nastani dotični župnik, pod pedepse izopćenja naredjuje, da se u istih mjestih već nedaju samostanom milostinje i običajne desetine. Isto tako razstavlja staru župu Vid u dvie, i to: Vid, Progon i Tratar sa 32 obitole u jednu; a Novasela, Barovce, Kujnicu i Desne sa 44 obitole u drugu. Slične naredbe izdavaše i jednako razkidaše stare matice po vrhgorskoj i imotskoj krajini. Ako bi mu starješina samostana opazio, da mali broj ubogih obitola nemože uzdržavati župnika, niti tako naprasito graditi crkve i župne kuće, on bi naprosto odgovorio: ako do zabilježenog vremena ne podje fratar, on će poslati popa. Onog vremena bijaše ih u Poljicih izobila, ter je mogao naknaditi za sva sela. Pošto starješine kadkad nemogahu neizviestno izlagati redovnika u mjesta bez kuće i crkve, bez uredjenoga načina za njegovo uzdržanje, on bi poslao popa. Ali kako te diobe i određe bijahu proti volji puka, seljani bi se uzbunili, ne htjeli popa primiti, a biskup tad osvadjao franovce, kao da su oni puk uzbunili, te da se protive i nepokoravaju biskupskim naredbam. I sbilja ovo razkidanje starih župa pobudi u puku veliku ogorčenost, ter navališe s prosviedi i prošnjami na providura gjenerala moleć, da nedopušta razkidati stare matice na štetu onih pučana. Izmedju različitih prosvjeda ovjerovljenih i dohranjenih

[1] Službeno ovjerovljeni sudbeni spisi u ark. sam. Makar.

u arkivih samostana Makarske i Zaostroga jedan ćemo za primjer prinieti. Ovaj je podpisan od pučkih poglavica imotske krajine: serdara Marka Medvidovića, harambaše Bekovca i Vujčića i sudaca Mrnjavca i Stipića, upravljena gjeneralu godine 1735., u kojoj pokle iztakoše stare zasluge franovaca sliedi: „... Njihovo dično ponašanje i brižno nastojanje za spasenje duša duži nas, da prosimo od Vaše Preuzvišenosti neka zabrani razkidanje starih župâ, a da ostanemo u zajednici i prijateljstvu, u kom su i naši otci živjeli; jer tako je razdrobljenje i razkomadanje bez duhovne koristi, jedino će poroditi omraze i zavade u istom puku na štetu siromašnih seljana za uzdržanje veće redovnika tjesnoćom i hrdjavim življenjem istih župnika ...“

Ove prošnje nebijahu bez uspjeha. Providur gjeneral Daniel Dolfin na 28. travnja 1736. naredi biskupu: „... Vi si nemožete preuzimati vlasti uzpostavljenja novih župa, a još manje izdavanja crkovnih pedepsa i izobćenja proti redovnicim radi milostinja, niti puku zabranjivati da ih s njima pomaže..“ Jednako mu bijaše i iz Mletaka od vieća zabranjeno, a on da opravda svoje postupanje opetovaše obične osvade proti franovcem, pokazujuć ih prebogate milostinjami i desetinami, koje od puka sakupljaju, veleć, da su župnici vrela, po kojih se saliju u jezera samostana silna bogatstva?! Videć franovci da sličnimi prietnjami izopćenja proti onim, koji su ih dobrovoljnimi milostinjami pomagali i svojevoljno nekoje desetine davali, kako vidjesmo u pogl. IX. 4. prvog diela, biskup djeluje proti crkovnim propisom i prieti njihovom obstanku, jer to bijaše poglavita baština, kojom su se uzdržavali, potužiše se u Rim i u Mletke. Njihova tužba bijaše uvažena i biskupu naredjeno, da namah opozove neopravdane odsude; što buduć mu težko, odluči da će poć glavom u Mletke i onamo obrazložiti svoje postupanje, ali mu toga ne dopusti prov. gjeneral, nego zahtievaše, da prvo opozove naprasite prietnje, pak onda mu prosto kud hoće. Biskup to učini izjavom od 15. travnja, koja glasi: „Stephanus etc. Znajuć, da u vrieme pohodjenja i izvan istoga mnoge izdadosmo odluke i podpisasmo naredbe, a za izvršenje nekojih izrekosmo prietnje crkovnih pedepsa, koja sva i ako po nami učinjena, podpisana i odpravljena po savjetu pastirske brige, ali jer prvo ne bijahu podložena potvrdi prejasnog principa vrhovnoga one crkve utemeljiteljâ, možda i od nas istih odveć naprasito izdana ..., rečene odluke naredbe i prietnje crkovnih pedepsa obustavljamo i sa svim bez iznimke nazad povlačimo ...“

Za tim podje u Mletke, da onamo uglavi starovieće o svojih namjerah. Što je izposlovao nije nam poznato, ali se bilo malko izmirilo i slične grožnje nisu se već ponavljale.

Dok su se na ovom kraju tako prepirke i razpre ponavljale, na svih drugih stranah najljepša je tišina i sporazumljenje vladalo sa svimi biskupi. Oni su bez prestanka izdavali liepe svjedočbe o franovačkom radu.

God. 1737. trogirski biskup Josip pisa državniku, da.. „puk Marine želi jednoga redovnika njegove zaslužne države za upravitelja one župe, a on poznajuć njihovu koristnu službu dragovoljno pristaje i istu župu dariva na vieke, da bude kao i ostale od franovaca upravljana, za koju će starješine župnika prikazivati . . .“

Iste godine knez Vitturi gospodar župe Lukšića istome starješini ponudi onu župu državi in perpetuo. Onoga časa redovnika nedotjecaše, a kašnje nadodjoše druge nesgode, rad kojih neprimiše ni jedne ni druge.

Svakako franovci su sliedili uživati najveće pouzdanje puka, vlasti i svi ostalih crkovnih dostojanstvenika, samo što u makarskoj nemogo e nikako steći milosti onoga presv. biskupa Blaškovića.

4. Pribivalište sv. Martina na Vrhbraču bijaše se što bolje usavršilo, a nadošao priličan broj redovnika, ter godine 1738. na redovničkom sboru u Sinju državno starješinstvo proglasi ga pravim samostanom naimenovav prvim gvardijanom otca Grgura Stipića; i to bijaše jedanaesti u mladoj državi.

Istodobno imotsko pribivalište proglasiše samostanom, komu prvi gvardijan bi imenovan ot. Andrija Erceg, pošto bijahu dostigli od dužda dukalu, kojom odgovarajuć želji države i one krajine Aloysius Pisani Dux dalmatinskomu providuru gjeneralu Danielu Dolfinu na 26. travnja 1738. kaže: „. . . Složni o pristojnosti dozvole providuru gjeneralu Dalmacije i Albanije, kao i naših u pravu savjetnika, na poniznu prošnju prikazanu od državnika franovaca, da podigne u varošu Imoti samostan. Razmišljavajući isti savjetnici, da se to neprotivi sv. kanonom, jer se ne radi o gradnji novog samostana, nego o prenašanju staroga s jednog na drugo mjesto, i zahtievajuć to korist onoga prevjernoga puka za upravu duša i neka bude milostivo dozvoljeno vlasti ovoga vieća, da se isti samostan podigne, kako je od pomenutih providurâ i savjetnikâ predloženo.“

Odabrani gvardijan dodje u varoš i naviesti vlastima i puku radostnu viest, da će se proglasiti novi samostan na 2 kolovoza, kad najveće puka u varoš dolazi na hodočašće i proštenje, kad se svake godine običava na uspomenu oslobodjenja tvrdjave i krajine od Turaka taj dan svečano po varošu nositi čudotvornu sliku Gospe od angjela iz tvrdjave u varoš, i silni se narod sgrće na proštenje asiske Porcijunkule. Buduć dakle za taj dan sila svieta nadošla, providur zapoviednik grada htijaše, da se proglašenje samostana sa svom svećanošću obavi, na kojoj bi on, častnici i vojnici učestvovali, kolunel, serdari i krajine Sve bijaše spravno i u crkvi svi na opredieljenom mjestu. Ot. gvardijan najprvo izpjeva svečanu misu, pak za njom pročita s otara dukalu, definitarjalnu naredbu i svoju povelju starješinstva i proglasi dotadanje pribivalište pravim samostanom sv. Frane, mjesto staroga na Proložcu i zapjeva: „Tebe Boga hvalimo.“ Tad se poredaše križi i barjaci na obhod preko varoša.

Za silnim narodom sliedili crkvinari Petar Nikolić, Mijo Jurić, Marko Vučemilović i kolunel Crnica. za svećenici sv. slika i za njom providur, častnici i vojnici. Pjevale se pobožne pjesme, i pokle prodjoše okolo crkve onda obadjoše zemljište opredieljeno samostanu, kuda je isti providur svojom rukom biljege stavljao, da s vremenom nebi tko drugi od njega okrnjivao; povrativši se u crkvu gvardijan blagoslovi puk i zahvali na takom saučešću i izkazu privrženosti naprama njima. Za tim redovnici odpratiše providura u tvrdjavu i zaprosiše njegovo pokroviteljssvo, što on od srdca obeća, a redovnici za harnost urezaše njegov grb na vratih manastira.

Tim država imade svoj dvanaesti samostan, koji i ako u početku bi malahan i tiesan, ali ljubav one krajine naprama redovnicim bi velika, ter obilatimi milostinjam i milodari mogoše na brzo redovnici veću sgradu zasnovati, te počeše namah pribavljati potrebita i na proljeće god. 1740. odrediše staviti temelje novoj sgradi.

Providur gjeneral nahodeć se tada u Imoti hoti prisustvovati svečanosti i on isti udari prvi blagoslovljeni kamen temelja; uz pjevanje crkovnih pjesama i pucnjavu pušaka okupljenog puka ovršiše sveti obred najvećom radosti i zadovoljstvom redovnikâ častnikâ i svega puka.

Kako su u obće samostani ognjišta vjere, s kojih se raznose zublje kršćanske prosviete medju tmine nevjerstva, i poglaviti nasloni svete crkve prot navalam dušmanâ križa kr-

stova, svak je mislio, da uzkrisenjem ove stare matice, koje sinovi preko viekova sami uzdržaše okolni puk, da bude vjeran Bogu i svetoj crkvi, da će se svako srdce obradovati, jer taj jedini bijaše samostan na silnom prostoru izmedju rieke Neretve i Cetine u gorskom dielu makarske biskupije, u miestih obkoljenih od Turaka i razkolnika, gdje živa još uspomena sjećaše na stari samostan od Turaka razoren god. 1715., kog bi ovaj nasliedio u koristi i duhovnoj utjehi puka varoša i ciele krajine. To nebijaše tako! Najveća se protivnost diže od kud bi se najmanje nadalo!

Makarski biskup Blašković, kad je začuo, da puk želi taj samostan u varošu i da franovci nastoje od skupnovlade dostignuti dopuštenje, upravi na 2. lipnja 1737. prosvjed na providura gjenerala Dolfina, u kom ga ovako upozoruje: „Dočuo sam, kako franovci namjeravaju novi manastir graditi u varošu Imoti, ali da bi to na veliku štetu bilo onoga siromašnoga puka . . . Ako to misle, zašto ga ne grade u Proložcu, gdje je bio prvo manastir, jer kad bi ga u varošu sagradili, onda bi u mjestu svu njegovu vlast utamanili i svako biskupsko pravo, jer su samostani neodvisni od biskupa i tim bi se oteli vlasti prejasnoga principa. . . .“ Za tim sliedi nabrajajuć dotadanje nesgode i razpre s franovci i napokon ga zaklinje, da se sa svojom vlašću toj nakani uzprotivi, da siromah biskup jednom odahne od tolikih tegoća . . .“

T a n t a e m o l l i s e r a t, tolikog li zamašaja bijaše ovo skromno pitanje.[1]

Ali da bude i na tom ostalo; videć da složna nakana puka, franovaca i vlastî lasno može uspjeti, izdade naredbu 24. listopada iste godine, koja sadržavaše oštru prietnju skrajnih crkovnih pedepsa, ako bi se i tko usudio u onom varošu manastir graditi i takim ga proglasivati i u tom smislu pisa u Rim na sv. skup običajnom kitom osvada; ali kako bijaše preveć naprasit u svojih odlukah, tako mu nije preostajalo vremena, da prvo prouči stvar i sazna dokle se je njegova vlast prostirala; i u ovom poslu kazaše mu, da je prekoračio mejaše svojih pravâ, ako se i ne može novi samostan graditi ili proglasivati bez znanja i privoljenja mjestnog biskupa, ali o tom nebijaše govora. U Imoti jur bijaše stari samostan, biskup ga je priznavao i dopuštao, da se opet u Proložcu podigne samo ne u varošu, a to nije na njega spadalo; prosto redov-

---

[1] U arkivu samost. Imote.

nicim po crkovuih pripisih prenašati s jednog na drugo mjesto, bez pitanja i dozvoljenja dotičnog biskupa. Tako mu bijaše odgovoreno iz Rima i Mletaka, i biskup odusta od dalje protivnosti, ali bijaše sebi dosliedan do smrti. U službenih spisih nikad ga nehti priznati semostanom; on ga je nazivao hospicijom, a gvardijana predsjednikom.

Franovci s pripomoći barnoga puka prosliediše i dogotoviše sgradju za samostan, u koju nadodje redovnika, ter prosliediše najsvečanije obavljati službe božje i puku dieliti duhovne utjehe, kao i služiti okolne župe.[1]

5. Za ot. Filipovićem bi odabran za državnika ot. Mijo Jekušić iz Neretve učen i vrlo pobožan redovnik god. 1738. On nasliedova stope svoga predšastnika i jednakim nastojanjem ulagaše žarke brige i trude, da se izvede započeta uredba i ovrše naredbe u različitih sborovih i sastancih izdane. Za njegovog vladanja proglasiše se, kako pomenusmo, samostani sv. Martina na Vrhbraču i sv. Frane u Imoti, u kojih prigodah mudro i oprezno znao se je vladati, kako je nevjerojatne mučnosti i protivnosti najsretnije predobio, svladao i umirio.

Za njegovog vladanja otci bosanski bijahu uvidjeli, da nisu najbolje pogodili, kad su odabrali zajednicu sa samostani preko Save, jer onamo bijaše sve drugčije nego su se nadali, i sjećajuć se bratske sloge, u kojoj življahu sa dalmatinskom braćom prvo razdieljenja, zaželiše, da bi se opet s njima u zajednicu združili, ostaviv prekosavske. Pisaše definitoriju izkazav želju i nakanu; ali pokle se dalmatinski bijahu posebno uredili i ukinuli različite običaje, koji su u Bosni morali i dalje sliediti, bojeć se, da bi to uzrokovalo kakvu pometnju medju braćom i znajuć da skupnovlada toga nije željela, pa bi možda obnovila bila stare zaprieke, oni im odgovoriše, da je bolje za obadvie strane, da se posebno vladaju, kad su se jur jednom zakonito razstali.

Otci bosanski i opet to potražiše kod sv. skupa u Rimu i na obćem sboru reda god. 1740. u Vallisoletu, ali im bijaše odgovoreno, da je prekasno post factum

Tad se moradoše sami urediti u posebnu državu u mejaših Bosne i Hercegovine . . . God. 1742. bijaše odabran za državnika ot. Petar Karapandža rodom iz Mostara. Kadno na početku bečkog rata župnik mostarskog Blata fra Frano Ma-

---

[1] Potankosti iz izvornih službenih spisa i arkivialne knjige sastavljene od učitelja ot. Šimuna Gudelja u arkivu istog samostana.

rinović okupi svoj puk, izmače se izpod turskog zuluma i s njim uskoči u oslobodjenu Cetinu, nastani se kao župnik u Potravlju i ponamjesti dovedene obitoli po sgodnih mjestih okolnih sela; medju njima bijahu roditelji ot. Petra, koga tada majka donese u bešici (zibki) iz Hercegovine. Kad je u Potravlju ponarastao, roditelji ga predadoše župniku, a on upoznav u mladiću osobitu čednost i dobroćudnost, sdružene s liepom sposobnosti i željom za nauk, poduči ga u čitanju i pisanju, pak odvede u samostan sv. Križa u Živogoštu i predade svomu gvardijanu preporukom, da ga pridruži ostalim mladićem, koji se spravljahu za redovničtvo. Za kratko vrieme odlikova se u dobroti i nauku mimo ostalih sudrugova, ter bi zaredjen i poslan u Budim, gdje tada još u zajednici bosanska država imadjaše poglavito učilište mudroljubja i bogoslovja. Ot Petar i tamo se odlikova tako, da namah po završenju naukâ prikaza se na natječaj i postane prvo učiteljem mudroljubja pak i bogoslovja i uz najveću pohvalu prosliedi, dokle dostiže nagradu jubilacije. Kroz to vrieme upozna ga cesarica Marija Terezija i veće krat pozva ga preda se i odabra za svoga kapelana, dokle država uredivši po ustanovah reda učiteljstvo, a država buduć tada odlučila uzpostaviti samostan u Spljetu, starješine ga odrediše za predsjednika stoprv zavedenoga pribivališta na Dobrom, stavnom nadom, da bi on svojom učenošću, razborom i dobrotom ugodio svećenstvu i gradjanom, ter i uklonio razpre i protivnosti, koje se bijahu podigle, što zbilja on sretno poravna i pomiri. God 1728. buduć je umro državni namjestnik ot. Tomašević, rad kužne bolesti u Bosni nemogoše se sastati otci definitorja na redovnički sbor, da mu odaberu namiestnika, ter se okupiše na opredieljeno mjesto s jedne i druge obale Save; oni iz Ungarske i Slavonije na lievu, a bosanski i dalmatinski na desnu stranu, i tako na rieč se dogovoriše i naustice glasovaše svi za ot. Petra, da bude državni namjestnik do vremena redovitoga sbora, na kom bi se odabrao državnik. Možda je ovo jedini slučaj u sgodopisih franovačkoga reda, da se je ovako redovnički sbor obavio.[1]

U vrieme razdieljenja države ot. Petar bi odabran prvim kuštodom, a gori rečene godine III. državnikom.

U vrieme njegovog starješinstva, pošto naziv države bijaše nepoćudan redovnicim, a još veće puku, pošto se počele

[1] Liber archiv. prov. u Šibeniku.

bijahu svetim sjedalištem uredjivati stare povlastice i od viekova dostignute milosti, upogled osobitoga položaja samostana i naloga upravljanja župa, pošto ovi otci nemogoše zaboraviti staru maticu bosansku, dogovoriše se i odrediše, da bi na vieke održali nasliedstvo pomenute stare države, pa tako ona bijaše sv. Križa i na pečatu nosaše sliku propetoga, tako da će oni primiti nazov odkupitelja i njega na pečatu urezati sa nadpisom, da je ova država presv. odkupitelja od bosanske ustanovljena. Prikazaše vrhovnomu starješini reda uzroke i razloge, koje on primi i uvaži, ter na 30. ožnjka 1743. dragovoljno dopušta, da se odsele zove presvetoga odkupitelja, da njegovu sliku na pečat urezuju s' nadpisom: Sig. Prov. SS. Redemptoris olim Bosnae Argentinae.

Ove zadnje rieči zazriše se bosanskomu državniku ot. Laštriću, kao da bi njima Dalmatinci preoteli prava i povlastice stare države, ter posla u Dalmaciju ot. Pavla iz Jajca, da na ime državnika i ciele bosanske države prosvieduje prot takomu napadaju . . .

Otci dalmatinski bijahu se sastali na sbor u samostanu na Dobrom u Spljetu, i u to vrieme buduć pomenuti otac Pavao došao u Šibenik, na 15. veljače 1744. posla državniku pismeni prosvjed, kojim traži: „da sabrani otci unište pomenuti nadpis i nazov, ter poprave pečat, kako nebi bio pogibeljan staroj samostalnoj državi Bosne . . .“

Otci mu namah odgovoriše, „da toga učiniti nemogu, pošto su zakonito uoblašćeni bili od starješine, komu nemogu i otci bosanski da se nepokoravaju; od ostaloga da oni otci budu mirni, jer se tim nemisli nikomu na žao učiniti, a osobito ne otcem Bosne, s kojimi žele u bratskoj slogi i dobrom susjedstvu ostati na vieke.“

Tim bijaše stvar poravnata i umirena, ter Dalmatinci poslaše prošnju sv. otcu papi Benediktu XIV., da im potvrdi naziv i pečat, pak naredi da se pod tim imenom uvrsti u broj ostalih država franovačkoga reda, što i dostigoše odlukom (Breve) Romae apud Sm. Mariam majorem, sub annulo piscatoris die 24. augusti 1745. Pontif. an. VI.

Državnik ot. Petar, kad navrši državničku vlast, zakloni se u samostan sv. Križa u Živogošte, gdje provede život u nauku, bogoljubstvu i svakom svetom djelovanju. Bijaše redovnik po srdcu božjemu, pravi izgled dobrote, krieposti i svetinje, ter kako je sveto živio, tako je i pravednik za-

spao u gospodinu na 3. travnja 1761. 76 god. star, te bi u istoj crkvi sv. Križa pokopan.

Izvan velikoga dobra što je riečju, pismom i izgledom cieloj državi učinio, po svih mjestih gdje je pribivao, samostan sv. Križa njemu duguje vječnu harnost i uspomenu rad osobitih velikih dobroćinstva, koja je od njega primio.

Kad se je otac Petar iz Ungarske u otačbinu povraćao, rad velikog ugleda, kog je u Budimu uživao, koliko cesarica Marija Terezija, toliko ugledni gradjani obdariše ga velikimi i dragocienimi darovi. Od cesarice primi liepu srebrenu pozlaćenu prikazaonicu i posudu svetoga svetotajstva, različitimi svečanimi odjećami za službu božju i pravo cesarsku knjižnicu sv. otaca i poglavitih bogoslovaca u izvrstnih okvirah. Od gospode imade svetih slika, odjeća i crkovnih oprava, tako da punih 12 sanduka donese svakog dara božjega, kojim obdari onu crkvu i samostan

Ova znamenita knjižnica u vrieme francuzke zapreme god. (1809) bijaše zaplienjena i u Makarsku prenešena, gdje što propade, što se na dražbi prodade, a ono što je preostajalo, kad cesar Frano god. 1821. povrati državi zaplienjeni samostan i ono što je od njegova preostajalo, dodje u isti samostan, gdje se i danas nalazi; ali liepu prikazaonicu buduć na dražbi bila prodana, nabaviše ju kašnje crkvinari župne crkve šibenskoga varoša, gdje se i sada nalazi.

U samostanu sv. Križa uzdrža se njegova slika, po kojoj se vidi, da je ot. Petar bio malušan koštunjav, ali sasvim liepa i ljubezna obličja.

6. Državnici Filipović i Karapandža bijahu dva svietnjaka, koje je božja providnost postavila bila na ogled novouzpostavljene države, koju oni znadoše u početku tako urediti, kako su ju za života vidjeli, da se je dovinula do ugleda, do kog mučno da se već ikad podigne, jerbo po njihovoj smrti svjetski prevrtaji i nepogodni družtveni dogodjaji, kao da se uročili bijahu na njezinu štetu i zator, kako ćemo dalje vidjeti. Ot. Petra malo preživi ot Filipović, koji po dovršenoj vlasti drugog državničtva jednako je sliedio svjetom i izgledom upravljati državom u mučnih sgodah i prigodah, u kojih se neprestano nalazaše u razprah s makarskim i drugimi biskupi. Čašćen i poštovan od braće kao prvi i najzaslušniji otac države, stanovao je u Spljetu i u Sinju, a dobra neizrečena činio po svih mjestih Dalmacije. U Spljetu je mnogo sudjelovao, da se predobiju velike protivnosti i mučnosti, ter napokon započme i dovrši liepu

crkvu svoga samostana, a u Sinju još veće koristova, ter zasluži, da mu braća redovnici, suvremeni svjedoci njegovih zasluga, iz harnosti u arkivialnu knjigu uvrste poglavite crte života, koje vriede da budu poznane i od harne braće uvažene, kao uzor redovnika i poglavitog dobročinca crkve i naroda, u koje ogledajuć se kao u zrcalo vide, kakvi bijahu otci njihovi, kakvi li sinovi valja da budu nasliednici.

Rodi se u Rami god. 1685. od ubogih al bogoljubnih roditelja Filipovića; otac mu bijaše umro, a on puka sirota osta na prsima majke udovice. Kad god. 1687 – 8 franovci samostan sv. Petra u Rami, da se izmaknu osveti Turaka oplienjenih od serdara Jankovića, bijahu odlučili ostaviti oni samostan i pribjeći u oslobodjenu od Turaka Cetinu, nagovoriše najprvo okolne kršćane, da dignu sve što mogu i imaju, ter uskoče u principove podanike u Cetinu. Tada i udovica majka malog Filipovića uze u naramak sve što je iz tužne otačbine mogla poniti, to jest samoga sinčića i odnese ga u Cetinu, gdje se namjesti uz svoje seljane.

Kad i franovci onamo pridjoše i oni ubogi namjestiše se posred ubogoga puka, oni prosliediše svojim zalažajem pomagati sirote i uboge, a osobito Filipovića udovicu.

Kad joj sinčić navrši sedmu godinu, ona ga donese ot. gvardijanu i ostavi mu ga u manastiru, jer ga sirota nemogaše već odhranjivati u oskudici svačesa i ljutoj potrebi, u kojoj je živjela. Redovnici primiše sirotče i staviše ga uz ostale mladiće, koji učahu da budu redovnici, gdje mladić koliko rastijaše u godinah i kreposti, toliko se odlikovaše i prednjačaše u marljivom nastojanju za nauk i bi obučen u redovničke haljine. Potla novicijata u samostanu Makarske izuči mudroljubje, u kom buduć pokazao vanrednu sposobnost i marljivost, poslaše ga starješine u Perugiu, onda jedno od najodličnijih učilišta franovačkog reda. Onamo se zaredi misnikom i napredova u nauku toliko, da odmah po završenom teku bogoslovja prikaza se na natječaj učitelja mudroljubja, na komu buduć najbolje se odlikovao izmedju brojnih sudrugova. dostiže katedru filozofije u Fiorenzi, a potla tri godine zasjede kao učitelj bogoslovja na onom odličnom učilištu istoga grada Perugie.

Dokle ondje podučavaše, državnik poljačke države bijaše zamolio vrhovnog starješinu reda, da bi mu poslao vriedna učitelja, koji bi vrstan bio urediti učilišta, koja bijaše odredio uzpostaviti u svojoj redodržavi. Starješina cienijaše, da za takav posao najsposobniji bi bio ot. učitelj fra Jerko, ter mu posla

naredbu, da podje u Poljačku; on se tamo namah zaputi, ali bijaše zimno vrieme. Na mejaših Poljačke zatekoše ga sniegovi i veliki led, od česa opasno oboli i bijaše primoran u Budim se povratiti, gdje velika pomnja liečnika i ljubav braće redovnika spasiše mu život. Videć da oštar zrak poljački nebi mogao podnositi, ostade na učiteljstvu bogoslovja u Budimu.

Uz ostale vrline ot. Filipović bijaše veliki ljubitelj svoga naroda i materinskoga jezika. On je u Budimu hrvatski propoviedao i nauk kršćanski tumačio ter sastavio liepu knjižicu „Nauka kršćanskoga" i „Put križa", te ondje pečatao 1730. Kad je visoko učilište bogoslovja uzpostavljeno u samostanu Šibenika, on bi prizvan, da ga uredi i ondje prosliedi i dostiže jubilaciju.

Vrhovni starješina znao je cieniti njegove vrline i s njim se poslužiti u različitih poslanstvih; odredio ga povjerenikom pohoditeljem samostanâ po državah Ungarije, Erdelja, Bulgarije i Dalmacije, u kojih zasluži najveće pohvale, koliko od vrhovnoga starješine, toliko od starješinstvâ državâ, koje je pohodio. Nije moguće izkazati kojom brigom i pomnjom, kad postade prvim državnikom ove njegove države, on izvede svaku uredbu, tako, da su braća željela, da svedjerno s njima vlada, te ga opetovano odabraše za državnika.

Koliko su ga cienila braća redovnici, toliko su i drugi crkveni dostojanstvenici, koji su upotrebljivali njegove vrline na korist svoga puka i svećenstva. Spljetski prabiskupi Bizza i Dinaričić imenovaše ga svojim bogoslovom, savjetnikom i izpitateljem, tako isto i šibenički biskup Donadoni.

U propovjedanju odlikova se mimo sve suvremenike, kako prvo u Ungarskoj, tako kašnje u svih poglavitih mjestih Dalmacije, u kojih je bez pristanka propoviedao i sveta poslanstva držao.

Ot. Petar Filipović njegov suvremenik i nasliednik u državničkoj vlasti, pobilježi sve ove potankosti u arkivialnoj knjizi sinjskog samostana. Ot. Petar Knežević, koji s njim vas život sprovede, kao svjedok njegovih vrlina i krieposti isto potvrdjiva u posveti knjižice: Duhovne pivke, koje pečata u Mletcih god. 1759. Pomenuti ot. P. Filipović ovako završiva njegov životopis: . . . „Drugu polovicu svoga trudnoga života posveti spašenju duša, i uztraja do smrti plodnim propoviedanjem, svedjernim izpoviedanjem i mudrimi spisi, kojimi prosvietli slovinsku zemlju iztumačenjem u tri knjige pečatane zapoviedi božje, svete crkve i dužnosti kršćanske, na veliku korist mi-

toničtva i našega puka; u jednu rieč njegovim velikim znanjem i svetim življenjem, sam Bog može znati koliko prinese ploda po gradovih i varoših, gdje je pripoviedao, izpoviedao i sveta poslanstva držao."

Ot. Glumac, koji ga je takodjer upoznao i svjedokom bio njegovih krieposti i plodnog djelovanja, ovako o njem piše:

. . . „Ovaj otac za stalno najzaslužniji od svih ostalih trudio se do smrti za slavu božju, spasenje duša i štovanje Majke božje. Od prve ruke napisa bistro i učeno veće od hiljade propoviedi i koju stotinu pohvalnih govorenja na slavu Majke božje i svetih; izvan velikih spisâ mudroljublja i bogoslovja, koji se nahode u samostanu sv. Lovre u Šibeniku, i izvan triju velikih svezaka pečatanih, odlikovao se u Italiji i Ungarskoj plodovitim propoviedanjem i uredi državu na savršenost redovničkog življenja.

„Njemu Sinj duguje vječnu harnost rad brige i nastojanja za spasenje njegovog puka, komu je preko četrdeset godina bez prestanka propoviedao i duhovno s njim upravljao. Ovaj sveti redovnik rad svoje radinosti, svetinje i nauka mogao bi se uzporediti svetim otcem i naučiteljim katoličke crkve."

Tako o njem poviedaju i ot. Vinjalić i ot. Filip Laštrić, pak i danas nekom pobožnošću pominje se njegova uspomena medju braćom i cetinskim pukom. Svedjerno je liepo zdravlje uživao i krajnu starost dočekao, dokle na 10. prosinca 1765. zaspa u Gospodinu u samostanu Sinju od 80 godina i bi pokopan u onoj crkvi Bl. Gospe.

Izvan pomenutih pečatanih knjiga i rukopisa latinskih u Šibeniku, ostavi u rukopisu u Sinju četiri svezka hrvatskib propoviedi i to:

a) Korizmenik pripovidi za sve dneve korizme.

b) Pohvalna govorenja za svetkovine Majke božje i svetkovina preko godišta.

c) Prigodne pripovidi vrhu raznih bogoslovnih predmeta.

d) Pripovidi zazličite vrhu bogoslovnih krieposti.

Rukopis mu bijaše tako ugladjen, bistar i pravilan bez popravka, da bi mu se mučno što slična našlo i ovoga vieka. Proizvodom njegovih apoštolskih truda nabavljena je u Sinju velika srebrena okvira, u kojoj se štuje čudotvorna slika Majke božje i dosta doprinese za gradnju liepe samostanske crkve na Dobrom u Spljetu, tako učini i druga dobročinstva u crkvah ovih dvaju samostana, za koja zasluži svetu vječnu uspomenu.

Poglavje drugo.

1746.—1768.

1. Država presv. odkupitelja, sjajna doba, nova pribivališta, dioba kuštodija. — 2. Harnost biskupa fra Pavla Dragičevića, nova crkva na Dobrom. — 3. Nova crkva u Omišu i gradnja novoga samostana na Vrh Brača — 4. Samostan redovničkog savršenstva na Vrh Brača ot. Pletikosa — 5. Tvornica svite i obustava oblačenja. — 6. Uredba župnih pristojba, redovina, poreztina. — 7. Književni rad prve polovice ovog vieka. Ot. Filip Grabovac.

1. Država nazovom presv. odkupitelja sjajno napredovaše u svakom pogledu. Pod upravom vriednih starješina redovnička stega i uredba koliko po samostanih, toliko po župah pravo cvatijaše. Oduševljena braća žarom požrtvovanja sdušno vršijahu odnosne dužnosti svoga zvanja združenimi silami i nastojanji tako, da zaslužiše dične svjedočbe i pohvale svoga rada.

Nauci se urediše po svih samostanih od početnih do bogoslovnih, ter veliki broj mladića uzgojavaše se za red, od kojih odličniji po završenom teku mudroljublja odlazili su u Italiju i Ungarsku, kamo jedni ostajahu za učitelje, a drugi na povratku predavahu na učilištih države i propoviedahu rieč božju u inozemstvu i otačbini.

Broj redovnika bijaše narastao tako, da je za samu službu župâ ulagano 119 svećenika, a u samostanih bivalo ih do 200 izvan djaka i laika. Koji su se odlikovali u nauku, postali bi učitelji, različiti se posvećivali propoviedanju rieči božje, nekoji talijanski, a ostali svi hrvatski po propoviedaonicah Dalmacije od Osora do Perašta; ovi napisaše stotine i tisuće propoviedi, koje se i danas nahode u arkivih samostanâ. Neki se bavili naukom i sastavili različite knjige za pouku puka i pečatali ih u Jakinu i u Mletcih, kako ćemo dalje vidjeti.

Jedni služili kao kapelani tvrdjava u Dalmaciji, a drugi kao kapelani hrvatskih konjanika po posadah talijanskih gradova u Mletcih, Palmanovi, Veroni, Vicenci, Brešii i gdje bi trebalo Neki na ratnom brodovlju u Sredozemnom i Jadranskom moru,

a neki kao poslanici apoštolski u Palestini, Carigradu, Bugarskoj i Egiptu, gdje njihov plod bijaše tako blagoslovljen, da mogaše poslati na propagandu svjedočbe, kako u samih 12 godina obratiše 243 inovjerca na katoličansku vjeru [1]

Godine 1746. biskup Raba Calebotta na ime propagande potraži od ove države, da bi koji svećenik pošao u Bugarsku, gdje katolici bijahu ostali bez duhovnika; na istom pozivu nadjosmo vlastoručne izjave četvorice mladih misnika, koji obećaše, da će na poziv svim srdcem zaputiti se, gdje budu odredjeni i žrtvovati same sebe za ljubav božju i spas svoga naroda. [2] Ova četiri krstova viteza bijahu: ot. Gašpar Vinjalić, ot. Mijo Žunić, ot. Mijo Vučić i ot. Mate Korljan.

Pri polovici ovoga XVIII. vieka tako se je bio razvio brojem redovnika ugled države, tako su se nade od starešinstva začimale o njezinu napredku, da je definitorij na sboru u Makarskoj 14. travnja 1757. odlučio, da se na novo podignu tri prava pribivališta Hospicija, i to u Vrhgorcu, Drnišu i Obrovcu, gdje bi se nastanio veći broj redovnika, te nastojali, da se u tih mjestih načine samostani za korist istih mjestâ i bolju službu puka.

U tišini obćega mira, sretnoga razvijanja i napredka, redovnici nisu mogli predvidjati, niti po ikojih biljezih slutiti, da dok su oni takve nade začimali o svom napredku, u Mletcih se je brusio mač, koji je do malo imao im smrtni udarac zadati! —

Željeć državno starješinstvo, da i za došašta vremena urede se odnošaji, koji bi ikad mogli pomesti dobar red, mir i medjusobno pravično sporazumljenje, budući rieka Cetina kao naravni medjaš izmedju dvanaest samostana, od kojih šest k zapadu s desne strane, odlučiše na sboru u Visovcu 14. prosinca 1749., da država bude razdieljena, kao na dvie kuštodije, za koje u došasta vremena ustanoviše redovito odabiranje starješinstva pravedno i razmjerno za obadvie strane: ... „rad mira i viekovite pravednosti jednakih prava i dužnosti“ koja odluka u bratskoj slozi s obćim zadovoljstvom trajno prosliedi tako, da s jedne strane odabira se državnik i dva definitara, a s druge kuštod i dva definitara za tri godine, pa za druge tri ona strana, koja je imala kuštoda, od one se državnik bira, a od druge kuštod i dva definitara.

---

[1] Liber archiv. prov. u Šibeniku. — [2] Izvorna u ark. sam. na Dobrom.

Ove uredbe bijahu ustanovljene za državničtva ot. Ivana Vučića iz Promine, koji je na uzpostavljenju države bio odabran za definitara, kašnje za kuštoda i kao takav podje s državnikom ot. Turićem iz Zavojana, nasliednikom Karapandže, u Rim na obći sbor reda i nasliedi ga kao državnik. Po završenoj vlasti bio je starješina na Visovcu, gdje je velika dobročinstva onoj crkvi učinio nabavivši mramorni oltar sv. Paškala i različite slike, knjige i crkvene oprave. Bijaše redovnik učen i vrlo brižan za spasenje duša; preko sedamdeset krivovjeraca prevede na katoličansku vjeru i bijaše predložen za skradinskoga biskupa, ali te časti ne dočeka, jer ga Bog pozva u slavu svoju u Visovcu na 13. lipnja 1766. u 70. godini.

Njega kao državnik nasliedi god. 1745. ot. Jerko Filipović drugi put, a ovoga ot. Grgur Despot iz Zaostroga, koji podje u Španjolsku na obći sbor reda, na kom se odlikova kao vriedan govornik. Ova vremena bijahu sretna za državu, i državnici do god. 1767. nasliedovahu jedan drugoga u otčinskoj brizi, da svoju braću dovedu na savršenstvo redovničkog življenja i po njih koristuju spasenju mnogobrojnoga puka. s kojim su upravljali po župah.

2. Ot. Pavao Dragičević rodom iz Fojnice, dokle je država u zajednici bila, dodje kao dječak na nauk u Visovac, gdje. pokle se izuči, postade redovnikom 1722. Ovrši godinu novačtva pod upravom svetoga učitelja ot. Pavla Silova, kojega život i sveta smrt i danas se predavom spominje na Visovcu i u okolnih mjestih, ter ista kaže: da kad su redovnici potla 30 godina njegov grob otvorili, da su ga gibka i čitava našli sa svimi biljegi božjega odabranika, ter ga digli iz obćega groba i poštovanjem položili u novi iza Gospina oltara. Kako se je ot. Dragičević okoristio izgledom i naukom toga učitelja, dokaziva to, što rad izglednog življenja i učenosti bijaše odabran za učitelja i upravitelja novakâ u Fojnici, koje on tako uzgoji u duhu redovničkom i izglednom življenju, da se je za dugo vrieme njegova uspomena štovala i s harnošću spominjala od brojnih redovnika, koje je preko šest godina svoga učiteljstva državi odgojio.

Premda je bio jako skroman i ponizan, ipak njegove kreposti ne ostadoše pod uborkom skrivene, harna braća znadoše ih uvažiti, ter ga predložiše u Rim za biskupa upravitelja Bosne, što sv. Otac svim zadovoljstvom primi i imenova ga biskupom diumenskim upraviteljem Bosne, i od slavnoga prabiskupa Vinka Zmajevića god. 1741. bi u Zadru posvećen.

Na biskupskom priestolju ot. Pavao ostade do svoje smrti skroman i ponizan i odlikova se ne samo razborom i pastierskom brigom za spasenje duhovnog stada, dali i osobitom ljubeznivosti, tihoćom i ljubavi prama svima a osobito naprama siromakom.

God. 1766. čuteć se oslabljen i svladan od velikih truda i čestih bolesti, da tim ne bi pomanjkao u vršenju svojih dužnosti, riedkim izgledom redovničke poniznosti odreče se vlasti i zamoli sveto sjedalište, da mu imenuje nasliednika i brižna pastiera krstova stada, što kada dostiže u vriednom bratu Marijanu Bogdanoviću god. 1767., biskup Pavao kao da bijaše umro svietu, posveti se molitvi i pokori, da se timi svetimi djeli pripravi na put vječnosti.

Dobri pastier kako bijaše upečatao u srdcu svetu uspomenu visovačkog svetišta, tako ju sobom nosaše preko svega života.

Još god. 1751. darova onoj crkvi Majke božje pontifikalnu odjeću od svile odkatu srmom, i to paramentu, dalmatike i plašt sa košuljom, riedkom izvrstnošću izradjenom, koju vještaci mnogo procienjuju, takodjer mitru i srebreni prsni križ. U krajnoj starosti opet joj posla zlatni prsten s dragulji i obilatu milostinju. Njegove darove kao svetinju čuvaju redovnici u Visovcu na vječnu uspomenu tako odličnoga darovatelja On je želio i svedjerno se nadao, da će napokon preći u Visovac, gdje je želio da bude pokopan. To nam svjedoči vlastoručno pismo, koje se takodjer čuva u arkivu na Visovcu, i koje ćemo iz časti naprama dičnome dostojanstveniku iz bosanice doslovce prepisati, jer nam se čini, da se u njem zrcali njegova sveta i plemenita duša.

Upravio ga je starješini samostana i glasi:

„Molto Rev.do Padre Oss.mo! „

„Svega vrimena života moga, najveća mogu reći moja misao i želja jest bila, da najposlie radim kako godi ostaviti moje mrtve kosti u kući te B. D. Marije, di sam u mladosti mojoj ditetom i djakom svako dobro primio; al videći jur što kako, da više moje želje aman neću dosegnuti, za istu moju duhovnu želju i devocion te rečene B. D. Marije, eto u jednoj škatulici zapečaćenoj šaljem moj poglaviti jedan prsten pontifikalni ex auro solido, koga molim, da se dostojite na moju odluku prikazati na sveti oltar te iste B. D. Marije, i metnuti u broj ostalie zavita njezinie. Takodjer učinite ljubav činiti reći na moju odluku misa sedam prid istom Gospom i otaru njezinu, a jednu kantanu de requie na oltaru privi-

legiatom, ili ako će i od živih biti; a lemozinu za iste mise, eto mećem u istu gori rečenu skatulu 8 cekina, što sve zajedno radiću poslati pod Sinj na ot. pošt. fra. Franu Marketinu; ali kad primite, želim čuti odgovor: jeste li primili? I neznaduć više za sada, koliko vaše otačanstvo, toliko sve ostale otce i braću našu od te svete kuće pozdravljajući punim srdcem i preporučujući se njihovim svetim molitvam jesam za vazda vašega otačanstva m. poštovanoga Fojnica 28 Gennajo 1770. Devot.mo ed aff.mo servo fra Pavlo Dragichievich Vescovo Deument. „P. S. Jedno sam ostario, drugo težko obolio, ništa nemanje po svaki način jesam mislio, da na prolitje ako ću na kolinie lazat, da još za života jedan put dojdem in persona tute B. Gospi poklonit se, al kako vidim, juxta presentes miseras dispositiones hujus seculi, videć da ne more ništa biti, ideo disposui ut dictum est.[1])

Nakon tri godine težkog bolovanja, koje je najvećim uztrpljenjem podnosio, pokriepljen svetotajstvi u 76. godini života zaspa u gospodinu i njegova blažena duša poleti na nebesa uživati zasluženu krunu slave na 13. veljače 1773. u Fojnici.

Njegova braća redovnici u Bosni okajaše njegovu smrt velikimi zadušnicami u prisutnosti ot. državnika, velikog broja okupljenih redovnikâ i mnogobrojnoga puka, i položiše ga u crkvi onoga samostana sa strane evangjelija, i na grobnici urezaše sliedeće pismo:

„Hic jacet Illmus et Revmus D. fr. Paulus Dragichievich a Fojnica Ord. min. Prov. Bosnae Episcopus Diumensis et vicarius apost. ejusdem Bosnae factus anno Dni 1741. et Jadre consecratus qui tandem plenus meritis in hoc coenobio obdormivit in Dno anno 1773. die 13. Februari aetatis suae 76 — Reg. in pace.“[2]

U Visovcu zahvalna braća u samostanu i po župah za osam dana izgovarahu svete mise za pokoj duše dičnog brata i dobročinca; tako ga se s harnošću spomenuše i po drugih samostanih osobito u Spljetu, komu je sa 30 cekina pripomogao gradnji one samostanske crkve, koja se je tad zidala upravom ot. Jerka Filipovića i brižnim nastojanjem ot. Jerka Bareze.

Ot. Bareza, pokle bijaše završio kao učitelj tiek mudroljublja i šest godina bogoslovja, nastani se na Dobrom, i kroz

---

[1] Inostranske rieči latinicom su napisane, ostalo bosanicom. — [2] Iz arkiv. knjige redodrž. bosanske.

*

dvadeset godina neizrečenih truda sabirao je milostinje po selih, varoših i gradovih, koje je apoštolskimi trudi oblazio, propoviedao i duhovna velika dobra činio, kako mu svjedoče spljetski prabiskupi, gradsko obćinstvo, šibenski i hvarski biskupi. Videć da prvašnja malašna crkva kod bunara Dobri ne mogaše zauzimati broj vjernika, koji se je danomice množao, da sluša rieč božju i utjehu i pokrepu traži božjih darova kod onih brižnih redovnika, odluči se na onako zamašito djelo, kakvo bijaše ono, da uz skrajno ubožtvo samostana začme osnovu gradjenja onakve crkve!

Uzdajuć se u božju providnost i ljubav kršćansku, izvan običajnih truda u propoviedanju i izpoviedanju kod svoje crkve, on je oblazio nemoćne po gradu i varoših i na kršćansku smrt pripravljao; nesklade i osvete utišavao i neprijateljstva pomirivao. Izvan propoviedanja u svojoj i stolnoj crkvi, o prišašću gospodinovu i o korizmi, odlazio je na Brač i Hvar, te po župnih mjestih propoviedao i sveta poslanstva držao. Ta je mjesta štapom i torbicom oblazio i prosjačio po neretvanskoj, vrhgorskoj, makarskoj i imotskoj krajini, po Cetini, Zagori i Petrovompolju; kucao na vratih svietskih bogataša, crkovnih i gradjanskih dostojanstvenika, ter sabrao milostinju i pokle bijaše pribavio potrebita na 29. rujna 1759. uz veliku radost redovnika i puka namjestnik prabiskupa Dinaričića prep. Riboli blagoslovi temeljni kamen, a knez ga kapetan postavi u prisutnosti gradskog svećenstva, gospode i mnogobrojnog puka. U ovoj prigodi ot. Filipović izreče zanosno slovo i od radosti suznim očima završi: „Nunc dimittas ... kad su vidile oči moje ovo preveliko milosrdje tvoje!“

Ova liepa sgrada na poštenje majke božje „Pia Fidelium largitione“ godine 1770. bijaše dovršena i prabiskup Garanjin kapitulom, klerom, obćinskim upraviteljstvom i mnogobrojnim pukom prvo ju blagoslovi pak svetčanim obhodom prinese iz prvašnje male presv. sakramenat, svete slike, nakite i oprave, pak on prvi izpjeva sv. misu i molitve zahvalnosti, a za njim drugi svećenici. Dobrani taj dan učiniše veliko veselje, okitiše puteve, kud je obhod prolazio i pucnjavom pratiše sveto hodočašće.

3. Kadno god. 1716. proložki franovci bijahu se u Omišu nastanili i uz starodavnu crkvicu bl. Gospe od Karmela novi samostan sagradili, pomnožanom službom božjom i svetčanimi obredi poveća se bogoljubstvo i crkvica postade premalahna službi redovničke zadruge i čestomu pristupu bogoljubnika. Ko-

liko je ta okolnost vapila prostraniju crkvu, toliko je druga na to nagonila Kako je stara crkvica nazidana bila na krugu pri obali, u koji su valovi lupali, tako su vremenom zidovi bili popucali i na veće mjesta znatno se raztvorili, što je vapilo naprišno popravljenje; ter redovnici začeše misao, da bi mjesto nje novu veću sagradili. Njihovomu ubožtvu to bijaše zamašit posao; ali pouzdanjem u božju providnost i u svakoj sgodi pokazanu im ljubav gradjana i svega pučanstva one i imotske krajine, vitežki uztraju u plemenitoj nakani, ter počnu u tu svrhu sabirati milostinje i milodare, kojimi ih obilato nadariše gradjani, Poljičani i pučani okolnih krajina. Pokle bijahu pripravili veći dio potrebitog gradiva na 11. rujna 1741. najvećom svetčanošću blagosloviše temelje nove sgrade i počeše zidati onu liepu kuću božju bielim redovitim kresancim iz Brača, liepim i ukusnim slogom, kako postade jedna od najljepših u državi.

Kako država tad bijaše nazivana sv. Kaja pape m., a imotski uzpostavljeni samostan preuzeo ime staroga sv. Frane, otci definitorja narede, da se nova crkva i samostan u Omišu posvete sv. Kaju; nego buduć da se je do malo država prozvala prev. Odkupitelja, tada omišku crkvu i samostan na uspomenu stare crkvice prozvaše Gospe od Karmela.

Osnova i poglavita zasluga podignuća ove crkve bijaše ot. Antuna Bandića iz Goranca u Hercegovini. Kadno na početku bečkoga rata (1684.) ot. Marinović privede mnoge obitoli iz Blata i Broćna u Potravlje, tada roditelji dovedoše maloga Bandića, koji kod istog župnika nauči prvu knjigu, pak ga posla u Živogošte, gdje postade redovnikom sv. Frane i u Italiji završi bogoslovne nauke, na kojih se toliko odlikova, da postade učiteljem mudroljubja u Udini i bogoslovja prvo u Šibeniku pak u Budimu. Odlikova se takodjer kao propoviedalac u Italiji i Ungarskoj. U Budimu upozna se sa slavnim principom Eugeniom, koji ga povede u Beč i preporuči cesaru, kod koga sretno poravna nekoje razpre, koje su vodjene kod papinog nuncija na korist onda ukupne države, i održa prava na samostanih: u Biogradu i Temišvaru; i isti princip iz naklonosti prama njemu načini franovcem samostan na svom otoku u Dunaju Tukulje, ali buduć da je bio blizu onoga u Budimu redovnici ga ostaviše.[1]

God. 1718. u prabiskupskom sjemeništu u Spljetu predavao je sa ot. Lovrom Šitovićem bogoslovne nauke, a kašnje

[1] Liber archiv. provinciae u Šib. 101.

u Šibeniku. Bijaše vriedan propoviedalac na talijanskom i hrvatskom jeziku; imadjaše angjeoski glas i odlično poznavaše muziku i crkovna pjevanja, kojega velik broj spisa nahodi se u arkivu sam. Omiša. Pod starost dugo je bolovao od uloga u samostanu Omišu, ali mu to nije smetalo, da se srdčeno i odvažno bavi upravom gradnje nove crkve; ne doživi veselja, da ju vidi dogotovljenu, jer dne 8. ožujka 1742. preminu s ovoga svieta, požaljen i oplakan od braće redovnika i mnogobrojnih prijatelja i štovatelja. Omiški samostan ubraja ga medju prve dobročince i zaslužnije redovnike one obitoli. Istodobno drugi zaslužni redovnik ulagaše pomnje i nastojanja, da na Vrh Brača pripremi pristojniji stan svojoj braći.

Staro prebivalište sv. Martina, i ako uzdignuto i proglašeno samostanom, nije drugo bilo nego priprostita kuća tjesnimi sobicami doličnijimi pustinjakom nego li uredjenim samostancem. Potaknut žarkošću plemenitog srdca, ne obziruć se na mučnosti tegoće i nemogućstvo, bez blaga i zlata, samim uhvanjem u pomoć božju, požrtvovanje ostale braće i ljubav onoga puka srdčena i ljubezna, sam zakopa temelje i zasnova novu sgradu od 38 aršina duljine, i poglavitom pomoći samostanskoga remete dobroga Ivana Batare, koji je sam u svom kamenaru vadio i učetvrtavao kamenje, a srdčeni redovnik klak miešao i na svojih plećih nosio i dodavao drvlje i kamenje, dok ostali redovnici po svih mjestih župnoga otoka sakupljahu milostinje i uzdarja, ter nova sgrada toliko uznapredova, da te iste godine bijaše odignuto do prvog tavana. Taj brižni redovnik bijaše veleučeni bogoslovac učitelj jubilat ot. Andrija Kačić Miošić obljubljeni narodni pjesnik.

O vrlinah ovoga narodnoga velikana nećemo potankosti izticati, one su najbolje poznate narodu po njegovoj Korabljici i pjesmarici; o njem su sborili prvi naši učenjaci, što bismo god o njem rekli, bilo bi manje od onoga što zaslužuje. To je najbolje pokazao obći uzklik slave god. 1860., kad je širom svega naroda njemu kod nas najprvomu priredjena proslava stogodišnjeg dana njegove smrti. Nad njegovim grobom zacviliše tada gusle neumrloga Preradovića i uspomena mu se proslavi ne samo od braće redovnika po samostanih države, dali sve plemenite duše, koje narod svoj ljube i njegove prosvietlitelje i dobrotvore časte; po varoših i gradovih prirediše sjajne zadušnice i proslaviše životopisi, vienci i pjesmami njegovu uspomenu. Mi jedino možemo kazati, da je ot. Andrija bio prvi pučki pjesnik i narodni velikan; to je njegov životopis, što će na-

skoro vas hrvatski narod posviedočiti s prinesci za njegov spomenik, koji kad bude podignut mi ćemo prvi kod njega kleknuti i iz dubine duše zavapiti: Pokoj ti velikoj duši starče Milovane!

Pokle ot Andrija završi učiteljstvo bogoslovja u Šibeniku i primi odlikovanje jubilacije, pridje na pustoš sv. Martina i kao gvardijan poduze zidanje novoga manastira god. 1747 Njegovo veliko srdce nije se samo brinulo trudim mučne gradjevine, u časovih oduška on je mislio na svoj narod, on mu je želio pomoći i prosvietliti ga knjigom, te u istom Braču u pismarici sastavljaše njegovu poviest i prevadjaše sv. pismo, da ga svojom Korabljicom upozna onom božanstvenom knjigom, koja mu do tada otajna bijaše, jer ju nije u svom jeziku imao. Novu sgradu prosliediše i dogotoviše nasliedni starješine g. 1763. Na početku listopada te godine naveze se veliki broj redóvnika iz Primorja i drugih strana države, da se nagledaju liepe sgrade novoga samostana, koja se je imala blagosloviti na dan sv. patrijarke Frane; za taj dan iz Makarske i glavnih varoša župnoga Brača nadodje sila svieta, poglavite gospode i dobročinaca, koji pomogoše, da se ista sgrada dogotovi, ter s neizrečenom radosti redovnika i veseljem svega puka, svetčanim obredom i pjevanjem crkovnih pjesama zahvalnosti blagosloviše novu sgradu i isti dan iz staroga pribivališta svetčanim obhodom u novi samostan pridjoše, i taj dan sprovedoše u veselju s mnogobrojnimi prijatelji, koji se bili okupili na slavu ovoga blagdana.

Koliko je ot. Kačić zaslužan za utemeljenje i gradnju ovoga samostana, toliko je ot. Andrija Staničić za dovršenje i uredjenje iste sgrade.

Rodi se u istom mjestu sv. Martina, u Zaostrogu izuči niže nauke, u Makarskoj obuče franovačke haljine i dovrši nauke. Postade učiteljem mudroljubja i bogoslovja, gvardijanom, definiturom i državnikom. Bijaše redovnikom po srdcu božjem, i preko svega života, osim mnogih naloga, koje je svedjerno sretno ovršio u obrani prava svoga samostana i države, u raznih poslanstvih u Mletke i u Rim, on je bez prestanka nastojao o duhovnom napredku redovnika u obsluženju sv. uprave i ustanova reda, ter riečju, izgledom i pismom uredio življenje i ponašanje braće redovnika po dostignutih oprostih od svetog apostolskog sjedališta. Iza navršene vlasti trudnog državničtva pod starost pridje u samostan svoje otačbine, gdje po njegovom nastojanju mješćanin mu ot Antun Novaković produlji Kačića sgradu za 14 aršina i nadogradi potrebite spreme, a ot. Sta-

ničić razredi sobe i hodnike tako, da je onaj samostan jedan od najurednijih u državi. Cašćen i poštovan od svoje braće rad svojeg nauka, izglednog življenja i koristnog neumornog djelovanja za slavu božju i spasenje duša, bijaše prisvojio srdca sviju i zaslužio poštovanje i naklonost mnogobrojnih štovatelja, koju mu djelom pokazaše u svakoj prigodi, osobito gospoda Grubišići i Ivičevići u Makarskoj, Didolići i Antunovići i drugi na Braču, koji obilatimi milostinjami pomogoše ot. Andriji ne samo da samostana sgradu dovrši, nego da ju potrebitim obskrbi i u crkvu nabavi svetčane odjeće, sveto posudje i različite nakite i oprave.

Dokle se je svud nastojalo o uredbi i savršenju crkava i samostana, u Šibeniku ovog vremena zateče crkvu i samostan velika nesreća!

God. 1663. grom bijaše udario u tvrdjavu sv. Ane nad samostanom u vrh grada, prah zapalio i strašno oštetio, kako okolne kuće, tako i samostanske sgrade još pravo nedogotovljene. Milostinjom gradjana one rane bijahu zarasle i tekom vremena samostan se dogotovio i nova se veća crkva sagradila, kad opet na 20. kolovoza 1752. striela zapali u istoj tvrdjavi prah, koga bijaše u spremah veliko skladište. Lagum diže tvrdjavu iz temelja, u zrak razbacano kamenje prolomi gradskih kuća krovove i velike štete počini svuda. Samostan i crkva sa ostalimi okolo tvrdjave sgradami ne samo što bijahu prolomljene, da li velika vatra praha različite zapali, pak i istu crkvu samostana.[1] Srdčenost redovnika i ljubav gradjana priteče u pomoć, ter se vatra poduši, inačije bi bila uništila crkvu i samostan. Siromašni redovnici neimadjahu već sredstva da poprave silne kvare, a gradjani nisu im mogli pomoći, jer je imao svaki što popravljati na svojih kućah. Poslaše dva redovnika u Mletke, da prose pomoć skupnovlade, koja uslied preporuke gjenerala providura, koji im darova 20 dukata, dade i ona dukata 150 uz dopuštenje, da mogu u Mletcih sabirati milostinju i po okolnih pokrajinah, i tako na sreću mogoše iste godine popraviti štete i kvare u crkvi i samostanu.

4. Kako se je nastojalo o tvarnom savršenju sgrada, crkava i samostana, tako se je starješinstvo zauzimalo jednakom žarkošću za duhovni napredak, koliko naukovnih zavoda po samostanih, toliko za redovničko savršenje i posvećenje svojih redovnika To bijaše poglavita briga otaca na sastancih i sbo-

[1] Arkiv samost. Šibenika.

rovih, na kojih su izdavali naredbe i uprave, da se ta prvobitna cilj dostigne. Sad u znatno pomnožanom broju redovnika, pošto se bijahu odstranili suvišni običaji i redovnička se stega uvela po primjeru urednijih samostana i država šerafinskoga reda, oživi medju redovnici duh savršenja i vlastitoga posvećenja, te svi zapostavljajuć svaku brigu vieka i svieta posvećivahu se molitvi, pokori i dobrim djelim, tražeć nebeska; još na zemlji živeći provodiše život s bogom sdruženi. Izmedju ovih bijaše ih, koji dokle su u Italiji bili na naucih nasladjivahu se izgledom svetih redovnika, po uredjenih samostanih za redovničko savršenstvo, nazvanih: di recollezione ili Conventi di ritiro, i dostizahu od svojih starješina dopuštenja, da iza dovršenih nauka za koje vrieme u njih ostanu za to veće ukriepljenje u duhu pravoga redovničtva, pa nekoji onamo ostadoše preko svega života, drugi kad bi se u otačbinu povratili sliedili bi u istom načinu življenja i sa svojim izgledom probudjivali u drugih želju za istim.

Kako su samostani ove države u svedjernom doticaju s pukom, koji za župne duhovne potrebe i za razne vremenite pristupa, da pomoći traži od svojih duhovnika, tako je težko i mučno njima bilo održati onu mirnu tihoću i osamljenost potrebitu redovničkoj sakupljenosti; i to je opominjalo redovnike željne osamljenoga i pokornoga življenja, da bi za sebe potražili osobiti samostan duhovnoga sakupljenja recollezione, u kom odstranjeni od svieta, u samoći, molitvi i pokori Bogu služe i jedino se bave sa svojim posvećenjem.

U tu svrhu i sveti skup kardinala za redovničke poslove izdao je god. 1746. na 22. prosinca ponutkovanje na vrhovnog starješinu reda, kojim ga je poticao, da bi uztrajao, neka se po svih državah šerafinskoga reda odrede i uzpostave samostani sakupljenja, u kojih bi se svojevoljno redovnici zaklanjali, da odstranjeni od svietskih vrtloga i pometnja u tihoj samoći živu.

Na ovaj poziv odazva se dvadeset i pet redovnika, medju kojimi kao prvenci bijahu ot Josip Jurinić i ot. Andrija Staničić. Svi podpisaše ukupnu prošnju na definitorij moleć, da u tu svrhu bude opredieljen samostan Karina ili Omiša.[1]

Pokle dugoga dopisivanja, koje je mudro vodio ot. Staničić, pokle se pretresoše sve okolnosti, sgode i pristojnosti, videć da pomenuta dva samostana nisu odgovarala svakoj potreboći za uredbu sličnih svetišta, kao niti onaj u Makarskoj,

[1] Uredovni spisi u ark. sam. Šibenika.

rad čestoga pristupa svieta, složno zaželješe pustošni samostan sv. Martina na Vrh Brača, što dostigoše i u njem urediše pokorno sveto življenje.

Izmedju ostalih, koji krepostim posvetiše ovo mjesto, pomenuti ćemo iz životopisnih uspomena ot. Glumčevića u arkivu samostana Sinja, što pripovieda o ot. Jakovu Pletikosi. „Ot. Jakov Pletikosa s' Vaćani u Kotaru obćine Skradinske."

„Rodio se ot. Jakov god. 1704. od pobožnih roditelja, koji ga dovedoše na Visovac, da uči knjigu i po izkazanoj želji postane redovnikom. Tute izuči nauke i zaredi se. Ovršiv godinu novicijata 1722. ujedno s fra Pavlom Dragičevićem, kašnje bosanskim biskupom, pod upravom jur hvaljenoga učitelja ot. Pavla Silova, napredujuć u dobroti, posluhu i poniznosti, bi poslan u Italiju na dovršenje nauka. Onamo se odlikova, koliko na učilištu, toliko u redovničkih krepostih, osobito u molitvi i pokori, posluhu, samozataji i bogoljubstvu, čim je prednjačio ne samo izmedju saučenika, dali i izmedju ostalih izkušanih redovnika. Kad je nauke završio i postao misnikom, onda se je to veće ražegla u njem ljubav božja, ter zaprosi od svojih starješina, da bi ostao u jednom od njega obašastih svetišta redovničkoga savršenja, gdje odstranjen od svieta mogao bi služiti Bogu i baviti se svojim spasenjem.

Ali starješine nisu mogli pregoriti takvog brata, koji baš onda im je trebao, kad se je u obće nastojalo o uredbi redovničkog življenja u državi, te pozvali ga u otačbinu i odredili za učitelja mladih redovnika novaka u Visovcu, gdje je riečju i izgledom za šest godina uzgajao i mladenačka srdca Bogu upravljao

Potla navršenog učiteljstva dostiže dopust, da se povrati u Italiju i obadje poglavita svetišta redovničke savršenosti, ter još bolje ukriepi dušu u božjoj ljubavi. On dostiže prošenu dozvolu i za neko vrieme posveti se šerafinskom žarkošću ljubavi božjoj, od koje još više ražežen izmoli dopuštenje, da podje u svetu zemlju i natopi suzami put natopljen krvlju spasitelja, spreman on svoju proliti za ljubav njegovu.

U Palestini zadrža se ot. Jakov osam godina, kroz koje vrieme starješine znadoše upotrebiti onamo njegovu dobrotu i učenost, jer izvan hrvatskoga, taljanskoga i latinskog jezika, bijaše naučio portugalski, španjolski, francezki i arabski, u kojih je izpoviedao i propoviedao, ter obavio mnoga sveta poslanstva s velikim plodom slušatelja. Odrediše ga najprvo, da kao starješina upravlja različitimi samostani, a osobito sv. Ivana in

Montana, za tim da upravlja raznimi poslanstvi i napokon odrediše ga za učitelja raznih jezika

Povrati se najzad u otačbinu pravi angjeo u puti, i nastani se u miloj mu pustoši na Visovcu. Ali njegovo sveto življenje poče privlačiti mnogobrojne bogoljubne, koji su po njem tražili od Boga pomoći za sve biede i nevolje duše i tiela, što je vrlo smućivalo njegovu skromnu i poniznu dušu, jer bijaše umro svietu, a samo Bogu želio živjeti, ter zamoli u državnika dopuštenje, da se zakloni u samostan sv. Martina na Vrh Brača, gdje od nikog pozvan niti tražen mogaše većom skupljenošću Bogu služiti. Braći na Visovcu, koja u njem gledahu zrcalo redovničkoga življenja, bijaše težko, da se od njih razstavi, gdje govorahu, mogaše čudo izgledom koristovati mladim redovnicim, koji se ondje za red uzgajali, ali starješine ne mogoše, da ne zadovolje svetoj želji ot. Jakova; poslaše mu dopust i on pridje k ostaloj braći na Vrh Brača.

Ondje zublja njegovih kreposti ne mogaše dugo ostati pod uborkom sakrivena; nabrzo se razglasi njegova svetinja, ter ga i ondje pobožni vjernici tražili, da im molitvom dostigne božje milosti, kriepi u nevoljah i duše tješi.

Tako u molitvi, pokori i svetih djelih prosliedi izgledni život, postavši na zemlji rajskim stanovnikom, dokle na 17. travnja 1769. sdruži se s Bogom u vječnoj slavi u 65. godini umrloga života i bi pokopan u crkvi sv Martina."

Svjedokom njegove svetinje i nauka, ostavi nam u istom samostanu kratku poviest svete zemlje, koju onamo hrvatski napisa god. 1755. u samostanu sv. Ivana in Montana. Na talijanskom jeziku sastavi dugo izvješće o različitih progonstvih, što katolici pretrpiše od Grka i Turaka „di più aggiunti due successi in Giaffa e gran Cairo." Napisa i poviest samostana sv. Ivana in Montana i nekoje hrvatske molitve. Završiva rukopis: „Ovaj sam opis sastavio na svoju osobitu utjehu i na zadovoljstvo drugih, kojim ovo pismo dodje do ruku."

5. Kako se država bijaše u ostalih stvarih uredila, tako još joj jedna ostajala, koje se je potreba od svakog uvidjala. U Dalmaciji nebilo tvornicâ svite za odjeće redovnika, tako pojedini redovnici bijahu prinuždeni od svakud ju nabavljati, po čem bijaše je različite boje i vrste medju redovnici, ne mogaše biti one jednakosti, koje pripisuju ustanove reda. Da se i taj posao uredi, dokine razlikost, a uvede podpuna jednakost, buduć broj redovnikâ znatno se pomnožao, za koje se hotjelo velika

svota svite okupljeni otci na državnom sboru u Živogoštu dne 7. lipnja 1767. odrediše, da se sabiru dobrovoljni prinosci od samostana i župnika, i kad svota bude odgovarala prividnome trošku, da se napravi pribivalište visovačkoga samostana u Skradinu, kako bi se mogla u njem smjestiti tvornica i urediti potrebite spreme i stan za radioce, pak da se naruče ratila i pozovnu dva brata laika iz Italije, koji bi tvornicom upravljali, vješta zanatu, dokle bi drugi ove države uporavili i sami mogli tvornicom upravljati.

Na poziv starješinstva složna braća srdčeno se odazvaše, i kroz kratko vrieme oduševljeni zorom požrtvovanja za stvar tako plemenitu i koristnu podpisaše dovoljne svote, kojimi namišljena namjera mogaše se svestrano oživotvoriti.

Državnik bijaše ot. Andrija Staničić vriedan i zauzetan, koji kako mu na srdcu ležaše žarka želja uredjenja i usavršenja države, tako se je svom srdčenosti posla zauzeo i umnom i krepkom odlučnošću nastojao, da bude stalno izvedena.

Videć složno oduševljenje i požrtvovanje braće, pisa državniku napuljske države i od njega dostiže dva redovnika, pribavi potrebita ratila, napravi u Skradinu pribivalište, i razpisa na župnike ljubezne poslanice, da sakupljenu vunu došastog proljeća šalju u tvornicu, gdje bi se upotrebljavala za potrebitu svitu redovnika. Sve je najljepšim redom hodilo i svaki se ne sumnjivo nadao, da bi se došastog ljeta češlji, kola i krosna pokrenula, i taj novi u pokrajini zanat olahkotio redovničke potrebe i okoristio narodni promet.

Biedni! Dokle se oni nadom tješili i dobrim uspjehom svoje sloge i požrtvovanja, u Mletcih se je brusio mač namienjen da odsječe glave raznih redovničkih zadruga, pak i ove franovačke presv Odkupitelja! —

Mletački državljani bijahu se nadojili kužnim mliekom francuzkog filozofizma neznabožnih enciklopedista, koji si bijahu u glavu zabili odlučnu namjeru, da će preokrenuti vaskoliki sustav do tadanjega ljudskog vladanja. Njihova lozinka bijaše: „samo onda će čovjek sretan na zemlji živjeti, kada poput gorskog lava u dubravi prost bude od svake vlasti nebeske i zemaljske. Da će od onoga časa čestitost ljudskog naroda započeti, kad se zadavi zadnji vladalac na zemlji sa crievi zadnjeg svećenika.. kad se vjera i Bog budu zatajili, kad se svakoj vlasti budu oteli, kad ne bude razlike izmedju psa i čovjeka.“

Znajuć da tako ludoj i mahnitoj namjeri najjači odpor našli bi u katoličkoj crkvi, oni ju odlučiše razrušiti i na vjeke sa zemlje izbrisati; ter sve svoje sile uložiše, da joj podkopaju temelje vjere. Udariše u osvade i potvore, u izsmjehavanja i pogrdjivanja, u izvrćanja i mudrikanja, obasuše kužnimi knjigami mjesta i pokrajine, ali redovničke zadruge bijahu na svom mjestu, na braniku pravde i kreposti, na obrani krstove vjere, o njihovu hrabrost razbivahu se biesni valovi razkalašenog bezvjerstva, oni im dovikivahu: „non prevalebunt“, neće nadvladati.

Razdraženi to veće odporom ovih predstraža svete crkve, odrediše najprvo njih svladati, ludim uhvanjem, da kad bi ove prve straže uništili, lakše bi ostale nadvladali. Kao da je sveta crkva čovječje djelo; kao da bi na manje mogle doći rieči Krstove, koji joj obećao, da će s njom On vladati do konca svieta!

Na to oni nisu mislili, nego jedino na svoja mudrovanja, ter što naumiše ono učiniše. Počeše sa redovnici družbe Isusove, te posegoše dalje, da isto urede sa ostalimi. Što je bratstvo zidara mislilo, ono je družtvo u Mletcih vršilo.

U siečnju god. 1768. državnik ot. Staničić nahodio se u samostanu sv. Frane u Imoti, gdje mu dopa pismo providura gjenerala iz Zadra 15. siečnja 1768., kojim mu naviešćiva odluku slavnoga vieća vrhu manastira 20. stud. 1767. nastavljajuć . . . „Uslied zadnjih odreda visokoga starovieća većekrat dojavljenih vašemu gospodstvu (providura), sad sam u prigodi da vam dojavim njegovu naredbu: da se namah naviesti pristojnim načinom državnicim i starješinam samostana i redovničkih kuća, da je za sad do novih odredaba obustavljeno oblačenje u zemljah skupnovlade toli podanika koliko stranih, u svih redovih, skupštinah i zadrugah redovničkih dviju vrsta prosjačkih i ako posjedujućih ili prosjačećih, djaka i misnika, lajika i trećaka, prikazanika, braće i kako se oni nazivali . . . ter već nije prosto primati, prikazivati i zadržavati ikojih stranih redovnika pod težke pedepse i srditost zakona. Napokon traži popis i imenik svih redovnika države u pokrajini, kao i onih u inozemstvu, koji joj pripadaju.

Kako je ova viest državnika iznebušila, koji li je utisak u cieloj državi učinila, kad ju je državnik braći objavio, samo se dade razumjeti! Medju to redovnici ozbiljno počeše misliti o sebi, o svom obstanku i o duhovnoj službi svoga puka. O tom se mislilo i govorilo, o tom se propitivalo, savjetovalo i dogovaralo, sva braća bijahu okupljena tom mišlju kao uredjena

satnija okolo svoga starješine, čekajuć od njegove mudrosti i razbora, da zapovieda, a oni da vrše njegovu naredbu.

Ne bijaše već vremena o nastojanju, da se naumljena tvornica svite oživotvori, zaustaviše se naredbe i uredbe, napuljski zanatlije vratiše se u svoju državu, skladišta se razmetnuše i strojevi propadoše, pa i sama se nada izgubi, da bi se već ikad uzpostavila.

Po odgovoru ot. državnika, što ga je upravio prov. gjeneralu doznajemo, da u siečnju god. 1768. broj redovnika u državi bijaše 365 i to:

U obitolah nastanjenih u 12 samostana 241, na službi župa u pokrajini 94, na nauku u Italiji i Ungarskoj 24, vojničkih kapelana na ratnoj mornarici u inozemstvu 3, poslanik apoštolski u sv. zemlji 1, a u Egiptu 2.

Ovom zabranom nastade tužno razdobje u državi, koja od svog ustanovljenja kroz 30 godina složnim radom i sviestnom upravom vriednih starješina bijaše toliko u svakom pogledu napredovala, da se je mogla ubrajati medju najzaslužnije i najplodovitije franovačkoga reda. Ovom obustavom zadat joj je udarac, koga već nije prebolila. Nije već bilo prosto oblačiti, zavjetovati i rediti djake, nije dopuštano da ih se šalje na nauke u inozemstvo; kroz vrieme obustave stari redovnici umirali, a mladi ih ne zamienjivali, broj je svedjerno smanjkavao, osobito kad pomnoženjem puka župe se uzmnažale i to veći se iziskivao broj redovnika, pa da ga nadoknade ostavljali samostane na slabih i nemoćnih; kašnje svietski prevrtaji i ratni dogadjaji stvarali zapreke i protivnosti, i sa svimi napori i požrtvovanji po dostignutom dopuštenju oblačenja nikad kašnje broj redovnika nebijaše kolik je bio one godine kad je zabrana oglašena.

Mudromu i razboritomu vladanju starješina i vitežkomu požrtvovanju redovnika imamo zahvaliti, ako država nije propala i ako do danas održasmo baštinu naših otaca.

6. Da neprekidamo niz dogadjaja, koji će kašnje nastupiti, nastavit ćemo dokazanje o uredbi župnih pristojba, jer pravo ovoga vremena kad franovci uredjivahu svoje unutrašnje domaće poslove, različiti biskupi u apoštolskih pohodjenjih župa i u uzpostavljenih novih počeše uredjivati po crkovnih pripisih stalno uzdržanje župnika, to jest: redovina, porežtina ili župnih pristojba. Dokazano je u prvom dielu pogl. IX. 1, 2 kako franovci postadoše župnici, sad nam ovo preostaje da kažemo koja bijaše pristojba župnika ili porežtina, kako započela kako li se uredila.

Još odkad franovci kao apoštolski poslanici u Bosni primiše nalog od svetog sjedališta, da župe uzpostavljaju izmedju obraćenika, dopušteno im bijaše, da mogu uredjivati pristojbe za uzdržanje istih župnika, što im kašnje papa Pio II. potvrdi odpisom 3. travnja 1460. nadodav, da u tu svrhu mogu slobodno od puka primati vino, žito, drva, životinju i što bi trebalo za uzdržanje dušobrižnika. Papa Urban VIII. odpisom 23. rujna 1625. istim dopusti, da u mjestih pod turskom vlasti u tu svrhu mogu od vjernika primati i uzdržavati nepokretna dobra, kao: kuće, livade, gajeve, baštine i slična, što im u kasnija vremena većekrat od svetoga apostolskoga sjedališta bijaše potvrdjeno.

Kako su bili samostani i župe ove države u zajednici s bosanskom, tako su iste povlastice uživali i u svem se jednako vladali, pak i potle, kad god. 1735. dalmatinski se sdružiše i sastadoše u posebnu državu, jednake povlastice dostigoše, da mogu i na ovom kraju sliediti. Kroz sve vrieme turskog vladanja, u svedjernih progonstvih, u ratnih pogiblih, u čestih preseljenjih, kad niti se kuće gradiše, niti polja radiše, naravno, da nije moglo biti uredjenih župa, niti opredieljenih redovina. Ovo je nevoljno stanje i pod mletačkim vladanjem sliedilo do karlovačkog mira, tako da providur gjeneral opisa starovieću skrajno ubožtvo puka, kako im je biljetina služila za kuću i za odjeću.[1]

U prvašnja vremena župnici prehodahu po siromaških kolibah od mjesta do mjesta, gdje bijahu prehranjeni na ubogih trpezah i obdarivani svojevoljnimi milostinjami tako, da pohoditelj ot. Iv. krst da Vietri god. 1708 u izvješću na propogandu kaže: ... „poreztina župa bosanske države sastoji u onom, što pobožnost vjernika prosto dariva, jer oni daju ono što hoće, koliko hoće i kad hoće. Tako je svim redovnicim po cieloj državi."

To svjedoče i matice samostanskih računa onoga vremena, jer bi sva redovina kao milostinja samostanu prihodila, a starješina pribavljao potrebita župniku.[2] To je većekrat naredjivano na redovnićkih sborovih dokle bijahu u zajednici s Bosnom, što prosliedi kašnje, kad se sdružiše, ter odmah na sboru u Zaostrogu god. 1736. §. 4 izdanih naredaba naredjiva gvardijanim, da na svoja vremena podju po župah i ostavivši župniku ono, što mu treba za pristojno uzdržanje, ostalu redovinu upotrebe

[1] Ljubić ogledalo knjiž. II. 223. — [2] „Ut fideliter suis superioribus cujusvis anni parocchiae proventus contribuant.. solo victu et vestitu sibi necessario relicto. Liber archiv. prov. Šib. 139.

na službu samostana. Kad biskupim bijaše prosto pohadjati oslobodjena mjesta i župe uredjivati po crkovnih zakonih, odmah na početku obdužiše svaku obitol na stalnu redovinu, svaku po varićak žita, kako nam svjedoči suvremeni starješina samostana Makarske.

„God. 1729. naredi prisv. biskup Bianković meni gvardijanu, da pošaljem još i trećega fratra u gorsku župu Vrdovo. Ja mu činih istanzu, da ne može ona župa uzdržavati tri redovnika, jer ne ima veće od 90 kuća zlih i dobrih i redova nego po varićak žita, a ima ih koje ne daju ni zrna.[1]

Kašnje kad je biskup Blašković razkidao stare župe i u novih smjestio župnike u pastierskom pohodjenju, istodobno je i redovine naredjivao i uredjivao za uzdržanje nastavljenih župnika. Kako je bilo u makarskoj biskupiji, tako se isto uredjivalo po selih ostalih biskupija i u vrieme pohodjenja bilježilo u uredovne zapisnike, koji se i danas nahode u njihovih kančelarijah, a na tražbu župnika ili samostana izdavali ovjerovljene prepise, od kojih samo nekoje možemo pomenuti.

Za makarsku biskupiju nahodi se naredba izdana u „Acta sacrae Dioecesis visitae (sic!) Primordiensis 1789", gdje se ustanovljuje, da će redovina sastojati u tom, što će davati župniku: „svaka kuća jedan varićak pšenice, a jedan ječma. O uzkrsu jaja koliko tko može, a sira što dade stado za jedan dan, i masla koliko tko bude moći. O velikoj Gospi svaka kuća kozle i polu kadce masta. O božiću pleće, kolač i šest gazeta za božićne mise. O vjenčanju čarape, ručak i bocu vina." [2]

Za spljetsku prabiskupiju nahodi se takodjer kurijalna naredba, koju izdade prabiskup Lelius Cipico dne 0. rujna 1794; ona takodjer priznaje kao ustanovljene redovine franovačkih župa i ostalih preko gorskih: „. . Osobito onih s kojimi upravljaju otci franovci u našem apoštolskom pohodjenju po trajućem neprekidnom običaju naših predšastnika, osvjedočismo se ne samo po dokazu otaca župnika, dali i po potvrdi harambaša, glavara i seljanskih staraca, crkvinara i bratovština, da župna poreztina po pravu, koja i u napred ima trajati, jest ova: Svaki će domaćin davati varićak pšenice, a domaćica va-

---

[1] Ot. Gojka dnevnik bosanicom. — [2] U ark. sam. Omiša. — Ako su pravedne bile osvade makarskih biskupa, da su franovci župnici bili prebogati, što su na godinu dana mogli za redovinu sakupiti 40 varićaka pšenice i toliko ječma sa 48 kozlića i dvajest barila mosta, valja da se je malo hotjelo u onih mjestih da se tko bogatašom proglasi.

rićak napolice i za svako drugo čeljade od 13 ili 14 godina varićak žita koga mu drago, izvan sirka. Svako deseto krmče, vune, sira i masla po broju životinje i koji par pilića. O božiću pogaču i koje pleće mesa, a o uskrsu jaja i dva ili tri tovara drva; na vjenčanju samun kruha, pleće mesa i bocu vina, a na pogrebu za pjevanu misu šest libara. — Svake nedjelje i svetkovine prizvat će župnika na objed po redu svaka kuća, ili mu dati za ručak varićak pšenice . . .“[1]

Jednaka bijaše poreztina u biskupijah Trogira, Šibenika, Skradina i Nina, samo što u riedkih po Bukovici, gdje bijaše vinograda seljani od ljubavi davahu što mošta, dokle se poče svud loza saditi, ter se u nekojih seljani obdužiše i mošt davati. U ninskoj biskupiji ostade u nekojih župah mjesto po broju čeljadi, da se žito dava po broju oraćih volova.

One poreztine izvan što zakonito bijahu ustanovljene i bez prestanka po obstojećem običaju trajuće, one bijahu priznate i potvrdjene od crkovnih i gradskih vlasti, pa u veće župa novonastavljenih, ili na zahtjevani veći broj svećenika za službu puka seljani se pismenom pogodbom obduživali na iste ili na povećane dužnosti redovine.

Ovih nagodaba i pogodaba nahodi se u arkivih samostana; ali seljani i vlasti veće se obziru na obstojeći običaj, nego na pismene obveze, i to dakako na uhar seljana, jer možda već nigdje se ne dava podpuno, što je stari običaj bio ili što se pismeno obvezalo; jer seljanin običajno reče, toga nisam do sad davao; a da to reče dosta je, da samo jedne godine ili mu vrieme odnese ili župnik zanemari, ter kad lani nije dao, ove godine ne će pogotovo. Uslied toga već se nigdje ne dava deseto bravče, nego samo jedno šilježe, tko ima veće od 30 ma ih na stotine imao do 30 dava samo janje, tko ne ima 20 ne dava ništa. Tako i drva, riedko se gdje dava dva tovara, a nigdje tri. Ručci su svud ukinuti, ali u nekih mjestih daju varićak pšenice. Ne ima već koga para pilića, nego jedino pile i to riedki, tako je sve ostalo došlo na tančinu.

Umnoženjem puka nije se pomnožala župniku redovina, jer velike bogate obitole razdrobljene i razkomadane brzo su propale i obužarile; gora se sasjekla, ledine i pašnjaci razkrčili i razorali; nestalo blaga i konja, pak domaćin umije reći: kad mi ga Bog nije dao, kako ću da donesem? Ima župa od 300 do 600 obitola, u kojih neće župnik okupiti 50 šilježi, nit

[1] U drž. ark. u Šib

stotinu tovara drva, a tako i ostaloga, jer je u župi prevladao običaj, da tko čega ne ima, onoga i ne dava.

Mletačka vlada nije se niti najmanje bavila porežtinami; ona je puštala, da to biskupi uredjuju i da sliedi po običaju. Francuzka bijaše započela uredjivati, ali joj ne doteče vremena da dovrši. Austrijska održa sve kako je našla do današnjega dana, samo što je izdavala odluke, po kojih je župnik mogao prisiliti da davaju po običaju. Pokle ustanovljenjem novih župa stare se matice raztrojiše i nove župe s malo puka nemogle dati redovine koliko trebalo za uzdržanje župnika na vapaj ubogih svećenika vlada dade, da se razvide i prosude, ter se sastavi tako zvani fassionale di congrua, po kom, ako proizvod ne bi odgovarao ustanovljenoj svoti, bilo bi nadoknadjeno sa odredjenim supplemento, ali to samo, ako bi pop župu služio, a kad bi franovac istom župom upravljao, i ako je priznato bilo, da proizvod ne dosiže do opredieljene svote za uzdržanje župnika, i ako je pop za tu istu župu dobivao supplemento, franovac ga nije mogao dostignuti, kao da nije davano za uzdržanje svećenika, nego za razlikost odjeće župnika!

Može se dakle zaključiti: *a.* da franovci ne nametnuše puku redovine; oni su se zadovoljavali onim, što bi im župljani svojevoljno davali. *b.* Da župne porežtine ustanoviše biskupi po crkovnih zakonih za dotično stalno uzdržavanje župnika. *c.* Da su vlade priznale i zakonim utvrdile dužnost puka, da ustanovljenom redovinom uzdržava župnika.

Spomenut ćemo napokon, da god. 1829., kad je c. kr. vlada uredjivala s franovci odnošaje o pravu prikazivanja župnikâ i uzdržanja župnih služba, ovi su izticali tegoću, koju puk podnosi za uzdržavanje župnikâ, svojih crkava i župnih kuća, od čega su sela po otocih i pri moru oslobodjena bila; tako i nesgode župnika, koji su morali od ubogoga puka tražiti svoje pristojbe, kao ponizujuće njegov ugled, a i to u nestalnosti, jer nerod, grad ili što slična mogoše kako puku, tako i župniku odnieti jedini izvor uzdržanja, ter molili, da vlada po sebi uredjiva župne proizvode, a župnikom ustanovi stalne prihode; ali toga vlada nije nikad primila, nego naredila, da sve ostane po trajućem običaju. — Ovih zadnjih vremena počelo se nešto raditi i dogovarati izmedju crkovnih i gradskih vlasti o preuredbi redovine; što će biti? Tko dožive upamtit će, a mi možemo reći: Bog će dati, da će dobro biti! —

7. U sretno doba, o kom smo se do sada bavili, kako je država u svakom dobru napredovala, tako pojedini redovnici,

koji ne bi imali težkih naloga i velikih dužnosti obavljati, počeše se baviti i književnim radom u hrvatskom jeziku. Premda je puk jedino ovaj jezik poznavao, ipak na žalost on se nije mogao u njem prosvietljivati, jer osim što nije bilo javnih zavoda ili učliišta, na kojih bi pučki sinovi knjigu u narodnom jeziku učili, ni književnici nisu se tada što učili ili pisali za njihovu prosvietu, pošto se držahu svi blizu tadanjega običaja, da su govorili i pisali latinski ili talijanski, od česa naravno nije moglo biti narodu nikakve koristi. Taj se je nalog pučke prosvjete dolikovao jedino franovcem, koji i u domaćem razgovoru, u propoviedanju i tumačenju nauka i rieči božje, pa i u dopisivanju, oni su još sami hrvatski jezik gojili, puk podučavali i u knjigi ga održavali, ter kao jedini učitelji puka, oni se sad zauzeše, da ga upoznadu s knjigom materinskoga govora, da ga u nju zaljube i s njom mu pribave hranu duha i uzgoj srdca i pameti.

Običavali smo samo na svrhi vieka mali pogled svrnuti na književni rad, a sad ćemo na poli; jer u ovom XVIII. vieku opaža se neko književno razdobje u pismu, i to u prvoj polovini opet dvostruko, a u drugoj jednostavno. O drugoj ćemo se baviti na svrhi vieka, a o prvoj nam je napomenuti: 1. Početkom ovoga vieka počelo se je hrvatski pisati s latinskimi slovi, što prvo bijaše posve riedko, u svakoj vrsti hrvatskih pisama jedino se bosanica rabila. Ovoj promjeni rek bi da poglavito uzrok bijaše, što redovnici imaduć odnošaja i dopisivanja sa biskupi i gradjanskimi vlasti, kako su od njih primali dopise latinicom, tako su s njom i odgovarali. Narod je ipak još dobro čuvao svoja pismena i s njima se služio sve do propada skupnovlade; on je sliedio bosanicom sastavljati pogodbe, nagodbe, oporuke, svjedočbe i domaće dopisivanje, a na sudu, kad bi ove bile prikazane, one su sastavke i pismena primali i pravo za to držali uredovne zaklete tumače, koji bi ih prevodili na talijanski, pošto su Conti, Capitani i ostali činovnici jedino u tom uredovne posle razpravljali. Kako bi se pokazivao prosvietljeniji i naučniji, koji je što znao mucati talijanski i pisati latinskimi slovi, tako je i svak posizao, ako će i naopako talijanski dopisivati, a što bi se i hrvatski pisalo latinska pismena bijahu tako preobladala, da su narodna pismena bosanice sa svim mal po mal počela se izostavljati i zaboravljati; jedino još poljički popi i seljani to uzdržavali.

To je prisililo starješinstvo državno, da na sboru u Sinju 17. lipnja 1749. izmedju drugih koristnih odluka izda naredbu:

neka se pitomci i djaci države uče bosanicom pisati i hrvatski dopisivati: „Buduć mi Hrvati, začudno je, da se nalaze medju nama mnogi, koji ne znaju pisati našim materinskim jezikom i pismeni, što je prevelika nepristojnost. Za to naredjivamo svim otcim učiteljim, da svoje učenike podučavaju u pisanju u istom jeziku, kao i djake, koji se kod njih nalaze; jer davamo svakomu na znanje, da niti će se mladići u redovnike oblačiti, niti djaci na redjenje slati, ako ne dokažu svjedočbom otaca samostana, da su rečena pismena naučili."

To se je opet ponovilo od državnika ot. Radmana god. 1775. i tim se je ako ne sa svim održalo barem produljilo poznavanje bosanice do XIX. vieka.

Drugo razdobje, što se opaža u pismenih prve polovice ovoga vieka, u tom je, što, kad se počelo hrvatski pisati latinskimi slovi, ne bijaše kakvih pravila o vriednosti i znamenovanju jednih slova naprama drugim, osobito u onih, koji su posebna svojština hrvatskoga izgovora, koga se zvuk nemogaše označiti latinskimi slovi, jer onoga zvuka nisu imali, kao na priliku razlikost i osobitost naših slova s, š; c, ć, č; z, ž, i tako dalje; s toga nije bilo moguće, da svi poprime jednako pravilo, kad obstojalo nije, nego je svak pisao, kako mu se priličnije činilo, s toga se opaža ne samo razlikost, dali smjesa i pometnja slova toliko u rukopisih, koliko u pečatanih knjigah u ovoj prvoj polovici, kako se može osvjedočiti u onih prve polovice, kao što bijaše god 1712. ot. Tome Babića prva hrvatsko-latinska slovnica, koju kašnje popravi i znatno povećanu izdade u Jakinu 1745.

Još je znamenitije njegovo djelo „Cvit razlika mirisa duhovnoga", pečatano u Mletcih 1736. Ova knjiga duhovnoga sadržaja, napisana čistim hrvatskim jezikom i pučkim lakim izgovorom, u pjesmi i prostopisu, tako omili narodu, da zasluži veće izdanjâ i mučno bi našao obitol, koja je imala štioca, a da nije uz Kačića pismaricu imala i knjigu ot. Tome. U njoj je ot. Babić najprostijim načinom puku iztumačio duboke članke kršćanske vjere i u pjesmi izpjevao grdobe i strahote griehâ i opačinâ, kao i divotu i plemenitost krepostî, jer je puk dragovoljno njegove pjesme pjevajući Boga molio, kriepio se u pobožnosti i krepostnom življenju, i u isti mah mrzio na svako zlo, na izkvarenost duše i tiela. To bijaše prava i jedino onda moguća pouka narodu, kad se o učionah nije mislilo, niti tko se bavio o njegovom poboljšanju i prosvietljenju. On izdade i u posobitih knjižicah pouke duhovne i nauk kršćanski. U pred-

govoru prvoga izdanja „Cvieta“ kaže, kako je mučno pisati latinskimi slovi hrvatske knjige i pogoditi izmedju različitih narječja, koje bolje puku prijanja, i napokon pita oprošćenje rad mnogih pečatanih pogrješaka, jer veli: „Slagari ne razumiju jezika, a ja nisam mogao ondi svedjerno stati.“

Za njim se pokaziva na književnom polju ot. Lovro Šitović iz Ljubuškoga [1], koji god. 1713. izdade svoju slovnicu latinsko-hrvatsku i nauk kršćanski, a god. 1727. „Pismu od pakla“ u desetercih, i prikaza prabiskupu Vinku Zmajeviću.

Ot. Stipan Badrić iz Drniša pripisa latinskimi slovi liepo djelce: „Zrcalo istine medju crkvom istočnom i zapadnom“, sastavljeno od Bugarina Papića i bosanicom pečatano u Rimu god. 1715. ter ga ot. Badrić latinicom prepečata u Mletcih god. 1745., preinačiv pojedine rieči, da bude bolje od puka u Dalmaciji razumljeno. I ovo djelo ugodi puku, ter je veće krat prepečatano u Jakinu, Mletcih, Zadru i Dubrovniku Isti otac izdade u Mletcih 1746. „Pravi način za dovesti duše virnih na život vičnji.“

Ot. Josip Banovac iz Čiste Skradinske izdade osam različitih knjiga hrvatski, izmedju kojih „Pripoviedanje korizmeno“ u Mletcih 1747. Ostale su različitoga sadržaja, pripoviedanjâ, život sv. Šimuna i t. d., kako ćemo viditi na svrhi poglavja V.

Ot. Marijan Lekušić iz Mostara popravi i pripečata latinskimi slovi god. 1730. u Mletcih „Bogoljubna razmišljanja otajstva čovičanskoga“ sv. Bonaventure. Ot. Bernardin Pavlović iz Stona ove države izdade godine 1747. u Mletcih „Pripravljanje za dostojno reći sv. misu“ i priredi veću knjigu „Pokripljenje umirućih ter žića“ i iste godine upečata u Mletcih.

Napokon god 1745. ot. Filip Grabovac iz Vrlike izdade u Mletcih „Historija naroda iliričkoga ili arvackoga“, a god. 1747. „Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackog.“

Ovo bijaše prva pučka knjiga, mala enciklopedija neuka i priprostita puka, u kojoj ot. Filip u pjesmi i prostopisu za prvi put pokaza svomu narodu njegove kreposti i veliko stablo slovensko, koga je on samo grančica bio, ter da ga digne od potištenosti, u koju je spao s tudje a ne svoje krivnje; jer zapušten i zanemaren, ogreznuo u krvi i deračini, nije o drugom

[1] Vidi pogl. X. 4. dio prvi.

ni mogao misliti, ter o tom danomice ginuo i propadao Ot. Filip mu pokaza vlastite kreposti, koje mu najveći dušmani ne poriču; dokaza kako se te gube, potamnjuju i uništuju bezzakonji i opačinami odsudjenimi od Boga i poštenoga naroda, ter ih potiče, da obzirom na svoje dične pradjedove podignu se na ugled vitežkih naroda u kreposti i poštenju traže sreću i blagostanje. Sve to on izpripoviedi u pjesmah osmeraca i deseteraca o pobožnih i ćudorednih predmetih, o poviestnih vitežkih sgodah, o širini slovinskoga naroda i njegovih plemena i o poglavitih svietskih dogadjajih. Sva knjiga diše žarkom ljubavi svoga naroda, prava predteča Kačića pjesmarice.

Ako je onaj pravi prijatelj, koji i život svoj pregori za prijatelja, to možemo reći, da je ot. Grabovac bio pravi prijatelj svoga naroda, za koga je isti život izgubio, ter cienimo da zasluživa, da se narod upozna s tim prijateljem i dobrotvorom, koga ćemo ako i na kratko poglavite crte života napomenuti.

Rodi se ot. Grabovac u Vrlici pri svrhi XVII. vieka. Kod franovaca izuči knjigu i postade redovnikom na Visovcu, odkle podje u Italiju, onamo dovrši nauke, reče sv. misu i od starješina bijaše odredjen za vojničkoga kapelana u Mletcih hrvatskih vojnika, tako kašnje u Palmanovi, Brešiji i Veroni ostade dugo vremena. Kako je ćutio u srdcu veliku ljubav za svojim hrvatskim narodom, tako je u srdcu tužio izrodjenje svojih otačbenika, koji počeše zanemarivati narodne običaje i junačke odore starih pučkih serdara, ter ih zamjenjivati latinskimi šušnjami, brijati brkove i posuti vitke rožnje uz raztrižene dolame, bez toka i bez putaca. Još godine 1729. sastavi i u Mletcih pečata liepu šaljivu pjesmu, kojom sjećajuć ih na običaje svojih otaca i divnu staru nošnju junačkih serdara, zaklinje principa, da ne dopušta mladim gizdelinim, da se tudjim perjem kite, nego da održe narodne nošnje. Možda mu je to smrt uzrokovalo, jer kad god. 1747. izadje na svietlo pomenuta knjiga, u kojoj ista šaljiva pjesma bijaše uvrštena, netko dojavi, da je knjiga buntovna, da slavi hrvatski narod i potiče na bunu. Onda se nije potanko gledalo. Otca Filipa uhitiše stražari i dovukoše pod olova u Mletke. Knjiga bijaše zadobila dopust: „Noi riformatori dello Studio di Padova“, i „colla licenza dei superiori“ i sve što se je onda tražilo, ali svakako kao sumnjiva; pisatelj ležaše u groznoj tamnici kao živ u grob zakopan. Siromašni redovnik ne znaduć u čem je pogrješio, mirno je čekao iztragu i odsudu, ali se gospodi nije prišilo; što je njima do fratra? Odvlačilo se i raztezalo, dok u ljetnih žegah siromah

fra Filip težko oboli i na sve molbe braće redovnika i nastojanje mogućih i uplivnih pokrovitelja mogaše izmoliti. da mjesto olovâ, drugamo bude postavljen, i to bijaše prevelika neobična milost, da bijaše premješten u samostan sv. Duha. Ali nevoljni redovnik bijaše uz tugu na srdcu uhvatio bolest u prsima, ter vidimice svaki je dan život skončavao i do malo pade na smrtnu postelju.

Tješen od redovnika i pokriepljen svetotajstvi po nauku propetoga, koga je u rukama držao, prašćajuć svojim ubojicam, zadnjim cielovom Isusa, odleti mu pravedna duša k Bogu na 20. travnja 1740. i bi pokopan u crkvi istog samostana. Prava žrtva ljubavi svoga naroda!

Sve ove knjige prvoga poluvieka pečatane su različitim pravopisom i vrlo pogrješnim; drugoga poluvieka već bijaše ustanovljen i u obće primljen jednak način pisanja kod nas. Suvišno je napominjati, da svi oni pisaoci nisu drugovačije pisali nego hrvatskom ikavštinom, u kojoj su franovci sliedili do zagrebačke ilirštine Možemo reći, da franovci udariše stalne temelje čisto hrvatske književnosti i narodnoga jezika kod nas, koga su u XVII, a što u ovom XVIII vieku oni obogatili dobrim brojem knjiga.

Poglavje treće.

1769.—1779.

1 Nastojanje redovnikâ i puka, da se digne zabrana oblačenja. — 2. Preporukom gjenerala Rive vieće odredjuje, da franovci sliede u službi župa. Dična svjedočba gjenerala o franovačkom djelovanju. — 3. Svjedočbe i preporuke biskupâ, osvade makarskoga. — 4 Naklonost gjenerala Gradeniga svjedoči, da promiču poljodjelstvo — 5. Vieće priznaje franovcim pravo na župe, preporuka prabiskupa Garanjina, dozvola oblačenja — 6. Kninska crkva, ot Vinjalić, obrana franovaca prot potvaram Ivana Lovrića.

1. Država o polovici XVIII vieka bila se dovinula do ugleda i slave mudrom upravom vriednih starješina i radom složne braće, ali ta slava bijaše kratka, jer zakon 1767. zadade joj smrtni udarac, s koga ako ne poginu zahvaliti je potla božje providnosti sviestnoj brigi mudrih državnika, naslonu biskupa i žarkoj ljubavi harnoga puka.

Dočim je spomenuti zakon proglašen, naravno da je vriednoga državnika ot. Staničića pa i svu ostalu braću u velike zabrinulo, koliko rad pogibli svoga obstanka, toliko radi duhovne uprave puka, medju kojim oni su sami župnu službu obavljali; i kako nije naznačeno bilo, tko bi ih u toj zamienio, oni na početku mišljahu, da taj zakon ne mogaše ozbiljan biti, da se tim jedino kojekakva uredovna iztraživanja obavljaju; jer koliko državnik Staničić, toliko njegov nasliednik Marović Aralica bez prestanka vodiše duga dopisivanja s providurom gjeneralom, odgovarajuć na svakojake upite i iztraživanja u izvješćih, popisih župa i manastira, o različitih službah u pokrajini i inozemstvu, o imenicih svih redovnika koliko domorodaca, toliko napose iz drugih pokrajina, o odsutnih i za koje službe odredjeni? itd. ali kad vidiše, da se stvar oduljiva bez spomena na nadu oprosta zapreke, a danomice broj redovnika na manjak dolazio, počeše se sami zauzimati, da od skupnovlade dostignu oprost i osobitu dozvolu uslied starih zasluga za vjeru, domo-

vinu i skupnovladu, kao i rad vanrednoga položaja države na mejaših obkoljenih od Turaka i razkolnika, pa i radi župne službe koju sami u tih mjestih obavljaju, u kojoj i bi ih mučno tko mogao zamieniti.

Na državnom sboru god. 1770. sastaviše prošnju i odpraviše u Mletke, gdje su imali uplivnih pokrovitelja; ali vieće bijaše neumoljivo, ono se ne dade krenuti na molbe redovnika, ni na preporuke uglednih zagovaratelja, niti na dokazane potrebe mnogobrojnoga puka po mejaših, kojemu do onoga vremena svedjerno se je vlada priklonita pokazivala

Na tako oglušenje videć redovnici da je stvar ozbiljnija postala, odlučiše i oni ozbiljno postupati. Stvar je do sada samo uredovno vodjena pismenimi dopisi; ali ju na javno iztakoše i naviestiše puku, da pokle je obustavljeno oblačenje redovnika ne mogu dalje njihovu djecu na nauk primati, niti u redovnike oblačiti, a da će se tim i država razsuti i franovce možda koja druga vrsta svećenika u duhovnoj službi zamieniti.

Sad se na tu izjavu diže vas puk, da najodlučnijom srdčenošću brani i zagovara obstanak svojih redovnika, proseć od skupnovlade, da digne izdanu zabranu i dopusti, da franovci i odsele budu njihovi upravitelji, kako bijahu njihovim otcem preko vjekova.

Tu želju i prošnju prikazaše u ukupnoj izjavi, koju podpisaše pučki poglavari serdari i koluneli svih krajina od Neretve do Velebita na ime svega puka kako sliedi: za vrhgorsku krajinu kolunel Ivan Dešković Furioso „zakletvom potvrdjivam, da pošto se je počela osjećat oskudica franovaca rad obustave oblačenja, puk ove krajine počeo se je strašiti za posliedice duhovne službe, jer buduć franovci svedjerno bili njihovi učitelji, župnici i upravitelji, mole da i u napred ostanu, ter da se digne spomenuta zabrana.“ Neretvanski kolunel Antun Nonković jednako zakletvom potvrdjujuć za svoju krajinu, nastavlja: . . . naučni od vjekova ovi pučani duhovnu hranu primati od redovnika sv. Frane, žele da vazda i u napred prosliede, ter prose, da im se dopusti oblačenje.“

Kninski serdar Andrija Sinobad isto tvrdi za svoju krajinu: . . . „na ime svega puka prosim, da im se dozvoli traženo dopuštenje oblačenja.“ Tako isto zakletvom potvrdjiva konunel Stipan Nakić za drnišku i vrličku; Serdar Grgur vitez Nakić nastavlja: „ . . to prosim ja i sva ova krajina, to je živa želja svega puka, da i odsele kao i do sada franovci budu njihovi duhovni upravitelji.“

Sinjski kolunel Antun Šurić napokon zakletvom potvrdjiva „da je sve istina i jamči za izvornost podpisa njemu poznatih i za obću želju svega puka.“ Ovom izjavom i prošnjom franovci na sboru u Šibeniku na 30. prosinca 1771. pridružiše svoju prošnju i svečanu izjavu, u kojoj pomenuvši davnije zasluge i do tada stečena osobita pomilovanja, kojimi ih je skupnovlada obdarila i uslišala prošnje prevjernoga puka, kojim oni upravljaju, videć kako uz pomanjkanje redovnika prieti pogibio koliko obstanku zaslužne države, toliko duhovnoj službi hrabrenih podanika na obrani mejaša, koga prošnje i želje prilažu, ter i oni druže njihovoj prošnji i želji svoje podaničke prošnje, da se digne zabrana oblačenja i dopusti potrebiti broj za uzdržanje samostana i službu župa, završujuć: „Još i danas naša država služi 98 župa u Dalmaciji, pokle sa pomenutom zabranom pomanjkava danovice redovnikâ, već moradosmo rad nedostatka dovoljnoga broja 25 kapelanija ostaviti.

„Radi česa vršimo svoju dužnost obavješćujnć prejasnu o posliedicah s nestašice svećenstva i pomanjkanja župnih upravitelja puka svega kolikoga prostora pod našom upravom, ter dižemo sa sebe i naše duše svaku odgovornost pred Bogom, skupnovladom i našim narodom.“ Upravljao je Dalmacijom providur gjeneral Jakov Riva pobožan i pravedan, koji poznajuć koristno djelovanje franovaca u Dalmaciji u svakoj prigodi pokazivao se prama njima naklon i privržen, ter i ovoga puta pri onako odlučujućoj sgodi o njihovom obstanku, on ih je zagovarao i srdčeno preporučivao. Kad mu prikazaše redovnici prošnje, on ih je pokriepio i popratio u Mletke moleć vieće vrhu samostana, pri kom bijaše riešitba ovoga posla „da uznastoji svojim privoljenjem prignuti vladu na pomilovanje države, odredivši broj osoba samostanim, kojim bi se nadoknadjivale potrebe duhovnih služba ovih brižnih otaca, koji od davnih vremena zaslugami i velikim plodom održavaju ih na utjehu i zadovoljstvo puka . . .“

2. Prošnje franovaca i puka dobrom preporukom gjenerala nisu mogle biti zabačene. Sasvim da ustanovljeno vieće bijaše se u načelu složilo protiva obstanku redovničkih zadruga, ipak bijaše i savjetnika, koji se nipošto nisu slagali u tom mnenju.

Prijatelji poručivahu iz Mletaka državniku: „U dobar čas prispjele su vaše prošnje, koje je liepo gjeneral preporučio, vi imate mogućih zagovaratelja, i vieće, da mu se nije poreći u pogled vašega položaja i službe župa, ne bi bilo protivno, da

vam se kao iznimki dopusti oblačenje, ali im je težko popustiti u načelu, jer bi valjalo i drugim jednako zadovoljiti, svakako nada nam se okrepljuje.' Medju to vrieme je prolazilo, redovnici pomanjkavali, ne dotjecao broj za običajne službe, i to providuru bijahu jaki nasloni, da prigne skupnovladu na obzir prama državi, ter uslied ovih čestih i žarkih preporuka napokon mu prispje na ruke od istoga vieća sliedeći odpis: „21. svibnja god. 1774. Pridržav ovo vieće odluku, da franovci sliede župami upravljati, naredjiva: da se uzdržava potrebiti broj redovnika za duhovnu upravu puka, onako dobronaklona naprama njima, koji bi dovoljan bio za službu njihovih crkava i samostana, takodjer i za druge službe, gdje su običajno postavljani . . . za to se nalaže vašoj brizi, da saberete potrebite podatke o sadanjem broju redovnika i o potrebah, koliko bi ih se gdje hotjelo, a za župe potražite, da biskupi po duši dokažu potrebite brojeve, napokon i vi ćete o tom izjaviti vaše mnienje." Oduševljen gjeneral ovim prvim uspjehom, pošto mu se već približivalo vrieme odlazka iz Dalmacije, po navršenoj službi ne znaduć koga bi mnienja bio njegov nasliednik u ovom poslu, srdčeno se zauze, da bi ga sam sretno dovršio na uhar franovaca i puka, ter odmah razasla na biskupe pisma, da izvieste u pogled potrebitog broja za župe, a od državnika zaište obširno izvješće o svih potrebah samostana, župa, poslanstva i kakvih mu drago običavanih služba u Dalmaciji i po inozemstvu.

Biskupi odgovoriše u lipnju i srpnju iste godine 1774. u kojih odgovorih svi opažaju posliedice zabrane oblačenja u oskudici potrebitoga broja za službe sadanjih župa, a još veće za one, koje bi se iznova nastavile u pogled uzmnožanoga pučanstva, i prilažu imenike župa od franovaca služenih i onih, koje rad smanjenoga broja redovnika sad popi služe.

Jednako obširno izvješće posla mu državnik ot. Josip Radman, koji kao u ogledalu sastavi mu na velikom listu broj samostana i župa, sadanjim brojem pomanjkanim uslied zabrane oblačenja i potrebitim za sve službe pojedinih samostana i župa, tako i različitih služba, koje su franovci obavljali. Ove svjedočbe, izvješća i podatke gjeneral opremi u Mletke i poprati svojim izvješćem, koje je sastavio po priloženih podatcih, u kom na 31. srpnja 1774. medju ostalimi kaže: . . „U svih mjestih oni uzdržavaju župnu službu još od god. 1350. do danas, jednako kao i u svih novih posjedih prejasne skupnovlade."

Ovo dvanaest samostana providja nesamo župnike i pomoćnike, dali i kapelane za skupnovladine podanike u Kajiru,

u sv. zemlji i u Aleksandriji i Egiptu, i daje redovnike za službu vladinih predstojnika, za bolnice, za vojničke pukovnije i konjanike, za tvrdjave i posade: Cienim da sa 49 djaka i 67 lajika, morao bi se ustanoviti broj sve države na 45 ; redovnika. U tri godine obustave oblačenja umrlo je 79 redovnika, a ima ih živih za službu samostana 151, a na 83 župe služi njih 99, dok radi oskudice osoba na 19 njihovih župa služe popi iz Poljicâ.

Buduć se puk pomnožao, biskupi traže veći broj poslovača. Veliki broj mladića, ne moguć se amo obući, odlazi u bosanske samostane, pak i njihova rodbina sliedeći njih preseljiva se na one strane.

Tako sliedi napominjati druge okolnosti, rad kojih bi koristno bilo, da se dopusti oblačenje i razlike štete obustave; sliedi: „Postao bih Vašoj Preuzvišenosti preveć dosadan, kad bih poduzeo, da potanko dokažem ovih redovnika države presv. Odkupitelja službe u vrieme rata i mira, reći ću samo, da izvan što bijahu i što su i danas najbrižniji poslovači u gospodnjem vinogradu, imadu zaslugu što su najkoristnije sudjelovali u prošasta tri rata kao narodni duhovnici nukajući puk, da predje u podanike skupnovlade

„Osobito pri osvojenju Knina, Sinja, Hercegnovoga u živih sukobih s Turci moglo se vidjeti ove vitežke redovnike pred četami seljana s križem i mačem u ruci, gdje djeluju istodobno kao vojnici Isukrstovi i skupnovlade. Neki od njih podnesoše krutu smrt na kôcu, drugi su izginuli na bojnom polju; može se reći, da su dodrovoljni mučenici vjere i državne slave.

„Ove i druge sjajne zasluge redovnika pomenute države nahode se pobrojene od prejasnih mojih predšastnika: Foscola, Valiera, K. Cornara, Ema, Moceniga i Contarina. Naučan seljanski puk, da mu ovi redovnici budu duhovni upravitelji i drugovi u ratovih, ne bi povoljno podnosio, da ih u službi popi zamiene.“

Ovo bijaše kao oporuka dobroga Rive i dična svjedočba njegove ljubavi naprama franovcem, kojom ih je zadužio vječnom harnošću i priznanjem.

Do malo navršiv uredovnu službu, dieliv se iz Dalmacije preporuči franovce nasliedniku providuru gjeneralu Gradenigu, koji imadjaše prosliediti i dobrim uspjehom dovršiti ovi posao, o kom je zavisio obstanak države.

3. Novi providur gjeneral Gradenigo nije se iz početka vrlo naklon pokazivao naprama franovcem. Vieće u načelu bi-

jaše priznalo potrebu obstanka države, rad koristne službe župâ i ostalih mjesta, gdje su do tada služili, ter bijaše sklono, da se kao iznimka istoj dopusti oblačenje mladih redovnika neobodno potrebitih za samostane i iste službe, ali omedjašenim brojem, koji bi se ustanovio i komu se ne bi dopustilo, da pod ikojom izlikom povećan bude.

S toga buduć gjeneral Riva po primljenih izvješćih biskupâ i ot. državnika predložio ukupan broj 456, vieću se činilo, da je prekomjeran, ter naredi Gradenigu, da opet izpita potrebe i izsvjesti se ob onom samo, što bi se moralo ustanoviti, a da gleda broj sbiti što je moguće na manje.

Gjeneral kao da nije mario za iztrage i izvješća predšastnika Rive; razpisa druge pozive na biskupe, državnike i starješine samostana, ter se iznova sva prvašnja dopisivanja zavedoše i na njegov poziv 16 lipnja 1775 svi odgovoriše kao što su i prvi put, svi ukupno hvaleć u velike franovce, pokazujuć potrebu i nuždu da se dopusti oblačenje za uzdržanje samostana i korist duhovne službe puka.

Jedino makarski biskup sam nije zadovoljan bio radom i brižnim nastojanjem franovaca. On mjesto potvrde, baš u onaj čas, kad im je nad glavom visio Damoklov mač i smrt zijala da ih proždre na vieke, u svojem odgovoru izkreće pred novoga providura gjenerala svu vreću starih tužba i osvada, što u ovoj sgodi nije moglo drugo, nego da dade u ruke istomu i onako slabo naklonu naprama redovničkim zadrugam konopac, koji bi on poslao vieću, da sbilja zadavi i izkorjeni onako pokvarene redovnike, proti kojim isti biskup ima uzroka da se jako tuži!

Mi već ostavljamo u miru ovoga dostojanstvenika, koji se je malo kašnje preselio na vječnost... Njegov nasliednik Fabijan iz početka pod pritiskom prvašnjih savjetnika, sliedio je razpre i borbe, dokle se je napokon uvjerio o nevinosti franovaca i o njihovom brižnom radu o spasenju povjerenih duša, ter se muževno otrese savjetnika i započe sa redovnici složno i mirno postupati. Da im pokaže ljubav i štovanje, upisa se u njihove bratime i u liepoj ljubavi i miru uztraja do smrti; ali ta njegova ljubav bijaše zazorna, ter dobroga biskupa obtužiše u Rim, da je s pameti sašao i bacio se u naručaj franovcem, ter crkvu i biskupiju na pogibio stavio; s česa da bi trebalo imenovati mu pomoćnika nastupnika, koji bi od propasti obranio vjeru i crkvu. Voće ne bijaše zrelo!

4. Po biskupskih odpisih gjeneral se pokazivao nešto naklonitiji prama franovcem i po odgovoru ot. državnika on je

nastavio dalja iztraživanja, kako bi se zbio na manje traženi broj, te naviesti državniku, da vieće nikako ne će dopustiti tako veliki broj redovnika u državi, gdje obstoji toliko drugih redovničkih zadruga.

Državnik se na mukah nalazio, jer je broj to veće pomanjkavao, a traženo dopuštenje oblačenja nije se još pokazivalo, da bi naskoro prispilo. On nastavi molbe i skloni prov. gjenerala na ugovor smanjenoga broja zahtjevana od gjenerala Rive na 340.

Zadovoljan Gradenigo, da je bio vriedniji od Rive u službi vieća, pošto mu bijaše pošlo za rukom da za četvrti dio predloženi broj smanji, na 12. kolovoza 1775. poprati svoj predlog sliedećim izvješćem: „... Na mjesto 340 traženih za službu 118 župa i 12 samostana, valjalo bi ih još veće nadodati za korist podanika i uhar skupnovlade; svakako uzmnoženje ovih franovaca ne samo da nije štetno, da li je sa svim koristno, jer ovaj puk lien po naravi, mimo svaku vjerojatnost i po neznanstvu protivan težanju, skapao bi od potrebe, da nije potican i upravljen od franovaca za nuždu na radnju; jer niti oni ne bi inačije samo prošnjom mogli živjeti, tako da jedina je zasluga njihove razborite brige, ako je što gdje dobro obradjeno, i to se po obćem izkustvu vidi, da zemlje u blizini njihovih samostanâ najbolje su obradjivane.

„Svakako i izvan toga opažam, da rečeni redovnici od težačke ruke uzimani, zaljubljeni u puk i radi srodnosti poznajuć običaje, ćud i prignuća, a i bolje izučeni, a manje nemarni za njegovo dobro mogu bolje od popa otočana s njim upravljati, jer oni nit po nauku, niti po žarkom uplivu ne bi im se mogli uzporediti u zamieni; ter bi ovi mogli biti sredstvom, kojim bi se vlada mogla do potrebe poslužiti i okoristiti se vjernošću i požrtvovanjem ovoga žestokoga (feroce) puka, kao što je u prvotač sa dobrozaslužnimi obitolami, koje većim dielom za nesreću propadoše ...“

Prošnjom puka i preporukom biskupâ i providura franovci su liepe nade gojili, ali u Mletcih drugovačije se mislilo i nagadjalo pak i preveć otezalo; još dosta vremena prodje, dokle se je odlučilo i na prošnje i želje pristalo.

Pošto u pomenutom izvješću gjeneral iztiče brigu franovaca u poboljšanju poljotežtva, neće biti suvišno da o tom obširnije što progovorimo.

Skupnovlada dragovoljno i posve lasno dielila je ove puste baštine, osobito tko bi ikakve zasluge imao, na sami upit, kao

što svjedoče Investite, kojimi je opredieljivala pomenuta zemljišta, i to: a) da se obradjivanjem tih zemalja desetinami uzmnažaju državni prihodi; b) da se puk privikne obradjivanju, ter i mirnom življenju, čim bi se odvratio od pogibnih četovanja i deračina; c) da obdari zasluge vjernosti i požrtvovanja odličnih podanikâ, medju kojimi franovci vazda bijahu na prvom mjestu. Kako su franovci u daleka mjesta odlazili na nauke i različite službe i poslanstva, vidivši u onih mjestih blago, koje prosvietljeni narodi vade iz zemalja dobro obradjenih i povrativ se u otačbinu, oni su po vidjenih primjerih uredjivali svoje zemlje i bolje obradjivali, pak i plodove čudo bolje dostizali; što videć ostali težaci, počeše i oni zemlju raditi i voćke saditi, pak i veće koristi s baština dobivati.

Ako se male stvari s velikimi mogu uzporedjivati, onda bismo mogli uztvrditi, da kako su benediktinci u ostalih pokrajinah u tom prednjačili, da su jednako franovci u Dalmaciji po mjestih, gdje su bili njihovi samostani i stanovi župnika po selih. Poznato je, da skupnovlada nije dopuštala, da se preko gora sade vinogradi, a za kakve vrsti pitomih voćaka onamo se nije znalo. Župnici izprva sadiše samo po koju odrenu izpred kuća, što nije zabranjeno bilo, u tomu na izgled nasliedovahu ih mnogi seljani, tako i pitome voćke najprvo župnici sadiše u svojih vrtlih, odkud se presadi nošahu po selih te se razplodi voćarstvo.

Najprvi župnik Drniša bijaše dostigao 1796. osobitu dozvolu, da nasadi vinograd sv. Ivana u Drnišu To bijaše prvi iza brdâ. Po njegovu primjeru i drugi župnici sadiše bratske vinograde za uzdržavanje crkava; ovi bijahu prisadnici, iz kojih kašnje sva se gorska Dalmacija razsadi vinogradi.

Do zadnjih vremena nitko nije mogao uvjeriti seljane Kijeva, da bi u ovoj župi pitome voćke i lozje uzpjevalo. Župnik ot. Anić nasadi svoj vrtao praskami, artići, višnjami i trešnjami; nasadi lozja okolo vrtla, što je najbolje raslo i radjalo. Kad vidiše seljani, potražiše presadu, te je danas ono selo liepo u voćarstvu napredovalo, i sa svojih vinograda bere ne samo za svoje potrebe vino, nego ga i u trgovinu iznosi

5. U Mletcih vieće je sliedilo razpravljati i razsudjivati o pristojnosti dozvole oblačenja državi presv. Odkupitelja. U načelu je primljena bila odluka, da dozvola bude izdana, ter godine 1777. vieće na 17. svibnja objavi prov. gjeneralu svoju odluku: „... zakonom od 7. rujna 1768. hotjelo se je uzdržati

službu i upravu župa da ostane kod tih franovaca, što se i ovom potvrdjiva i odlučiva: „Da se za sada ništa ne promieni za ono 18 župâ, što danas popi služe u dvima biskupijama Spljeta i Makarske, dok se o tom ne poduzme iztraga . . . Vi ćete uznastojati što prvlje, da ostale 84 u biskupijah Nina, Skradina, Šibenika, Trogira i Hvara svedjerno budu uzdržavane od istih otaca, kojih izkustvo i korist pohvaljeno je od istih biskupa pojedinih biskupija, kako tvrdi isto povjerenstvo; neka dakle sliede isti otci s njima upravljati i iste uzdržavati . . ." — I ako se nade nisu gubile, ali je vrieme odsukivalo i potrebe sve to veće koliko od redovnika, toliko od puka i biskupa na sve se strane ćutile. U to vrieme spljetski prabiskup Iv. Luka Garanjin bolovaše u Trogiru kod svoje obitoli, te dobri pastir sjeti se franovaca i požali veliki gubitak državi uzrokovan dugo očekivanim dopustom, i kao zaboraviv samoga sebe željaše ih utješiti preporučiv liepim pismom prov. gjeneralu, da bi pospiešio dugo željenu i izćekivanu dozvolu. Kako se u tom pismu zrcali poštena duša brižnoga pastira, tako iz harnosti i štovanja doslovce ćemo ga privezti.

„Presvietli i preuzvišeni itd.

„Sadanje moje stanje, koje iziskiva priklonitost volji božjoj i da o samom sebi mislim, ipak ne mogu s manje učiniti, da ne mislim i o duhovnoj koristi svoje biskupije od Boga mi naručene.

„Kako sam zadovoljstvom razumio, da vaša prejasnost pokaziva moguću svoju zaštitu naprama pp. otcem države presv. Odkupitelja, tako ne mogu s manje, da ne pomanjkam naprama meni istomu, da ne zaprosim sa svom poniznošću i krepčinom, da se uzdostojite prosliediti tu zaštitu istim otcem i za moju osobitu utjehu, te im bude dopušteno toliko uzdisano oblačenje. Ovo je sve to veće neobhodno potrebito, da mogu imati dovoljno osobâ za upravu župâ, za koje gvardijani samostanâ prikazuju biskupim sposobne na potvrdu, pokle bivaju izpitani po zakonu izdanu u Pregadi još na 27, svibnja 1747.

„Bijaše mi rečeno, da bi gvardijanim moglo biti oduzeto ono pravo prikazivanja i dato vladinim predstojnicim ili vlasti gjenerala; što ako bi se izpunilo, vaša preuzvišenost može suditi po sebi u kakvih bi se stjeskah biskupi našli i kakve bi bile posliedice!

„Vaša preuzvišenost koja je pobožnošću obuzeta neka se zauzme rad ljubavi božje za vjeru i imat će, ja vas uvjeravam,

dostojanstva kod Boga; i kako rečeni otci ne će uzmanjkati Bogu preporučivati vašu preuzvišenost, tako ću i ja imati dio tolikoga dostojanstva po vašem nastojanju.

„Za onu veliku sućut, koja vas kiti, za ljubav, koju izkazivate naprama ovoj preucviljenoj obitoli i naprama mojoj preponiznoj osobi, oprostite momu smionstvu i vjerujte mi, da sam sa svim štovanjem i dužnosti Trogir 30. kolovoza 1777.

Preponizni itd. sluga Ivan Luka prabiskup Spljeta.

Ovako srdčenu preporuku sa svakog pogleda uzvišenog dostojanstvenika nije providur mogao zanemariti niti vieće u Mletcih zabaciti, ona bijaše poluga, kojom je najzad pokrenuto i riešeno franovačko pitanje, ter na 23. ožujka 1778. starovieće izdade osobitu odluku za samu državu presv. Odkupitelja u Dalmaciji, koja glasi: „. . Uslied primljenih izvješća, svjedočba i preporukâ dopušta se državi presv. odkupitelja, da za priznate potrebe može oblačiti i uzdržati redovnikâ do naznačenog broja 340, al svedjerno pitajuć dopuštenje od prov. gjenerala, koji će mukte davati; a primat će na oblačenje osobito seljanske mladiće iz gorskih mjestâ rad potrebe poznavanja jezika i pučkih običaja . . ." Može se misliti kojom su radosti franovci primili viest, kojom li odlučnošću počeli vidati duboke rane duge obustave! ali na žalost one bijahu preduboke. Kroz deset godina obustave bijaše u državi pomanjkao 101 redovnik. pitomci se razišli, mladići se drugomu stanju odlučili, učilišta se razmetnula, učitelji pomrli ili se na druge posle uložili; sve se moralo iznova sabirati, prikupljati i uzpostavljati, a to ne bijaše mali i lasan posao!

Ma da bi i to samo bilo, nego i ako bijaše dopušteno oblačenje, ali je to za svakoga mladića valjalo od providura, pak i iz Mletaka tražiti tolikimi svjedočbami: krštenice, otčeve dozvole, podaničtva, dobrog ponašanja i ovršenih nauka; izvješća i dopisi za koje se razvlačilo uredovno dopisivanje za mjesece, a kadkad za godine; ter se svim stavljale zapreke i mučnosti, rad kojih opet se riedko i mučno mladići oblačili i nauke završivali. Kašnje nadodjoše svietski prevrtaji, smutnje i ratovi, što je sve priečilo, da se dovoljni broj u državi dostigne.

6. Preko dugoga izčekivanja neizviestni o svom obstanku, nisu ipak redovnici prekrštenima rukama čekali odsudu, niti se samo bavili svojim održanjem. Oni su jednako naložene dužnosti vršili i veće no ikad bavili se književnim radom, koji je ovoga vremena najplodniji bio.

U ovo isto vrieme ot. Ivan Kardum s Grahova učitelj mudroljubja, pokle zabranom oblačenja bijaše razmetnuto nje-

govo učilište, god. 1775. postade starješinom samostana u Kninu i župnikom varoša; ali kako crkvica samostana bijaše premalena naprama umnožanom pučanstvu varoša, a još manja njegdašnja džamija, što služaše za župnu sv. Jerolima u vrh varoša, odvaži se, da bi samostansku crkvu sv. Ante iznova načinio veću i ljepšu; ali čim?

Njegova bogata rodbina s Grahova obeća mu bezplatno dovezti svu potrebitu japiju, izprosi pomoć od vlade i nešto milostinje po varošu, ter god. 1776. započe i do dvie godine dovrši liepu crkvu, koja je dičila onaj varoš i mješćani za harnost u njoj namjestiše župnu službu, koja odonda ostade pridružena samostanskoj; ali kako je tlo nestalno bilo, tako bijaše popucala, ter vlada mjesto nje god. 1841. drugu načinila. U Kninu u isto vreme ot. Vinjalić sastavljaše važno djelo Compendio Storico, kojim se dobro pomogosmo u ovoj radnji, ter ćemo iz harnosti koje što pripomenuti o njegovom zaslužnom životu.

Ot. Gašpar Vinjalić rodi se u Zadru na početku prošastoga XVIII. vieka; bijaše mu ime Vincenzo. Niže nauke dovrši u otačbini i kad je odrastao, zaželi da bude redovnik sv. ot. Frane i dodje na Visovac, gdje ljubezno bi primljen, izuči potrebita, te god. 1735. obuče se u redovničke haljine imenom fra Gašpar, do godine položi svetčane zavjete u ruke državnika ot. Jerka Filipovića. Po završenih naucih postao misnikom, bijaše odredjen učiteljem mladića, koji se za red pripravljahu, za koje sastavi posebitu slovnicu u tri jezika latinski, talijanski i hrvatski, koja se i danas u izvorniku nahodi u arkivu samostana u Sinju. Kašnje bijaše župnikom u Petrovu polju, gdje njegovim nastojanjem dogotovi se liepa crkva Majke božje u Gradcu. Za tim bi naimenovan gvardijanom i župnikom u Kninu, pak definitarom i kašnje gvardijanom u Šibeniku i Visovcu. Pomnjivi iztraživalac i sabiralac sgodopisnih izvorâ i podatakâ za poviest svoga naroda, napisa oveće djelo: Compendio storico cronologico delle cose memorabili occorse ai Dalmati e Slavi in Dalmazia, Croacia e Bosnia, u 350 običnih listova čitka pisma. On je ovo djelo god. 1774. bio ponio u Mletke, da bi ga pečatao, ali rad uboštva ne mogaše na svoj trošak, a tiskar nije htio, jer da mu jezik nije bio pravilan. S toga on to svoje djelo ostavio otcu Fr. Gianantoniu Bomanu, da mu jezik što popravi po slovničkih upravah; toga se on primi obećav Vinjaliću, da će ga pečatati, a za cielo djelo darovati mu 50 iztisaka. O. Vinjalić

se začudi kad god. 1775. njegovo djelo nešto preradjeno tiskom izadje pod imenom Bomana! koji mjesto 50 posla mu samo 4 iztiska. Ot. Boman bijaše koješto preuredio, nadoknadio ili izostavio te na svoje ime djelo pečatao, a Vinjaliću nit ugovorenog broja pridao. Na to se on tuži ot. Laštriću pak veli, nije mi ni to žao, koliko mi je težko, što je nekoje stvari izkrivio; rad česa Boman imade priekora sa veće strana, ter pretrže potla drugoga svezka izdanje ostalog blizu polovine rukopisa i povrati ga Vinjaliću, koji se nahodi u arkivu samostana Visovca. Ove okolnosti obielodanismo u književnom listu Nada, koja je u Spljetu izlazila 1883. br. 10. Griehota da drugi dio ovoga rukopisa nije obielodanjen, jer je čudo važniji od prvoga od Bomana pečatanoga, pošto u onom do godine 1520. viesti su crpljene iz poznatih pečatanih knjiga i mutnih izvora, dočim ovaj od 1520. do 1770. bavi se turskim vladanjem u gorskoj Dalmaciji, čime se nitko kod nas bavio nije. Vierno opisiva turska vojevanja i osvojenja kao i običaje našega naroda u onih nesgodnih vremenih, kako ih uvrstismo u ovu našu radnju. Viesti ovoga drugoga diela crpljene su iz najboljih izvora: svjedočbâ, pohvalâ i uspomenâ iz obiteljskih arkivâ Sinobada, Radnića i Nakića; kao i po arkivih samostanâ, ter mu je poviest obširnija i podpunija od ikoje dosad obielodanjene. Izvan dviju pomenutih radnja ot. Vinjalić ostavi u rp. drugih uspomena, pa i jednu apologetiku svojih redovnika.

U ovo isto doba, kako materializam bijaše opojio učeću mladež po sveučilištim, tako i naš domorodac gosp. Ivan Lovrić iz Sinja kod padovanskoga sveučilišta bijaše s njim nabrizgan, ter povrativši se u otačbinu htijaše s njim prosvietliti tamošnje stanovnike. Prigodom da izpravi neke netočnosti putovanja Abata Fortisa upečata oveće djelo, u kom opisujuć običaje Morlaka piše svega i svašta protiva vjeri i pobožnosti, a osobito prot franovcim, koje po Voltairovu izsmjehava i sprda se molitvam, svetotajstvim i svetinjam. Dva mu franovca odgovoriše kako je trebalo izsmjehavajuć njegovu bahatost i mudrijašku nadutost, ali tako liepo i šaljivom uljudnošću, da svaka besjeda bijaše igla, koja mu je kožu probadala. Jedan je pisao proti njemu pod imenom fra Gajtana Deribaka (Vid. Bulletino di archeologia e storia patria u Spljetu 1883—84.), drugi je ot. Vinjalić; negovo se pismo nahodi uz ostale njegove rukopise u arkivu samostana Visovca.

Ot. Vinjalić bijaše vrlo pobožan redovnik, vas svoj život provede u čitanju i pisanju, u molitvi i pokori. Ostavi nam

*

izvan pomenutih rukopisa obilato skladište poviestnih dogadjaja odasvud izcrpljenih, takodjer učenih razprava i dopisa sa ot. Laštrićom, s kojim bijaše u tiesnih odnošajih prijateljstva

Napokon dodje u starosti na visovačko svetište, da ondje u pustoši jedino o Bogu misli i spravi se na blaženu vječnost. Tude provodeć život s Bogom sdružen na zemlji, na 16 svibnja god. 1781. preminu s ovoga svieta, i od braće bi položen u grob pred gospinim oltarom. O dobroti i radinosti ot. Gašpara za dugo je u državi uspomena sliedila. Sjećali ga se na vieke harni nasliednici.

Poglavje četvrto.

1780.—1797.

1. Franovci pri kužnoj bolesti u Spljetu, Cetini, Braču i Imoti. 2. Zamašita razpra o Interdictu u Spljetu. 3 Francuzki prevrat, povratak dalmatinskih mušketara. 4. Pad mletačke skupnovlade, bezvladje u Dalmaciji, poslanstvo otca Dorotića. 5. Strahote bezvladja u Šibeniku i drugih mjestih, djelovanje franovaca. 5. Strahovanje u Šibeniku, viteštva franovaca sv. Lovre. 7. Posredovanje biskupa, ot. Glumac i franovci za mir. 8. Završenje bezvladja, dična svjedočba franov. djelovanja.

1. Dalmacija kao pogranična država uzduž turskih pokrajina, velike je štete i potarluke pretrpila; prvo što ju čestimi četovanji robili i plienili, palili i puk u sužnje odvodili, a kašnje kad su gorske predjele osvojili, onda .stare gradove i varoše razorili i kršćanske uspomene utamanili, pak napokon kad je zemlja oslobodjena jarma i njihovog sužanjstva, kad joj već ne mogli škodovati vatrom i mačem, onda ju tamaniše i pustošiše čestom kužnom pošasti, koja je brže svedjerno buktila po prostranih mejaših medju gnjusnom balinčadi. Skupnovlada nije kratila troška, pažnje i strogih propisa, da obezbiedi svoje podanike. Straže su pozorno čuvale mejaše, zdravstveni nadzornici vršili oštre propise i sa smrti kaznili prekršaje, ali većekrat tupo neznanstvo ili pohlepa mejašnih seljana nevidom unese nemilu bolest, koja je u crno zavijala sela i gradove.

Pomenusmo nekoje prije, a sad ćemo poviedati ob onoj god. 1764. U Spljetu se bolest upali u gradu i varoših, ter i u toj prigodi franovci pokazaše se pravi pučki prijatelji i vitežki krstovi vojnici. Prabiskup Dinaričić izdade im dičnu svjedočbu srdčenosti i požrtvovanja, koliko na Dobrom gdje su kao župnici duhovnu službu obavljali, toliko po ostalih varoših i gradu. Ot. Jerko Bareza nemoćnike je oblazio i kriepio, vladinu pomoć ubogim dielio, apoštolskom srdčenošću svetotajstva dielio i župne dužnosti obavljao. To mu i providur Petar Micheli

potvrdjiva svjedočbom 6. kolovoza 1764.[1] Malo kašnje prabiskup Garanjin iste okolnosti spominje: ... „tješio je i kriepio bolestnike i umiruće po kućah i po tamnicah, ravnao prepirke i pomirivao zavade.“ A knez kapetan Orio na 20. veljače 1765. ... najdičnije se odlikova u strašnoj pošasti, koja je kruto prietila ovim varošim i neustrašivo se izticao na pogibli života, da tješi i kriepi bolestnike čim je zaslužio našu harnost i priznanje...“

Tako i o svih ostalih svjedoči obćinsko vieće na 15. lipnja god. 1764... „uzmnoženjem službe božje ukroćivaju naravnu naprasitost ćudi ovoga puka i ublaživaju ga.

Njihovu ljubeznivost osobito upoznade ovaj puk u prošastoj kužnoj bolesti, koja se bijaše nemilo razprostranila po varoših, gdje oni kužne kriepiše s pogibli života, čim se mogu nazvati dobrozaslužni i dostojni najvećeg priznanstva.“[2] U ovoj prigodi varošani Dobroga opet zapoznadoše milost majke božje od zdravlja, koja se štuje u crkvi onoga samostana, ona ih je i ovoga puta oslobodila od krutoga biča, ter isti na vječnu uspomenu, da joj pokažu svoju harnost skovaše krune od zlata i darovaše sv. slici, koje i danas rese glavu majke božje i djetešća Isusa, i na njih urezano štije se: Tempore pestis sub urbium Dobri ex voto 1764.

Kroz isto vrieme. kužna pošast plamtila je po selih Cetine, gdje franovci po isti način srdčenošću i požrtvovanjem izlagahu život na pogibli.

To nam svjedoči zdravstveni providur Petar Contarini u Sinju 8. rujna 1764. Kad u selu Mućn zaplamti užasna morija, župnik ot. Ilarion Skočibušić apoštolskom brigom i izglednim požrtvovanjem nesamo podieljivaše svetotajstva i svaku potrebitu pomoć okuženim, dali buduć se u istom selu utaborio odiel vojnika i napravio bolnicu i lazaret, isti je otac neumornim nastojanjem na sve strane prispivao. svakud kriepio i tješio.

Isti providur svjedoči, da svi ostali istom žarkošću djelovahu u varošu i u svoj krajini ... gdje redovnici ovoga samostana nesamo podieljivahu duhovna pokriepljenja, dali pomagahu siromahe kruhom i svakom drugom potrebоćom u onoj nesreći ... Osobito na Biteliću ot. Ivan Miljković i u Hrvatcih ot. Anselmo Vuković; ovi su dielili hranu i ruho ubogim nevoljnikom.[3]

Jednaka nesreća zadesi Cetinu god. 1783. gdje onomašnji zdravstveni povjerenik na 10. studenoga kaže, da su franovci

[1] Izvorna u arkivu samost. Dobri. — [2] Izvorna u arkivu samost. Dobri. — [3] Izvorna u ark. samost. Sinja.

brižno i odvažno nesamo pastierske dužnosti obavljali, dali kao pravi angjeli tješitelji siromašni puk kriepili i pomagali, osobito ot. Frano Buljan, koga dično djelovanje i apoštolsko požrtvovanje zapoznao sam na mjestu i vidio njegovo neumorno djelovanje na utjehu duša i tjelesa . . . koji posred trudnoga djelovanja pade žrtvom svoga uzvišenoga zvanja, podnoseć nevjerojatne trude i oskudice, neimajuć drugoga zaklona do puste kamene špilje, gdje se je mogao za čas zakloniti. Jednakom žarkošću odlikovaše se i ostali redovnici ovoga samostana, osobito ot. Šimun Petričić u Hrvatcih, ot. Petar Alfirević i ot. Jerko Vuletić po selih krajine, gdje je trebalo njihove pomoći, a najveće u Dicmu, Kosincu, Zasioku, Dabru, Vučipolju, Potravlju, Maljkovu, Šatriću i Zelovu, iz kojih sela župnici bijahu prevedeni u lazarete, gdje dva od kužne bolesti pogiboše, a ot. Gajtan Pervan, ot. Andrija Mandić i ot. Šimun Šimić obljetahu po selih Suhaču, Čitluku, Postinju, Mrgude, Lučane, Radošiću, Glavice i Brnaze. Što sve potvrdjiva providur Sinja Paolo Emilio Conal na 18. rujna 1785.[1]

Jednaka kužna nesreća bijaše zadesila na Braču mjesto sv. Martina, gdje po neznanju trgovinom bi unešena u travnju god. 1784. i namah se razprostrani u mjestu po svih kućah.

Šest misnika bijaše u samostanu, koji su ondje sveti život provadjali, kao u samostanu redovničkoga savršenstva, i svi se digoše kao ljekari duše i tiela na prvi glas pučke nesreće. U ovom vitežkom poduzeću i apoštolskom požrtvovanju pravi Isusovi vojnici, tri padoše kao mučenici žrtve ljubavi od iste bolesti, i to: ot. Filip Čović, Vicko Glavinić i Petar Erceg, dok ostali ostadoše samom božjom milosti sačuvani na utjehu onoga puka. U istom samostanu umrieše tri mladića na nauku i jedan poslužnik. Evo što u toj prigodi povieda kolunel zdravstveni nadzornik knez Mitar Buha: „Kad sam prispio u ovo mjesto, franovci sv. Martina srdčeno se odazvaše momu nastojanju, da se bolest osami i namjeste straže, ter mi pokloniše daske za vojničke kućarice. Koje i kakve su bile pomnje pomenutih dobrozaslužnih redovnika pokaziva djelo, što potaknuti ljubavju kršćanskom i izglednom pobožnošću bez opaza na gubitak svoga života najbrižnijom revnošću danom i noćju ljubezno nastojiše okolo okuženih, izpoviedahu i duhovno tješijahu, s česa tri, to jest: ot. Filip Čović, Vicko Glavinić i Petar Erceg s tako ljubeznoga nastojanja okolo bolestnika sami se okužiše

[1] Izvorna u arkivu samost. Sinja.

i od iste bolesti umrieše, dočim ostadoše po božjem milosrdju zdravi: ot. Krilić, Lalić i Zlatar; ja isti ostadoh preko zadovoljan njihovom pobožnom brižljivošću, videć njihovo nastojanje okolo okuženih na polju gdje su ih izpoviedali, tješili i bogu duše preporučivali. U mojoj nuždi dadoše mi 143 daske za kuće stražara, izvan prvašnjih, i dva svoja vrtla za pokapanje mrtvaca, ne buduć na drugom mjestu mogao naći zgodnoga zemljišta i ne imajuć mjesta za propisano čišćenje, morao sam se poslužiti za tu svrhu njihovim samostanom.[1]

Kroz pet mjeseci pošasti pogiboše 154 osobe. To bijaše velik udarac onomu mjestu, od kog se kasno oporavi. Isti samostan presta već biti onim pobožnim zakloništem zašto bijaše odredjen, u komu toliki broj dobrih i krepostnih redovnika bijahu se sasvim bogu posvetili, jer nastavše nezgode smanjiše broj, koji je jedva dotjecao nužnijim službam samostana i župa. U ovoj prigodi izticaše se bratinska ljubav redovnika naprama braći. Iz samostana Makarske, Živogosta i Zaostroga postojano i redovito dovoziše na svojih brodovih kruh, meso, drva i sve ostale potreboće i ljekove po dva puta na sedmicu, da svojoj braći umanje muke i nezgode ljute, u kojih se dugo nalažahu.[2]

Pošast ovoga puta, po navadi iz turskih pokrajina, rek bi da je iz Bosne unešena, gdje je god 1783. nemilo morila tim, što prestrašeni oni, koji su iz Dalmacije onamo bili otišli, da se u gladnoj godini prehrane, kradomice provališe u otačbinu ne vidjeni od straža, koje su po mejaših čuvale granice. To nam svjedoči suvremena uspomena u arkivu samostana Imote ubilježena od ot. Šimuna Gudelja ovako: „kad god. 1783. zapali kužna bolest u Bosni, ona čeljad što se onamo nalazila iz ove krajine, poče bižati u svoju domovinu. Veliki lazareti bijahu na Posušju i na Hržanovu, gdi u čišćenju mnogi umriše i krajina srićom nije se otrovala. Kužne izpovidaše ot. Gudelj i ostali redovnici imotski velikom ljubavju i kršćanskim požrtvovanjem. Sinjska se krajina od pribiga otrova i u njoj pogibe 1488 čeljadi.“ Pohvalno djelovanje franovaca u ovoj krajini svjedoči zdravstveni nadzornik kolunel Grgur Karara 1. siečnja 1784. „Ovi brižni i prosvietljeni redovnici vršeć župnu službu po selih ove prostrane krajine nesamo da su spravni na podieljivanje svetotajstva, dali tješe bolestne, propoviedaju i uče kršćanski nauk i obsluženje božjega zakona, upravljaju, kako će mirno

[1] Izvorna u arkivu sam. sv. Martina. — [2] Matice računa u Makarskoj i Zaostrogu.

medjusobno živjeti i složno, osobito ovud po mejaših turskog vladanja, u čem se odlikovaše ot. učitelj Šimun Gudelj, ot. Fortunato Radovinović, ot. Ilija Mrnjavac i ot. Jerko Bauk.

Kad se pokaza strahoviti kužni bič u dvama lazaretima u onih pogibnih prigodah neumorna bijaše brižljivost pomenutoga ot. Gudelja, po kog izgledu i ostali spomenuti redovnici s ot. Matom Pavlinovićom svaki su dan odlazili po lazaretih, svetotajstva kužnim podieljivali i najljubeznivije pomagali najvećom pogibli života bez ikoje nagrade, plaće ili državne tegoće. Čim kao dobrozaslužne itd.[1] Ako je oznaka i dokaz pravoga prijateljstva samoga sebe pregoriti, da prijatelja spasiš i pomožeš, onda vidimo, da su franovci ovu oznaku i dokaz pokazali svojemu narodu.

2. U crkvah svih samostana države presv. Odkupitelja velikim bogoljubstvom redovnika i vjernika svedjerno se je slavila svetkovina sv. Paškala Bajlona reda sv. otca Frane.

U Spljetu na Dobrom zaželiše redovnici, da bi se i u crkvi onoga samostana ovo bogoljubstvo uvelo, osobito pokle bijahu nabavili liepi kip svetitelja i na oltar ga izložili na poštovanje bogoljubnoga puka.

Ali kako onaj samostan bijaše od malo vremena proglašen, svako novo uvedenje kakvog vanrednog bogoljubstva, moralo se prvo prikazati vrhovnoj duhovnoj vlasti i privoljenje od iste potražiti; što redovnici po zakonu učiniše i dostigoše od prabiskupa dopuštenje.

Kako se je molenje devetnice hrvatski govorilo, tako je privuklo množtvo svieta na blagoslove, što je svake godine to veće bogoljubstvo uzveličavalo i pobožni vjernici na božju službu pristupali, to videć redovnici odlučiše, da bi i svetčani obhod po varošu sa svetim kipom obavljali, ako bi im to duhovna vlast dopustila, ter zaprosiše pismeno potrebito dopuštenje od prabiskupa L e l i o C i p i c o, koji im vlastoručnim podpisom na 11. svibnja 1796. dopusti p r o u t p e t i t u r.

Redovnici obhodom ovršiše mirno i liepo spomenuto obašašće dobrim brojem bogoljubnika i velikim veseljem varošana Dobroga.

Došaste godine bijahu još veće pripreme za što svetčaniji obhod, ali kiševito vrieme ne dopusti obhoda po dvoru, nego se sve bogosljubstvo ovrši u crkvi.

Treće godine 1798. isto se bogoljubstvo devetnice u crkvi ovrši i sve se priprave dogotoviše za svetčano obašašće, kad u

[1] Izvorna u ark. samost. Imote.

jutro 17. svibnja, na blagdan istoga svetitelja prikaza kurijalni poslužnik prabiskupovo pismo starješini samostana, u kom kaže, da se zabranjiva onoga dana obašašće po varošu izvan samostana, jer da nije zakonito bilo dostignuto. Svi redovnici ostadoše kao od striele ošinuti tom nenadnom zabranom, pokle bijahu dostigli zakonitu pismenu dozvolu, pripravili sve za obhod i kroz osam dana navješćivali puku, da će se svečano obašašće javno obaviti.

Zabunjeni i smeteni nisu znali, dali će poštovati zabranu, ili da se veće zlo ne dogodi i narod uzbuloži, opet potražiti, da bar ove godine bude dopušteno. Netko ih svjetova, da prijave knezu kapetanu, jer ako se što uslied obustave dogodi, da oni ne budu odgovorni.

Knez kapetan pregledav pisma, naredi: da radi mira one godine učine, a kašnje kako se prabiskupom nagode, jer se je i on bojao, da bi ta zabrana onako nenadna i naprasita mogla uzrokovati kakvih nemira i mržnja na štetu ugleda svećenstva.

Ovu zabranu bijaše izazvao kaptolski sbor, jer kako po crkovnom zakonu ne mogu se javna obašašća u župi uvoditi inconsulto Parocho, a buduć u Spljetu gradskih i varoških župa kapitul župnik i bez njegova dogovora prabiskup izdao prvo dopuštenje, smatrahu ga bez vriednosti, nezakonitim i pregnuše prabiskupa, da ga opozove i zabrani obašašće onaj isti dan, kad se je imalo obaviti! Franovci prizvaše na starije sudište crkveno proti zabrani i ovršiše svečano obašašće po varošu, a prabiskup udari na crkvu samostana obustavu Interdikt. To je skrajna crkovna kazna, koja kad bi zakonito bila udarena, crkva bi se zatvorila, niti bi se već u njoj mogla nikakva služba božja obavljati, dokle se ne bi oprostila. Redovnici imadjahu mudrih glava medju braćom, koji zakonom u ruci dokazaše, da je prabiskup prekoračio mejaše svoje vlasti, ter njegova odsuda da je nezakonita bez vriednosti, i oni prosliediše u svojoj crkvi vršiti službu ne obziruć se na pomenutu zabranu; na to se kaptol smuti i proglasi franovce kao neke okorjele neposlušnike. Franovci su imali mudra branitelja, vriednog brata ot. Fidela iz Zadra prabiskupova bogoslova; on upoznav franovačku pravednost, poduze braniti njihova prava, a kaptolski sbor imadjaše tri naučitelja bogoslovja dra Tommasea, Didoša i Giovanicija, koji su izticali svoja prava i zakonitost prabiskupove odsude.

Silna se razpra zavrže i ogromna pravda na gradjanskom i crkovnom sudu. Najmudriji učenjaci izmedju popova i fratara

upletoše se u znanstvene razprave i kroz dvie ciele godine izdavahu učene radnje rukopisnih i tiskanih svezaka, potražiše se savjeti od učenjaka u Dalmaciji i vani, dok napokon papa naloži mletačkomu patrijarki, da ju razsudi.

Šest debelih svezaka bijaše napisao ot. Fidele, a toliko kanonici sa svoje strane; sve to bi prikazano na odredjeno sudište i prizvane strane, da naustice izvieste, što bude trebati, i pokle sve bi pregledano i saslušano na 18. studenoga 1799. izadje odsuda, po kojoj: „... Interdict bijaše ništetan, kao da nije niti izdan; tako i sve posliedice, koje su s njega mogle proteći. U pogled obhoda naredjiva: da franovci svake godine dostignu dopuštenje, ako ga žele javno obavljati. Franovci zadovoljni odsudom, videć na kakav odpor i protivnost bijahu nagazili za stvar, koja jedino bijaše namienjena slavi božjoj i svetog Paškala, kaniše se za vazda sličnog poduzeća, oni prosliediše do današnjeg dana svetčano obavljati devetnicu, veliku misu, propovjed i blagoslov, čim podpuno zadovoljavaju svomu bogoljubstvu i onomu mnogobrojnih učestnika.

Kako je ova razpra slabo mogla djelovati na vjernike, tako franovački branitelj vodio je u latinskom jeziku i kao medju domaćim svećeničkim stališem; ali protivna strana pri svrhi pade na toliku nizinu, da je stvar razpravljala na talijanskom i s nepristojnim se načinom proti franovcem izrazivala, osobito u sastavku tako zvanomu: Catechismo spalatense, i te nepristojnosti kroz puk razmetala; što prisili ot. Fidela, da odgovori te pred pukom pravednost svoje braće obrani i opravda.

Ova razpra doprinjela je velika ugleda redovničkoj zadruzi, jer izvan priznate pravednosti, riedko se kad izmedju redovnika u samostanu pokazalo nešto onake mudrosti apoštolske brižljivosti za spasenje dušâ i svetinje izglednoga redovničkoga življenja. Ot. Bareza, ot. Eleg, ot. Ljubić, a osobito ot. Balin, to bijahu svietnjaci i ogledala redovničke savršenosti

Danas poslie tako duga vremena još je uspomena otca Jerka Balina sveta ne samo u Spljetu, nego po svih mjestih Dalmacije. Od Osora do Perašta ne ima mjesta, gdje nije propoviedao, sveta poslanstva najboljim plodom obavljao i svako dobro u puku uredjivao, koliko duhovno, toliko vremenito. Njemu i danas ostaje liepi nazov spljetskoga apoštola, drugoga sv. Filipa Nerea. Njegovo veliko bogoljubstvo naprama Majci božjoj činilo je, da se crkva Gospe na Dobromu po njegovu nastojanju preobrati u mali raj radi divno obavljane

službe božje, izvrstnoga nakita i uvedenih bogoljubstvâ. Apoštolskim trudom nabavio je divan mramorni oltar presv. sakramentu i mnogo odjeća, slika i oprava. Šerafin ljubavi božje i svoga bližnjega, kako je sveto živio, tako je sveto u skrajnoj starosti umro. Ali njegova smrt nije plakana nego Boga slavljena; on je kao svetac u pomoć zazivan i nebrojni štovatelji pobožno mu odjeću cjelivahu, prvo nego je u grob položen.

3. Mrki su se oblaci vijali ovoga vremena po političkom obzorju Europe: Francuzki mudrijaši izmisliše nove nauke i izume, po kojih bi se preustrojili družtveni odnošaji. Njihova lozinka bijaše: Prevrat, i ta se rieč razliegala od jednog do drugoga kraja, širom zemalja i naroda, koji većim dielom ne poznavahu njezinog znamenovanja, a još manje rasudjivali o posliedicah.

Otrovne knjige na sanduke odlazile i prevaljivale gore, rieke i mora, da otrovno bilje presadjuju u daleke zemlje, koje će na svoje vrieme roditi i ploditi po selih, varoših i gradovih. Kužni se nauk iz tih knjiga nagloželjno sisao, dokle ga se nasitili i zaželjeli, da u djelo stave blagodati, kojimi bi se po njihovom mnienju preporodio i usrećio ljudski porod.

U Francuzkoj najprvo buknu strašni prevrat, kakvog do tada ne ubilježi poviest naroda, kog opojeni zanešenjaci pozdraviše uzklikom radosti, očekivajuć kad će i po ostalih mjestih niknuti i ploditi usijano sjeme Mletački državljani većim dielom bijahu i oni opojeni tom pošasti i oni željno izčekivahu, kad će te nove uredbe usrećiti njihovu otačbinu.

Kad je Francuzka živom vatrom prevrata planjicala i svake strahote kod svoje kuće počinila, tad je poslala mladoga generala Bonapartu preko Alpa, da onamo prenese blagodati prevrata, gdje talijanski buntovnici bijahu mu pripravili konake i objeručke ga primili.

God. 1794. bijaše na posadah mletačkih gradova u Italiji 3000 vojnika iz Dalmacije; oni bijahu prisutni kad Francuzi zaokupiše Peschieru, Bresciu, Veronu i druga mjesta skupnovlade; a kako bijahu srdcem i dušom duždu privrženi, velikom su žalošću pratili one dogodjaje, osobito pokle Francuzi razbiše austrijsku vojsku i neki gradovi odpadoše od skupnovlade, kao Bergamo i drugi proglasivši samostalno vladanje svojih obćina.

Prekipi tad njihova vjernost i napadoše na Francuze, ali nadvladani i zasužnjeni grižnjom osvete čekahu sgodu odmazde U to mletački tako zvani naprednjaci, mjesto da se bave kako

bi državu obranili od šapâ grabežljivog Napoleonova orla, oni su sa zadovoljstvom i nasladom srdca pratili vitežko vojevanje mladog gjenerala, koji je krunom slavodobića prikupljao talijanske državice, čekajuć kad će sami u naručaj mu se baciti i pred stubom libertè u Mletcih mu se pokloniti. Ali kako je gospoština morala što poduzeti za svoju obranu, da umiri zastrašenu svjetinu god. 1796. popisa u Dalmaciji 12.000 vjernih Hrvata i u srpnju preveze ih u Mletke, da iskušanom hrabrosti i vjernosti brane principa, za kog su znali da bi svaki zanešenom ljubavi život pregorio.

Kad oni u Mletke dodjoše, tu nadjoše svoje otačbenike, koji su prvo bili u vojnike uvršćeni i razdieljeni bili na stražu gradova, tad od Francuza zaposjednutih, i oni sad izpripoviedaše svojim zemljakom sve žto su znali, čuli i vidili o mrženih Jakobincih; i to: da razmeću stare države i strmoglavljuju okrunjene glave, da progone svećenstvo, zabranjuju službu božju, da su Boga zaniekali i da kane kršćanski zakon i crkvu razrušiti, da oskvrnjuju domaće svetinje i bezobrazno očito prave bezakonja i grdesije, kakve se do tada na svietu nisu dogodile.[1]

Može se pojmiti koliko mladi Dalmatinci onako vruće naravi i obuzeti najdubljim štovanjem naprama Bogu, svojoj vjeri, kao i naprama skupnovladi i principu, kako su ova skazanja padala na njihova srdca! Oni su kipili jadom i osvetom proti Jakobincem, kako su u obće zvali Francuze i sve njihove privrženike, koje su smatrali gorim od Turaka i ikojih bezvjernika. Oni mišljahu, da Mletci onda silno naoružani i branjeni od jake ubojne mornarice, a oni oduševljeni uzornom privrženošću naprama principu, uz slavodobitni barjak sv. Marka, da ne bijaše snage na svietu, koja bi duždev grad osvojila.

Biedni! dokle se oni zavjeravahu, da će gospoštinu braniti do zadnje kapi krvi, ista bijaše odlučila, da će se predati u naručaj junaka Bonaparte i primiti u grad njegovu vojsku; ona podpisa sebi smrtnu odsudu i svojoj neodvisnosti na vieke!!

Odluka se tajna držala od onih zanešenjaka vjernosti, kakvi bijahu dalmatinski Hrvati; jer su cienili, da onako razdraženi proti Francuzim ne bi se dali skloniti, da mlitavo

---

[1] Opaziti nam je, da sve potankosti o dogodjajih, koje poviedamo i što unapred budemo nastavljati o padu skupnovlade, o prevratu i bezvladju u Dalmaciji, da sve vjerno prenosimo iz vlastoručnog dnevnika učitelja ot Josipa Glumca suvremenika, koji je danomice bilježio dogadjaje, koji su mu se pred očima sbivali kroz punih 20. godina. Ovaj znameniti rukopis uz ostale njegove spise sahranjen je u ark. sam. u Sinju.

polože oružje pred mrženim neprijateljom; a s druge strane Francuzi znadijahu kako su napram njima razpoloženi, ter i ako željeni i pozivani ne htjedoše unići dokle iz grada ne izadju pretjerani Škjavoni; trebalo je dakle prvo njih odpraviti, pak bi onda novi gosti u pohode došli.

To nebijaše lasan posao. Dalmatinci bijahu začuli, da bi Francuzi Mletke priuzeli; ali oni mišljahu, da bi ih junački dočekali, kako treba vojnikom dušmana, koji na dužda navaljiva i (kako mišljahu) prevarom traži, da osvoji prestolnicu.

Potla tolikoga viećanja i nagadjanja gospoština odredi, da ne kažuć za njezinu odredu mukom se vojnikom podastre plaća za tri mjeseca unapred i pod oružjem (nebijaše bo lasan posao u onoj prigodi onako razdražene razoružati) doma se pošalju, da brane svoju otačbinu, kojoj bi mogla trebati pomoć njihovih junačkih desnica; ali i tako se sjetiše varke i stadoše vikati na nevjeru i izdaju. U Mletcih se prepadoše i po njihovih domorodcih zapovjednicih pospješiše odlazak, da se na svu prišu u brodove nakrcaju i odvezu u Dalmaciju; jer kad se na more navezoše, stopro onda gospodština odahnu i uzklikom radosti dočeka francuzke vojnike.

Dalmatinci zlovoljni i ožalošćeni kući se vraćahu, uvriedjeni u uzvišenom čuvstvu vjernosti i poštenja, cieneć da im se je moglo prigovoriti, što su onako neslavno Mletke i principa ostavili, kad bijaše najveća potreba njihove hrabre vjernosti.

Doploviv u Dalmaciju, u Zadru nisu onako pod oružjem u grad puštani, nego samo oni koji su bili u ovih krajinah, van grada se izkrcaše i odoše svojim kućam, a ostali skradinske, drniške, kninske, vrličke i šibenske izkrcaše se svi u Šibeniku, pak ostali u Trogiru, Spljetu i dalje. Kako to bijaše prvi put da su se vojnici pod oružjem povratili, pod mušketi, koje su sobom donili, prozvaše ih mušketari.

Videć gradjani ovako neobičnu silu oružanog svieta, uz crne glasove o uzbunah i neredih po zapadnih mjestih, a mušketari bez reda, bez stege i bez zapoviednika i upravitelja raztuženi i razdraženi, tužeć se na gospodštinu, kako ih je na vjeri izdala i sdružila se s Jakobinci, kazujuć i uzveličajuć bezakonja i strahote francuzkih vojnika po Italiji, očito poticahu na osvetu prot svim, koji su ih zagovarali i privrženi im bili. Oni su puku pripoviedali strahote u Francuzkoj, koje se amo nisu od puka znale, kako su svoga kralja smaknuli, vjeru i crkvu pogazili, Boga zaniekali i s Turci se sdružili, da Krstovu

vjeru po svietu unište; što li su po talijanskih gradovih počinili i napokon dužda zasužnjili i skupnovladu prisvojili.

Gradjani su na zlo slutili, koje bi onako oružani i razdraženi sami mušketari mogli počiniti, a sad suviše videć, da njihovim pripoviedanjem podpaljuju se strasti slušatelja i kako u nižem puku uzavrješe prietnje prot gospodskom stališu, kog su odsudjivali kao francuzke ortake neprijatelje vjere i otačbine, pak i slutili što bi se moglo dogoditi u onako obćem metežu!

4. Na 12. svibnja 1797. gospodština podpisa odsudu smrti skupnovladi, ona se baci u naručaj francuzkoga orla, koji zadavi krilatoga lava i po Dalmaciji raznese se tužni glas: Propao princip! Na taj kobni glas puk ostade iznenadjen, prestrašen; ali kad se proglasi, da će Francuzi zamieniti dužda, da će Jakobinci doć i u Dalmaciju, ne bijaše već mejaša jedu i srditosti, jedan glas bijaše sviju: ne ćemo, volimo poginuti, nego se neznabožnikom podložiti, i na taj mah počeše se okupljati i dogovarati što će i kako će?

I ako medju gospodom po naših gradovih bijaše veći broj onih, koji su želili, da bude ostao stari red i uprava, ali bijaše i dobar broj onih, koji su hlepili za novom uredbom, koji su željeli francuzku uredbu, i ovi ne znaduć za kašnje posliedice kadkad se izložiše neopreznimi izjavami. koje i ako onda puk nije razumio. kašnje ih je tumačio na svoj način, na štetu onih koji su novotariju proglasivali i njezinu blagodat hvalili.

Videć gospoda neizbježivi požar pučkih prietnja i oni se po gradovih počeše dogovarati. što bi se radilo, da se preprieče nemile posliedice, koje odasvud priete, a u pokrajini ne ima vlasti i snage, koja bi ih mogla zaustaviti. U Zadru je bilo nešto redovite vojske i kao tvrdjava mogao se je po sebi braniti od kog mu drago pučkoga napadaja, ali u Šibeniku, Trogiru, Spljetu i daljih mjestih nije se moglo računati na šaku vojnika u posadah, jedno što ih bijaše mali broj, a drugo što u obćem metežu i oni bijahu kao ovce bez pastiera. U spljetskih kaštelih bijaše se proglasio pop Ignacio Bakotić kao mudar svećenik i pučki prijatelj, ter varošani Spljeta. Trogira i Šibenika poslaše mu odaslanstvo, da ih posvjetuje, kako bi se u ovom bezvladju vladali, kad se odasvud crni glasi pronosiše o sudbini Dalmacije, a u pokrajini sve mrtvo i neizviestno, nitko se za ništa ne zauzimaše.

On im odgovori, da do sada bijahu pod skupnovladom, kojoj su dužni bili vjernost zakletve, ali sad pošto je ona propala, da mogu sami odabrati vrstu vlade; on ih ipak svjetuje,

neka odaberu ungarsku krunu, da kao dio hrvatske države, kojom su u stara vremena bili u zajednici, opet se istoj pridruže.

Ovaj svjet bijaše povoljno primljen i prigrljen od pučana, a istu stvar biše i gospoda odlučila na gradjanskom dogovoru u Šibeniku i Spljetu.[1]

Ali koliko je bilo pogibno take stvari odlučivati, za koje mogaše biti na račun pozvani oni koji su to ugovarali i od protivne strane o glavu sudjeni, toliko u ono doba bilo je mučno sličnu odluku na mjesto dojaviti. Tko je onda znao ne samo za Budim i Beč, dali i za put kud se za ta mjesta kreće? U Dalmaciji bilo je francuzkih pristaša, u Mletcih se odredili povjerenici koji bi po francuzku Dalmaciju uredili i njihova ju vojska na ime skupnovlade zaposjednula, kao dio njezinih posjeda, ter i gospoda morala oprezno postupati i potajno dogovore voditi, ali i tako opreznosti kolunela Matutinovića francuzkog prijatelja sve bijaše očito; ter se bojao svak za sebe, za svoju glavu. U franovačkom samostanu na Dobrom u Spljetu bijaše vriedni starac ot Josip Kukavica, koji u Ungarskoj bijaše nauke u mladosti izučio, ter kao redovnik, cienila gospoda, da se nebi nikomu zamjerio i njega zamoliše, da bi on odnio u Beč cesaru ponudu predaje u podanike ungarske krune, što su bili složno odredili, ali starac preko 70 godina nije se mogao izložiti na tako dugo i mučno putovanje, i onda ponudiše Don Ignaciju Bakotiću, koji primi list obećanjem, da bi ga po svom bratu poslao u Gračac cesarovu gjeneralu Kneževiću, ali se ni to ne obistini.[2]

Żalostno doista, da u ovoj prigodi mletačka gospodština pak i francuzki državljani u ovakoj neizvjestnosti ostaviše Dalmaciju, ništa na vrieme ne odlučivši, kako bi se vlast uredila ili zamienila. Povjerenici stopro se amo dieliše, kad je požar prevrata već na sve strane bio buknuo! Nije se čuditi što u pokrajini ovako udaljenoj u obćem metežu i onako zlo razpoloženom pučanstvu nesreće se dogodiše, a veće su se po njihovih uredbah mogle dogoditi, da srdčeni svećenici i ugledni gradjani ne budu svojim uplivom od zla odvratili razdraženu svjetinu.

U ovoj prigodi bijaše došao iz Italije ot. Andrija Dorotić s Vrh Brača, koji zaredivši se u Dalmaciji kao daroviti redovnik bi po običaju onih vremena od starješine državnoga poslan u

---

[1] Vitturi. Storia delle cose successe . . Spalato 1883. 14. — [2] Vitturi ibid. 15.

Italiju na savršenje većih nauka, u kojih buduć se odlikovao dostiže učiteljsku katedru prvo mudroljubja u Peruggi pak bogoslovja u Ara Coeli u Rimu, odkle ga svjetski prevrtaji i francuzka sila prisili, da se približi otačbini. Dodje u Mletke i ondje prosliedi učiteljstvo, dokle ga i tu zatekoše dogodjaji pada skapnovlade i francuzke zapreme.

Ljubitelj vjere i stare konservativne uredbe u duši je cvilio sbog napredujućega bezvjerja i razkalašenosti ćudoredja, koje svud pratijaše francuzke zastave. Ta nagla promjena strašno je djelovala na njegovu dušu i žestoku ćud tim veće, što je bio podpuno osvjedočen i obaviešćen o svih strahotah. koje se dogadjahu u Francuzkoj. Pošto se te strahote pojavljivale i u Italiji po gradovih, koje su bili zapremili Francuzi, izmače iz Mletaka, da ne bude svjedokom bezakonja i nedjela, koja predvidiše, da bi i Dalmaciju poplavila, ako bi padnula pod njihovu vlast. Učen i poduzetan, krepka srdca i odvažne naravi mišljaše, da bi svoju domovinu spasio od kužne duhovne pošasti pogibnih novotarija, ako bi svoje otačbenike prignuo, da se predadu cesaru pod zaštitu, i da s Hrvatskom stupe u zajednicu i pridruže se ungarskoj kruni.

On je na to svakoga očito svjetovao. U prilog mu bijahu braća svi franovci i brojni hrvatski puk, kojim su oni upravljali, pak je želio, da i gradjanska zastupstva u toj se misli slože, i sam se ponudi, da bi u Beč pošao i cesaru prikazao svojevoljnu ponudu podaničtva svega dalmatinskoga puka. U tu svrhu on dodje u Spljet i na 12. lipnja iste godine pozva na dogovor u samostan na Dobri poglavitu gospodu, da se o tom sporazume;[1] ali sada taj posao bijaše postao čudo pogibeljnijim. Kolunel Matutinović bio zauzeo vojničko zapovjedničtvo, i kao odlučiti zagovaratelj francuzke vlade nastanio se u palači gjenerala u Spljetu, i strogo postupao prot onim, koji se s njim slagali nisu, ter sad i gospoda ne smjedoše već držati sastanka, bojeć se, da bi mogli u slučaju neuspjeha glavom platiti. Samo nekoji dodjoše na dogovor i pristadoše na predlog, ali sasvim otajno. Svakako fra Andrija primi njihovu izjavu i podje u Trogir i Šibenik, gdje na jednakih sastancih dobi od poglavite gospode ustmeno privoljenje, na koje je on računao i odredio prikazati ga cesaru. Odtlen ot. Dorotić zaputi se u Karin, gdje se je imao držati sbor države na 20. lipnja iste godine, da se ondje sporazumi sa okupljenimi otci sve pokrajine, i da složno odluče, kako da se vladaju

[1] Vitturi ibid. 17.

u onako ozbiljnom času, o kom je zavisio spas naroda, koji se je na sve strane bunio i propašću prietio.

Videć puk oklevanje i sliedeću neizviestnost, kroz koju francuzki pristaše postajahu drzovitiji, prieteć glavi onih, koji se bijahu za cesara izjavili, i u to pronoseć se glasovi, da su prispili francuzki povjerenici i da ih sliedi vojska, koja bi Dalmaciju zapremila, diže se na očiti prevrat ne samo proti Francuzim, dali i protiv gospodi, koju smatrahu da su Jakobini i da su Francuzim u prilog. Tako nastade u Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Makarskoj i po otocih pravo bezvladje. Počeše se praviti neredi, pobudiše se stare vražde i zavade, začeše odmazde i osvete, prvo po selih pak po gradovih poče se javno i očito prietiti smrti i plienom sve gospode i njihovih imanja.

Gradski zapovjednici bez vlasti i bez snage ne mogoše se oprieti silnomu valu pučkog biesa. Otvoriše se tamnice, da nadodaju vatre i slame buktećemu požaru. Gradovi se napuniše vanjskoga oružanoga svieta bez stege i bez uprave, bez vodja i bez zapovjednika U isto vrieme promećahu se pokrajinom pečatani proglasi; jedan na iztočnom kraju Dalmacije, a drugi na zapadu. Obadva su bila kao iz iste tvornice; ali onaj na zapadu čudo vatreniji, koji je bio vriedan razpaliti u onakom času i hladnije ćudi, nego što su našega vrele krvi naroda po naravi žestoka i spravna na skrajnosti.

Kako se je ovaj proglas na zapadnom kraju razsuo cielom pokrajinom od Neretve do Zrmanje iza prolazka ot. Dorotića, tako su nekoji suvremenici mislili i kašnji sgodopisci primili, da ga je isti otac sastavio i pokrajinam razasipao.

Mi bismo u sumnju stavili tu tvrdnju; jer poznajuć učenost i pobožnost otca Andrije, težko je vjerovati, da bi on onaki nesmisao u proglašenju napisao i na se primio odgovornost krvavih i smrtnih posliedica, koje je i plitkoumniji mogao predvidjati. On je mogao u živom poduzeću, da pod cesarovom kršćanskom krunom sahrani vjeru i narod od prieteće propasti, poprimiti trude i muke, i svoj život na kocku staviti, ko što je većekrat učinio govorenjem i djelovanjem na svakom mjestu, kao gorljivi cesarov prevrženik, ali da bi u pomenutom proglašenju izticao misao dalmatinske narodnosti i puk svjetovao na mržnju prot gospodskoj ruci, i tvrdio da se može, ako ga je volja, sam po sebi vladati, to nam se čini, da ot. Dorotić niti je mislio nit nagovarao, nego vazda i svagdje izticao hrvatsku narodnost i kao poznavalac narodne povjesti

tražio, da se s hrvatskim narodom sdruži pod krunom sv. Stjepana, kako ćemo još bolje dalje vidjeti.

O prvom proglasu u Boki, kaže gosp. Vitturi, da je u Dubrovniku pečatan,[1] niti o njem tko potvara ot. Dorotića, a smisao mu je jednak drugomu; on pozivlje dalmatinski narod, da preuzme svoja prava i sam o sebi odluči. O drugom ne zna se mjesto gdje je pečatan. Ot. Glumac suvremenik kaže, da kad se je u Šibeniku proglasio, mislilo se, da je sastavljen u Boki a u Dubrovniku pečatan. Suvremenik povjestničar Katalinich na vladinoj službi kaže, da je od nepoznana pisaoca sastavljen. Tako Vitturi sgodopisac bezvladja ne zna mu spisatelja, nego naprosto kaže, da je razsijan sa došašćem Dorotića po pokrajini; ali mi znamo, da je Dorotić na početku svibnja došao u Dalmaciju i na 12. bio u Spljetu, a do 15. lipnja nije još nitko za nj znao. Dorotić je bio u Karinu kod okupljenih na sbor otaca, kad se je proglašenje razsipalo i po gradovih čitalo.

Znamo, da je francuzki vladalac u Dalmaciji Dandolo godine 1809. javno osvadio u svom listu Reggio Dalmata ot. Dorotića u br. 23 na 9. lipnja 1809.: „da je god. 1797. miseca svibnja izpisao jedan jidoviti proklam; ali tomu se može najmanje vjerovati; jer da Dandolo bude sbilja cienio, da ga je ot. Dorotić izpisao, on i francuzki ratni sud, koji su za čudo manje prekršaje, kako ćemo dalje vidjeti, kaznili pušćanim zrnjem i konopcem na vješalih, pa ne oprostili niti franovcem Remetiću i Deliću za ne dokazane osvade, ne može se za čas pomisliti, da bi oni ot. Dorotiću oprostili tako krupan zločin naperen proti francuzkom narodu i vladanju; i to onda, kad kao državnik preko godine dana pod Dandolovim vladanjem u rukama mu bijaše, i većekrat ga na poklon primaše u svojoj palači u Zadru. Kako da se tolikoga zločina ne bi vriedni Dandolo sjetio, nego tri godine kašnje i to stopro onda, kad već Dorotić ne bijaše u Dalmaciji, nego u Hrvatskoj u taboru cesareva gjenerala Kneževića?

5. Svietina je već vrela u prevratu i prietila Jakobincem i poglavitoj gospodi osvadjajuć ih, da su njihovi prevrženici i izdajice vjere, naroda i principa. Oružana svjetina, nesamo težaci varoša i grada, dali i okolnih sela odoše po gradskih ulicah jednakom vrevom i prietnjom. U Šibeniku na varoškoj poljani bijaše obći sastanak i okup na dogovore. „Bijaše četvrtak“, pri-

[1] Vitturi ibid. 16.

povieda ot. Glumac, „božjega blagdana dan 15. mjeseca lipnja, kad se po gradovih najsvečanije obavlja obhod s presvetim svetotajstvom, i za taj dan običava sila svieta sa sela na obašašće dolaziti. Toga jutra, kako po ostalih mjestih, tako i ovdje u Šibeniku razasu se prevratno proglašenje; neki cienijahu, da je sastavljen u Boki kotorskoj a pečatan u Dubrovniku, a drugi, da ga je sastavio ot. Dorotić i u Mletcih pečatao. Onog jutra bi pred pukom u varošu proštiven od nekog čobana i toga istoga jutra bijahu iz Spljeta i Trogira došli pučki poslanici i kazali, da su varošani zauzeli ona dva grada i počeli smicati Jakobince i robiti njihove kuće; što bi valjalo da učine i oni u Šibeniku; jer budu li složno i dogovorno radili, mogu se ufati, da će osloboditi domovinu od dušmana i njihovim se imanjem okoristiti. Varošani i pridošli seljani okupljahu se na dogovore, u kojih što je tko gorega i strahovitijega predlagao, tomu su veće slušatelji povladjivali i mudrijim ga smatrali. Varoškoga i seljanskoga puka malo je onaj dan u grad unišlo; redovnici i gradske bratovštine čekahu na plokati sv. Jakova, da se obhod uputi. „Videć ja, da se gospoda na buljuge pod trjemovi casina na dogovore okupljaju, podjoh k njima da vidim i da čujem što bijaše nova; i tude razumih, da se je u varošu oglas pred pukom čitao, ter da su seljani i varošani uzavrieli i da se je bojati velikih nereda. Obašašće se mirno uputi, ali kad bijasmo kod crkve sv. Ante opata, gdje se običaje oltarić podignuti i ovršiti prvi blagoslov, opazismo pet oružanih ljudi, da protrčaše izpred crkve, pak niz ulicu nove crkve odletiše k vanjskim vratam, za koja knez kapetan bijaše naredio da onog dana budu zatvorena i da straža ne dopusti nikomu pod oružjem u grad. Kad bijasmo na krušnom trgu začusmo silni štropot, kao da se je kakva sgrada srušila, i bojeć se kakvog nereda odmakosmo malo čvršće k stolnoj crkvi; ali kad biskup bijaše sa svetotajstvom kod crkve svete Barbare, začu se za nami trka, vika i jauk; nekoliko vojnika naglo kraj nas proleti i za njima u potjeru oružana svietina, pak množtvo vičuće: bježte eto Francuza, svi ćete izginuti! Redovi se obhoda potrgoše i hodočastnici razbjegoše kud kamo; četiri plemića, koji su nadstor nosili nad svetotajstvom prisloniše ga uz crkvu i pobjegoše, tako i 24 vojnika, koji su svetotajstvo pratili; ostadosmo sami mi redovnici i kler sa nekoliko težaka. Biskup se zakloni pod sdvorne stepene uz crkvu, i tako ostadosmo, dokle trčuća svietina odsuka; za tim četiri uzeše nadstor i dielismo se u stolnu crkvu, gdje biskup blagoslovi prisutne i sahrani svetotajstvo, ter svaki ode k svojoj kući."

„Ono pet oružanih ljudi, što protrča izpred crkve sv. Ante u vrieme obhoda, bijahu poglaviti poticatelji pobune, kojim htijuć na silu unići s oružanim svietom u grad, straža se uzprotivi i nehtjede otvoriti vrata, a oni sjetivši se za druga vrata u Crnici, koja se nisu običavala zatvarati, onamo poletiše i unidjoše u grad onako oružani pred stražu i htjedoše na silu, da se vrata otvore i svietina u grad propusti. Straža se uzprotivi i naredi da odlaze, inače da će na njih pucati; ali oni neustrašivi počeše vratima drmati; straža, da ih preplaši, izpali prahom iz pušaka. U zao čas na prasak pušaka zaori pucnjava s dvora varoških pušaka i za čas napuni se poljana svieta svake ruke. Pucnjava je sliedila i prietnje razsrdjenog pučanstva; vojnici se prepadoše i pometoše; ono pet oružanih iznutra raztvoriše vrata, a svietina kao morski valovi provali u grad i navali na vojnike od kojih četiri pogubiše, dočim se ostali biegom sahraniše; onda kad kraj sv. Barbare proletiše dobro se sakriše i nevidom u Zadar odvezoše. Preko tri stotine bijaše ih pod oružjem, s bubnjem i barjakom sv. Marka; po vojničku poredani obadjoše poglavite ulice grada, pak se ustaviše na velikoj loži kod sv. Jakova okolo palače kneza kapetana; ostala svietina zapremi ulice i obalu do mora. Strašna buka i galama — kao tutnjava odasvud je rasla vika, psosti i prietnje svud su odliegale, nit se što dalo razabrati i razumieti, nego da se smaknu Francuzi, Jakobinci i gospoda njihovi prevrženici, kao izdajnici puka, vjere i domovine, naglasujuć različita imena poglavite gospode a osobito Nikole Bartolettia."

Ovo bijaše odlučan čas, da prijatelji reda i naroda posreduju i na kocku ako treba svoj život stave; sad je valjalo skočiti u plamen žive bukteće vatre razpaljenih strasti ljutog pučanstva prietećega smrću i propašću. Kad svaki bojeć se za sebe tražio je spasa u skrovištih domaćih zakutaka, franovci samostana sv. Lovre ostaviše svoju mirnu samoću i provališe kroz tišmu natrpanog svieta do knezove palače, gdje nadjoše poglavice i stadoše ih zaklinjati Bogom i vjerom, da se kane takih bezakonja, kojimi sebi ne mogu koristovati, nego duše ogriešiti i navući na se vječno prokletstvo.

Kako dnevnik ot. Glumca, tako i vlastoručna svjedočba kneza kapetana zabilježiše imena ovih hrabrih i srdčenih apoštola mira, i to: ot. Fortunat Samaluk iz Mandaline i ot. Juro Gulin iza Trtra, ovi obletiše svoje znance i prijatelje; ot. Šimun Rebić učitelj i župnik varoša velikim ugledom kog je uživao kod svojih župljana, ot. Josip Zupan častan i pobožan redovnik,

velikog razbora i izglednoga življenja; ot. Paškal Jukić učitelj bogoslovja obljubljeni pučki propoviedalac i ot. Josip Glumac učitelj i on bogoslovja, svetoga življenja i zanositi hrvatski propoviedalac; svi ovi uletiše u vatru razpaljenih pučkih strasti i moleći, svjetujući, preteć i zaklinjajuć, odvraćahu od opakih namjera. koje su prietile obćom propašću, veli knez kapetan, svega plemićkoga stališa i njihovog imanja. Vrata palače kneza kapetana bijahu zatvorenn, i uz strašnu viku i prietnju zanešeniji lupahu andžari i kamenjem, da ih odvale i prvog kneza žrtvuju razpaljenomu biesu. Ot. Jukić plačuć kleče na vrata i suzami moljaše s onim što najsvetijeg poznavahu, da se kane bezakonja, i dok njegove suze i molbe nekoje ganuše, ter se kaniše opake nakane, drugi kao biesni zalićahu se na njega prieteć mu oružjem nad glavom, ali on jednako uztraja, dokle ih od vrata otište. Vitežko djelo redovnika odvaži i druge na slični posao, ter uplivniji od gospode i varošana posredovahu i i uznastojaše, da se sviet umiri i od nemile nakane odvrati. Kad su se prvi valovi razmetnuli o hridi franovačke srdčenosti i duhovi božjom riečju umirili, onda knez kapetan izadje na prozor i liepimi besjedami obeća puku, da će mu u svem ugoditi i pravo učiniti, da će i on s njima nastojati o sjegurnosti grada i puka, samo neka budu mirni, neka poštuju zakon i ne prave nereda, nego se mirno svojim kućam povrate.

Srdca se puka bijahu umirila i ublažila; redovnici, gospodin Sebastijan Frari i varoški ancijan s ostalimi poglavicami napokon skloniše puk, da se mirno svak svojoj kući povrati. Tako na božju sreću toga dana ne bijaše drugih nereda, nego što nekoji nezaglavljeni probiše vrata nekojih dućana i pograbiše nešto robe i novca što nadjoše. Dokle se ovo u Šibeniku dogadjalo, u Trogiru bijaše još gore; ondje se gradjanska krv proli i imanje porobi.

U Spljetu pogubiše kolunela Matutinovića i u kaštelu Sućurca harambašu Marušića. U Makarskoj, da dalje ne zalazimo, sviet takodjer uzavri na gospodu kao francuzke privrženike; i ondje bi se bezakonja dogodila bila, da dobri starac biskup Fabijan sa svećenstvom ne bude sretno uzbunjeni sviet umirio. Izmedju zaslužnijih svećenika bijaše vriedni učitelj bogoslovja ot. Antun Perić, redovnik velikog nauka i ugleda, kao i apoštolskog srdca. On svojom braćom redovnicim dodje na pučki sbor, kog su Primorci po starom običaju držali sakupljeni iz svih sela pod bristi samostana na obali, gdje u bratskoj slozi ugovoriše o privremenoj uredbi krajine i naimenovaše povjerenstvo, koje bi

krajinom upravljalo, dokle bi se zakonita vlast uzpostavila. U tom povjerenstvu izmedju sudaca bi odabran isti ot. Antun za makarsku i vrhgorsku krajinu, kako mu svjedoči isti biskup Fabijan na 6. ožujka 1799. „Zadovoljstvom otčinskoga srdca izjavljujemo, kako na 20. lipnja 1797. kad bijasmo pozvani od poglavara ovoga grada, da u najtješnjoj potrebi pritečemo, da bi osujetili bezakonja, koja sobom nosi bezvladje, i da uredimo poremećene stvari uzpostavljenjem javne sjegurnosti u ovoj i vrhgorskoj krajini, izabranjem sudaca, koji zaslužuju pučko pouzdanje, bi predložen ot. Ante učitelj Perić, koji uzklikom obćeg zadovoljstva bi primljen, i on za osam mjeseci u tom poslu znadijaše u sebi sdružiti sve potrebite kreposti na tako mučnom položaju.

Na ovom obćem sboru, kog spominje biskup na 20. lipnja, bijaše sastavljena adresa predaje cesaru, ko što bijaše želja svih ostalih mjesta, u kojoj se izjavljuje, kako uz uplivniju gospodu sudjelovahu franovci ot. Andrija Ravlić, ot. Ivan Radonić i ot. Marko Bašić kao pučki poslanici, koji bijahu umirili gorske krajine,[1] i kako ot. Radonić doprati za istu svrhu vrhgorskoga kolunela serdara Antu Miletića,[2] i na 22. istoga izmedju poslanika od sbora odabranih, da prikažu cesaru adresu vjernosti i podaničtva onih krajina, bijaše i ot. Paškal Jukić učitelj bogoslovja u Šibeniku.[3]

Po ostalih župah franovci dobrimi ponutkovanji održaše pučanstvo u mejaših pristojnosti, posred obćega bezvladja, niti se u nijednom mjestu dogodiše kakvi neredi, kojih se je moglo bojati u sličnih prigodah.

6. Po ostalih mjestih potle proloma u četvrtak na božji blagdan poče se odvažno uredjivati javna sjegurnost i uzpostavljati vlast, koja bi do potrebe prepriečila izgrede na pogibelj života i imanja gradjana. U Šibeniku na žalost nije tako bilo! Ondje se trudio knez kapetan čovjek slab i neodvažan, gospodska ruka nemilo uztravljena, nitko se nije iztakao, da se što uredi i odstrane bezakonja, kojih se očito čuvaju prietnje. Ako u četvrtak gdjekoji redovnik i ugledni gradjanin mogaše zaustaviti uzavriele strasti i mirno iz grada odpraviti uzrujani sviet, onako oružan i odlučan na svako zločinstvo, valja reći, da ondje ne bijaše srdčenih i mudrih gradjana, koji su svietom znali upravljati i nesreće odvratiti, koje se kašnje dogodiše.

Izvan u prvom plamenu pogubljenih vojnika, u četvrtak nije se krupnoga zla dogodilo; ali u sliedeće dneve nesreće se

[1] Vitturi ibid. 61. — [2] Vitturi ibid. 67. — [3] Idem ibid. 68.

nasliediše čudo gore nego se je moglo predviditi. Kako su nevoljni vojnici u Zadar prevezeni, a grad ostao bez straže, pobunjeni bojeć se, da bi gospoda grad Francuzim predala, naoružani staviše straže na vrata i bedeme, a drugi kao da grad čuvaju preko noći prehodahu ulicami grdeć izdajice i prieteć po imenu glavi onih, koje smatrahu da su Jakobini. Preko sve noći strah je najveći vladao, i čekalo se, da će pobunjeni obćim nasrtajem na gradjane navaliti, i kako su prietili, pogubiti i porobiti. Franovački samostan sv. Lovre bijaše obće zaklonište i mjesto sigurnosti svih onih, koji, ili se sami bojali, ili ih pobunjenici naznačivali žrtvom svoje strasti i osvete. Sami redovnici sv. Lovre bijahu nepovriedljive svetinje poštovane i posred pućkoga biesa. Oni raztvoriše krila ljubavi i milosrdja nad ovimi nevinimi žrtvami i obraniše ih od neizbježive propasti. Njihov samostan ogradjen jedino ugledom redovničkih kreposti postade lukom spasenja sviju, koji se u nju zakloniše. Ne mogaše tad biti obzira na crkovne propise nit običajne pristojnosti, potreba ne imaše zakona, samostan se napuni gradjana obaju spola i svakih doba, redovnici ostavljahu svoje sobe i sbiše se u zakutke i namjestiše uztravljenu gospodu, a po tlehu i podrumih naslaga se ženskadija i dječurlija bez sgode i pogode, kako se bolje moglo, gdje im redovnici dielijahu zalogaje one milostinje, koju malo prvo od njih bijahu primili za ljubav božju. Po gradu povećalo se strahovanje, ucjene i otimačine, sa sela nadolazilo svieta i povećao se bulog i nered; redovnici opet izlazili i mirili; i u tom svetom poduzeću pomagala im ugledna gospoda Frari i Dragonić sa varošani i harambaša Gulin, braća Šupuci, Crnogaća i Točen, ali se valovi množali i grad se prepunio svieta, koji bijahu ugovorili, da se od kneza dostigne otvor tamnica i na prostost uznici puste, te da se osjegura obrana grada proti izdaji. bojeć se, da bi ga gospoda predala Francuzim. Obkoliše kneževu palaču i vrevom skloniše, da budu pušteni tamničari, te da im se iz vladinih sprema razdieli oružje, praha i olova za obranu grada.

Htjedoše, da se zapale listine, kancelarije, kmetska pisma, obveznice dužnika i stare pogodbe i dugovi; ali posredovanjem gorespomenutih redovnika i gradjana odustaše; nego dostigoše da se zabrani izvoz žita, vina i živeža. Sve im knez obeća, i tim završi petak 16. istog mjeseca. U subotu na 17. mužkići oružani što svojim a što državnim oružjem zahtievahu, da se uredi narodna vojska i namah iz jutra razpisivahu se ronde i satnije, izabirahu kapetani i zapovjednici; u gradske satnije bi-

jahu uvršćena nekoja gospoda, koja nisu uživala pučkog povjerenja, osobito Vicenzo Bartoletti sin Nikole francuzkoga konsula u Šibeniku, o kom se govorilo, da je dobio od Francuza barjake i silu novca, da im grad predade. U nedjelju na 18. ranom zorom bijaše sa sela nadošlo mnogo svieta, a ostalih pod oružjem iz varoša bijaše se poljana napunila i po buljuzih se pripoviedalo, da je uvedeno nevidom u grad 30 Francuza i praha, što da gospoda drže sakrivene u svojih kućah, kojim bi tvrdjave i grad predali, ter se medju sobom potjecali, da bi sve kuće prometnuli i dušmane posmicali.

Gradska vrata bijahu zatvorena i za nesreću na straži uz gradsku rondu vidiše sina pomenutoga Bartoletta, na kog stadoše vikati, da je Jakobin, Francuz, izdajica i htjedoše onako oružani svi u grad; ali straža ne htjede otvoriti vrata, pa oni iz varoša počeše pucati, zvona na varoškom zvoniku zvoniti, psosti, prietnje i vreva, pucatanje pušaka na poljani i po kućah prolamaše sa svih strana. Gradjani se prepadoše, ne htjedoše vrata otvoriti, ali se tad pobuniše težaci u gradu i tražiše, da se vrata otvore, ili da će i oni u varoš, da se sdruže s ostalimi težaci. Straže se pometoše, Vicenzo Bartoletti sakri se u podrume kneza kapetana, gradski težaci otvoriše vrata i silni valovi razdražene svietine nasukljaše u grad i obkoliše kneževu palaču strašnom vikom i prietnjom. Stopro tada u gradu doznadoše što je na vratih grada bilo; izletiše redovnici i ugledni prvaci da mire i od zla odvraćaju; ali ne bijaše moguće. Prevratnici odvališe vrata kneževe palače i ot. Jukić bijaše sretan, da je svojim životom mogao kneza od smrti obraniti; ali oni popadoše barjak sv. Marka i vikom Viva Šamarko zaputiše se kao vojničkim redom kroz gradske ulice. Redovnici ostadoše kod kneza ne znaduć za krutu namjeru pobunjenika, dokle ne začuše nemili dogadjaj, i plačuć se povratiše u svoj samostan. Svietina za barjakom bijaše pošla, da smakne konsula Nikolu Bartoletta i prometne kuću, gdje mišljaše da su francuzki barjaci, novac i vojnici. Srećom sin mu Vincenzo s različitom gospodom bijaše pobjegao u Zadar, a drugi se odvezli u Zaton i na obližje otoke. Oni su Nikolu svjetovali da se ukloni, dokle se svietina umiri; ali se on ne dade sklonuti, mišljaše sirota, da se do krvi ne bi došlo i da bi se kojom pregršti dukata ublažila pučka srdčba.

Kad je smrtni obhod došao kući Bartoletta, Damjan Šupuk jedan od uglednijih varošana prijatelj konsula prvi uleti i poče ga zaklinjati, da bježi, da se sakrije, jer da će inače poginuti;

ali on se nikako ne mogaše sklonuti, on nije vjerovao, da bi mu se o glavi radilo; ali Damjan na svu prišu okupi mu nevjestu, ženu, sina Vincenza i dvoje dječice, ter na protivnu stranu izvede i predade u blizini njihovoj rodbini, da ih od smrti zaklone. U to ostali obkoliše kuću i počeše iz pušaka olovo kroz prozore sipati, drugi uletiše u kuću i našav Nikolu i ženu mu puškami i noži oboje usmrtiše i izvukoše na ulicu; drugi prometnuše kuću tražeć novce, ali u zao čas nadjoše tri francuzke zastave, koje kad s prozora pokazaše puku, diže se užasna vreva; ubij, upali prokleto gnjezdo, ter nekoji poletiše i doniše glavnje i šume; ali kako bijaše velik vjetar, bojeć se, da se vas grad zapali, odrediše kuću razkopati. Izbaciše i odvukoše sve što u njoj bijaše i na ulici zapališe knjige, spise i svakojake listine; ostalo sve raznesoše, pak se popeše na krov, pobacaše kupe i grede, izvališe pragove i razmetnuše pregrade, razturiše kamenja i potla dva sata, ona od najljepših i opravnijih kuća u gradu ne bijaše nego sgromilana mirina.

Tada, kao da obrazlože krvno djelo, proniše kroz grad razmotane nadjene zastave, da ih pokažu knezu i uvjere ga o namienjenoj izdaji cienjenih dušmana vjere i domovine. Ali sad se uzbuna to veće razpaljivala. Ugrijane glave sad su htjele, da se traže Francuzi, koji su te barjake donili, da su bili sakriveni u podzemnih spremah nekoje gospode, kojim je valjalo kuće prometati. Za sreću oni ne bijahu kod kuća, nego se zaklonili u samostan ili izvezli na otoke. Iz okolnih sela bijaše nadošlo opet množtvo svieta, da se okoristi plienom; grad bijaše prepun vikača, koji su poticali na smrt i na deračinu, a osobito neke Ungare prave paklene srde, koje kad bi vidjele da su redovnici sklonili ljude da budu mirni i da se bez karanja kući vraćaju, one bi ih korbom i pogrdjivanjem podžigale, da se na zlo vrate. Oružano množtvo okolo palače kneza zahtjevaše, da on izadje i kamerlengo s ostalimi činovnici, i da prisustvuju uništenju proklinjanih zastava, što sirota morao je privoljeti, ter poredani svi za barjakom i bubnjem, vojničkim korakom noseć zaplienjene barjake, dodjoše na poljanu, gdje pokle izrekoše svake psosti i pogrde proti Francuzim i Jakobincim, s noži ih razkidoše, pak zapališe i ostavšu prašinu prosuše, da ju svak nogami poplešše. Poslie podne oružani gradom prohodahu prieteć, da kad je kolo zaigralo, valja da svrši sa smrću dušmana vjere i naroda.

U gluho doba tamne noći pobožne duše odnesoše razkidana tjelesa usmrćenih supruga i saučešćem redovnika samostana

sv. Frane pokopaše u svojoj crkvi u obiteljski grob pred oltarom sv. Josipa. Izostavljamo potankosti provala, deračina i ucjena trgovaca, kao i žalosti podnešene od gradjana koliko po kućah, toliko i onih zaklonjenih u samostanu franovaca, gdje žarka srdčenost redovnika jedino mogaše ublažiti njihove velike i neizbrojne tuge i nevolje.

7. Ako strašan bijaše dan nedjelje 18. lipnja. još gori osvanu ponedjeljak 19. istoga. Jučeranji dogadjaji bijahu privukli još veće svieta sa sela svake ruke, neki da što vide i čuju, a drugi da se i oni grabežom okoriste. Za rane zore grad bijaše prepun oružanih, ter najprvo navališe na palaču kneza i silom uzeše ključe državnih sprema, izvukoše topove i naoružaše Ljuljevac, a nekoje poredaše uzduž obale. Iznesoše muškete, prah i olovo i razdieliše izmedju sebe, pak sastaviše imenik poglavite gospode, koju su imali smaknuti na glas štijuć njihova imena po ulicah grada. Svi redovnici bili su se kroz svietinu razašli, da mire i od zla odvraćaju, te na božju sreću mogoše ih sklonuti i umiriti. Ot. Glumac bio je ostao u samostanu da tješi ustravljene, koji su čuli da se njihova imena štiju, da budu žrtvovani pučkomu biesu. On bijaše kao angjeo tješitelj ovih biednika, koji jedva odahnuše, kad su ih posjegurali ostali redovnici, da su puk umirili i sklonili, neka se kućam povrate. Ne znajuć gospoda što je od tužnoga kneza bilo, jer još samo u njegovoj osobi nadzirali su tračak ufanja, da bi se što reda moglo uzpostaviti, zamoliše ot. Josipa, da bi do njega pošao i u tolikoj ga žalosti utješio. Ot. Glumac bojeć se, da bi zanešenjaci u nesviesti i sliepoći strasti opet se mogli okaljati ljudskom krvlju, zamisli da bi kakvim zamašitim, vanrednim pokušajem i uzvišenim činom razoružao desnice i obranio nevine žrtve. Odleti knezu kapetanu, kog nadje okamenjena, veće mrtva nego živa, jer se opet glasovi raznosli, da su Francuzi već u Dalmaciju prispili i da će do koji dan u Šibenik, ter dok su se ostali bavili namješćanjem topova i dieljenjem oružja, neki zahtjevahu da se opet prometnu kuće, gdje se je sumnjalo da su Francuzi posakrivani i da se smaknu neka gospoda i oslobode od unutrašnjih dušmana. Ot. Glumac ohrabri kneza i prignu ga, da s njim dodje u samostan, gdje se razvi gorljivi prizor ljubavi i štovanja. Za čas se zaboravi sva muka, strah i pogibio, izgrliše se i obradovaše medju sobom, ter ga opet isti ot. odprati u palaču, odkle ode da izkaže biskupu naumljeni pokušaj izmirenja. Bijaše biskup dobri Mijo Matija Spalatin Rabljanin, koji onih kobnih dana plakaše sljepoću i propast svoga stada,

kô što je Gospodin plakao nad svojim narodom i nesretnim Jeruzolimom. Kad biskup vidi ot. Glumca, poleti k njemu i suznima očima zagrli ga, kroz plač govoreć: „Što je ovo moj otče Joso, što se dogadja u našem gradu!“ Ganut redovnik smierno mu odgovori: „Prisvietli gospodine, nije ovo vrieme plača, nego odlučnoga djelovanja.“ Vi još možete puk i grad od nesreće sahraniti. „Ajdemo moj Otče“, prihvati biskup, „kažite što da radimo?“ „Obucite se, odgovori otac, u vaše pontifikalno odjelo, uzmite propelo i s njim usrnite usred pobunjenoga puka i propoviedajte mir u ime propetoga Spasitelja. Puk je zaslieplјen, zaveden, ali je u njem živa vjera, on vas poštuje, on se Boga boji, na njega će djelovati vaša besjeda, on će vas poslušati; a i mi ćemo svi uz vas biti, a nad nami Bog, koji će izvesti plod našega nastojanja.“ Dobri biskup pripravan na svaka, prigrli dobar savjet i pohvali, pak se dogovoriše, da se naviesti poglavicam, kako biskup želi svoj blagoslov dat svemu puku na jednom mjestu okupljenomu Ot. Glumac ode sam da to naviesti pučkim poglavarom i skloni ih, da okupe sviet; što oni poslušaše i obaviše. Svaki zadovoljstvom primi poruku i odrediše, da pošto na plakatu ne bi vas puk mogao stati, da na najvećem prostoru kod sv. Nikole, gdje bijaše škver, svi će se okupiti i dočekati biskupa. Biskup razasla naredbu, da po svih crkvah na zabilježenu uru zvone sva zvona i redovnici i svećenici dodju k njemu u palaču Na glas sviju zvona posuka sviet sa svih strana na obalu i velika prostorija dubkom se napuni puka.

U to pokaza se i biskup sa svećenstvom, odjeven pontifikalno, gologlav, krotak i ponizan, tiho i skrušeno stupao u rukama noseć oveće propelo, koje kad okupljeni ugledaše, svi poskidaše kape i ancijani razstaviše puk, kako je do sriede mogao biskup sa svećenstvom unići. Videć sviet dobroga pastira i svećenstvo tužno i ožalošćeno, jur se bio započeo ganjivati na sami pogled takog prizora. Biskup pridade propelo bližnjemu svećeniku, on ga diže u vis na očigled puka, a biskup započe jasnim i krepkim glasom propovied o ljubavi kršćanskoj, o božjem mrlosrdju, o miru i oprošćenju. Otac Glumac prisutan kao vriedan i učan propoviedalac mogaše dobro suditi o zadržaju i razvitku onoga govora, ter kaže: „Nije moguće, da bi umrli čovjek sam mogao po sebi složiti rieči onakog govora, koji dok je srdca razblaživao i raztapao dušu plamenom milosrdja i ljubavi božje, istodobno je probudjivao na skrušenje i na pokajanje. Ono ne bijaše čovječe djelo, nego onoga Boga,

koji je rekao: „ne mojte misliti što ćete besjediti; ja ću stavlati rieči u usta vaša, onda će vam biti dato što ćete govoriti.“ To se je u onoj prigodi doisto osviedočilo. Govor presv. biskupa tako je bio ganuo i uzdrmao slušatelje, da ne bi samo jednoga lica, koje se suzami nije oblivalo, uzdasi odasvud se čuli, plaču i jecanju ne bi kraja, tako da istoga biskupa suze obliše, srdce mu se uzjeca, ter mu već ne bi moguće da dalje prosliedi i govor završi, nego zamoli ot. Glumca da on to učini.[1] Ot. Joso uze tad propelo i pokazav ga puku reče: „Gledajte! ovaj razpeti sin božji ne će da griešnik gine u svom griehu, nego želi da se obrati i žive. On Bog, koji postavi ljubav temeljem svoga svetoga zakona, on ju djelom pokaza onda, pak će i do konca svieta; i vi danas valja da mu se pokažete harni i zahvalni, kad evo i vas je pozvao da vam oprosti, kako ćete i vi oprostiti svakomu, jer je uvieke milosrdje njegovo, sad je vrieme milosrdja i oprošćenja, i kašnje bi nasliedovala pravda, pak je strašno padnuti pod ruke pravde previsokoga Boga. On će sad oprostiti ono što je bilo; ali mu se valja zavjeriti i istinito obećati, da onoga već ne će u napred biti, da će se od ovoga časa mir i pravda cjelivati. Ali da vaše obećanje bude istinitije, evo vas on pozivlje ovdje pred nebom i zemljom, da pred njim propetim za ljubav vašu očito mu svi obećate, i na njem se istom zakunete, da ne ćete već nerede praviti, niti globiti svoje gradjane. Tko je nasliednik Isukrsta, tko njega sluša i želi oprošćenje neka digne ruku.“ On diže u vis propela a vas puk diže ruku a mnogi i obadvie, ter jasnim glasom redovnik rieč po rieč izreče besjede obećanja i zakletve, koje svaki najvećim oduševljenjem opetova i potvrdi.

Tad ih biskup pozva u crkvu na blagoslov i zapjeva „Tebe Boga hvalimo“ i dodjoše u stolnu crkvu, gdje biskup presvet. svetotajstvom puk blagoslovi, i svaki mirno i zadovoljno svojoj se kući povrati.

Pravu promjenu jedino pravi desnica svemogućega i pretvara vukove u jaganjce.

Opaža gosp. Vitturi: „ovaj niži puk katolik veće po navadi nego izučenju da bude bio opojen osudom i bezbožtvom, koje se je tada tražilo po svietu razprostraniti, ne bi ga doisto zaustavila slika propetoga Boga, nit glas biskupa niti ponutkovanja franovca ot. Glumca.[2] Valja se osvjedočiti ob ovoj

[1] Što on isti u dnevniku povieda, ter g. Vitturi nije dobro izvješćen, da bi ot. Jukić bio. ibid. 33. Tako isto povieda o sadržaju ovoga govora l. 34. — [2] Vitturi ibid. 34.

velikoj istini, da bez katoličke vjere prestolja su razklimana. sobstvene sjegurnosti ne ima, ljudsko je družtvo u razsulu, ne ima pravde niti dobre vjere, nego sam nered, pometnja i strahota.“

Mi ćemo i to nastaviti, kako se u ovoj prigodi iztiče plemenitost čuvstva našega puka, koji i ako pod pritiskom razpaljenih strasti i užasnih prizora, u kojih ne preostajaše mu vremena, da mirno razmišlja i razsudjiva, pa i ne mogaše uvidjati zle posliedice i pojmiti bezakonja, zanešen strašću vjerskoga čuvstva i domoljubja mišljaše u svojoj gluposti, da svrha opravdava sredstva; ali na sami pogled propela, na glas biskupa i ponutkovanje svećenika, ganuše se u njemu poštena čuvstva vjere, pravde, mira i oproštenja. Suze zasvjedočiše pokajanje i dizanjem ruku naprama propetomu on je obećao, da će se popraviti i pošteno izpuni obećanje. Ovaj je narod do tada sasvim zapušten bio od onih, koje je pravda dužila, da se što bolje pobrinu za njegovu korist, on bijaše kao rob pritisnut težkim jarmom, koga kad je slomio, je li se čuditi, da je kidisao na one, koje je cienio, da su mu ga nepravedno nametnuli, i bojao se, da će mu vjeru pogaziti i tudjinu ga izdati!

Držimo za stalno, da se slična bezakonja ne će već nikad dogoditi, jerbo se je danas težak približio gospodaru, prilično se prosvietlio i kao zbio u istu družtvenu zadrugu, iz koje će promiknuti prava sveza ljubavi, vjere i otačbine, ako Bog da!

8. Sliedećih dana i ako se je bavilo o pripremah oružja i nekoliko puta bili pozvani na okup uslied glasina, da su na putu Francuzi, da su došli u Zadar, da su vidjeli brodove sa francuzkom zastavom, ter pod oružjem po gradu prehodali danom i noćju, nije se bilo bojati velikih nesreća i krvavih prizora. Zaklonjeni u samostan mogoše se slobodno svojim kućam povratiti i svojimi se nevoljami baviti postavši sa svietom prijazni i darežljivi, da ih liepim načinom i milodari priklone na ljubav i harnost naprama svojim dobrotvorim. Najveću tužbu i tegoću prikazivahu težaci na kmetske odnošaje, tražeć, da se obnove stare pogodbe i unište one zadnjih godina, jer da su gospoda usilno i nepravedno petine i sedmine sveli na trećine i četvrtine. Naravno, da se je sve obećavalo i na sve zahtjeve pristajalo; ne bijaše bo to vrieme pravdanja i razloženja, kao niti oklevanja i niekanja; gospoda se uzdahu, da će to kašnje nadoći, a sad jedino nastojahu da održe potok u mejaših, da se ne bi valovi puka opet uzljuljali i pobiesnili.

Svaki dan puk je sliedio okupljati se na sborove i dogovore, pak slao knezu kapetanu poglavice, da mu dieli pravicu

i da se zapale spisi kancelarije, ali pristojnim načinom to se odgadjalo, pak i zabacilo.

Kako bijaše obća želja, da se s Hrvatskom sdruže pod ungarskom krunom, tako nastade pitanje, da se pronadju stare povlastice i nagodbe učinjene u davna prvašnja vremena s ungarskim kraljem Ot. Glumac imade uztrpljenje prepisati milosti i oproste ungarskih kralja i na hrvatski ih prevesti i puku čitati; ove se nalaze u njegovih rukopisih u Sinju. Puk mišljaše da mu se je i ovoga puta s kraljem dogovarati i nagodbe stvarati, koje kad bijahu prepisane i protumačene i od same njegove želje prigrljene, onda poglavice zamoliše biskupa da blagoslovi ungarsku zastavu i on ju svojom rukom zasadi mjesto dotadanje sv. Marka, što on sve dragovoljno učini.

Tako su stvari tekle dokle je prispila cesarova vojska i vlasti se i zakonodavstvo uzpostavile, ter sve dalje prosliedi u miru i pravoj slozi.

Knez kapetan svjedok franovačkog upliva i koristnog rada kroz sve vrieme prevrata i bezvladja izdade im sliedeću svjedočbu: „Za njihovo posvećeno cesaro-kraljsko apoštolsko veličanstvo Frana II. cesara rimskoga, kralja ungarskoga. Mi Frano Corner knez kapetan privremeni Šibenika i njegovog okružja.

Svakomu komu ove naše svjedočbe prispiju najobširnije i najnesumnjivije svjedoči se, kako otci franovci svetoga Lovre ovoga grada Šibenika podnesoše se svojom pohvalnom brižljivošću, sa sdruženim postojanim i srdčenim trudom od početka bezvladja, koje započe u ovom gradu dne 15. lipnja godine 1797. do došašća austrijske vojske, za samo obće dobro duhovno i tjelesno.

Razpalivši se pučki bies, bačen u razuzdane silovite strasti, kojimi prietijahu životu i imanju svih stališa osobito plemićkoga, nesamo što samostan rečenih otaca postade zakloništem i sjegurnosti svakoga, koji se je k njima unutra zaklonio, gdje osobitom redovničkom ljubavju primljeni bijahu, dali isti otci za sjegurnost i spas obći iztakoše se na neizbrojne očite pogibli svoga života, da utaže uzbunjeni puk i povrate svoj ožalošćenoj obćini željeni mir.

Znadoše ovi dostojni redovnici krepošću svojih žarkih javnih i posebnih govorenja razmetnuti propastne namjere od razuzdanoga puka namišljene, prieteće sveobćom propašću.

Zapostaviše svoj isti život ovi junački nasliednici sv. Frane za spas svojih iskrenjih, smiono ulazeć i neustrašivo posred nevjerojatnog biesnila oružanoga puka proti slabome pučanstvu

grada, Bogu hvala, nije se dogodilo ono sveobće zlo, koje se je cienilo neizbježivo.

Izmedju ovih dostojnih svećenika bijaše na očitoj pogibli života pošt. otac učitelj Jukić, i kad zanešen redovničkom revnošću rad obće koristi i dobra kleče na koljena usred razdraženog puka na javnom trgu pred vrati ovoga napadnutoga starešinstva, i dokle jedni ganuti na njegove suze obećavahu mu, da će se kaniti opake namjere, drugi se zalićahu na njegov život s noži i puškami; ali te očite pogibli ne zaustaviše zamiernu brigu dobrozaslužnoga redovnika, nego prosliedi neustrašiv u nastojanju oko obćega dobra.

Jednako su se odlikovali u pohvalnom poduzeću poštov. otci: učitelj Josip Glumčević, ot. exdefinitor Župan i ot. Fortunat Samaluk; ot. Juro Gulin i ot. učitelj Šimun Rebić, koji svi sa neprestanimi govori, drugi koristnimi i mudrimi ponutkovanji i neustrašivimi prisustvovanji znadoše dolikujućimi svjetovanji razoružati uzvireno pučanstvo i odvratiti ga od namišljenih zločinstva.

Isti naš život i našega kamerlenga bijaše svedjerno štićen danom i noći od istih otaca, uzdajuć se spašeni ostati od kojemu drago navale u prisutnosti ovih redovnika poštovanih i od pučkoga biesa.

Od svega ovoga i mnogo veće što bi se moglo reći bez nadanja na uhar rečenih redovnika, buduć mi bili očevidni svjedoci, izdajemo ovo svjedočanstvo dostojnih zasluga istih ot. za njihovu utjehu, da se istim posluže gdje htjednu.

Šibenik 12. travnja 1798.

Gv. Frano Corner, privr. knez kapetan.[1]

[1] Iz talijanskoga izvornika u ark. sam. sv. Lovre u Šibeniku.

Poglavje peto.

1798.—1805.

1. Ot. Andrija Dorotić s punomoćjem u Beču, da se Dalmacija sdruži s Hrvatskom, zaposjednuće 2. Povjerenstvo potvrdjiva prava i posjede, uredba države, opet tvornica svite — 3. Ugled države, bratimi i poslanstva. — 4. Umjetnosti i zanati. — 5. Nauci i učitelji, ot. Antun Perić. — 6. Književni rad pečatanih i rukopisnih djela.

1. Dokle je još u pokrajini bezvladje biesnilo, starješinstvo državno bijaše se okupilo na poziv ot. državnika fra Paškala Sekule, koji je tad navršivao godine vladanja, u samostan Karin, gdje se je imao držati državni sbor i sliediti izbori državnika, definitarja i samostanskih starješina.

Na tom obćem sastanku, izvan običajnih posala o uredbi države, znajuć redovnici u kom se je stanju pokrajina nalazila uslied propada skupnovlade, i kakvo bijaše razpoloženje duhova neizviestnih o svojoj sudbini, znajuć da je obća želja naroda da se s Hrvatskom sdruži, i čujuć za strahote, koje se jur bijahu počele na veće mjesta praviti, i koje su mogle u onih nesgodah tako potaknuti druge, ter se i goremu bojati, sakupljeni otci posvjetovaše se o ustrojenju vlasti u Dalmaciji, i kako bi se ova što prvo uredila i pretekla nerede i bezvladja.

Svi bijahu jedne misli: da se ponudi cesaru kao kralju Ungarije, da Dalmacija bude Hrvatskoj pridružena pod krunom sv. Stjepana. Odtud cienijahu, da se je moglo nadati pravome redu i spasu: „kod cesara bi našli potrebite zaštite i kod hrvatskog naroda obrane proti svakomu pokušaju tudje prevlasti; to je želja našega puka, to je odluka gradskih zastupstva.“ I pošto su se grozni dogadjaji već na sve strane počeli razvijati na propast gradjanskih starliša, sudiše, da nije vremena izčekivanju i oklevanju, nego da valja namah odlučiti i djelovati, ter i odlučiše, da se sastavi predstavka i pošalje cesaru ponudom podaničtva i molbom, da što prvo s vojskom zapremi pokrajinu i uredi zakonodavstvo.

Medju ot. na sastanku bijaše vriedni ot. Andrija Dorotić, koji je najsrdčenije zagovarao tu misao i sam se ponudio, da bi on u Beč pošao i cesaru prikazao želju puka, da ga pod zaštitu primi i pridruži k svetoj kruni.

Otci pohvališe srdčenoga brata, ter prvo sbora, koji je imao sliediti na 20. lipnja, starješina državni ot. Sekula izdade mu na 14. punomoćje na ime svekolike države i puka i njihovih župa, koje glasi: „Fra Paškal Sekula . . . državnik . . . ljubeznomu u Isusu fra Andriji Dorotiću. . . . Buduć dalmatinsko kraljevstvo ostalo bez zakonite vlasti, kojoj su se nekoč svojevoljno ovi pučani podložili, i buduć se za to k nama obratili poglavari osamdeset i četiri predjela i župa upravljanih od redovnika nama podloženih, izkazujuć živu želju koju imaju, da se sdruže s pukom hrvatskoga kraljevstva, s kojim bijahu u stara vremena kao sdruženi dio pridruženi kruni ungarskoga kraljevstva, moleć nas, da bi se zauzeli za ovaj velevažni posao, i buduć nam dao na znanje prepoštovani obći namjestnik grčkoga pučanstva Zelić, da je jednaka želja svih hrišćana od njega zavisećih, za to željeć mi podpomoći sviju pravedne želje, nalažemo vama da odete višnjemu prestolju njihovog veličanstva cesara i kralja, i da ga zamolite, neka blagoizvoli primiti ovu svojevoljnu prostu njihovu predaju sa uvjeti i jednakimi pravi rečenoga naroda. dajuć vam u tom podpunu oblast sa strane gorirečenoga puka Dalmacije, da uznastojite dovršiti to pridruženje po naputcih, koje vam dadoše poglavari obćina Spljeta, Trogira, Šibenika i Obrovca.

Sigurni dakle mi o vašoj djelatnosti i ljubavi, koju za otačbinu gojite i za vjeru, nazivljuć vam od Boga gospodina svako dobro podieljujemo vam šerafinski blagoslov.

Iz našega samostana Karina na 14. lipnja 1797. (m. p.) fra Paškal Sekula državnik. Po nalogu fra Martin Despot drž. tajnik."[1] Ot. Dorotić dieli se preko Like u Beč i prikaza cesaru želju redovnika svoje države, kao i svega puka pod duhovnom njihovom upravom, da budu pod njegovu zaštitu primljeni; isto tako i ponudu gradskih zastupstva, koja ga naustice bijahu oblastila, da na njihovo ime ponudu prikaže. Cesar primi najljubeznivije ovoga poslanika puka i reče: kako mu je milo, što se Dalmacija želi pridružiti njegovim pokrajinam, što zna i po drugih predstavkah, koje mu iz Dalmacije bijahu već prispjele; i obeća mu, da će na brzo njihove želje zadovoljiti i poslati

[1] Po talijanskom izvorniku u ark. drž. u Šibeniku.

svoje povjerenike, da urede zakonodavstvo i mir zemlji povrate. Tako ot. Andrija zanimaše se sudbinom i srećom svog naroda, onda kada ga drugi potvaraše, da je bio početnikom nereda i strašnih nesreća u otačbini razsijanih Proti tim glasinam svjedoči isto punomoćje, kako je on mislio i što je želio Nastojanje ot. Dorotića imade sretan uspjeh. Pošto je cesar bio podpisao primirje s Napoleonom, po kom Dalmacija bijaše cesaru ostavljena, naloženo bi gjeneralu Rukavini, da ju na ime cesara zaposjedne.

Kad je cesarova vojska došla, mal da se ne ponoviše smutnje i neredi. Na glas da je to vojska njemačkoga cesara, puk se stade buniti i vikati: ne ćemo Niemaca! Dosta se htjelo, dokle si uglaviše, da je cesar i kralj Ungarije, o čemu se jedino osvjedočiše, kad na sreću gjeneral Rukavina mogaše ih hrvatskom besjedom uvjeriti, da je on Hrvat i da na ime ungarsko-hrvatskoga kralja zaposjeduje Dalmaciju.

Na 3. srpnja iste godine sjajnom pratnjom prispje gjeneral iz Zadra u Šibenik, gdje radostan puk, kad je prvi put vidio gjenerala i častnike svoga plemena, pričeka ih uzklikom velike radosti i veselja u pratnji biskupa, svećenstva i odličnih gradjana, ter unidjoše u stolnu crkvu, gdje je izpjevana zahvala Bogu, i gjeneral pred okupljenim pukom izreče hrvatskim jezikom liepu besjedu, komu biskup odgovori, izjavljujuć mu na ime svoje i svega puka radost, što se je obća želja izpunila pridruženja kruni sv. Stjepana, pod čestitim žezlom pobožnoga cesara. Gjeneral primi zakletvu vjernosti i biskup blagoslovi okupljeni puk, tako se isto i po ostalih mjestih obavilo; gjeneral ostavi posade vojnika u gradovih, naimenova sudce i upravitelje. Čim cesar zavlada Dalmacijom, mir i red povrati se u pokrajinu.[1]

2. Blaga i ugodna bijaše prva vlada austrijska, ona je s obćim zadovoljstvom u svem se vladala po starom običaju i po obstojećih ustanovah mletačkoga zakonodavstva, na koje sve vrste pučanstva bile su se navikle. Ona je dielila milosti i oproštenja, uslišavala pravedne prošnje i tužbe, prava priznavala i po zakonu pravim dielila. To bijaše pravo zlatno doba cvietnoga proljeća potla grada i vijara, potla prevratne zlogodine one crne zime.

[1] Nismo se upuštali u opisivanje potankosti drugih mjesta, jer su bile iste, te bi se opetovale iste stvari, i jer nam je manje dohranjeno viesti i uspomena, dokle nam dnevnik ot. Glumčevića pruži obilno gradiva za mjesto njegova sada boravljenja.

*

Nova vlada namah uznastoja, da se osnuju pučka učilišta za prosvjetu i korist pučanstva po poglavitih mjestih; i sasvim tim da franovci imadjahu svoja u samostanih, god. 1798. na ponudu vlade sedam javnih otvoriše uz odredjenu pristojbu, svakomu učitelju po 18 carskih cekina; te godine na sboru bijahu odredjeni učitelji:

1. Za Makarsku ot. Ivan Radonić; 2. za Opuzen ot. Grgur Matutinović; 3. za Imotski ot. Petar Prgomet; 4. za Omiš ot. Jerko Filipašić; 5. za Sinj ot. Jerko Vuletić; 6. za Drniš ot. Karlo Matić; 7. za Knin ot. Jerko Miljanić.

Na istom sboru odrediše, da opet ot. Dorotić kao punomoćnik državni podje cesaru u Beč, i da od pobožnoga cesara dostigne različite milosti; to on sretno obavi, dostignuv, da se sva domaća učilišta državna u svom bistvu održe, potvrdom prava do tada uživanih od samostana na upravu župa, i da budu ukinute i odstranjene zapreke o uzgoju pitomaca, o oblačenju i redjenju, što su od propale skupnovlade bile nametnute. Sve naviešćivaše sreću i napredak, ter se i najljepše nade začimahu, da bi za kratko stare rane zacielile i štete se popravile obustavom oblačenja uzrokovane.

U Zadru bijaše se namjestilo vrhovno povjerenstvo pod predsjedničtvom kneza de Turn, koje je na ime cesara pokrajinom vladalo i razsudjivalo prava i pravice. Državnik ot. Prgomet povjeri ot. Sekuli i Dorotiću, da po arkivih samostana saberu izvorne povelje, dukale i svjedočbe, ter prikažu pomenutomu povjerenstvu — aulica commissione — u Zadru, po kojih bi dostigli potvrdu i priznanje svojih prava i imovina, što oni točno ovršiše i od istog povjerenstva dostigoše sliedeću odluku: „mm. pp. ot. Paški Sekuli i fra Andriji Dorotiću, skrbnicim države presv. odkupitelja u Karin.“

„Buduć poštovani franovci države presv. odkupitelja u Dalmaciji prošnjom prikazanom ovomu ces. kr. povjerenstvu po svojih zakonitih skrbnicih ot. Paški Sekuli i fra Andriji Dorotiću priložili dokaze svojih prava i posjeda, koje uživa dvanaest samostana njihove države u različitih krajinah ovoga kraljevstva, i ponizno zaprosili od vlasti ovoga vladanja milostivu potvrdu istih, dvorsko povjerenstvo pravednim obzirom na pohvalnu brižljivost i žarko nastojanje kojim se bave u biskupijah Dalmacije, duhovnom upravom župa, koje su njima naručene od vlasti prošastoga vladanja propale skupnovlade, i po njih uzdržane koristnimi posliedicami javnih obzira, dolazi da

privoljiva na prošnju tražitelja; i za to do drugih kraljskih odredaba potvrdjiva samostanom Visovca, Šibenika, Sinja, Knina, Karina, Spljeta, Omiša, Makarske, Imotskoga, Zaostroga, Živogošta i sv. Martina na Braču sva prava i posjede, ne samo svih njihovih baština, dali još i upraviteljstva župnih crkava, načinom koga su uživali u vrieme propadnuća mletačke skupnovlade, obzirom na ove zadnje, da gvardijani odnosnih samostana bit će dužni prikazivat svećenike odredjene na upravu župa odnosnim biskupom za potvrdu njihove sposobnosti.

Ne sumnja ces. kr. dvorsko povjerenstvo, da se ne će pod okriljem novoga vladanja njihovog veličanstva cesara i kralja franovci redovnici drzave presv. odkupitelja smatrat obduženi, nesamo da prosliede mudrom brigom ulagati se u izglednoj službi katoličke vjere, nego da će i sudjelovati, da se pučani ustrajni i vjerni održe u pobožnoj odvisnosti novoga vladanja, koje se brine za njegovu sreću. Zadar 22. veljače god. 1798. r. Conte di Turn."

Utvrdjeni u svojih pravih franovci uznastojaše srdčeno i odvažno o svojoj uredbi unutrašnjih odnošaja, osobito učilišta, i pokle vidiše liep napredak u to većem broju pitomaca i djaka u novicijatu i ostalih učilištih, pomisliše, da su se povratila sretna doba, u kojih se nalazaše država na polovini vieka, ter se opet iztiče pitanje o ustrojenju tvornice svite potrebite za izjednačenje odjeće, sada još od veće potrebe, pokle su se pretrgli odnošaji sa Italijom, odkud su ju do tada nabavljali.

Ot. Dorotić bijaše snažna poluga, kojom je krenuto tako poduzeće; krepka srdca i odvažna bijaše stožerom svakoga zamašitoga djela; on nije uzmicao pred nikakvom mučnosti. Razpisaše se pozivi na samostane i redovnike po župah, i sabrav prve svote poduze uredbu pribivališta u Skradinu, gdje se skladišta i strojevi imadjahu smjestiti; ali opaziv, da mjesto s nijednog pogleda ne bijaše prikladno, skloni starješinstvo, da se nova za to sgrada iz temelja načini u Spljetu; i njegovim nastojanjem u kratko se načini kuća iza crkve na Dobrom, da tude u središtu države i pokrajine bude i pristup lakši i sgodniji namještaj tvornice Nabavi strojeve i namjesti, pak zamoli državnika dubrovačke države, da bi mu poslao jednog redovnika vješta zanatu, koji bi s tvornicom upravljao i u zanatu podučio druge redovnike ove države. Molba bi uslišana i dodje u Spljet fra Jakov iz Rieke (Omble), koji uredi tvornicu i započe radnju, kojom je upravljao dokle ga drugi redovnik zamieni. Radnja za-

poče s najboljim uspjehom i zadovoljstvom redovnika; ali na žalost malo kašnje nadodjoše crni dani rata i prevrtaja vladâ, koji i ovu osujetiše i razmetnuše!

Sva svoja težka poduzeća sretno izvede ot. Dorotić kroz šest godina živoga i neumornoga nastojanja, prvo za tri godine kao državnikov tajnik i kuštod državni, pak opet tri kao državnik. On uredi domaća učilišta po primjeru najboljih, i svede redovničko življenje na točno obsluženje uprave i ustanova reda; ali ovaj preporod na novi život bio je samo tračak sjajne zore, koga do malo zastrješe mrki oblaci svietskih komešaja. Prvo kobnoga mraka obazrjeti nam se je još jednom na divno stablo, prvo nego mu oluje salome dične grane, što ćemo ga uzorita vidjeti po izvješću. koje je državnik na 5. veljače 1798. upravio na poziv dvorskomu povjerenstvu, po kom tada bijaše u državi ukupno 332 redovnika, i to:

Misnika u samostanih 126, misnika na službi župa 101, korizmenih potvrdjenih propoviednika 14, učitelja bogoslovja u državi 6, učitelja bogosl. u inozemstvu 4, učitelja mudroljubja u državi 4, kapelana vojničkih van države 5, poslanika u svetoj zemlji 2, učitelj u sjemeništu u Zadru 1, djaka u državi 28, djaka na naucih u Italiji 12, lajika 29.

God. 1804. Napoleon postade francuzkim cesarom, a Frano se odreče naziva rimskoga cesara i prozva se austrijski; te budući god. 1805. cesar Frano u ratu nadvladan, bi prisiljen na požunskom miru da Dalmaciju ostavi Francuzim.

3. Pošto smo na svrhi XVIII. vieka, prvo nego se upustimo dalje u poviedanje sliedećega, svrnuti ćemo pogled, da se sjetimo što ostavljamo, jer se kašnje sbiše veliki dogadjaji i drugo razdobje, kojim se mnoge uredbe preokrenuše i preustrojiše razne grane franovačkoga djelovanja, da tim pokažemo u završujućem vieku pravu sliku ugleda naše države, koju sliedeći dogadjaji potresoše, oštetiše i u gore preustrojiše.

Opaziti nam je najprvo, kako se taj ugled bijaše na toliku visinu dovinuo, da prvi crkovni i svietovni dostojanstvenici željahu istoj se pridružiti, uvrstivši se u njezine bratime, čim bi postajali kao prava duhovna braća ostalih redovnika s dužnošču, da preko života: ako misnici izgovaraju, a svietovnjaci naredjivaju, da se jedna sveta misa izreče za svakoga redovnika i bratima, koji bi preminuo; a kad bi on umro, jednako bi pomagan bio misami, koliko bijaše redovnika i bratima, pa mnogi su od njih pokopavani u redovničkoj odjeći u crkvah samostanâ.

Iz velikog broja ovih bratima po arkivalnih spisih i necrologu redodržavnomu pomenut ćemo samo nekoje različitih stališa, i to: spljetske nadbiskupe Kačića i Cupillia; biskupa šibeničkoga Divnića, skradinskoga Travisania, korčulanskoga Kosirića, makarskoga Fabiana Blaškoviča, hvarskoga Ivana Skakoča itd., da nenabrajamo veliki broj kanonika i mirskih svećenika

Od svietovnih možemo iztaknuti vojvodu Marmonta, gjenerala Doneža i dvorskog savjetnika Iv. krst. Stratika; kolumela Novkovića, Šurića, Nakića i Sinobada; serdare Bašića, Miletića, Radnića, Šimića; knezove Divnića, Kosirića, Ivanovića i Komenarovića, s velikim brojem gradske i varoške gospode, seljanskih boljara i pučkih poglavica.

Ovi bratimi veliko državi koristovaše u raznih prigodah, ma i onda, kad se je o njezinom obstanku radilo; oni su ju štitili i branili, zagovarali i u svem srdčeno pomagali Ovo duhovno bratinstvo sliedilo je do naših vremena; ali kako je smanjen broj redovnika, ter uz običajne dužnosti mučno je postalo drugih se primati, danas riedko da se koji primi, i to samo rad vanrednih zasluga i osobitoga opaza.

Svaki samostan ima necrolog ili mrtvačku knjigu, u kojoj su pobilježeni svi pokojni redovnici i bratimi sa kraćušnim životopisom osobitih kreposti i zasluga; ter se na izhodnji dan pročita pred okupljenom obitoli i moli za preminuvše svakoga dana. Ova knjiga sastavljena po nastojanju i pomnji državnika ot. Mije Bilušića god 1788, a god. 1791. na sboru u Visovcu bijaše po jedna razdieljena svakomu samostanu, naredbom, da ju starješine prosliede i svakoga brata i redovnika na svom dnevu točno i vjerno ubilježe: Ne prorsus sepulta maneret antenatorum fratrum memoria . . . quoque die coram tota communitate perlegerentur ad excitandam maxime pietatem viventium erga defunctos; da nas život dobrih na nasliedovanje potiče, a drugi koji naglo i nenadno dospiše, da nas sjećaju na nestalnost svieta i vieka, ter nas spravne poziv zateče.

Ova knjiga danas čudo vriedi kao povjestni documentum za poglavite životopisne crte vriednih redovnika i zaslužnih bratima. Po njoj i po izvornih svjedočbah doznajemo, kako franovci ove države, kao pravi apostolski poslanici na službi mučnih i težkih župa, oni su u pokrajini pravi mučenici ljubavi, od kojih različiti svojom krvlju i životom zapečatiše sveto djelovanje, kako spomenusmo u prvom dielu, opisujuć trude i nesgode mučenstva i smrti u vršenju težkih dužnosti, što ne ćemo ope-

tovati, nego samo kazati, da je jednako sliedilo i u ovom vieku; dali ćemo ovoga puta iztaknuti, kako ovaj apostolat nisu oni redovnici samo u otačbini ovršivali, nego kao apoštolski poslanici i u dalekih mjestih po inozemstvu, i to: U Bugarskoj ovoga vieka bijahu ot. Ivan Nikolić i ot. Mate Medvidović, i obično dva svedjerno prebivahu u svetoj zemlji; u prvoj polovici vieka ot. Antun Bustrue i ot. Marijan Batošić i za njima ot. Jakov Pletikosa, ot. Stjepan Bauk i ot. Josip Franić, ot. Grgur Kartović i ot. Augustin Burilović. U Egiptu bijaše ot. Pavao Bujas u Kajiru, ot. Josip Bešlić i ot. Tomo Džepina u Aleksandriji.

Milo nam je da možemo kazati, kako ovi poslanici odaljeni u tudjini nisu svoj narod zaboravljali, oni su i onamo mislili i pisali hrvatski. Ot. Jakov Pletikosa onamo napisa liepom hrvaštinom opis sv. zemlje Palestine, koji čeka da ga rodoljubna ruka obielodani; a ot. Burilović sa Libanona napisa hrvatski poslanicu starješini sinjskoga samostena, u kojoj ga 28. listopapa 1792. obaviešćiva: „. . . Sada se stanik nahodim u velikoj planini Libanonu, gdi je ajer mnogo dobar i zdrav, ali ne imade čeljadi iz Europe na ovom mistu. Ovdi se nahode četiri patrijarke, to jest: Maronita, Armena, Sorijana i Grka sa svojim narodim, i imade u svem osamdeset i četiri manastira. Ovdi ne ima Turaka, ni nevirnika, nego je puna planina samih kipoštovaca (Drugi?), to jest neznabožaca, oni su gospodari od ovih mista i sasvim su izvanjskim načinom ljudi dobri. Obslužuju zapovidi naravne, to jest: što nije njima drago, ne čine ni drugomu. Nalaze se medju njima mnoge razlikosti u obsluženju, to jest: jedni se klanjaju salivenoj živini, jedni stvarim naravnim i nikim travam, koje prve izniknu miseca svibnja, jedni pak nijednoj stvari, izvan što govore, da viruju ono što viruje koji je najbolji medju njima; ništa ne manje boljih ljudi nisam vidio od ovih kipoštovaca. Nami redovnikom nose veliko poštenje kad nas vide, dali ne svi, budući da oni koji se od nas daleko nahode, drže da smo niko stvorenje novo, i tako bižé od nas i hrdjavo nas gledaju . . .“[1] Drugi poslanik ove države istodobno nahodjaše se u svetoj zemlji, gdje obadva život dovršiše, to jest: pomenuti ot. Barilović i ot. Grgo Kurtović. Ovaj drugi kašnje pisa državniku iz Carigrada na 25. listopada 1815. „Evo se sad nalazim u ovoj pristolnici sultana kao župnik Harvata, jer ne ima drugoga misnika, koji poznaje naš jezik“.

---

[1] Izvorna u ark. samost. Sinja.

Mislio sam potla toliko godina, da ću se ove godine povratiti u otačbinu; ali vidim, da za sad nije mi moguće, jer mi naš misto patrijarka ne bi dopustio, niti cesarov poklisar, ma niti starješina poslanstva; jer ovi siromašni naši Harvati ostali bi bez misnika; sasvim da je evo petnaest godina, da sam ovdi na službi u iztoku, pokle sam bio deset godina u Jeruzolimu i to kao gvardijan u Betlemu, i prisidnik u Aleksandriji i na Malti, bio sam evo napokon odredjen za Petrograd u Rusiji, ali zarad rata nisam mogao poći. Već mi je brada posidila i zaželio sam se povratiti u otačbinu, ali se bojim, da ne ću moći, jer evo se je kuga svakud proglasila."[1]

Ovi poslanici u dalekih mjestih sjećahu se svoje otačbine pošiljanjem damašaka, križa i okvira svietle kosti (madre perla), koje se i danas čuvaju u crkvah Visovca i Šibenika, Sinja i Spljeta. Obilatim brojem redovnika mogahu onda starješine odredjivati ih na razne druge službe, ter ih dotjecaše za kapelane mletačkih konzula u dalekih mjestih, a drugi kao vojnički kapelani na ratnom brodovlju i kod pukovnija i konjanika na posadah gradova, i različiti po bolnicah, gdje osobitim načinom vršiše apoštolat obraćenja inovjeraca na katoličku istinu.

Kako skupnovlada pribavljaše vojnike iz tudjih zemalja, tako se izmedju njih nalazio dobar broj hrišćana, luterana, kalvina i drugih, koji na smrtnom času ljubeznimi ponutkovanji dali bi se skloniti, da se odreku zahoda i prigrle katoličku vjeru, i tako zadobiše veliki broj sviedočaba od crkovnih dostojanstvenika i svietovnih zapoviednika brodova, ravnatelja bolnica i vojničkih častnika. ter ove su državnici slali na obće sborove reda svake šeste godine, da i u tom dokažu koristno djelovanje redovnika Ovakih obraćenja bijaše od 40 do 60 svako šest godina, i ove se svjedočbe izvorne nahode u arkivih samostana i države u Makarskoj i Šibeniku.

Svake godine od deset do četrnaest redovnika izkušanih i potvrdjenih za propoviedanje navješćivahu preko korizme po gradovih i poglavitih varoših rieč božju, gdjekoji talijanski a svi obično hrvatski.

God. 1773. državnik izdade za korizmeno propoviedanje povelje sliedećim:

1. Ot. Bono Bilušić u Sinju, 2. ot. Jerko Kojić u Šibeniku, 3. ot. Luka Vladmirović u Blatu Korčule, 4. ot. Bartul Ribarević u Spljetu, 5. Ot. Ivan Rajčević u Skradinu, 6. ot.

---

[1] Izvorna u ark. samost. Šibenika.

Jerko Lozo kod sv. Frane u Zadru, 7. ot. Jerko Bareza u Cresu (Cherso), 8. ot. Antun Perić u Trogiru, 9. ot. Paško Grubišić u Makarskoj, 10. ot. Mijo Bilušić u Kninu, 11. ot. Frano Radman u Omišu, 12. ot. Ivan Kardum u Obrovcu.

Tako drugih godina nalaze se za Perašt, dva Lušinja i poglavita mjesta otoka.

4. Osvrnuti nam se je na različite umjetnosti i zanate, u kojih se nekoji redovnici usavršiše u ovom vieku i ostaviše nam u svojih rukodjelih svjedočbe vriednosti.

Kad se sjetimo, kakve bijahu sgode ili bolje rekuć nesgode putovanja, kakve li mučnosti, da se iz inozemstva potrebita pribave, pošto u našoj zemlji ne mogaše biti pravih skladišta, a još manje tvornica, pak nit vriednih zanatlija, nego se sve moralo dobavljati iz Mletaka uz velike nesgode i silne troškove, onda se može razumieti, kako su redovnici sami po sebi morali se vježbati u potrebitih zanatih za sve domaće potrebe crkava i samostana, jer im siromaštvo ne dopuštaše, da za velike svote ona iz inozemstva nabavljaju, po čem gdjekoji se u tom odlikovali i liepih radnja ostavili u otačbini, te i u inozemstvu pohvalnih rukodjela izvršili.

Za razne struke nalazimo u spomenutoj knjigi necrolog zabilježene sliedeće: ot. Ludovik Vojković bijaše izvrstan drvorezac; izvan nekojih radnja po crkvah državnih bijaše pozvan od redovnika franovačkoga samostana u Veroni, gdje pokaza svoju vriednost u izradjenju onoga movlišta (choro) i sprema crkovne riznice; i od vještaka ona je radnja procienjena velike vriednosti.

Fra Paškal Mazoko divno utvori i narisa orahovo molište u Zaostrogu, spreme u crkovnoj riznici i propoviedaonicu u blagovalištu.

Ot. Kunac ostavi liepih radnja u drvorezu i dosta slika napenganih na postavu, dasci i staklu.

Ot. Josip Kukavica sam po sebi načinjao je dobnike; znamo da je veliki na zvoniku u Postirih njegovo rukodjelo i srednji u svakom samostanu ove države; ali ostali su zabataljeni, samo još obstoji jedan u samostanu sv. Lovre u Šibeniku. Ot. Paškal Jukić i ot. Nikola Matković u tom zanatu bijahu pravi umjetnici. Ot. Pavao Nakić iz Knina, franovac ove države, pokle u Visovcu ovrši novicijat i u Šibeniku izuči mudroljubje, bijaše od državnika poslan u Mletke, da izuči bogoslovne nauke i uvježba se u popravljenju i slaganju orgulja,

jer onih doba mučno bijaše za taj posao pozivati majstore preko mora. On bijaše od ugledne obiteli kolunela i serdara, koja bijaše dala liepi broj vrstnih redovnika i odličnih častnika, ter ne stoji ono što se običaje o njem prepisivati, da je bio umile mandriano. Otac dakle Pavao pokle izuči bogoslovne nauke, postojano pohadjaše tvornicu Piaggia, i toliko se u zanat zaljubi, da se nije zadovoljio samo popravljanjem i skladanjem, nego prosliedi, da nauči kako bi iz temelja po sebi vas ustroj priredjivao, i toliko se usavrši, da je istoga učitelja pretekao. Vidiv, da se može u svoje same sile pouzdati, a da mu u Dalmaciji ne bi bilo sgodno i mogućno obljubljeni zanat obavljati, zaprosi i dostiže od sv. sjedališta dopust, da može kao mirski svećenik ostati u Italiji, ter kao pop krstnim imenom pisaše se Don Pietro Nachich ili Nachini.

Preko života načini do 500 orgulja i njegovi su sudjeni kao najizvrstniji i najsavršeniji. U Dalmaciji imamo različitog njegovog rukodjela, pak i u crkvah samostana Visovca, Šibenika, Makarske i Zaostroga. Nakić se je preko života s harnošću sjećao svoje države, uz sgodne pogodbe slao orgulje i redovnike podučavao u popravljanju i skladanju. God. 1741. za tu svrhu bijaše kod njega na vježbanju ot Luka Terzić, a god. 1745. ot. Ivan Kačić.

U slaganju, udaranju i pjevanju različiti su se odlikovali, kao što dokazuju rukopisne koralne knjige, množina napjeva i glasbenih skladanja za orgulje i glasovir. Redovnici na naucih po gradovih Italije imadjahu prigodu upoznati se s prvimi učitelji pjevanja i skladanja, ter izučeni povrativši se u otačbinu, što bolje bi se usavršili i braću podučavali. Državni necrolog u toj struci odlikovanjem spominje ot. Antu Bandića, ot. Franu Cozića, ot. Petra Kneževića i ot. Karla Vladića. Hrvatski strukovnjak Kuhač uvažio je napjev hrvatske mise ot. Petra Kneževića u Sinju i pečatao je u Zagrebu.

Kako riedke bijahu liekarne u Dalmaciji, i to samo po gdjekojih gradovih, samostani imadjahu kog redovnika, koji bi se toj koristnoj struci posvećivao, koliko za potrebe redovnika, toliko i puka, koji je kod franovaca nalazio lieka duši i tielu. U Visovcu, Sinju i Zaostrogu uz ljekarske knjige nahodi se još i danas gdjekoji ostanak sprava i strojeva, a po gotovu po arkivih samostana rukopisnih knjižica o kreposti trava i ljekova za različite bolesti, od kojih ot. Vladmirović jednu pečata u Mletcih god. 1775., kojom se i danas koristno služe priprostiti seoski ljekari.

Kao strukovnjaka napominje spomenuti necrolog ot. Ivana Splićanina: Apothecarius et medicus similis non visus; tako i ot. Antuna Bustruca, koji za veće godina stanujuć u Palestini, kao apostolski poslanik, onamo izuči kreposti trava i različitih ljekova, te kad se u otačbinu povrati neizrečena je dobra činio bezbrojnim nemoćnicim, koji su sa svih strana k njemu dolazili: Tamquam ad Esculapium, bilježi necrolog, ad eum veniebant, qui eorum morbos curabat et a variis languoribus medebatur. Vrstan matematik bijaše ot. Mate Zorica, koji za pučku porabu upečata god. 1766. prvu hrvatsku aritmetiku u Jakinu, kojom se i danas služe seljanski samouci.

Ot. Brno Gornizaj bijaše takodjer strukovnjak, o njem isti necrolog bilježi insignis Mathematicus et Geometra. Umri u samostanu sv. Lovre u Šibeniku god. 1739.

Fra Frano Lavizar bijaše vriedan graditelj; on je liepo narisao i izradio nebo crkve sv. Lovre u Šibeniku, i sveo u Visovcu nebo one crkve, kad ju je god. 1725. ot. Nikolić nadogradio. Tako i u ostalih zanatih u obilnom broju starješine odredjivahu sposobnije, a redovnici ih izučavahu, i tim načinom jedino u svom ubožtvu mogahu savršiti i opraviti crkve i samostane svoje države.

5. Ako u zanatih i umjetnostih dobar bijaše napredak i uspjeh ovoga vieka, u nauku i književnom radu bijaše dvostruko napredovao.

Ne ćemo opetovati razna učilišta u državi i pohadjanje visokih učilišta po talijanskih samostanih, nego ćemo po službenom izvješću, koje ot. državnik god 1771. posla starovieću, kazati, da tad bijaše u državi šest izučenih učitelja bogoslovja jubìlati, koji bijahu navršili tiek predavanja tih predmeta; tri usposobljena učitelja svega bogoslovja predavahu na učilištih po samostanih, i dva druga usposobljena kao državna učitelja provinciales. Četiri usposobljena opet predavahu ćudoredje (morale), a šestnaest bijaše ih usposobljenih za mudroljubje i dvadeset i četiri izpitana i potvrdjena propoviedaoca quadragesimales.

Od učitelja ove države pet ih bijaše zasebice odabrano za državnika onda obstojeće franovačke države u Albaniji i to: ot Mijo Dragičević, ot. Ivan Peko, ot. Luiz Skakač, ot. Karlo Vladić i ot Mijo Franković Drugi su pozivani na učilišta drugih država, kao: ot. Ivan Badimir u Veroni, ot. Ivan Radonić u Mletcih, ot. Grgur Fontana u Dubrovniku, ot. Andrija

Dorotić u Peruggi, Rimu i Orvietu, ot. Angjeo Miošić u Veroni i Brešiji, ot. Šimun Tomašević u Rimu, ot. Andrija mladji Miošić u prabiskupskom sjemeništu u Zadru i ot Antun Perić u prabiskupskom sjemeništu u Spljetu.

Ob ovom vriednom učitelju ot. Periću dužnost nam nalaže da iztaknemo poglavite crte životopisa sakupljene na bistrih vrelih izvornih svjedočaba crkovnih dostojanstvenika. Rodi se ot. Perić od uglednih roditelja na Sućurju Hvara, od kojih doveden u Makarsku bi predan franovcim onoga samostana, da uz ostale mladiće uči knjigu. Mladić je u tom brižno nastojao i medju vršnjaci odlikovao se marnosti i nevinosti, s česa od starješina bijaše ljubljen i milovan, ter se i on zaljubi u red, i po izučenom tieku u istom samostanu obuče franovačku odjeću i ovrši godinu noviciata. Poslan od državnika u Italiju na savršenje bogoslovnih nauka, toliko se je znao okoristiti, da se je namah mogao prikazati na natječaj učiteljstva, na kom izmedju drugova zadobi prvu kitu odlikovanja, i bijaše mu u Italiji opredieljeno mjesto, ali ga državnik prizva u otačbinu. Spljetski prabiskup bijaše zamolio državnika, da bi mu dao vrstna učitelja za mudroljubje i bogoslovje u sjemenište, a on buduć znao za odlikovanje mladog učitelja ot. Perića, odredi njega i on odgovori nadi i pouzdanju državnika i prabiskupa, prosliedivši na tom dičnom učilištu za 18 godina velikom korišću svećenstva i gradjana.

Naukovni taj zavod prabiskupskog sjemeništa bijaše prvi u pokrajini, na kom učahu nesamo crkovni djaci, dali i gradjanski mladići, i rad velikog napredka bijaše zadobio ime sjemeništa biskupa i pripravničtva naučitelja, pošto mladež na njem podučavana pohvalno bi se odlikovala i na sveučilištih dostizala lovor krunu naučitelja. Na tom dičnom položaju ot. Antun u veće svečanih prigoda zadobi pohvale učenjaka, crkovnih dostojanstvenika i obćinskoga upraviteljstva, a osobito god. 1776. kad prigodom svečanog prenosa moći sv. Dujma prvoga solinskog biskupa, bijahu se okupili dalmatinski biskupi, tada vriedni učitelj u prvostolnoj crkvi u prisutnosti dostojanstvenika i prvih učenjaka za osam dana zasebice javnim prigovaranjem i dubokim razloženjem slavodobitno pobi i razmetnu mudrovanja pokostnog Febronija i iztače čista načela zdravoga mudroljubja i kršćanskog ćudoredja.

Za ta mudra prigovaranja i učena dokazivanja osam prisutnih biskupa svaki mu izdade dičnu svjedočbu i obćinsko upraviteljstvo liepu pohvalu.

Država mu udieli jubilaciju, definitarstvo i god. 1791. odabra ga državnikom. Bijaše u isto vrieme vriedan hrvatski propoviedalac, i glas je, da je bio pripravio 82 govorenja za pečatanje, ali nastavše svietske prevrtanije uzrokom su, da su ostale kao i mnoge druge u rukopisu . . .

Nastanjen pod starost u Makarskoj prosliedi propoviedati i gradjansku mladež podučavati, kako mu svjedoči obćinsko upraviteljstvo grada i biskup Fabijan, a u redu doživi uz obće poštovanje najveću čast prefecta studiorum i u dva navratka sv. ot. papa imenova ga definitorom svega franovačkoga reda.

Spljetski nadbiskup i makarski biskup imenovaše ga svojim bogoslovom namjestnikom, savietnikom i prosinodalnim izpitateljem.

U vrieme prevrata i bezvladja god. 1797. u Makarskoj bijaše angjeo mira i jednoglasno od puka odabran bijaše za sudca upravitelja vrhgorske i makarske krajine, ter je zahvaliti, veli biskup Fabijan, njegovom razboru i velikomu ugledu, kog je u narodu uživao, što se nije kakav veći nered dogodio u onako pogibnih prigodah.

Nakon dično provedene starosti od svakoga čašćen i štovan, na 28. lipnja 1806. preminu s ovoga svieta u 81. godini života. Njegova slika čuva se u samostanu Zaostroga, i na njoj se štije latinski nadpis: „Prava slika mnogo poštovanoga otca Antuna Perića reda sv. ot. Frane od obsluženja države presv. Odkupitelja u Dalmaciji. U prabiskupskom sjemeništu u Spljetu preko 18. godina svetog bogoslovja učitelj. Opetovano u državi definitor, jubilarni učitelj i zaslužni državnik i predstojnik učilišta. Dva puta definitor gjeneralni franovačkog reda. Izpitatelj prosinodalni prvo spljetski pak makarski i na obadva mjesta prejasni biskupski bogoslov, koji na 28. lipnja 1806. završi život u Makarskoj od 81. godine.“ I državni necrolog ubilježi dičnu uspomenu na izhodnjem danu: „U Makarskoj m. p. ot. Antun Perić, učitelj sv. bogoslovja jubilat, bivši državnik, bogoslov, izpitatelj i namjestnik biskupov; koji preko 18 godina bijaše učiteljem u prabiskupskom sjemeništu nevjerojatnom pohvalom; mudrošću i izgledom, prevelikim nastojanjem i brižljivošću silno se odlikova; pitomcem, djacim i mudrim ljudem ako i najnaučnijim mnogo koristova U vršenju svečanih zavjeta i u svakoj vrsti kreposti čudno se proslavi; napokon u celovu propetoga pun dostojanstva zaspa u gospodinu.“

6. Književni rad druge polovice vieka bijaše još znamenitiji. Da se i ne osvrćemo na rukopise mudroljubja i bogoslovja latinski napisane od učitelja za naukovnu porabu učilišta, na kojih su predavana, dosta nam je pomenuti hrvatska djela tiskom pečatana, ili za tisak pripravljena, za pouku redovnika i puka njihovoj škrbi povjerena. Ne ćemo takodjer iznositi stotine i tisuće hrvatskih govorenja sastavljenih od redovnika i propoviedanih po gradovih i varoših uzduž pokrajine, koji u rukopisih čuvaju se po arkivih samostana, nego ćemo jedino one radje iztaknuti, koje su tiskom objelodanjene ili za tisak pripravljene, a rad svietskih dogadjaja ne izdane. Najprvo nam je koješta opaziti o pravopisu, koji se u ovoj drugoj polovici vieka ponešto uredio. Pomenusmo, kako je bosanica još na početku ovoga vieka bila počela izčezavati, te zamienjena bila u obće latinicom, u Poljicim samo još obćena bila i bez iznimke rabljena od svećenika i pučana; ali imamo dva rukopisa jedan popa Milićevića a drugi popa Svemića, koje oni prepisaše latinicom dosta krupnom i nepravilnom, ter se na svrhi ogovaraju, da im se ne zamjeri, pošto je to prvi put, da onimi slovi pišu: po čem se vidi, da se je u drugoj polovici i krozanje počela latinica provlačiti, ostali su ju sasvim zanemarili bili po drugih mjestih. Talijanski jezik bijaše se udomaćio po svih uredih crkovnih i gradjanskih, ter se jedino s njim u obće dopisivalo i izvješćivalo, pak se iz ureda i u domaće posle ulegao: zabilježenja, popisi, računi, svjedočbe, zapisnici, odrede, naredbe, sve se pisalo talijanski, ma i oni koji ga poznavali nisu, ako će i pogrješno valjalo je paradirati; jer tko ne bi znao govoriti i zapisati što talijanski, ma bio najpametniji, on je bio smatran neznalicom — morlacco Biskupi i redovnički starješine sve naredbe pisali su tim jezikom, i sva službena dopisivanja valjalo u njem sastavljati, ako će i od drugoga samim podpisom i to od gdjekojih bosanicom, dok su latinicu naučili; i tako talijanština zasjede u sve i posve usred sgoljnoga hrvatskoga naroda, kao da se je po pismenih Dalmacija pretvorila u Toskanu.

I franovci su dakako u službenih dopisivanjih s vlastima rabili talijanski jezik, jer bi se inačije spisi odbili; ali u domaćih razgovorih i dopisih ostadoše vjerni svome narodu i jeziku, ter u književnom radu premalahnom iznimkom svi su njihovi sastavci hrvatski. Oni pučki sinovi u svedjernom doticaju i odnošaju s pukom, oni su pučki jezik ljubili, učili i svoja djela sastavljali za pouku istoga puka, i to baš onda, kad je pučki jezik odbačen i preziran bio, kad se već nitko

drugi s njim bavio nije, baš onda oni ga podigoše na ugled narodne književnosti, izpravivši pravopis odstranjenjem suvišnih slova i poprimivši svi jednak način pisanja, koji je uztrajao do ilirske ere, kad je slavni Gaj današnji priredio i usavršio.

Možda ćemo na drugom mjestu obširnije progovoriti o poviesti franovačke književnosti, i koje što spomenuti o životu spisatelja, na svrhi bit će priložen popis pisalaca i izdanih knjiga, na koje se namjerismo po knjižnicah samostanskih, a sad ćemo kazati one, koji što pečataše u vrieme, o kom se bavimo, i to:

1. Ot. Josip Banovac iz Ciste skradinske kroz deset godina 1758—68. izdade u Mletcih i Jakinu deset knjiga različita sadržaja, kako se može vidjeti u imeniku na svrhi. Narinio kaže o ot. Banovcu, da je tiskom objelodanio dvadeset knjiga duhovnoga sadržaja, mi se namjerismo samo na deset.

2. Ot. Mijo Dragičević iz Vrhgorca izdade hrvatski gospino oficije i izpite svrhu redova za mlade redjenike.

3. Ot. Andrijo Kačić-Miošić historiju kralja i vladalaca slovinskih i pismaricu ili razgovor ugodni i korabljicu svetoga pisma.

4. Ot. Petar Knežević iz Knina pištule i evangjelija priko godišta i sedam različitih knjižica u pjesmi i prostopisu bogoljubnoga sadržaja.

5. Ot. Jerko Filipović iz Rame upečata velika tri svezka propoviedi, tumačenje zapoviedi i zakona božja.

6. Ot. Petar Filipović iz Ramljana upravu prvoga reda sv. ot. Frane.

7. Ot. Josip Jurinović Giurin iz Primoštena u Mletcih slovnicu latinski hrvatski i talijanski sa glagoljicom i ćirilicom na svrhi.

8. Ot. Frano Matić iz Petrovapolja u Mletcih jezgru iztumačenja nauka kršćanskoga.

9. Ot. Frano Radman iz Mući život sv. Jurja.

10. Ot. Luka Vladmir iz Neretve pod različitimi nazivi objelodani dvadesetak knjižica različitog sadržaja.

11. Ot. Ivan Vučić iz Promine put križa i tumačenje nauka kršćanskoga.

12. Ot. Mate Zoričić iz Paukovasela u Jakinu upečata prvu hrvatsku aritmetiku, upravu za izpovjednike, i zrcalo dogadjaja.

Da i ne spominjemo neke omanje vriednosti i one izdane bez imena spisatelja, svakako u samoj polovici ovoga vieka imadosmo pred očima od franovačkih spisatelja tiekom objelo-

danjenih preko šestdeset različitih knjiga, od kojih trinaest je spomenutih i upotrebljenih u izdavanju hrvatskoga riečnika od akademije u Zagrebu pečatana. Ovaj broj bio bi čudo veći, da nastupivši dogadjaji svjetskih komešanja ne budu prepriečili izdanje drugih knjiga jur za tisak priredjenih; ali pošto se ovim predmetom bavimo, cienimo, da i te moramo spomenuti, i to na koje se slučajno namjerismo.

a) Povjestno djelo ot. Gaspara Vinjalića: „Compendio storico cronologico", kojega je Boman jedan dio u Mletcih u dva svezka pečatao; nahodi se u izvorniku na Visovcu u arkivu samostana.

b) Ot. Josip Jurinović: Riečnik latinski, talijanski i hrvatski u tri velika svezka.

Prevod na hrvatski izabranih poslanica sv. Jerolima, i života svetih pustinjaka. Prevod na hrvatski Lanyletta Dufresney dogodivštine od stvorenja svieta do god. 1720. Bogoslovje ćudoredno. Sve u arkivu samost. sv. Lovre u Šibeniku.

c) Ot. Mate Zoričića: „Vojevanja kavalira maltezki i Jurja Skenderbega. Bogoslovje ćudoredno veliki svezak. Sve u ark. samost. Šibenika.

d) Ot. Jerka Filipovića: Korizmenik i pohvalna govorenja Majke božje i blagdana preko godišta sa propoviedi bogoštovnih različitih predmeta. Četiri svezka u ark. sam. Sinja.

e) Ot. Jakova Pletikose: Opis sv. zemlje Palestine. U ark. samost. sv. Martina na Vrh Brača.

f) Ot. Ante Perića: apoštolski propovidnik, tvrde neki, da se nahodi u samostanu u Makarskoj[1], mi znamo, da veleučeni ot. Frano Perić iz Živogošta sastavi korizmeno propoviedanje 42 govorenja i pripravi za tisak, ali rad nedostatnog odziva predbrojnika ostade ne pečatano. Nahodi se u sam. Omiša.

Omanje ne spominjemo, kao nit dvie slovnice, od kojih je jedna od ot. Vinjalića u Sinju, a druga od ot. Bilušića na Visovcu, kao manje književne vriednosti.

Tim završujući XVIII. viek možemo se tješiti, da u njem franovačko djelovanje za vjeru i za domovinu bijaše od Boga blagoslovljeno, ter je u svakom pogledu liepim plodom urodilo, osobito pokle mogoše od ratnih muka odahnuti i mač perom zamieniti; oni na književnom, kao i na bojnom polju vitežkom postojanošću ostaše na obrani svog naroda i njegovog jezika, kad se sve bijaše uročilo, da mu i uspomenu zatare.

[1] Ljubić: Ogledalo književnosti. 2. 248.

Poglavje šesto.

1806.—1809.

1. Francuzi u Dalmaciji, bieg ot. Dorotića, ot. Jukić umri u Zadru, — 2. Sbor državni u Karinu, državnik Glumac, zaostrožki franovci. ustanak u Poljicih i Primorju. — 3. Franovci na ratnom sudu u Spljetu. — 4. Propast samostana sv. Križa u Živogoštu — 5. Vojvoda Marmont poče se prijazan pokazivati naprama državniku i franovcem. — 6. Marmont postaje pokroviteljem države, obtužen brani sebe i hvali franovce. — 7. Parnica o tamnovanju kanonika Pavlovića na Visovcu rad odštete. — 8. Tajnik ot Rebić u Milanu, zaštitnik Stratico, odlazak Francuza iz Dalmacije.

1. Francuzki narod, onako odaljen od ovih obala jadranskog mora, nije bio poznat hrvatskomu narodu u Dalmaciji nego po razglašenih strahotah njegova prevrata, i po onom, što su mušketari na povratku iz Italije o njih pripoviedali. Puk bijaše obljubio blagu austrijsku vladu, ter na sam glas, da bi ju francuzka zamienila, neopisivi strah i žalost narodom oblada, ne poznajuć ugovore izmedju vlada, mišljaše, da je na prevaru i izdaju mrženim Jakobincem izručen. Tako se je bilo bojati, da će se prvašnji neredi i bezakonja opetovati, što bi se možda i dogodilo, da Francuzi na sreću ne padoše iznenada kao iz oblaka, prvo nego je puk saznao za njihov dolazak, i oni jakom vojskom zapremili pokrajinu i namah zakonodavstvo uredili. Ovo zakonodavstvo, koliko mu drago pravedno i napredno, nije puku prijalo potla njemu poćudne cesarove vlade, koju i ako Dandolo nazivlje „orribile governo“, puk u svojoj priprostitosti ne penjuć se na družtvene visine nazivaše ju otčinskom i blagom, ter je za njom hlepio i onda, kad je to bilo smrću kažnjeno; a francuzku, ma koliko mu drago bila napredna, niti je želio, niti obljubio, i ako Dandolo kao mudar državljanin, znajuć kako bijaše puk razpoložen, pokazivaše se pobožan i naklon obsluženju zakona božjega.

Njegove prve okružnice, koje je na hrvatskom jeziku slao dušobrižnicim, naličile su na pastierske poslanice biskupa. U jednoj od 10. srpnja 1806. kaže: „Po namistnicih božjih ima najpoglavito imati početak za dalmatinski narod ona srića i čestitost, koju nam obećaše sveti apoštoli. Po njihovu nastojanju lašće pristati će u ovoj nesrićnoj zemlji nesamo zloća i opačina, dali jošće i neumitnost i privara od pameti, koje su vazda škodni čoviku od koje mu drago vrsti.“

„Jedan pravi parokijan (župnik), koji jest dobar pastir od duša, ima biti prvi izgled svoga stada; tako da kriposti evangjelske ne će nikad ploditi u njegovim ustim, ako ih ne bude dilovati prvo nego pripovidati, i svrhu svega, ako ne bude svakomu očito činiti poznati, da mrzi na blago i ne navidi svaki dobitak svitovnji.“

„.. Medju ostalim stvarim, moja je misao, poštovani parokiani, moliti našega priblagodarnoga i primogućega kralja, da on odabere za arcibiskupa i biskupa (?!) ove države najpomljivije i najkripostnije redovnike Arvate. . .“[1]

Vladalac Dandolo zbilja se bijaše srdčeno zauzeo za prosvjetu i svaki napredak puka; ali pokrajina bijaše stara ledina obrasla trnjem i dračem, za koju se htjelo dugo vremena i postojanoga rada; njegova nastojanja znadoše uvažiti prosvjetljeni gradjani, ali nije mogao nizoki svat puka do njega se dovinuti. On je jednako Jakobince mrzio i sva dobročinstva i ponude srdito odbivao.

Franovački državnik tog vremena bijaše ot. Dorotić, kog misli, namjere i djelovanje u prilog austrijskog cesara Dandolo je dobro poznavao, ali kao mudar vladalac on se je potajivao, da progonstvom starješine ne ucvili mnogobrojne redovnike i puk, kojim su oni po župah upravljali; on je u srdcu sakrivao svoju namjeru i čekao sgodan čas, kad bi ga na račun pozvao. Pače da pokaže neku odanost i pouzdanje naprama franovcim, izvan što se je državniku svaki put prijazan pokazivao, kad mu je u Zadar na poklon dolazio, i svoje mu pokroviteljstvo obećavao, suviše odabra ot. učitelja fra Paškala Jukića za svoga savjetnika, tajnika i tumača hrvatskoga jezika, koji dodje u Zadar i nastani se u samostanu sv. Frane, obavljajuć preko dana uz vladaoca naložene mu dužnosti. U to bijaše se pribli-

[1] U ark. samost. Šibenika.

žalo vrieme, kad je državnik Dorotić navršivao godine svoje vlasti; i onoga ljeta valjalo je po ustanovah franovačkoga reda dostignuti uoblašćenje od vrhovnoga starješine iz Rima, da se okupe otci na redovnički sbor i odaberu novog državnika, definitorje i starješine samostana; ali težko bijaše u onih ratnih prigodah s Rimom dopisivati, kad usilni Napoleon ne poznavaše druge vlasti nad sobom! Ali svakako državnik posredovanjem redovnika drugih pokrajina bijaše se s gjeneralom reda sporazumio i od njega dostigao oblast, da sazove državni sbor i odabere novo starješinstvo. Zalud sve bijaše. Francuzka vlada nije mimo sebe drugu vlast pripoznavala, i ako se poprieko protivila nije, ali je odvlačila i odgadjala do sebi pogodnije sgode. Tako se je i do zime došlo, i videć državnik, da po zakonu ne može dalje, izjavi Dandolu, da po svaki način mora otce na sbor okupiti, da po zakonu biraju novo starješinstvo. Na to mu Dandolo posla po ulaku naprišno pismo 25. listopada, kojim ga na svu prišu pozivaše u Zadar, veleć mu: „... imam potrebu s vama se sporazumjeti o poslih velikoga zamašaja ..“ Kad je državnik došao u Zadar, Dandolo ga primi običajnom ljubeznivosti i prijaznosti, izjavljujuć mu se pripravan u svem poduprieti njegovo djelovanje na uredbu zaslužne države; ali pošto je većekrat principu Eugeniju u Milanu pohvalio njegovu brižljivost, isti je zaželio osobno se upoznati sa tako zaslužnim svećenikom, ter da bi ga želio vidjeti u Milanu, gdje bi ga odlikovao svojim pouzdanjem i s njim se sporazumio o velevažnih poslih spadajućih na uredbu redovničkih zadruga. Dandolo bijaše vrlo mudar, ali i Dorotić dosta pametan. On je znao, da onake zasluge, kao što je on mogao imati naprama Francuzim, oni su mogli drugčije odlikovati, nego da ga odignu na više, da izmedju neba i zemlje konopcem ga o vratu obdare, ter mu se naprišna briga Dandolova, da ga odpravi u Milan, pokazivala kao putni list za drugi sviet. Svakako on se je znao mudro ponašati na takom razkršću i pametno obrazložiti prieku potrebu, da prvo sbor okupi i novo starješinstvo odabere. Na njegovo obrazloženje i obećanje, da će se odmah odazvati pozivu, čim taj posao obavi, sklone se Dandolo, ter i privoli. Na 4. studenoga, kad je kod njega bio na saslušanju u Zadru, prikaže mu pismeno prošnju za dozvolu, da može redovnički sbor u Zaostrogu okupiti za dan 3. došastog prosinca. Dandolo mu obeća, da sa strane vlade ne će bit protivnosti, samo neka poštuju zakone vlade i obzira imaju na njezine preporuke. Tako se nagodivši srdčeno se pozdraviše i oprostiše obećanjem„ da će se opet na brzo vidjeti.

Državnik ode u Zaostrog, da pripremi potrebita. Ali srdce mu je na zlo slutilo i nesreću nagoviestalo; on je uvidjao u Dandolovoj težnji svoju propast, ter da ne stavi na kocku život, sakupi službene spise, pečate i sve uredovne listine, sve zapečati i ostavi, da se prikaže državnomu sboru otaca, pak se zakloni i napokon uskoči u Bosnu. Ne ćemo ga sliediti u progonstvu, jer je on to točno u pjesmi opisao i pečatao god. 1815. u Beču, nego ćemo nastaviti, kako po njegovom biegu bijaše u državi.

Kad je Dandolo razumio, da ga je Dorotić nadmudrio i kao zec iz gvoždja utekao, razdražen razasla ukaze starješinam sviju samostana na 19. studenoga iste god. 1806.: „Vaš državnik fra Andrija Dorotić pokazao je prevratnu oporbu kraljskim naredbam. On je to osobito pokazao, kadno ne htjedne pripoznati one vladine propise od kralja naredjene, koje sam ja jur bio objavio i koje je on isti prihvatio, ali jedino da me uznemiriva. Mišljaše ovaj varalica, da su sadanja vremena slična onim, u kojih on svedjerno se služeć prevarom znao je razbojničku osvetu pozvati proti privrženicim najvećeg vladaoca. Naredio sam, da onaj potlačitelj svetih i ljudskih zakona bude tražen i uhvaćen. Onaki ljudi moraju izčeznuti sa zemlje. Naredio sam, da se državni sbor okupi na 10. došastoga u samostanu Karinu. Vladin povjerenik predsjedat će sboru. Tko ne dodje, morati će opravdati zakonitim načinom neprisutstvo.“

Učitelj ot. Paškal Jukić, koga Dandolo bijaše u Zadar prizvao za tumača hrvatskoga jezika, bijaše u samostanu sv. Frane na 7. studenoga naglom smrti preminno. Za čas glas se po državi raznese, da je pao žrtvom Dandolova biesa i srčbe, što mu se ot. Dorotić bijaše iz šapa izmakao; ter svak nagoviestao o uzroku i načinu, i do zadnjih doba neka se sumnja predavom uzdržala, kao da je ot. Jukić namakao pod oči Dorotića u uredu kod vlade, kad je u Zadru na početku studena bio na poklonu Dandolu, službeno pismo o njegovom utamničenju, uslied česa da je ot. Dorotić umakao; ali to bijaše samo nagadjanje i sumnjičenje bez temelja. Državni necrolog nit najmanje naklon francuzkoj vladi, točno je pobilježio ostale žrtve francuzkoga progonstva, ne samo koje su smrti kažnjene, dali i ostale na koji mu drago način progonjene; ter ne bi bio izostavio pomenuti ot. Jukića, da je i malo o tom sumnjao. Na izhodnjem dnevu on ovako ubilježi njegovu smrt: „U Zadru u samostanu sv. Frane na 7. studenoga 1806. preminu u gospodinu m. p. ot. Paškal Jukić iz Živogošta, predostojni učitelj bogoslovja jubilat, bivši definitor ove države i preznameniti

propoviedalac, koji svetim življenjem, obsluženjem redovničke stege, učenošću i svimi krepostima i darovitostima bijaše nakićen. Njegovom svetinjom, kreposti i izglednim življenjem zanešen vladalac Dalmacije Dandolo, sebi ga pridruži i uzpostavi tumačiteljem hrvatskoga jezika, u kojoj službi dovrši život od 58. godina."

Po dokazivanju redovnika onoga samostana doznasmo, da je ot. Jukić prvo Dorotićeva došašća u Zadru bolovao, i to od nagle nahlade, jer iz soba vladina ureda preveć ugrijanih dodje u samostan, ter se na ledu prehladi i to bijaše jedini uzrok njegove nagle smrti.

2. Mučna i nesgodna vremena bijahu započela nasliedovati. Država ostala bez starješine u vrieme, kad je o času mogao zavisiti njezin obstanak. Starješinstvo imalo se zakonitim sborom obnoviti; ali kako pod vladom onako razdraženom, koja nije poznavala drugih prava i zakona, nego one, koje je sama stvarala! Svakako moralo se nešto raditi, da se starješinstvo zakonito uzpostavi, ter poglaviti otci ove države posavjetovaše se i primiše Dandolovu naredbu, da se za 10. prosinca okupe na sbor u Karin i urede po mogućstvu posle državne. Na naznačeni dan 10. prosinca bijahu svi na okupu u Karinu, gdje bijahu donešeni pečati i uredovni spisi od ot. Dorotića spravljeni, medju kojimi bijaše i uoblaščenje gjenerala reda, po kom zakonito zasjedanje proglasiše, samo što odredjeni predsjednik iz Zadra redovnik države sv. Jerolima ne bijaše došao, ter izmedju sebe naimenovaše predsjednikom ot. m. p. Prgometa, kog Dandolu predložiše i on ga priznade odlukom 8. prosinca, u kojoj poprieko nastavlja da: „egli debba intieramente soggiacere all' adempimento di quanto verrà prescritto dal delegato governativo."

Ovu odluku donese sobom vladin povjerenik de Rossi, kog Dandolo bijaše na sbor poslao, da nadgleda postupanje redovnika i druge naloge ovršiva.

Sbor se mimo običajnoga vremena oduljio; sve se pregledalo i protraživalo, ali što je spadalo na ustanove reda i posebno osvjedočenje izbornika, tu im je povjerenik ostavio podpunu prostost, da se po saviesti vladaju. On se je čudio načinu dogovaranja i glasovanja, tu ne bijaše sbora niti govora, sve se radilo tiho, gluho i tajno, kako ne mogaše čut nit znati što se radi, dokle se ne proglasiše izbori, što mu bijaše zamjerno; ali je hvalio taj način redovničkih izbora, koga do tada nije poznavao

Kad su izbori obavljeni i proglašeni, tad on započe svoj posao i to iztragu prot bivšemu državniku Dorotiću; ali se nije čudo pomogao, jer što su mu prisutni kazivali nije ga zanimalo, a što je on tražio, ne mogaše dobiti povoljnih odgovora.

Kad je sve dogotovljeno, onda zapita svjedočbu o svom ponašanju naprama njima u vrieme izbora, i oni mu je dadoše i svi podpisaše, da se je najpohvalnije u svem vladao i cielu im prostost dopustio, da po duševnosti i osvjedočenju glasuju.

Prisutan ot. Glumac, koji na ovom sboru bijaše za državnika odabran, kad je kašnje dvajest godina uredjivao viesti svoga dnevnika, na god. 1806. vlastoručno nastavi sliedeću primietbu: „Godine 1806. na 10. decembra učini se kapitul u Karinu velikom bukom sa strane gjeneralnoga guverna Zadra, koji posla da upravlja kapitulom svoga šekretara, a serdara Jankovića sa 100 pandura; tute se pripadoše fratri, navlastito koji su prijatelji bili Dorotića, jer mu se je činio proces od strane gjenerala zadarskoga, i sa svim tim bi učinjen za provinciala ot. Josip Glumac a Rebić za kuštoda.“ De Rossi povrati se u Zadar, serdar Janković s panduri na svoja kućišta i redovnici u svoje samostane; ali još većma ogorčani protiv sili i pritisku francuzke vlade, potla onako blage i pobožne, kakva bijaše Habsburga.

Državnik potajno posla u Rim spise sbora za potvrdu i zaprosi, da vrhovna vlast izpravi sve nepravilnosti, koje s vladina pritiska mogahu uzrokovati kojekakvu nezakonitost.

Svakako božja providnost u ovih nesgodah bijaše pomilovala franovce, udielivši im starješinu kakav bijaše odabrani državnik ot. Glumac. Izučeni bogoslovac, odlikovani propoviedalac, a poviš svega pametan i razborit, mudar i pobožan kakav se hotio i mogao željeti u onako opasnih vremenih. Upoznasmo njegovu srdčenost i vitežko djelovanje u vrieme bezvladja u Šibeniku, a videt ćemo ga jednaka posred muka, truda i pogibli svake vrste preko svega mučnoga starješinstva.

Francuzi su znali kako uz nekoličak vatrenih privrženika vas je puk bio prot njima, ter su jakim odielom vojske pokrajinu zapremili i zasjeli u položaje ne samo gradova i varoša, dali i sela gdje im se sgoda pokazivala. Od kako su se ruske korablje obalom provlačile, oni su obalu bolje nadzirali, da ne bi gdje vojsku izkrcali i na njihove posjede navalili. U Makarskoj stajaše jaki odjel, i po selih Primorja razsijani, u samostanu Zaostroga izvan ciele satnije stajaše trinaest oficira, kojim su redovnici morali bolje sobe ustupiti i na mitu njih i

vojnike uzdržavati. Dogodi se jednom, da izmedju čestih posjeta zapovjednika prolazaše gjeneral prvi adjutant principa Eugenija Dontoüvard, kog redovnici niti su poznavali, niti mu kakvu vanrednu počast pokazali, ali ga i tako primiše i pogostiše, kako im je redovničko siromaštvo dopuštalo. Visoki dostojanstvenik ne bijaše zadovoljan, on se na njih potuži vojvodi Marmontu i vladaocu Dandalu, a oni obadva popratiše državniku krvavu osvadu prot starješini ot. Tomaševiću i vriednomu učitelju bivšemu državniku Albanije ot. Ivanu Peki, da su visokoga gosta uvriedili i neprijaznost pram vladi pokazali, ter da zaslužuju skrajnu pedepsu, koju oni ostavljaju državniku da ovrši, nalogom da izviesti koju im je kazan odsudio, jer da bi ta morala druge usviestiti. Državnik bijaše u Spljetu, on prizva preda se spomenute redovnike i izreče odsudu: da za cieli mjesec dana, dokle ostali redovnici budu za trpezam blagovati, njih dva će na sred blagovaonice klečati i sa zemlje blagovati. Što on dojavi na vladu, i dva zaslužna starca dodjoše u Spljet da ju ovrše.

Siromah državnik tužnim srdcem morao je tako postupati, jer su bili jur započeli kobni glasovi kolati, da vlada kani državu razmetnuti, i različite samostane u kasarne i magazine preokrenuti, inačije taka pedepsa po nijednom zakonu nije onakim otcem dolikovala, ali se njom nadao ublažiti gnjev grdih gospodara

Kad su otci u Spljetu saznali za težku odsudu, pisaše obadva istomu gjeneralu u Zadar, pitajuć oprošćenje, jer bez njegove dozvole državnik ne bi odustao, da ju izvrše; neka ima obzira na njihovu starost i dotadanje zasluge; neka se sjeti da od nikoga ne bijaše im naviešćen njegov dolazak; neka uvaži njihovo požrtvovanje naprama velikoj posadi i častnikom stanujućim u samostanu, ter im se smiluje i oprosti, jer bi samo s tim državnik im oprostio.

Gjeneral na istom njihovom listu napisa francuzki odgovor na 30. svibnja, kojim moli ot. državnika, da im oprosti, jer da se tim zadovoljava, što krivci svoj grieh priznaju i što su bili odsudjeni od svih ostalih redovnika samostana Dalmacije kao i od javnoga mnienja. „Dans ce cas, je priè le reverend pere provincial de faire Grace . . d'aver egard an repentir des peres de Zaöstrog e de les admettre en Grace.“[1]

Do malo vremena ova ista dva redovnika najljepše se osvetiše Francezim, spasivši ih od istinite propasti. Još prvo

[1] Izvorna u ark. samost. u Šibeniku.

došašća Francuza rusko brodovlje bijaše zapremilo Boku Kotorsku, pak se započelo provlačiti obalom izpod Poljica i makarskoga Primorja i puk nagovarati na prevrat protiv Francuzim.

Puk i onako zlo razpoložen proti Jakobincem, videć častnike i vojnike svoga plemena, jakom silom brodova i topova, liepimi besjedami i velikimi ponudami, tako se dade zavesti i primi praha i olova izobila, ter se sva Poljica i jedan dio makarskoga Primorja odvrže i zasjede u prosjeke i klanjce, pak oružjem navali na Francuze.

Satnija francuzkih vojnika, što je stanovala u samostanu Zaostroga, videć često provlačenje ruskih korablja, poče ih jednom s obale izazivati, poredav se žalom izpod samostana i dižuć u vis klobuke i kokarde, krikom i urlikanjem rugahu se i uvriedjivahu.

Korablje odgovoriše izmetnuv po jednu stranu topova; ali kad začuše crne jabuke, Francuzi pobjegoše i posakrivaše se grmom i gorom, a Rusi prosliediše svojim putem.

Krugle topova silno ozlediše samostan, nekoje se i danas vide zarenute u zidovih, gdje je koja udarila ;onu, što je kroz zidove u blagovaonicu udarila, za uspomenu redovnici ju na istom mjestu obliepiše s nadpisom: A·D·1806.

Na glas prevrata Francuzi se odasvud sakupiše i jakom silom na pobunjene udariše, porobiše i popališe Poljica i sela donjega Primorja. Rusi se s nešto vojnika bijahu izkrcali i sa topovi s brodova udarili; ali ih Francuzi potjeraše, a puk bez uprave i reda, bez vodje i bez cilja, razmetnu se i pobježe kud je tko mogao; najveće preveze ih se na otoke, a Francuzi se na selih osvetiše, zapalivši njihove kuće i zaplienivši baštine pobunjenih.

Na božju sreću nadje se i u ovoj prigodi razboritih osoba, koje su svojim uplivom mogle odvratiti priprostite seljane od odmamnih ponuda i dosliedne propasti, zaustavivši žar nerazmišljenoga oduševljenja uslied mita i obećanja ruskih častnika, kojimi su prostodušni puk zalagali, ter ga mirna održati, od zla odvratiti i od propasti obraniti.

To u gornjem Primorju bijahu ona dva franovca, koji rad cienjene uvriede gjenerala Donthouarda bijahu odsudjeni od državnika na onako oštru i ponizujuću pedepsu. Oni, ot. Ivan Peko i ot. Šimun Tomašević sa ot. Martinom Despotom, budući srećom na vrieme saznali za pučke namjere, da bi sasjekli do jednog Francuza, zarediše od Drvenika do Baćine po svih selih i liepimi ponutkovanji puk odvratiše od naprasite i propastne namjere.

Kad su ova sela vidjela, što se je pobunjenim dogodilo, oni otce blagoslivljahu, jer bijahu njih od smrti obranili i njihova sela od propasti.

Žalostno je, da su Rusi nevoljne seljane zaveli, kao da bi ona šaka nevješta svieta odoljela gorostasu, komu ne mogaše svakolika Europa, ter ih biedne izložiše srčbi i osveti kivnih dušmana, koji se onako grozno znadoše osvetiti, kako se nekoje obitoli na vieke uništiše i upropastiše.

To bijaše prvi put, da silni ruski narod u doticaj dodje s ovom zadnjom granom velikog slavenskoga plemena, gdje, Bog bi dao, da su što bolju uspomenu ostavili, nego je ona krugla u Zaostrogu i ogorjele zidine popaljenih kuća od Gruža do Dubrovnika i izmedju Neretve, Cetine i Žrnovice!

3. U vrieme ustanka u Poljicim i Primorju državnik ot. Glumac bijaše u Šibeniku, a pošto je bilo u Zadar dojavljeno, da su u Primorju Francuzi ustanku učestvovali, cieneć, da je to moglo biti po naputku državnika bez opaza i iztraživanja uhitiše državnika ot. Glumčevića i kuštoda tajnika ot. Rebića te pod pratnjom od 26 vojnika obadva poslaše na ratni sud u Spljet.

Prolazeć kroz Zagoru na Prapatnici buduć se zaustavili, jedan seljanin, njihov znanac, videć državnika u onakoj pratnji, mišljaše, da mu je počastna straža, ter mu se približa i poljubiv mu ruku veselo čestita, radujuć mu se na takoj počasti.

Siromah državnik ne smjede govoriti, nego mu tužno odvrati: „Dao Bog da se više nikad na ovaj način ne vidimo!“

Kad u Spljet dodjoše i u lazaret ih zatvoriše, nabrzo sadje predsjednik suda i zamoli da oproste, jer da vojnicim nije naloženo da njih dovedu.

„Vrlo mi je žao, da su vas bez uzroka zamučili, trefilo se je neko nesporazumljenje, koje molim da oprostite. Vi ste prosti od svega, vi možete poći kud hoćete.“

Tim bijahu pušteni na slobodu i ot. Rebić povrati se u Šibenik, a državnik želio je poći u Primorje, od kud se kobni glasovi pronosili.

Ot. Augustin Delić župnik Igrana, redovnik sasvim miran i od svakoga pučkoga pokreta odstranjen, onoga jutra, kada se pobunjenici nad Tučepi bijahu s Francuzi potukli i kad ovi pokle razmetnuše pobunjene, po brdih ih proganjahu, sretnu se onoga istoga jutra župnik Igrana rečeni ot. Delić, koji bijaše pozvan rad bolestnika iza brda, i za ništa neznajuć mirno se kući vraćao, sa francuzkom patrolom. Ova bez druge iztrage

uze ga medju se i dovede na vojnički prieki sud u Makarsku na kom. pod sumnjom da je bunio seljane i ustankom upravljao, bijaše na smrt odsudjen. Zalud pokaza štolu, molitvenik i sv. ulje iz torbice, uzalud priziv na bolestnika i kućane, koji su ga pratili, bez dugih razprava i razloženja na 16. srpnja ustrieliše ga na donjoj luci. Što ostali videć, kako se krupno melje, neki se navezoše na otoke, a drugi uskočiše u Hercegovinu.

S toga spljetsko sudište bijaše se osjetilo, da nije najbolje promislilo naredbom, da državnik bude utamničen, koji mu svedjerno u rukama bijaše, jer bi osumnjičeni većma se prestrašili i u inozemstvo prebjegli; i sbilja tim svoju svrhu dostigoše, jer oni, koji bijahu prebjegli, razumivši oprost državnika i posiguranje predsjednika i makarskoga iztražitelja, cieneć da je smrću otca Delića sve svršilo, mirno se svi na svoja mjesta povratiše, ničeg se dalje ne bojeći.

Državnik dodje u Makarsku, gdje ga još bolje uvjerili, da se za ništo ne boji, samo da im je žao, što je gvardian Živogosta svoje mjesto ostavio i odvezao se na Korčulu k Englezim, a ot. Majstrović pobjegao u Hercegovinu. Državnik se zaputi u Živogoste i naimenova drugog starješinu, pak buduć tute začuo, da se prietilo franovcim na Vrh Brača, podje da i onamo razvidi te uredi posle, kamo ga odpratiše dva redovnika Sv. Križa.

U isti mah, kad je državnik prispio brodom na žalo pod samostan Sv. Martin na Vrh Brača, u onaj isti čas satnija francuzkih vojnika izlazaše iz istog samostana vodeći sva četiri redovnika na ratni sud u Spljet, i častnik predade državniku pismo sudišta, kojim ga pozivlje, da se i on istom sudištu prikaže. Državnik ostavi u praznom samostanu ona dva redovnika, što su ga na Brač dopratili, a on unidje u isti brod, da sa četvoricom onoga manastira odveze se u Spljet i vidi, što se opet od njega traži?

Vidi se, da su Francuzi nazorice državnika pratili i jedino ga na prostost puštali, da lakše ostale pohvataju. Dok se je ovo na Braču dogadjalo, makarski delegat prizva k sebi župnika Zavojana ot. Maroevića i njegova pomoćnika ot. Miju Majstrovića i starješine zaostrožkoga i makarskoga samostana, te s pratnjom vojnika posla u Spljet.

Državnik sad nadje u lazaretu još svoje braće redovnika, i to, sinjskoga gvardiana ot. Jerka Vuletića i visočkoga nadžupnika ot. Radanovića uz dva župnika iz imotske krajine, pravo kao Gospodin medju dvanaest apostola.

Strpani ko snopovi u tamne gnjusne sobe medju ostalu svietinu svake ruke, za istu svrhu dotjeranu, bez oduhe i bez ikakve sgode, u smrtnom strahu predajuć ko ovce pred nožem, kad će ih odvuć na stratište bez obrane i bez opravdanja, skupa jadne čase provodiše!

Svi bijahu obtuženi, i ako ne da su puk pobunili i proti vladi se uzdigli, ili ustankom upravljali, da li zato, što ga nisu zabranili, ili barem za vrieme vlastim dojavili! . . .

Za četiri duga dana i noći neprekidno nemila iztraga trajala pod pritiskom smrtnoga strahovanja; ali buduč odgovori franovaca i svjedočbe sasvim protivne onomu, čemu su se sudci nadali, opet ih u tamnice spratiše. Sad se državnik namjeri na žalostan prizor. Nadje se u sobi, gdje je ot. Bono Aničić ničice na zemlji ležao okovanih ruku i nogu, u tom položaju strašnu muku podnoseć. Od 5. rujna do 12. tu su zajedno stali, a taj dan iznesoše okovanoga ot. Bonu na drugo mjesto, a državniku pridružiše druge uznike. Ne znajuć ot. državnik, što bi moglo od njega biti, naimenova svojim povjerenikom ot. Josipa Kukavicu, koji je stanovao u samostanu na Dobrom i imao sgodu kradomice se dogovarati sa svojim starješinom, da tim u neprividnom slučaju država ne bi ostala bez starješine.

Svaki dan sužnji se mienjali, kako su koje pred sudce izvodili, pak opet strpavali, gdje bi koga zapalo, osobito kako nisu mogli kazati, o čem su pitani, što bi odgovorili.

Na 20. rujna prevedoše državnika u još goru i gnjusniju tamnicu, u kojoj nadje ot. Novakovića s Brača, ot. Bitunjca, Vrlića, Kunca, Maroevića, Zeca i Kosovića, svoje redovnike, i veliki broj mirskih svećenika i pučana.

Taj dan unidje medju nje predsjednik suda i oštro ih prikori, da su protivnici i izdajnici vlade svi, a osobito državnik, kod koga su buntovni spisi uhvaćeni.

Državnik žestoke ćudi, pri poznanju svoje nevinosti za čas zaboravi pristojnost i osobu, kojom je imao besjediti, ter viknu: to neće nitko dokazati, to je laž! Na što se predsjednik uvriedi, te gnjevno odgovori: „In ferri!“ Poslužnici se iztakoše da ovrše zapovjed, ali se predsjednik obrati i ublaži, nakloni se i otidje.

Na 3. listopada svi bijahu strpani u crkvu sv. Dominika, i ondje bijahu odsudjivani od predsjednika Boissach i auditora Dubrovčanina Tomića sa šest štabskih častnika za cielih 48 ura bez pretrge i oduška. Tu njekoji bijahu odsudjeni na smrt, a drugi na dugo tamnovanje, ostali na slobodu pušteni. Na božju sreću

franovac nijedan ne bijaše našast kriv, svi bijahu proglašeni pravedni.

Na 4. listopada u 7 sata u večer odsuda bijaše proglašena, ona se je imala ovršiti kroz 24 ure; imali su biti ustrieljeni od vojnika; ali vojvoda Marmont to bijaše vojnicim zabranio, ter oni ne htjeli, a predsjednik pozivao se na zakon, da vojnička vlast mora. Tako se prepiranje oduljilo preko zabilježenoga vremena i odsuda osta ne ovršena, nego smrtna pedepsa promienjena u dugo tamnovanje, koje kašnji dogadjaji pomrsiše.

Na 5. listopada, koji su bili pravedni, bijahu pušteni na slobodu. Državnik se povrati u Šibenik, a ostali franovci podjoše na svoja mjesta. Nije francuzko strahovanje bilo samo kod spljetskoga sudišta, ono je jednako bilo svud, gdje su se kog pokreta bojali; i ako izvan Poljica i Primorja, gdje su Rusi puk uzdigli, nigdje ovoga puta nit je narod što znao, niti se dogovarao, da bi što složno pokušao, nego Francuzi u bojazni, da bi se pokret lasno razširio, oni su oružani prohodali od mjesta do mjesta, grozeć se smrtnom kaznom svakomu. Trefi se, da na njihovom prolazku izmedju Vrlike i Sinja, kad bijahu u selu Hrastcih slučajno u gori neko pušku izmetnu, oni to primiše za znak ustanka i navale na prolazeće vojnike, pa se na bojni odpor uredili; ali kad su vidili, da nitko k njima ne dolazi, onda zaredili, da pronadju, tko je i zašto pušku izmetnuo; što ne moguć doznati, uhvatiše župnika toga sela ot. Ćurkovića, koji je izsmjehavao njihov strah, i bili bi ga za stalno na mjestu mušketovali, da gosp. Dome Gjeremija ne bude im dokazao njegovu nevinost i tako ga istinite smrti oslobodio.

Državnik na 9. listopada objavi braći, da on, četiri gvardijana i osam drugih redovnika bijahu pravedni proglašeni i tamnice oslobodjeni.

Francuzi mišljahu, da bi tim načinom pučanstvo zastranili i svojoj sili podložili, ali je to protivnim plodom urodilo, jer i redovnici i pučani prezirahu i mržahu to većma taku silu i okrutnost, te opet uzdisali i srdcem vapili blagu Austriju.

4. Franovci i ako pravedni priznani i proglašeni, oni su se bojali, da će im se Francuzi bud u čem osvetiti. Ta se bojazan na žalost obistini, jer do godine primiše tužnu viest, da će im vlada oduzeti samostan Svetoga Križa u Živogostu, pod izlikom, da treba vojsci na posadi u onom selu, te na svrhi listopada 1807. dobiše od vladaoca Dandola sliedeću službenu odluku: „Br. 731. Imajuć za nuždne potrebe vojske staviti joj na razpoloženje samostan franovačkih redovnika Sv. Križa, nje-

gova preuzvišenost obći providur naredjiva mi, da vam zapoviedim, gospodine inspektore, da dogovorom gospodina biskupa i mjestnoga vladinoga povjerenika u tom predjelu poprimite odnosna sredstva, da prikupite redovnike u druge samostane, i osjegurate se, da sve pokretine, pokućtvo i slična njegovog vlastničtva budu na uhar vladina demanija, zabilježiv u popisu sve s redovitim zapisnikom, davši svakomu redovniku ono, što bi moglo biti pojedinih. Izviestit ćete me ob ovršenom naredjenoga vam. Zadar 23. listopada 1807.“

Istoga dana pod istim brojem bijaše saobćena jednaka naredba starješini samostana, makarskomu biskupu i državniku, ter na 29. studenoga dodje u Živogoste vladin delegat pop Grubišić i biskupov tajnik, pa na brzu ruku naredíše redovnicim pod sveti posluh, da odlaze. Nebi tute oklievanja, niti pogovora; valjalo je slušati, i to namah. Redovnici bolnom dušom i ožalošćenim srdcem sahranili presv. sakrament i utrnuli u crkvi svieću; izljubiše pragove, te se cvileć i plačući dieliše iz samostana, a na mrtvačkoj knjizi necrologu zabilježiše ovu uspomenu: „Posli nego propade republika mletačka na 27. aprila 1797. ostade Dalmacija pod cesarom bečkim, koji ju je držao 8 i pol godina, to jest do 1806. miseca februara. Imadući tada rat s Francuzi bi pridobiven od istih i uzeše Beč i učiniše mir, i tada dade Dalmaciju Francuzim. Dalmatinci podložiše se bez boja ikakva. Kotorani ne htidoše se podložiti, nego se utekoše Moskovitim, koji tada bijahu u Korfu, i navom dodjoše ih braniti i pružiše se po moru izpod sve Dalmacije, s Kotoranim zajedno počeše uzbudjivati vilajet protiv Francuzim. Činiše da se učini revolucija najprvo u Poljicim, pak u četiri sela od primorja makarskoga: u Podgorju, u Drašnica, u Igrani i u Živogoštu. Tomu početnik Ivan Palikuća Antičić iz Igrana Arambaša od istoga sela Igrana. Rečeni Palikuća nastojao je, da i ostala sela iz gornjega primorja uzmu praha i olova, to jest: Drvenik, Zaostrog, Podača, Brist, Gradac i Baćina, ali ne hti nitko pristati njegovu napastovanju i pritnji, da će porobiti, paliti, sići sa ostalim njihovim vitnicim. I tako osta gornje primorje bez popaljenja i porobljenja. Rečena četiri sela Podgora, Drašnice, Igrane i Živogoste biše pridobivena od vojske francuzke, popaljena i porobljena. I zašto manastir Sv. Križa biše u selu Živogoštu, koji se biše niki dio rebela, za to fratri biše svi iz manastira iztirani, nemilo protirani bez nijednoga milosrdja u Zaostrog. Svu robu manastirsku i crkvenu: prilike, putkriža, otare i sve nakitćenje svete crkve i manastira, da ne ostavi ništa gosp.

don J. Grubišić po zapovjedi; samo dade starcem postelja malo dobrih, što je bilo bolje, lancuna, velenaca i sukanaca nisu primili. Dilismo se na 29. listopada 1807 u Zaostrog 12, a tri za Imotski. Od ovih jedan bijaše prišao godina 80, četiri priko 70, četiri prišli 60, ostali 3ɔ odmakli."

I ako službena naredba izrično ne kaže uzroka, zašto je samostan zaplienjen, jer naznačeni: rad nuždne potrebe vojske nije vjerojatan, jerbo su te nuždne potrebe vojske jednake bile u Makarskoj i Zaostrogu, gdje su u samostanih natrpani ležali vojnici, i sgrada napunjena bila vojničkih i ratnih potreboća, ali ipak nisu iz njih redovnici potjerani, niti njihovo vlastničtvo zaplienjeno, ter nam se čini, da gori pomenuta uspomena bistro kaže pravi uzrok, i to: „Zašto manastir Sv. Križa biše u selu Živogoštu, koji se biše niki dio rebela."

I tako, sasvim da franovci cienjeni na prvi mah da bijahu krivi te pohvatani i na ratni sud u Spljet dovučeni, pa onako strogo i potanko izpitivani, ipak pravedni proglašeni, svejednako bijahu pedepsani zaplienom samostana Sv. Križa, jednog izmedju starijih i opravljenijih u državi. Vladin delegat popisa sve predmete i posla u Makarsku, gdje na javnoj dražbi, što je bilo ljepšega i dragocienijega, bilo je razprodano, a ostalo što razjagmeno, a što u podrume bačeno, ter većim dielom sagnjilo, raznešeno i svakako propalo. Velike rukopisne koralne knjige dopadoše stolnu crkvu Sv. Marka, rukopisi i arkivalne uspomene, liepa knjižara od cesarice Marije Terezije darovana ot. Karapandži, dragociena prikazaonica, bladgano crkovno odielo, križi, kadionice, kaleži i sve ostale dragocienosti i svete oprave, sve nevidom propadoše, što su biedni redovnici preko 200 godina sabirali i donosili iz dalekih mjesta na ures crkve i samostana! Imadosmo pred očima uredovni popis u vrieme zapremljenja sastavljan; ali u njem ne nadjosmo pomenutih niti polovicu predmeta; sve bijaše nevidom propalo bez koristi vlade i redovnika . . .

Vojnici zapremiše ogoljene sgrade crkve i samostana, razvališe pregrade i od mirnoga redovničkoga pribivališta napraviše razvraćenu kasarnu razpuštenoga vojničtva . . .

Na predlog nekih naprednjaka otačbenika, jednaka sudbina imala je snaći franovački samostan u Makarskoj, kao najsgodniju sgradu za vojničku bolnicu; ali vriedni učitelj ot. Angjeo Miošić odleti u Zadar, i podje mu za rukom, da skloni Marmonta i Dandola, da i ako će se u samostanu bolnica na-

praviti, neka u jednom kutu bude dopušteno, da ostanu redovnici, koji će se priložiti ma kako im bilo, da se u redovničkoj stezi uzdrže i u crkvi službu božju vrše; i ti, inačije nepomični i neumoljivi muževi, dadoše se sklonuti na liepe rieči i dobre razloge redovnika, uzdržavajuć izdanu naredbu oni tu dopustiše, da krajne četiri sobice za redovnike ostanu i uzdrže crkovnu službu

I ondje se razvališe pregrade i urediše prostorije, te samostan bude pretvoren u vojničku bolnicu; ali kad su se Francuzi povukli, franovci su opet samostan priredili i onako ga spasili od namienjene mu propasti.

5. Mučno bijaše vladaocu Dandolu, što uz sve brige i nastojanja, da dobro i koristno pokrajinom upravlja, nikako nemogaše puku omiliti niti njegovo pouzdanje zadobiti. On je uvidio, kako mržnja proti Francuzim ne samo se nije umanjivala, nego se na sve strane to veće razpaljivala; ter značajan i odlučan, on je mislio, da će silom tu uzgoritost i nepokornost svladati, ali sa svom državljanskom mudrosti, kako nije shvatio poglavitog uzroka, tako se je prevario u upotrebljenju sredstavâ.

Narod bijaše žive vjere, on je u velike cienio i poštovao vjerozakon, crkvu i svećenike. Prva austrijska vlada poštovala njegova osvjedočenja i on ju ljubio i dragovoljno se pokoravao; ali francuzka! Kad primietimo predsude, koje o Francuzih donesoše iz Italije, i glasine, koje predtekoše njihovo došašće, kad se sjetimo, da vojnici po selih nisu se najčednije ponašali. kad promislimo na prigrabljenje zadužbina i crkovnih vlastničtva, na oplienjene dragocienosti crkavâ, na pretvorenje samostana u kasarne a crkava u vojničke spreme, na utamničenje pravednih svećenika i ustrieljenje nekrivih redovnika, onda se nećemo čuditi, da se je puk po selih osvjedočio, da Francuzi bijahu oni Jakobinci, koje on u pameti predstavljao kao najgore nevjernike i protivnike njegova kršćanskoga zakona, ter mu naklona i posluha ne htjede pokazati. Nije se taj puk dao ublažiti uvedenom pečatnjom, novinami, zakoni o poljodelstvu, o zagajivanju; to sve pred njegovima očima bijahu otrovne ponude iz krvničke ruke, koje je on srdito odbivao; a vladalac što ne mogaše dostignuti milom, hotijaše silom, nego to još gorim urodi plodom.

Strašne se naredbe proglasivale i strahovanja nasliedovala: zatvaranje u tamnice za najmanju sumnju, prietnje vješala i strieljanja, sve se upotrebljavalo, a sve to gorim uspjehom, sviet uzavri i poče progoniti vojnike, ubijati, gdje bi koga na sgodi mogao. Vlada proglasivaše prieke sude, ali nije mogla dostignut

zločince; oni se u planine zaklanjahu, ter se gora napuni hajduka. Vrlička krajina bijaše tad najstrašnija, i vladalac, da pokaže gvozdenu odlučnost, posla vojnike da ih pohvataju, ali to ne bijaše lasan posao; hajduci na ravno nisu zalazili, a vojnicim ne bilo puta u planinu; ipak da nešto opreme, uhvatiše župnika otca Juranovića pod sumnjom, da se je s hajducim dogovarao, a nije ih vojnicim prokazivao, ter ga u Zadar odvedoše i baciše u tamnicu. Poslie toliko iztraživanja i propitivanja ne našavši u njem krivnje, nakon godine dana pustiše ga slobodna; Dandolo ga poprati sliedećim pismom: „Gospodinu delegatu državniku ... Bit će bez sumnje poznato vama gospodine delegato provinciale, kako je gospodin otac Juranović držao opake dogovore sa neprijatelji vlade i njegovo utamničenje u kolovozu 1806.

Da me ne bude na milost ganula njegova priprostitost, barem stvorna, on bi bio možda skrajnom odsudom platio svoju krivnju ...“

Ta krivnja bijaše, što je obćio sa svojim župljanim, koji se ne pokoravahu njegovim naredbam, i koje mu vojnici ne mogahu dovući na njegov sud.

Kad se sjetimo, kako je postupalo vojničko povjerenstvo naprama okrivljenim, i samo osumnjičenim, valja da sudimo, da ti njegovi dogovori, ako će i sa župljani, ne bijahu potvrdjeni i dokazani, te da je sama nevina pravednost a ne priprostitost redovniku život sahranila.

Pokrutiše se odnošaji i tim, što vlada nije priznavala crkovnih zakona, nego jedino svoje, koje je nasilno proglasila.

Pod težku pedepsu bi zabranjeno dopisivati s Rimom, obustavljeno oblačenje redovnika i redjenje svećenika; starješine nisu mogli svoje vlasti vršiti, pa se takim niti nazivati, ako ih po svojoj milosti vladalac za takove nije pripoznao i potvrdio, ter ogorčeni redovnici i najgore razpoloženi pučani iz toga ne mogahu se nadati nikakvu dobru ili redu. S toga sada sam vladalac i vojvoda Marmont potražili su način, kako bi se stvari poprimile i uredile; oni isti uvidiše, da se to moglo jedino dostignuti sudjelovanjem redovnika franovaca. Vojvoda Marmont toga se posla odvažno zauze, uvidiv veliki ugled franovaca kod puka i neograničeno pouzdavanje, koje su kod njega uživali, poče se dogovarati s državnikom ot. Glumcem, koga je on u velike cienio i častio.

Državnik mu se odazva svom spravnošću i obeća sudjelovanje svojih redovnika, i od toga časa vojvoda postade pri-

24

jateljem državnika i sa svim naklon prama franovcim njegove države, što nam on isti pripovieda u svojih uspomenah „Memorie“ u četiri svezke pečatane, odkle sliedeće prenosimo:

„. . . Mirski svećenici, koji služe kao župnici i namjestnici, bijahu u velikom neznanstvu i malo pouzdanje uživahu. Sasvim drugovačije bijaše sa redovnici franovci, koji su imali jedanaest samostana i mnoge su župe služili. Njihovo djelovanje vrlo dobro bijaše i velik njihov ugled kod puka.

Bio sam u prigodi da upoznam veliki upliv franovaca u Dalmaciji. Ovi redovnici mnogo prosvietljeni i savršeni sa svakog pogleda, nadmašuju ostalo svećenstvo u pokrajini. Milostivi i brižni u vršenju svojih dužnosti na velikom broju župa, ništa ne bi koristnije bilo, nego dobiti ih na svoju ruku i primiti u prijatelje; to bijaše, svu moralnu snagu što im bijaše u posebnoj vlasti, pridati vladi u ruke.

Pronaći gdje je snaga jednoga mjesta i sebi ju privući, evo za osvojitelje ključa, da može vladati bez usilnosti. . . Ja sam dakle prijateljevao s franovci. Nisam nikad putovao, a da nisam dragovoljno k njima išao konakovati, kad bih bio u blizini koga njihovoga samostana. Nalazio sam moju korist na veće načina, i svedjerno sam bio primljem spravnom odanošću. Redovnici sa svom sdvornom poniznošću nisu bez ponosa, a najćutljiviji su naprama onim, koji vlast prikazuju. Mnogi od njih bijahu zamjerni rad svoga znanja i rad svoga smionstva. Ot. gvardijan sinjskoga samostana učini onoga vremena djelo začudjenja dostojno, koje mu diči značaj i njegovu vjeru. Dalmacija često je potresu zemlje podložna i te nesgode često su uzrokovale velike nesreće. Sinjski varoš još biljege pokaziva. Jedan je tres razrušio njegovu tvrdjavu, koje razvale oviekovječuju uspomenu. U vrieme o kom spominjemo sinjski gvardijan propoviedaše u crkvi svog samostana, u kojoj sakupljen bi vas puk onoga mjesta. Na jedan mah začu se trešnja; svi skočiše, da će bježati. Propoviedalac ne maknu se s mjesta, i jakim glasom podviknu: „Bez vjere li ste, u kući ste božjoj, pak se strašite?! Svak sjede na svoje mjesto, a propoviedalac prosliedi svoj govor. Sličan čin manjkao je slavi Bossueta.[1]

Taj gvardijan, o kom vojvoda povieda, bijaše ot. Glumac državnik, koga vrline on je znao uvažiti, svoje mu pouzdanje pokazati i najljepšimi pohvalami njega i franovce obdariti.

---

[1] Memorie del Marsciallo Marmont . . . . Traduz. ital. Memorie Libro 10. 11. p. 425—501. Milano 1857.

6. Pošto se je vojvoda Marmont očito već pokazivao ljubeznim naprama državniku i u svakoj sgodi naklon i darežljiv naprama samostanim i različitim redovnicim, vriedni državnik zamisli što bolje ga s časti i ljubavi pridružiti svojoj državi, kojoj je u ona vremena straha i pogibli mogao biti od neprocienjive koristi. On odredi, da bi ga naimenovao pokroviteljem svoje države, koju bi sa svimi redovnici postavio pod njegovu možnu zaštitu, u ono vrieme, kad širom svih pokrajina od Napoleona prisvojenih, sve države bijahu razmetnute i raztjerani redovnici, ter su se u veće navrataka kobni glasovi i u Dalmaciji raznosili, da bi i nju jednaka nesreća zadesila, a i prilika nije manjkala, jer različiti samostani po gradovih bijahu jur od vlade prisvojeni, a i druge povjerenstva mjerila, ter se nagadjalo, da će u vojničke svrhe biti upotrebljeni.

Državnik ode dakle na poklon vojvodi, i otvorenim srdcem očitova mu svoju namjeru i želju svekolike braće svoje države.

Marmont bijaše iznenadjen tom vanrednom ponudom; malko se zamisli pak istomu odgovori: to je za mene stvar velika, vanredna, ali ja Vam otče državniče ničesa ne mogu zaniekati, ja vas i vaše redovnike puno cienim i štujem.

U svibnju te iste god 1808. kad se je državnik radostan iz Zadra povratio, on okupi definitorje i poglavite otce svoje države, ter im očitova dobar uspjeh svoga k vojvodi poslanstva, kako je privolio, da se država stavi pod njegovu zaštitu i da ga imenuju njezinim pokroviteljem. Dadoše dakle divno napisati dotičnu povelju, koju su najsjajnije okvirili i predali mu na ruke u Zadru. On ju najljubeznivije primi i sliedećim pismom odgovori: „Gospodine državniče! Sa zadovoljstvom proštio sam pismo, koje ste mi upravili, hvalim izraze u njem sadržane i čuvstva, kojimi se izrazivate. Ja sam štovatelj brižljivosti i redovničke kreposti otaca sv. Frane, i ja vas molim, da im moje štovanje dokažete, kojim se ponosim, da ih obdarivam željom koju imam, braniti njihov obstanak i da uzmnožam njihovo nastojanje.

Ništa ne može biti koristnije sreći ovih mjesta i naklonosti ovih stanovnika, što zaštita pokazana naprama redovnicim vašega reda. Marmont.“

Državnik se presretan smatrao, cieneć, da je tim obezbiedio obstanak svoje države, ter namah pisa vrhovnomu starješini reda u Rim, da obveseli posred obćih žalosti otčinsko srdce njegovo, kad je u tako možne ruke položio zaštitu i obranu svoje države. Vojvoda da pokaže svoju harnost posla svakomu samo-

stanu po jednu oveću sliku cesara Napoleona, i na tankoj gvozdenoj ploči liepo napengan svoj grb, kog su redovnici stavili nad vrata samostana, kad bi se bojali, da bi im vojska na prolazku mogla u čem zanovetati, i sbilja pod sjenom toga cimera oni bijahu nepovriedljivi. Da ostavi uspomenu toga odlikovanja, vojvoda darova državniku molitvenik breviarium liepo srebrom i pozlatom okviren, s nadpisom:

Le Duc de Raguze
Gènèral en chef
De l' armée de
Dalmatie
Protecteur des Francescains
en Dalmatie
Au Revérénd Pére
Joseph Glumcevich
Provincial de
l' ordre
Zara le 4 Novembre
1808.[1]

A samostanu sv. Lovre u Šibeniku kao poglavitom u državi posla liepi srebreni kalež, po dnu koga štije se urezan nadpis:
Le Duc de Raguze Gènéral en chef de l' armée de Dalmatie protecteur des Francescains en Dalmatie au Couvent des reverends péres de l' ordre à Sebenico. Zara le 4 Novembre 1808. Ovo odlikovanje i privrženost Marmonta prama franovcim ove države nekomu se bijaše zazrela, ter bijaše osvadjen principu Eugeniju podkralju u Milanu, koji u svom službenom dnevniku javno mu izkaza svoje negodovanje. To u pomenutih uspomenah kaziva sam vojvoda: „Još za vremena mletačke vlade redovnici običavahu odabrati si jednog pokrovitelja, koga su uzimali izmedju mletačke vlastele. Postavši njihovim pokroviteljem, on je njihove tegobe prikazivao, i za uzdarje pokroviteljstva uživao to, što su za njega Boga molili. Ja to dragovoljno primih. Ja sam darovao svakomu njihovu samostanu po jednu sliku cesarovu; moje je ime izgovarano u svakdanjih njihovih molitvah. Predadoše mi jednu povelju, kojom uzvisujuć čast u mojoj osobi, davaše mi pravo, da umrem u odjeći sv. Frane. Mislim, da se ne ću poslužiti tom povlasticom; ali drugu korist

[1] Čuva se u arkivu sam. u Sinju.

ja dostigoh. Od dana kad postadoh franovačkim pokroviteljem, stekoh veću vlast nad privrženosti dalmatinskih seljana, nego što sam ju imao kao zapovjednik brojnih mojih vojnika. Ovo naimenovanje, koga uzrok i razlog svak može shvatiti, ogorča podkralja Italije, koji ga uze kao prigrabljenje vlasti. Podkralj posluži se imenom cesara, da mi pokaže svoje negodovanje. Gazzeta di Milano objelodani članak meni vrlo nepovoljan, u kom se kazalo: da je sam cesar pokrovitelj i popravitelj vjerozakona. Ja nisam bio pokrovitelj vjerozakona, bio sam pokrovitelj nekojih siromašnih redovnika, koji vapijahu naslona kod cesara, pače kod državne vlade. Propustio sam, da oluja mimoidje, održao sam moje dostojanstvo, tako osobito osumnjičeno i prosliedio sam posluživati se korišću, koja proiztjecaše za vladanje pokrajine.“ Potla malo vremena odpravi istomu cesaru svoje opravdanje sliedećim izvješćem: „Veličanstvo! Osvadjen u mojih odlukah, dovučen pred javnost u službenom dnevniku Milana, usudjujem se prizvati vašemu veličanstvu proseć, da mi dopusti pravedno skazanje čina. Već su dvie godine i pol odkad sam ja u Dalmaciji; imao sam vremena, da proučim i upoznam običaje i značaj njezinih stanovnika. Ne trebaše mi mnogo vremena, da uvidim veliki upliv, koga franovci uživaju, i veliku vlast i vriednost, koju posjeduju. Oni služe polovicu župa u zemlji, izučeni su, dokle mirski svećenici u podpunom su neznanstvu. Puk ih ljubi i štuje, i oni zaslužuju taku naklonost rad svoga ponašanja naprama njemu. Svakako sudio sam, da je dokazano, kako imajuć ove redovnike za vaš posao, puk bi u pokrajini svedjerno vam vjeran bio, za koju mu drago okolnost, koja bi mogla nadoći; dok pače, ako bi franovci bili drugoga mnenja, a da bi ste se vi s Austrijom zaratili, puk bi se vas uzdigao, i na mjesto da nam pomože, što bi s pravom mogli od njega zahtievati, on bi nam mnoge zamršaje uzrokovao.

Ovo dvostruko razmišljanje bilo bi dostatno da odluči, kako se opazom mora postupati, i sa svim osobitim obzirom naprama redu franovaca. Ali to ne bijaše samo što me je napućivalo. Svi katolici Bosne upravljani su od samostana ovoga reda, i veliki dio onih u Albaniji, a oni su u tjesnih odnošajih izmedju sebe. Ako je zadovoljan red franovaca u Dalmaciji, te se opazom naprama njemu postupa, i odanošću sa strane poglavitih vlasti, osobito one, koja bi imala kakvo poduzeće u mejaših turskih pokrajina, oni su vam svi odani, od onoga časa, svi su kršćani na vaše razpoloženje; što se ne može tajiti, da ovoga ne bi bilo bez onoga, zašto je Austrija od mnogo vre-

mena duboko žile usadila medju njima. Napokon dalmatinski franovci pokazuju mi se za ovo vrieme najboljim sredstvom i najsigurnijim, da dostignem od zemlje ono, što je ona dužna svomu gospodaru, osobito upogled vojačenja, da ukriepim dobro mnienje i utvrdim dobre odnošaje u svih mejaših turskih pokrajina.

Cienio sam ovimi opazkami, da mi je dužnost izpraviti mnienje, koje su redovnici bili o meni začeli, i to sam dostigao. Ovi redovnici danas, cienim uslied moga ponašanja, onaki su kakve vaša korist zahtieva da budu, oni jedne države zamoliše me, da budem njihov pokrovitelj i branitelj kod vlade; običaj je ovdje od davnih vremena, koji svedjerno sliedi kod njih, kao i kod ostalih redovnika, da takoga odabiraju, običaj koji i danas obstoji u Mletcih i blizu u svih gradovih Italije, kako će vaše veličanstvo osvjedočiti se pogledom na sdruženi popis sastavljen od Talijanaca vjerodostojnih, odnosno na moje pitanje, od dugo vremena sastavljen u koliko spada na Dalmaciju. Svakako rek bi, da ovo zasvjedočenje štovanja franovaca u Dalmaciji, zazrilo se je principu podkralju; ako on kudi stvar u sebi, tad ne bi imala obstojati u nijednom talijanskom niti dalmatinskom gradu, ako li se ne kudi nego samo u meni, ne znam s kog uzroka, ta još nisam postavljen u kakvu iznimnu vrstu.

Rek bi, da se traže osvadjati moje namjere, kad prvi korak koga sam učinio bijaše taj, da sam svakomu samostanu dao po jednu sliku vašega veličanstva. Rek bi, da me osvadjuju, kao da sam prekoračio mimo moj položaj, kad baš ima petnaest dana, da sam se slučajno namjerio na jednog obrednika, koji po mletačkom običaju u javnih molitvah, po svih crkvah ove države naglasivano je moje ime, kao vojničkoga zapovjednika, što sam okružnicom zabranio, obrazloživ tu odluku ne pristojnošću, da se podanik zajedno pominje sa svojim cesarom.“ [1]

Po sadržaju rek bi, da Dandolo ne bijaše mnienja Marmontova upogled zaštite franovaca, i da se je možda on isti podkralju potužio. Koji je bolje pogadjao? Mislimo da je milošću Marmont čudo veće naklonosti i privrženstva vladi pribavio, nego je Dandolo tamnicom, vješali i strieljanjem, kako će se i dalje osvjedočiti.

7. Pri svrhi prošastoga i na početku ovoga vieka živio je u Makarskoj veliki učenjak prečastni kakonik Don Ivan Josip Pavlović, Lucić, Vodopić, naučitelj obaju prava i namjestnik biskupa Fabiana Blaškovića.

---

[1] Memorie ibid.

On bijaše tiskom objelodanio veliki broj učenih knjiga različitoga sadržaja i raznovrstna predmeta starinarstva, povjestnoga, pravnoga, bogoslovnoga, pobožnoga, govorničkoga itd., u tri jezika latinski, talijanski i hrvatski, u kojih je vrlo dobro govorio i pisao, a i druge poznavao, nego povrh toga velikomu se učenjaku nešto većega i uzvišenijega hotjelo, što ne mogav dostignuti, on je biedio Petra i Pavla, da su mu protivni i krivi što zasluženu sreću ne mogaše dostignuti, ter postajao neustrpljiv, zadirkljiv i uvriedljiv.

Kako je preko onoga vieka bez prestanka vodjena razpra u Makarskoj i neka oporba prot franovcim, tako ju bijaše kao ubaštinio prečastni Pavlović i do kraja dogonio, dokle ju ne pretrže dobri biskup Fabijan i odstrani provikara od daljega priplíćanja neharnih zadjevica. Ali toga on nije mogao ravnodušno podnositi, ter istoga biskupa uznemirivao i osvadjao na najuzvišenija mjesta; zašto se bijaše zazrio još mletačkoj skupnovladi, ter je duždLodoviko Manin na 17. ožujka 1794. izdao naredbu Aloiziu Marinu providuru gjeneralu u Zadar: „da se je pomenuti kanonik Pavlović pokazao mutne i nemirne ćudi, zlo savjetovanom upravom i priekornim smionstvom podpisivao bez uoblašćenja listove; ter mu naredjiva, da ga sebi prizovne i oštro opomene vrhu njegovih zahoda i u isto vrieme izkaže mu njegovu srditost.“ [1]

Pomenute podpise stavljao je na osvade franovaca, za koje od biskupa ne bijaše uoblašćen, i rad kojih pravedni biskup bijaše bez uzroka ogorčen; ter kako spomenusmo oprostio ga od neke vrste službe na kuriji. Ali tim nije ćudi promienio, nit se starih navada kanio; dapače i žešće na franovce nasrtao i osvadjao, služeć se kadkad i najprostijimi sredstvi; nesamo kod onda mletačke, dali i kašnje kod cesarove vlade. Uslied česa, potla najtanje iztrage buduć dokazana pravednost osvadjanih redovnika, i uz stare pogrješke pristupile političke netrizmenosti, austrijsko vrhovno sudište izdade u Luxenburgu dne 30. rujna 1803. odluku, kojom spomenuti kanonik bijaše na neizvjestno vrieme odsudjen na zatvor u samostan Visovac na Krci. Noćju na 20. prosinca dodje vladina topnjača u makarsku luku, gdje se izkrca častnik s 30 vojnika, obkoliše kuću i digoše kanonika, te iste noći sobom odvezoše.

Na 1. siečnja 1804. bi u Šibeniku izkrcan i odpraćen u Skradin, pak u Visovac, gdje ostade za tri godine i petnaest

[1] Ovjerovljena u drž. ark. u Šibeniku.

dana; to jest, dokle Austrija bijaše prisiljena ostaviti Dalmaciju Francuzim, a ovi kada dodjoše oprostiše ga sužanjstva i prosta kući povratiše.

Gosp. kanonik cieneć, da franovci bijahu poglavitim uzrokom njegove nesreće i tamnovanja god. 1808. zada im žestoku parnicu, tražeć od njih odštetu ili naknadu pristojbe za svete mise na Visovcu izgovarane preko vremena njegova tamnovanja nabrojiv tri godine i 15 dana. Ovu tražbu najprvo upravi na vladaoca Dandola u Zadar, ali ju on odbi izjavom: da nije stvar, koja bi mogla na gradjansko sudstvo spadati, neka se crkovnoj vlasti obrati. Tada istu tužbu upravi na šibenskoga biskupa obširnim izvješćem i tumačenjem u dvanaest listova sa šestnaest priloga vrhu šestdeset i osam točaka. Franovci imadjahu mudra brata, vriedna pisaoca otca Luiza Skakača izučenoga učitelja bogoslovja i bivšega državnika Albanije, koji kašnje postade biskupom Zanta i Cefalonije, koji vitežki znadijaše odbiti potvore, razjasniti zamršaje i čistu pokazati istinu i pravednost svoje braće. Razmieniše se učene razprave u veće tabaka, u kojih se zrcali žestoka i naprasita ćud prep. kanonika, koja mu je razum čestokrat i razsudjenje zamaglila, ter u naglosti izmetnuo ono, česa se malo kašnje poricao. S druge strane u otca Skakača prozire hladnokrnost i mirno razsudjenje, čestokrat veselo i bocljikavo, ali svedjerno u mejaših pristojnosti i štovanja naprama častnomu suborcu. Ova parnica izmedju takva dva vitežka i učena takmaca, sasvim je znamenita buduć prepletena s epizodi raznih dogadjajah onoga vremena. Nalazi se u izvornih spisih u arkivu ove države u Šibeniku, a prepisi u Visovcu i Makarskoj.

Pokle obadvie strane bijahu izkazale sve, što je koja mogla i htjela, onda se dogovoriše, da bi za odsudu stavili ju u ruke dvaju odvjetnika, svaka strana odabrav svoga, i da njihovoj odsudi bez priziva imadu se pokoriti. Ta dva odvjetnika bijahu dr. Šimonić i dr. Marcatti obadva iz Šibenika, koji kad razpru svestrano razvidiše i proučiše, sliedeću odsudu izdadoše: „da samostan Visovac nije dužan dati kanoniku Pavloviću traženu naknadu.“ Suvišno je pominjati, da je kanonik preko druge prepirke uplićao svakake vrste osvada i potvora, što je preko života snovao proti franovcim; a oni mu predstavljali: kako mu je to samo po naravi bilo, priloživ dobar broj sličnih osvada, na koje ga nit dužnost nit pravda dužile nisu, nego njegov usilni nagon da stvara osvade i potvore. Za dokaz izmedju ostalih priložiše jednu, što je sastavio proti svom

dobrotvoru biskupu Fabianu, koga je u Rim osvadio prikazujuć ga, kao da je s pameti sašao, te se puštao franovcim u ruke, i tim na pogibio stavio vjeru i crkvu u Makarskoj, što bi jedino moglo se izpraviti, kad bi mu se imenovao pomoćnik zastupnik mudar i odvažan. Kardinal mu odgovori, da onoga časa nije moguće, ali da njegova briga na korist ove crkve ne će biti bez nagrade; nego smrt mu ne dopusti, da ju dočeka.

8. Državnik ot. Glumac imao je vriedna doglavnika kuštoda, koji istodobno bijaše mu valjani tajnik i savjetnik u mučnom vladanju države u ovih tiesnih i pogibnih vremenih. Ot. Šimun Rebić Imoćanin bijaše učitelj mudroljubja pak bogoslovja u samostanu sv. Lovre u Šibeniku, redovnik koliko učen i ugledan, toliko blagoćudan i ljubezan. Koliko ga je providnost obdarila bila duševnimi vrlinami, toliko bijaše i s dvornimi savršenostmi i uzoritošću ukrasila, kako i danas potla 70. godina u šibenskom varošu, gdje za veće godina bijaše župnikom, sviet o njem pripovieda nekim uzhićenjem, kao o jedinom uzoru savršenoga muža. Oštrouman i oprezan, on se je u svih poduzećih tako znao vladati, kako bi zaslužio najveće poštovanje prama sebi i svoje posle svaki put najsretnije obavio. Vladaocu Dandolu. onako malo privrženom prama redovnicim, bijaše otac Rebić toliko omilio, da mu je dostigao odlikovanje zlatnoga križa, i on mu na 27. kolovoza 1807. prsa s njim naresi. Tako kašnje svojom razboritom opreznosti isto odlikovanje zadobi od austrijske vlade.

Uz sve pokroviteljstvo vojvode Marmonta sve su vladine zaprieke naprama redovničkim zadrugam obstojale i rad obustave oblačenja država nazadovala i prietnja se ponavljala, da će različiti samostani oduzeti biti, da će se sve tri dalmatinske države franovaca u jednu sbiti, i da će redovnike prikupiti u stare samostane van ruke, a ostali da će u vladine svrhe biti upotrebljeni. Zašto su i pošiljana različita povjerenstva, da mjere sgrade i opišu prostore. Izmedju ostalih dodje i na Visovac povjerenstvo, i ona sveta pustoš, poštovana od redovnika i puka, bijaše namienjena za tvornicu praha.

Državnik dakle da predteče propastne namjere, odredi poslati u Milan podkralju svoga tajnika i kuštoda pomenutoga ot. Rebića, neka pismeno i naustice izviesti o potrebah puka i koristi uzdržanja samostana, i u dogovoru s državnikom sv. Jerolima, jednaki nalog bijaše primio i za one obezbiedjene države. Pridade mu prošnje i izvješća za obadvie, s kojimi se

je imao prikazati principu Eugeniju, kao vrhovnomu vladaru Dalmacije i Italije.

Na božju sreću principu bijaše uz koljeno gos. Ivan krst. Stratico, kao izvjestitelj za dalmatinske posle, a taj gospodin bijaše osobni prijatelj državnikov, komu ot. Glumac upravi srdčeno i pouzdano pismo, preporučujuć „njegovomu blagorodnomu srdcu i pobožnoj duši svoju državu, imenujuć ga bratimom, braniteljem i zaštitnikom iste.“ Ot. Rebić svojom okretnošću obavi sasvim dobro svoj posao, prikaza ondašnje stanje svoje države, u kojoj je bilo 240 misnika, i od ovih 110 na službi župa, 7 javnih učitelja, a 5 vojničkih kapelana. U prošnji se tuži, da zabranom oblačenja broj se redovnika svaki dan smanjkava i ne dotječe za sve službe, ter moli, da bude dopušteno obući dvanaest mladića, koji su izučili potrebite nauke, ali rad obstojeće zabrane ne mogu biti obučeni. Posredovanjem pomenutoga Stratica on bijaše najljubeznivije primljen, molba mu uslišana, ter mu na razstanku reče isti princip: „ja mogu uvjeriti vaše otačanstvo, da cesar ljubi franovačke države u Dalmaciji, i on će ih štititi kao one, koji najkoristnije služe vladu i vjerozakon.“ Tako se otac Rebić zadovoljan u otačbinu povrati.

Istini za volju da za ovi dobar uspjeh, koliko mogaše doprinieti okretnost i ugled ot. Rebića, još veće cienimo, da je pomogao mogući naslon gosp. Stratica, ter ćemo iz harnosti priniti iz izvornih njegovih pisama plemenita čuvstva, koja je gojio naprama našoj državi.

„Molitve“, piše on državniku po istom ot. Rebiću, „molitve tolikih dobrih otaca uzdržat će i povećati u meni tolika dobročinstva, s kojimi me je providnost obdarila bez moga dostojanstva. Molim vaše otačanstvo, da bude sjegurno i izviesti svoje otce, da ću svedjerno tražiti, kako ću biti koristan brat vašega reda, toliko dobrozaslužna naprama mojoj otačbini.“

Državnik potanko izviesti Stratica o neizmiernoj šteti puka i crkve, ako bi se samostani od vlade preuzeli, i o nepristojnosti, da se države u jednu strpaju; ter ga je zaklinjao, da se zauzme za obstanak obiju. Stratico je u tom smislu i radio, ter i državnika napućivao, kako da se vlada i svedjerno računa na njegovu pomoć kod principa: „U svakoj sgodi i potrebi, ako bi vaša država trebala moje pomoći, ja vas molim, da se sa mnom poslužite i mojim djelom kano vašim vlastitim...“ I granjivaše tračak zore uhvanja i bolje budućnosti, ali ju opet zastrješe oblaci rata i velikih prevrtaja.

God. 1809. ratoborni duh potište opet Napoleona na rat prot Austriji. Marmont željan vienca slavodobića na poziv svog cesara okupi vojsku u Dalmaciji, da mu podje u pomoć. Na Ostrovici okupljaše tabor, kamo prizva otca državnika, da se s njim pozdravi i preporuči mir i red u pokrajini, dokle se povrati. On mu se ondje predstavi na 15. ožujka, gdje ga vojvoda velikom srdčenošću i poštovanjem odlikova i zapita, da bi mu dao šest svojih redovnika za duhovnu službu Dalmatinaca vojnika, koje je sobom vodio i preporuči mu, da piše svim starješinam samostana, neka šalju redovnike po selih, koji bi puku propoviedali, da se vjeran uzdrži velikomu Napoleonu. To sve državnik učini okružnicom iz Visovca na 27. istoga, koja je najboljim plodom urodila, kao što isti Marmont priznaje; jer, izuzev nekoje zanešenjake, koji se dadoše obećanji austrijskih gjenerala i obmama zavesti, ostali održaše puk i ako ogorčen i nezadovoljan u miru i posluhu zakona, inačije kako je bio spravan na odmazdu u ovoj prigodi, kad pokrajina ostade bez vojnika, tko zna kakvih bi se nesreća i bezakonja bilo dogodilo, što li bi bilo od šake preostalih Francuza i njihovih privrženika!

Na 29. istog mjeseca istu stvar pismeno državniku priporučiva: „poznajuć koliko dalmatinski puk štuje redovnike vašega reda, sudio sam, da ne bih mu mogao draže stvari učiniti, što davši mu iste redovnike za kapelane za vrieme vojničke službe“, zašto pozivlje državnika, da mu prikaže one, koji bi se dragovoljno te službe primili i preporuči mu opet red i poštovanje zakona sa mirom odvisnoga puka. Kad je prodro kroz Liku do Rieke, opet mu odande pisa na 30. svibnja: Poštovani otče državniče! U času kad se iz Dalmacije odalečivam, dat ću vam novu svjedočbu moga štovanja i zadovoljstva, koje ćutim rad ponašanja redovnika sv. Frane od početka rata. Ne bih znao dovoljno iste pohvaliti, i dragovoljno vazda govorim, kako su dobrozaslužni rad duhovnosti, kojom su obuzeti. Živo sam bio ožalošćen u vrieme zatvora obrovačkoga župnika otca Grossellia po Austrijancih; ali se krepko uhvam, da će na brzo biti odpušten. Ja sam zasužnjio zapovjednika Rieke, dokle on oslobodjen bude. U ovoj prigodi, kao i u svakoj drugoj žarko ću se zauzeti za sve one, koji zaslužuju moju osobitu naklonost rad svoje privrženosti k koristi našega cesara.

Primite otče državniče posjeguranje moga štovanja i želje, koju imam na brzo vam djelom pokazati ... Duca di Ragusa Marmont.“ Je li Marmont pravim osvjedočenjem na ovaj se

način izrazivao, ili su ga ondašnje prigode silovale, da se pretvara, mi to ne bismo danas znali, da nam on isti ne bude sumnju digao i nedvojbeno dokazao, da to ne bijaše hinjenje i pretvaranje, nego pravo osvjedočenje, i to u svojem djelu pečatanu od njega istoga potla 40. godina, kada već nije imao potrebe franovačke pomoći nit uzroka potajivati se niti dvostručiti, nego je na prosto kazivao, što je u Dalmaciji radio. On je jednako i onda o franovcih mislio. U rečenih memorie kaže: „svi Dalmatinci, koji me bijahu odpratili, kad se svojim kućam povratiše, svečano bijahu pričekani. Nisam zaboravio pisati državniku franovaca, da mu pokažem svoje zadovoljstvo rad ponašanja njegovih redovnika, njihova bo bijaše zasluga, što je pokrajina dugi mir uživala kroz sve ono vrieme.[1]

S francuzkom vojskom bijaše otišla i posada iz Primorja, ter samostan sv. Križa u Živogoštu pust ostao. Vladalac tad Dandolo naredi starješini samostana Zaostroga, neka onaj samostan primi na pričuvu, te on posla dva redovnika u nadi, da bi im i crkva bila povraćena, koja i ako satrta i obataljena i u špilju razbojnika pretvorena, bila bi popravljena i službi božjoj povraćena Ne bilo tako! Dne 3. travnja na prošnju starješine odgovara vladalac, da se o tom ništa preinačiti ne će, nego samo da sgradu redovnici čuvaju od tudjih ruku. Tako i bilo. Dva redovnika uzdržavana od zaostrožkog gvardijana stali bezposleni u pustoj sgradi, dokle se opet vojska ne povrati i u propaloj sgradi nastani.

---

[1] Memorie ibid.

Poglavje sedmo.

1809.—1814.

1. Ot. Dorotić i gjeneral Knežević namjeravaju u Dalmaciju, krvna ciena na ot. Dorotića i vladaoca Dandola. — 2. Knežević obsjeda Zadar, Ot. Ivanković s četnici u Skradinu i Šibeniku. — 3. Pokret u Spljetu, Cetini i Imoti.— 4. Povratak francuzke vojske, ratni sud u Šibeniku izmedju ostalih odsudjiva na smrt pet franovaca, ot. Remetin ustrieljen. — 5. Državnik ot. Rebić, zidanje Turije. — 6. Svjedočbe franovačkoga rada i potreba njihovog obstanka, Francuzi ostavljaju Dalmaciju.

1. Vojvoda Marmont bijaše s vojskom iz Dalmacije pošao; ali nije francuzka vlada s njim pošla. Vladalac Dandolo sjedio u Zadru, a njegovi intendanti i delegati po gradovih i varoših sudili po francuzku, i priličan broj njihovih vojnika ostade na posadi tvrdjava i gradova. Ali dok je puk razumio, da se je Marmont s vojskom izselio, ne pazeć na drugo, stade u jedan glas s kraja na kraj vapiti austrijskog cesara, kao svoga naravnoga kralja, ter se diže da goni Jakobince, prieteć smrću njihovim privrženicim.

Ot. Dorotić, na koga glavu Dandolo bijaše udario krvnu cienu stotinu zlatnih cekina, baština i drugih pomilovanja, lutaše sirota od nemila do nedraga, da si glavu spasi. Od Visa do Malte, od Zaostroga preko Sarajeva i Zagreba do Beča, pretrpi na kopnu i na moru, što je sama njegova odlučna postojanost mogla podnositi.

U Beču potvrdio je nepokolebivu naklonost hrvatskoga puka naprama svome kralju, i želju, da njegova otačbina oslobodjena bude od mrženih Jakobina.

Osjeguran o vladinoj sućuti i namjeri, da će opet kraljeva vojska u Dalmaciju, povrati se u Hrvatsku i pridruži se gjeneralu Kneževiću, koji je namjeravao s vojskom Dalmaciju zaokupiti.

Čuvši vladalac Dandolo, da se u Hrvatskoj okuplja vojska na Dalmaciju, i da je u istoj njegovo strašilo ot. Dorotić, poče

u službenom svom listu Regio dalmata izasipati prot njemu potvore, osvade i prietnje, kako su mu što bolje na pero dolazile. U br. 23. ove 1809 godine na 9. lipnja, pokle ga potvorio, da je sastavio poznato proglašenje, kaže kako je bio pod nazorom, ali da je utekao u inostransku krajinu, i nije bilo moguće naći ga, sa svim da bijaše preporučeno svimi oblastim, da ga traže. U ovomu zadnjemu ratu vladanje austrijsko dozvalo jest odasvuda i razbojnike i zločestnike i sve opake, da mu dodju u pomoć, i na taj način iskalo je prosuti svuda duh odmetničtva protiva zakonitomu kralju. Mišljaše da tako mogahu se iznova ponoviti u Dalmaciji i vremena od krvi, potičući na sramotni način i rečenoga Dorotića. Njega lako nadjoše neprijatelji, zašto bijaše sahranjen zajedno s drugim razbojnicim Dalmatinim; došao je u tabor obćeni od Croatie, ondi bio jest skovan jedan strašni proklam protiva našemu kralju, protiva njegovoj obitoli, protiva Francuzim. Nije jošte mogao upasti u ruke fratar Dorotić podložnik dalmatinski živ ni mrtav, bijaše se mislilo za jedan čas, da je on bio uhvaćen od pravde i da ga ovdi vodjahu, da ga smaknu, ali ovo nije bila istina. Sada ima svedjer virne čeljadi, koji ga traže, i uhvamo se, da ćemo ovdi viditi brzo njegovu sramotnu glavu. Te nade Dandolo ne dočeka, nego se domalo imao za svoju brinuti, kad mu gjeneral Knežević prispi u pohode pod Zadar.

Još dokle bijaše u taboru na Zrmanji s ot. Dorotićem, Knežević izdade proglas 18. srpnja i razasla po Dalmaciji. U njem kaže, da je saznao kako vladalac Dandolo nudi stotinu cekina krvničku cienu, koju je udario na glavu ot. Dorotića, ali on daje na znanje svakomu, kako on vlašću cesara i svom njegovom snagom štiti i brani glavu Dorotića i svakoga vjernoga podanika, ter Dandolu odvraća nemilo za nedrago udarajuć istu krvnu cienu na glavu njegovu i njegovih viećnika francuzkih privrženika, ako se isto pokuša protiva ot. Dorotiću.[1]

Austrijski cesar u ratu s Napoleonom opet bi nadvladan, jer njegove vojske na veće strana bijahu predobivene od francuzkih gjenerala. Hrvatski ban i gjenerali po krajini bijahu listom digli vojnike na obranu cesara; njih je na sve strane dotjecalo, da svojom krvju natapaju tudje zemlje, a Knežević koji bijaše ostao na obrani domaćega praga i nalog imao da goni iz Dalmacije Francuze, nije druge snage imao, nego ono slabe čeljadi sabrane po krajini, koja ne mogaše u vojsku na daleka mjesta,

[1] Izvornik u ark. samost. na Vrh Brača.

ali onu malicu vojnika nadao se je, da će nadoknaditi oduševljenje naroda u Dalmaciji, koji sve to veće mrzijaše Francuze i vapijaše svoga hrvatskoga kralja.

U toj nadi on je iz tabora na Zrmanji pisao državniku ot. Glumcu, neka okružnicami pozovne starješine svojih samostana i sve župnike, da dignu puk i pomognu cesarovoj vojsci. pošto on „na ime kralja i cesara opet dolazi da združi Dalmaciju s cesarovim zemljam, ter pozivlje vjerne Dalmatince, da se s njim sdruže goniti neprijatelja vjere i naroda iz zemlje."

Državnik bijaše vrlo razborit, on se ne dade zamamiti i prevariti liepimi besjedami. On je uvidjao, da gjeneralovo poduzeće nije moglo uspjeti. a sjećajuć se prvoga pokreta i prepaćenih muka i pogibli na ratnom sudu u Spljetu sa ostalimi redovnici, od straha je protrnjivao, bojeć se, da bi se lasno gdje koji u nerazboriti pokret upleli. Bojao se je osobito za one, kojim bijaše dojadilo strahovanje i žestoki pritisak fracuzke vlade. On je mirno čekao dogodjaje, a nije se izlagao na jednu ili na drugu stranu, što je i ostale svjetovao samo na rieč, jer pismeno o tom nije besjede pisnuo. Običajno bi rekao: gledajte da posliednja ne budu gora od prvih. —

2. Knežević unidje s vojskom u Dalmaciju i obsjede Zadar; slabom vojskom sa suha, a gorom i hrdjavijom s mora. Videć da je Zadar bio tvrdjava, koja se ne bi na brzo ni jačom silom pridobila, a kamo li onom, kojom je on razpolagao, pokuša tad, da bi priredio obći ustanak puka, ter razasla pozive i proglase na ime cesara velikimi obećanji, neka gone iz zemlje dušmane.

Narod i po naravi ratoboran potaknut dvostrukim uzrokom što mu je na duši ležao, obrana vjere i domovine, nije mu trebalo dugoga motanja i potjecanja. Na mnogih mjestih okupiše se čete pod povjestnim imenom hajduka, koje službeno prozvaše „corpi franchi", te ovi počeše napadati na Francuze i goniti ih, dokle ih stjeraše u nekoje tvrdjave. — Kad je Knežević razumio, da državnik nije razpisao pozive na župnike, zače o njem slabo mnienje, držeć ga francuzkim privrženikom. Tada on sam razasla pisma i poziva župnike i njihov puk u pomoć cesarove krune. Puk iz Bukovice listom se diže, da osveti štete počinjene na prolazku vojske preko Zrmanje na Kravijem brodu, i njima se pridruži dobar broj susjednih graničara, a pred njima bijaše župnik Hervenika ot. Šimun Ivanković, ter ovimi četnici sadje u Skradin da goni Francuze.

Francuzi su pred tom ognjenom četom bježali. Iz Skradina povukli se u Šibenik, a Bukovčani zapremili grad na ime cesara. Fra Šimun opazi izmedju gospode, koja predanj bijaše izašla, malušnoga popića, koji kao francuzki delegat god. 1807. bijaše došao po nalogu vlade na Visovac i izmjerio crkvu i prostorije samostana i sve potanko opisao. Vlada tada, ili sbilja ili da ustravi redovnike, namjeravala iz Visovca franovce potjerati, te ondje načinjati pušćani prah.

Fra Šimun onda mladi misnik bijaše na Visovcu svjedokom prevelike zalosti braće redovnika sa straha, da bi izgubili ono obljubljeno svetište Majke božje. Sad se okolnosti bijahu promienile, i onoga časa on bio gospodar u Skradinu. Primače se dakle popiću i uhvativ ga za kiku, nateže handžar i reče mu: Jesi li ono ti moju kuću na Visovcu mjerio, misliš li opet za onaj posao dolaziti?

Ne treba kazati, da je popić probliedio i smrtnim strahom protrnuo; ali ga fra Šimun pomilova i ljubezno reče mu: „Budi pametan, vidiš li kako se stvari mienjaju na svietu."

Ovaj isti popić kašnje postade vriednim učiteljem, župnikom i biskupom u Šibeniku, pak u Spljetu. On bijaše Don Luigi Maria Pini.

Za tim fra Šimun sa svojimi četnici podje u Šibenik i obsjede u gradu Francuze, koji bojeć se, da bi se gradjani s četnici složili i lasno ih zasužnjili, ostaviše tvrdjave i navezoše se u Ljuljevne. Četnici unidjoše u grad, gdje prispi i gjeneral Knežević.

I državnik ot. Glumac bijaše tada u Šibeniku, ter se nadje na velikih mukah, bojeć se, da će to Francuzi osvetiti i tugujuć što njegov redovnik Ivanković i još nekoji odlučito se baciše u vrtlog nesmišljenoga pokreta; ali mu još veća muka bijaše, kad poglavice privrženici Austrije pozvaše ga na ime gjenerala, da sutra na proglašenju austrijske vlade pri svečanom obredu u stolnoj crkvi izreče prigodno slovo o sretnom povratku pod cesarovu krunu.

Povieda on isti u svom dnevniku. ... „Ja nisam za sami čas mogao začeti nadu, da bi to zaposjednuće trajno bilo i uzpješno, ja sam jur začuo bio za nesreće cesarove vojske, a po ničem nisam mogao uhvatiti, da bi Austrija svladala bila onakog gorostasa, kakav bijaše Napoleon; ter sam predvidjao, da ova zaletica gjenerala Kneževića ne bijaše nego prikaza, sama sivatanja striele, iza koje imadjaše nasliedovati grmljevina francuzke sile, i crni oblak njihovog sudišta izmetnuti grada i

groma, pak težko onomu koga uhvati. Odgovarao sam se i izvinjavao, ali badava; počeše mi prietiti srditosti gjenerala, koji da i tako slabo o meni mnienje ima; pače da su me kod njega osumnjičili kao pristašu francuzkog, a neki da sumnjaju i o mojoj vjeri, kad sam prijatelj neznabožnih Jakobina. To me je u dušu ranilo; nisam već znao što da rečem, želio sam da brzo otidju, da se mogu naplakati, srdce mi se bijaše jur uzjecalo. Rekoh im, da ću učiniti što budem mogao. Oni otidjoše, a ja suzami okajah svoju tugu i njihovu sljepoću."

Državnik u Šibeniku bijaše pozvan kao vrli propoviedalac; puk ga je puno puta slušao za vremena njegovoga boravljenja u ovom gradu; ali onoga jutra on ne bijaše onaj, koji prvo. On je govorio proti osvjedočenju, on isti ne bijaše svojim govorom zadovoljan, a još manje zanešeni slušatelji, što je pogoršalo sud o njem i kao Jakobincu, što bijaše kao nevjerniku, ter kaže, da su mu te muke čuda gore bile od onih pretrpljenih na sudu u Spljetu. Prijatelji ga svjetovaše, da podje gjeneralu na poklon, jer da bi mogao škoditi sebi i državi; što on učini i kaže, da mu se je isti dosta prijazan pokazao.

Za tim dodje njemu gjeneral na posjet u samostan sa častnici i vojvodami, izmedju kojih bijaše i fra Šimun Ivanković na četničku obučen, pod oružjem; „što me je", sliedi on isti, „vele smutilo, nisam mu onoga časa mogao što reći, a kašnje nisam ga već vidio, ali sam se u velike začudio njegovom smionstvu, da je onako došao pred svoga starješinu."

3. Ot Ivanković bio je sa četnici iz Bukovice, a ot. Živanović s onimi iz Kotara; ali tada već ne bilo Francuza, nego u nekoliko tvrdjava, gdje ih ne mogahu progoniti; s toga ovo četničko poduzeće bijaše uzaludno. Kad se malo kašnje povrati francuzka vojska, a Knežević se povuče u Hrvatsku, tad i njih dva s njim pridjoše.

Ot. Živanović onamo ostade, i god. 1814. umre u Novoj Gradiškoj, a ot. Ivanković, pokle se uredila stalna austrijska vlada, povrati se u otačbinu i preživi kao župnik u Kotaru, dokle god. 1836. umre u samostanu Karinu.

Kako se na donjem kraju čete proti Francuzim digle, tako isto bilo na istočnom pod upravom pučkih poglavara, kao što bijahu serdar Zuban, kolunel Donež i drugi. —

Fra Ivan Milošević Arnaut gvardijan na Dobrom u Spljetu, pred varošani zaokupi Francuze, koji se bijahu okupili, da će na Spljet udariti, pokle oni gradjani bijahu se za Austriju izjavili, ter ih junački suzbi i zasužnji kolunela Grguričića,

a delegat Gavalà umače u Klis, gdje ga naši obsjedoše i osvojiše.

Kad se francuzka vojska povrati u Dalmaciju, ot. Milošević pobježe na englezko brodovlje u Vis, a odandle u Maltu, Palermo odkle god. 1814. kad opet austrijska vojska zaposjede Dalmaciju, povrati se u otačbinu.

Biedni državnik bijaše na svih mukah i živoj vatri čujuć svaki dan glasove uzbuna i prevrata sa svakoga kraja.

Starostan za svoje redovnike, željaše svagdje prispjeti, da svakoga svjetuje i od ne razmišljenih naprasitih odluka odvrati. Na dolnjem kraju bijaše već tiho i mirno, ali od istoka to crniji glasovi dolietahu, ter pohiti u Sinj, odkud se glasalo, da sve vrije u vatri pravoga prevrata. —

Došav tute vidi sbilja, da je sve vrvilo u četu serdara Zubana, da gone Francuze i njihove pristaše; ali državnik kao otačbenik, starješina onoga samostana i za veće godina župnik, bijaše u varošu i krajini veliki ugled stekao, ter sad uznastoja kod pučkih prvaka, da im obrazloži netrizmenost toga poduzeća i nemile posliedice, koje bi ih snašle na povratku francuzke vojske. — Njegovi savjeti najboljim plodom urodiše, poglavari umirili seljane, ter se mirno svojim kućam povratili.

U imotskoj krajini bijaše još gore. Onamo nije bilo vojske, niti druge vlasti do same obćinske. Seljani se u Krajini pobunjivali i obkupljali, da će na varoš udariti, da gone francuzke privrženike i plienom se okoriste.

U dobar čas prispi onamo ot. državnik i svojom rječitošću ublaži srdca, razoruža pobunjene te mir i red povrati. Obćinsko upraviteljstvo iz harnosti izdade mu liepu svjedočbu na 18. studenoga 1809., u kojoj povieda: kako je ot. državnik okolorednimi poslanicami na župnike mnogo doprineo za mir one krajine i ublažio razdraženi duh pučanstva, umirio i razoružao sela, koja se bijahu u čete sastala. . . . „Kašnje dva dana dodje on isti u varoš i uznastoja, da se red uzpostavi i zanešenjake odvrati, koji su prietili, da će mjesto porobiti.“

„Svojimi propoviedmi i ponutkovanji podvostruči hrabrost u srdcih, da se uredi oboružana obrana, ustroji narodna gradska straža i državnom moći da se podigne vladin barjak . . .“

Podpisan načelnik Tadić i šest prisjednika[1]

U ovom ne razmišljenom pokretu Francuzi se bijahu povukli iz Skradina, Šibenika, Trogira i Spljeta do Cetine, tako

[1] Izvorna u ark. sam. Sinja.

iz varoša i sela iza gore, a ostadoše u Zadru i ostalih mjestih po otocih.

U Primorju makarskom bilo još gore. Kad su se Francuzi odalečili, misleć seljani, da se već nikad povratiti neće, a sjećajuć se popaljenih kuća i zarobljenih baština, vješala i strieljanja, listom se na oružje digoše, a pošto i onamo bijahu prispjeli ulaci Kneževića i seljanskimi se glavari dogovarali i dielili praha i olova, bijahu naumili, da će najprvo u Neretvu pak u Dubrovnik, da od svud gone Francuze.

U Neretvi bijaše u vlasti kolunel Frano Nonković odlučni francuzki pristaša, koji se je bio utvrdio dobrom stražom u kuli Norina, da preprieči put i prolaz, nego na sreću! bolje nego što bijaše njegov utvrdjeni klanjac, mimo koga su pobunjeni drugim mogli prodrieti, i ovoga puta zaostrožki franovci veće svojim uplivom i nastojanjem mogoše, te su narod od naumljenog pogibnoga poduzeća odvratili, osobito gvardijan ot. Martin Despot, koji što s pismi na odvisne župnike, a što još bolje osobno ulazeć u skupštine i pučke sborove, svojom rječitošću zaustavi valove oružanog svieta i odvrati od tudje i njihove nesreće

Za tako uzvišenu uslugu imade pohvalne svjedočbe od istoga kolunela Nonkovića, od delegata Gavalà i od vladaoca Dandola.[1]

Gjeneral Knežević s malo vojske ne samo da nije mogao što od Francuza predobiti, dali nije niti održati mogao ona mjesta, koja po sebi bijahu Francuze potjerala i njemu se pridružila, te na povratku Francuza, bio bi grubo prošao, da za njegovu sreću, mirom podpisanim u Schönbrunu na 14. listopada 1809, ne bude cesar prisiljen, da dade Francuzim ne samo Dalmaciju, dali i dobar komad Hrvatske, ter se Kneževič mogao pošteno povući, ostavivši svoje privrženike u Dalmaciji na milost i nemilost Francuza, kojim su skupo platili zanos svoga rodoljublja. —

4. Dočim se francuzka vojska u Dalmaciju povrati, može se misliti kakav strah na sve strane zavlada, kad je gjeneral Knežević dopirao, i austrijanski prevrženici kidisali na Francuze i njihove prijatelje! Oni su već predvidjali, da će biti na račun prizvati na ratni sud, koji se bio u Šibeniku ustrojio. Nekoji pobjegoše, drugi se u hajduke odvrgli, ali veći dio osumnjičenih,

[1] U ark. sam. Zaostroga.

što iznenada, što mitom i obećanji, a što izdajom bijahu pohvatani i na prieki sud u Šibenik dovedeni.

Od franovaca različiti bijahu popisani, ali svi, koji su se česa bojali pobjegoše; samo što župnik Imote ot. Prgomet i upravitelj župe u Kaštelu staromu ot. Remetin Puljas priznajuć se pravednim, ostadoše na svom mjestu. Vojnici ih obadva sputili i na sud dovukli. Bili su osvadjeni, da su s oltara proti Francuzim propoviedali.

Ot. Remetin Puljas bijaše mjesto župnika u rodnom mjestu Kaštelu staromu, gdje neka obitol od dugo vremena upravljaše crkovnom imovinom, i pošto puk osvadjaše upravitelja, da mu se ne zna za račune, biedan redovnik pozva javno upravitelja, da prikaže račune svoga upravljanja. To ne bijaše lasan posao, on promisli da bi lakše mogao se osloboditi od dosadnoga redovnika, nego od posliedica pučkoga suda, ter kako predava povieda, on osvadi redovnika, da je proti Francuzim govorio i propoviedao. To bi dosta, da su ga vojnici pograbili i u Klis odveli, pak dopratili na prieki sud u Šibenik. Na sudu je ot. Frano mirno kazivao, da to istina nije, a imao na stotine seljana, koji su čuli njegove razgovore i propoviedi; sa svim da drugih dokaza nije bilo o njegovoj krivnji, on je imao isto biti odsudjen, kao da je taj prieki sud hotio zastraviti svojom okrutnošću puk, kako se ne bi već usudio što pokušati proti Francuzim, tako mu je premilo, da izmedju franovaca koga naudje u krvnoj kazni. Od osvadjenih nadjoše se prisutni pomenuti ot. Remetin i ot. Prgomet, ovoga oprostiše i na 22. veljače 1813. osudu proglasiše.

Od svih osvadjenih franovaca, sam ot. Prgomet župnik Imote bi pravedan proglašen, a na smrt odsudjeni ot. Remetin, Dorotić, Radonić, Milošević i Kunac.

Ostali bijahu se u inozemstvo sahranili, a ot. Remetin na 3. ožujka te godine muškętan na Šibenskoj poljani i pokopan pod zvonik župne crkve u varošu. Istoga jutra vojnici ustrieliše i ostale odsudjene.

Predava u puku tvrdi, da je ot. Remetin pravedan bio, a od dana njegove smrti božja pedepsa pade na obitol nepravednog tužitelja, koja premda jedna od najbogatijih u onih mjestih, poče tako nazadovati, da dan današnji drugi uživa njezine kuće, baštine i perivoje, a unuci tiesno živu na milostinji prijateljâ.

Izmedju osudjenih bijaše knez Vrančić Draganić dični potomak slavnog prabiskupa Antona i biskupa Faušta; njemu za

milost promjeniše smrtnu odsudu u silnu svotu novaca, koju morade smoći, s njom iznemože obitol, koja napokon propade.

Ova odsuda na bielom platnu harte naliči pokrovu, kojim se omotavaju mrtva tjelesa, duga je 2 metra a široka 80 cm.; na njem su pečatane odsude u tri jezika: francuzki, talijanski i hrvatski, sa uzroci svih tuženih, odsudjenih i oprošćenih; čuva se po arkivih samostana.

Potla ovoga krvnoga suda vlada još žešćim strahovanjem pokuša svladati oporbu. Oružane satnije prehodaše od mjesta do mjesta, padajuć nenadno po selih na konake i odmore; popisaše čeljad i goniše na radnju javnih cesta u daleka mjesta, da tim egipatskim izumom zamore sviet i podlože, da se ne bi kod svojih kuća skupljao i dogovarao, pak koji novi prevrat pokušao. Na taj način Francuzi za kratko vrieme probili nove sgodne pute i ravne ceste, kakvih se do tada nije vidjelo kod nas. Sviet zastravljen, razmetnut, gladom i svakom potrebom satrven po tudjih selih u neznanu svietu, duhom klonu i pod pritiskom straha pade u mrtvilo dubokoga mira.

Vojvoda Marmont prosliedi medjuto u najboljem odnošaju s državnikom, komu je navršivalo vrieme trogodišnje vlasti, ter je izgledao način, kako bi od svog starješine iz Rima dostigao potrebito uoblašćenje, da sazovne otce na sbor svoje države i obavi nove izbore starješinstva. To bijaše ovoga vremena premučan posao, kad je vlada bila pretrgla svaki odnošaj i dopisivanje s Rimom; ali redovnici sdruženi verigom bratske ljubavi, znali su lako pronaći način, i od jednih do drugih pisma skrovito podajuć, oni su obćili i potrebite naputke primali, ter i ot. državnik tim načinom dostigao uoblašćenje i potrebita spravljao za izbore.

Prvo nego se razstanemo sa starješinstvom ot. Glumca, koga kao državnika vladanje bijaše onako burno i ratoborno, treba nam se osvrnuti na znamenitu okolnost i proučiti uzroke, što su potakli franovce, da se za njegova starješinstva upletu u onake zamršaje prevratnih pogibli i znatnih poduzeća.

Koliko mu drago moglo biti pohvalno preko prošastih vjekova slično uplićanje i poduzeće njihovih otaca u borbi protiva Turcim, na obrani vjere i domovine, u sadanja vremena pokazivalo bi se suvišno pa možda i priekorno. S naše strane ne ćemo ih suditi, hvaliti ili odsudjivati, nego ćemo primietiti, da sličnih poduzeća u ovakovih prigodah bijaše i po drugih mjestih, i da ih nitko nije jednostavno odsudjivao. Sjetimo se Vandeje u Francuzkoj, gdje su svećenići digli narod na odpor proti

rušiteljim vjere i zakona njihovih otaca, ne moguć pripustiti, da nekoliko bezvjeraca i neznabožaca traži, da izčupaju vjeru i kršćanske kreposti iz poštenih srdaca i nevinih duša njihovog puka. Ako se to u njih nije odsudjivalo, kako bi se moglo u franovcih u Dalmaciji, gdje stvari čudo grdje bijahu zakoračile, ne samo u onom što se dogadjalo u pokrajini, kako napomenusmo u prošastom poglavju 5., nego se i gore s dvora prietilo vjeri i domovini!

Vidjesmo, kako je padom mletačke skupnovlade narod zavolio, da se povrati u zajednicu Hrvatske pod krunu svet. Stjepana, a Francuzi ga prikrpili kraljevini talijanskoj, a svakako pod francuzkom vladom. koja je s domovinom i vjeru svestrano rušila. Izvan strahota bezbožtva u Francuzkoj, oni bijahu Rim zauzeli, papu oglobili ne poštedivši crkve niti zadužbinske zaklade; pak i papu istoga, biednog starca od 81 godine silovito odvukli, da je od prepaćenih muka u sužanjstvu umro. Raztjerali sveti sbor kardinala, novoga papu Pija VII. oglobili i zasužnjili; riedko kad slično progonstvo i pogibio sveta katolička crkva pretrpi! Sve su te okolnosti potakle nekoje vrućega srdca, da onako odvažno, ako će i s pogibli života suprotstave se rušećemu požaru, te po mogućstvu obrane vjeru i domovinu.

To tvrdimo po sadržaju jednoga govora, koji se u rukopisu nahodi u arkivu samostana sv. Lovre u Šibeniku, sastavljena, da bude pred pukom izrečen u stolnoj crkvi sv. Jakova u Šibeniku, kad je gjeneral Knežević došao, da opet na ime cesarovo Dalmaciju zaposjedne; ali vidjesmo da drugi govor tad izreče državnik Glumac, s kojim on isti zadovoljan ne bijaše, a još manje slušatelji. U ovom drugom iztječu se pomenute strahote francuzkog bezakonja u Francuzkoj. Italiji i Dalmaciji, i pozivlje puk na sveti rat protiva nevjernikom, božjim dušmanom i rušiteljem vjere i zakona. Ako se tim obćim uzrocim pridruže osobiti nerazboritog postupanja vlasti proti pojedinim redovnicim, kao o dva strieljana i tolikih vezanih i s vojnici praćenih na ratni sud, o gorkih mukah podnešenih u tamnici, u bježanju, da nekrivi niti dužni odsudjeni na smrt glave ne gube, uhvanjem u pomoć hrvatskoga naroda i zaštitu cesara i njegovoga gjenerala nije se čuditi, da su zgodu prihvaćali, ponudu primali i uz oduševljeni puk digli se na obranu vjere i domovine.

Državnik ot. Glumac uz dobiveni dopust starješine reda, dostiže i drugi od vlade ter za 10. lipnja 1810. bez ikakve

zapreke sa strane vlade ovoga puta na Visovcu okupi sbor državni pod predsjedničtvom ot. Luiza Skakača, i ondje odabraše državnikom ot. Šimuna Rebića, dotadanjega kuštoda tajnika s najvećim zadovoljstvom vlade i svekolike države.

Vojvoda Marmont bijaše u to vrieme od svoga cesara odlikovan čašću i dostojanstvom marešiala carstva, a nalazio se tada u Ljubljani. Okupljeni otci na sboru u Visovcu odredili, neka se odabere odaslanstvo uglednijih otaca, koji bi se poklonili na ime države, i čestitali svomu pokrovitelju na dičnom odlikovanju, a u isti mah naviestili mu novoodabrano starješinstvo i preporučili njegovoj mogućoj zaštiti.

Za to odaslanstvo odabraše istog presjednika sbora ot. Skakača i definitura ot. Karla Grossellia, koji mu se u Ljubljani predstavili, izručili čestitanja i preporuke. Vojvoda ih najljubeznivije primi i zasvjedoči im svoju naklonost i veliku cienu, u kojoj drži otce njihove države, što se uhva, da će do prigode djelom im pokazati; i tako ot. Luiz u otačbinu se povrati punom torbicom liepih rieči i laskavih nada.

5. Državnik ot. Rebić bijaše muž kakovog se je hotilo u ovako nesgodna i pogibna vremena; hladnije ćudi i umirenije naravi od srdčenoga predšastnika, mogao je tiho i mirno pratiti događjaje i naprama njima ravnati kormilom države, da ju provede izmedju pećina, posred oluje biesnih valova svjetskih komešanja u luku mira.

On je svojimi okružnicami hrvatski napisanimi opominjao svoje redovnike na oprezno i triezno ponašanje.

Francuzi su gvozdenom nogom čepali liepe pokrajine pitomih država, krvave čambre Bonapartova orla svakoga su zastravile, i od toga straha moglo se reći: s i l u i t t e r r a i n c o n s p e c t u e j u s; te se nije čuditi, da i medju ustravljenim pukom u Dalmaciji duboki je mir već zavladao. Vlada se tad odlučno bavila uredjenjem i napredkom pokrajine. Radilo se na sve strane, osobito cestami se sdruživali varoši sa poglavitimi gradovi primorja, i poprieki poštarski put uzduž unutrenje Dalmacije pružao se od Zadra do Dubrovnika. Na ovom silnom putu, koji je nosio ime cesara Napoleona, najveća se radnja upotrebila na briegu Turija sa sjeverne strane Biokova izmedju Župe i Zagvozda, gdje se uzprsito dizala za veće milja dužine pak se jednakom duljinom strmo na drugu stranu obarala.

Uzduž te ceste od Sinja do Vrhgorca ne bijaše mjesta, gdje bi putnik pristao i sgodno se odmorio; svud gusta gora i divjačna krš, a osobito na pomenutom briegu Turija pogiban

klanjac na propuhi svih vjetara, izložen vuku i hajduku, ledu i sniegu. To mjesto bijaše sv. Bernardo dalmatinski, gdje Francuzi odlučiše načiniti redovničko prebivalište za šest redovnika, poštarski ured i sgodu putnika; ter ove god. 1810. na 10. kolovoza vojvoda Marmont podpisa u Petrinji u Hrvatskoj dotičnu naredbu, koja glasi:

„Mi cesarov marešial, obći vladalac državâ Ilirije, na predlog obćega predstojnika financija odlučujemo i naredjujemo kako sliedi:

1. Imadu se poprimiti potrebita sredstva, da što brže započme se graditi pribivalište na briegu Turija, na cesti Napoleone, u koje će se nastaniti i uzdržavati ga redovnici franovci iz Makarske.

2. Gradski mjerač dalmatinske pokrajine opredielit će mjesto, gdje će pomenuto pribivalište biti, za što bude moguće bolju sgodu i korist putnikâ.

3. On će napraviti nacrt sgrade i trošak opredieliti, pak naznačiti, kako bi se radnja započela prvim stud. tekuće god.

4. Predstojnik intendant pokrajine nadgledat će izvršenje prvih naredabâ započimanja i u napred naprišitu gradnju pribivališta.

5. Svota 20.000 franaka, koju godine 1808. stavismo na razpoloženje makarskih franovaca, biti će uložena u gradnju pribivališta.

6. Ako trošak za ovu sgradu bude nadlazio rečenu svotu 20.000 franaka, naknadit će samostan redovnika ostalo sa posebitimi prihodi ili njegovimi milostinjami.

7. Obćemu predstojniku financija naredjeno je izvršenje ove naredbe . . .“

Primietiti nam je, da pomenuta svota od 20.000 fran. sastojaše u tom, što potla ustanka u Primorju god. 1806., oni koji bijahu odsudjeni kao krivci, a pobjegli na rusko brodovlje i na otoke, francuzka vlada bijaše zaplienila njihova imanja sa svimi baštinami i ove procienila, da vriede 20.000 franaka. Ona bi ih bila namah na dražbi razprodala, ali se ne nadje kupaca; ona ih je u najam davala, ali ne bijaše tko bi se primio krvave tudje muke; ter po odlazku Francuza povratiše se baštinici i preuzeše svoja posjedovanja.

Uz sve to zakon bijaše proglašen, gradnja se imadjaše započeti; onoga vremena nije se znalo što znači: ne može se ne ima se čim; moralo se je vršiti što je naredjeno, a kako? to bila briga onih, koji su morali vršiti zapovied.

U kakvoj se muci i neprilici nadje državnik, kad mu naredba bijaše prikazana?! Ali on je najbolje znao, da bi ne samo zaludno, doli neizmierno štetno bilo svako pravdanje ili odgovaranje; znao je, da bez prigovora valjalo se je podložiti, primiti i započeti, i ako nije imao on, niti makarski samostan novčića razpoloživa, i nikakve se nade ne moglo imati, da bi ikad išta od opredieljene vladine svote zaplienjenih baština moglo dostignuti, ali da pokaže svoju spravnost i posluh, sazva u Sinj državno vieće, da se s otci sporazumi, kako bi se naredba započela vršiti?

Na isti sbor prispi mu drugo pismo od vlade, kojim ga obznanjiva: „da se mora odmah radnja započeti, a nije prilike, da bi se tako na brzo moglo što dostignuti od zaplienjenih baština, s toga, da on preuzme posao u svoje ruke i posebnimi sredstvi započme graditi, naimenovavši zamjenika, koji bi na mjestu radnjom upravljao i potanko svako izvršivao po priloženom nacrtu. U tom nacrtu bijaše liepo opredieljeno mjesto za šest redovnika, koji bi postojano ondje stanovali, kao i druga mjesta za poštarski ured i za putnike, koji bi se ondje odmarali, počivali i gostili . .“ To bi bila liepa, veličanstvena sgrada! . . . „Neka razpiše poreze na samostane i župnike, pospieši potrebita pribavljati i radnju započeti; a kad se od vlade opredieljena svota sabere i dostigne, onda će moći svakomu povratiti, koliko koji u tu svrhu bude doprinjeo. Na tako drakoničku naredbu, po kojoj bijaše samo n a p a p i r u obećana pripomoć iz zaplienjenih baština, kojoj se oni, kao ni vlada nisu mogli nadati. O p u s f e r v e b a t ! . . . Nacrt im bijaše poslan s naredbom, da se na mah vrši naredba. Promislite u sred pustoši, gdje ne bijaše ikakve sgode, po sred crne zime! Ne ostajaše drugo, nego da po samostanih i župnicih razpišu porez, na prve 5000 franaka a na druge 2500 i svakako, da se što započne. Taj porez dakle na sboru bi odlučen i naredjen; ali znajuć, da će većem dielu ne mogućan biti ga podmiriti, državnik osobitom okružnicom zaklinjao je braću, da ne poštede nikakve muke ni žrtve, da ulože sve nastojanje, da ga saberu; jer da bi o njem mogla zavisiti sreća il nesreća države. Posluži se takodjer prietnjom na svrhi, ter istu okružnicom završiva: „. . . koji godj starješina samostana ili župnik uzprotivi se izvršenju ove naredbe, ili rieči ili zapletaji pomuti dobar red i mir kod redovničkih obitola, bit će proglašen neprijateljem našega obstanka i neharnim protivnikom koristnih naredaba njihove uzvišenosti marešiala našega pokrovitelja . . .“

Kroz petnaest dana naredjiva državnik, da opredieljene svote budu u Makarsku dostavljene odredjenomu upravitelju ot. Prgometu; ali još naredba ne bijaše na svako mjesto dostigla, kad eto ti mu drugih od vlade dopisa: „... Koliko je na srdcu uzvišenoga vojvode podignuće pribivališta na Turiji, kako li ga žarko preporučiva, vlada se za stalno uhva, da će poznata privrženost franovaca pram takomu pokrovitelju sve sile uložiti, kako će na brzo biti dogotovljeno ...“ Drugim pita: „Da li je već radja započeta?“ Trećom auditeur au conseil d' état Intendent de la Dalmatie ište, da državnik izviesti, pošto je već imala započeti, koliko je napredovala? Delegat jednako traži iz Makarske, da mu kaže što je učinjeno, da sa svoje strane može vladu izviestiti... Mjerač Danilo piše iz Zagvozda na vladu: kako je mjesto opredielio, i on je ondje na svom mjestu, čeka halat, zajiru i čeljad na radnju; medjuto pita svoje pristojbe, što vlada prietnjom naredjiva franovcem, da mu budu podmirene bez daljega oklievanja...

Videć ot. Prgomet kako se stvari mrse i prepleću, zamoli državnika, da obzirom na njegovu starost, bude oprošćen od upraviteljstva i mladji imenovan, komu bi pridao odnosne spise i primljene svote. Videć državnik zamršitost posla, i obziruć se na slaboću starca upravitelja, primi njegovu odreku i naimenova mu zamienikom otca Franu Talijančića, koji primiv upravu, dieli se na Turiju, gdje bijaše dotjerano nevoljnog puka na radnju u planinu u zimno doba bez krova i bez ogrnjača, i ot. Talijančić davaše po jednu oku na glavu kukuruzova brašna na dan za plaću. Kukuruz isti otac morao je pribavljati i tražiti po selih i konje da ga dogone i odgone u mlin, sve po visokoj naredbi, a tužni radnici morali sami pod vedrim nebom spravljati ubogu užinu.

Svakako pod „moraš“ radnja se nastavila i sliedila; ali nestalo novaca! Tuži se opet mjerač, da ne dobiva redovito pristojbe; tuži se redovnik upravitelj, da će puk od gladi u pustoši izginuti; od vlade lete državniku priekori i prietnje; a on najponiznije javlja, da su samostani i župnici u najvećoj nevolji, ter da se od njih drugoj pomoći ne nada; prosi, da se bar jedan dio pošalje od namienjene vladine svote; na što mu ona odgovara, da za sad od onoga ne ima nikakve nade, neka opet traži od samostanâ i župnikâ, pak će im kašnje s onim povratiti... Za tim pokuša, da što još iztjera, i pisa starješinam samostana prieteće ukaze, da, ne misle li se kajati, kad već ne bude vremena, neka namah šalju ravnatelju gradnje potrebite

svote; i da sa svoje strane pokaže svoju darežljivost odredjiva: „... Pošto se je uz pribivalište imala i crkva načiniti, koja će se istodobno graditi, milostivo naredjuje, da ono ruho i posudje, što bi još obstojalo neprodano (?) samostana sv. Križa, bude odredjeno rečenoj crkvi na Turiji, ali za ostalo valja da se država postara...“

Svi samostani odgovoriše, da već ne imaju pare, da i ono što su poslali u drugoga su zadužili. Sam zaostrožki starješina sabra 406 franaka i posla u Makarsku; ali oni, koji ih je nosio, podje popriekim putem k englezkom brodovlju u Korčulu, pak dalje... ter i oni ne doprieše već nikad na opredieljeno mjesto. Starješina ot. Despot na 12. kolovoza 1812. javlja, neka se osvjedoče o njegovoj spravnosti, pošto već od nikud novčića ne može imati, šalje obveznice starih dužnika samostanu od 663 franka, i te dariva, ako se mogu prisiliti dužnici, da ih podmire. Župnici takodjer odgovoriše, da već ništa ne imaju, nego se obdužuju, kad im redovina prispije, da će dati koji varičak žita. Svakako što milom, što silom, silna se sgrada na četverokut podigla do pod krov; prazi se vrata i prozori namjestili, pregradė unutri razredile i jedan dio počeo pokrivati; kad na jedan mah kao grom iz vedra neba puče glas: Propali Francuzi! i taj glas radostno se razliegao od jednoga do drugog kraja pokrajine...!

Mjerač Danilo podje, da se svojom sudbinom bavi, franovac se povrati u Makarsku, a radnici k svojim kućam. Pusta sgrada u pustoj pustoši ostade pustošna! Danas potla 70 god., kad putnik prolazi preko Turije, pri podnožju kršnog Biokova, može opaziti mrke obrdane zidine obrasle dračem i kupinom, nad kojim rek bi, da trepti božje proklestvo izazvano od uzdaha redovnikâ, pučkih suza i krvavoga znoja ubogoga puka. To su mirine pribivališta Turije! Nadstojnik ot. Talijančić posla u državni arkiv u Šibenik službene spise i račune one nesretne radnje, i kao odušak bolne duše, na snopu listina krupnimi slovi zapisa: Prokleta Turija, što se podpuno izpuni. Zadnjih doba vlada prodade puste zidine, ter se u njih smjestiše kućarice triju stanovnika i četvrta cestarova.

6. God. 1811. Francuzka bijaše na vrhuncu slave. Veliki Napoleon ovienčan tolikimi krunami slavodobića, vojničke i državljanske sreće, na volju stvaraše kraljevine i krune dielijaše. Sva Europa kao da je zavisila o njegovoj milosti.

Vladalac Dandolo u stavnosti da bi Dalmacija na vieke združena bila velikomu carstvu, započe uredjivati po pravilih

parižkih zakonoša, kako gradjansko zakonodavstvo, tako i crkovne posle, ne obziruć se na kanoničko pravo, jer po ondašnjih krivih nazorih, držalo se je, da crkva u svem imadjaše podložna biti državnoj vlasti zemaljskoga gospodara, i po tih pravilih bez obzira preuzimale se zadužbine i crkovno imanje, a bez milosrdja razmetale redovničke zadruge, da se njihovimi baštinami okoristi i zavali duboke jame državnog demanija. Dandolo je htio timi naprednjačkimi milodari usrećiti Dalmaciju; ali ovdje samostani imadoše mogućih zagovaratelja s jedne, a s druge strane franovci bijahu župnici na velikom prostoru i broju župa, pa ako bi se njihovi samostani razmetnuli, kako bi se redovnici za župe odgajali? kako bi se i s kim oni u tih službah zamienili? Svakako Dandolo bijaše odlučio; težko da bi on pred ikojom mučnosti zastao, on je svoj posao naumio goniti do kraja. Prvo potraži od državnika, da mu dokaže, „kojim pravom franovci uzdržavaju tolike župe u pokrajini i uslied kojih povlastica za iste prikazuju biskupim župnike?“ U isti mah razpisa slična pitanja na biskupe i obćine, i suviše neka izvieste, „koju službu franovci obavljaju; koja li korist od njihovih samostana; ne bi li se broj mogao smanjiti, onih koji su manje potrebiti? ..“

Državnik prikupi iz arkivâ bule papa, povelje biskupa, povlastice i odluke mletačke vlade i priznanje austrijske, kojimi mogaše dokazati neprekidno pravo preko 500 godina i obširnim izvješćem posla sve na vladu.

Svi načelnici mjestâ, gdje bijaše franovaca, kao i svi biskupi svjedoci njihovoga koristnoga djelovanja, i ovoga puta okitiše svjedočbami i pohvalami koristno djelovanje otaca sv. Frane na uhar vjere i domovine. Velimo svi biskupi, jer ovoga puta bijahu prestale prepirke i prkosi u makarskoj biskupiji, ter se dobri biskup Fabijan kao i ostali pohvalno izrazi za korist i obstanak samostana i redovnika, kako ćemo dalje vidjeti.

Da preveć ne dosadjivamo opetujuć iste stvari samo ćemo u izvadku u kratko spomenuti, da šibenski načelnik Difniko Mikateo na 1. svibnja 1811. izjavljiva: „U ovom je samostanu učilište mudroljubja i bogoslovja za uzgoj djaka, a uče i dječake svakog, stališa, osobito seljane bez ikoje nagrade. Službu božju divno obavljaju u crkvi i svetotajstva diele najizglednijim ponašanjem. I ako su siromasi, pomažu uboge u vrieme glada i primaju ih vazda na konak Iz ovoga samostana hrvatski propoviedaoci preko korizme navieššivaju rieč božju i s dvima župama upravljaju.

„Svakako je potrebito uzdržanje ovoga samostana za potrebe puka . . .

Skradinski načelnik Meza na 30. travnja iste godine za Visovac povieda: „ . . . U jedinom samostanu u svoj obćini u Visovcu stanuju najizgledniji redovnici sv. Frane, koji su puku potrebiti, jer služe sve župe biskupije, uzgajaju seljanske mladiće u naucih, vrše najljubeznivije gostoljubje, mukte prevoze putnike, i diele siromahom milostinje, s česa je od najveće potrebe i koristi njegov obstanak . . ."

Slične izdadoše obćinska upraviteljstva za sve ostale; za Knin 29. travnja načelnik Brkljača; — na 1. svibnja za Sinj načelnik Anton Tripalo; — na 4. svibnja za Spljet G. Alberti; — na 13. svibnja za dva samostana u Primorju nač. Makarske Bažtunović; — za onaj na vrh Brača na 12. siečnja 1812. načelnik Pučišća Ivelio; — za omiški 1. svibnja načelnik Matulić; — za imotski 19. lipnja nač. Kolombani itd. — Biskupi takodjer digoše se na obranu samostana dokazujuć veliku korist, koju puk dostiže od njihovoga djelovanja. Njihove izjave imamo takodjer u izvornicih; ali cienimo, da bi i ove suvišno bilo ukupno prilagati, ter ćemo samo nekoje i to u najkraćem izvadku pomenuti. Šibenskoga biskupa namjestnik Dobrović za ovaj samostan izdade svjedočbu 30. travnja 1812. u kojoj kaže: „ . . . franovci gradskoga samostana sv. Lovre izvan što se odlikuju izglednim ponašanjem, svetčanom božjom službom u crkvi i svakdanjim podieljevanjem svetotajstva, oni uzdržavaju naukovni zavod mudroljubja i bogoslovja, bezplatno uče mladiće svake vrste i diele milostinje, ter su posve potrebiti ovomu gradu, kojih pomanjkanje uzrokovalo bi neizmjerne štete gradu i svemu pučanstvu. Uslied česa preporučuje se ljubavi dobrotvornoga cesara uzdržanje ovoga samostana, toliko koristna i potrebita." Skradinski biskup Altei jednako svjedoči i prosi za Visovac. Namjestnik spljetskog prabiskupa Oracio Berghela takodjer svjedoči i moli za samostane na Dobrom, u Omišu i Sinju: „. . . jer su koristni i potrebiti, da budu uzdržani kao zaslužni cesarove milosti . . ." Makarski biskup Fabijan na 9. svibnja isto svjedoči za samostane Makarske, Zaostroga i Imote: „. . . Ovi redovnici služe mnoge župe ove biskupije, koju službu pohvalno obavljaju i našim se zadovoljstvom ponašaju u toj svetoj službi, dokle drugi kao izpoviednici po nama potvrdjeni pomažu izpoviedati i dječicu izučavati; diele milostinju i putnike primaju, koji po suhu i po moru dolaze, tako i vojnike ova dva samostana pri moru; osobito ovaj u Makarskoj prima župnike, kad su za

uredovne posle pozvani, i svi se ovi redovnici ponašaju kao dobri i vjerni podanici u svakoj prigodi . . ."

Poslanimi izpravami od državnika, sličnimi svjedočbami i izjavami biskupa i svih obćina na uhar franovaca pomrsi namjere i začete odluke vladaoca. On se sad nije mogao odlučiti, da razpravi stvar o samostanih i o pravu franovaca na župe, pošto i po sebi bijaše dosta zapletena, a sad ju biskupi i obćine ovakovimi svjedočbami još većma prepletoše. On je nagadjao i odgadjao konačno riešenje, dokla ratoborni duh grabežljivoga i nezasitnog orla Napoleonova zanese ga u smrznute pustare ruskih ledova, gdje na sniegu i mrazu klonuše mu orlova krila, a požar Kremlina izpali mu šape i krvavi nokti odpadoše . . . te napokon velevlasti, da se oslobode gvozdenoga jarma, prot njemu se sjediniše i kod Leipziga slomiše mu žezlo i kao basnovitoga Prometea zakovaše na sv. Elenu, da na onoj pustoši kaje silne štete tolike čovječanske krvi u zalud prolivene.

Godine 1814. francuzki barjak poče se naopako vijati. Austrijski gjenerali Tomašić i Milutinović dodjoše s cesarovom vojskom u Dalmaciju; prvi prisili Francuze da mu Zadar predadu, a drugi osvoji Dubrovnik. Francuzka vlada propade, njihova se vojska dieli iz Dalmacije, koja od tada postade austrijskom pokrajinom.

Poglavje osmo.

1814.—1847.

1. Austrijska vlada, crkovna uredba po pravilih Josipa II., namjera da se smanji broj samostana, dične svjedočbe franovačkoga rada. — 2 Kuga u Makarskoj i u Gradcu, ot. Angjeo Miošić i ot. Ivan Peko. — 3. Novom uredbom vlada je velike zaprieke stavila, s kojih država započe nazadovati i propadati. — 4. Dolazak cesara Frane u Dalmaciju, povraćenje samostana sv. Križa. — 5. Obustava dotadanjih domaćih nauka i uredba prava na župe, državnik u Beču sretno uspjeva u priznanju prava i dopustu domaćih učilišta. — 6. Uzpostavljenje domaćih učilišta po samostanih. — 7. Poslanstva, komisariat sv. Zemlje, poslanici u Palestini, pokret sjedinjenja u Petrovupolju i Cetini, prabiskupi Skakač i Topić.

1. Može se pojmiti kojim zadovoljstvom bijaše se u Dalmaciji dočulo, da je Napoleon poražen, te da će se pokrajina osloboditi mrženih Jakobina; kojom li željom i oduševljenjem očekivaše se cesarova vojska, koja i nije kasnila doći, ter iza kratkoga i slaba odpora gjenerali zaposjedoše pokrajinu i pridružiše cesarovoj kruni.

Odjel vojske, koji bijaše preko Zrmanje došao, da Knin zaposjedne, dočim se je pokazao na okolnih brdih, francuzki zapoviednik tvrdjave, znajuć za želje franovaca i njihovog puka u pogled Austrije, da ne bi što prot njemu u prilog cesarove vojske poduzeli, uhvati župnika Vrhpolja ot. Miju Fontanu sa nekoliko pučkih poglavica i zatvori u tvrdjavu; ali gore po se, jer ot. Fontana kao mješćanin potajno se mogao s varošani dogovarati, a oni s austrijskim vojvodom, ter na uročeno vrieme vojnici se mrakom dovukoše do pod bedeme tvrdjave, i dok zatvoreni poglavari zagovarahu straže, ot. Fontana otvori vrata tvrdjave i baci most, po kom vojska u grad usunu i straža se na miru predade. Cesarov barjak u jutro se razvi na tvrdjavi, kog varošani i puk sve krajine pozdravi uzklikom radosti i veselja. Tako sva Dalmacija bi oslobodjena i s ostalimi zemljami pridružena cesarovoj kruni.

Prognani od Francuza, koji bijahu prebjegli u Hrvatsku, na Maltu i u Bosnu, svi se u otačbinu povratili, da mirno uživaju blagodati, koje su im u proglasih obećavali cesarovi gjenerali . . .

Ako se je svaki u obće nadao miru i pokoju pod blagom vladom pobožnog cesara, franovci na osobiti način začimahu stavno uhvanje, da bi već odahnuli od težkih muka i nevolja ljutih, i izvidali duboke rane zadane im kroz dvadeset godina nemira, bezvladja, rata i prevrata.

Kako francuzka vlada bijaše pokratila zapreke oblačenja i redjenja svakojakimi potežkoćami, rad kojih ne moguće bijaše mladiće uzdržavati i u većih naucih podučavati, tako je država danomice slabila i ginula, što sa smrti ostarjelih redovnika, što biegom prognanika, a najveće sa zabrane oblačenja, jer mladji ne mogahu zamienjivati starije, ter sada pod željenom i uzdisanom vladom, koja je znala za žarku prevrženost franovaca, uzdahu se, da će ih ona pomilovati i pomoći, kako bi se dovinuli do prvašnjeg sjaja i ugleda.

Njihova se je nada temeljila na tom, što su oni sa svojim pukom još god. 1797. svojevoljno se predali cesarovoj milosti, da sdruženi s Hrvatskom primljeni budu pod zaštitu njegovoga otčinskoga žezla.

Uhvahu se i s toga, što sa svoje prevrženosti naprama cesaru izložiše se na ne izrečene trude i pogibli, pretrpiše tamnovanja i progonstva, šest ih bijaše na smrt odsudjenih, a izmedju njih dva ustrieljena.

Napokon stoga, jer rad iste privrženosti izgubiše jednog od najstarijih i najuglednijih samostana. Ali na žalost, sve to kako bijaše sama nada, tako i ostade pusta i sama nada; država ne dostiže ikakvoga obzira, a kamoli pomilovanja, a samo pojedini za zasluge bijahu nagradjeni i to: ot. Dorotić zlatnom medaljom i f. 1000 mirovine, a ot. Rebić, Fontana i Milošević zlatnom medaljom i f. 200 mirovine. Ot. Radonić zahvali se na ponudi i izjavi: da ako je svojom vjernosti, odanosti i progonstvom nagradu zaslužio, najmilija bi mu nagrada bila, kad bi svietla kruna povratila državi zaplienjeni od Francuza rad te iste odanosti samostan sv. Križa u Živogoštu, ali onoga časa o tom govora ne bijaše, nego se počelo uredjivati zakonodavstvo i odnošaji pokrajine u austrijskoj cesarovini.

Iz Beča prispješe zakonici, uredbe i naredbe pokojnoga cesara Josipa II., po kojih se je svaka imala prirediti i ustrojiti, osobito ono što je spadalo na crkovnu samoupravu i na redov-

ničke zadruge napose. Vladalac Tomašić imao je sve potrebite spodobnosti, koje su vladi trebale, da izvede te ako će i nepovoljne redovničtvu uredbe.

Prva briga Tomašića bijaše, da bi se umanjio broj samostana, jer mu se velik činio u malahnoj osiromašenoj pokrajini, te potraži mnienje biskupâ; ali oni odgovoriše naprotiv, dokazujuć veliku korist crkvi i narodu, koju osobito od franovačkih samostana primaju, ter i potrebu njihovoga obstanka.

I ove svjedočbe dohranjene su nam u arkivu ove države i zaslužuju, da doslovce poznane budu, jer one najbolje slikaju djelovanje franovaca; ali pošto su blizu jednake za sve samostane, primit ćemo jedino one skradinskoga i šibenskoga biskupskoga namjestnika, kao odnosne na sveukupnu državu.

Skradinski dakle obći kaptolski namjestnik doktor Leva, jedan od najnaučenijih izmedju suvremenika, u ovoj prigodi izdade sliedeću izjavu: . . . „Evo su jur 53 godine odkad služimo skradinsku crkvu, ter imadosmo prigodu, da se podpuno upoznamo sa redovnici sv. Frane države presv. Odkupitelja, koji imadu dvanaest samostana, medju kojimi Visovac u ovoj biskupiji, u kom je novicijat, jer je jedan od najznamenitijih rad redovničke stege i podpunoga redovničkoga obsluženja. On je, može se reći, pribivalište svih kršćanskih kreposti, savršenstva i ćudorednosti, najuzvišenije bratske sloge i ljubavi, gdje su se redovnici vazda odlikovali pohvalnim ponašanjem umjerenosti i tihoće posred različitih svjetskih prevrtaja, koji se nedavno bijahu sgadjali u Dalmaciji. — Ovaj samostan u pustinji svedjerno je svetim gostoljubljem putnikom otvoren. U njem vide se očita uzdarja božje providnosti; živi se o milostinji i podarštini, a posred ubožtva ničesa ne pomanjkava redovničkoj obitoli, nego se svedjerno nadje milostinja, da se i drugim udieli; milostinja svedjerna i znamenita na utjehu ubogih siromaha u svako vrieme, a osobito u gladnih godinah, koje su često na onom kraju, u kojih ciela sela osobito okolna zalaze k rečenomu samostanu, i kod njega nalaze pomoći, da ubjegnu smrti. —

„Mi isti bili smo vidljivi svjedoci toga djela za tri strašne godine i ostadosmo začudjeni!“

„Koji su odnošaji i koje koristi ova crkva ima od toga zaslužnoga samostana?“

„U njem je vaviek našla izpoviednika i izpitatelja, duhovnoga vježbatelja, propoviedaoca i diocezanskoga supohoditelja. On je, koji prastarim zakonitim pravom prikaziva i dava sve

župnike za različita mjesta naše biskupije; s toga, ako bi pomanjkala ova redovnička obitola franovaca biskup ove crkve rad oskudice mirskih svećenika ne bi imao komu da povjeri župe svoje biskupije."

„Radi ovoga poglavitoga uzroka, koliko su svoj biskupiji koristni redovnici sv. Frane, poznato nam je takodjer, da su jednako i ostalim u pokrajini, osobito za planinske župe medjugorske Dalmacije."

„Ne, ne može se zaniekati, da ne čine velikog dobra po svoj Dalmaciji."

„Izvan učilišta šestgodišnjih imadu u državi jedno podpuno (Liceo) i učilištâ obćih (generali); šalju izabranije osobe izmedju mladih redovnika na velika učilišta Italije, koji, kad se izučeni u otačbinu povrate, predavaju braći iste nauke, ter imaju zaslugu, što sdruživši pobožni život sa djelatnim koristuju spasenju duša ovoga pučanstva.

„Poznajuć ove istine, kao što i predjašnici biskupi ove crkve poznavahu, koji u raznih prigodah svetčano ih zasvjedočiše, dužnost nam nalaže, da im ove dostavimo itd."

U Skradinu 22. travnja 1815. Dr. Leva obći namjestnik.

Obći namjestnik šibenskoga kapitula u ovoj prigodi na 3. travnja iste godine jednako tvrdeć upogled franovaca samostana sv. Lovre napose, a u obće o franovcih ove države, nadodaje: ... „Oni su dobro primljeni i čašćeni od svakoga stališa rad svoga izglednoga ponašanja, i mnogo su obljubljeni od puka sve Dalmacije, jer neumorni pokazuju se brižni u službi božjoj i dobrom izgledu; izučavaju mladiće u naucih, upravljaju sa župami velikim našim zadovoljstvom i korišću puka. Izmedju ovih odličnih redovnika ima ih vrlo prosvietljenih i vriednih za propoviedanje i druge visoke službe crkovnih dostojanstvenika; radi česa veće njih propovieda na odličnih propoviedaonicah Dalmacije preko korizme i po svojih crkvah velikim plodom vjernika ..."

Slične bijahu biskupa Nina, Trogira, Hvara, Spljeta i Makarske, ter vladalac odusta od nakane, da se broj samostanâ smanji, ali poduze druge mjere i sredstva, kako malo po malo broj redovnikâ padaše na manje; država poče nazadovati, i može se suditi, da je bila sama ruka božja, koja ju je spasila od propasti.

2. Velika nesreća ovoga vremena zadesi grad Makarsku! Godine 1815. o polovici svibnja kuga se iznenada pojavi, koja mnoge žrtve pokosi i mnoge obitoli u crno zavi.

Kako po svih crkvah samostanâ ove države velikim se slavljem štuje dan sv. Paškala Bajlona redovnika sv. Frane, naprama komu narod izkaziva veliko bogoljubstvo, tako za ovaj svetčan dan bijaše iza brda sašlo dosta svieta na po menuto bogoljubstvo, da se pokriepi svetotajstvi i ovrši svoje bogoljubstvo.

Gvardijan franovačkoga samostana bijaše dobri i vriedni ot. Angjeo Miošić, koji izpoviedajuć hodočastnike osjeti se, da se bio okužio; u to i po gradu tužni se glasovi raznesu, da je nemila pošast u mjestu se pojavila.

Razborit kako bijaše, osami se sam po sebi i ne dopusti, da mu se itko približi, nego prizva izpoviednika, te u priličnoj dalečini pred istim ovrši izpovied, i potraži, da bi svetotajstvom presvete pričesti ukriepio dušu; on se je mirno pripravljao na smrt pravednika.

Redovnik pred njim ode u crkvu i na kaležnu pliticu izvadi mu presvetu oštiu, koju on najvećim bogoljubstvom uze i sam sebe pričesti, i pokle ganutim srdcem zahvali Bogu na milosti, pokriepljen kruhom angjeoskim, poputbinom blažene vječnosti, pozdraviv se s braćom sam se dieli na Luku, gdje bijahu namještene daščare za okužene.

Prolazeć obalom, svjetovaše svakoga na polazku, da mu se ne približava, svakoga je pozdravljao i svakim se ljubezno opraštao.

Očevidac svjedok kaže: ... „Jedan siromah fratrić samotan prolazio uzduž obale naprama mojoj kući, mašuć prolazećim, da se ne približavaju, i čini mi se, da još čujem ljubezne pozdrave, kojimi se je opraštao i pozdravljao; u sred duše ostade mi mili pogled, kog je dizao naprama mojoj kući, i prijateljski pozdrav, kog mi je rukom upravio. Čini mi se, da ga još vidim. Malušan bielih kosa kô snieg, mršav u licu, zapržen; on je odlazio da umre na polju ...“[1]

Dobri ot. Angjeo izdahnu na 25. svibnja. Bijaše vriedan propoviedalac i učitelj bogoslovja u samostanih Udine i Verone.

Kad Francuzi zaokupiše ona mjesta, onda se on povrati u svoju otačbinu i postade gvardijanom samostana u Makarskoj. Ondje ga zatekoše Francuzi, koji htjedoše onaj samostan preuzeti i namjestiti u njem vojničku bolnicu; ali se starješina onako mudro Dandolu i Marmontu prikaza i obrazloži, da uz službu vojnika ostane nekoliko redovnika na službi crkve; što buduć dostigao sačuva samostan od namienjene mu propasti.

---

[1] Bullettino di archeologia e storia Spalato 1883. 7. 112.

Crkva i samostan kao okužena mjesta bijahu zatvorena i po propisih čiščena. Svi redovnici morali su na polje izaći, u Dolac, i odalečeni jedan od drugoga navršiše quarantenu; i tako na sreću nije od njih već nijedan poginuo.

U isto vrieme kuga se bijaše pojavila u selu Gradcu u primorju. Župnik toga sela ležao bolestan u samostanu Zaostroga; selo u težkoj nesgodi bilo bez svećenika! Taj župnik bio ot. Ivan Peko prvi učitelj bogoslovja u Veroni i Rimu, bio državnik u Albaniji, a sad duhovni pastir. Vrlo dobar i pobožan redovnik čim začu za nesreću rodnog si mjesta, i ako u godinah i slab, zaprosi blagoslov svoga starješine i apoštolskom žarkošću namah se onamo pješke zaputi i bez ikakvog straha i opaza unidje posred kužne pošasti, da tješi bolestne i umiruće kriepi svetotajstvi. Dojednoga okuženoga on je svojimi rukami pričestio i svetim pomazanjem pokriepio. Hrabrio je zastravljene, tješio bolujuće, upravljao zdravstvenimi uredbami i pomagao pokopavati mrtve. Bez straha i opreza na samu svoju slaboću, kao da je Bog snagu mu podvostručio, na sva je mjesta prispjevao i svagdje dotjecao.

U obćem požaru nemile pošasti on je mirno smrt čekao, ali kako je svaki zabavljen bio svojimi nevoljami, bojao se je, da u slučaju njegove smrti, ne bi mu mogao tko na pomoć priskočiti i njegovo tielo do groblja ponesti, ter sam svojima rukama u oboru sebi grob napravi i preporuči mladiću sinovcu Juri, koji je sam s njim u kući bio i potrebita mu pripravljao, da kad umre, sam ga uztrpljenjem do groba dovuče i položi u prigotovljeni grob. Ali božja providnost nije hotjela, da pri onakoj obćoj nesreći tom još većom ucvili tužne seljane i ostavi sirote bez tako ljubezna otca, prijatelja i tješitelja. Njegov mu pomenuti sinovac u kući na rukama od kuge izdahnu, i on ga sam odnese i položi u isti grob, koga sebi bijaše pripravio; a on prosliedi u apoštolskom poslu do kraja, svedjerno zdrav i krepak, dokle bolest prestade i selo se po propisih očisti. U to je prispjela promjena župnika; ot. Ivan veće nego od truda svladan željan mirne tišine, da se u samoći Bogu posveti, povrati se u svoj samostan, a drugi redovnik zamieni ga u službi.

Za tako vitežko požrtvovanje i zaslužno djelovanje dostiže svjedočbe pohvale od crkovne i državne vlasti. Bilo predloženo, da bude zlatnim križem obdaren, ali on redovničkom poniznošću najodlučnije zahvali izjavom: „da mu je samo ona nagrada mila, kojoj se na nebu nada, i koju je jedino pred očima imao

u svakom svom djelovanju; ali svakako vladalac mu Tomašić posla 21. listopada 1817. križ: con Occhiello e Bindello pro piis meritis, a on ga stavi na gospinu sliku u samostanskoj crkvi, gdje se i sad nahodi.

Dobri otac Ivan u samostanu Zaostrogu prosliedi izgledno živjeti, molitvom i bogoljubstvom na blaženu se vječnost pripravljati, dokle na 15. veljače 1840. njegova duša poleti na nebo uživati zasluženu krunu blaženstva.

Njegov suvrenik ot. Lulić o njem povieda, da je bio vrlo učen u mudroljublju i bogoslovnom ćudoredju, ljubezan u uzgoju mladeži, dobar i pobožan osobito naprama Majci božjoj, i vjeran ovršitelj svetih zavjeta; od 81 godine zaspa u Gospodinu.[1]

Njegovu svetu uspomenu i danas predava spominje i narod ju sharnošću blagoslivlje.

3. Vlada je sliedila po svojih nazorih preuredjivati gradjansku, pak i crkovnu upravu. Na 2. srpnja 1816. dostiže državnika ot. Radonića pismo vladaoca Tomašića, kojim mu bez okolišanja poprieko naviešćiva, da uslied vrhovne naredbe dokinute su sve povlastice i prava redovnika, ter će odsele u sve i posve bit podložni vlasti odnosnih biskupa u svih bogoštovnih (cultus) poslih. Malo kašnje na 6. kolovoza opet mu naviešćiva, da prestaje svaka odvisnost redovnika od ikog drugoga starješinstva van carstva, s kojimi se strogo zabranjiva svako dogovaranje ili dopisivanje; po čem bez razlike bijaše zabranjeno svako obćenje s Rimom; ma niti za duhovne potrebe nije se moglo dopisivati, niti redovnici tražiti od vrhovnoga starješine milosti i dopuste za one stvari, koje se amo ne mogahu obavljati bez dozvole, kao državni sborovi i potvrde obavljenih izbora itd. Niti se je dopuštalo stranim redovnicim, ako će biti povjerenici, namjestnici, ma i vrhovni starješina glavom, da predsjedaju sborovim, ako nije podložnik cesarov; nego je naredba bila, da se po sebi dogovore i jednoga starješinu samostana za predsjednika odabiraju, i to poglavitoga samostana najuglednijega mjesta kao Spljeta, ni najmanje se ne obaziruć na zakone i ustanove reda.

To bijahu težke odluke, koje su raztavljale redovnike od zakonitoga starješine; tim se redovnici ovih strana postavljali na nezakoniti položaj, kao da već ne pripadaju zajednici reda sv. Frane! Ali to još bijahu samo initia dolorum.

---

[1] Memorie della provincia. 47.

Prestrašeni redovnici takom povredom svojih ustanova, da ne bi bili prisiljeni što nezakonita u tom položaju djelovati, odrediše odaslati u Rim državnikova tajnika ot. Jerka Palatina, da se o svem sa starješinom sporazumi i primi naputke, kako bi se u tih prigodah vladali. Pod izlikom da bi želio dobiti oprošćenje svete godine, zaprosi od vlade, da mu bude dopušteno poći u Rim. Ali nije onda dopušteno onamo odlaziti; ter i prošnja ot. Jerka bijaše odbivena i njemu povraćena sa gvozdenim: „non si permette."

Uz sve štovanje naprama zemaljskoj vlasti redovnici ne htjedoše nebesku tlačiti, nego su potražili način, kako bi pored svih strogosti i protivnosti jednako sa svojim vrhovnim starješinom došli u doticaj, i od njega potrebite naputke primali.

Ljubav je kô smrt jaka, ter svezom bratske ljubavi oni mogahu svoju svrhu dostignuti. U dogovoru sa redovnici u Mletcih odovuda su skrovito na njih pisma pošiljali, a oni ih slali u samostane susjedne države, dokle bi tako od jedne do druge u Rim dostavljene bile.

Na taj način dostizahu potrebita dopuštenja i potvrdjenja sa ostalimi naputci, kako bi se vladati imali u tako nesgodnih okolovštinah. Vlada je iziskivala, da se od nje potraži dopuštenje saziva sborova i potvrdjenje izbora, bez koga niti se mogli sbori obavljati, niti starješinstvo proglasiti; politički kapetani imali su pravo prisustvovati, i odabrano starješinstvo nije se moglo prije zakonitim smatrati, dok ne bi od vlade dostiglo priznanje i potvrdu, a ova se kadkad izčekivala tako dugo, da bi starješinstvo za puno mjeseci bezposleno čekalo. Na primjer god. 1816. bijaše na 21. srpnja redovnički sbor držan na Visovcu, a vlada je stopro na 24. rujna došaste godine potvrdila izbore. Još gore bijaše u pogled oblačenja, redovničkoga zavjetovanja i redjenja; za sve je valjalo po putu biskupata službene spise na vladu upravljati, jer su starješine samostana i državnik isti vladinom voljom bili im podloženi, i kao podložnicim ne bi dopušteno uprav s vlastima obćiti, nego jedino po biskupskih kurijah spise na vladu upravljati i po njih odgovore primati. Da se vidi na kakve nesgode veće krat se državnici namjeriše, može se suditi po sliedećem činu:

God. 1819. državnik Radonić navršivaše tri godine svoga starješinstva, ter potajno dostigao od vrhovnoga starješine iz Rima dopuštenje, da može okupiti otce na sbor i odabrati novo starješinstvo. On je dakako potla dugoga dopisivanja i od po-

litičke vlasti dopust dostigao i njezinim dogovorom urekao sbor u samostanu Zaostroga za dan 19. lipnja iste godine, i pozvao okružnicom otce izbornike, da budu za taj dan na okupu u Zaostrogu.

U sličnih prigodah državnik znatnim troškom pribavi sva potrebita za uzdržanje dvadesetak redovnika na izbor pozvanih izvan običajnih od obitoli, gdje je sastanak. Starješine svih samostana, kad poziv prime urečenoga sbora, završe svoja upraviteljstva i priprave račune, što će istomu sboru biti prikazani na pregled; to sve bijaše i ovoga puta učinjeno i dogotovljeno, kad iznenada prispi na ruke državniku službeni list od kapetana spljetskog okružja 3. lipnja, kojim ga obznanjiva, da: ... „zapriečen od osobitih sgoda ne bi mogao doći na urečeni dan 19. tek. na sbor u Zaostrog, ter si pridržava dužnost, da će ga u napred obznaniti, kad će se moći redovniei sakupiti ...“ Taj sbor bijaše stopro na 22. studenoga!

Izvan pomenutih potrošaka i zamršaja upraviteljstva i računa svih samostana, na kakve se mučnosti i tegoće izvrgavahu toliki redovnici uz tadašnje mučnosti putovanja po suhu i po moru od Karina, Knina i Visovca do Zaostroga! Ali i ta još bijahu; „initia dolorum.“

Pogoršaše se mučnosti i zapreke oblačenja djaka, zavjetovanja i zaredjenja. Sve je valjalo službeno pitati prilogom svjedočanstva o naucih ovršenih, o dozvoli roditelja i skrbnika, o godinah i dobrom ponašanju itd. dotičnom biljegovinom; ter se propitivala izvješća i iztraživali uzroci, razlozi i pristojnosti; odvlačilo se za mjesece i prolazilo vrieme, dokle mladići u neizviestnosti ostavljali samostane i broj redovnika bivao sve to manji.

Ne bijaše već dopušteno, da po starom običaju državnici šalju djake na nauke u Italiju, i jur se je pogovaralo, da će se svi nauci preustrojiti i izjednačiti po kalupu bečkih zakonoša. Sve je to uzrokovalo, da je država nazadovala i propadala, broj redovnika na manje padao, a nije se mogao kako naknaditi, ter se pobojaše, da se zar kani tim načinom uništiti državu. Tomu se još veće prestrašiše, kad vladalac Tomašić na 13. svibnja 1817. preko šibenskoga biskupata naviesti državniku, da se pravo franovaca na župe priznaje samo u toliko, koliko ga od dužeg vremena posjeduju; ali da će taj posao suglasno s biskupskimi kurijami centralno dvorsko povjerenstvo urediti

Svakako franovci bijahu zabrinuti sve to veće za svoj obstanak; dobar broj župa rad nedostatnog broja bijahu ostavili; samostani ostali na kom staru i slabu; redodržava je vidljivo ginula i propadala.

Ovo vrieme bilježimo kao početak, odkad započe propadati ova država; vidjet ćemo dalje, da spomenuti uzroci ne bijahu sami; kašnje drugi nadodjoše, koji ju na rub propasti dovukoše, i milosrdje gospodnje bijaše, da nije sa svim propala.

Ni desetgodišnja obustava oblačenja god. 1763., niti potežkoće mletačkoga vieća, niti francuzke zapreke i strahovanje, od svog obstanka nikad ne bijaše tako iznemožena i blizo razrušena, kao što u ovo doba; pak i sve to bijaše još initia dolorum

4. Godine 1818. u mjesecu svibnju cesar Franjo I. sa uzvišenom svojom suprugom cesaricom Karolinom preko Hrvatske dodje, da posjeti Dalmaciju, ovu krajnu pokrajinu svoga prostranoga carstva. Dodje najprije u Knin, pak preko Vrlike u Sinj i od onuda put Dubrovnika. Hrvatski narod u Dalmaciji dočeka svoga kralja s najvećim oduševljenjem i veseljem, jedno što mu srdcem i dušom bijaše privržen, a drugo što bijaše potla blizu sedam vjekova, što je ova zemlja vidila i počastila svoga hrvatskoga kralja; a narod po naravi srdčen i živahan učini sve, da mu pokaže radosti i podaničku vjernost.

Ne spada na naš predmet, da pratimo visokoga gosta, i da iztičemo potankosti veselja i svečanoga pričeka, gdje je god dolazio; samo ćemo spomenuti po dnevniku ot. Glumca, da što god bijaše liepa i dragociena, starinske odjeće i skupo oružje, srebreni nakiti i zlatom navezene i srebrom okovane ječerme i dolame, samo toga puta bijaše sve na sunce izneseno i svomu kralju pokazano. U Sinju halka što je dva puta igrana, nikad od svoga postanka ne bijaše sjajnija i izglednija. Po izbor konji i pasati, starinske odore, srebrene i zlatne oprave, izgledni momci i jedeci, kakvi se ni u bogatijih kraljevinah ne bi zamjerili, sve bijaše sjajno i izgledno. Dobitniku gosp. Frani Tripalu darova cesar zlatan prsten s dragulji, koga obitol čuva na dičnu uspomenu. Tako po svih ostalih mjestih činila se veselja i narodne igre, što tko bolje i ljepše znadijaše prirediti.

Kako u svih drugih prigodah, tako i u ovoj sa svojim pukom franovci se natjecahu, da mu na osobiti način pokažu podaničku vjernost i bezkrajnu odanost.

Državnik bijaše ot. Ivan Radonić, rodom iz Podgore, vriedan propoviedalac i učen naučitelj bogoslovja, koje je prvo

u Mletcih predavao, a kašnje djacim u svojoj državi. Kao zanešeni privrženik Austrije godine 1810. na ratnom sudu u Šibeniku bijaše na smrt za to odsudjen; ali on pametan na vrieme zakloni se na englezko brodovlje i preveze na Maltu, odkle se povrati, kad god. 1814. Austrija Dalmacijom zavlada. Na povratku vlada mu opredieli zlatnu medalju vjernosti i 200 fior. mirovine, kako smo prije vidjeli, ali se on na tom zahvali i zamoli, da za nagradu bude državi povraćen samostan sv. Križa u Zivogoštu, štono rad privrženosti prama Austriji od Francuza bio zaplienjen i napola razrušen. Sad u prigodi kad se je kao državnik cesaru predstavio, uz najdublji poklon i najsrdčeniji pozdrav, što ga na ime svekolike države svom cesaru prikaza, zamoli ga istodobno, da bi zaslužnu državu obradovao i obdario i viečni spomenik svoga dolazka vjernim franovcim i njihovom puku ostavio, povrativ državi samostan sv. Križa, koji joj Francuzi silimice ugrabiše, s jedinog uzroka što su ljubili i privrženi bili svomu naravnomu hrvatskomu kralju i cesaru. On ga najljubeznivije sasluša i obeća da će njegovu želju izpuniti, samo da prikaže pismenu uspomenu; a ot. državnik, koji ju je pripravnu u njedrih držao, pruži mu ju onoga časa, i cesar mu i opet potvrdi obećanje.

Redovnici željno očekivahu izvršenje cesarove besjede, i ova se obistini visokom odlukom 22. rujna 1820., kojom se državi povraća ne samo crkva i samostan, dali sve baštine, pokretne i nepokretne imovine, koje još obstojahu

Ta viest obradova svukoliku državu! Po svih samostanih obdržavahu se službe božje za uzdržanje milostivog cesara i njegove čestite obitoli.

Bijahu odredjeni ot. Radonić i ot. Prgomet, da prime sgrade i nepokretine, a o drugom ne bijaše govora, sve je bilo propalo; ali kakve sgrade, kakve li nepokretine!? Crkovni krov razmetnut, a samostanski još gore prolomljen! U samostanu nit vrata niti na prozorih vratnica, tavani provaljeni i izloženi, pregrade oborene a zidine razrovane!

Ništa za to, u trošnu sgradu dodje ot. Mijo Majstrović, u njoj se smjesti kao predsjednik; za ostalo mislit će državnik i bratska ljubav ostalih redovnika.

Spomenuta dva otca Radonić i Prgomet zarediše po selih i varoših, da sakupljaju milostinje i milodare. Samostani pomogoše ruhom i pokućtvom, crkovnom odjećom i svetim posudjem. Ot. Dorotić posla liepu svotu novca, japije i klaka, i nabavi za crkvu kip sv. Ante. Seljani Živogošta i Igrana

povratiše svete slike, što na dražbi bijahu za svoje crkve pribavili. Kanonik Rosandić Pavlinović iz Podgore darova svetčane odjeće paramente, dalmatike i plašt, što na dražbi u Makarskoj bijaše kupio; tako i kanonik Pavlović povrati sveto posudje, što na istoj dražbi bijaše uzeo; napokon i gosp. Grubišić što se je još kod njega nalazilo.

Tim se bijaše pribavilo što je bilo od najpreče nužde; za ostalo sliedilo se sabirati milostinje i dobrovoljni prinosci, ter godine 1824. mogaše prvi gvardijan ot. Ivan Zderić poći u Mletke, da nabavi nova zvona, svete slike i potrebite crkovne oprave, kojimi samostan i crkva opet se povratili pribivalištu redovnika i službi božjoj; a ostali starješine prosliedili popravljati kvare; ali se nikad više ne nabavile onake stvari, kô što prvo bijahu . . . —

Okolo 2000 komada knjiga stare knjižnice nadje se u podrumih u Makarskoj i medju njima veći dio onih carske knjižnice od Marije Terezije darovane ot. Karapandži i ove sve bijahu povraćene; ali bolje i znamenitije nevidom propadoše, kao i rukopisi i stare uspomene samostana. Prvo smrti kanonik Grubišić povrati dvie starinske dragociene paramente i posudu svetotajstva Pixid sa nešto izmršenih rukopisa i starih listina, koje se u arkiv povratiše.

Sliedi se popravljati i nabavljati, ali i danas potla 60 godina sve se rane ne izliečiše; još se i danas opažaju crni biljezi francuzkih bezakonja . . . koje će uhvamo se nastojanje brižnih starješina nabrzo izbrisati i popraviti

Mjesto liepe prikazaonice Marije Tereze, cesar darova samostanu čuda ljepšu i veću, a redovnici iz harnosti na vječnu uspomenu urezaše nadpis na mramornoj ploči i sliede svake sedmice izgovarati po jednu sv. misu za uzdržanje čestite cesarove obitoli.

Drugi dobročinac nabavi tri velike srebrene kandile; a sad opet podižu se mramorni oltari, ter se nadamo, da će stari samostan sv. Križa do malo staroj se slavi i savršenosti povratiti.

5. Vlada je medjuto u Dalmaciji sliedila pravcem, kog naznačismo u prošastom poglavju 3. God. 1827. proglasi zakon o o novom ustroju i uredbi učilišta za svećenstvo, obustavljajuć ostala svakolika, kako mu drago obstojeća po pravu ili običaju ustanovljena.

Od svoga postanka ova država imala je po samostanih sva svoja domaća učilišta, na kojih su se pitomci i djaci uz-

gajali od prvoga slabikanja do zadnjega obćega bogoslovja. Ovom naredbom sva dotadanja učilišta bijahu obustavljena i razmetnuta. Ovom naredbom počeše smrtni udarci državi, jer u onako smanjenom broju redovnika, kao što napred opazismo, nije lasan posao bio na mah sva učilišta preustrojiti i učitelje usposobiti u različitih predmetih, koji do tada kao nepotrebiti ne bijahu učeni, niti je moguće bilo na taj mah sve izučiti. Medjuto potanko se gledalo, kad bi se zaiskao dopust, da mladići budu obučeni u redovnike; ako ne bi priložene bile sve svjedočbe naredjenih nauka kod javnih učilišta, sve se je nazad povraćalo i odbivalo bez nade milosrdja, da bi vlada dopuštala i mladići ikako mogli postati redovnici.

Brižni državnik ot. Jerko Palatin rodom iz Skradina zamoli visoku vladu, da u nemogućtvu na mah usposobiti dotadanje stare učitelje u novo naredjenih predmetih, što bi se u buduće svakako nastojalo, obzirom na veliki broj mladića, koji od veće godina čekaju, da budu u red primljeni, i djaka, koji po staru izučiše mudroljublje i bogoslovje, a čekaju da budu zaredjeni, s opazom na veliku potrebu redovnika za uzdržanje samostana i službu župe, buduć je broj pao kako nikad dosele, i to na same stare i nemoćne, milostivo dopusti, da ovi koji se danas nahode u samostanih po staromu sustavu budu obučeni i zaredjeni, a došasti da će uznastojati, da po novom sustavu budu izučeni i u svem uzposobljeni.

Nikako! bijaše mu odgovoreno, vlada ne odustaje od izdanih naredaba; nego iz osobitoga obzira i naklonosti naprama državi, dopušta se: „da pitomci i djaci do bogoslovja mogu po samostanih učiti i na polovici svake naukovne godine na izpite se prikazati kod javnih učilišta Spljeta ili Zadra; ali za bogoslovje nikako se drugovačije ne dopušta, nego da djaci države moraju pohadjati ustanovljeno centralno bogoslovje u Zadru. —

Nemoguće to bijaše državi i djacim. Državi, jer ne imajuć svoga samostana u Zadru, nije svojih djaka onamo mogla slati i uzdržavati nego velikim troškom; a odkud taj trošak naknaditi, bez ikojih proizvoda? Djacim takodjer, jer navršiv nauke po staromu sustavu, nisu još poznavali novih predmeta, za koje se bojali, da ih ne bi mogli odgovoriti; radi česa različiti djaci pobjegoše u Bosnu, Albaniju i Italjju, da onamo budu zaredjeni, od kud se nekoji već ne povratiše, a i oni koji dodjoše kao misnici, podnieše težke pedepse i obustave za veće godina. Pitomci zastrašeni ostaviše samostane i povratiše se

u sviet, ter se država tako razpuči i propade, da u jednom izvješću na vladu, tuži se ot državnik 1830., da već nije bilo u svoj državi nego 12 ; misnika, koliko ih u dalja vremena nije dotjecalo za samu službu župe.

Uz sve te žalosti i nevolje sad prispi od vlade i drugo. Kao da ona ništa znala nije ob onom, što se je do tada pisalo i dokazivalo o pravu franovaca na župe, naredbom 13. veljače 1828. naviesti državniku: „da ne obziruć se na prošasta vremena i na povlastice, koje se proglasuju dokinute, neka dokaže na kom se temelju osniva pravo države, uslied koga ona tolike župe uzdržaje i za iste prikaziva župnike?"

Riedkom pomnjom i prevelikim uztrpljenjem ot. državnik sabra po arkivih svoje države bule papâ, izprave, dukale i sve povelje na to spadajuće; sve prepisa, priredi i priloži dugomu izviešću u deset listova i trideset i dva priloga. K tomu nastavi svjedočbe svih obćina i seoskih starješina svih mjesta, gdje su do tada franovci župami upravljali, ter ih odluči sam ponieti u Beč i prikazati centralnomu dvorskomu povjerenstvu, i u isti mah predati na ruke milostivomu cesaru druge prošnje, koje bijaše pripravio, da dostigne potrebite povlastice, s kojimi bi još na vrieme bilo naknaditi veliki gubitak, kog je država uslied novih zaprieka pretrpila, i tim ju od prieteće propasti sahraniti.

U srpnju dakle iste godine 1828 zajedno s otcem Lukom Kostanom, razboritim redovnikom, dieliše se iz Dalmaciji put Beča, i na 21. istoga mjeseca prikazaše se pomenutomu povjerenstvu; predadoše dotčne spise i ponudiše, da bi i naustice izviestili, ako bi što trebalo, samo da se pitanje na brzo rieši, jer o njem možda zavisi obstanak države i korist vjere i naroda u Dalmaciji. Njihovo nastojanje kod cesara, popečitelja i dvorskog povjerenstva bijaše okrunjeno najpovoljnijim uspjehom, ter se zadovoljni u otačbinu povratiše i donieše vrhovnu odluku 1. kolovoza 1828., u kojoj:

1. Priznavaše se pravo na uzdržavanje župâ, i za iste prikazivanje župnika biskupim, priznanjem i potvrdjenjem prvašnjih odluka u tu svrhu izdanih

2. Dopušta se, da država presv. Odkupitelja po izdanih naredbah i vladinih pravilih može zavezti posebita domaća učilišta mala, srednja i bogoslovna u svojih samostanih, koja će imati pravo javnosti.

3. Da ista država na vladine troškove može poslati u Beč 12 redovnika, koji bi se kod onoga sveučilišta usposobili,

da mogu kod dozvoljenih domaćih učilišta u državi odredjene nauke predavati" . . .

Na zadnjem sastanku kod cesara u Badenu bilježi državnik u svojih uspomenah: pokle običajnom ljubeznivosti bijaše od cesara primljen, i pokle prijaznim razgovorom cesar ga o raznih uspomenah i predmetih razpita, zamoli ga državnik, da mu dopusti jednu izjavu, koja mu na duši ležaše; i kad mu to dragovoljno dopusti, onda mu reče: kako uslied strogih zabrana i odluka ne bijaše im dopušteno obćiti s vrhovnim starješinom u Rimu, komu su ipak pred Bogom svečano zavjetovali i obećali posluh, tako su redovnici na velikoj muci i duhovnoj neprilici. Te zabrane samo štite neposlušne i razkalašene i uzrokuju razpuštenost stege i slabe starješinsku vlast na žalost dobrih a razpuštenost nepokornih, ter se na taj način podkopavaju temelji redovničkih uredaba i ustanova. Cesar mu odgovori: „to mi je poznato, jer mi je i papa o tom isto govorio, ali su biskupi tomu protivni, i ne bi se moglo inačije za sada popraviti, nego kad bi vaš gjeneral naimenovao namjestnika za moje carstvo izmedju mojih podanika. Drago mi je da ste vi tu stvar s vaše duše digli, ali ste je liepo na moju premetnuli . . ."; i u tako ljubeznom razgovoru napokon državnik zahvali na dostignutih milostih i povlasticah i najsrdčenijim poklonom oprosti se i s drugom povrati u otačbinu.

6. Velike su nesgode sliedile upogled nauka! Uslied dostignutih milosti po starom običaju opet primiše po samostanih mladiće od 8 do 10 godina, koje kad bi podučili u normalskih (početnih) razredih slali su ih na ispite; tako isto i za gimnazije; ali to bijaše premučan posao u ono doba zaputiti se iz Zaostroga i Makarske do Zadra! Još gore bijaše bogoslovje, jer kako spomenusmo, dok se je domaće bogoslovje uredilo, jedino u Zadru valjalo ga učiti, a onamo mjesta ne bilo za njihove djake; ter se na svaki način nastojalo, da se pošalje nekoliko u Beč, da se kod sveučilišta usposobe pak domaća učilišta uzpostave. Ali tko će u Beč? da onamo uči nove predmete, u narod koga jezik ne razumije? To bijahu planine koje su cienili, da im ne bijaše moguće prevaliti. Svakako izglednom samozatajom i najvećim požrtvovanjem za obstanak i napredak svoje države, nekoji se odazvaše redovničkom spravnošću i odvažiše se na vitežko djelo. Ovi i ako po starom sustavu nauke dovršili i već postali misnici, podložiše se nuždi i podjoše u Beč, da se kod sveučilišta usposobe za bogoslovno učiteljstvo. Vriedno je da njihova imena budu poznata nasliednicim,

jer njihovom odvažnošću granu zora sretnije budućnosti cieloj državi; to bijahu najprvo četiri: ot. Šimun Milinović, ot. Mate Šimunović, ot. Luiz Vrdoljak i ot. Andrija Plavša.

Njih odprati ot. Jerko Palatin i preporuči učiteljim i braći redovnicim, jer ne poznavahu nijedan samo rieči njemačkoga jezika; ali na sreću dosta dobro govorahu latinski, ter se mogli lasno razumjeti s jednim i s drugim. Kad ih drzavnik prikaza na sveučilište učiteljim na izpite primljenja, sva četiri posve dobro odgovoriše, ter se profesori radovahu državniku, da će u njih dobiti vriedne učitelje svojoj državi.

Kad se je ot. Jerko doma povratio, on je sliedio dopisivati s redovničkimi starješinami samostana i s učitelji, s kojimi bijaše se zapoznao i sprijateljio, ter svakog mjeseca dobivaše izvješća najpovoljnija, koliko o redovničkom ponašanju, toliko o naukovnom napredku.

Kroz same dvie godine sva četvorica ovršili nauke, te se prikazali na izpite i dostigli pohvalne svjedočbe uzposobljenja. Na povratku u otačbinu starješinstvo ove države uzpostavi bogoslovne nauke: u Šibeniku crkovnu poviest i kanonično pravo, sa učitelji ot. Šimonom Milinovićom i ot. Andrijom Plavšom, a u Makarskoj dogmatiku, moralu i pastiersku sa učitelji ot. Matom Šimunovićom i ot. Jerkom Luizom Vrdoljakom.

Tim djacim, koji davno čekahu redjenje pohadjajuć ova učilišta i uz svjedočbe navršenih nauka vlada im dopusti redjenje i župnikovanje.

God. 1833. četiri druga bijahu poslani, da se usposobe za srednja učilišta, i to: ot. Jakov Milinović, ot. Angjeo Ilić, ot. Ante Zorica i ot. Bono Mlinar. Da se dobar broj mladeži okupljene po samostanih bolje usposobi i u gimnazialnih naucih, definitarje odredi, da se napravi kuća na Dobrom u Spljetu, što je bila načinjena za tvornicu svite i u nju okupe mladići koji su pohadjali javni gimnazij. Djaci su takodjer iz samostana pohadjali ondašnji humanitet i filosofiju na javnom učilištu spljetskoga sjemeništa.

Za gimnazijalno učiteljstvo moglo se onda uspodobiti kod javnih gimnazija u Dalmaciji, ter se ot. Ante Lulić prikaza na izpite, koje dobrim uspjehom ovrši i bi usposobljen za prve četiri godine gimnazija, ter uslied dostignutih povlastica država zavede svoje javne domaće gimnazije, za pitomce u samostanu Zaostroga, gdje su mladići svih samostana po dovršenih početnih školah učili pod pomenutim učiteljem Lulićem i dvama pomoćnicima.

Od četiri posliednja redovnika na sveučilištu u Beču, ot. Jakov Milinović zamieni u Makarskoj ot. Vrdoljaka kao učitelj morale i pastierske, otci Ilić i Zorica bijahu odredjeni za Sinj, prvi se usposobi za fiziku i matematiku, a drugi za poviest i filozofiju. Ot. Paško Paić usposobi se kod biskupa za vjeronauk, i tim se zavede u samostanu Sinju javno domaće učilište filozofije. Ot. Mlinar bi usposobljen za humanitet, a ot. Marko Vidošević za vjeronauk, ter se i humanitet javna domaća ustroji najprije u samostanu Knina pak Karina, gdje otca Mlinara kašnje zamieni ot. Balio; tim država steče javna domaća svoja učilišta od gimnazije do obćega bogoslovja, na kojih se predavahu jednaki nauci kao i na ostalih javnih učilištih pod nadzorom biskupa i vlade, kojim su pošiljana svakoga polugodišta potanka izvješća, potvrdjena od povjerenikâ, koji su dolazili na izpite svrhom školskih tečaja.

Težkih muka i žrtava stajalo je državu ovo prvo uredjenje novih nauka, jer onako iznemožena i na kračak dovedena, najjače sile bijahu na učiteljstvo upotrebljene, mnoge župe rad oskudice broja redovnika napuštene, te njih veći broj i danas potla toliko vremena nije još moguće bilo preuzeti. Samostani ostali na staru i slabu, nazadovahu, jer izvan što težko bijaše malimi sredstvi uzdržavati samostane i redovnike stare i nemoćne valjalo je da svi prinose za uzdržanje pitomaca i djaka na domaćih učilištih, za koje njihove obitole nisu trošile, nego za samu odjeću, a sve ostalo bilo na trošak države, koja niti je od vlade, niti od ikoga primala ikakve pomoći za uzdržanje tolikih učilišta, učitelja, djaka i pitomaca Svedjernom nadom u bolju budućnost redovnici ništa ne poštedili; sve muke i tegoće pretrpili, sve i svaka žrtvovali za vjeru i za svoju domovinu.

Ustanovljenjem svojih učilišta država uznastoja, da se što veći broj pitomaca po samostanih uzgaja, i uz sve vladine zahtjeve i zapreke djaci su se množali i broj redovnika rastao; samostani počeše oživljivati i župnici svoja mjesta zauzimati, ter se i nada već začimati, da će se država opet okriepiti i do prvašnjega sjaja i ugleda dovinuti.

Tako su svari sliedile preko dugoga perioda dubokoga mira uz svekoliko vladanje dobroga cesara Ferdinanda, dokle opet svjetski dogadjaji uztalasaše more političkih komešanja, i uzdrmaše narode i kraljevine na nove družtvene uredbe, kojimi započe znamenita godina 1848.

7. Prvo nego nas zateku svjetski prevrtaji i novi dogadjaji, koji i ako ne zavaljaše Dalmaciju u vrtlog rata i prevrata, ali se i onamo čuo odjek svakojakih glasina i nedalekih komešanja, obazriet ćemo se još jednom na poglavitu zadaću franovaca ove države, što spada na sveta poslanstva.

Izvan onih što susliedno franovci obavljaju službom težkih župa u pokrajini, početkom ovoga vieka njezini redovnici dosta su djelovali u prilog vanjskih poslanstva.

Spomenuti nam je najprije, da ova redovnička država kao i ostale franovaca po svietu imadjaše komisarijat svete zemlje Palestine, gdje sinovi sv. Frane od početka XII. vieka do danas pravo vitežkom uztrajnošću čuvaju danom i noći sveti grob našega Spasitelja. Nije naša zadaća iztjecati težke muke i nevolje ljute od vjekova pretrpljene od divljih Osmanlija, nego da sjetimo na gomile pusta novca sasuta u bezdane jame turske lakomosti, koje ubogi franovci sakupljahu širom kršćanskoga svieta, da mite krute haračlije i uzdrže pobožne hodočastnike. Kako ostale države, tako i ova imadjaše povjerenstvo. Zadnjih vremena kao na središtu pokrajine bilo je uspostavljeno u Spljetu i naimenovan povjerenikom ot. Josip Kukavica, koji je sabirao milostinje skupljene po gornoj Dalmaciji i slao u Jeruzolim. On je za veće godina tim poslom tako brižno i koristno upravljao, kako je najljepše zahvale od starješine sv. groba dostigao, uslied kojih sveto sjedište odlikova ga naslovom ex provinciala. U istom poslu nasliedi ga ot. Ivan Milošević, a ovoga ot. Ante Jukić, dokle je vlada ovaj posao na svoj način uredila i biskupim sabiranje milostinja povjerila.

U rečenom samostanu čuva se na uspomenu pečat povjerenstva, na kom okolo običajnog znaka svetih mjesta čita se nadpis: Sig. V. Commis. Terrae. Sanctae, i veliki u Šibeniku.

U isto vrieme kao poslanici u svetoj zemlji bijahu dva redovnika, i to: ot. Grgur Kurtović iz Drniša i ot. Ivan Raić iz Gradca primorja. Prvi onamo dovrši svoj život, a drugi kroz petnaest godina poslanstva bijaše na službi župe u Nazaretu, Betlemu, Alepu i Jeruzolimu i starješina samostana u Alepu i Betlemu. Kako je bio imenovan učiteljem istoga, i kada se povrati u otačbinu bi odlikovan nazivom m. pošt. i postade državnikovim tajnikom. Napokon ovih zadnjih vremena ot. Andrija Vukićević bi za neko vrieme poslanik u Albaniji i Prizrenu.

Kao stvar spadajuću na sveto poslanstvo, spomenuti nam je, kako god. 1831. hrišćanski župnici Kričaka i Baljaka u Petrovupolju: pop Petar Krička i pop Marko Busović izjaviše nadžupniku Drniša ot. Anti Jukiću želju i namjeru, da bi prešli na katoličko sjedinjenje. Ot. Jukić to dojavi svomu biskupu u Šibenik presv. Bordinu, koji, pokle se osvjedoči o stavnosti njihove odluke, posla ih u spljetsko sjemenište, da budu podučeni u razlikah izmedju obiju crkava; i pokle se ukriepiše u nauku katoličke istine, na 31. siečnja 1832. položiše vjero ispoviedanje katoličkog jedinstva u ruke biskupa Pavla Miošića u prisutnosti mnogih svećenika i odličnih gradjana.

Oni se na svoje župe povratiše, u kojih veći dio župljana nasliedovaše svoje pastire i s njima pristade na katoličko sjedinjenje.

Ot. Jukić bijaše stožerom ovoga spasonosnoga pokreta; po njegovom nastojanju ne samo u spomenutih selih, dali i u varoših Drniša i Vrlike različite obitoli pridružiše se katoličkomu jedinstvu i najljepše se nade začimahu, da bi ostala mjesta na jedinstvo prešla i mir i ljubav zavladao medju jednokrvnom braćom.

Vladalac Lilienberg srdčeno se bijaše odazvao i vladinom pripomoći pomagao, da se načine župne crkve i kuće za sjedinjene u Kričkah, Baljkah i Vrlici; ali protivnici jedinstva, sloge i bratske ljubavi, upotrebiše sva sredstva, da sjedinjenje preprieče, a kad vidiše, da ne uspjevaju, poslužiše se onim prvo upotrebljenim pod episkopom Kraljevićem za istu stvar u Šibeniku, kad poslaše razbojnike i iz busije ubiše kanonika učitelja i raniše gradskog zapovjednika i sudca Getalda; tako i onoga puta nadjoše razbojnika, koji zasjede kod Jasenja, i kad je srdčeni pop Petar Krička, prvo nego je u onoj župi crkva načinjena, odlazio u Drniš, da u nedelju reče sv. leturgiju u crkvi sv. Ante, upali na njega iz puške i zrnom ga usmrti. Kad se koja sliedba takvim apostolatom služi, da održi svoje vjernike, ona može znati, da nije od Boga; tim se može koja časovita zapreka postaviti, ali ne može božjoj volji odoljeti, a jer je njegova volja, da ujedinjeni budemo, mi mu se krepko i stanovito nadamo.

Još dva redovnika velikog znanja i nauka dade ova država katoličkomu poslanstvu: prabiskupe ot. Luiza Skakoča i otca Ivana Topića.

Ot. Skakoč rodom iz Trogira odličnih i pobožnih roditelja, koji da zadovolje želji svoga sina, pokle u otačbini bijaše izučio

niže nauke, predadoše ga redovnicim franovcim u samostan Dobri u Spljetu, gdje bi podučen i poslan u Visovac; ondje postade redovnikom i ovrši novicijat. Budući uz ostale vrline, dobrote i pobožnosti, pokazao osobitu sposobnost za nauk, po običaju onoga vremena poslaše ga u Italiju na savršenje ostalih nauka, kojim se je toliko okoristio, da na obćem natječaju u Ferrari bi odredjen za učitelja bogoslovja na prvo mjesto u Rimu kod Aracoeli. Ondje za veće godina pohvalno prosliedi; ali ga državnik zaželi u svojoj državi, te u Šibeniku prosliedi učiteljstvo i dostiže jubilaciju. Iz velikog štovanja, koje bijaše zaslužio svojom učenošću, odlikovan bi kao prefectus studiorum.

Bio je vriedan propoviedalac i naviešćivaše po varoših i gradovih Dalmacije rieč božju najvećimi pohvalami i plodom slušateljâ. Od vrhovnoga starješine reda bi naimenovan državnikom onda obstojeće još franovačke države u Albaniji i veće krat njegovim povjerenikom i predsjednikom sborova u državah Dalmacije, i kao takov god. 1810. sa sbora na Visovcu bi odredjen, da na ime ove države čestita Marmontu u Ljubljani dostignuto odlikovanje maršala carstva, kad na povratku sa slavodobića kod Vagrama vraćaše se s tom novom krunom u Dalmaciju. Malo kašnje svojim mudrim perom obrani samostan Visovac od zahtjeva kanonika Pavlovića.

Njegove riedke vrline i kreposti bijahu poznane u Rimu, ter god. 1815. bi naimenovan biskupom Zanta i Cefalonie i upraviteljem Krfa i Moreje, gdje puno ugleda katoličkoj crkvi doprinese, koju je naukom, izgledom i pastierskom brižljivošću dičio; tim dostiže izravnanje neharnih razmirica izmedju dvaju vjerozakona i uzpostavi pravi mir, ali je u isti mah dosta pretrpio sa strave englezke vlade, koja nije prestala prkositi i svake mu protimbe postavljati.

Kad je opazio, da mu snaga smalaksava, da s toga ona crkva ne bi koju škodu pretrpila, zamoli sveto sjedište, da bude one službe oprošten i da mu se jači zamjenik imenuje, komu bi težko breme izručio; što kada dostiže, odlikovan nazovom prabiskupa staropolitanskoga i pristojnom mirovinom, povrati se u svoju državu i za neko vrieme nastani se u samostanu sv. Lovre u Šibeniku. Darova crkvi ovog samostana svoj liepi srebreni pozlaćeni kalež, na kom se čita urezan nadpis: „Fr. Aloysius Scacoz Minorum Observ. 1831. Archieppus Staropolitan.“

Pošto podložan bijaše težkoj i čestoj bolesti, odluči preći svojoj rodbini u Trogir, gdje u 85. godini života zaspá u Gospodinu.

Drugi njegov brat redovnik iste države ot. Ivan Topić iz Spljeta po navršenom noviciatu u Visovcu bi poslan na nauke u Italiju i postade učiteljem mudroljublja u Peruggi pak bogoslovja u Rimu. Proglasi se kao vrstan propoviedalac po gradovih Italije, i bi imenovan učiteljem controversia u zavodu sv. Bartula u Rimu, gdje god. 1841. pokle dostiže jubilaciju bi imenovan biskupom Alessia u Albaniji i upraviteljem prabiskupije Škopja. Onamo pretrpi velike trude i nesgode; ali dostiže pomirbu zavadjenih plemena, ter za nagradu bi imenovan skadarskim biskupom. Nastanjen u tom gradu načini sjemenište i uz najžešću protivnost zanešenjaka turskih izposlova i svojim trizmenim ponašanjem načini liepu crkvu, radi koje veće krat život mu na pogibli bijaše.

Silni trudi i napori težko mu život oslabili, ter mu sveto sjedalište prvo naimenova pomoćnika nasliednika, a malo kašnje oprosti ga težkog bremena. imenovavši ga prabiskupom Filipopola s mirovinom, ter se vrati u samostan sv. Bartula u Rim, gdje god. 1868. na 11. lipnja dovrši sveto svoj zaslužni život.

Poglavje deveto.

1848.—1865.

1. Kobna godina 1847., franovci kroz gladnu godinu uboge pomažu, iznemogla država dostiže od vlade pomoć za uzdržanje učenika i ustanovljenje prvoga hrvatskoga gimnazija. — 2. Ugled sinjskoga zavoda i samostana, razbudjenje narodnoga čuvstva. — 3. Velike žrtve za uzdržanje javnog gimnazija i pitomaca, zaprošena pripomoć vlade. — 4. Obećana pripomoć na razpravi u carevinskom vieću. — 5. Adresa vjernosti, poraz popečitelja Šmerlinga. — 6. Osvade u Beču i Rimu.

1. Zalazimo u doba koja doživismo, ter ćemo nastaviti skazanje dogadjaja, koje čusmo i vidismo, u kojih osobno učestvovasmo.

Od godine 1815. duboki je mir u Europi vladao; vladaoci preokupili svu vlast u svoje ruke i narode u pokornosti držali, malo se brineć za borbu nezavisnosti u Grčkoj i Srbiji, puštali, da se sami s Turskom gombaju i uredjuju. Pokušaje Fromašuna i Karbonara lasno su podušili i gvozdenom rukom nad puci kraljevali; ali požar prevrata prošastoga vieka i ako podušen tinjao je pod pepelom pritiska, i godine 1847. počeo odušivati na veće mjesta, ter kao pošast obladao puke i kraljevstva. Kod nas u Dalmaciji druga vrst požara oblada pokrajinu, i to strašan glad, kakav se riedko upamtio. Od veće godina slab rod svega bio, ali god. 1847. baš nikakav. Kroz žestoku zimu životinja poljoskala i svaka travka izginula, ter osobito na proljeće počeše gdjekoji mrtvi od glada padati.

Žita domaćega u pokrajini ne bilo, a rad opake zime bro dovi ga ne vozili; sviet sa sela poče na buljuge salaziti u gradove i varoše, tražeć pomoći, da sa svojimi obitolami od potrebe ne skapaju. Obćine i vlasti tražile od vlade pomoći; ali ta ili kasno, ili posve škrto dolazila.

Dobro se sjećamo toga nevoljnoga vremena, kad svojima očima tužno gledasmo duge povorke sirotinje obojega spola i svake dobi u grad dolaziti, plačuć po ulicah i kruha proseći!

I gradovi raztvoriše krila kršćanske ljubavi i natjecahu se, da ubogom puku pomognu. Samostani bijahu u tih nuždah obća zakloništa ubogih, danom i noćju vidjesmo našima očima kod sv. Lovre u Šibeniku kotluše sočiva i peći kruha svakoga dana za take nevoljnike, koji se izmienjivali bez prestanka, a redovnici im dielili onu istu milostinju, što od njih bijahu primili za ljubav božju. Jednako bilo u biskupovoj palači, kod ostalih redovnika i svećenika i kod različitih gradjana, ter je zahvaliti takoj kršćanskoj ljubavi, što po varoših i gradovih ne bi čudo veće mrtvih žrtava.

Po novih izumih i današnjih obćinskih pravilih, svaka obćina samo misli za svoje uboge; sjećamo se, da onda bijaše ih u gradu preko 500 iz drugih obćina; da se ovimi pravili budu iz grada gonili, možda bi svi bili od glada poginuli.

Po selih puno je gore bilo Onamo bilo svieta, koji nije mogao kuću ostaviti; ali velika bila brižljivost župnikâ, koji su službenimi dopisivanji na vrieme pomoć od vlade dostizali, a još bolje u nuždah sve što su imali potrebnjacim razdieljivali i kod prijateljâ gradjanskih trgovaca dužili, i tim načinom mnoge uboge pomagali i tješili, te i od istinite smrti oslobodili.

Izmedju zaslužnijih u tom poslu možemo pomenuti otca Antu Brakusa, župnika varoša Šibenika, koji je po selih žito i bob dielio, ter i od vlade zlatnom medaljom nadaren bio. U Promini ot. Mate Žižić župnik razdieli puku sve što je imao i od vlade za svoj puk pomoć dostigao, ter i on bi zlatnim križem obdaren. Ot. Angjeo Udiljak župnik Studenaca u toj prigodi bio drugi sv. Frano od Paule. On je na svom čelu mogao napisati Caritas. Ne samo da je sve dao što je imao, dali iz Imotskoga od prijatelja žito dužio, i od kuće do kuće nosio; svakoga tješio i pomagao, ter i on bi zlatnim križem odlikovan.

Svi ostali samostani i župnici jednako se na ovoj crnoj godini odlikovali i zaslužili harnost svoga puka i plaću na nebesih

U ovih okolnostih samostani bijahu se iztrošili i do kraja iznemogli. Po uredjenju domaćih učilišta bi vrlo pomnožan broj pitomaca i djaka, jeda bi se naknadio potrebiti broj za službu samostanâ i brojnih župa; ter se potrostručiše porezi samostanâ za njihovo uzdržanje, koji i ako su žarkošću srdca polagali na žrtvenik uzdržanja i napredka države, kao potrebiti na korist vjere i domovine, ali kad prispješe tiesne godine i pomanjkaše milostinje, a morali svoje zalogaje dieliti biednim siromahom,

dodje se do kraja i samostani ne mogahu već prinositi poreza za uzdržanje učilišta, učenika i djaka. Zabrinuti otci ove države za sebe i za svoje učenike, prikazaše vladi svoje nevoljno stanje s bojazni, da bi prisiljeni bili učilišta razmetnuti i pitomce odpraviti, ako im vlada ne bi pristojnom svotom na pomoć priskočila.

Vlada je znala, da franovci uzgajaju svećenike za preko sedamdeset župa, koje kad bi oni ostavili, težko bi ih bilo odmah zamieniti, što ako bi se i dostiglo, za uzgoj tolikog broja popova morala bi ista vlada velike svote ulagati. Uvaživ dakle prošnju franovaca, opredieli državi godišnju pripomoć od fior. 500, koju prosliedi za nekoliko godina u istu svrhu davati.

Ne ćemo se baviti o prevrtajih godine 1848. i o političkih i ratnih dogadjajih, jer kod nas u Dalmaciji bijaše mirno i tiho. Župnici složno s vlastima održaše puk u mejaših zakonitosti, ter različiti dostigoše liepe pohvale, a ot. Mate Šimunović nadžupnik Drniša bi odlikovan zlatnom medaljom. God. 1850. rad slaba zraka učilište humaniteta iz Karina bi premješćeno na Visovac, gdje po novom školskom ustroju bi promienjeno u V. i VI. gimnazija, malo kašnje predje u Zaostrog; ali kroz to vrieme bijahu se jur zaveli dogovori izmedju vlade i države, kako bi se sve gimnazije okupile u jedan samostan.

Državnikom bio ot. Mate Šimunović, koji potla dugoga dogovaranja i pisarenja pristade na predlog vladaoca Mamule, da će u Sinju kao središtu Dalmacije u onaj samostan okupiti učitelje, pitomce i djake, kako bi se ondje uzpostavio podpuni gimnazij, za koji je vlada obećavala, da bi sa svoje strane pripomogla tim, što bi franovcim dala nekoliko štipendijâ, da se mogu kod bečkoga sveučilišta po novih uredbah usposobiti za profesure, i kad bi bio priličan broj usposobljenih, da bi tomu franovačkomu gimnaziju udielila pravo javnosti.

Zamašit dakako bijaše taj podhvat za državu; ali obzirom na naukovni napredak svoje mladeži i one okolnih mjesta, koji bi se podučavali, otci države cienijahu, da zasluživa taka stvar svako i najveće požrtvovanje. Prvo nego se je ugovor konačno riešio, državnik ga prikaza otcem sakupljenim na sboru, i oni ga svestrano primiše. Vlada ga potvrdi, a nasliednik ot. Šimunovića, državnik ot. Ante Lulić na 12. prosinca 1854. velikom svečanošću otvori novouzpostavljeni javni franovački gimnazij, s naukovnim jezikom hrvatskim. To bijaše prvi narodni zavod u zemljah hrvatskih, pače u svoj carevini.

Uz stare usposobljene učitelje bijahu namješćeni mladi privremeni, koji žarkošću rodoljubja i požrtvovanja bez plate i nagrade preuzeše podučavati u svih osam razreda, koji se namah svi otvoriše s priličnim brojem franovačkih pitomaca i djaka, varoških mladića i učenika iz raznih mjesta pokrajine.

Savkoliki gimnazij: prostorije, naukovni predmeti, učitelji i pitomci, sve to bilo na teret same države. Sinjska obćina pruži pripomoć for. 800, a vlada opredieli štipendija za pripravnike u Beču, kojih šest bijaše odredjeno, medju njima vriedni ot. Matas, koji na povratku postade ravnateljem.

2. Utemeljenjem javnoga sinjskoga gimnazija započe uzkrisenje onoga samostana, koji do tada smanjenim brojem redovnika, češće ostajaše na 3 ili 4 stara i slaba, koji težko da su mogli obavljati u crkvi službu božju onim sjajem, kao što se prvo običavalo, kad je u njem postojano stanovalo od 16 do 20 redovnika. S druge strane prostrana župa od preko 6000 duša i rastuće duhovne potrebe bogatoga i napredujućega varoša, sve je zahtjevalo veći broj zauzetnih duhovnih poslovača. Samostan je već priredjen bio brižnim nastojanjem ot. Ante Zorice, da može primiti i uzdržavati učitelje, djake i pitomce. Pomenuti ot. Zorica zaslužio je vječnu uspomenu harnosti braće redovnika i cetinskoga puka radi koristnoga pokreta i poboljšanja u svih strukah poljskih radja i oplemenjenja pasmine domaće stoke i svakog živeža, kako danas u tom prednjači mimo sve obćine Dalmacije. Pokle je osjegurao imovinu samostana i pomnožao sgradami, podiže stari samostan na drugi pod, gdje bi se napravile sobe za brojne učitelje novoga gimnazija. On je započeo, a nasliednici prosliedili i dogotovili.

S nadošlim sada brojem mladih učitelja, djaka i pitomaca, svemu se naknadjivalo, čim redovnici shvatiše poglavitu zadaću, kojom su opet crkvu i samostan na dostojni ugled podigli. Varoški stanovnici pobožni i bogoljubni, kao što su u obće svekolike Cetine i susjedne Bosne, osobito u štovanju čudotvorne slike Majke božje, koju redovnici sobom iz Rame donesoše, i po njezinom utočišću puk neizbrojne milosti dostiže· Jedno dakle pobožnost puka, a drugo veliko bogoljubstvo naprama Majci božjoj privlačilo množtvo puka u jedinu u varošu samostansku crkvu, ter složna braća najprije uznastojala, da prirede službu božju svetčanimi obredi i bogoljubstvi, da tim razjare ljubav božju u srdcih vjernika, nesamo na velikih blagdanih, dali na svih gospinih svetkovinah i nedjelah preko godine, kako se riedko u kom gradu obavljahu.

Za svetkovine majke božje držahu se pohvalna govorenja i za sve svetkovine pravilne propoviedi. Uvede se bogoljubstvo Marijina mjeseca, trećega reda sv. otca Frane, devetnice i molenja, što je tako privlačilo bogoljubnike, da i ako samostanska crkva od najvećih ne mogaše zauzimati broja vjernika u svetčanih prigodah. Oglašeno propoviedanje mladih učitelja postade živom željom okolnih župa, ter za svaku svetčanu sgodu pozivali ih župnici, da svojom darovitošću nahrane kruhom rieči božje njihove župljane.

Crkva bl. gospe od 150 godina kako bijaše načinjena, što od starosti a što s čestih potresa bila vrlo oštećena, i budući prietila pogibli, veće krat zatvorena. Slabi popravci u veće navrataka obavljeni nisu posjeguravali za dug obstanak, ter složna braća začeše misao, da bi ju svestrano popravili i ukrasili; ali kojimi sredstvi? Ljubavju, složnim radom i srdčenim nastojanjem, pak neizcrpivom hasnom božje providnosti, koja im u sličnih poduzećih nikada pomanjkala nije. To bijaše jedina zaklada ubogih franovaca. Kad postade starješinom vriedni kateketa ot. Špiro Tomić, započe se zamašita radnja; zidovi se odigoše, da širini bolje sgrada odgovara, načini se iz nova jaki krov i iznutra priredi i ukrasi, kako mogaše stajati uz gradske stolne crkve.

Uz ogromne žrtve redovničke obitoli i vladine pripomoći od 2000 for. harni varošani i puk krajine srdčeno svi pomogoše, do ogromne svote svega troška od 18.000 for. Taka čudestva sama ljubav i sloga vriedne braće zna praviti. Za tim se dovrši gornji kat samostana i sva sgrada gimnazijske palače, kojoj se vas krov iznova načini.

Koliko se je tvarno napredovalo i koristilo, toliko se je novi zavod naukom odlikovao Učitelji obuzeti žarkošću rodoljubja svimi su mogućimi silami nastojali, da pokažu narodu i svietu korist i napredak mladeži izučavane u materinskom jeziku; čemu se sbilja divili isti nadzornici i ako protivnih političkih načela, obuzeti duhom talijanštine mišljahu, da hrvatski jezik nije bio dorastao do toga, da bi se uspješno u njem predavali nauci, koji se do tada nisu predavali hrvatskim jezikom. Dobar red u svakom poslu, stega, ćudoredje i izgledno ponašanje redovnika i učenika, sve je bilo kao u riedkom najuredjenijem učilištu, ter roditelji iz raznih mjesta slali u Sinj svoje sinove, da uz nauke ukriepe se u poštenom, ćudorednom življenju.

Izvan franovačkih pitomaca, kojih običajno bijaše od 30 do 40, dobar broj bijaše ih iz drugih mjesta pokrajine i iz

varoša Sinja, od kojih neki prosliediše nauke kod sveučilištâ, a drugi zadobiše javne službe.

Kad se promisli na ovaj broj učenika iz svih krajeva Dalmacije, podučenih u žarkom rodoljubju i jeziku hrvatskom, koji razasuti na sve strane u srdcu ponješe zublje probudjene narodne sviesti, ne ćemo se čuditi, zašto protivnici, kad u ovom zavodu uvidiše svoju propast, sa svih strana na njega navališe potvorami i osvadami vapijuć mu propast, i svaka sredstva upotrebiše na njegov zator. Godine 1860. proglašena bi ustavna povelja 20. listopada, kojom se priznavahu historička prava narodnosti, ter u Dalmaciji zasja zora nade sdruženja svega hrvatskoga naroda, o kom su franovci svedjerno mislili i želili. Za to sdruženje na početku i vlada bijaše, i ona ista imenovala je bila narodne pouzdanike iz Dalmacije, koji su imali u Zagrebu s banskom conferentiom ugovarati o uvjetih sdruženja.

U ovoj prigodi vlada je uvažavala položaj i ugled ove države, odabrav izmedju pouzdanika i njezinoga državnika ot. Jakova Milinovića, koji se sa svojim tajnikom ot. Antom Matasom ravnateljom sinjskoga gimnazija bijaše već pripravio na polazak, ali nadodje na kormilo vlade vitez Šmerling, koji vas posao preokrenu na drugu ruku i proglasi ustav veljače 1861., sa svim protivnim pravcem. Svim tim rodoljubim u Dalmaciji dojavljivaše se s najvećega mjesta, da je želja cesara, da se sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom oživotvori; a franovci obuzeti, mišlju narodnoga ujedinjenja, oslonjeni na želju cesara, mišljahu, da nema moći, koja bi to prepriečila, ter onom sviešću, kojom bijahu shvatili u pravom smislu narodno pitanje, na položaju uprave preko sto hiljada čistih Hrvata po njihovih župah, pomoćju svojih župnika i po njih uzgojenih vatrenih mladića, razsijanih cielom pokrajinom, digoše u vis narodni barjak sjedinjenja s Hrvatskom. Gimnazijalni ravnatelj ot. Matas objelodani u Zagrebu 1860. knjižicu „Glas iz Dalmacije", i ta knjižica bijaše iskra, koja pade u skriveni lagum narodnih dušmana; on se zapali te poput vulkana izmetnu množinu dnevničkih članaka i brošura svake vrsti, u kojih se izasipalo svega i svašta na hrvatski jezik i narod u Dalmaciji. Njima ot. Matas ne ostao dužan, nego sliedeće god. 1861. odgovori „Šilo za ognjilo", a drugi rodoljubi po dnevnicih i u raznih brošurah hrvatskih i talijanskih svrnuše protivnike i obraniše narodno poštenje.

U ovom poduzeću odlikova se slavni pop Mijo Pavlinović, okolo koga okupi se liepi broj saučenika, pri jateljâi štovateljâ;

a on kao vojvoda krepko odbijaše nasrtaje i branio narodni ponos, razložitost i korist sdruženja. Kad po novom ustavu prispili izbori za pokrajinski sabor, stvari se većma pokrutile.

Do tada sva birokracija, malom iznimkom uzgojena u duhu talijanske kulture, bijaše po svojem mnienju jedina inteligencija, koja je morala vladati sudbinom puka. Drugi stališi, ma bili učeni i prosvietljeni koliko mu drago, kad njoj nisu pripadali, ona je u političkih pitanjih cienila, da ne vriede da se pogled na njih svrne; ona je okupljena i uredjena bila uz krepke i odlučne vojvode Roznera, Lappenu i Allesana, a njima se pridružili svi oni, koji su vladine milosti tražili, ili se koje štete bojali. S njima se u kolo uhvatili Talijanci porjeklom ili sućuti, obćine iste po činovnicih tada ravnane i po njih pučkimi glavari, seljanskimi redari; u jednu rieč: svud i svačim.

Spojeni ovakimi verigami svi uredi i obćine od Raba do Budve, mislili su, da sudbina pokrajine i naroda jedino o njihovoj volji zavisi; ali kad vidiše, da franovci protivnim putem udariše, te da se narod okolo njih okuplja, izkrenuše na njih vreće potvora i osvada svake vrste. U Beču ih pokazivali kao prevratne neprijatelje dinastije, a u Rimu kao razkalašene buntovnike bez vjere i redovničtva, koji će sebe i puk odvući u razkol i krivovjerstvo. Na vladi u Zadru bio dobri starina Mamula, on je hrvatski narod ljubio i dosta dobra Dalmaciji učinio; ali za nesreću svoju i naroda bijaše se obkolio četom savjetnikâ, koje on od čobanâ pašami učinio, te sve pouzdanje u njih postavio; a oni u duši talijanskih čuvstva znadoše mu srdce od naroda odvratiti i sputiti verigami stranačke strasti, kako postade vjernim vršiteljem namjera viteza Šmerlinga, ma ove bile i na štetu naroda. Na tako pripravljenom zemljištu imadjahu se do mala obaviti izbori za pokrajinski sabor.

3. Mladi zavod gimnazija u Sinju to bolje je napredovao i ugled sticao kod rodoljuba, kao i kod narodnih protivnika, jer znamenit bijaše napredak učenikâ, koji se je najbolje pokazivao, kad bi učenici s ovoga prešli na druga učilišta. Ali uz svu žarku ljubav i požrtvovanje učitelja i napore države, napokon se sjetiše tegoće bremena, koje bijahu primili, da bi sami po sebi bez vladine pomoći svu gimnaziju sdržavali. Najodlučnije želje i dobre volje bijaše preko izma, požrtvovanja redovnika, samostana i sve države bijaše dosta. Na poziv pomoći preuzvišeni Strosmajer darova 1000 for., redovnici odasvud slali knjiga za gimnazijalnu knjižnicu, arkeologičnih i prirodoslovnih

predmeta za muzej i novčanimi prinosi pritjecali u pomoć; ali ti ne bijahu dostatni, da se sama gimnazijalna sgrada preredi i uzdrži; a kamo ostalo, što je trebalo onako javnomu zavodu, koji je pod tankim nadzorom u svem imao biti uzporedjen ostalim ces. kraljevskim, za koje je vlada na hiljade trošila?! Učitelji se zadovoljavahu godišnjom pripomoći od 60 for, samo da si mogu pribaviti potrebite knjige, hartu i crnilo, a za sve ostalo sliedilo se svetim uztrpljenjem! Na opetovane prošnje vlada im darova gdjekoje fizičke strojeve, ali ostalo još je sve oskudjevalo.

Zabrinuti otci ove države odlučiše na sboru, da se zaprosi od vlade koja pripomoć, jer inačije ne bilo već moguće vas zavod s tako velikim brojem pitomaca i djaka uzdržavati. Državnik ot. Šimunović Fr. Ivan prikaza vladi prošnju obrazloživ ju, da pošto država uzdržava na uzgoju 60 učenika za službu župâ, te za njihovo podučenje poduze uzdržanje svega javnoga gimnazija, za koje dava mukte sve prostorije i ulaže najodličnije sile mladih redovnika za učitelje, bez ikoje vladine pomoći, i pošto mimo sve te znamenite žrtve prinesene na oltar vjere i domovine, mnogo još treba za godišnje troškove, kao za popravljenje i uzdržanje sgrade, za nabavljenje naukovnih predmeta, prirodoslovnih i fizičnih kabineta, što iztrošena država na nijedan način ne bi mogla, moli ces. kr. vladu, da u pomoć državi opredieli godišnjih 6000 for. kao pripomoć uzdržanja javnoga gimnazija i uzgoj franovačkih pitomaca, koji se pripravljaju za službu župa u pokrajini.

Prošnja bi preporučena od zadarskoga prabiskupa i ostalih biskupa, od sinjske obćine i zastupnika pokrajinskog sabora, državnik ju naustice žarko preporuči namjestniku, koji mu obeća, da će ju povoljnim izvješćem popratiti u Beč i preporučiti, ali u obaljenoj svoti od 4000 for.

Birokracija onako uredjena, kao što vidjesmo, koja je sve u rukama imala i sa svakim sredstvom razpolagala, ma bilo i onim ljudskih žrtva, kao što se dogodi u Kninu i u Stonu, za koje ne bi dozvoljeno, da se iztraga zametne, dostiže u saboru veliku većinu svojih zastupnika, ali jer se uza nje promakoše nekoji narodnoga čuvstva, i ovi u saboru iztresoše nekoliko žestokih govora, god. 1864. želeć sve zastupnike jednoga kalupa, samo svojih nazora, razpusti sabor i naredi nove izbore, na kojih samo njezini mogahu biti opet odabrani, ali nijedan od prvašnjih narodnih, koji horibile dictu usudili se bijahu koje što vladi prigovoriti i pokuditi njezino postupanje. Da to

dostignu primoraše biednog starinu vladaoca Mamulu, da obadje izborne kotare pomenutih narodnih zastupnika, jer on kad glavom na mjestu pripeli vlastima i seoskim glavarim pred okupljenim pukom, koji mu je morao na susret izaći, mišljahu, da se tad već nitko ne bi usudio suprotstaviti se. Vladalac ovrši to za njega težko putovanje. Mi se trefismo na Ribariću izmedju Sinja i Vrlike, gdje pred starca vladaoca po naredbi seoski glavari dovedoše ronde i otmenije seljane s obadvie strane rieke Cetine, i jedva izašav iz kočije, hodajuć cestom pred Markovom oštarijom, govoraše pripravljenu prodiku, koje cieli sadržaj bijaše: da slušaju svoje starješine, poteštate i preture, da budu s vladom, jer tko je protiva vladi cesarovoj, oni je i protiva cesaru.

I to sbilja tako sudiše, ne samo tko bi glasovao prot vladinu predloženiku (a svi bijahu prot narodu), nego i tko bi što rekao, ili učinio prot volji najmanjega činovnika i uredovnoga poslužnika, taj bi bio smatran protivan vladi, neprijatelj vlade dakle protiva cesaru, jer uzporediše sebe krunom, kako cesar i činovnik pred njihovim očima bijaše ista stvar! Tako siromah Mamula obadje sva mjesta od Zadra do Neretve, gdje su ga kola mogla dovezti, ter trudan i umoran povrati se u svoju palaču kod sv. Šime u Zadru. Kod savjetnikâ vlade bijaše sva osnova novih izbora; od svuda se slale naredbe i naputci, a preturi i pokorni poteštati skrušeno vršili i pokorno radili, kako su svi zastupnici imali biti istoga kalupa, bez onih zanešenih prevratnika, tako su nazivali malicu narodnih zastupnika, koji prave nerede i snuju protiva carstvu.

Od trupla s vlade trakovi su se pružali po vjernih poslovačih širom pokrajine, i ovi poprimiše svakojaka sredstva kojimi su cienili, da bi bolje uspjevali i većih si zasluga stekli. Mi ta sredstva ne ćemo sva izticati, nego jedino ona upotrebljena prot franovcim.

Oni su najbolje znali za veliki upliv i ugled, koga ovi redovnici kod naroda uživaju; da ga dakle smanje i puk od njih odvrate, valjalo ih je omraziti i potvorami dokazati, da franovci kane sebe uzvisiti i puk u propast dovući. Niži dakle činovnici i uredovni poslužnici pod različitim izlicim prolažahu kroz sela i pripoviedahu puku: „da su se fratri sdružili s hrišćani, jer sad hoće svi da se žene; što kako ne bi mogli pod vladom našega milostivoga cesara, hoće najprvo, da pridju pod Krovaciju, pak da se paharkaće i pridju pod Moskova; s toga da oni puk varaju, dokle ga dovuku da ga pohrišćane i uzdignu

protiva cesaru. Onda bi se poženili i redovinu podvostručili, da mogu hraniti ženu i djecu, sve na štetu ubogoga puka, koga bi spravili pod Krovaciju, da budu vojnici od povoja do pokrova. Dok bi se mužko diete rodilo, namah bi mu mušket u kuću korporal donio, i korporali sudili i batine dielili mužku i žensku pred licem svega svieta; ali da cesar i vlada brane puk, ter ako oni budu uz vladu i slušali pretura i poteštata, onda će oni suditi fratre i u red ih ugnati, a puk osloboditi od davanja dosadanje redovine."

Ove pjesme slušasmo svojima ušima veće puta na više strana; da one budu od kojih drugih nabrajane, puk bi ih slušao smiehom i porugom, ali ih je često slušao i od onih, koje je cienio zakonošami i zagovaratelji pravice i istine, što je narod stavljalo u sumnju i neko nepouzdanje naprama svojim župnicim, osobito kad se je tvrdilo, da su fratri protiva cesaru za Rusa i da će biti pozatvarani u tamnice, a nekoji da će glavom platiti. Kad bi seljani u gradove i varoše dolazili, tamo bi im istu pjesmu pripjevali, ter bi dolazili napokon fratru i pitali razjašnenja i naputka, što su najlakše radili i puk u vjernosti svojoj narodnosti kriepili, a lažne spletke razmetali. Suvišno je kazivati, da u kotarih, gdje se tražilo zamesti izbore narodnih zastupnika, sve se je upotrebljavalo; ali im se ratila u rukama lomila i slabo im se puk odzivao; a oni s depešami na vladu, da su tomu krivi franovci, oni bune prot vladi i prave nerede po selih." Takih dopisa, izvješća i brzojavaka sa puno strana, a vlada depeše na državnika i na biskupe, da svrću župnike i nemirne franovce, te oni poslanice, da se svak svojim poslom bavi i prodje se političkih komešanja, jer da će vlada strogo svaki nered kazniti.

Revni poslovači da sakriju svoju kukavštinu, svaki čas navješćivali: franovci nam posle kvare. Ako bi profesor na praznike otišao, ako bi redovnik roditelje pohodio, ako bi župnik jedan drugoga oblazio, sve je u Zadar dojavljivano i osvadjano kao agitacije, pobune, urote i tajna snovanja prot vladi; ter opet tužbe i prietnje na državnika, pak napokon bijaše napućen poklisar u Rimu, da se na franovce presv. Odkupitelja papi potuži i zaprieti gjeneralu reda, da će vlada u Dalmaciji bit prisiljena franovce s drugimi redovnici zamieniti. Kroz to pod pritiskom oružane sile obaviše se izbori. Na Lećevici žandari s naperenimi bodeži naviestiše župnicim, da se uklone s birališta, i moradoše otići; ali puk glasova jednako po imeniku od njih sastavljenom. „Krivi franovci", vikahu u povjerenstvu, i na

zapisniku ubilježiše veliki pritisak župnika, i u izvješću predložiše, da budu utamničeni. Na Bristivici, jer župnik ot. Škopianac prosvjedovao prot kriomčarenju listnica i tražio, da po zakonu izbori budu javno i očito pred pukom, bijaše od povjerenstva tužen i žandari ga medju bodeži posred bielog dana dovedoše u spljetski lazaret, gdje pod iztragom tamnova ciela četiri mjeseca. Jednake naredbe bijahu izdane upogled franovaca za ostala mjesta; ali njihovo uredno i zakonito ponašanje osujeti svu napetost revnih policijata.

Ot. Škopijanac dakle bijaše najviše kriv, on ležaše medju lupeži i razbojnici u kaznioni spljetskoga sudišta; ali ovaj veliki krivac osvadjen od činovnika, činovnici imadjahu zasvjedočiti njegovu krivnju, i činovnici po osvadi i svjedočbi toga najviše krivoga franovca suditi. Potla četiri mjeseca iztraživanja i propitivanja, sakupljanja podataka i pobilježenja rieči i koraka, ti isti činovnici na javnoj razpravi kod spljetskoga sudišta moradoše ga proglasiti pravednim.

Na saboru vlada dakako imala je opet svoju većinu, ali joj u oporbi manjine svi prvašnji narodni zastupnici s nadodanom snagom odličnih značaja i govornika. Ona nije bila zadovoljna pobjedom i dojavi u Beč, da su svemu franovci krivci.

4. Prošnju državnika franovaca za pripomoć zadarska vlada bijaše poslala preporukom u Beč, i ondje bijaše dobro primljena i uvažena, ter i u proračun uvršćena i pečatana svota od fr. 4000; ali kad iz Dalmacije prispješe tužni glasovi sa namjestničtva: „da su franovci puk protiva vladi bunili i u zadnjih izborih pokazali osjećaje protivne carstvu i priestolju, sad već ne zaslužuju tražene od vlade pripomoći, ne samo, dali dozvolom iste, vlada bi pomagala i množala neprijatelje dinastije."

Vitez Šmerling nit najmanje naklon naprama Slavenstvu i za manji uzrok bio bi lasno zaniekao podporu; a pošto ova franovačka bijaše uvršćena i pečatana u proračunu, naredi da odmah bude pomršena.

Bijaše dan 10. veljače 1865. kad na financialnom odboru carevinskog vieća dodje na pretresanje namienjena svota podpore franovcim presv. Odkupitelja u Dalmaciji za uzdržanje njihovih pitomaca. Pri toj stavci najprije progovori dalmatinski zastupnik Allesani. On bijaše pravo odabran za sinjski kotar, pod njegovim je dakle okriljem probitak Sinja i Cetine, kao i javni zavod franovačkoga gimnazija i uzdržanje njihovih pitomaca, koji su imali upravljati trudnimi župami hrvatskoga puka gorske Dalmacije.

On izreče oduševljen govor, u kom okrivljivaše u obće narodnu stranku, a napose franovce kao vladine neprijatelje, ter kad bi se u obće toj stranki, a napose franovcim dielila pomoć, da bi se tim snažila stranka vladi protivna.

On je nadalje dokazivao, da franovci sbilja uživaju veliki ugled kod puka, ali buduć narodnih čuvstva, šireć narodnu stranku, oni proti vladi snuju i rade Kad glasila na javno iznesoše njegove rječi, sva neodvisna štampa pokudi njegovu izjavu: što kao zastupnik osvadja svoje birače i protivi se pripomoći, koju kao zastupnik dužan je bio da zagovara. Na to on, kao da se opravda pred javnim mnienjem, izjavi u bečkoj pressi, da su njegove rieči i namjere krivo shvaćene, s toga da ih oprovrgava i izpravlja. Za Allesanijem diže svoj glas vitez Šmerling kazujuć, da su franovci pri zadnjim izborim pokazali ne samo protivnost naprama postojećoj državnoj vladi, dali još i kao neprijatelji Austrije, s toga, da se namienjena svota izbriše. S franovci vitez napade u obće na jugoslovene kao protivne austrijskom carstvu, a s njimi da su u savezu pomenuti franovci. Ovi izrazi državnoga ministra pobudiše u odboru najveće uznemirenje i zastupnici napadoše na viteza raznimi upiti, koji ga staviše u nepriliku. Oni kao Niemci bijahu u načelu dakako protivni podpori Hrvatim u Dalmaciji, ali su kao slobodoumni prosvjedovali, da se s toga podpora uzkraćiva, jer ne glasovahu za vladina predloženika. To naglasi zastupnik Brestel, tražeć dokaze nabačenih potvora; njemu se pridruži Brintz, koji s pravničkog pogleda preuze obranu franovaca prot osvadam Allesanija i Šmerlinga. Neodvisna glasila sad još žešće navališe na potvoritelje, kojih izjave bez temelja dokazivahu strančarstvo nepojmljivo u državnom ministru.

Smerling na 11. veljače prizva na pouzdani dogovor zastupnike većine carevinskoga vieća, na kom je bio predložio, da mu se izrazi glas pouzdanja — ali se naprotiv dogodi: prisutni biskup Dobrila potuži se na izjave ministra i pozva ga, da opravda osvade nabačene prot jugoslavenim i franovcim, inačije da zasluživa mjesto pouzdanja, da mu se izjavi glas nepouzdanja i ukora. Ta izjava pobuni i pomuti prisutne, i bez ikakva zaključka sjednica se razstade.

Ove okolnosti dokaza isti biskup svojim prijateljim franovcim u Beču otcu Šimunu Milinoviću i ot. Nikoli Ivanoviću redovnicim naše države, koji tada pohadjahu sveučilište, kao profesori za sinjski franovački gimnazij, kao što su prvo njih pohadjali ot. Jukić, Matas, Grubković i Šalinović. Pomenuta

dva pripravnika gorkom žalosti duše čitali su i slušali, što se je nepravedno o braći njihove države pisalo i govorilo, ter da dokažu njihovu nevinost i zlobu crnih potvora, posjetiše nekoje zastupnike i potanko im svaku obrazložiše i dokazaše, kako su stvari stale u Dalmaciji, tako isto i nekoje urednike tamošnjih dnevnika; a drugi i sami dolažahu u samostan, da se obavieste, ter se dosta liepih članaka napisalo onih dana na obranu franovaca u Dalmaciji. Kad novine donesoše osvade i potvore, koliko ne zaslužene, toliko nenadne, pojedini prijatelji njihovi i hrvatske strane bijahu ogorčeni i smućeni, ali ukupno svi franovci bijahu do dna duše ožalošćeni, videć se nedužni onako napadnuti i osvadjeni pred cielim svietom, i to u onom, što su oni i njihovi otci krvlju i smrću potvrdili, u vjernosti naprama cesaru. Kad se sjetimo, što dokazasmo u poglav. V. VI. VII. što su franovci ove države radili u prilog cesara kao hrvatskoga kralja, i njihova poduzeća, trude i žrtve krvi i smrti, pa sad ove iste franovce jednakih čuvstva i želja osumnjičiti nevjerom i izdajom kod njihovoga kralja, može se lako suditi, kakva to bila rana na srdcu i duši onako vjernih podanika! Da prosvjeduju pred bogom i svim svietom proti crnoj potvori, ot. državnik i sva braća svekolike države podpisaše na cesara adresu vjernosti, i poslaše dvama pripravnicima u Beč, da ju podastru na ime ciele države priestolju njihova veličanstva cesara i kralja, koja glasi:

„Cesarsko kraljsko veličanstvo!

Redovnička obitol franovaca države presv. Odkupitelja u Dalmaciji ostade smućena i iznebušena, kad razumi rieči, s kojimi njihova uzvišenost državni popečitelj u financijalnom odboru predlažuć pomršenje fr. 4000 namienjenih za uzgojenje njezinih pitomaca, proglasivaše vas cio ovi red neprijateljem vašega carstva.

Da osvada toliko težka ne bude prodrla u javnost kroz glasila javnoga mnienja, i ne bude uvriedila jednu od najstavnijih i najplemenitijih redovničkih predava, kao što je uprav privrženost vašemu priestolju uzvišenomu i carstvu od vas vladanomu, potvrdjena slavnim djelim i za 70 godina nigda ni za jedan hip ne zaniekana, ova redovnička zadruga ne bi bila uzdigla svoga glasa do carskoga priestolja veličanstva vašega, da ponovi ona čuvstva poklona i vjernosti naprama sjajnomu domu vašemu, koja su jurve od početka ovoga vieka na svakomu obrazu njezine poviestnice duboko urezana.

Ne će spominjati o vitežki vladaoče ova redovnička obitol, kako, kad propade duždevo vladanje nad Dalmacijom, bi uprav

ona, koja pokupi tako rekav želje puka dalmatinskoga, i po otcu Andriji Dorotiću jednomu od svojih sinova izruči god. 1797. ovu krunovinu slavnomu djedu veličanstva vašega kao kralju hrvatsko-ungarskomu.

Kada ovršivaše ona ovaj čin, što toliko prosjeva u ljetopisih njezina reda, ona bijaše obuzeta osvjedočenjem, da žica nepretrgnuta dalmatinskih narodnih predava spajaše ju u svom savezu s državom krune sv. Stjepana, pod žezlo one žarke porodice, koju predji naši slobodno izabraše u Cetinju god. 1527. u osobi Ferdinanda I.

Niti će ona napominjati, da kako u propadnuću mletačke skupnovlade radostno pozdravi izčeznuće tudjinskoga gospodstva, tako na početku ovoga vieka istimi plemenitimi čuvstvi potaknuta krepko pripomagaše svojim trudnim znojem i krvlju svojih sinova, da obori francuzko gospodstvo i povrati opet Dalmaciju pod otčinski štit vaše slavne porodice.

Od onoga vremena do današnjega dana mirna dali mučna bijaše i plemenita zadaća ove redovničke obitoli u vašem kraljevstvu Dalmacije; povjerena njoj budući skrb duhovnoga pastierstva mal da ne svega katoličkoga planinskoga puka ove pokrajine, potekavši ona ista iz sredine puka, slaveći ona njegovim jezikom, dieleći i poznajući ona bolje nego itko drugi njegove radosti i žalosti, njezinim apoštolskim i čovjekoljubnim naporim, kojimi se još sada dično bavi, ima se u zaslugu priznati, što je ovi puk dalmatinski uzčuvao čitave ove poglavite krieposti, što su svojina njegova plemenitoga koljena, s njima pak klicu sjajne budućnosti, a medju njimi onu duboku i tako rekav obožavanu privrženost k slavnoj osobi svoga vladara, koja u tolikoj mjeri mučno bi se igdje našla, i koja očitovala bi se u vitežkih djelih na obranu priestolja veličanstva vašega i cielokupnosti cesarstva, ako bi dan granuo, u kog bi veličanstvo vaše na njegove snažne mišice pozvati se uzvoljilo.

Tada o cesaru i kralju premilostivi imali biste sgodu upoznati plodove djelovanja ove redovničke odkupiteljeve obitoli, koja djeluje medju ovim dragocienjenim dielom podložnika vaših, i uvidili biste kako viećnici vaše krune u prevari bijahu, kada netko u sumnju stavljaše i krivo tumačaše uvjerenje svega ovoga reda naprama cielokupnosti države.

Kad veličanstvo vaše s častnim poveljam od 20. listopada god. 1860. i 26. veljače 1861. uzvolji pozvati na jednako udioničtvovanje prava sva plemena vašega prostranoga carstva,

ova redovnička obitol pozdravi u toj vladarskoj odluci preporodjaj svega dalmatinskoga puka, kojemu bijaše povraćen u javne posle njegov narodni jezik.

Zboreći svakdan s njime ona imade sgodu najbolje uvjerit se, da služenje tudjinskim jezikom u učionah i sudih, ma bio on kolikomu drago sjajan, mio i prijatan gost na našim obalam, vazda bi bio bedem, koji bi se opirao razprostranjenju prosvjete i svakoga napredka uljudnosti i vjerozakona medju pukom seoskim. Ovi red pozvan zakonom, da ovršiva nova politička prava, pristupi na izbore s jedinom svrhom, da u borbi za jezik podupre pobjedu onoga jezika, posjedovanje koga podieljiva mu oni krepostni upliv vrhu seoskog puka, kojim je vazda dosada na nj djelovao. da mu se razvije njegova narodna ćud i uzčuva s vjerom otaca još i predava ljubavi i odanosti naprama svomu cesarskomu poglavici.

Dali ovaj red ovršujući ustavna prava pruži izgled najveće časti prama zakonu, tako da jednog njegovog člana, što ga sudu privedoše, osvadom da ih je prestupio, poslie četiri mjeseca tamnice, sud ga isti pravednim proglasi. Ovako djelujuć redovnička obitol odkupiteljeva ostajaše vjerna svojoj dvostrukoj predavi preponizne i časti pune privrženosti k uzvišenoj vašoj porodici i otčinske ljubavi naprama ovomu puku, kog s onu stranu pet vjekova iztrže izpod jarma osmanskoga, ter sa svojim znojnim naporim i krvlju svojih mučenika spasi za vjeru, narodnost i prosvjetu.

Zadahnuta sa ovoliko neoskvrnjenom prošastnosti, oduševljena ovim duhom dužnoga posluha naprama vlasti i vladaru, kog katolička crkva uči i redovničke uprave i predave potvrdjuju, franovačka obitol presv. Odkupitelja izjavljuje preponizno pred sjajnim priestoljem veličanstva vašega čuvstva svoga najdubljega štovanja i najistinitije vjernosti, proseći najvruće, da se cesaro kr. apoštolsko veličanstvo vaše o tom uvjeriti dostoji, da licumjerstva nije u onomu, tko vjernost i ljubav naprama svom vladaru s požrtvovanjem svojih interesa i svoga života pečati, kao što to uprav djelom potvrdi i nadalje potvrditi spravna je ova redovnička obitol, koja moli, da svemogući Bog prospe obilne blagoslove svrhu slavne vaše osobe i sve slavne porodice vaše, pak da podieli takodjer kriepost i cielokupno uzdržanje prostranomu vašemu carstvu, a uzvišenje i napredak u vjerozakonu i u prosvieti pucim, iz kojih ono sastoji.

Cesarsk. kraljev. apoštol. veličanstva vašega preponizni podložnici."

Ovom adresom podpisanom od svih redovnika, dva franovca pripravnika kod sveučilišta moraše se najprvo prikazati vitezu Šmerlingu i od njega dostignuti dozvolu, da bude prikazana njihovomu veličanstvu cesaru; ali kad on prouči njezin sadržaj, poruči im po svom tajniku, da take adrese ne treba, jerbo je cesar osvjedočen o vjernosti franovaca, kao što je i vitez popečitelj, koji da je sa svim drugovačije u odboru govorio, nego što su novine razglasile; ali se poslanici tim ne zadovoljiše, nego svakdanjim moljakanjem dostigoše, da uz povraćenu adresu dade im zapečaćeno pismo za carski kabinet, kamo ga predadoše i dostigoše dopust, da na 3. travnja mogu se predstaviti njihovomu veličanstvu i izvan izraženih u adresi čuvstava ustmeno ih potvrditi na ime svoje države.

5. Uz spomenutu adresu ot. drzavnik sa brižnim nastojanjem prof. ravnatelja sinjskoga gimnazija ot. Matasa i ostale braće bijaše sabrao dosta podataka na obranu nevinosti osumnjičenih franovaca, ter ih poslao istim pripravnicim u Beč, da ako bi na pretres došlo u carevinskom vieću njihovo pitanje, izruče ih komu vriednomu govorniku, koji bi njihovu pravicu na vieću zastupao.

Po mnienju prof. Jägera, grofa Belcredi-a i biskupa Dobrile, zamoliše tirolskoga zastupnika kateketu slavnoga Greutera, koji se najsrdčenije primi i dobro prouči rečene podatke.

Zamjerno! Onoga istoga dana kad franovci prikazivahu cesaru adresu vjernosti, onoga časa kada mu naustice tvrdiše najsrdčeniju odanost svekolike svoje države, onoga se je istoga dana i časa na Reichsrathu vodila najžešća borba o istih franovcih. Tad bijaše na dnevnom redu i pretresanju vladin predlog za podpore na bogoštovne i nastavne svrhe, i pošto one ostalih pokrajina bez prigovora bijahu primljene, na stavci za Dalmaciju naprije ustade zastupnik Allesani, da podupre vladin predlog, kojim se izbrisava namienjena podpora državi presv. Odkupitelja.

Zastupnik Greuter prihvati ovu sgodu, da pokaže nevinost franovaca i iztakne nepravdu, koja se tim izbrisanjem činjaše njima i hrvatskomu puku u Dalmaciji, netrizmene besjede viteza popečitelja, ne dokazane i ne opravdane potvore proti zaslužnoj redovničkoj zadruzi i narodu, koji u najznamenitijih prigodah pokaza svoju vjernost prama vladaocu zapečatavši ju svojom krvlju.

On opazi, da vlada tim načinom htjela bi se državnim novcem poslužiti u izborne svrhe i tlačiti sloboou glasovanja načinom do tad ne opaženim u ustavnih državah.

*

Sjajnim govorom, koji je jedan od zanositijih i najznamenitijih toga izmedju prvih govornika na Reichsrathu, on bijaše uzhitio i zanio svekoliko carevinsko vieće. Povladjivanju i pleskanju nije bilo kraja; ime zastupnika Greutera raznosiše listovi kao pobjednika one znamenite sjednice, o kojoj se baviše dnevnici svih pokrajina i svih stranaka.

Vriedilo bi, da na vječnu uspomenu bude vaskolik uvršćen u sgodopisje franovačkoga reda, a mi ga u cielini ne prenosimo, pošto je kod nas od svakoga poznan, a svak koji zna čitati nasladom ga je većekrat proštio, te je u sve jezike preveden, i svaki nas urezao ga je živimi slovi u srdcu i pameti. Svakako na uspomenu naših nasliednika položismo u državni arkiv uz njemački izvornik i prevod talijanski i hrvatski, a ovdje ćemo samo njegov zaključak doslovce preniti.

„... Sada ja pitam, kamo temelj osvadam proti ovomu redu? Ovakove osvade padaju pod pedepsni zakonik, i gdje su sudbeni spisi, gdje li sud, koji je izrekao odsudu protiva svemu ovomu redu bez iznimke. Od ovo dvoje jedno je: ili je sud krivo o njih izrečen, ili se ja pozivam na gospodina popečitelja, da sudovi nisu izvršili svoje dužnosti. Istina, bila je jedna iztraga učinjena, izabrali su najpotla jednoga fratra, zatvorili ga medju lupeže, pak potla četiri mjeseca zatvora bio je ab instantia odpušten i pravednim proglašen.

Ako tkogodj u sadašnjih okolnostih radi političkoga prekršaja prot birokraciji proglašen je na sudu nedužnim, toga ja držim pravim političkim svetcem.“[1]

Za njim se diže dr. Lappena tobožnji dalmatinski zastupnik, ali ne da brani svoju otačbinu, koja ga je onamo odpravila, da štiti njezinu pravicu, nego se on iztače, da brani svoga gospodara viteza popečitelja; tako su stanovište na Reichsrathu zauzimali protivnici narodne stranke. On stade rabivati lakrdije, kao da bi izsmijavanjem zabunio franovačkoga branitelja; ali sam postade smješan. Za njim u prilog franovaca razlagaše dr. Toman. Napokon osovi se vitez Smerling, da opravda svoje stanovište, ter se poče tužiti, što njegove rieči napouzdano izrečene u odboru u javnost su prodrle, i to izvrnute i izopačene; jer da on

---

[1] Ovomu slavodobiću istine i pravednosti dosta je doprinesla dična obrana odvjetnika odličnoga rodoljuba dra. Koste Vojnovića. Njemu je zahvalna narodna stranka, a franovačka država harna na vieke, kako mu je onda zahvalila na trudu i vitežkom poduzeću, tako će mu ugodnim zadovoljstvom vieke klicati: »Slava!«

nije namjere imao, da osumnjiči vjernost jugoslovena, a osobito Hrvata krajišnika, pa niti svih franovaca; on da je bio od najvjerojatnijega izvora izviešćen od dalmatinskoga namjestnika, ter ne može sumnjati, da neki franovci nisu gojili misli i želje protivne Austriji. Pretrže ga zastupnik Šindler tražeć dokaze, da prinese čine. Greuter se diže i opet srdčeno odbi nove potvore. Brintz oštro prekori Allesania, pitajuć: kako se on nije uzprotivio nijednoj drugoj stavci, nego jedino onoj njegovih birača. On stade dalje razlagati prot izjavi popečitelja, kao da bi se podpore davale samo vladinim privrženikom, koji bi glasovali za po njoj predložene zastupnike ... hvali djelovanje franovaca, koji svoje učitelje u Beč šalju na nauke, ter se čudi, što, dok se drugomu redu u istu svrhu pomaže sa for. 10.000, za for. 4000 franovcim tolika se protivnost pokaziva. Svakako četa zastupnika ne upusti vojvode viteza na glasovanju, stavka u pomoć franovaca većinom glasova propade. Može se pojmiti, kako je novinstvo pratilo ovu znamenitu razpravu. Svi listovi, ne izuzamši iste vladine požališe viteza popečitelja onako pobiedjena uslied netemeljitih izvješća dalmatinskoga namjestničtva.

Ost-deutsche Post reče, da je Greuter bio najveći junak one sjednice. „U govoru preko pol ure bio je često sa odobravanjem prekidan, navali na vladu sa težkimi buzdovani, braneć sinjske franovce, o kojih je on posve osvjedočen, da su u svem carstvu najneporočnijega ponašanja."

Vorstadt Zeitung biedi vladu, što se je dala zavesti bez dokaza na onake izjave, ter se raduje što je stvar i ako nepoćudna na javno izašla, da se franovci uzmogoše onako sjajno opravdati pri javnomu mnienju.

Neue freie Presse veli: da i ako Lappena Allesani et comp. nisu na carevinskom vieću po izboru franovaca, „po našem skromnom mnienju u tom ne stoji nikakav zločin . . . kad je podpora u proračun postavljena bila, je li ona kakvoj stanovitoj svrhi odgovarala ili ne? Ako nije odgovarala, zašto je bila uvršćena? Ako li je inače odgovarala, i ako je za uzgoj pitomaca u istinu potrebita bila, onda ta potreba nije mogla pomanjkati, ma u kom mu drago smislu oni glasovali."

Jednako se izrazi Wanderer, stara Pressa, Debate i Vaterland, da druge ne spominjemo. Zagrebački onda vladin list Domobran ovako se izraziva: „S naše strane od svega srdca sažaljivamo, što je u carevinskom vieću onaka osvada na sinjske franovce nabačena, a najviše sažaljivamo, što ju je državni po-

pečitelj izrekao. Mi smo toga mnienja, da se on nikako opravdati ne može, i rek bi, da je ovoga našega mnienja i ona zastupnička kuća, jerbo kada je Šmerling govorio sa svih strana digoše se glasovi ištuć dokaze ob onom o čem je govorio, a da popečitelj nije mogao prinieti nikakvih dokaza, čim bi potvrdio bio svoje osvade, to se iz izvješća sjednice najbolje opaža."

Kako je franovačka stvar najveće spadala na sinjski zavod i samostan, i razpra se vodila o pripomoći sinjskomu franovačkomu gimnaziju i uzdržanju pitomaca kod istoga zavoda, tako je kod vlade u Dalmaciji i na carevinskom vieću i po novinarstvu bila proglašena i poznavana kao stvar sinjskih franovaca, mjesto što je spadala na svu državu, kojoj je oni samostan i zavod pripadao.

Ako je ova razpra toliko zanimala novinarstvo drugih naroda i pokrajina, može se suditi kako je rešetana i opravdana u Dalmaciji od glasila narodne stranke, Narodnoga lista. Ovdje nam je spomenuti i tu zamjernu okolnost, da sutra dan na 4. travnja, kad svi listovi u Beču prenosiše viesti jučeranje sjednice, isti dan isti listovi prenosiše vierni prevod adrese, kao jučer prikazane od franovaca cesaru, što naravno probudi veliku pozornost i saučešće u javnosti, ter različiti prijatelji i zastupnici štovatelji franovaca dodjoše u samostan, da čestitaju dvama pripravnicima, a tako isto na sveučilištu prof. Jäger i suučenici.

6. Bilo bi drzovito uztvrditi, da skromno pitanje ubogih franovaca bijaše otajstveni kamečak s brda otisnut, koji je imao udarit u podnožje zlatnoga kipa, da obori viteza popečitelja; ali se može uztvrditi, da je govor zastupnika Greutera znatno razklimao stolac, na kom je do tada krepko i nepomično zasjedao; od onoga dana počeše ga ostavljati najpouzdaniji prijatelji i javno mnienje o njem se mienjati; ipak kao muž snažna i odlučna značaja on je uztrajao, cieneć, da bi mogao opet stvar preokrenuti na svoj račun, znaduć, da položaj na kom je bio, pružaše mu dovoljno sredstva, kojimi se je mogao na volju služiti. Njegov ponos nije mu dopuštao, da ravnodušno podnosi poraz uslied onakoga udarca nanešen, ter se odluči na posao, da se opravda pred javnim mnienjem i sa sebe digne sumnju, kao da se je lakoumno dao zavezti i bez temelja na onaj način izraziti.

Odpravi dakle u Dalmaciju svog pouzdanika Allesani-a, da mu s namjestničtva prinese temeljite dokaze o protuzakonitomu

ponašanju franovaca u Dalmaciji, na kojih se je osnivalo izvješće, po kom se je onako izrazio; a toga i preveć u Zadru bijaše, nego da podpunije bude i bez ikog prigovora. Allesani zaredi po uredih spljetskoga kapitanata i političkih preturah od Neretve do Krke i dalje, ter sabrav sve spise u rukoveti i snopove ponese u Beč, da na guvnu brižnih poslovača sve se razmetne, prevrne, mlati i raztrese; ali kada se započe vijati, na jednu se složi prazna slama, a na drugu vjetar istine odnese pljevu, i na čistu ne ostade niti jedno zrnce. Tu bijaše tužba i osvada, izvješća i brzojavka, ali ništa dokazana, ništa iztražena i potvrdjena, zaludna briga, prazna slama, za ništa koristna nego da bude bačena u peć, da ju proždre oganj.

No bijaše i drugih načina, za koje nisu trebali dokaza i svjedočanstva. Znajuć da dva franovca ove države pohadjaju sveučilište, naredio je, da se propita rektor i po dekanatih ostali profesori vrhu ponašanja i naukovnoga napredka dvaju pripravnika; ali slabo ga sreća posluži, jer svikolici u svem se najpovoljnije izraziše. Sa istoga carskoga dvora bijaše pouzdanik poslan, da se u onomu samostanu izviesti kod veleštovanoga otca Matzeka najuglednijega redovnika u kapistranskoj državi i povjerenika svete zemlje, koliko o dvama pripravnicima, toliko u obće o stvarih njihove države u Dalmaciji, i taj ugledni otac najpohvalnije se izrazi za jedno i za drugo, kako je kašnje istim pripravnicim povjerio.

Napokon, kad već ništa ne pomagaše, odluči odvratiti im udarac ondje, gdje bi ih najžešće zaboljelo.

Pisa cesarskomu poklisaru kod svetoga sjedališta u Rimu, da se na dalmatinske franovce odkupiteljeve potuži sv. otcu papi i dojavi gjeneralu franovačkoga reda, kako su postali buntovnici i protivnici uzpostavljene vlade njihovoga ces. kr. apoštolskoga veličanstva; radi česa, da bi se moglo doć do razrušenja i razpuštenja države, i da se ovi franovci drugim redom zamiene.

Naravno da su take osvade i prietnje s najvećeg mjesta po samo uredovnih spisih, o kojih se ne mogaše dalje iztraživati i dokaza iziskivati, ožalostile papinu kuriju, koja je najbolje znala za položaj tih franovaca i koliko znamenita bijaše njihova zadaća za vjeru u pokrajini, a još veće ucviljeno bijaše otčinsko srdce dobroga gjenerala franovačkoga reda.

Papinu nunciju u Beču stigoše jadikovna pisma iz Rima, koja su tražila izvješća o stvari tako zamašitoj i preporučivala njegovoj brizi i skrbi tako zaslužnu redovničku zadrugu. Nuncij bijaše podpuno obaviešćen koliko po javnih glasilih, toliko po

podatcih, koje mu prikazaše pripravnici, ter on mogaše ublažujuća i mirna izvješća slati; ali državniku otcu Ivanu Šimunoviću dodje na ruke od gjenerala najstrožije pismo, kojim ga starješina pozivaše na račun: kakvo bijaše njegovo ponašanje, kakvo li njegovih redovnika, kad su na taku pogibio propasti dovukli svoju državu. Njemu se ne moguće činjaše, da redovnici tako zaslužne države s uzvišenom zadaćom, koju su ubaštinili od svojih otaca, da bi se takoj pogibli izložili i nezakonito djelovali, i u toj stavnoj nadi, da državnik može dokazati svoju i svoje braće pravednost, svjetuje ga, da ne časeći časa na taj mah podje u Beč i pried priestoljem njegovoga ces. kr. veličanstva pismeno i naustice opravda postupanje svoje i redovnika i svoje države, u čem će mu na ruku biti papin nuncij, komu je preporučen i o svem izviešćen. Koliko ne nadan, toliko strašan pade na srdce državnika ovaki udarac sa strane njevoga vrhovnoga starješine. Onda, kada na utjehu svoju i ostale braće mišljaše, da onakim opravdanjem na carevinskom vieću u javnom mnienju i onakom adresom vjernosti mišljaše da je stvar riešena, uvidi, da je tekar muka započela, ter sbilja namah poleti u Beč, obznanjujuć svoje redovnike o uzroku poslanicom, iz koje prenosimo: „Uzrok, koji nas prisili na ovako ne nadani i naprasiti put, nije drugo nego posliedica nekih sasvim zakonitih čina za dobrobit našega naroda i pravo, kojim se poslužiše gdjekoja naša braća prigodom zadnjih izbora za pokrajinski sabor; čini, koji dadoše povoda zlobnicim, da nas osvade u Rimu i u Beču, kao neprijatelje zakonito uzpostavljene vlade i posvećene osobe njihovoga ces. kr. apoštolskoga veličanstva.

Užasna osvada bijaše tako strašno sastavljena i priredjena, da nas je imala zapasti ništa manje od propasti naše redovničke države; i to bijaše dojavljeno našemu vrhovnomu starješini gjeneralu, koji štovanim pismom 24. protinca 1865. mudro nas svjetova i naredi, da podjemo u Beč i uznastojimo pismeno i ustmeno razbistriti stvari. da razmetnemo zlobne zapletaje, izpravimo netemeljne predsude i prosvjedujemo protiva nabačenim potvoram, jeda bi pogibio odvratili i ukriepili dugotrajan mir i dobro sporazumljenje." Državnik u Beču bijaše odmah kod nuncija posjeguran, da je stvar pala po sebi, jer da je dokazana bila pravednost redovnika, a netrizmenost nekih prerevnih političkih poslovača, uslied česa, da se je kod popečiteljstva i dvora promienulo mnienje njima u prilog. Vitez Šmerling primi ga na saslušaj, pa i ako nije mu kakvu prijaznost pokazao, nije nit one odurne ozbiljnosti, koja je mu kao prirodjena bila.

Primio je on na znanje liepe izraze i posjeguranja državnika i preporučio svakako trizmenost i složnost s vladom, što je većekrat opetovao. Tako je državnik posredovanjem nuncija ukriepio u Beču dobro mnienje o franovcih, opravdavši na visokih mjestih djelovanje svojih redovnika, i stavnom nadom bolje budućnosti zadovoljan se povratio u svoju državu.[1]

---

[1] Harnost nas duži, da javno zahvalimo prof. ot. Šimunu Milinoviću koliko na podatcih potankosti, koje smo u ovomu poslu od njega primili, toliko na prevodu iz njemačkih dnevnika o podatcih spadajućih na ovu znamenitu razpru. Isto tako prof. Matasu, koji je onda riedkom brižljivošću rukovodio dopisivanja, da onako sjajna bude obrana potvorenih redovnika. Obima hvala i vječita harnost.

Poglavje deseto.

1866.—1880.

1. Obrana franovaca na pokrajinskom saboru. — 2. Svjedočba biskupa o koristnom radu franovaca, dostignuta prošena pomoć od vlade. — 3. Uredba učilišta, preokret franovačkog gimnazija u niži vladin. — 4. Uredba bogoslovja, učitelji i propoviedaoci. — 5. Posjet cesara i gjenerala franovačkoga reda, uredba države. — 6. Stogodišnjica na Visovcu prvslavljena. — 7. Književni rad ovoga vieka. — 8. Završenje.

1. Ako u Beču i po ostalih mjestih toliko zanimahu se glasila javnoga mnienja o franovačkom pitanju i zgadjaju na carevinskom vieću, može se suditi kako bijaše u Dalmaciji, gdje nesamo franovci potvoreni bijahu, dali i narodni zastupnici i veliki dio pučanstva.

Najprije počete prosvjedovati narodni zastupnici, upravljajuć na namjestnika otvorena pisma, kojimi ga pozivahu, da dokaže: na kom je temelju on osnivao drzovitu potvoru nelojalnosti naprama svomu cesaru i kralju, kojom je njih i cieli narod osvadjao.

Ostali listovi po pokrajinah prepečatavahu i prenašahu u različite jezike te prosvjede i upite; ali naravno namjestničtvo je samo najdubljim grobnim mukom odgovaralo. Kad dodje vrieme, da se okupi pokrajinski sabor, narodni zastupnici mišljahu, da bi tad vladu na račun pozvali, ali ona tamo bijaše sjegurna o svom poslu, jer joj vjerna većina, onako odabrana kako vidjesmo, bijaše po srdcu viteza Šmerlinga, poslušno čedo namjestnika, i u njem sjedilo ono pet zastupnika dalmatinskih, koji su i sami otačbinu osvadjali ili mukom potvore potvrdjivali, a da nije jedan usta otvorio na obranu naroda, kog su imali zastupati. Svakako pri razpravi adrese diže se narodni zastupnik Raimondi i prigovori ovako: „Obstoji gospodo čin, koji se je zbio dne 3. travnja ove godine, kojim isti Šmerling potvori dobar dio pučanstva Dalmacije; njega će cienimo vrieme izbrisati, ako ga do sada izbrisalo nije.

U oni dan državni popečitelj, kada se je bavilo o franovcih, uhvati prigodu, da po viestih iz Dalmacije dobivenih, i kako on kaže obavješćenjem od namjestnika, osvadi franovce, koji po jednom stranom zastupniku bijahu obranjeni, a nije se našao sam jedan glas izmedju dalmatinskih zastupnika, koji bi se bio digao na njihovu obranu!

Ovi redovnici, koji preko vjekova srdčeno obraniše vjeru i državu, koji bijahu održatelji i promicatelji koliko im bijaše moguće prosviete izmedju našega planinskoga pučanstva, oni koji nikad ne pomanjkaše u vršenju svojih dužnosti naprama crkvi, bijahu naznačeni kao njezini protivnici. Ali ne zastaše tek ovdje njihovi neprijatelji, dali ih osumnjičiše kod vrhovnih starješina u Rimu!

Suvišno je pominjati, da su oni preokretom stvari osvećeni, a to su i zaslužili svojom brižljivošću i svojim ponašanjem prošastim i sadanjim.

Ali potvore nabačene Dalmaciji nisu samo na franovcih, nekim postupom one padaju i na druge osobe cieloga jugoslavenstva, koje bi tražilo središte van Austrije . . ."

Potla dugoga razlaganja i dokazivanja predlaže, da se u adresi nadostavi izpravak proti napadaju državnoga popečitelja.

Za njim govoraše arhimadrit Kovačević, koji reče: da u Beču nije usta otvorio, jer da ne poznaje njemačkog jezika. Zar samo s toga? — Beata simplicitas! Ipak sada izjavljiva: . . . „Možemo li mi premučati, gdje naš narod i jedan dio pod svakim pogledom odličnih franovaca na javnomu mjestu pred očima blizu svih zastupnika carstva bijaše osvadjen s nevjernosti?" . . . Pristaje uz predlog.

Tad biskup Zaffron prihvati: . . . „Rad poštenja franovaca moram moj glas dignuti i svetčano izjaviti, da su oni vazda bili sa svim naprama kralju vjerni. Da je komu u žaru prepirke izmakla se besjeda (?), to se ne odnosi na vjernost i poštovanje sa strane prečastnoga franovačkoga reda . . ."

Liepo se izrazi i prabiskup upogled franovaca; ali adresa bijaše salivena i prošla kroz sedmera sita, ter se ne mogaše nadodati, niti oduzeti rieči; poslušna ju većina propusti kakva je iz kalupa izašla, bez željnoga nastavka i prosvjeda.

Kako se je izrazio zastupnik Raimondi, franovci pravo bijahu pri javnomu mnenju obranjeni i osvećeni, kako u Beču, tako i u Zadru i svagdje.

Pošto se već ne mislimo na ovaj predmet povraćati, ovršiti nam je milu dužnost, da zahvalimo uspomeni za-

točnika i srdčenoga branitelja, kako u obće vjere i domovine, tako i posebito franovaca naše države, pokojnomu dičnomu narodnomu zastupniku kanoniku Don Mijovilu Pavlinoviću, koji poznavajuć možda bolje no itko poviest franovačkoga rada na korist vjere i domovine preko dugih vjekova mukâ i trudâ, svaki put bilo u Beču na carevinskom vieću, bilo u Zadru na pokrajinskom saboru, bilo u dnevnicih i svojih učenih spisih, svagdje i svaki put iztakao se je perom i besjedom na obranu njihovih pravica i pravednosti.

Za sami primjer pripisat ćemo nekoliko njegovih rieči: . . . „Mučenstvo, borbe tristoljetne po Kotarih, po Petrovu polju, po Ercegovini, po Primorju, to je franovačka povjestnica crkve i naroda hrvatskoga u Dalmaciji i Bosni.

Dignete ili ozledite i dan danas redovnike u Dalmaciji, vi ste digli dušobrižnike najvećim i najtežim župam, ostavili ste 150.000 katolika razsijanih po planinah bez jedinih svojih duhovnika; krenite u redovnike vi ste uništili upliv carevine u Istoku . . .“

. . . „Mletačka se vlada u Dalmaciji mudro vladala, jer je providur Riva zaklinjao, da ne kreće u redovnike, ako ne će da amo ruši i crkvu i državu; ako Mletci u ono doba svoga ludila, kad u zlu kob svojoj glavi posizaše na svetinju crkve, ipak mira pustiše hrvatskim franovcim, bilo bi se uzdati, da će se i u Austriji naći čovjek, koji će pridočiti vladi N. V., što su po Dalmaciji za vladajuću obitol naoseb franovci presv. Odkupitelja, što sve jednako oni znače kod toga naroda.

Ja sad ne ću da spominjem progonstva, muke, ni same razbojničke smrti, što početkom ovoga vieka za vladajući dom pretrpiše ti redovnici, nego za slučaj, kad bi se ponovilo ono nedavno, kad popečitelj N. V. u ovoj istoj visokoj kući usudio se napadati na te redovnike, jer ne služahu protinarodnoj politici njegovih prokonsula dalmatinskih, za taj slučaj želim, da koji vjerni savjetnik kaže caru austrijanskomu, ono što je u vrieme Jakobina maršal Marmont kazao silnomu Napoleonu: Veličanstvo! ako ćeš ugleda i ljubavi u svem istoku ne kreći u redovnike . . .“ (Različiti spisi 616-19-20)

2. U slabom se stanju država nahodila, jer kako na namjestničtvu za stalno bijaše obećano, da će prikazana prošnja za pripomoć biti povoljno u Beč popraćena i preporučena svota 4.000 fl., tako u stalnoj nadi, da će biti primljena i uslišana, državnik bijaše prikupio blizu dvostruki broj pitomaca u zavod, ter ih je preko 60 država uzdržavala; ali kad se stvari u Beču

onako razvedoše, prošnja odbivena i pripomoć zaniekana, može se pojmiti u kakvoj se neprilici nadje državnik, sinjski zavod i sva država! Kojimi sredstvi toliku mladež uzdržavati, kojom li dušom toliku mladež iznevjeriti i zavod stopro uredjen razpustiti?!

Uhvanjem u božju providnost, u svoju pravicu i u požrtvovanje braće redovnika, ako će i uz najveće žrtve i muke zavod je trajao i napredovao u svedjernom uvjerenju, da će se vlada jednom posve uvjeriti o pravednosti franovaca i obećanom ih svotom pomilovati.

Za prvu godinu 1865. samostani i svi župnici odazvaše se sinovskom ljubavi otčinskom pozivu državnika, i položiše na oltar uzdržanja svoje države do zadnjeg zaranka i prepoloviše svakdanji zalogaj, ter nadoknadiše vanredne troškove, a za sliedeću godinu 1866. državnik obznani biskupe, da pošto je država sve učinila, što je mogla da prosliedi uzgoj pitomaca i djaka za uzdržanje svoje i službu velikog broja župa, pošto ona dalje ne može posebnimi sredstvi prosliediti, i pošto joj je vlada uzkratila obećanu pripomoć, ona je prisiljena svrhom školske godine mladež svojim kućam odpraviti i zavod zatvoriii, neka se dakle odsele sami postaraju za uzgoj tolikih župnika, kojimi bi franovce zamienili. Jedino, ako bi vlada obećanom svotom pritekla državi u pomoć, to bi ona u napred prosliedila zavod uzdržavati i svoje pitomce kao i dosad odgojivati.

Kroz ovo vrieme stvari se u Beču bijahu preokrenule posve na drugu stranu. Potla znamenite sjednice na početku travnja u carevinskom vieću, mrki oblaci počeše zastirati Šmerlingovu zviezdu, ona pomrča i zadje, pa s njom i sateliti u Dalmaciji Rozner, Lappena, Allesani, Bonda et comp. Šmerlinga, u lipnju nastupi dobri knez Belcredi.

U listopadu starac Mamula dodje u Beč, i nakon razgovora s novim državnim popečiteljem dade ostavku dalmatinskoga namjestničtva, i nastupi ga pošteni gjeneral Franjo baron Filipović.

Kada mu državnik franovaca odkupiteljevih spomenuti ot. Ivan Šimunović dodje na pozdrav, on ga najprijaznije primi i obeća svaki naslon i preporuku franovcim tako zaslužne države; i u ovoj prvoj prigodi državnik mu prikaza prošnju, kojom moljaše, da u stalnoj nadi, da bi vlada pomogla njegovoj državi za uzdržanje učilišta i uzgoja pitomaca, da ne bi rad oskudice sredstva prisiljena bila prvo završenja školske godine zavod zatvoriti i pitomce razpustiti, bude ma u zajam milostivo

uduženo f. 2000, koji bi se kašnje odbili od dozvoljene svote, jer bi to bio jedini način, da se do svrhe godine održe.

Na njegovu prošnju prikazanu na 18. veljače, odmah na 23. istog mjeseca primi odgovor, kojim mu namjestnik javljaše: . . . „da je njegova prošnja uslišana i da prošenu svotu može dignuti u zajam, da pokrije prieke potrebe uzdržavanja pitomaca za župne službe u biskupijah Zadra, Šibenika i Spljeta-Makarske . . .“ —

Državnik ot. Šimunović pametno se je sad znao poslužiti pravednom naklonosti namjestnika, koji se je bio podpuno uvjerio o pravednosti franovaca i o velikih zaslugah njihovih naprama vjeri i domovini, što je očito izjavljivao, da bi na visokom mjestu zagovarao njihovu pravednu prošnju; ter ot. državnik opet se navrati, da od vlade pomoć potraži, i to žarkom preporukom biskupa, koja je puno vriedila u sličnih pitanjih.

Kako svjedočbe biskupa najpravednije slikaju koristni rad franovaca, tako cienimo, da nam dužnost nalaže iste iztaknuti, da se vidi u kojoj su cieni i ovoga vremena isti franovce držali. Prvoj prošnji bijahu pridružene posebne sviju, u kojih franovci vršijahu duhovnu službu, i pošto su istoga sadržaja kao i ona priložena ovoj drugoj prošnji, a ova ukupno od svih podpisana, cienimo da će ova za sve zadovoljiti. — U ovoj dakle nacrtana bijaše ciela poviest franovačkoga djelovanja u Dalmaciji; ona kaže cesaru: . . . „U vjernom Vašem kraljevstvu Dalmacije od šest vjekova obstoji red franovaca od obsluženja u tri države, koji biskupim u dušobrižničtvu pomaže; a izmedju ovih država presv. Odkupitelja uzpostavljena odieljenjem od Bosne i Hercegovine, koje redovnici odlikovaše se vazda revnosti i požrtvovanjem života u kobna vremena, kad no preko dva vieka Osmanlije bijahu obladali Dalmaciju, sve vatrom i mačem razrušili i posakrivane po planinah i dubravah kršćane proganjali.

U ono tužno vrieme za Dalmaciju, koje se još danas ćuti, katolička vjera bila bi se utrnula, da ne bude bilo apoštolskih truda redovnika sv. Frane, koji u podpunoj oskudici mirskog svećenstva, pošto isti biskupi bijahu primorani zaklanjati se u tvrde gradove pri moru, oni se po svaki način postaraše, da se živa održi vjera u siromašnom puku, s kojim kašnje sudjelovaše, da se nevjernici protjeraju mimo današnje mejaše i da se Dalmacija oslobodi tiranstva i bezbožnoga njihovoga jarma.

S toga nesamo biskupi, dali i mletačka vlada bijahu im neizmjerno harni, davši im pravo, da prikazuju župnike, gdje bi oni napučivali i uzpostavljali župe, a od Mletčana zaslužiše povlastice i pripomoći, da grade samostane, crkve i župne kuće, da tim sliede djelo spasenja vjerskoga i družtvenoga posred hrvatskoga puka u Dalmaciji i susjednoj Bosni.

Znatna je njihova pripomoć dalmatinskim biskupim, koji za turskog obladanja bijahu izgubili svoje posjede po unutrašnjih zemljah i tim ostali bez potrebitih sredstva za uzgoj mirskog svećenstva, kako onda bijaše potrebita, tako je i danas, ter bez pripomoći redovnika franovaca presv. Odkupitelja, i kad planinske župe ne bi od njih služene bile, katolička vjera u biskupijah Zadra, Šibenika i Spljeta-Makarske pretrpile bi znatne i možda ne popravljive štete, pošto u zadarskoj biskupiji od veće godina oni su ostavili šest prostranih župa, a u šibenskoj i spljetskoj još su mnoge bez duhovnoga upravitelja.

Dokle ovi redovnici mogahu slati svoje djake u Italiju, mnogi se onamo izučavahu i različiti samostani imadjahu dovoljan broj učitelja, koji su domaće djake podučavali, i pobožnost puka mogoše naknadjivati potrebita za njihovo uzdržanje; samostani imajuć dovoljan broj redovnika mogahu ih priličan broj odredjivati za službu župâ od biskupa im naručenih na želju istih pučana. Danas sve ove sgode pomanjkaše, ter opustiše samostani, a što je tužnije, oni su već u nemogućtvu, da prikažu svećenike za sve župe, koje služahu od veće vjekova.

U ovom stanju biskupije Zadra, Šibenika i Spljeta-Makarske nahode se u nesgodi, jer puci vape svoje župnike, a biskupi, od kojih onaj u Šibeniku nema svog sjemeništa, nemaju broja svećenika potrebita za župe primorja i otoka, a još manje, da bi ih slali na planinske župe, koje rad prostora, rad mučnoga zraka i položaja, ne bi mogle biti služene od svećenika primorja, kao što izkustvo pokaza, niti podnositi tolike mučnosti i oskudice.

Ima jedini način posvećeno Veličanstvo, da se naknadi duhovnim potrebam gorskoga pučanstva okružja Zadra i Spljeta, u kojih su pomenute biskupije, a to jest, da se obilatom pomoći pruži sredstvo franovcim presv. Odkupitelja, kako bijaše predloženo na carevinskomu vieću prošaste godine, naime f. 4000, da isti uzmognu podgojiti pristojan broj redovničkih pitomaca, kojim bi pokrili župe, koje su ostale bez pastirâ.

Bez ove pripomoći ona redovnička zadruga to većma će propadati, i župe koje danas služe ostarjeli redovnici ostati će bez župnika, pa tad će se neznanstvo, strasti i opačine uzmnožati svake godine to veće, tamnice danas prepune natrpat će se zločinci i pobožno čuvstvo utrnuti će se u siromašnomu puku.

S pripomoći pak, oni bi prosliedili slati vriednih svećenikâ, koji bi ćudoredno čuvstvo medju pukom uzdržali, odvraćajuć ga od opačina i upravljajuć ga na veću radinost i pobožnost, tim da zakon poštuju i tudja imanja, podieljujuć mu oni nauk jedino moguć u planinskih županh, jer inačije ne moguć rad oskudice mjestnih sredstva i rad prevelike raztrkanosti sela i težačkih kućišta.

Rad svih pomenutih uzroka preponizni niže podpisani prose Vašu kraljsku darežljivost, da se udostoji iz državnih zaklada udieliti franovcim države presv. Odkupitelja u Dalmaciji prošenu pripomoć, da mogu naknaditi brojem svećenika potrebe župâ u rečenih biskupijah, jer se popi ne bi mogli tako nabrzo uzmnožati, pošto se opaža svake godine manjak istih, i jer biskupi ne bi mogli one popove slati, da služe planinske župe, koje inačije franovci od vjekova služe.

Tomu je nadostaviti, da isti puk u gorskoj Dalmaciji naučan, da bude upravljan od redovnika sv. Frane, žarko njih želi i ne bi lasno podnosio, kad bi vidio, da se zamienjuju mirskim svećenicim, sve kad bi ovih bilo, što se pokaziva . . .“

Pokriepljena državnikova prošnja ovako žarkom preporukom ukupnoga biskupata Zadra, Šibenika i Spljeta-Makarske, uz priznanu nevinost franovaca i naklonost namjestnika, nije se moglo sumnjati, da nebi uslišana bila, i sbilja na 19. svibnja 1866. namjestnik brzojavom obznani državnika ot. Šimunovića, a na 5. lipnja pismeno dojavi, da je svietla kruna izdala dozvolu za prošenu pripomoć. —

3. Dostignutom pripomoći najprvo se začeće svestrano uredjivati sinjski gimnazij pribavljenjem naukovnih predmeta u kabinetih fizike i prirodoslovja. Te godine nadodjoše mlade sile dvaju učitelja u Beču uzposobljenih, Milinovića i Ivanovića; vriedni ravnatelj ot. Matas bijaše se odlikovao kako na upravi i uredbi zavoda, tako i u obrani svoje braće i naroda u različitih glasilih u Zadru, Zagrebu i u Beču, čašćen i ljubljen ne samo od braće redovnika, dali od svih rodoljuba, okolnih svećenika i svega cetinskoga puka; sinjski varošani u veće svetčanih prigodah izkazaše mu svoju harnost za dobre savjete i uprave u najodlučnijih

časovih, kako su mogli iztrgnuti svoju obćinu iz gvozdenog zagrljaja spljetskih prokonsula . . .

Državnik ot. Šimunović zadovoljan što je posred uzbunjenih vjetara i valova prietećih propašću svoju državu preveo u luku mira, završujuć trogodišnju vlast predade ju nasliedniku ot. Luliću. koji na 5. rujna 1866. na sboru ove države u Spljetu bijaše po drugi put odabran za državnika.

Može se pojmiti koliko je svoj državi na srdcu stalo, da se narodni zavod u Sinju usavrši i žarkom ljubavi učitelja dostigne najbolji napredak. I sam je državnik nastojao, da se ovo po njem, kad prvi put bijaše državnikom, začeto i uzpostavljeno učilište sve to veće u svemu razvije i usavrši; sa svim da znatno pomnoža svoje djake i pitomce, da dobar broj varoških mladića učaše, i sa različitih strana pokrajine na njem se izučavaše, svakako vlada uvidi, da se nisu obistinile njezine nade i namjere, jer je ona cienila, da bi iz Bosne i Hercegovine na to narodno učilište mladež dolazila, ter s toga što se nije svake godine svih osam razreda pravilno moglo držati, jer, i ako niži bijahu dovoljnim brojom pohadjani, za gornje običajno ne bijaše nego mali broj samih franovačkih djaka, ter se kod vlade započelo nagadjati, kako bi se taj zavod snizio na samo niži gimnazij. K tomu prispješe iz Beča novi zakoni i naredbe za preuredjenje srednjih učilišta, uslied temeljnih odluka god. 1871. za sve carstvo, po kojih i ovaj do tada samo franovački gimnazij imadjaše postati vladin, ter iste godine kao takav bijaše proglašen samo kao vladin niži, ali jednako ostade u franovačkim rukama, samo što bijahu profesori uzporedjeni ostalim javnih učilišta zakonitom pristojbom.

Tim ovaj narodni franovački zavod izgubi svoj prvobitni značaj, i postade kao i ostali u pokrajini na vladine troške i razpoloženje; samo što onaj franovački samostan davaše badava bez ikakve naknade gimnazijalnu sgradu sa svimi prostorijami za razrede, kabinete i ravnateljstvo.

Preokret gimnazija bijaše na štetu njega istoga, jer ne bijaše već onoga žarkoga zanosa od svih redovnika prama njemu, kao što bijaše kad je samo njihov bio; predvidjalo se je, da ni tako uztrajati ne će, jer bi sad vlada s njim i profesori na volju već razpolagala. Ne buduć podpun, ne samo da već nisu učenici iz drugih mjesta dolazili, nego i darovitiji varošani odlazili u Spljet i Zadar, da kod jednoga od ovih zavoda nauke dovrše, ter se broj smanjivao i ostajao na samo franovačkih pitomcih, a isti su profesori posebno učili djake svoje države

i u razredih gornje gimnazije. Videć kako očito propada, uznastoja koliko ot. državnik, toliko sinjska obćina i zemaljski odbor, da bude opet na viši uzdignut i sa svih osam razreda usavršen; ali potrebitih uvjeta ne bijaše, ter još neko vrieme prosliedi tako živariti, dokle i kao takav izčeznu god. 1880. Od tada sama država na njem podučava svoje pitomce i djake, kao i varoške mladiće, koji ga posebno pohadjaju.

Svakako sinjski gimnazij bijaše od velike koristi državi; s njim se znatno pomnoža broj redovnika onako smanjen radi različitih mučnosti, oskudica i protivština s veće strane, ali što je znamenitije, s brojem velik bijaše i naukovni napredak. Srdčeni bo učitelji znadoše u nauk zaljubiti svoje učenike, kako se danas mogu dičiti brojnimi redovnici po župah i samostanih, po kojih dosta doprinieše uzgoju i prosvjeti naroda, kojim po župah upravljaju.

Uz gubitak gimnazija država veći udarac oćuti gubitkom četiriju učitelja, koji kao usposobljeni profesori ostaviše državu i primivši vladinu ponudu kao popi pridjoše na druga javna učilišta. Taj gubitak braća od srdca žale, jer u njih država izgubi najljepše sile vriednih učitelja, koje u sadanjih okolnostih težko da će moći naknaditi.

S harnošću i u ovoj prigodi izjavljujemo zahvalnost profesorom: Tomiću, Milinoviću i Šalinoviću, koji velikodušno zahvališe vladi na jednakoj ponudi, ostadoše sa svojom braćom i prosliediše obučavati na istom zavodu pitomce svoje države, samom nagradom zadovoljstva svoje saviesti, da sve čine i žrtvuju koristi i napredku vjere, svoje braće i domovine, kao zahvalni sinovi majci, od koje primiše sve što su i što znadu.

Ogledali se njihovi nasliednici u vrline i žarku ljubav naprama svojoj državi, da tako vitežkimi uzori pokažu riečju i djelom potomcim, da su pravi sinovi otaca, koji sličnim vitežtvom preko vjekova ne samo žrtvovaše sve za vjeru i za domovinu, dali kroz muke i borbe svakojake sačuvaše nam predave i svetinje velikog zvanja ove zaslužne države, koje se ponosom iztječemo da smo sinovi i nasliednici.

4. Do sada spominjasmo velike brige i nastojanja o uredbi gimnazija i sinjskoga zavoda ili franovačkoga sjemeništa; ali nam je dužnost kazati, da jednake brige i pomnje bijahu uložene za što bolje usavršenje i napredak mudroljubja i bogoslovja. Po vladinih naredbah prvo bijaše mudroljublje u prvih godinah bogoslovja, kašnje za neko vrieme bilo odieljeno i posebno uz-

postavljeno u samostanu Zaostroga, dokle po istih naredbah malo po malo izčeznu kao posebiti predmet u učilištih.

U Šibeniku po prvašnjoj uredbi učitelj ot. Jerko Belamarić predavaše crkovno pravo i mudroljubje, a ot. Šimunović crkovnu poviest pa kašnje pravo za blizu trijest godina. Za tim se bogoslovje preredi i u Šibeniku ostade crkovna poviest i dogmatika, koju preuze ot. Ivan Marković. Ovaj učitelj koliko izučen, toliko prevelike želje i ljubavi naprama učenikom, željaše preliti sve svoje znanje u srdca i pamet svojih djaka, tako da silnim trudom i naporom bijaše zdravlje poremetio; ali se je ipak tješio ljubavju i napredkom svojih učenika, ter i kašnje kada rad slaboće zdravlja ostavi učiteljsku stolicu, on se je jednako naukom bavio, te jur vidjesmo plod u različitih mudrih razpravah i pečatanih učenih djelih.

Današnji njegov zamjenik na učilištu u Šibeniku ot. Josip Miolin, pokle izuči bogoslovje kod sveučilišta u Insbruku vjerno ga naslieduje u srdčenom nastojanju, i na vrieme pokaza nam plod učenosti u pečatanom djelu Ruska Sinoda; s njim je ot. Vukićević predavao crkovnu poviest, a sad ot. Barbić.

U Makarskoj prve učitelje bijahu zamienili ot. Jakov Milinović i ot. Angjeo Kukavica, i ove nasliedili vriedni ot. Gabro Puratić i ot. Šerafin Vežić, a danas na onomu učilištu predaju ot. Bono Parun crkovno pravo i ot. Marko Ivandić ćudoredje i pastiersku. Ove imali su zamieniti ot. Ante Marušič, koji kod sveučilišta u Insbruku pohvalno bijaše izučio bogoslovje, ali ga nemila smrt umori u cvietu mladosti i prekide liepe nade, koje je država začimala od njegove dobrote i učenosti. Takodjer i mladji ot. Angjeo Kukavica na papinu sveučilištu u Rimu ovjenčan je lovorom naučitelja bogoslovja; država očekiva liepi plod od njegovog nauka, ako mu slabo zdravlje dopusti, da se povrati na učiteljsku stolicu.

Danas takodjer naši djaci pohadjaju sveučilišta u Gradcu i Zagrebu, te bogoslovna predavanja u Ljubljaui i Zadru, koji će stare zamieniti i ugled održati naših domaćih učilišta.

S našim bogoslovnim naukom znamo, da su sasvim biskupi zadovoljni rad dobra uspjeha na izpitih, kada im se prikažu naši mladi misnici, da dostignu oblast izpoviedanja i župnikovanja, što veće krat javno zasvjedočiše u znamenitih prigodah pa i pred istim starješinom, kad ih na izpite dovodjahu: „Mi znamo, da fratri dobro uče bogoslovje, mi smo s njimi sasvim zadovoljni.“ Oni to izjaviše pred kaptolskim sborom, i mi to čusmo svojima ušima . . . —

*

Franovci iz dubokoga osvjedočenja uče bogoslovje, znadu ć da o tom nauku zavisi njihovo spasenje i duša njima povjerenih. Taj nauk od najdavnijih vremena medju redovnici znamenit bijaše, što nam pokaziva silni broj knjiga po svih knjižnicah samostana rukopisnih i pečatanih. To nam svjedoči i veliki broj vriednih učitelja bogoslovnih ne samo u ovoj državi, dali i u inozemstvu, koji su ga na prvih učilištih reda predavali, kako vidjesmo u prošlom vieku, tako možemo i u ovom pomenuti i ako rad poznatih uzroka znatno smanjen broj redovnika, kako ni za posebne potrebe u otačbini ne dotjecali, ali svakako rad velike učenosti ot. Topić bijaše obustavljen u Rimu, da na zavodu kod sv. Bartula kao Professor Controversiarum izmedju najučenijih bogoslova visoke nauke predava. Isto tako ot. Andrija Miošić mladji na Zmajevića sjemeništu u Zadru za veće godina bogoslovje predavaše, i ot. Frano Perić kroz dvadeset godina na sjemeništu u Spljetu odlikova se na učiteljskoj stolici.

Od ovih učitelja običajno su odabirani državnici, pak i povjerenici od gjenerala odredjivani za pohoditelje i predsjednike sborova drugih država, kao što zadnjih doba bijahu: ot. Šimun Milinović stariji u Bosni, ot. Ante Lulić dva puta odabran definiturom svega franovačkoga reda za vremena svoga boravljenja u Rimu kod gjeneralove kurije, bijaše pohoditeljem različitih država u Italiji, pak i u Dalmaciji svoje države i one sv. Jerolima. Ot. Ivan Simunović bijaše pohoditelj povjerenik u Dubrovačkoj, tako isto i ot. Špiro Tomić, ot. Ivan Marković u onoj sv. Jerolima i u Dubrovačkoj, te kapistranskoj u Austriji, Ungarskoj i Slavoniji.

Po ovih učiteljih uzdrža se kako prošastih vjekova, tako i u ovom hrvatsko propoviedanje i po gradovih i varoših pokrajine u najboljem ugledu. Kad već malo tko brinuo se za hrvatski jezik i propoviedanje, oni su ga dično održali na propoviedaonicah od Lošinja do Korčule sve do naših doba, kad se je narodnom jeziku dostojno mjesto povratilo. Izmedju ovih samo ćemo spomenuti za prvu polovinu vieka učenoga Glumca, Balina, Lozu, Radonića, Kalandrina, Paića i Perića, a za drugu ot. Lulića, tri Milinovića, Zoricu, dva Vežića, Šimunovića, Puratića, Šaliuovića i Tomića, da ostale ne brojimo. Ovi kako na učiteljskih zavodih predavahu visoke nauke djacim, tako u istih naucih s propoviedaonicâ tumačahu prostomu puku visoka otajstva zakona božjega.

5. Odanost i privrženost, koje su vazda i u svakoj prigodi pokazali franovci prama svojim koli duhovnim, toli svietovnim starješinam, a tako isto i narod, s kojim oni upravljaju, izkazaše se najsjajnije u dvie veoma znamenite prigode ovo zadnjega vremena.

God. 1875. Franjo Josip I. cesar austrijski i naš hrvatski kralj stupio je prvi put na ovo hrvatsko zemljište. Oduševljenje i zanos ciele pokrajine tom prigodom bijaše najdivnije, svaki se je natjecao, da što slavnije pričeka svoga kralja. Od zadarske obale po Kotarih, Bukovici, kninskoj i drniškoj krajini, od Krke do Cetine i Neretve, od gorâ do mora uz hrvatsku trobojnicu hrvatski je narod srdčeno pozdravljao svoga kralja sa urnebesnim: Živio naš hrvatski kralj!

Od Zrmanje do Neretve na čelu puka bili su franovci, da dočekaju i poklone se vitežkomu cesaru; srdcem na dlanu a dušom na jeziku izrazivali su svoju vjernost i odanost kao i svega naroda naprama Njegovu Veličanstvu.

Vitežki cesar vidljivo ganut na tako izkrene izjave srdčene odanosti, veće krat je ponovio svoje visoko priznanstvo i izjavio: „Milo mi je vidjeti vas na svih mjestih, ja rado imam franovce, jer znam da puno dobra činite.“ —

Iste godine evo im u pohode vrhovnoga starješine gjenerala svega franovačkoga reda prepoštovanoga otca Bernardina iz Portogruaro, koji u žarkosti otčinske brige za korist i napredak redovničkoga savršenja svojih sinova, pokle posebno bijaše obašao i uredio mnoge države po različitih pokrajinah, kraljevstvih i narodih, dodje da pohodi svoje sinove u dalmatinskih državah: sv. Jerolima, presv. Odkupitelja i Dubrovnika.

Po sgodopisih reda zna se, da je ova žala pohodio sv. patrijarka Frano na prolazku za iztočne strane, i povieda se, da se gjeneral Gerardo Odon na prolazku u Ugarsku i Bosnu god. 1339. ovud navratio, i evo napokon prepoštovani ot. Bernardin u družtvu svoga tajnika ot. Frane Marie iz Salerna s jednim bratom laikom, dodjoše u nesgodno zimno vrieme i poduzeše dosta mučno putovanje po suhu i po moru, da obadju poglavite samostane ove države.

Na 20. listopada prepoštovani otac u Šibeniku bi primljen od svojih sinova i svih ostalih redovnika onoga grada najodličnijimi izrazi najveće časti i poštovanja, u čem se odlikova i presvietli biskup Antun Foško za vrieme njegovog boravljenja u gradu.

Na 23. podje u Drniš, gdje bi dočekan od starješine Visovca i svih okolnih župnika jednakom svečanošću, i odonda dopraćen na Visovac, gdje se je duša njegova i njegovog družtva raztapala pri slavnih uspomenah onoga svetišta redovničke savršenosti, poštovane preko vjekova najvećom časti i pobožnosti okolnog puka. Taj liepi utisak on vlastoručno zabilježi na knjizi posjetnikâ sliedećom uspomenom: „Presveta Djevica kojoj je posvećen ovaj pustošan ostrov Visovac svedjer ga branila i čuvala sinove našega sv. otca Frane, koji ovdje od vjekova stanuju čuvajuć ga vitežkom jakošću posred turskih progonstva vjeru i ljubav kršćansku, i šerafinski patrijarka izlio svoj duh vrhu mladih novaka, koji se budu ovdje uzgajali za vlastito posvećenje i pripravljali za apoštolat. Visovac 26. listopada 1876. U sv. pohodjenju fra Bernardin iz Porto Gruaro gjeneral franovaca.“

Njegov veleučeni tajnik, koji kašnje postade biskupom nadostavi: „Pridružujuć se svim srdčenim odlukam i željam svoga gjenerala podpisivam se i ja Fra Frano Maria iz Salerna, učitelj jubilat tajnik gjenerala reda.“ Kako je ovaj vriedni otac bio pjesnik, nasladjujuć se divotom mjesta i uzvišenimi uspomenami njegove prošlosti za vjeru i za otačbinu, na istoj knjizi vlastoručno napisa liepu pohvalnu pjesmu, koju ćemo na drugom mjestu rado prinieti.

Iz Visovca podjoše u Knin pak u Sinj, gdje se za dulje vremena zaustaviše. U Sinju se dogodi blagdan Svih Sveti i uspomena mrtvog dneva. Prepoštovani otac nije se mogao nadiviti koliko radu svojih sinova, toliko pobožnosti onoga puka. Milo mu se bijaše od njih rastati kod onakoga izglednoga prizora; ali su ga otčinske brige na dalje pozivale i zimno doba pričvršćivalo ovršenje trudnog poduzeća. On je želio obići sve samostane i viditi sve sinove; ali jer je po moru čudo trpio ne bijaše mu moguće, da se slabim vremenom zaputi u Primorje, ter se povrati u Spljet i ondje pozva otce na sbor ove države za dan 13. studena 1876. Tute pod njegovim predsjedničtvom bi odabran za državnika jednoglasno ot. Špiro Tomić, a za kuštoda ot. Vinko Šalinović, koji kašnje u vlasti kao državnik nasliedi ot. Tomića.

Na ovom sboru sastavljene su osobite ustanove za ovu državu potrebitimi povlasticami od svetoga sjedališta potvrdjenimi upogled osobitoga položaja i duhovnog djelovanja pri upravi župa redovnikom povjerenih.

Iz Spljeta novoodabrani državnik odprati ga u Dubrovnik, gdje je svojim posjetom obradovao onu braću, kao i ostalu u

Boki kotorskoj, ali na ovom putovanju po moru mnogo je pretrpio i zdravlju po sebi slabu dosta škodovao, ter se je morao odlučiti na dugi nesgodan i dosadan put po suhu iz Dubrovnika do Zadra.

Harni sinovi uznastojaše po mogućnosti ublažiti svom otcu nesgode trudnog putovanja, priredivši po svih mjestih svoje države od Metkovića do Benkovca najsvečaniji i najsrdčeniji doček. Po svih selih, kud je prolazio, po varoših Metkovića, Vrhgorca, Sinja i Knina župnici svojim pukom predanj su izlazili, da prime otčinski blagoslov i da mu izkažu dužnu čast i poštovanje. U Knin kako kasno bijaše prispio, dočekaše ga redovnici s pučanstvom i s dupliri dopratiše u crkvu nakićenu i razsvietljenu, proseć njegov blagoslov, tako i dalje dokle dodje u Zadar, gdje najsrdčenije zahvali ot. državniku, koji ga je dotle dopratio.

Prepoštovani otac bio je sasvim zadovoljan i s najboljim se utiskom povratio u Rim, odkle je svoje zadovoljstvo na sliedeći način izjavio: ... „Povrativši se u Rim, prikazao sam svetomu Otcu ujedno s vašimi zaslugami na korist kršćanskoga puka vaše prave potrebe, koje je vrhovni pastier po svetom skupu biskupâ i redovnikâ dopustio . . .

Moje pohodjenje kod vas, predragi sinci, bijaše radostno momu otčinskomu srdcu, veće nego sam se mogao nadati.

Vašu dobroćudnost, pouzdanje i sinovsku vašu ljubav naprama meni ne ću nikad zaboraviti. Velike su vaše zaslužbe u dobru, koje činite kršćanskomu puku posred tolikih truda i tolikih nesgoda; sve me je to puno utješilo i nukalo me, da vas pohvalim pred svima . . .“

6. Opisat ćemo još jednu znamenitu sgodu ovoga vremena, i to veliko slavlje obavljeno na Visovcu u početku kolovoza godine 1876.

Navršivalo se tada 300 godina, odkad stari samostan Augustinovaca posvećen sv. Pavlu dobi sliku čudotvornu Majke božje i započe se nazivati blažene Gospe; a navršivalo se takodjer 200 godina, od kad franovci, pokle u vrieme kandijanskoga rata bijahu prisiljeni zakloniti se u Šibenik i zapustiti ovo štovano svetište, iza mira opet se na Visovac povratiše godine 1676.. popraviše crkvu i uzpostaviše službu božju.

Ova dva dogodjaja odlučiše redovnici proslaviti vanrednim nakitom crkve, samostana i svega ostrova, te obaviše slavje dne 1. i 2. kolovoza, kad se najveće svieta okuplja na otoku za Asisko proštenje.

Kako to vanredno slavlje imalo se obaviti na Visovcu, mjestu gdje preko 200 godina franovci pretrpiše silne muke i nevolje ljute pod turskim progonstvom, da hrvatski puk održe vjeran Bogu i svom rodu, tako pokoj. kanonik Pavlinović pravi zastupnik vjere i naroda, poznavajuć prošlost puka i zasluge redovnika, hotio je u toj svečanoj prigodi pokazat svietu: što su franovci učinili na korist vjere i domovine. On izreče zanosno slovo, kakvo je on sam znao i mogao izreći u toj svetčanoj prigodi . . . — Ovaj govor dostojan onakoga narodnoga velikana i zatočnika bijaše pečatan u „Katoličkoj Dalmaciji" i u posebnoj brošuri na uspomenu proslavljene svetčanosti.

Na drugom ćemo mjestu obširnije potankosti opisati. a ovdje ćemo samo utisak očevidca primiti, koji je liepu sliku pečatao u „Narodnom listu."

„Kao što je običaj po svih franovačkih samostanih svake god. na 2. kolovoza otvara se Asisko proštenje. Bogoljubni narod vrvi sa tri strane od Promine, od Bukovice i od Kotara. Samostanski brodovi na tri prevoza za dva dana neprestance voze hodočastnike k crkvi i k manastiru na otok.

Ove godine stekao se trostruk broj hodočastnika radi trostruke svečanosti što se na Visovcu proslavila. Tristogodišnjica posvećenoga ovoga samostana Gospi; dvistogodišnjica obnove istoga samostana nakon prisiljene seobe u Sibenik; napokon ovogodišnji povratak iz Šibenika starodavne slike Majke božje visovačke: trostruki taj god prizva na Visovac presvietloga diecezanskoga biskupa Foška, častnoga našega zastupnika Mihovila Pavlinovića, m. p. Šerafina Vežića starješinu franovačke države presvetoga Odkupitelja, sve župnike sa dosadašnjih župa visovačkih, obćinska starješinstva Skradina i Drniša, braće redovnika iz samostana sinjskoga, kninskoga i karinskoga; mirskih svećenika i katoličkih i grčko istočnih; odličnih gosta iz Šibenika, iz Knina, iz Zlarina, iz obližnjih otoka i iz Like, napokon vanredni broj bogoljubnika i pokornika.

Na 2. kolovoza ove godine gledajući sa brinâ Visovac okićen stotinami narodnih zastava po okolnom jablanju, nalik silnomu taboru slavodobitne vojske, slušajući iz tih jezerskih dubina neprestanu slavu zvonâ, a s kuželjskih visina pucnjavu, koja prolamaše okolne brdine, razgledajuć ljudsku mikljavinu niz provoze, po jezeru, na otoku, duša ti se potresala

Tko nije vidio ove godine u oči Gospe od Angjela svetčani obhod okolo otoka u tihoj noći, u razsvietljenih ladjicah pratnjom mnogobrojna svećenstva s biskupom na vodi, a puka molećega i vapijućega sa kopna; tko na Gospin dan nije vidio

crkvu visovačku i po njoj mise i pričesti na šest žrtvenika bez prestanka od zore do poslie podne, tko s pukom natrpanim i u crkvi i okolo crkve i u triemovih nije okusio slasti rieči božje iz usta zanosita govornika, rieči prošlosti i budućnosti naše, tko s pukom nije se uzhitio pri krunidbi Gospine slike u kolu redovnika i njihovih starješina; tko to sve nije čuo i vidio, taj težko da pojmi slavu blagdana 2. kolovoza ove godine na Visovcu; samo katolička crkva zna ovakve slave slaviti.

Taj dan visovački samostan kô da se preporodio na stara bogoljubstva i na staro gostoljublje, kakvo je u njem bivalo za krvavih borba i ljutih progonstva, kad je puk od Zrmanje do Cetine u njem nahodio svoje duševno središte i jedino svoje uhvanje u svojih največih nezgodah.

Premda po sajmarskom običaju bilo i gostioničara i piljara, pa i mnogo svieta došlo sa svojom brašenicom, opet ne brojeć preko 70 gosti pristojno i redovito u 40 soba pričekano, taj dan kroz svoje hodnike i triemove samostan je primio i ugostio do 500 duša, a do hiljade ih počastio.

Tolikom gostoljubju može doteći samo obilje zadužbina bogoljubnoga našega puka. Dao Bog, da vanredna svečanost ove godine na slavu Majke božje visovačke ovršena bude zalogom novomu procvatu rodoljubne braće franovaca, koji još najbolje mogu pomoći crkvi i domovini kršćanskim i čisto narodnim odgojem najjačega i najvjernijega diela našega puka."

Kako je u prvašnja vremena žive vjere i žarkoga bogoljubstva silni broj hodočastnika na proštenja u Visovac pristupao, i crkva na otoku i ako dosta prostrana ne dotjecala, da zauzme mnogobrojne pobožnike, tako redovnici bijahu podigli liepu kapelu na prostoru pri obali na čast Gospe od Angjela, koju su vjernici, kad bi se vršila služba božja, mogli vidjeti sa svih strana, ali potla svietskih prevrtaja, kužnih bolesti i svakojakih mučnosti broj hodočastnika bijaše se smanjio, i mogla ih sama velika crkva zauzimati, tad pomenuta kapela suvišnom posta te bi zapuštena.

Imajuć se spomenuto slavlje obaviti, kako se sve sgrade popravljale, tako se ista kapela iznova napravila i divno uresila; a pošto u samostanu Sv. Lovre u Šibeniku bila jedna stara slika Gospe visovačke, zamoliše ju za istu kapelu, redovnici ju dragovoljno darovali. te bi popravljena i novi joj oltar načinjen; pošto bi svetčanim načinom okrunjena od biskupa i obašašćem po rieci okolo ostrova prenešena, položiše ju na odredjeno mjesto, gdje se je pred njom isti dan više sv. misa izgovorilo.

Tim je ona kapela povraćena službi božjoj, a sveta slika bogoljubstvu hodočastnika. —

7. U pogled književnoga rada valja nam se najprvo sjetiti sgoda i nesgoda bučnih komešanja na početku ovoga vieka, kad su samo ratni prieki sudovi radili vješali i streljanjem, ter se svaki brinuo, da sahrani glavu, a ne da se knjigom bavi, piše i pečata znanstvena djela. Za tim je red spomenuti se onih svakojakih mučnosti i zaprieka, s kojih niti se pitomci mogahu uzgajati, niti djaci zaredjivati; rad kojih broj se redovnika tako bijaše smanjio, da se je bojalo propasti države, koja je ostala bila na staru i slabu, pa i ovi morali održavati sve službe samostana i župa, kao i onda kada bijaše trostruki broj; ter u takoj malici nije im vremena dotjecalo, da se književnošću bave; ali sa svim tim vidjet ćemo, da i u tih neprijaznih sgodah štogodj učinili, a pogotovo u drugoj polovini ovoga vieka; kada nastadoše prostija vremena i broj se redovnika popravio, onda je i književni rad bolje oživio.

Primietiti nam je, da po padu mletačke skupnovale austrijska i francuzka vlada posve protjerala hrvatski jezik iz svih ureda i medjusobnoga obćenja. Već ne bijaše kod nas uspomene bosanice, ona je kao štovana starina počivala u arkivih samostana, a i hrvatski moglo se jedino rabiti u posebnom dopisivanju poslanica, u svem ostalom morao se jedino talijanski rabiti; jer vladalac Dandolo naredbom od 20. svibnja 1808. bijaše oštro zapovjedio: da se u svih poslih ne samo uredovnih, dali i u domaćih, kao zapisnicih i računih jedino talijanski piše, i kako tad bijaše narinut, tako i na dalje prosliedi sve do našeg doba.

Sva učilišta uslied težkih naredba bijahu uzpostavljena izključivo u talijanskom duhu i jeziku, bez i rieči hrvatski; svi uredovni spisi i dopisi bijaku jedino talijanski kod gradjanskih i crkvenih ureda; isti razgovori po varoših i gradovih postadoše samo talijanski, a hrvatska knjiga i jezik bijahu stjerani u seljanske kolibe i samostane franovaca presv. Odkupitelja; i ovi ga franovci održaše posred svoga hrvatskoga puka ne samo u časti, da li ga posvetiše u crkvi, prosliediv u blagdane puku čitati poslanice i evangjelja, sve molitve i blagoslove istim jezikom vršiti, i preko korizmenoga vremena i većih blagdana propoviedati po crkvah varoša i gradova.

O radu pečatanih knjiga možemo spomenuti državnika Dorotića „Lettera Enciclica“ u Zadru god. 1804. pečatana, i njegov pjesnički sastavak: „Kratko skazanje jednoga dogadjaja..“ u Beču 1815. Vidjeli smo svojima očima izvorna

još dva njegova svezka u rukopisu pripravljena za tisak, u pjesmi i prostopisu; ali danas već ne znamo gdje se nahode.

God. 1813. naš jedan redovnik upečata u Spljetu pobožnu knjižicu: „Put križa s dodatkom raznih molitava;" a god. 1838. ot. Ante Jukić pripečata u Mletcih Kneževića „Pištule i Evangjelija", što se preko godine u crkvah pjevaju.

Kad pri polovici ovoga vieka narodi se osviestiše i duh rodoljublja uzkrisi ljubav pram svom rodu i jeziku, kada u Zadru granu Zora Dalmatinska, franovci joj bijahu najbolji suradnici; dosta nam spomenuti ot. Luiza Vrdoljaka i ot. Bonu Mlinara.

Isti ot. Vrdoljak izvan čestih radnja u dnevnicih pečata god. 1852. u Trstu: „Rodoslovje cesara i kralja kuće absburžke", a god. 1856. prevod iz francuzkoga: „O poglavarstvu pape rimskoga."

Kad iza Bakova pritiska zasja nova zora ustavnog vladanja, franovac ot. Ante Kost. Matas izdade u Zagrebu 1860. „Glas iz Dalmacije", što bijaše početkom narodne borbe kod nas; a god. 1861. odgovori Bajamontu „šilo za ognjilo."

U ovoj borbi franovci napisaše učenih članaka i dopisa i objelodaniše ih u glasilih Zadra, Zagreba i Beča.

Ot. Zorica fra Ante objelodani nekoliko prigodnih pjesama i jednu pohvalno-junačku. „Rat pod Visom." Ot. Vinko Šalinović opjeva znamenite u Cetini izbore, mnoge prigodne pjesme i izdade u Zagrebu god. 1873.: „Bogoljubnik Marije."

Profesor ot. Šimun Milinović objelodani mnoge učene razprave i različite sastave u Narodnom Listu, Viencu, arkivu za poviest, Hrvatskom učitelju i drugih, i pečata u Zadru 1880.: „Crte o svetoj liturgiji", a 1886.: „Biač, hrv. priestolnica."

Učitelj bogoslovja ot. Ivan Marković objelodani: „Leo Veliki i Grgur Veliki" u Zadru 1883., liepi opis svete zemlje: Lettere dall' oriente u Trentu 1883., učenu knjigu: „Papino poglavarstvo" u Zagrebu 1883. i Gospa Sinjska 1886. u Zagrebu.

Ot. Petar Krst. Baćić okiti različite dnevnike liepimi sastavci; izdade u Zadru god. 1877.: „Pouka o čeòtom pričešćenju", a god. 1880.: „Pravilo kršćanskoga života", „Rukovjet cvieća", i veći broj moralnih novela i članaka po dnevnicih.

Ot. Ivan Despot izvan brojnih prigodnih pjesama okupljenih i izdanih u Zagrebu 1881. „Prve iskre", prevede Cesara Cantù: „Zdrav razum i pošteno srdce" nadareno od

Matice hrvatske i pečatano god. 1880., isto tako Smilesov „Značaj“ obdaren od zadarske Matice i pečatan god. 1883.

Znamo i za druga sgotovljena za pečatanje djela; ali kako još nisu objelodanjena, ne ćemo brati voće prvo nego sazori. Svakako, pošto su naši mladi redovnici izučeni u narodnom jeziku, i broj se prilično naknadio, stavnu nadu gojimo, da kako su naši otci prednjačili na književnom polju, onda kad nisu sgode imali, da ga izučavaju, odsele će njihovi sinovi još bolje prednjačiti i svoj narod u njegovom jeziku prosvjetljivati.

8. Dodjosmo napokon na kraj označenoga, koliko duga toliko mučna putovanja. Prevalismo za dugih šest i po vjekova gore i dolove, razgledasmo polja i gradove, vidjesmo težke muke i nevolje ljute, krvave trude i smrtna progonstva, strašne ratove i protimbe svake vrsti, dokle prispjesmo u luku mira i tihoće redovničkog pokoja.

Kako nam bijaše na onom dalekom putovanju, kud još nitko nije prošao, kroz tmine turskog divjačtva, bez pravca bistrih izvora, bez pratnje i bez provodića? Ako veće krat zabasasmo s puta, ako mnogokrat posrnusmo i možda padosmo, može li se tomu čuditi i u grieh nam ubilježiti? Nam se čini, da trudnim oduškom možemo uzdahnuti: Milosrdje gospoda, ako sa svim ne propadosmo!

Svakako milo nam je još jednom nazad se obrnuti i razgledati dugi put kog pregazismo, da se opet što bolje osvjedočimo, kako ono otajstveno stablo u vidjenju svetom patrijarki Frani pokazano, a prilikovalo njegov šerafinski red, svojimi granami bijaše se sbilja razkrililo nad svimi stranami svieta, i zar ne ima naroda na zemlji, gdje ubogi sinovi šerafinskoga patrijarke ne vrše apoštolat svoga utemeljitelja; što nam evo i naša otačbina pokaziva, u kojoj svojom vlastitom rukom sveti je Frano zasadio klicu otajstvenoga stabla svoga reda, i vidjesmo, kako ova klica preko vjekova naraste veliko stablo, kog se grane razviše nad svimi zemljami jugoslavenskimi, u kojih njegovi sinovi preko šest vjekova održaše narod Bogu vjeran, onom istom uztrajnošću žive vjere, krepkog uhvanja i žarke ljubavi, koju ne oslabi krivovjerska mržnja, ne ohladi razkolnička lukavost, niti ugasi nevjerničko progonstvo i okrutnost, ma nit onda kad oni sami ostadoše na braniku vjere, ter o njih pravo reče biskup Knina: „samim njim ima biti harna katoličanska vjera, ako je u onih mjestih obstojala“, i kako to on nazad 300 godina bijaše zasvjedočio, tako eto skoro god. 1866. naši dalmatinski biskupi javno

potvrdiše: „U ono kobno za Dalmaciju vrieme katolička vjera bila bi se utrnula, da ne bi bilo apoštolskog truda redovnika sv. Frane.“ Tu baštinu svete vjere katoličke crkve oni očuvaše do današnjeg dana; to smijemo primietiti onim, koji tvrde, da su se stari redovi preživjeli, da su svoju zadaću obavili, za koju bijahu utemeljeni, ter da ih već ne treba.

Tiekom našeg poviedanja vidjesmo franovce svedjer istim žarom šerafinske ljubavi obuzete najprije tiho vršiti svoje djelovanje u mirnih svetištih pri obalah jadranskoga mora, dokle ih pogibio vjere pozva u Bosnu, da kao blagoviestnici izmedju bogomila i razkolnika istim žarom apoštolat vrše u obraćenju nevjernika i uzdržanju pravovjernih, pak kao poslanici izmedju Turaka, da jednako brane vjeru i narod prosvietljuju, tako ih isto vidjesmo i upoznasmo na braniku vjere i domovine kao pučke vojvode i upravitelje proti nekrstu u krvavih ratovih XVII. i XVIII. vieka. Upoznasmo ih istim žarom vjere i domoljubja obuzete, kako u narodnom pokretu u vrieme Jakobina, tako i skoro na obrani narodnih prava, ter im se ne može poreći, da nisu od svog postanka do današnjeg danka, sve jednakom žarkošću uztrajali i u svakoj prigodi sa svojim narodom dielili sreću i nesreću, i da sve što su poduzeli, djelovali i podnieli, ne bijaše za ino, nego za uzdržanje katoličke vjere i obranu hrvatske domovine.

Možda će nam se prigovoriti, da smo mjesto povjesti napisali slavospjev franovaca. Može biti, ali toga mi nismo sastavili, nego neoprovrgljiva svjedočanstva, koja smo prinieli. Pustili smo da documenta loquantur, ter ako bi sbilja takov bio, on je zaslužan, a nismo se mogli iznevjeriti povjestnoj istini, da ih zatajimo.

Našim ako će i preslabim trudom ipak se tješimo, u koliko mogosmo izkazati sinovsku harnost naprama materi državi, koju kao grančicu velikoga stabla šerafinskoga reda mogosmo pokazati, kako dično mjesto zauzimlje na silnom stablu, koje je urodilo do sada divnim plodom preko 3.000 svetih i blaženih od svete crkve priznanih; a izmedju njih 1.700 ovienčanih krunom mučenstva, izvan ne brojenih kako u našoj, tako po ostalih zemljah i mjestih svieta, kojih su imena jedino ubilježena u knjizi života.

Stablo je to, koje i danas razašilja tisuće redovnika kao poslanike u pet diela svieta, medju narode u mraku i smrtnih tminah. Stablo, koje dade svetoj crkvi i ljudskoj prosvjeti hiljade svojih naučitelja, a izmedju njih sedam, koji su kao Isusovi

namjestnici sjedili na priestolju sv. Petra, i sedamdeset koji zaslužiše grimiz kardinala, a preko 3.000 mitru patrijarka, prabiskupa i biskupa širom svega svieta. „Ne bi se moglo znati“, reče skoro u znamenitoj prigodi kardinal Parocchi, „jeli ovaj red dao veće svietu naučitelja, ili je veće svetaca nebu darovao.“

Ovo otajstveno stablo i danas sa svoja tri reda sa stotine tisuća služi Bogu i svetoj crkvi, ter se stavnim uhvanjem tješimo, da će se izpuniti Isusovo obećanje svetom patrijarki Frani: „da će njegov red trajati na božju slavu i spasenje duša do konca svieta“; jer ovaj red nije bio uzpostavljen za koji posobiti viek ili narod, on je za sva vremena i za vas sviet, njegova uprava nije drugo, nego podpuno nasliedovanje Isusovo i obsluženje njegova svetoga evangjelija, i kako je velika i uzvišena bila u prošla vremena njegova zadaća, reče pomenuti stožernik: „on nije izgubio niti malo svoje životnosti, i on će biti jednak u djelih, koja još ima ovršiti, i u pripomoći, koju još ima svetoj crkvi u buduća vremena pružiti.“

Ako bi tko drugčije mislio, mi bismo opetovali rieči, koje je izrekao u svetom sboru jedan veliki kardinal, kada se neki opirahu od njegovih drugova potvrdi uprave, koju sv. patrijarka bijaše prikazao velikomu papi Inocentu III., veleć: „Gledajte što radite, ako vi proglasite, da nije moguće obslužiti ono što je Isukrst naredio, jer ova uprava nije drugo nego čisto obsluženje svetoga evangjelja.“

Kao što će sveto evangjelje trajati do konca svieta, tako će sinovi sv. Frane vazda pokazivati rieči i izgledom, da se sv. evangjelje vazda i na svakom mjestu obslužiti može. S našim uhvanjem sdruženo je uhvanje prvih suvremenih učenjaka, koji na temelju rieči božje prosudjujuć svietske dogodjaje i posliedice predvidjajuć božje providnosti kažu: „Zašto ne uhvati? Inocento III. vidio je svetoga Franu, da na svojih plećih uzdržava rušeće se zidove Laterana.“

Naše uhvanje pokriepljeno je napokon rieči nepogriešivoga Isusova namjestnika, pape Lava XIII. koji je rekao: „Velik je u crkvi red svetoga Frane; on je jedan od onih glavnih, na koje su se rimski pape od blizu sedam vjekova oslanjali, i ja ću tražit u njemu vriednu i jaku podporu, da me pomogne u obrani crkovnih prava, da izvedem družtveni preporodjaj.“

Prilog prvi.

A. Državnici franovačke države presv. Odkup. u Dalmaciji.

1. God. 1735. ot. Jerko Filipović iz Rame.
2. God. 1738. ot. Mijo Jekušić iz Neretve.
3. God. 1742. ot. Petar Karapaža od Mostara.
4. God. 1745. ot. Ivan Turić iz Zavojana.
5. God. 1748. ot. Ivan Vucić iz Promine.
6. God. 1751. ot. Jerko Filipović opet.
7. God. 1754. ot. Grgor Despot iz Zaostroga.
8. God. 1757. ot. Frano Marjanović iz Skradina.
9. God. 1760. ot. Jerko Romčević iz Neretve.
10. God. 1763. ot. Petar Filipović iz Ramljana.
11. God. 1766. ot. Andrija Staničić s Vrh Brača.
12. God. 1770. ot. Karlo Maroević od Drniša.
13. God. 1773. ot. Josip Radman s Mućа.
14. God. 1776. ot. Ivan Rajčević iz Cetine.
15. God. 1779. ot. Paškal Grubišić iz Makarske.
16. God. 1782. ot. Kar. Maroević opet.
17. God. 1785. ot. Jerko Loze iz Slivna Imote.
18. God. 1788. ot. Mijo Bilušić iz Promine.
19. God. 1791. ot. Ante Perić sa Sućurja.
20. God. 1794. ot. Paškal Sekula iz Lovinca.
21. God. 1797. ot. Paškal Prgomet iz Imote.
22. God. 1800. ot. Lovro Lovrić s Miljevaca.
23. God. 1803. ot. Andrija Dorotić s Vrh Brača.
24. God. 1807. ot. Josip Glumac iz Sinja.
25. God. 1810. ot. Šimon Rebić iz Imote.
26. God. 1813. ot. Mate Šupuk iz Šibenika.
27. God. 1816. ot. Ivan Radonić iz Podgore.
28. God. 1819. ot. Luka Koštan iz Šibenika.
29. God. 1823. ot. Frano Ravlić iz Kozice.
30. God. 1826. ot. Jerko Palatin iz Skradina.
31. God. 1829. ot. Frano Vežić iz Brista.

32. God. 1832. ot. Frano Belamarić iz Šibenika.
33. God. 1835. ot. Šimun Milinović s Lovreća.
34. God. 1838. ot. Ivan Kaladrin iz Sinja.
35 God. 1842. ot. Frano Talijančić iz Igrana.
36. God. 1845. ot. Ante Paić s Ljubostinja.
37. God. 1848. ot. Angjeo Ilić s Metkovića.
38. God. 1851. ot. Mate Šimunović od Knina.
39. God. 1854. ot. Ante Lulić iz Makarske.
40. God. 1857. ot. Ante Zorica iz Rupa.
41. God. 1860. ot. Jakov Milinović s Lovreća.
42. God. 1863. ot. Ivan Šimunović od Knina
43. God. 1866. ot. Ante Lulić opet.
44. God. 1869. ot. Ivan Mandarić iz Promine.
— God 1871. ot. Ivan Šimunović, namjestnik.
45. God. 1873. ot. Gabro Puratić s Vrh Brača.
— God. 1874. ot. Šerafin Vežić, namjestnik.
46. God 1876. ot. Špiro Tomić iz K. Štafilića.
47. God. 1879. ot. Vinko Šalinović od Vrhgorca.
48. God. 1882. ot. Josip Paić iz Tisnoga.

B. Biskupi franovci iz Dalmacije.

1. God. 1561. ot. Daniel Vladmirović iz Neretve, biskup duvanjski.
2. God. 1577. ot. Nikola Ugrinović iz Dubrave Poljica, bisk. Smedereva.
3. God. 1615. ot. Bartul Kačić Žarković iz Brista, bisk. Makarske.
4. God. 1625. ot. Tomo Ivković iz Kotara (Vinjalić), bisk. Skradina.
5. God. 1638. ot. Jerolim Lukić iz Bagalovića u Neretvi, bisk. Drivašta (iz Vareša).
6. God. 1645. ot. Petar Kačić Silje iz Kotišine, bisk. Makarske.
7. God. 1664. ot. Marijan Lišnjić iz Župe, bisk. Makarske.
8. God. 1815. ot. Luiz Skakoč iz Trogira, bisk. Zanta i Cefalonije.
9. God. 1841. ot. Ivan Topić iz Spljeta, bisk. Pulata, Skadra itd.
10. God. 1858. ot. Paškal Vuičić iz Imotskoga, bisk. Pulata, Bosne itd.
11. God. 1886. ot. Šimun Milinović iz Lovreća, prab. Bara.

C. Difinituri gjenerali svega franovačkoga reda odabrani iz države presv. Odkupitelja.

1. God. 1798. Ante Perić sa Sućurja, dva puta.
2. God. 1844. Mato Šupuk iz Šibenika.
3. God. 1860. Ante Lulić iz Makarske, dva puta.

D. Poslanici apoštolski u inozemstvu.

1. God. 1740. ot. Ivan Nikolić iz Neretve u Bugarskoj.
2. God. 1740. ot. Mate Medvidović iz Neretve u Bugarskoj.
3. God. 1750. ot. Jakov Pletikosa s Vaćani u Palestini.
4. God. 1750. ot. Antun Bustruc iz Neretve u Palestini.
5. God. 1766. ot. Stjepan Bauk iz Makarske u Palestini.
6. God. 1780. ot. Josip Franić iz Vrhgorca u Palestini.
7. God. 1790. ot. Augustin Burilović iz Zagore u Palestini.
8. God. 1790. ot. Grgur Kurtović iz Drniša u Palestini.
9. God 1810. ot. Ivan Raić iz Gradca Primorja u Palestini.
10. God. 1820. ot. Feliks Mijatin iz Betine u Palestini.
11. God. 1771. ot. Pavao Bujas iz Šibenika u Kajiru Egipta.
12. God. 1781. ot. Josip Bešlić iz Makarske u Aleksandriji Egipta.
13. God. 1781. ot. Tomo Žepina iz Promine u Aleksandriji Egipta.
14. God. 1866. ot. Andrija Vukićević u Albaniji i Prizrenu.

E. Poslanici apoštolski u pokrajini.

1. God. 1750. ot. Andrija Kačić Miošić iz Brista.
2. God. 1760. ot Vladmirović iz Neretve.
3. God. 1770. ot. Frano Radman s Mućа
4. God. 1780. ot. Jerko Kojić iz Spljeta
5. God. 1860. ot. Ante Lulić iz Makarske.

F. Redovnici od različitih vlada odlikovani.

U arkivu samostana Zaostroga nadjoše se dvie zlatne medalje redovnika odlikovanih od duždа u osvojenju Vrhgorca i Čitluka u Neretvi, ali nam uspomene ne dohraniše imena; mislimo da bi moglo biti za Vrhgorac ot. Pavao Kačić, a za Čitluk ot. Bariša Arbić. —

1. God. 1807. francuzka vlada odlikova fra Šimuna Rebića srebrenom medaljom.
2. God. 1814. ot. Andrija Dorotić od Austrije zlatnom medaljom.
3. God. 1814. ot. Ivan Milošević Arnaut zlatnom medaljom.
4. God. 1814. ot. Mijo Fontana iz Knina zlatnom medaljom.
5. God. 1817. ot. Ivan Frano Kačić Peko srebrenim križem.
6. God. 1850. ot. Mate Šimunović zlatnom medaljom.
7. God. 1850. ot. Ante Brakus zlatnom medaljom.
8. God. 1853. ot. Mate Žižić zlatnim križem.
9. God. 1853. ot. Angjeo Udiljak zlatnim križem.
10. God. 1863. ot. Ivan Vujčić zlatnim križem.
11. God. 1876. ot. Andrija Mlinar zlatnim križem.
12. God. 1880. ot. Ante Perić zlatnim križem.

Prilog drugi.

Župe s pučanstvom spadajuće samostanim države franovaca presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji.

Redni broj	Mjesto	Br. duša	Br. duša	Redni broj	Mjesto	Br. duša	Br. duša
	I. Sam. Visovca		(1)		**IV. Sam. Knina**		
1	Drniš		4655	27	Knin		1317
2	Promina		4133	28	Kijevo		1310
3	Vrlika		3472	29	Vrhpolje		896
4	Miljevci		2119		Svega —		3523
5	Kljake		1853				
6	Gradac		1960		**V. Samost. Sinja**		
7	Unešić		1500				
8	Mirlović		2103				
9	Rupe		963	30	Sinj		6750
10	Banjevac		592	31	Hrvatce		1450
11	Stankovac-Cista		1540	32	Bajagić		1348
12	Lišane-Ostrovica		873	33	Otok		1653
13	* Dubravice (2)	967	—	34	Grab		1488
14	* Hervenik	806	—	35	Turjaci		798
15	* Nunić-Kistanje	261	—	36	Visoka		1500
16	Piramatovci-Vać.		711	37	Čvrljevo		1745
	Svega —	2034	26474	38	Brštanovo		996
				39	Lećevica		1180
	II. Sam. Karina			40	Prgomet		1174
				41	Suhi Dolac		1238
17	Perušić		1882	42	Nevest		823
18	Kruševo		1124	43	Ogarje		1262
19	* Obrovac	622		44	Zlopolje		2400
20	* Jasenice	831		45	* Bitelić	1860	
21	* Popović	400		46	* Gala	850	
22	* Medvidje-Rod.	964		47	* Ruda	820	
	Svega —	2826	2906	48	* Tiharice	1295	
				49	* Trilj	925	
	III. Sam. Šibenika			50	* Voštane Rože	770	
				51	* Strižirep Cačv.	629	
23	Varoš		4076	52	* Vojnić Gardun	689	
24	Konjevrate		1140	53	* Dicmo Gornje	810	
25	Danilo		1030	54	* Dicmo Donje	1690	
26	* Mandalina	368		55	* Radošić	769	
	Svega —	368	6246	56	* Bristivica	722	

1) Broj duša po skematizmih biskupija god. 1884.
2) * Znak da mjesto franovca pop upravlja župom.

Redni broj	Mjesto	Br. duša	Br. duša
57	* Blizna	792	
58	* Ljubitovica	1147	
	Svega —	13768	25805
	VI. Sam. Spljeta		
59	Prugovo		935
60	*Muć gornji	806	
	Svega —	806	935
	VII. S. Zaostroga		
61	Zaostrog		641
62	Drvenik		624
63	Podaca		554
64	Brist		440
65	Gradac		770
66	Baćina		590
67	Metković		1342
68	Vrhgorac		1550
69	* Opuzen	1763	
70	* Otrić	1120	
71	* Borovci Novas.	760	
72	* Vid Draganje	575	
73	* Desne	1700	
74	* Komin Rogotin	1010	
75	* Plina	952	
76	* Pasičina	724	
77	* Rovča	800	
78	* Dusina	1420	
79	* Orah Prapatn.	750	
	Svega —	11574	6511
	VIII. Samostan Živogošte		
80	Živogoste		671
81	Zavojane		2724
82	Potravlje		1987
83	* Igrane	721	
84	* Drašnice	709	
85	* Muć Donji	885	
86	* Zasiok	665	
	Svega —	2980	5382
	IX. Sm. Makarske		
87	Tučepi		1251
88	Velo Brdo		284
89	Bast		891
90	Ugljane		3439
91	Slivno		1575
92	Kozica		1998
93	* Župa-Vrhdovo	731	
94	* Krstatice	900	
95	* Rašćane	1077	
	Svega —	2608	9418
	X. Sam. VrhBrača		
96	Sv. Martin		635
	Svega —		635
	XI. Sam. Imote		
97	Imotski		1540
98	Vinjane		1900
99	Proložac		2200
100	* Lokvičić	1178	
	Svega —	1178	5640
	XII. Sam. Omiša		
101	Lovreć		1993
102	Studenci		1778
103	Podbabje		2012
104	Runović		1852
105	* Ričice	1502	
106	* Poljica	1442	
	Svega —	2944	7635

Po ovomu izkazu danas bi bilo ukupno franovaćkih župa 106, od kojih redovnici danas upravljaju sa 63 i ukupnim broje m vjernika 101.110, a rad smanjenog broja franovaca popi slu že franovačke 43 župe s brojem puka 41.081.

Prilog treći.

Književni rad redovnika države presv. Odkupitelja.

Knjige tiskom pečatane:

I. Babić ot. Toma iz Velima skradinske krajine.

1. Prima grammaticae institutio latinski i hrvatski. Venet. 1712.
2. Prima gramat. institutio znatno povećana i na široko razvedena. Venet. 1745., veće krat prepečatana.
3. Cvit razlika mirisa duhovnoga. Mletci 1736., puno puta prepečatana u Mletcih, Jakinu, Dubrovniku i Zadru.
4. Nauk kršćanski. Mletci 1761.

II. Baćić ot. Petar Krst. s Miljevaca drniške krajine.

1. Pouka o čestom pričešćenju. Spljet 1877.
2. Pravilo kršćanskoga života Zadar 1880.
3. Rukovet cvića šerafinskoga. Split 1884.

Izdade u koledaru i drugih dnevnicih u Zadru i u Zagrebu liepi broj poučnih pripoviedaka.

III. Badrić ot. Stjepan iz Drniša.

1. Ukazanje istine medju crkvom istočnom i zapadnjom. Mletci 1745. Ovo učeno djelo Bugarina Pojića pečatano god. 1712. bosanicom, ot. Stjepan prepečata latinicom sa kojekakvimi popravci i kašnje veće puta bijaše prepečatano u Mletcih, Jakinu, Dubrovniku i Zadru.
2. Pravi način za dovesti duše viernih na život vičnji. Mletci 1746.

IV. Banovac ot. Josip iz Ciste skradinske krajine.

1. Propoviedanje korizmeno. Mletci 1747.
2. Prisvete obitoli skazenje. Mletci 1759.

3. Predike od svetkovina došašća Gospodinova. Mletci 1759.
4. Razgovori duhovnih pastira Mletci 1763.
5. Izkazanje sabora grčkih i latinskih. Jakin 1763.
6. Ispitanje svrhu svetih redova. Jakin 1764.
7. Ubojstvo duše razložite. Jakin 1765.
8. Blagoslov polja. Jakin 1767.
9. Via crucis — Put križa. Jakin 1768.

Na ova se djela namjerismo, ali ot. Vladmirović u posveti djelca slavodobiće kršćansko kaže, da je ot. Banovac napisao i tiskom obielodanio dvadeset knjiga nauka duhovnoga.

V. Božić ot. Bono s Kijeva vrličke krajine.

1. Marešiallo ili kako valja boj biti na velikih brodovih.

Nenamjerismo se na ovo djelo, ali ga pominje Narinio na listu 68.

VI. Despot ot. Ivan iz Zaostroga makarskoga Primorja.

1 Zdrav razum i pošteno srce. Zagreb 1880. prevod iz C. Cantù nagradjen od Matice hrvatske.
2. Prve iskre. Zagreb 1881.
3. Značaj prevod iz Smilesa. Zadar 1883., nagradjeno od Matice Dalmatinske.
4. Oporuka Bana Pavla Šubića. Zagreb 1881.
5. Malo zrnja. Zadar 1886.

Množtvo prigodnih pjesama i poučnih članaka i rasprava u glasilih Zadra i Zagreba, osobito Vienca i Narodnoga lista.

VII. Dorotić ot. Andrija s Vrh Brača.

1. Philosophicum specimen de homine. Venetia 1795.
2. Lettera Pastorale enciclica. Zara 1804.
3. Kratko skazanje jednoga dogodjaja. Beč 1815

VIII. Dragićević ot. Mihovio iz Vrgorca.

1. Officije Bl. Div. Marije hrvatski . . .
2. Ispitanje svrhu svetih redova Zadar 1779.

IX. Filipović ot. Jerko iz Rame.

1. Skup pisnih bogoljubnih. Mletci 1759.
2. Put križa. Budim 1730.
3. Pripovidanja u tri velika svezka. Mletci 1750., 1759. i 1765.

X. Filipović ot. Petar iz Ramljana.

1. Kratko istomačenje regule sv. ot. Frane. Mletci 1750.

XI. Gjurinić ot. Josip iz Primoštena šibenskoga kotara.

1. Slovnica slav. mladeži iliričkoj. Mletci 1795.

XII. Grabovac ot. Filip iz Vrlike.

1. Historija naroda iliričkoga ili arvackoga. Mletci 1745.
2. Cvit razgovora naroda iliričkoga ili arvackoga. Mletci 1749.

XIII. Jukić ot. Paškal iz Živogošta makarskoga primorja.

1. Pjesmice koje se pjevaju o božićnih svetkovinah. Spljet 1859.

XIV. Kačić Miošić ot. Andrija iz Brista makarskcga primorja.

1. Razgovor ugodni. Pismarica. Mletci 1752. Veće krat prepečatana u Mletcih, Jakinu, Dubrovniku, Zadru i Zagrebu.
2. Korabljica pisma svetoga. Dubrovnik 1760. više puta prepečatana u Mletcih, Jakinu, Dubrovniku, Zadru i Zagrebu.
3. Elementa peripatetica. Venetia 1752.

XV. Knežević ot. Petar iz Knina.

1. Duhovna pivka. Mletci 1579.
2. Životi četiriju svetaca. Mletci 1759.
3. Pisme duhovne. Mletci 1765.
4. Osmina redovnička. Mletci 1766.
5. Muka Gosp. naš. Isukrsta. Mletci 1766. veće puta prepečatana u Zadru i Spljetu.

6. Pisma ćudoredna. Mletci 1766.
7. Nauk mladoga misnika Mletci 1767.
8. Pištule i evangjelija preko godine. Mletci 1773. Prepečatane u Mletcih i Rimu.

XVI. Kukavica dr. Angjeo.

1. Misničke dužnosti Zadar 1886.

XVII. Lekušić ot. Marijan iz Mostara.

1. Bogoljubna razmišljanja otajstva čovičanstva sv. Bonaventure, prevod poprav. Mletci 1730.

XVIII. Lulić ot. Ante iz Makarske.

1. Stato della Dalmata Osserv. Prov. del St. Redentore. Spalato 1857.
2. Compendio storico Cron. di Macarsca. Spalato 1860.
3. Serie di tutti i ministri generali. Spalato 1860.
4. Schematismo della Provincia.. Spalato 1865.
5. Tesoretto spirituale. Roma 1865.
6. Memoria della Provincia. Spalato 1867.
7. Blago razlikih molitva, prepečatano 4 puta. Split 1874.
8. Fiori Spirituali. Spalato 1874.

XIX. Matas ot. Ante iz Zagorja.

1. Glas iz Dalmacije. Zagreb 1860.
2. Šilo za ognjilo. Split 1861.

Izvan velikoga broja članaka u domaćih dnevnicih sastavi silu poviestnih i poučnih razprava u naukovnih glasilih Koledaru, Viestniku, Viencu itd.

XX. Matić ot. Frano iz Drniša.

1. Jezgra istomačenja stvari potrebitih za sahraniti se. Mletci 1762.

XXI. Marković ot. Ivan iz Sinja.

1. Leo veliki i Grgur veliki o prvenstvu svoje stolice. Zadar 1883.

2. Lettere dell' Oriente-Pellegrinaggio in Palestina. Triento 1883.
3. Papino poglavarstvo u crkvi. Zagreb 1883.
4. Le Parochie Francesane. Zadar 1885.
5. Majka božja Sinjska. Zagreb 1886.

XXII. Miolin ot. Josip iz Sućurca kod Spljeta.

1. Ruska Sinoda. Zadar 1884.
2. Duhovni pokoj. Zadar 1886

XXIII. Milinović ot. Šimun s Lovreća omiške krajine.

1. Crtice o sv. Liturgiji. Zadar 1880.
2. Blač. Zadar 1886.
3. Knez Dumaldo cetinski. Zadar 1886.

Sastavi i objelodani mnoge poviestne razprave, i opisa krajine i pučke običaje naroda obielodanjene u Narodnom listu, Viencu, Viestniku i drugih glasilih; uvrštene u čitanke i dobro uvažene.

XXIV. Mlinar ot. Bono iz Promine kod Knina.

1. Gdi je prava crkva? Priredi njegov sinovac fr. Mate i pod imenom Budilo pečata u Zagrebu 1872. Ot. Bono dosta liepih članaka objelodani u Zori dalmatinskoj.

XXV. Pavlović ot. Bernardin iz Stona.

1. Pripravljenje za dostojno reći svetu misu. Mletci 1747.
2. Pokripljenje ummir. pripečata u Mletcih 1747.

XXVI. Peko Kačić ot. Petar s Gradca makarskoga primorja.

1. Opis primorja u arkivu VII. Zagreb 1863.

Sastavi i objelodani dobar broj pučkih pjesama.

XXVII. Radman ot. Frano s Muća kliške krajine.

1. Život sv. Jurja mučenika. Mletci 1762. Veće puta prepečatan u Spljetu.
2. Sva je prilika, da je on sastavio učenu razpravu pod imenom Lettera dell P. Gaetano Deribak pečatanu u Bulletino. Spalato 1884.

XXVIII. Rudež ot. Raimund.

1. De mutuo et usura. Zadar 1886.

XXIX. Šalinović ot. Vicko iz Dusine kod Vrhgorca.

1. Bogoljubnik Marije. Zagreb 1873.
2. Pisma o sinjskih izborih Zadar 1869.
3. Pisma prigodom svetkovanja VI. stoljeća sv. Bonoventure. Spljet 1874.
4. Enok Ardenić prevod. Zadar 1884.

Velik broj prigodnih pjesama.

XXX. Šitović ot. Lovro iz Ljubuškoga.

1. Pisma od pakla. Mletci 1727.
2. Slovnica hrvatko-latinska. Mletci 1713. veće puta prepečatana.
3. Nauk kršćanski pominje Narinio l. 69.

XXXI. Staničić ot. Andrija s Vrh Brača.

1. Put križa pominje Narinio na l. 71. Mletci 1757.

XXXII. Vinjalić ot. Gašpar iz Zadra.

1. Compendio Storico Cron. della Dalmazia Croazia e Bosna, pečatao ot. Bomman imenom Storia Civile ecclesiast. Venezia 1775.

XXXIII. Vladmirović ot. Luka iz Neretve.

1. Razmišljanja kršćanska. Mletci 1775.
2. Način pravi kako kršćani imadu Boga moliti. Mletci 1763.
3. Cvit mirisni nauka kršćanskoga. Mletci 1771.
4. Slavodobitće kršćansko. Mletci 1765.
5. Zivot sv. Šimuna zadranina. Mletci 1765.
6. Priprava za sv. misu. Mletci 1763.
7. Variae sed summae necesariae benedict. Mletci 1766.
8. Metodo di esaminare le coscienze. Mletci 1765.

Pod razlikim pridjevcim Plinia, Naronia, Prudencija, Lucia, Starogradjanina itd., izdao je još desetak knjižica talijanskih, latinskih i hrvatskih osobito povjestnoga sadržaja o Neretvi i Vladmirih . . .

XXXIV. Vojković ot. Lodvik od Imotskoga.

1. Via crucis — Put križa tal. i hrvat. Venezia 1765.
2. Meditazioni per cioscun giorno del mese. Venezia 1765.

XXXV. Vrdoljak ot. Luiz iz Imotskoga.

1. Rodoslovje cesara i kralja kuće austrijske. Trst 1852.
2. Od poglavarstva vrimenitoga pape rimskoga. Beč 1856. Prievod.
3. Historia Patriarchae Joseph. Viennae 1850. Prievod.

Množtvo prigodnih pjesama i poučnih članaka u Zori Dalmatinskoj i drugih znanstvenih glasilih talijanskih i hrvatskih.

XXXVI. Vucić ot. Ivan iz Promine kninske krajine.

1. Put križa i nauk kršćanski. Mletci 1771. veće krat prepečatan.

XXXVII. Zoričić ot. Mate iz Paukovasela krajine drniške.

1. Osmina dilovanja redovničkoga. Jakin 1765.
2. Aritmetika hrvatska. Jakin 1766.
3. Zrcalo različitih dogadjaja. Mletci 1780.
4. Uprava mnogo koristna izpovied. Mletci 1781.

Franovci sliedeće knjižice pečataše bez imena sastavitelja.

1. Purgatorije otvoreno. Mletci 1760.
2. Devetnica sv. Paškala Bailona. Mletci 1789.
3. Način za dilovati put križa. Mletci 1757.
4. Nauk mladoga misnika. Mletci 1767.
5. Upravljenje jednoga grišnika k Bogu. Mletci 1768.
6. Stazica duhovna k Bogu. Mletci 1768.
7. Put križa s dodatkom raznih molitava. Split 1813.

Kazalo imenâ i stvarî.

Strana

Krupnije tiskarske pogrješke.

Strana	Brazda	Izkrivljeno	Izpravi	Strana	Brazda	Izkrivljeno	Izpravi
60	40	Jajnička	Fojnička	166	6	bore	bave
66	11	utužio	utažio	„	16	svietu	vieku
„	14	zastupa	zasluga	167	10	obtuženih	obduženih
68	39	Aksinskoga	Akvinskoga	173	26	Petrovopolje	Potravlje
70	44	premiti	preniti	172	10	posjećenih	posjećanih
72	13	ilistuka	ilištaka	173	38	redovi	redovine
73	2	nemajdući	neimadući	175	24	sliepe	liepe
87	1	Joma	Jama	177	15	Ropignoli	Rossignoli
89	19	Zarziem	Zorziem	181	1	vjero	vjere
»	6	doli	dali	182	27	zakon	nakon
99	11	provodjamo	prevadjamo	„	33	masla	masta
104	1	ustup	ustuk	195	21	nahadjaše	nahodjaše
„	12	doli	dali	202	1	Deveto	Deseto
„	2	zatiecati	zaliećati	208	36	itočnim	iztočnim
105	13	bilo	bila	212	17	najboljih	najdaljih
111	21	1641	1651	„	39	suho	suhu
112	22	mirno	misao	219	27	Tulnja	Talaja
115	12	s malom	s nemalom	221	9	narodni	vanredni
118	33	gorencu	goremu	223	9	obziuć	obziruć
119	10	esvojiše	osvojiše	255	18	duhovnik	državnik
121	33	Dionići	Divnići	259	24	Kujnica	Rujnica
124	16	1679	1670	266	5	tako	kako
125	35	Nevertu	Nevestu	288	9	redava	nedava
130	4	turskih	tvrdih	289	2	krmče	bravče
134	15	robe	sode	„	12	odlužiše	odlučiše
139	38	sklonuše	sblanuše	293	12	Papić	Pajić
140	27	De Grapi	De Grassi	„	30	Zeržića	Terzića
142	13	Drugovića	Dragovića	294	26	posuti rožnje	pasati ražnje
141	13	sinetiti	sunetiti	327	32	trudio	trefio
143	40	Potranjem	Potravjem	„	35	čuvaju	čujahu
144	3	Petronje	Potravje	330	29	Ungare	Megare
145	20	1672	1682	333	37	osulom	usudom
152	5	Urljić	Vrljić	336	24	nadanja	nadodanja
156	5	serat	senat	339	42	sada	tada

Strana	Brazda	Izkrivljeno	Izpravi	Strana	Brazda	Izkrivljeno	Izpravi
344	23	Drugi	Druzi	400	10	pokratila	pokrutila
365	20	Hrastci	Hrvatici	416	11	XII.	XIII.
„	31	zastranili	zastravili	462	33	Laterana.	
369	16	stvorna	zdvorna				
„	35	poprimile	popravile				
377	9	u	.				
384	25	Ljuljevne	Ljuljevac.				
387	35	kad	kud				
391	2. 13	Skakača	Skakoča				
397	3	Meza	Mera				
399	38	usunu	usrnu				

Tko zna, da Lav XIII. u žarkosti svoje molitve i uvidjanosti svoje velike duše nije možda vidio sv. Franu pripravna da pomogne njegove velikodušne napore o preporodjaju na sreću i spas cieloga svieta?!

24. V. 1929

